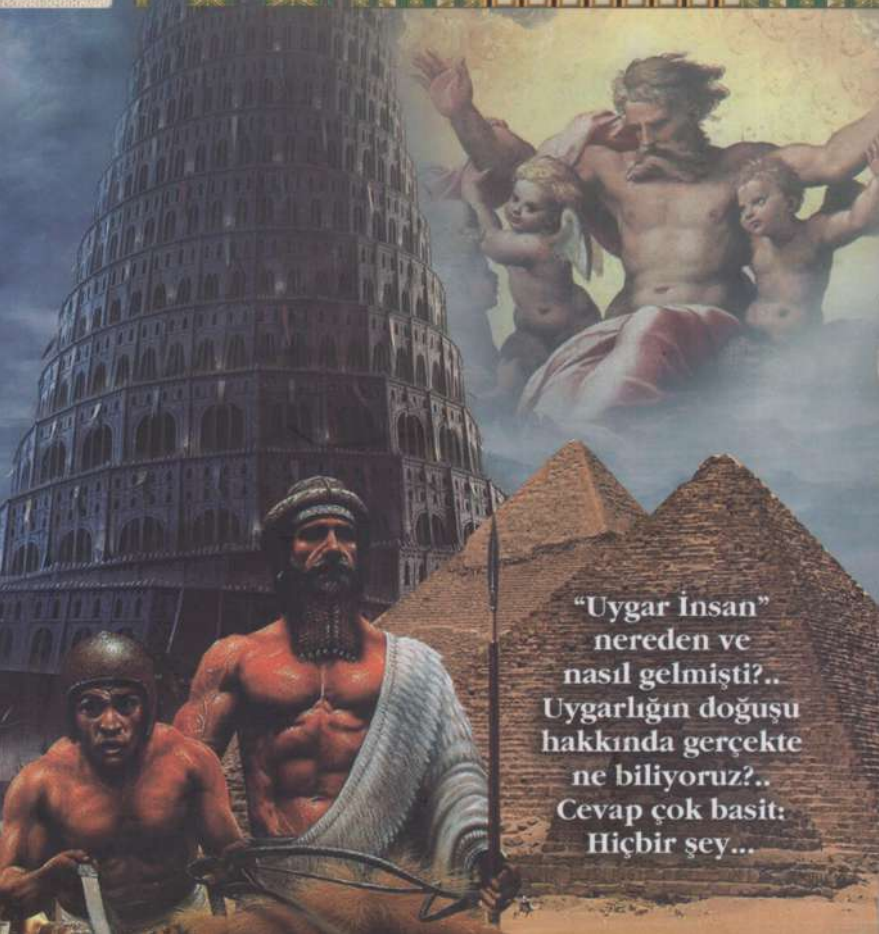

YTY
YURT
KİTAP-YAYIN

UYGARLIĞIN DOĞUŞU
EFSANE
DAVID ROHL

“Uygur İnsan”
nereden ve
nasıl gelmişti?..
Uygurlığın doğuşu
hakkında gerçekte
ne biliyoruz?..
Cevap çok basit:
Hiçbir şey...

David Rohl Kitab-ı Mukaddes'i manşetlere ilk defa taşıyor. Zamanın Testi kitabında, firavunik zaman çizgisini 300 yıl kadar kısaltmanın Mısır tarihi ile Kitab-ı Mukaddes söylenceleri arasında muazzam benzerlikler kurulmasına yol açtığını iddia ederek, kabul edilegelen eski Mısır kronolojisini baş aşağı çevirmişti. İddialarını onu İngiltere'nin en gözde arkeoloğu ve akademik kan davasının odağı haline getirmişti.

Jerusalem Report

Keşfetmek söz konusu olunca Indiana Jones, David Rohl'un yanında bir arşiv görevlisi gibi kalıyor... Rohl, İngiltere'nin en üst düzeydeki Mısıroloğudur.

The Express

Öyle anlaşıyor ki Kitab-ı Mukaddes, gerçek tarih olarak yeniden iş başında. Çoğu şiirsel mit olan Yaratılış'ın aslında somut bir temeli varmış. Son arkeolojik bulgular ışığında, bildiğimiz uygarlığın başlangıcının eksiksiz bir anlatımı... Büyüleyici bir kitap...

Daily Mail

Aden (Cennet) Bahçelerinin en olası yeri kesinlikle Rohl'un yeni kitabındaki tek hayret kaynağı değil... Şunu söylemek lazım... O tutarlı ve muhteşem öyküyü oluşturmak için kanıt parçalarını bir araya getirme tarzı Rohl'un asıl başarısıdır; bu öykü bütün öykülerin ilkidir... Rohl bana büyük soruyu sormadı ama yanıt kesin: Aden Bahçesine gittiğime inanıyorum.

Sunday Times

EFANE

© David M. Rohl

Orjinal Adı

Legend

Bu kitabın telif hakları
Akçalı Telif Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

© 2012 Yurt Kitap-Yayın

Yurt Kitap-Yayın 266
ISBN 978-605-5290-13-9
Haziran 2013, Ankara

Çeviri Soner Üstün

Kapak Ali İmren

Baskı Sözkese Matbaacılık, Ankara
Sertifika No: 13268

Yurt Kitap-Yayın
Konur Sokak 26/3
Bakanlıklar/ANKARA
Tel: 0.312. 417 35 49
Fax: 0.312. 425 36 40
e-mail: yurtkitap@yurtkitap.com
Sertifika No: 16451
www.yurtkitap.com

ZAMANIN TESTİ
II. BÖLÜM

EFSA NE

UYGARLIĞIN DOĞUŞU

David M. Rohl

Çeviri: Soner Üstün

Annem
Freda Kingsford Rohl'a
ithaf edilmiştir.
1912-1981

E F S A N E

UYGARLIĞIN DOĞUŞU

David Rohl'un çok satan kitabı Zamanın Testi, eski Mısır için dünyaya taptaze bir Kitab-ı Mukaddes tarihi anlayışı sağlayan yeni bir kronoloji öneriyordu. Zamanda geriye doğru yaptığı büyüleyici yolculuk, Eski Ahit'teki büyük olayların ve önemli şahsiyetlerin pek çoğu için ilk arkeolojik doğrulamayı sağladı. Rohl, aynı zamanda hem yazar hem de galası 1995 yılında yapılan ve uluslararası beğeni kazanan üç bölümlük belgesel "Firavunlar ve Krallar: Bir Kitab-ı Mukaddes Araştırması" nın sunucusuydu.

O zamandan beri Ortadoğu'nun her yerine gider ek Efsane kitabı için delil topladı. Kürdistan ve İran'ın Azerbaycan Eyaleti'ne yaptığı uzun yolculukları Bahreyn Adalar Denizi'nin keşfi ve Mısır Doğu Çölü'nde dört arkeolojik araştırma takip etti. Bu araştırma sayesinde, ilk

firavun hanedanının kuruluşundan önce Nil vadisine dönük bir yabancı istilası hipotezini destekleyen eski kaya sanatı örnekleri keşfedildi.

University College London'dan Mısır Bilim ve Antik Tarih diploması sahibi olan Rohl, Arkeoloji Enstitüsü bünyesindeki sefere çıkarak Orontes Kadeş kazılarına katıldı. Halen, The Express gazetesinin arkeoloji muhabiri, Disiplinlerarası Araştırmalar Enstitüsü ve Sussex Mısır Bilim Derneği Başkanı'dır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ	21
Mitten Tarihe.....	23
Değişen Rota	27
Yeniden Zamanın Testi	27
Menes'e Dönüş.....	32
Büyük Sotik Yıl	34
Hanedanlık Öncesi Dönem	36
Erken Dönem Mezopotamya'nın Kısa Tarihi.....	39
Çömlek Periyotları	45
Yazı ve Tarihi Kayıtlar	46

Bölüm Bir: Zamanın Sislerinden Yaratılış'ın Coğrafyası

ADEN'İN PEŞİNDE	53
Bahçe Yolu'ndan Aşağı	56
Aden'in Kaynakları	61
Yaratılış'ın Dört Nehri.....	64
Kuş ve Havilah.....	70
Bahçe.....	72
Nod Ülkesi'ne Sürgün.....	78
Bolluk Ülkesi	79
Cennet'in Bulunuşu.....	82
ARATTA ÜLKESİ.....	85
Urartu Krallığı.....	86
Aratta Krallığı	88
Aratta'ya Yolculuk	91
Tanrıların Mekanı.....	100
Çiviyazısının Deşifresi.....	104
Kamanın İnce Kenarı	105
Aratta'ya Yolculuk (Devamı)	106
Nod ve Kuş Ülkeleri	119
Çalış Dağı.....	123

Bölüm İki: Kudretli Kahramanlar

Sümer'in Kalbinde Uygarlığın Yükselişi

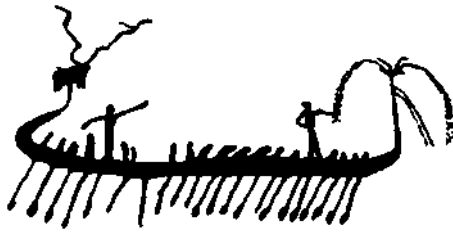
BÜYÜK GÖÇ	131
Şem'in Oğulları	136
Dağlardan Aşağı	140
Sümer Problemi	142
Sümerce mi Samice mi?	144
TUFAN	153
Nuh ve Tufan	153
İniş Yeri	157
Şeytana Tapanlar	162
Bir Mezopotamya Nuh'u	166
Gılgamesh Destanı	167
TUFAN'IN TARİHİ	171
I. Ur'dan I. Babil'e: Büyük Hanedanlar	173
I. Kiş ve I. Uruk: Kahramanlar Çağı	176
Tufanın Arkeolojisi	179
TUFAN ÖNCESİ	197
Oyunun Kuralları	198
Berossus ve Kral Listesi	199
Kurucu Kral Eniş	200
Büyük Bilgeler	205
Adem: Çamurdan Adam	208
Tanrı'nın İsmi	212
Havva: Yaşayan Her Şeyin Annesi	216
ALTIN ÇAĞIN ÖTESİNDE	225
Kudretli Avcı	225
Kuş ve Deniz	231
Dillerin Karışımı	233
Uluslar Masası	240
GERİ ALINMIŞ CENNET	243
İki Suyun Yeri	243
Yeşil	247
İki Boynuzlu	249
Ruhların Kutsal Tepeleri	250

Kutsanmışların Mekanı	254
Dilmun: Sümer Cenneti	257
Kramer Cornwall'a Karşı	259
İki Ülke, Tek İsim	265

Bölüm Üç: Horus Takipçileri Mısır Uygarlığı'nın Kökenleri

ÇÖL GEMİLERİ	273
Weigall ve Abbad Vadisi	275
Weigall'ın İzinde	278
Kare Gemi İnsanları	282
Winkler ve Hamamat Vadisi	283
Winkler'ın İzinde	284
Gelenlerin Şekli	287
Tarihteki İlk Savaş	291
Büyük Siyah Bir Gemi	297
Cennetten Yolculuk	305
Punt Adında Gizemli Bir Ülke	311
Poen Halkı	317
HANEDANLIK IRKI	323
Petrie ve Nakada'daki Mezarlık	325
İstila Yenilikleri	338
Modern Şüpheli Görüş	361
KURUCULAR	367
Edfu'nun Horus'u	367
Şebtiu'nun Gelişi	369
Altın Çağ Tapınağı	373
Kutsanmışların Mekanı	380
Dünya'nın Efendisi	384
Horus ve Set Çatışması	394
Şebtiu Nesli	395
Abidos'un Horus Kralları	397
CENNET MERDİVENİ	403
Milyonlarca Yıllık Bir Malikane	403
Cinayet ve Yeniden Doğum	413

Tanrıların Evleri	421
Bitkiler Arasında Bir Dev	424
Beyaz Zambak	428
ALEV ADASI	445
Ölümler Ülkesine Ziyaret.....	446
Amduat	449
Atum: Her Şeyin Tanrısı	458
Tanrı İçin Düzenlenen Bir Cenaze.....	462
YARATILIŞ	467
Aden Bahçesi	467
Aden'in Tanrısı	471
Tarihteki İlk Hükümdar	472
Çiftçi ve Çoban	473
Büyük Göçün Başlangıcı	474
Enoş, Kurucu Kral.....	475
Metal İşçilerinin Şehri.....	477
İki Suyun Adası.....	477
Büyük Tufan.....	478
Kuş ve Deniz	479
Nemrut, Kudretli Avcı	481
Tanrı'nın Ülkesi	483
Hükümdar Horus.....	484
Altın Ülke.....	485
Cesur Strateji.....	487
 Ek A: Erken Dönem Mısır Kronolojisi	 491
Ek B: Sargon'un 8. Yıl Seferi	498
Ek C: Erken Dönem Mezopotamya İçin Yeni kronoloji	498
 SON SÖZ	 503
 Terimler Listesi.....	 517
Notlar ve referanslar	523

ÖNSÖZ

Bulunduğumuz çadırdan yukarı doğru yarı uykulu halde zorlukla tırmanırken, şafak öncesinin soğuk grisi uçsuz bucaksız kumlu düzlükleri sarıyordu. Soğuk bir gece olmuştu ve havadaki nem hissediliyordu. Hareket üssümüzün kurulmuş olduğu kumul tepe, kuzeydoğuya doğru eğimliydi ve fark edilmez bir şekilde elli metre aşağıda, kendisini kuşatan dağ zirvelerinin karanlık ufkuna dek uzanan el-Keş vadisinin zeminine karışıyordu.

Doğu çölü araştırma takımının diğer üyelerinin belirsiz suretleri, kahvaltı masasının etrafında birbirlerine sokulmuş halde, buharı tüten çayla dolu bardakları tutarken ayırt ediliyordu. Çölün genel görünümüne hakim kayalık bir tepenin zirvesine ulaşmak için, kampın arkasında bulunan kayanın içindeki dar yarığa doğru yöneldim. En yüksek noktaya vardığımda şafak parıltısı ufukta yoğunlaşıyordu.

Bugün hayatımda büyük bir gün olacaktı. Sonunda bu biraz şans ve biraz da uydu navigasyon sistemine karşı duyduğumuz güvenle, sonunda ebu Markab el-Nes vadisine (eski adıyla ebu Vasil vadisi) ve Winkler'ın uzun süredir kayıp olan "26. Bölge"sine, tekne insanların gizemli bölgesine ulaşacaktık.

Bu benim teknelerin kayıp vadisine üçüncü ulaşma girişimimdi. Alman etnograf ve kaşif Hans Winkler, oraya 1936-37 kışında gitmişti fakat gözlemleyebildiği şeylerle ilgili yalnızca

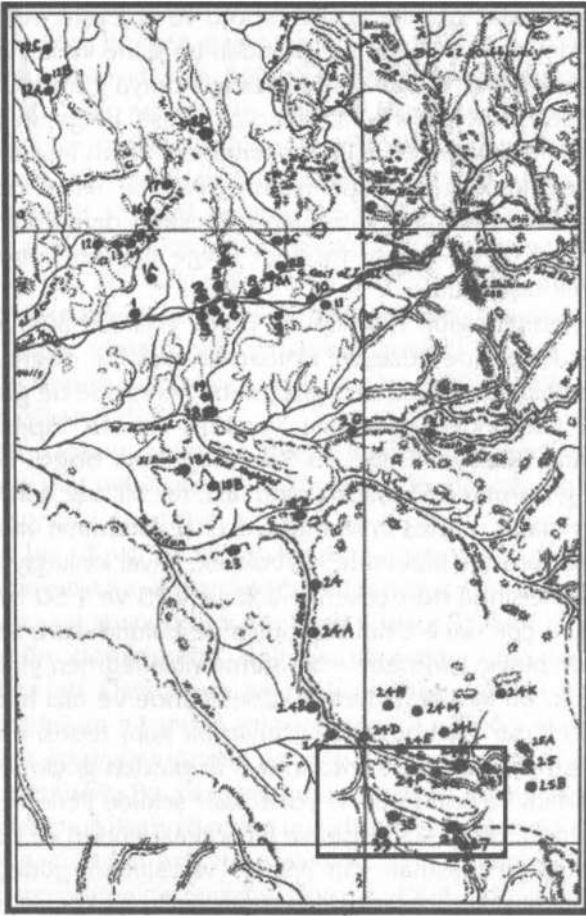
birkaç fotoğraf ve eskiz bırakmıştı. Bunlar 1938’de yayınlanan ve Robert Mond Çöl Seferi için hazırlanan ön raporda bulunabilir. O raporda 26. Bölge ile ilgili Winkler’in söylediği şey tam olarak şöyledir:

26. Bölge: Ebu Vasil vadisi. Doğudan batıya uzanan bir bitki örtüsüne sahip geniş vadi, kumtaşı yarıları, setler ve korunaklarla çevrelenmiş. 24H bölgesi gibi, o da kumtaşı kayalarının volkanik dağlara ulaştığı sınırın yakınındaydı. Görünüşe göre bu durum, her iki bölgede de iyi sulanan bereketli vadiler oluşturmuş ve ilkel insanları kendine çekmişti.

Geometrik çizimler -filler, zürafalar, eşekler, dağ keçileri, devekuşları, timsahlar; büyükbaş hayvanlar ve köpekler. Bir bölümü çekilen gemiler. Yaylı, değnekli ve kementli adamlar, dansçılar. Antik işaretler. Blemyan işaretleri, Arap Vusum, develer, savaşan insanlar. Bazı kırık çömlek parçaları, çakmaktaşı ve kuvarstan yapılmış aletler. Mezarlar?¹

Yüz adetten az kelimeyle, dünya üzerindeki en büyüklü yerlerden biri betimlenmişti. Beş bin yıl önce, insan etkinliğinden her yöne doğru yüz kilometre ötede yer alan bir çöl vadisinde geçici olarak kalan insanlara dair kanıtlar önümüzdeydi. Ama bunlar sıradan çöl göçebeleri yada bedevi çobanlar değildi. Winkler’in fotoğrafları ve çizimlerindeki kanıtlar, yüksek pruvallı gemilerin tanrısal figürler taşıdıklarını açıkça ortaya koyuyor.

Figürlerin başlarının üzerinde uzun kuş tüyleri bulunmaktaydı, armut şeklindeki topuzlar ve oklarla silahlanmışlardı. Bir “tanrıça” ellerini başının üzerine kaldırmış, kutsal bir dans sergiliyor gibiydi. Yüksek pruvallı bir gemi, beş insan figürü tarafından pruvasına bağlı bir halatla çekiliyordu. Bu, sanki ölü bir firavunu doğu ufkundaki kutsal Alev Adası’nda yeniden doğumuna ulaşması için yeraltının yedi kapısına doğru sürüklenen bir cenaze gemisiydi.

Yukarıda görülen, savaş öncesi Hans Winkler'in Doğu Çölü seferinde taş sanatı bölgelerini işaretlemek için kullandığı 1:500 bin ölçeğindeki harita. 26. Bölge burada dikdörtgen içinde gösterilmiş. Winkler'in bölgelerini bulmak için yerli bedeviler olmadan sadece modern haritaları kullanarak karşılaştığımız zorluk hakkında daha iyi bir izlenim verecektir. Gelecekteki araştırmalar ve bilimsel çalışmalar için Winkler'in 26. Bölgesi'ni belirlemeyi başarmıştık.

Tüm bunlar Winkler'in kısa raporu ve ona eşlik eden resimlerden derlendi. Winkler zamanından bu güne kadar, hiç kimse vadideki yazıtları tekrar kaydetmek için oraya gitmedi. Aslında, hiç kimse 26. Bölge'yi bulamadı çünkü kaşif, bölgenin bulunduğu yerle ilgili doğru bir bilgi bırakmamıştı. Bilim insanları 1:500 bin ölçeğindeki geçerliliğini yitirmiş eski bir harita üzerindeki bir kilometre genişliği kapsayan mürekkep damlasını izlemek zorundaydı ki bu harita, modern bölge haritasıyla çok az bir benzerlik taşıyordu.

Söylediğim gibi, 1997'de 26. Bölge'yi iki kez bulmaya çalıştım; bir keresinde kuzeyde Hamamat vadisine doğru, Lakeita vahasındaki el-Keş vadisine girdim, bir keresinde de güneyden, Abbad vadisinde kayalardan yapılmış Kanais Tapınağı'ndan başlayarak kuzeye, Gebel es-Şalul dağlarına doğru ilerledim. Her iki girişimim de başarısız oldu. İlki, tek bir araç içinde küçük bir ekip olarak, el-Keş'in karmaşık drenaj sisteminin vadi ağızlarının oluşturduğu labirentte kaybolarak, hayal kırıklığıyla sonuçlandı. İkincisinde dört çekerli araçlarla, GPS ve 1:50 bin ölçekli haritalarla çok daha ciddi bir girişimde bulunduk ve varsayılan bölgenin birkaç kilometre içine girmemize rağmen yine başarısız olduk. Bu kez otuz metre yüksekliğinde ve bizi hedefimize götürecek dar vadi boyunca uzanan bir kum tepesi engel olarak karşımızdaydı. tepe araçlarımızı üzerinden geçirmemiz için fazlaca dikti ve önümüzdeki yol araçsız şekilde ilerlememiz için çok uzundu. Bir başka girişimse bir sonraki gündü ve bu girişim 26. Bölge'ye ulaşmak için Mineh vadisinden güneydoğuya gitmeye çalışırken başarısızlıkla sonuçlandı. Bu kez de birkaç yıl öncesindeki selde düşen kayaların kanyonu tamamıyla kapatması bizi engellemişti. Şimdi, bu üçüncü ve son girişimimizde, kuzey rotasını tekrar deniyorduk – ama bu sefer bizi hedefimize ulaşmayı garantileyecek tüm gerekli navigasyon ekipmanlarına sahiptik – tabi bizim için yeni olmayan ve kestirilemeyen engellere maruz kalarak.

Kayalığın üzerinden g ndoğumuna bakarken aklım sorularla doluydu. Bu kez başaracak mıydım? Modern ve daha detaylı haritalarımda 26. Bölge'nin doğru yerini bulmuş muydum? Arazi çok karmaşıktı. Hatta ekip üyeleri arasında Herr Winkler'in her şeyi uydurduğu ve 1936-37 sezonunun çoğunu Luksor'daki Winter Palace otelindeki bilardo salonunda geçirdiği yönünde bir söylenti yayılmıştı. Şaka bir yana, Winkler daha sonraki yayınlar için haritasını çizirken, bir hata yapmış olabilir miydi? Acaba 26. Bölge'nin yerini haritada yanlış mı işaretlemişti? Hanedanlar öncesi tekne halkının vadisine ondan sonra hiç kimsenin ulaşamamış olmasının nedeni de bu muydu? Yoksa bu durum yalnızca oraya ulaşmanın çok zor olmasından mı kaynaklanıyordu?

Siyah dağların ardından güneş kendini göstermeye başladıığında o gün neler olacağını düşünmekle meşguldüm. Birkaç dakika sonra Re-harakti turuncu gökyüzünün altında bütün suretiyle belirdi ve kül rengi ova altın sarısına döndü. Kahvaltı etmek için sarp kayalıktan aşağı indiğimde kamp canlanmıştı.

Yarım saat sonra üç Toyota Land Cruiser ile kumuldan aşağı inerek gün doğumunda doğuya yöneldik. Çok geçmeden Romalılara ait Daydamus kalesi kalıntılarını geride bırakarak Mineh vadisinin ağzından güneye döndük. Bir önceki seferde, bu vadiye güneyden girmiş ve yolu kapatan kayalar nedeniyle ilerleyememiştik. Bu kez geldiğimiz vadinin kuzey ağzı geniş ve engelsizdi. Arkamızdan toz bulutları kaldırarak hızla ilerledik.

Çok geçmeden araştırma ekibimiz, Hans Winkler'in atmış yıl önce gerçekten de buradan geçmiş olduğunun ilk kanıtlarını elde edecekti. Vadinin batı yakasındaki kayalık bir çıkıntıda, altında insan etkinliği yaşandığına dair işaretler vardı. Kumların arasında kırık çömlek parçaları göze çarpıyordu. Sonra ilk kaya resimlerini fark ettik. Bu çok önemli bir andı çünkü artık Winkler'in deve yolunu izlediğimizi biliyorduk; zira orijinal haritada bu yeri "24B Bölgesi" olarak işaretlemişti.

24B Bölgesi. Mineh vadisi. Batı yakası, Mineh el-Her vadisi girişinin karşısında. Mağara benzeri barınak, bütün gün gölgede. Eski yollar hem Mineh el-Her vadisini hem de Mineh vadisini izliyor. Gözde dinlenme yeri.

Zürafa, eşekler, dağ keçileri. Tekneler. Bir teknede kollarını yukarı kaldırmış bir kadın. Erkekler, okçu, dansçılar – Hiyeroglifler, tekneler. Yunanca, Latince, Himyaritçe ve Nebetçe yazılar, yelkenli tekneler, sığırlar, Blemyan işaretleri. Yüzeyde çakmaktaşı ve geç dönem çömlek kırıkları.²

Kaya resimleri hakkında anlattıkları, gördüklerimizle bire bir uyuyordu. Fakat Winkler'in raporunda söz etmediği bir şey vardı ki çok daha heyecan vericiydi. Burada kayalığın düzgün yüzeyinde, tam karşımızda yüksek pruvalı bir gemi resmi ve pruvasında eski firavunların en karakteristik amblemlerinden biri olan Horus karşımıza çıkar. Çöl gemilerinde daha önce şahin totemine hiç rastlanmamıştı. Ama nihayet burada, yüksek pruvalı teknelerin insanları ile Horus takipçileri -hanedanlık öncesi ve birinci hanedanlığın kralları- arasında açık ve ikonografik bir bağa rastlanıyordu. Fotoğraflarımızı çektik ve kanyonda bir çatal arayarak Mineh vadisinin daralan boğazından aşağıya doğru yöneldik.

Dört kilometre daha ilerledikten sonra, üç beyaz Land Cruiser, batıya dönerek Mineh vadisini geride bıraktı. Artık görünürde hiçbir yol bulunmayan oldukça kayalık bir arazideydik. GPS ve haritalar yardımıyla konumumuzu kontrol etmek için birkaç defa mola verdikten sonra nihayet kendini gösteren ebu Markab el-Nes vadisinin girişini arayarak arazide ilerledik. Maalesef bu vadinin, Winkler'in "bereketli" ve "sulak" vadisi ile pek benzerliği yoktu. Vadi kıraç ve cansızdı. Güney yönünde yalnızca kayalık bir kanyon vardı ve kumtaşı kitlesinden derindi. Yine de henüz geri dönmeye niyetli değildik. Arazi zamanla biraz değişime uğramış olabilirdi. Devam ettik.

Bir saat sonra, kendimizi yeşil çalılıklarla kaplı geniş bir vadinin girişinde bulduk; kenarları hayli sarptı. Her tarafta yılanlar vardı. Aslında bu noktada geri dönmemiz ve orayı kendi haline bırakmamız gerekiyordu fakat yanımda çok kararlı bir kaşif grubu vardı ve geri çekilmek niyetinde değildiler.

Kendi keskin gözlü gözcü ekibim ilerlerken, kaya yazıtlarını aramaları için vadinin her yanına birer araç gönderdim. Sonra ansızın, önümüzde 26. Bölge beliriverdi. Muhteşem kaya sanatı örnekleriyle kaplı kayalık bir yüzey. Aynı anda vadinin dört yanındaki ekip telsizlerinden haberler gelmeye başladı. İki ve üç nolu araçlardaki ekipler de bulundukları yerlerde kaya resimleri keşfetmişlerdi. Tekne insanları her yerdeydi.

Etraftaki kayalıklara dikkatle tırmanarak, çalılıklardaki hareketi gözleyerek, fotoğraf çekerek ve başlıca oymaların koordinatlarını ve yönlerini not ederek iki saatten fazla zaman geçirdik.

Açık bir şekilde burası, benim eski Mısır tarihi hakkında çok şey söyleyeceğine inandığım büyük öneme sahip bir arkeolojik bölgeydi. 26. Bölge, hanedanlık öncesi dönemlerde çok önemli bir mola yeri olmuşa benziyordu. Nil Vadisi ile Kızıl Deniz kıyısı arasında seyahat eden çöl yolcuları için bir barınak ve su kaynağı sağlayan bir yer. Bir zamanlar belki de küçük bir göl vardı. 26. Bölge'den çok daha güç bir amacın peşinde ilerledikçe, milattan önce dördüncü bin yıl sonlarındaki bu yolcuların kimler olduğunu da keşfedeceksiniz.

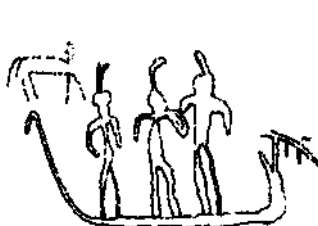
Bu, birbirinden uzun bir deniz yolculuğu ile ayrılan tek bir halk ile iki ayrı uzak ülkenin öyküsüdür. Gerçeğinin tamamlanması birkaç bin yıl sürmüş olan destansı bir yolculuğun kökenine ineceğiz. Bizim keşif yolculuğumuz Aden Bahçesi'ne yukarıdan bakan Tanrı dağının karla kaplı zirvesinden başlıyor ve firavun uygarlığının ortaya çıktığı görkemli Nil vadisinde sona eriyor. Gerçek yolculuk ise gerçekten de çok eski zamanlarda yaşandı; Piramitler Çağı'nın da, Mısır'ın Kral Menes hükümrانlığında birleştirilmesinden de önce. Mısırlıların kendileri de bu efsa-

nevi çağa, “İlk Devir” diyorlardı. Hafızanın başlangıcında yatan bu devirdeki insanların eylemleri daha sonra mitsel tanrıların amelleri haline geldi. Fakat bu çok yaşlı devirde dahi gözlerimiz açık ve kalplerimiz gönüllü olduğu müddetçe ortaya çıkarılmayı bekleyen tarihsel ipuçları mevcut.

Kayıp vadinin yüksek pruvallı gemileri ve taşıdıkları değerli yükler bu öykünün bir parçası olmasına rağmen başlangıcını oluşturmaz. Yüksek pruvallı teknelerin insanları tarih öncesi devrin son nesliydi. Tıpkı benim gibi onlar da bir zamanlar kayalık bir tepeye tırmanarak sahrada gündoğumunu seyretmişlerdi; fakat benimkinin aksine onların tanıklık ettikleri şey, uygarlığın şafağıydı.

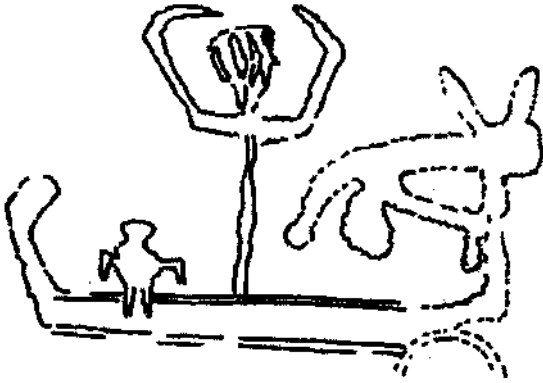
Winkler'in kendisine ait olan ve mürettebatı tarafından çekilen bir tekneyi betimleyen 26. Bölge'deki resimlerden birini gösteren taslak.

*Yüksek pruvallı bir gemi içinde başlarında sorguçlar bulunan üç insan figürü.
Mineh Vadisi.*

*Elinde yayla avlanan kabile reisi figürü.
Başına iki sorguç taktığına dikkat edin.
Ebu Markab
El Nes vadisi*

24B Bölgesi'nde yerinden kopmuş iri bir kaya parçasının arkasındaki bir yarıktaki bulunan büyük bir kaya oyması. Yüksek pruvalı teknenin ortasında kollarını yukarı kaldırmış bir tanrıça figürü. Oymacı, pruvada teknenin simgesi olarak bir boğa resmetmiş. Mineh Vadisi.

Şimdi yeryüzü şekilsizdi ve tanrısal bir rüzgarın, suların üzerinde estiği esnada derin bir karanlık hakimdi. Tanrı "Işık olsun" dedi ve ışık oldu.

Yaratılış 1: 2-3

GİRİŞ

Efsane güçlü bir sözcüktür. Mitolojik yaratıkların ve savaşan kahramanların hayallerini getirir aklı. Bu, doğaüstü olanın dünyevi olana egemen olduğu bir dünyadır. Dolayısıyla bütün efsaneleri salt fantazi olarak görmek cazip gelebilir ama yanılmış oluruz.

“Efsane” sözcüğü ortaçağ Latincesinde “okunacak şeyler” anlamına gelen legenda sözcüğünden türemiştir. Anlamı, İngiliz dilinde şöyle tanımlanabilir:

Eski zamanlardan gelen ve gerçekliği kanıtlanmamış halk öyküsü.¹

Başka sözcüklerle, efsane bir kurgudan yani hayal gücünün temelsiz ürününden ziyade bilim, tarihsel kanıt ya da arkeoloji tarafından henüz teyit edilmemiş geleneksel bir sözlü veya yazılı tarihtir. Önemli olan, hikâyeyi anlatan açısından, özünde anlatılan olayların gerçekten yaşandığına dair bir inancın bulunmasıdır. Hikâyenin niteliği çoğunlukla karmaşık ve fantastik olabilir ama hikâyenin iskeleti uzak bir geçmişin gerçek kalıntılarından izler taşır.

Efsane sözcüğünün, “masal” anlamındaki Yunanca mitos sözcüğünden gelen kardeş sözcüğü “mit” için aynısı söylenemez. Oxford İngilizce Sözlüğü “mit” sözcüğünü şöyle tanımlar:

Genellikle doğaüstü kişi, eylem yada olayları içeren ve doğal ya da tarihsel fenomenlere dair bazı halk düşüncelerini cisimleştiren salt kurgusal bir anlatı.²

Dolayısıyla efsane ile mit kavramları arasında ince fakat çok önemli bir farklılık vardır. Bu sözcüklerden ilkinin başlık olarak taşıyan bu kitap, insanlığın en ünlü efsanelerinden oluşan bir derlemenin aslında salt mit olmadığını kanıtlamaya kalkışıyor. Antik hikâye anlatıcısının şiirsel örtüsünün altında saklı olan şey, daha önce kabul edildiğinden çok daha gerçek bir tarih olabilir.

İki bin yıl önce Filistin Yahudileri arasında Mesih'in yakında zuhur edeceğine dair büyük beklentiler vardı. Kurtarıcının ortaya çıkışı, yeni altın çağı başlatacak ve Vadedilmiş Topraklar'ın ezilen halkını Roma egemenliğinin prangasından kurtaracaktı. Bundan bin yıl sonra yani ikinci milenyumun arifesinde, St. Peter Roma bazilikasının önünde, dünyanın sonunun gelmekte olduğuna inanan geniş bir Hristiyan kalabalığı toplanmıştı. İsa'nın doğumundan sonraki üçüncü milenyuma geçtiğimiz günlerde muhtelif kıyamet kâhinleri insan ırkını benzer bir kaderin beklediği kehanetinde bulundular. Bu durum pek de şaşırtıcı olmasa gerek, günümüzün beklentili atmosferinde ezoterik "sanat" ve "bilimler" atılım içindeler.

Halk, bir yandan kendi geçmişine daha büyük bir yakınlık hissederken aynı zamanda yaşam ve inançla ilgili büyük soruların yanıtları üzerine de daha fazla yoğunlaşıyor. Bu asli soruların çoğu, bizi tarih öncesi köklerin karanlık ve çapraşık dünyasına geri götürüyor ve akademik çalışmalara pek de rastlanmayan bir dünyadır burası. Bu tuhaf, melez yaratık kısmen antropolog, kısmen mitolojist, kısmen arkeolog ve bir epik edebiyat okuru olmasının yanı sıra aynı zamanda bir karşılaştırmalı dilbilim

araştırmacıdır. Fakat her şeyden önce tarih öncesi uzmanının temel dürtüsü, kökenlerimize dair soruların yanıtlarını bulma ihtiyacıdır. “Uygar İnsan” nereden ve nasıl gelmiştir? İlk toplum, yerleşik tarımsal yaşam uğruna avcı-toplayıcı hayattan ne zaman ve ne için vazgeçmiştir? İlk büyük kentler nasıl ortaya çıkmıştır? Mezopotamya ve Nil vadisindeki eski medeniyetlerin görkemliliklerini ateşleyen şey neydi? Ve tüm bunlarda “Tanrı”nın rolü ne idi?

Aslında bütün bu ağır meseleler tek bir temel soruyu akla getiriyor: Herodot’un dünyanın ilk tarih kitabını yazmasının üzerinden geçen iki bin yıldan fazla zamandır süren onca bilimsel araştırmanın ardından uygarlığın doğuşu hakkında gerçekte ne biliyoruz? Cevap çok basit: “Neredeyse hiçbir şey”.

Kuşkusuz, Yahudi-Hıristiyan dünyası bir zamanlar kendi yanıtlar dizisine sahip çok karıştırılmış bir kılavuz kitaba sahipti. Fakat son yıllarda tarihin bu birincil kaynak kitabının şöhretine, bilim ve mantık tarafından gölge düşürüldü. Akademi, Kitab-ı Mukaddes’teki eski hikâyeler hakkında hükmünü verdi: Yaratılış’ta insanoğlunun tarih öncesini anlatan bölümler, mitten başka bir şey değildi.

Mitten Tarihe

Yirminci yüzyıl Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları arasında, Eski Ahit anlatılarını mümkün olduğunca eskiye doğru tarihlendirmek moda olmuştur. Böyle yapılıncaya, metinler anlatma iddiasında oldukları olaylardan öyle uzak tarihlere yerleşip mitolojik anlatı görünümüne bürünüyorlar. Bu büyüleyici bir edebiyat oluyor ama kesinlikle tarih değil.

Benim yaklaşımım biraz farklı. Her ne kadar, Kitab-ı Mukaddes anlatılarının nihai biçiminin tarih itibarıyla eski olduklarını prensipte kabul etsem de, kanımca bu, bütün bu öykülerin, nihai kompozisyonun redaktörü/editörünün uydur-

ması olduğu anlamına gelmez. Bu çapraşık kalıntılardan daha eski tarihi bilgiler yine de çıkarılabilir. Bunun için gerekli olan sadece, açık bir zihin, sabır, geniş bir disiplinlerarası yaklaşım ve antik geçmişimizin destansı doğası hakkında doğru bir anlayıştır.

Zamanın Testi'nin giriş bölümünü; İncil alışmaları üzerine tarihsel yaklaşıma karşı büyük kuşkuculuğa sahip olan Kopenhag niversitesi'nden Profesör Thomas L. Thompson'dan bir alıntı ile açmıştım. Kendisinin, Eski Ahit'in, Davud ve Süleyman'ın Birleşik monarşi dönemleri için dahil hiçbir tarihsel gerçeklik içermediği yönündeki görüşü, akademideki meslektaşları tarafından destek görmez. Fakat bu aynı meslektaşlara, tarihin derinliklerine, İsrailoğulları Monarşi Dönemi'nin ne kadar öncesine kadar gidebileceğimizi sorarsak, alacağımız yanıt "fazla öncesine değil" olurdu. Bazı arkeologlar, Yargıçlar Dönemi'nde antropolojik tarihin bir iskeletinin mevcut olduğunu kabul etmeye hazır göründükleri halde bazı arkeologlar (zellikle Kitab-ı Mukaddes tarihçileri) proto-İsrailite'nin Mısır'da geçici bir süre kalışları için bile bir tarihsel ortamın mevcudiyetini tartışma konusu yaparlar. Fakat bu tutum, meseleleri akademik inandırıcılığın izin vereceği sınıra kadar uzatmak olur.

Zamanın Testi dizisinin başlıca katkısı, Yaratılış yani Genesis kitabının ikinci yarısında aktarılan öykülerin tarihsel gerçekliğe dayalı bir temelinin bulunduğunu kanıtlamak olmuştur. İsrail kavminin Mısır'da misafirliği ile ilgili arkeolojik kanıtların bulunduğunu gösterdim; fakat geçmişte, düşünülenden daha farklı bir tarihsel evrede. Bu argümanlar zaten yeterince tartışmalıydı, fakat şimdi daha da eski bir devrin Kitab-ı Mukaddes hikâyelerini aydınlatacak tarihsel kanıtlarının peşindeyim.

Peki o halde Aden Bahçesi, Nuh Tufanı, Babil Kulesi ve kavimlerin g yklerinin, Yaratılış kitabının ilk bölümlerinde anlatıldığı halleri ile büyüleyici mitlerden daha fazlasını ifade ettiğini varsayabilir miyiz?

Tanımı itibariyle tarih ilk yazılı kayıtlarla başlar, zira kayıt olmaksızın insanlığın kültürel ve politik gelişiminin tarihi (öyküsü) diye bir şey de olmaz. Bunun doğal bir sonucu olarak da yazının başlangıcından önceki çağlar, bu eski çağlarda tarihsel gerçekler olarak tanımlayabileceğimiz olaylar yaşanmış olsa dahi tarih öncesidir. Gerçek şu ki o devirlerde yaşanmış olaylar efsane parçaları olarak bize kadar gelmiş ve ancak daha sonraları yazılı kaynaklara kaydedilmişlerdir. Bunların bazıları ilgili olayların gerçekleşmesinden binlerce yıl sonra kaydedilmiştir.

Çoğu bilim insanı Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış bölümünü çok daha eski bir sözlü gelenekten evrimleşmiş bu dökümanlar kategorisine dahil eder. Efsane kitabına Uygarlığın Doğuşu alt başlığı verilmiştir zira kitap, bizi Kitab-ı Mukaddes anlatılarının başlangıcına, yani uygarlığın doğumunun gerçekleştiği ilkel tarihin şafağına kadar götürmektedir. Bu kitap, destansı bir keşif yolculuğu ve bu yolculuğu yapan insanların öyküsüdür.

Genesis, "kökenler-başlangıçlar" anlamına gelen Yunanca bir sözcüktür. Kitab-ı Mukaddes'in birinci kitabının bu malum başlığı Septuagint (ya da LXX) aracılığıyla -yani M.Ö. üçüncü yüzyılda İskenderiye'de yazılmış Yahudi kutsal yazıtlarının Yunanca tercümesi vasıtasıyla- bize kadar ulaşmıştır. Bununla birlikte; Yahudi (Masoretik) Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümü, harfiyen "başlangıçta" anlamına gelen ve hayli farklı bir sözcük olan Bereşit başlığını taşır. Böylece eserin orijinal başlığı, edebi bir metni, kil tablet üzerine yazılan anlatının ilk sözcükleri ile adlandırmak yönündeki antik Mezopotamya geleneğini sürdürür.

Başlangıçta Tanrı gökleri ve yeryüzünü yarattı.

[Yaratılış 1:1]

Bu, kendi içinde, hikâyenin yazılı bir versiyonu için şu veya bu şekilde antik çağların derinliklerine kaydadeğer bir ölçüde uzanan bir akıl yürütmedir.

Yaratılış kitabının, yaygın kanıya göre çok daha yeni zamanlarda düzenlenmiş yada üzerinde yeniden çalışılmış olduğu düşüncesi, bu kitabın orijinalinin daha eski bir kaynaklar külliyyatından bu öyküleri toplamış eski bir İsrailoğlu atası, hatta belki Musa'nın kendisi tarafından yazılmış olması ihtimalini çürütmez. Üstelik bu orijinal kaynaklardan bazıları, Musa'nın atası İbrahim'in, Çıkış'tan yüzyıllarca önce gelmiş olduğu eski Mezopotamya'da doğmuş olabilir. Büyük bir tufana zaman zaman yapılan atıflar ve bunu müteakip dillerin ayrılması anlatılarına eski Asur ve Babil tabletlerinde de rastlanır. Ninova'daki sarayında büyük bir çivi yazısı metinler kütüphanesi bulunan Asur kralı Asurbanipal'in bir ifadesi de kadim zamanlarda tufan öncesi bazı dökümanların mevcut olduğunu teyit eder niteliktedir. Asurbanipal, şu anda British Museum'da bulunan büyük bir tablette (K-3050 & K-2964) şöyle söyler:

Sümer'in sanatsal yazılarını ve vakıf olmanın zor olduğu, anlaşılması güç Akad dilini okudum, (ve şimdi de) tufan öncesinden kalma taş yazıtları³ okumaktan zevk alıyorum.

Dolayısıyla; hiç kuşkusuz Mezopotamya halklarının, çok eski zamanlarda ülkeyi kasıp kavuran büyük bir sel faciasına dair güçlü ve kalıcı bir söylenceleri vardır ve öyle anlaşılıyor ki M.Ö. yedinci yüzyılda dahi bu büyük felaket öncesinden kalma birkaç metnin var olduğu iddia edilmektedir.

Değişen Rota

Sümerologların, eski Kitab-ı Mukaddes geleneğine yeni bir ışık tutma çabası ile kendi disiplinlerinden arkeolojik ve yazınsal kanıtları kullanmaları, geçmişte sık rastlanan bir durumdur. Peki ya bunun tam tersini yapmaya çalışırsak ne olur? Yani ya Yaratılış kitabı, arkeologların uygarlığın kökenlerini anlama uğraşlarında aradıkları yanıtların bazılarını sağlayabilirse? Ya Kitab-ı Mukaddes yalnızca İsrailoğullarının değil, aynı zamanda Sümer ve hatta Mısır uygarlıklarının da doğuş öyküsünü taşıyorsa? Belki de arka plandaki gürültü, yani Eski Ahit anlatılarındaki fantastik ve mucizevi unsurlar nedeniyle asıl mesajı yanlış anladık. Bunlar gerçekten de sorulması ve yanıt bulması gereken önemli sorulardır.

Yaratılış kitabı, dünyanın yaratılışı ve insanoğlunun Aden Bahçesi'ndeki kökleri ile başlar. Daha sonra da okuru, Adem ve Havva'nın soyundan, Nuh'a ve Tufan'a kadar getirir. Bunları Şinar ülkesindeki (yeniden) kuruluş, Babil Kulesi'nin inşası, bunu müteakip dillerin ayrılması ve Nuh soyunun o günün dünyasındaki diasporası takip eder. Kitab-ı Mukaddes'in birinci kitabının on birinci bölümü bu şekilde son bulur.

Sonra On İkinci Bölüm'de (Yaratılış 11:26'dan itibaren), İbrahim'in doğumu ile birlikte yeni ve hayli farklı bir çağ başlar. Bu çağ, akademisyenlerin Patriarkal Dönem diye adlandırdıkları dönemi müjdeler ve Yusuf'a, oradan da Yusuf'un ailesi ile takipçilerinin Kenan ülkesinden Mısır'a göçlerine kadar uzanır.

Yeniden Zamanın Testi

Zamanın Testi'nde, Yaratılış'ın son bölümündeki Eski Ahit anlatılarının, (Yusuf'un öyküsü) Çıkış'tan Yeşeya, Yargıçlar ve Krallar ile Kronikler kitabına kadar, gerçek tarihsel olaylara dayandığını kanıtlamaya çalışmışım.

Son iki yüzyıl boyunca arkeologlar, Yusuf, Musa, Yeşeya, Saul, Davud ve Süleyman gibi karizmatik karakterlerin varoluşlarını teyit eden veya onların hayatlarını çevreleyen olayların arkeolojik kanıtlarını bulmayı başaramadılar. Bununla birlikte, çalışmalarımnda açıkladığım üzere, bu tuhaf başarısızlığın gerçek nedeni, arkeologların kayıp İsrailoğulları için doğru yere ama tamamen yanlış bir zamana bakıyor olmalarıydı. Tarihin zaman çizgisi bir kez düzeltildikten sonra, İsrailoğullarının Mısır'daki geçici ikametlerinin arkeolojisi, Çıkış ve Fetih, Yargıçlar ve Birleşik Monarşi dönemleri ansızın anlam kazanmaya başladı. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ile tarihi arasında nihayet bir sentez oluşturulabilirdi artık.

Bunun bir sonucu olarak Yusuf'un kimliği, Mısır'ın 12. hanedan vezirlerinden biri olarak belirlendi. O, firavun vekilleri III. Senuseret ve III. Amenemhat'a hizmet etti ve göreve onların halefleri olan IV. Amenemhat ile Sobekneferu'nun başvekilleri olarak devam etti. Yusuf devrindeki büyük kıtlık, III. Amenemhat hanedanı zamanında yaşanan bir dizi Nil taşkını faciasının sonucuydu.

İsrailoğullarının Mısır Deltası'nda Goşen ülkesinden Çıkış'ları 13. hanedanın sonlarına doğru, muğlak firavun Dudimose'nin kısa süreli hükümrانlığı esnasında gerçekleşti.

Yeşeya ve on iki kabile tarafından, Vadedilmiş Topraklara yerleşimleri sırasında yıkılan şehirlerin, gerçekten de Orta Bronz Çağı'nın sonlarına doğru yerle bir edildiklerini keşfederek devam ettik. Ehira kenti, Orta Bronz Çağı boyunca çok güçlenmişti ve surlarını yıkan bir deprem sonucunda şehir yerle bir olmuştu. Arkeolojik kayıtlar, Ehira'nın bu devirde yandığını ve tıpkı Kitab-ı Mukaddes öykülerindeki gibi yüzyıllar boyunca terk edildiğini açıkça gösteriyor.⁴

Yargıçlar dönemi, Mısır'daki Yeni Krallığın birinci döneminden Amarna döneminin başlangıcına kadar süren "Büyük Hiksos" 15. Hanedanlığı ile çağdaşı.

İsrail ulus-devletinin, ilk kralları (Şaul ile Davud) hükümdarlığı altındaki yükseliş dönemini konu edinen Samuel kitaplarında kaydedilen tarihi bilgilerin büyük çoğunluğu “el-Amama Mektupları” adıyla bilinen ve Mısır da bulunan diplomatik yazışma arşivi sayesinde daha da aydınlatılabilir. Kral Davud, kafir fravun Akhenaten, onun küçük kardeşi Tutankamon ve tahta halef olan generaller Ay ve Haremheb’in çağdaşıydı.

Süleyman’ın hükümranlığı Haremheb hanedanlığının ikinci yarısında başladı. Süleyman’ın kraliçesi olan Mısırlı prenses bu firavunun kızıydı. Onun Kudüs’ün kuzeyindeki sarayı ve mezarıyla ilgili kanıtları, Kudüs’ün kuzeyinde St. Etienne manastırının yüksek duvarları içinde ve iyi bilinen “Bahçe Mezar”ın tabanında bulduk. Süleyman’ın tacir prens ve kurucu kral olarak yayılan şöhretinin büyük bölümü, kendisinin İsrail’i geleneksel kronolojide olduğu gibi Demir Çağı’nda değil Geç Dönem Bronz Çağı’nda yönettiği anlaşıldığında doğrulanmış oluyor. Yontulmuş taştan inşa ettirdiği yapılar, kendisinin kraliyet şehri Megiddo’da (VIII. Seviye) belirlendi ki bu şehir, Krallar ve Kayıtlar’da, Süleyman ve onun Fenikeli ustalarına isnat edilen yapı tekniklerinin net örneklerini vermektedir.

Tüm de bu keşifler, antik Mısır’ın hakim kronolojisinde bir daralma sonucu yapılmıştır.

Geleneksel olarak M.Ö. 1069’dan M.Ö. 664’e kadar tarihlendirilen Mısır’ın Üçüncü Ara Dönem arkeolojisi ve yazıtları üzerinde yapılan bir tekrar inceleme Mısırologların bu periyodu suni bir biçimde gerçek tarihi uzunluğunun ötesine uzattıklarını gösterdi. Sonuç olarak, geleneksel kronolojideki Mısır ve Kitab-ı Mukaddes tarihleri arasındaki eş zamanlılıkların güvenilmez oldukları görüldü. Dahası bunlar gerçek tarihi bağlantılardan ziyade, öyle olmasını umut etme meselesiydi. Bir kez net bir ara verildiğinde Mısır kronolojisi üç yüz yıldan fazla bir süre daralmış ve Kitab-ı Mukaddes’la olan tüm eş zamanlılıklar mümkün hale gelmiş oluyor. Bunlar yalnızca Mısır perspektifin-

den Kitab-ı Mukaddes hikâyeleri üzerine ekstra bir ışık tutmuyor, aynı zamanda zaman çizgisi boyunca anahtar noktalarda astronomik kanıtlar anlamında güçlü bir destek buluyor.

Genel hatlarıyla, benim Mısır araştırmam dışında evrilen Yeni Kronoloji, Mısır ve antik İsrail tarihlerine tamamıyla alternatif tarihler üretti. Mısır'ın Üçüncü Ara Dönemi şimdi M.Ö. dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlıyor. Ortodoks kronolojide (OK) ise bu on birinci yüzyılın ortasındadır. II. Ramses, Süleyman tapınağını Rehoboam hükümrانlığının 5. yılında yağmalamıştır. Bu büyük firavunun hükümrانlığı M.Ö. 933'de (OK – M.Ö. 1279), Akenaten'in hükümrانlığı ise bu nedenle M.Ö. 1022'de başlıyor (OK – M.Ö. 1352). Yeni Kronoloji'nin bu anahtar noktaları, Yeni Krallığa M.Ö. yaklaşık 1194'te (OK – M.Ö.1539) bir başlangıç tarihi veriyor. Bu 18. Hanedanlık'ın başlangıcıdır. Büyük Hiksos 15. Hanedan şimdi M.Ö. yaklaşık 1290'lı yıllarda (OK – 1633); 13. Hanedan M.Ö. yaklaşık 1632'de başlarken III. Amenemhat (Yusuf'un firavunu) hükümrانlığı yaklaşık M.Ö. 1682'de başlıyor (OK – M.Ö. 1817).

Bu tam da bizim Zamanın Testi kitabında vardığımız sonuçtur. Fakat şimdi Mısır uygarlığının kökenlerini ve onun da öncesinde antik Mezopotamya'da tarihin başlangıcını kavramak için zamanda daha da geriye gitmemiz gerekiyor.

Bu noktada, Mısır için Yeni Kronoloji üzerinden geriye doğru çalışmaya devam etmemiz yararlı bir egzersiz olacaktır. Böylece 1. Hanedanlık için bir başlangıç tarihi belirlemeyi başarabiliriz. Bu durumda firavunlar çağı Mısır'ı için tüm bir kronolojik çerçeve, biz hanedanlık öncesi çağın sınırını geçmeden önce genel hatlarıyla tamamlanmış olacaktır. Mısır uygarlığının başlangıcı için bir tarih belirlemenin ise, Mısır, Mezopotamya ve Yaratılış

Çıkışın Yeni Kronolojisi (M.Ö.)

1682		12. Hanedanlık	İsraililerin Mısır'a gelişi.
1632	13. Hanedanlık	III. Amenemhat	Yusuf Mısır veziri.
	Vegaf		
	I. Neferhotep		Musa'nın doğumu.
1529	IV. Sobekhotep		
1500	VIII. Sobekhotep		Musa'nın sürgün edilişi
1447	Dudimose		İsraililerin Mısır'dan çıkışı
	16. Hanedanlık		Vaat Edilmiş Topraklar'ın Fethedilişi.
1290	17. Hanedanlık	15. Hanedanlık	
	II. Tao	Salitis	Büyük Hiksos'un
	18. Hanedanlık	Khyan	Mısır'ı İşgali
1194	Ahmose	Apofis	
	III. Tutmose		YARGIÇLAR DÖNEMİ
1022	Akhenaten	Saul	
	Haremheb	David	BİRLEŞİK KRALLIK DÖNEMİ
	19. Hanedanlık	Süleyman	
948	I. Seti		20. Hanedanlık
	II. Ramses		III. Ramses
	Merenptah	21. Hanedanlık (a)	
850		Smendes	XI. Ramses
823	22. Hanedanlık	I. Psusennes	21. Hanedanlık (b)
	I. Şoşenk	Siamun	Heribor
	II. Osorkon	II. Psusennes	I. Pedubast
712	III. Şoşenk	25. Hanedanlık	III. Osorkon
	V. Şoşenk	Şabaka	26. Hanedanlık
664	33. Hanedanlık	Taharka	I. Psamtek
	II. Pedubast		

kitabı arasındaki tarihi ilişkiyi anlamamız bakımından kritik ilk adım olduğunu söyleyebiliriz gereksizdir.

Menes'e Dönüş

Turin Azizler Listesi (19. Hanedan zamanında yapılmış ve en eski zamanlara kadar uzanan bir firavunlar çağı kral listesi) bizim Erken Dönem Hanedanlık Periyodu, Eski Krallık ve İlk Ara Periyot kronolojisi için -başka bir deyişle firavunlar çağı tarihindeki ilk on bir hanedan için- temel kaynak dökümanı-mızdır. Bu kötü şekilde zarar görmüş ve parçalanmış papirüs, Bernardino Drovetti tarafından Turin'deki Regio müzesi için kral Sardinya'nın özel koleksiyonundan elde edilmiştir.⁵

Tamamlanmış haliyle Azizler Listesi, 18. Hanedanlık'ın sonundan geriye, 1. Hanedanlık'ın kurucusu Menes'e ve onun da ötesinde "Horus Takipçileri"nin -Mısır'ın hayali isimlerle ve hayali şekilde uzun hükümlanlık dönemleriyle hanedanlık öncesi kralları- efsanevi çağına kadarki tüm hükümdarları listelemektedir. Bunun yanında, papirüs rulosunun mevcut haliyle, bölümlerin hepsi sağlam değil. Bazen kralların isimleri kaybolurken, hükümlanlık süresi korunmuş, bazen de bu durumun tersi olmuştur.

İlgilendiğimiz daha önceki bölümü, yeniden inşa etme yönündeki tartışmalar oldukça karmaşık. Bu nedenle kitabın sonunda bulunan A Eki'ni bu detaylı tartışmaya ayırdım. Burada Yeni Kronoloji tarihlerini Azizler Listesi verilerine göre hesaplayarak listelemekle, sonuçları basitçe özetlemiş oluyorum. Burada karşılaştırma yapabilmek için verilen Ortodoks Kronoloji (OK) tarihleri, Kenneth Kitchen (11. ve 12. Hanedanlar) ve John Baines & Jaromir Malek (1.'den 10. Hanedan'a kadar)⁶ tarafından yayınlanmıştır.

Dolayısıyla kabaca yaptığım hesaplamalara göre firavunlar çağı tarihi, M.Ö. 2789'da Kral Menes'in hükümlanlığıyla baş-

lamıştır. Şüphesiz 1. Hanedan için Yeni Kronoloji'nin belirttiği tarihin, Baines ve Malek'in çok atıfta bulunulan kitapları Antik Mısır Atlası'nda belirttikleri geleneksel tarihten çok uzak olmadığına dikkat etmişsinizdir. Aslında aralarında sadece 131 yıllık bir fark var.

Mısır kronolojisiyle ilgili dikkatli gözler, en büyük bölümünde (Amarna Periyodu boyunca), iki kronolojinin (ortodoks ve yeni) birbirlerinden üç buçuk yüzyıl farklılık gösterdiğini fark edecektir. Bununla birlikte söz konusu noktadan geriye gittiğimizde, iki kronoloji birbirine tekrar yaklaşıyor. Bu nokta net olmalı ve bu nedenle iki şema arasındaki çelişki, belirli bir zamanda sabitlenmiyor. Bu, Yeni Kronoloji çerçevesini daha eski hanedanlıklar için tamamlamaya çalışmamızın neden

Orta Krallık

12. Hanedan – M.Ö. 1800-1633 (O.K. – M.Ö. 1937-1759)

11. Hanedan – M.Ö. 1943-1800 (O.K. – M.Ö. 2080-1937)

İlk Ara Dönem

9. ve 10. Hanedanlar – 7., 8. ve 11. Hanedanlarla çağdaş.

8. Hanedan – M.Ö. 2043-1943 (O.K. – M.Ö. 2150-2134)

Eski Krallık

7. Hanedan – M.Ö. – 2082-2043 (O.K. – 2150-2134)

6. Hanedan – M.Ö. – 2224-2082 (O.K. – 2323-2150)

5. Hanedan – M.Ö. – 2350-2224 (O.K. – 2465 -2323)

4. Hanedan – M.Ö. – 2459-2350 (O.K. – 2575-2465)

3. Hanedan – M.Ö. – 2514-2459 (O.K. – 2630-2575)

Erken Hanedanlık Dönemi

2. Hanedan – M.Ö. – 2669-2514 (O.K. – 2770-2650)

1. Hanedan – M.Ö. – 2789-2669 (O.K. – 2920-2770)

önemli olduğunun bir göstergesi. Fakat görece daha önemli bir neden mevcut. Aslında, revize edilmiş Mısır kronolojisinin şaşırtıcı bir sonucu bu.

Büyük Sotik Yılı

Zamanın Testi'nde Sotik tarihlendirme konusunu kısaca gündeme getirmiştım. Bu, Mısır tarihini büyük Sotik döngüye göre tarihlendirme tekniğidir. Mısırologlar antik Mısır takviminin, her yıl bildiğimiz güneş takviminin bir çeyrek gün gerisinde kaldığını uzun süredir biliyordu. Bu bir güneş yılının 365 değil 365,25 gün olması gerçeğine karşın Mısırlılar'ın her dördüncü yıla bir gün eklememesinden kaynaklanıyor. Mısır takvimi otuz günlük sürelerle on iki ay ve buna ek olarak "yılın üzerine eklenen" ve festival günlerinin tanrılarına adanmış beş günden (Mısır dilinde heryu renpet) oluşuyordu. Bu nedenle Mısır takvimi, her dört yılda bir, bir gün olmak üzere güneş yılından kısaydı.

Romalı dilbilimci Censorinus, Köpek Yıldızı'nın (Sirius) helyak (güneşle birlikte) doğumunun Mısır takviminde M.S. 139'un ilk gününe rastladığı bilgisini veriyor. Sirius'un helyak doğumunun, Mısırlılar tarafından doğal yılın başlangıcının -ve bu nedenle ideal bir dünyada sivil takvimin ilk gününün- bir işareti olarak görüldüğüne bakacak olursak, M.S. 139 yılı, iki saatin -sivil ve astronomik- uyumlaştığı büyük Sotik döngünün başlangıcını işaret ediyor.

İskenderiyeli matematikçi Theon, bir önceki "Büyük Sotik Yılı"nın Menofres döneminde başladığını söylüyor. Basit bir hesaplamayla bu, M.Ö. 1301'e, yani M.S. 139'dan 1460 yıl öncesine denk geliyor. Her dört yılda bir, bir günlük değişime izin vermesi nedeniyle, Sirius yıldızının helyak doğumunun M.S. 139 yılında aynı takvim gününde doğması için, Sotik döngüde 1460 yıl geçmesi gerekiyor.

Şimdi M.Ö. 1321’de başlayan Büyük Sotik Yıl, bizi Yeni Kronoloji’de İkinci Orta Dönem’e geri götürüyor. Gerçekte İsrailoğulları’nın Mısır’dan Çıkışı’nın hemen sonrasına ve az bilinen yada anlaşılan Erken Dönem Hiksos Periyodu’na gidiyoruz. Bu, 13. Hanedanlık çizgisinden firavunların Yukarı ve Aşağı Mısır’a egemen oldukları sırada yabancı kabile şeflerinin deltayı yönettiği bir zamandır.

O dönemden günümüze gelen birkaç bokböceğinin üzerinde Men-nefer-re⁷ ismindeki muğlak bir firavunun isminin yazılı olması oldukça merak uyandırıcı. Bu Mısır isimler dizisinde Manetho’nun Menofres’ine en yakın paralelliktir. Dahası bu İkinci Orta Dönem hükümdarı, Mısır’da bu ismi taşıyan tek kraldır. Bu durumda Manetho’nun “Menofres Çağı”nı belirlemiş mi oluyoruz? Eğer öyleyse bu, Yeni Kronoloji’nin genel yapısı ve tarihlendirmesi için daha ileri bir doğrulama oluyor.

Bunun yanında en eski Mısır hanedanlıkları için size sunduğum tarihler üzerinde çalışmaya başladığımda bir başka büyük sürpriz beni bekliyordu. Bu tarih 1321’den geriye bir sonraki Büyük Sotik Yıl’ın başlangıcına yakın bir tarih değil miydi? Hemen hesap makinemi aldım ve M.Ö. 1321’e 1460 yıl daha ekledim. Bir önceki Sotik döngü M.Ö. 2781’de başlıyordu. Benim firavun uygarlığının başlangıcı için hesapladığım tarihten yalnızca sekiz yıl sonrasıydı! Kullandığım hata paylarını göz önüne aldığımızda iki tarih gerçekte aynı zamana rastlıyordu.

İki yüzyıl boyunca Mısırologlar, Mısır için kronolojiler düzenledi ve aynı zamanda Mısır sivil takvimindeki Büyük Sotik Yıl’ın başlangıcında önemli politik olayların varlığını öne sürdü. James Henry Breasted, bu takvimin ortaya çıkışının “bize dünya tarihindeki en eski belirlenmiş tarihi sunduğuna” dikkat çekiyor, fakat hangi politik olayın Mısır takvimini başlattığını açıklayamıyor.⁸ “Mısır arkeolojisinin babası” William Matthew Flinders Petrie, söz konusu olayın, Mısır’ın Kral Menes hükümlanlığı altında kuruluşu olabileceğini ileri sürüyor ama bu hipotezi

doğrulamayacak bir kronoloji bulunmuyor. Sotik tarihlendirme ile ilgili herhangi bir düşünce bile bulunmazken, Yeni Kronoloji imkansız başarıyor. Yoksa bu bir başka tesadüf müydü? Muhtemelen öyleydi. Belki de antik Mısırlılar büyük Sotik döngüye dair bir anlayışa sahip değildi ve Sotik tarihlendirme sadece Mısırolojinin bir icadıydı. Durum her neyse, büyük kronolojik çemberde bir başka “potansiyel” dışının yerine konduğunu bilmek rahatlatıcı.

Sadeleştirmek adına ve birkaç yıllık kayma bu türden uzak dönemlerde ufak farklılıklara yol açtığından dolayı, 1. Hanedanlık’ın hesaplanmış başlangıç tarihini, Kral Menes’in ilk regnal (hükümlanlık) yılının yeni bir Sotik döngünün başlangıcına denk gelmesi sebebiyle sekiz yıl azalttım. Dolayısıyla Yeni Kronoloji’nin amaçları doğrultusunda firavunlar çağı tarihi M.Ö. 2781 yada civarında başlamıştır.

Hanedanlık Öncesi Dönem

1. Hanedanlık’tan önceki dönemi kronolojik olarak belirlemek oldukça zor. Anıtlar üzerinde hükümlanlık tarihleri bulunmuyor çünkü bu çağda bünyesinde rölyefler barındıran inşa edilmiş hiçbir taş yapı yok. Taşınabilir objeler üzerinde günümüze kadar gelen bir regnal tarihlendirme söz konusu değil ve aynı sivil takvimde olduğu gibi, erken zamanlarda henüz devlet bürokrasisi yerleşmeden önce bu türden şeyler beklenmemeli. Turin Azizler Listesi olarak bilinen kral listesi de bize yardımcı olamıyor çünkü bu liste, 1. Hanedanlık’tan önce hükümlanlık yılları açık şekilde abartılmış tanrıların ve yarı-tanrı varlıklarının yarattıkları kaosa doğru ilerliyor. Burada “Horus Takipçileri” için 3420 yıl gibi olağanüstü rakamlarla karşılaşıyoruz ki bunların hiçbirisi yararlı değildi.

Yapabileceğimiz tek şey, arkeolojik eserleri çağlara bölüp her birine radyokarbon testi temelinde belirsiz yüzyıllar atfet-

mek oluyor. Ağaç halka analizi tarihlendirme yöntemi ile desteklenen radyokarbon metodu kullanılarak elde edilen kesin tarihler, doğru bir tarihlendirme anlamında tutarlı değil ve günümüzde çok az sayıda tarihçi bunu kabul ediyor.

Mısırologlar genel bir çerçeve olarak aşağıdaki şemayı planladılar ve ben, her bir dönem için kendilerine paylaştırılan yaklaşık süreler temelinde Yeni Kronoloji tarihlerini hesapladım.

I. Hanedanlık (Yeni Kronoloji tarihleri) M.Ö. 2781-2669

III. Nakada (O. Hanedanlık) M.Ö. 2850-2781

II. Nakada (Gerzean) M.Ö. 3050-2850

I. Nakada (Armatyan) M.Ö. 3250-3050

Badaryan (Neolitik kültür) M.Ö. 4500-3250 civarı

Bu dönemlerin isimleri, söz konusu kültürlerin ilk kez ortaya çıkarıldığı yerlerden geliyor. Bu nedenle Nil vadisindeki Neolitik kültür, 1922 ve 1931 yılları arasında Guy Brunton ve Gertrude Caton-Thompson tarafından Yukarı Mısır'ın el-Badari bölgesinde ortaya çıkarılırken, Armatyan ve Gerzean isimleri Abidos yakınlarındaki el-Amra bölgesinden geliyor. Söz konusu bölge 1911'de Gerald Wain-Wright ve Emst Mackay tarafından, Luksor'un yirmi altı kilometre kuzeyinde yer alan Nakada ise 1895'te William Petrie ve James Quibell tarafından kazılmıştır.

Odaklanacağımız dönemler, taş devri kültüründen, krallık ve merkezi devlet yapıyla tam bir uygarlığa açık bir dönüşümün yaşandığı I, II ve III. Nakada dönemleridir.

Kısaca I. ve II. Nakada arasında, kültürel değişimlerin en dramatik şekilde yer aldığı sırada var olan ayırt edici özellikler şöyledir:

- (a) Yeni gömü uygulamaları.
- (b) Çömlekçilikte yeni şekil ve süslemeler.
- (c) Silindir mühürlerin ilk kez ortaya çıkışı.

- (d) Yeni silah tipleri.
- (e) Kerpiç kullanımı.
- (f) Lacivert taşı ve obsidyen ithalatı.

Bazılarının O. Hanedanlık demeyi tercih ettikleri III. Nakada ile birlikte II. Nakada dönemi boyunca daha da ileri gelişmeler görüyoruz.

- (g) Kral isim ve sıfatlarının yazımı için hiyerogliflerin başlangıcı.
- (h) Karmaşık bir şekilde oyulmuş törensel paletler.
- (i) Güzel taş vazo ve kaseler.
- (j) Kerpiç'ten yapılma ağ şeklinde cephe mimarisi
- (k) Mimaride lentolar, kale kapıları, duvarlar vb. sınırlı taş kullanımı.

Her bir Nakada periyoduna ne kadar süre atfedeceğimiz meselesi yoruma çok daha açık. Belirttiğim gibi radyokarbon kronolojisi bile gerçekte doğru tarihlendirme için oldukça kör bir araçtır ve hata payı çok yüksektir. İnsan, II. Nakada dönemindeki gelişmelerin gerçekten çok kısa bir süre içinde gerçekleşmiş olma olasılığı varken, III. Nakada döneminin belki de üç yada dört nesli kapsayan çok kısa bir dönem olduğunu savunabilir. Ben III. Nakada için yetmiş, II. Nakada için iki yüz ve I. Nakada için yine iki yüz yıl tahsis ettim. Fakat rakamların gerçekte keyfi olduğunu unutmayın. II. Nakada'nın kültürel unsurlarının ortaya çıkışı için hatırlanacak tarih M.Ö. yaklaşık 3050 civarındadır. Bu tarih, tufan ve sonrasında Sümer kronolojisi kararlaştırdığımızda doğrulanacaktır.

Mısır kronolojisi için bu kadar. Bununla birlikte bu kitap aynı zamanda, Mısır'ın doğusunda, uzakta, bilim insanlarının ve klasik yazarların Mezopotamya (Nehirler arasındaki ülke) dedikleri bölgede yükselen oldukça eski bir başka uygarlığın kökenleriyle, Sümer'le ilgileniyor.

Zamanın Testi'nin Giriş bölümünde, okuyucuyu kitabın genelinde takip edecekleri şeye hazırlamak için Mısır ve Kitab-ı Mukaddes tarihini kısaca ana hatlarıyla sundum. Aynı şeyi burada Mezopotamya tarihi için yapmak oldukça iyi bir fikir. Bu şekilde bulgularımızın etrafında genel bir çerçevemiz olacaktır. Mezopotamya tarihinin size Mısır ve Eski Ahit tarihlerinden biraz daha yabancı geleceğini anlayabiliyorum ve sanırım hükümdarların isimlerini telafuz etmekte zorlanacaksınız. Bunun yanında alacağınız karşılık sabrınıza değeracaktır çünkü birlikte gerçekten destansı bir hikâyeyi keşfedeceğiz.

Erken Dönem Mezopotamya'nın Kısa Tarihi

Yakın Doğu tarihinin şafağında, güney Irak bataklıkları ve ovalarında ilk şehirlerin kurulduğunu görüyoruz. Bu bölgenin eski adı Şumerum; modern söylemde ise Sümer'dir. Kitab-ı Mukaddes buraya "Şinar Ülkesi" diyor ve bu kaynağa göre burası, Adem'in torunlarının büyük tufandan hemen sonraki dönemde yerleştikleri bölgedir. Üzerinde çalışacağımız bu tarihi dönem M.Ö. altıncı binyıldan ikinci bin yıla uzanıyor ve Neolitik, Bakır Taş, Erken dönem ve Orta Bronz Çağları'na tekabül ediyor.

Burada size kronolojik bir çerçeve verebilmek için kullandığım tarihler, bilim insanlarının geleneksel olarak verdiği tarihlerdir. Büyük tufanı tarihlendirmekle ilgili bölüme (Beşinci Bölüm) ulaştığımızda, size Sümer ve Mezopotamya tarihi için Yeni Kronoloji'nin belirlediği tarihleri sunacağım.

İki nehir, Fırat ve Dicle'nin arasında ve etrafında kazı çalışmaları yapan arkeologlar, "Yaratılış" metni ve diğer antik kayit-

lardan bildiğimiz, Eridu, Uruk (Kitab-ı Mukaddes Erek) ve Ur gibi şehirlerin antik kalıntılarını gün yüzüne çıkarmışlardır. Antik Sümer'in diğer az bilinen nüfus merkezlerinin yerleri de arkeologların kürekleri tarafından belirlenmiştir. Bunlar; Şuruppak, Lagaş, Nippur ve Kiş gibi şehirlerdir. Tüm bunlar sağlam ve yaratıcı Sümer uygarlığının bir resmini ortaya çıkarıyor. Sümerler her kimse, uygarlığın yaratıcıları olarak kabul ediliyor.

Bu çağda insanlar, edimlerini ve başarılarını yeni bir icat olan yazı aracılığıyla ilk kez kaydediyorlar. Başlangıçta en eski dökümanlar (küçük kil tabletler), hayvan ve tahıl miktarları ile ilgili basit kayıtları, bazen sahiplerinin isimleriyle birlikte barındırıyordu. Bu yüzden ilk yazarlar aslında muhasebecilerdi.

Fakat birkaç yüzyıl içinde bu yeni icat çok daha yaratıcı alanlarda kullanıldı ve ilk edebi eserler ortaya çıktı. Bu çok daha uzun metinler içinden uygar dünyanın çıktığı kahramanlık geçmişi ile ilgiliydi. Bunlar destansı şiirlerdi -efsaneler (bazıları mit diyebilir)- ve kahramanlar zihinlerini ve fiziksel güçlerini iblisler yada bazı durumlarda insan rakipleriyle (yani kardeş hükümdarlarla) süregelen yarışlarda kullanıyordu. Şüphesiz ilginç olan, bu unsurların bizim gerçek tarih anlayışımıza yaklaşıp yaklaşmadığı sorusuydu.

Sümerler aynı zamanda kerpiçten yapılma anıtsal mimarinin, çoğunlukla kendi tanrılarının tapınaklarının ilk kurucularıdır. Bu kutsal bölgelerin etrafında küçük yerleşkeler kurulmuş ve sonuçta bunlar büyük şehirlere dönüşmüştür. Örneğin Uruk şehrinin çevresi dokuz buçuk kilometre olarak ölçülmüş ve nüfusunun elli bin civarında olduğu hesaplanmıştır.⁹ “Şehir devrimi” çağı, güzel tapınaklarıyla bu antik kentin görkemine dikkat çekmek için “Uruk Periyodu” olarak adlandırılmıştır. Uruk, hikâyemizde önemli bir rol oynayacaktır.

Arkeologlar Mezopotamya'nın her yerinde, Sümer periyodundan kalma muhteşem taş heykeller ve rölyefler ortaya çıkardı. Yakında sizin de göreceğiniz gibi, Sümerler uzun tarih-

lerinin belli zamanlarında, boyanmış çömlekçiliğin üstün örneklerini üretti. Hızla metalleri eritme teknolojisini geliştirdiler ve bilim insanlarının Bronz Çağı dedikleri dönemi başlattılar. Dicle ve Fırat nehir havzasının her yerinde kanallar inşa edip kuru toprağı zengin ve bereketli tarım arazilerine dönüştürdüler. Suyun tarlalara taşınmasını sağladıkları gibi, bu kanallar, üretilen malların kamış teknelerle bir şehirden bir başkasına taşınmasına olanak vererek aynı zamanda ticaretin ana arterleri görevi gördü. “Pazar” sözcüğü (Akad dilinde karum), ticari mallarla yüklü teknelerin bağlanabileceğı rıhtımlar için kullanılan sözcükle bir ve aynıdır. Tanrı ve tanrıçaların heykelleri, bu aynı kanallar aracılığıyla kutsal barkalarına binerek festival zamanlarında birbirlerini ziyaret etmek için şehirden şehire dolaşıyordu. Tapınakları, renkli mozaik paneller ve hücreli panel cephelerle süslenmiş büyük komplekslerdi. Bu kutsal yerleşkelerin kalbinde, üzerlerinde tanrıların evlerinin oturtulduğu büyük platformlar yükseliyordu. Bu tapınak kuleleri daha sonra göksel ilahların merdivenlerini oluşturmak için, Mezopotamya’nın cennete ulaşan büyük basamaklı piramitleri, ünlü zigguratlara dönüşecekti.

Tüm bunlar Sümer uygarlığının ilham dolu icatlarıydı.

Birkaç yüz yıl gibi kısa bir sürede Sümerler, yerleşilmemiş boş bir araziyi, tanrılarıyla birlikte genel bir uyum içinde yaşadıkları bir cennet bahçesine dönüştürmeyi başardı. Sümer kültürünün mirası Mezopotamya tarihi boyunca Babil, Asur ve Pers periyotlarına taşındı ve İskender, Yunanistan ve Roma’nın yeni dünya düzeninin gelmesiyle büyük çölün tozları içinde yavaşça geriye gitti.

Tüm bu kültürel tarihe rağmen, ne zaman bir tarihçi gelip Mezopotamya kültürünün bu çok eski zamanlarının bir politik tarihini yazmaya kalksa, kullanabileceği araçların ne kadar sınırlı olduğunu zaman geçmeden anlayacaktır. Çünkü bu zamana ait metinler önceden de belirttiğim gibi hayvan ve tahıl miktarlarını gösteren “muhasabe” kayıtlarıdır ve tarihçimiz politik olaylara ışık tutacak güvenilir hiçbir yazılı kaynağa sahip olamayacaktır. Söylediğim gibi insanlar ve etraflarındaki olayların kayıtları daha sonraki tarihlerde görülüyor ve bunlar da ne yazık ki mitlerin ve destansı hikâyelerin karmaşık dilinde yazılıyor. Bu durum, tarihçiyi arkeolojik kanıt yorumlamakta güvenilir bir politik çerçevenin rahatlık veren desteğinden yoksun bırakıyor. Dolayısıyla sulama kanalları yada çömlekçi çarkının icadı gibi teknolojik gelişmelerden bahsederken, katmanlar biliminin ve çömlekçilik dönemlerinin terimleriyle konuşmak zorunda kalacağımızdan korkuyorum. Bu nedenle şimdilik bu kitabın sonunda size elle tutulur bir politik tarihi tüm olayları ve kişilerle verme umudunu taşıyarak politik tarihten çok antropolojik tarihle ilgileniyoruz.

Geçen bir buçuk yüzyıl boyunca bilim insanları, tüm gayretleriyle Mezopotamya ovasındaki kültürel gelişimin genel bir resmini ortaya koymayı başardı. İlgilendiğimiz bu en erken dönemde, Sümer’in katmansal arkeolojisi sekiz temel döneme bölünmüş durumda. Burada verilen tarihler Sümer arkeolojisinin geleneksel kronolojisi üzerine kuruludur. Çünkü çok eski bir çağla ilgileniyoruz, hangi otoriteyi okuduğunuza bağlı olarak tarihlendirme için yapılan tahminler birkaç yüzyıl farklılık gösterebilir.¹⁰

İlk gruba baktığımızda, bu çömlekçilik periyotlarının çok büyük bir kısmı, Mısır’da olduğu gibi, söz konusu çağlara ait tanınabilir çömleklerin ilk keşfedildiği arkeolojik bölgelerin isimlerini taşıyor. Dolayısıyla farklı şehirlerde bulunan ama aynı zaman periyodunda tarihlendirilen Ubaid çömlekçiliği

Mezopotamya'nın her yerine bulunmasına rağmen, ismini, ilk kez 1919 yılında British Museum'da Henry Reginald Hall tarafından bulunduğu, çok küçük ve görece önemsiz Tel el-Ubaid bölgesinden alıyor. Tipik Ubaid çömlekleri daha sonra Sir Leonard Woolley tarafından 1920'lerde seriler halinde düzenlenecekti. İronik bir şekilde küçük Tel el-Ubaid tepesi, aynı çömleklerin kısa bir süre sonra çok büyük miktarlarda çıkarıldığı çok daha büyük bir arkeolojik bölge olan Ur'un altı kilometre ötesinde yatıyordu.

Çömlek dizileri üzerine temellendirilmiş kronolojilerde sıklıkla olduğu gibi, yeni bir kültürel dönemi tam olarak neyin oluşturduğuna ve varolan bir kültürün devamlılığını temelde neyin yansıttığına dair birçok tartışma mevcut. Gerçekte arkeologların çok büyük bir kısmı Eridu ve Hacı Muhammed dönemlerini

1. Eridu/I. Ubaid (M.Ö. 5000-4800)
2. Hacı Muhammed/II. Ubaid (M.Ö. 4800-4500)
3. III. ve IV. Ubaid (M.Ö. 4500-4000)
4. Uruk (M.Ö. 4000-3200)
5. Jemdet Nasr (M.Ö. 3200-2900)
6. I. Erken Hanedanlık (M.Ö. 2900-2700)
7. II. Erken Hanedanlık (M.Ö. 2700-2600)
8. III. Erken Hanedanlık (M.Ö. 2600-2340)

Bunları bazı bölgesel hanedanlık dönemleri takip ediyor:

9. Agade Hanedanı (M.Ö. 2340-2159)
10. Gut Dönemi (M.Ö. 2208-2117)
11. III. Ur Hanedanı (M.Ö. 2112-2004)
12. Elamit İstilasası (M.Ö. 2004)
13. İsin Larsa Dönemi (M.Ö. 2025-1763)
14. Eski Babil Hanedanı (M.Ö. 1894-1595)

Ubaid'in erken dönem gelişmeleri olarak tanırken (sırasıyla I. Ve II. Ubaid), Jemdet Nasr, yalnız başına Uruk çömlekçiliğinin en son dönemi sayılıyor.¹¹ Bu görece karmaşık konuların kalbinde, Sümer uygarlığının güney Mezopotamya'da ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına inandıkları sorusu yatıyor. Bu çetrefilli tartışma "Sümer Problemi" olarak biliniyor.

Bir zamanlar Sümerler'in genellikle bilinmeyen anavatanlarından göçtüğüne inanılıyordu ve Uruk Periyodu'nun başlangıcına doğru ortaya çıkan süssüz, çömlekçi çarkı ürünü çömleklerden Mezopotamya'ya yerleştikleri anlaşılıyordu (M.Ö. yaklaşık 4000). Başka arkeologlar Ubaid Periyodu'nun başlangıcında çok daha eski bir ortaya çıkıştan söz ediyor (M.Ö. yaklaşık 5000). Bununla birlikte temeldeki gerçek şu ki Mezopotamya çömlekçiliği araştırıldıkça her bir çömlek döneminin, kendinden önce gelenin gelişmiş bir hali olduğu görülüyor. Nerede teknolojik ilerleme ile ilgili dikkat çeken bir değişiklik olsa, sizin de göreceğiniz gibi, böyle bir durumun bölgeye yeni gelen insanlara atfedilmesi her zaman için gerekmez. Tüm bunlar, Sümeroloji içinde, Sümerler'in işgalci yada uzak yerlerden gelen göçmenler değil, bölgenin yerlisi olduklarına dair bir tartışmaya sebebiyet veriyor. Bu probleme daha sonra, Adem'in torunlarının doğudan gelip Şinar (Sümer) ülkesine girdiklerine dair Kitab-ı Mukaddes perspektifini tartışırken tekrar döneceğiz.

Bölgedeki yer isimlerine dair bir çalışmada, Sümer dilinin güney Mezopotamya'da kullanılan ilk dil olmadığı ileri sürülüyor. Bu nedenle bu ikincil tabiat yada Sümer dilinin ortaya çıkışı, başka bir grup bilim insanınca kendini Sümer uygarlığı olarak tanıtan yeni ve farklı bir etnik grubun gelerek varolan nüfusun yerine geçtiği yada onları asimile ettiği yönünde açıklanıyor. Ayrıca Uruk Periyodu ile birlikte bir yeni gelen akının göstergesi olabilecek kayda değer bir nüfus artışı dikkat çekiyor.¹²

Eğer bunlar etnik Sümerler idiyse, o zaman bunların dilsel öncülleri kimdi? Acaba bir zamanlar körfezin kıyısındaki bataklık

ovanın ilk sakinleri M.Ö. yedinci bin yılda bir zamanda güne-ye doğru çekilmeye mi başlamıştı? Eridu'daki ilk yerleşkeyi, Sümer geleneğine göre dünya üzerindeki ilk şehri kim kurmuştu? Acaba Sümerler mi yoksa onların gizemli öncüleri mi? Bu türden sorular ve daha fazlası Sümeroloji'nin konusudur. Bu soruların birçoğu hemen hemen cevapsızdır, fakat bana öyle geliyor ki eğer Yaratılış kitabıyla bağlantılı hikâyeler içindeki ipuçlarını aramaya hazır hale gelirsek, bu sorulardan bazıları çözüm potansiyeline sahip olacaktır.

Diğer yandan bir diğer görevimize; erken dönem Mezopotamya tarihini, arkeolojisi ile uyumlaştırmaya geri dönmeliyiz.

Çömlek Periyotları

Çömlek, biraz muğlak da olsa tarihsel sürece tanıklık ettiği için yararlı bir kaynaktır. Bunun yanında göreceli tarihlendirme için mükemmel bir araçtır, çünkü farklı bölgelerde aynı türden çömleklerin bulunması, söz konusu bölgelerdeki tarihi periyotları aynı genel zaman diliminde tarihlendirmemize olanak veriyor. Çömlek hikâyesi güney Irak'ın bataklık ovalarındaki ilk yerleşkelerle başlıyor.

Eridu'da gelişmiş yeşil bir devekuşu tüyü giysinin, koyu renklerde güçlü geometrik süslemeleriyle belirgin bir formu, bölgedeki ilk yerleşik nüfusun gelişine işaret ediyor. Bu iyi durumdaki çömlek dizileriyle birlikte bir dizi küçük tapınak ve mabetler birbiri ardına beş yüzyıllık bir dönemden fazla bir süre boyunca inşa edildi. Ur ve Uruk'ta, bu yerleşkelerin de Eridu'daki kutsal bölgenin kuruluşuna yada biraz daha sonrasına kadar gittiğini gösterir şekilde Eridu (diğer bir deyişle 1. Ubaid) eşyaları bulundu.

Eridu eşyalarının gelişimi, daha sonra Varka (Uruk) yakınlarındaki Kalat Hacı Muhammed'te keşfedildi. Çömleklerin yapısı

aynıydı fakat yeni bir şekil sunuluyordu; kavisli yanlarıyla derin kaselerde tabana yakın bir yerde keskin bir açı mevcuttu. Tek renkli süslemeler çömlek yüzeyinde sık ve kalabalıktı. Hacı Muhammed (2. Ubaid) çömleğinin, Eridu çömleğinden, ilk kez klasik Tel el-Ubaid'de bulunan Ubaid çömleğine bir geçiş dönemini temsil ettiği açık.

Klasik Ubaid çömleği (3. Ubaid) uzun bir zaman dilimine yayılıyor -muhtemelen beş yüzyıllık bir zaman dilimine- ve tüm güney Mezopotamya'yı kaplıyor. İbrikli kaplar bu dönemde başka yeni şekillerde olduğu gibi oldukça yaygın. Çömlek imalatı sonuçta neredeyse yumurta kabuğu inceliğine sahip çeperlerle üstün bir kaliteye ulaşmıştır. Bununla birlikte Ubaid Periyodu'nun sonuna doğru (4. Ubaid), fırınlama hassasiyeti ve süslemeye daha az dikkat edildiğinden işçilik hızla bozulmaya başlıyor. Bu durum açık bir şekilde eski zamanlardaki bireysel çalışmaların yerini yığın üretiminin aldığını gösteriyor. Çömlek artık statü sembolü değerli bir eşya değil, daha ziyade bir günlük kullanım aracıydı. Çömlekçi çarkının ilk kez tam olarak bu zamanda (M.Ö. yaklaşık 4000) ortaya çıkması manidardır. Artık boyalı süslemeden yoksun, görece düz bir çömlekçilik hakim olmuştu.

Kırmızı ve gri renklerin hakim olduğu düz bir çömlek yapısına sebebiyet veren yeni çark teknolojisinin, hem anıtsal mimarinin başlangıcına hem de devlet yönetiminde yazılı kayıt tutmanın ilk adımlarına rastlaması ironiktir. Bu çağın önemli gelişmelere tanıklık ettiğinde şüphe yoktur. Uruk Periyodu'na ulaştığımızda, tarih öncesini her anlamda geride bırakıp tarihsel çağa geçmiş oluyoruz.

Yazı ve Tarihi Kayıtlar

Gerçek tarih yazı ile başlıyor ve görüldüğü kadarıyla yazı, I. Uruk'la onun güney Mezopotamya'daki çağdaşı şehirlerin ica-

Mezopotamya'nın Ortodoks Kronolojisi

M. Ö. 2112-559	M. Ö. 3500-2117
2112 III. Ur Urnammu Şulgi 2004 Ibbisin 1894 Eski Babil Sumuabu 1792 Hammurabi 1647 Ammisaduga 1595 911 Geç Asur II. Adadnirari II Aşurnasirpal III. Şalmaneser Yeni Asur 744 III. Tiglathpileser Sennakerib Aşurbanipal Yeni Babil 612 Nebukadnezar Nabonidus Persler II. Cyrus I. Darius 559	3500 Geç Uruk Jemdet Nasr 3200 I. Hanedanlık 2900 II. Hanedanlık 2700 III. Hanedanlık (A) 2600 III. Hanedanlık (B) 2500 2340 2208 Agade Erridupizir Elulumesh Tirigan 2117 Agade I. Sargon Naramsin Şarkalışari

dıdır. Bu çağın insanlarına güvenle “Sümerler” diyebiliriz – bu aşamada her ne kadar nereden geldiklerini söylemek zor olsa da. Bu onların daha önceki Ubaid kültürü halkından etnik olarak farklı olduğunu söylemekle aynı şey değil, daha ziyade makul bir şekilde söz konusu çağda Uruk kültürünün Sümerli olduğuna emin olabiliyoruz.

En eski yazılı metinler ilk kez, anıtsal mimarinin de başlangıcını aldığı IV. Uruk Periyodu’nda ortaya çıkıyor. Uruk dökümanları üzerleri kamıştan bir murçla çizilmiş ve girintili bir şekilde yazılmış küçük kil tabletlere kaydediliyordu. Tabletler tapınağa sunular için bırakılan büyükbaş hayvanların sayıları gibi temel muhasebe kayıtlarını içeriyordu. Söz konusu dökümanları, yalnızca takip eden Erken Dönem Hanedanlık Periyodu’nda tüm gramer ve sözcükleriyle edebi metinler olarak tanımlayabiliyoruz.

Bu çok eski dönemin Sümer kralları malum nedenlerle daha sonradan “Sümer Kral Listesi” diye adlandırılacak bir dökümana kaydedildi. Çiviyazısı metnin en iyi kopyası, Oxford’daki Ashmolean Müzesi’nde saklanan büyük bir dikdörtgen silindir tablet üzerine yazılıdır. Kral listesi, bu nüshaya İsin Hanedanı’ndan Kral Singamar’ın 11. hüküm yılında (yada bundan kısa bir süre sonra) yazılmıştır. Bu önemli dökümanda listelenmiş hanedanlıklar farklı şehirlerdedir. Daha sonraki metinlerden bildiğimiz kadarıyla bazıları kronolojik olarak çağdaştır. Bununla birlikte arkeolojik bir bağlamda bulunan kralların isimlerini kaydeden dökümanların az olması hükümdarların tam olarak hangi arkeolojik katmanla yada çömlek periyoduyla ilişkisi olduğunu belirlemeyi zorlaştırıyor. Bu bakımdan Sümer tarihi, arkeolojik pozisyonlarının belirlenmesi eşit şekilde zor olan İsrailoğulları tarihiyle benzeşiyor. Sümer’in birçok ünlü hükümdarı -Enmerkar, Lugalbanda, Dumuzi ve Gilgameş gibi kahramanlar- yukarıda listelenen arkeolojik çağların hiçbirine güvenle yerleştirelimiyor.

Sümer'in sözlü destanları Erken Dönem Hanedanlık Periyodu'nun sonlarına doğru ilk kez yazıya geçirildi. Bunlar Uruk ve Kiş'in büyük kahraman-krallarının hükümlerliklerinde yaşananların efsanevi söylencelerini ihtiva ediyordu. Bu destan edebiyatı oldukça popüler hale gelmişti. Öyle ki daha sonra Akad diline çevrildi ve ilerleyen yüzyıllarda ta ki Asur ve Babil'in M.Ö. yedinci ve altıncı yüzyılda yıkılışına kadar birçok kez kopyalandı. Bu metinlerin günümüze gelen birçok versiyonu Ninova'da, Asur kralı Asurbanipal'in kütüphanesinin harabeleri içinde bulundu. Bunlar Gılgameş destanı olarak bilinen içinde Sümer tufan hikâyesinin anlatıldığı Kişli Etana, Enmerkar ve Uruk'taki ilk Hanedanlık'tan Lugalbanda'nın efsanevi hikâyelerini içeren on iki tableti de ihtiva ediyor.

Erken Dönem Hanedanlık Periyodu, Agadeli (Akadlı) Sargon'un yükselişiyile M.Ö. 2340'lı yıllarda sona erdi. Sargon, saray darbesiyile gücü ele geçirmiş bir Amorit kraldı. İronik bir biçimde adı "hak sahibi kral" anlamına geliyor. Büyük ihtimalle kendisini hükümdarlığa götüren olayları gizlemek için seçtiği bir isimdi bu. Eğer bir hükümdar onun meşruiyetine karşı gelirse tabutlar içinde bir yada iki iskeletin birbirini izleyeceğinden emin olabilirdiniz.

Sargon'un hükümlerliği Mezopotamya tarihinde çok güçlü bir dönem başlattı. Fetihleri, kuzeyde güney Anadolu'dan (Türkiye) aşağıya Basra Körfezi'ne ve Arabistan'ın ötesine dek o güne kadar bilinen en büyük imparatorluğu yarattı. Sargon Hanedanlığı Mezopotamya'yı, Naramsin ve ardılı Şarkalışarri'nin hükümlerliklerindeki büyük çöküşe kadar iki yüzyıldan fazla bir süre boyunca yönetti. Savaşçı Gut kabilelerinin Zagros dağlarından aşağıya Mezopotamya ovasına gelmesiyle güçlü Akad imparatorluğu yıkıldı. Sargon'un mağrur mirası barbar göçebeler nedeniyle alçaltıcı bir şekilde son buldu; aynen tüm tarih boyunca tekrarlanacağı gibi. Gut istilası, uygarlık Ur şehrinde kurulacak bir Sümer Hanedanlığı ile yeniden kazanılana kadar

yaklaşık bir yüzyıl boyunca sürececek bir karanlık çağın habercisiydi. Sümer Kral Listesi bu anarşi periyodunu basitçe “Kim kraldı? Kim kral değildi?” ifadeleri ile vurguluyor.

Bir Neo-Sümer canlanması, III. Ur’un, söz konusu dönemin ilk kralı Urmammu tarafından başlatılan üçüncü hanedanlık çizgisinde yeniden oluşmasıyla meydana geldi. Aslında o, Gutların yenilgisinin müsebbibi değildi. Bu görev, selefleri Gut Hanedanlığı ile çağdaş olan Uruk’un son hükümdarı Utuhegal’e düştü. Utuhegal’in Gutlar’ın son hükümdarı Tirigan üzerindeki ünlü zaferi, Uruk’un egemenliği ele geçirmesi ile sonuçlanmadı çünkü Utuhegal’in bir mirasçısı yoktu. Böylece Ur hükümdarı Urnammu gücü ele geçirmiş oluyordu.

III. Ur Hanedanlığı İbbisin’in hükümrانlığında, hakimiyet çağdaş hanedanlıklar İsin ve Larsa’nın eline geçtiği zamanda sona erdi. Onlara daha sonra Babil kökenli üçüncü bir hanedanlık çizgisi katıldı. Sumuabu tarafından kurulan I. Babil Hanedanlığı, bir başka büyük ve güçlü bir çağı başlatıyordu – Hammurabi Hanedanlığı olarak da bilinen ve ismini hükümdarından alan bir çağ.

Ünlü “Kanunlar”ın yazarı Hammurabi ile Mezopotamya’nın bu kısa tarihine bir son veriyoruz çünkü bu kral ve onun dördüncü nesilden ardılı Ammisaduga, Zamanın Testi Kitabında Yeni Kronoloji içinde tespit edilmişti. Burada bahsedilen erken dönem Mezopotamya hükümdarları için yeniden düzenlenmiş tarihlere karar verirken, Sümer Kral Listesi’nden elde ettiğimiz bilgileri kullanarak Hammurabi için verilen Yeni Kronoloji tarihinden başlayacağız. Daha sonra Kitab-ı Mukaddes’teki tufanı tarihlendirmek adına çalışmamızı Mezopotamya geleneğindeki büyük tufan çağına doğru yönlendireceğiz.

Bu arada sanırım maceramıza başlama zamanı geldi. Aynı zamanda yaratılış destanının belirsiz derinliklerinden neler toplayabileceğimizi görmek için bu tarihi araştırmaya derin bir dalış yapmalıyız. Dolayısıyla şimdi Aden Bahçesi’ni arama zamanı.

Bölüm Bir

Zamanın Sislerinden

Yaratılış'ın Coğrafyası

ADEN'İN PEŞİNDE

Efsanelerin sunduğu bilgiler, “fantastik” yada “mucizevi” oldukları gerekçesiyle hemen dışlanmamalıdır. Antik insanın örneğin I. Dünya Savaşı tarihi gibi, modern tarih yazımının gerektirdiği biçimde, gerçeklere dayanan bir tarih oluşturmalarını bekleyemeyiz. Uzak geçmişe ait olayları anlamaya çalışırken, yirminci yüzyıldaki beklentilerimizi antik hikâye anlatıcılarına empoze etmeye çalışmamalıyız. Onların kadim tarihi, tanrıların ve tanrılaştırılmış kahramanların edimleri etrafında yapılandırılmış efsanevi bir geçmişti; bir ejderhalar ve cinler dünyası, bir mucizeler ve ilahi müdahaleler devri. Bilim insanları bu materyale “epik literatür” diyor. Bu terim, destanları, doğası itibarıyla daha güvenilir tarihsel kaynaklar olması gereken çağdaş kayıt ve kitabelerden ayırmaya hizmet eden yararlı bir terimdir.

Fakat, kompozisyonun tarzı, bizi anlatılan kişilik ve olayların tarihsel gerçekliğini kabul etmekten niçin alıkoysun ki? Eğer Uruk kralı ilahi kahraman Gılgameş, ölümsüzlüğün peşinde anayurdundan çıkarak Sümer’e “Yaşayanlar Ülkesine” gidiyor ve orada tanrıların sonsuz yaşam bahsettikleri tufan kahramanı ile buluşuyorsa, mucizevi unsurları tarihi gerçeklere aykırı olarak reddedebiliriz. Peki ya Gılgameş? Sırf hikâyenin fantastik kurgusu nedeniyle onun varlığına da inkar etmemiz mümkün mü? Muhtemelen hayır. Gerçekten de arkeolojik çalışmalar sonucu,

Gilgamesh'ın destanlarda sözü edilen çağdaşlarından biri olan Enmeberagesi'nin Kiş kent devletinin hükümdarı olduğunu gösteren kanıtlar elde edilmiştir. Bazı tarihçiler de bundan hareketle, Gilgamesh'ın kendisinin de uzak geçmişe ait gerçek ve kanlı-canlı bir karakter olduğu sonucunu çıkarmıştır. Dolayısıyla Gilgamesh'ın tarihsel bir figür olduğunu kabul ediyorsak, onun aynı zamanda, dünyevi cennet olduğuna dair efsanevi statüsü nedeniyle daha sonraki zamanlarda “Yaşayanlar Ülkesi” sıfatı verilmiş yabancı bir ülkeye yolculuk etmiş olabileceğini de kabul etmemiz gerekmez mi?

Sümer destanlarına tekrar döneceğiz. Peki ya eski epik literatürün başlıca örneklerinden bir başkası olan Kitab-ı Mukaddes? Yaratılış kitabında anlatılan aynı düzeyde fantastik olaylara da aynı açık fikirlilikle yaklaşabilir miyiz?

Adem ile Havva'nın cennet bahçelerindeki öyküsünü, yaşam ağacını, iyilik ve kötülüğün bilgi ağacını ve insanoğlunun tanrının inayetinden kopmasına yol açan yılanı biliriz.

Hepimiz eski Yaratılış destanı olaylarından aklımızda geriye kalan belli belirsiz bilgilere sahibizdir.

♦ Çiftçi Kayın, çoban kardeşi Habil'i öldürür ve Aden'den kovularak Nod ülkesine sürgün edilir.

♦ Kayın'ın torunları ve diğer kardeşi Set, medeniyetin kurucuları olur- kent kurucuları, müzisyenler, demirciler ve şarap imalatçıları. Ömürleri olağanüstü uzunluktadır.

♦ Bu tarih öncesi zamanlarda “Tanrı'nın oğulları” yeryüzünde dolaşır ve ölümlü kadınlarla cinsel ilişkiye girer. Bu birleşmelerden doğan çocuklar efsanelerin kudretli kahramanları olur. Kitab-ı Mukaddes, bunlara “devler” diyor. (İbranice neflim – düşmek anlamındaki nafal kökünden türemiştir ve “düşenler” anlamına gelir.)

♦ Adem'in torunlarının yüce tanrısı tarafından gönderilen bir tufan dünyayı yok eder. Dindar bir adam olan Nuh ve yakın aile mensupları kurtulur çünkü fırtınadan kendilerini kurtaracak bir gemi inşa etmişlerdir. Tufan'dan sonra gemi Ararat'a saplanır.

♦ Nuh'un torunları ovalara iner ve Tufan sırasında yok olan şehirleri yeniden inşa ederek Şinar ülkesine (yeniden) yerleşir.

♦ O zamana kadar dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşmaktadır.

♦ İnsanlar kerpiç ve katran kullanarak cennete yükselen büyük bir kule inşa eder. Tanrı kuleyi yıkar ve bu küstah inşacıların dillerini karıştırır. Şinar halkı artık birbirlerini anlamamaktadır ve dünyanın uzak köşelerine dağılarak kadim dünyanın sayısız kavmini oluştururlar.

♦ Nuh'un üç oğlunun soyu olan bu kavimler soya göre sıralanırlar. Söz konusu kavimlere sayısız kabile grubu da dahildir ve bunlar aynı zamanda kadim zamanların bilinen halklarını da içerir – İsrailoğulları, Elamitler, Asuriler ve Aramiler (Nuh'un en büyük oğlu Şem'den gelir); Mısırlılar, Kuşitler, Libyalılar, Fenikeliler, Filistinliler, Amoritler ve Babilliler (Nuh'un ortanca oğlu olan Ham'dan gelir); ve Medler, Persler, Grekler, Kıbrıslılar ve doğu Akdeniz adalarında yaşayanların tümü (Nuh'un en genç oğlu Yafet'in soyundan gelir). Araştırmacılar bu grupları dilbilimsel bağlantılarına göre Semitik, Hamitik ve Yafitik (Hint-Avrupa) olarak kategorize eder – bu durum her ne kadar gerçeği yansıtmaktan uzak olsa da.

Hikâyenin küçük bir kısmı, insani diye adlandırabileceğimiz bir içerik taşımaktadır – bir kardeş katli, demircilik zanaatının

icadı, büyük bir kulenin inşası. Fakat çok daha büyük bir bölümü mitolojik görünür – yasak meyve, konuşan bir yılan, olağanüstü uzun bir yaşam süreleri ve şaşırtıcı devler. O halde, bu epik öyküdeki doğaüstü unsurların fazlalığı nedeniyle Yaratılış kitabına tarihsel bir dekor atfetmek kesinlikle mümkün değildir.

Kuşkusuz bu her modern tarihçinin takınacağı “politik olarak doğru” tutum olurdu fakat giriş bölümünde de söylediğim gibi, bu kitabın iddiası başkalarının adım atmaktan korktukları bir alana girmeye cüret etmektir. Dolayısıyla, antik dünyadan bize kadar ulaşan çözülmesi en güç bulmacalardan birine tarihsel bir açıklama bulmaya çalışacağız.

Bu entellektüel maceramıza, Aden Bahçesi’nin peşine düşerek başlayacağız. Ne olağanüstü bir fikir dediğinizi duyar gibiyim. Dünyevi cennetin yerini belirlemeye çalışmak düşüncesi tamamen fantezi – öyle değil mi?

Bahçe Yolu’ndan Aşağı

Aden Bahçesi’nin yeri, Kitab-ı Mukaddes’in ilk okunuşundan bu yana araştırmacıların ve dindarların ilgisini uyandırmıştır. Günümüzde çok az sayıda araştırmacı, Aden ülkesinin, -ilk uygar insanın ortaya çıktığı yer olduğu şöyle dursun- bir zamanlar gerçekten de var olduğunu öne sürecek kadar cesur ve pervasız olmuşlardır. Bu yaklaşım ihtiyatın ve açık bir kuşkuçuluğun ön planda olduğu modern bilimin tavrı açısından çok şey ifade ediyor.

Ne var ki II. Dünya Savaşı öncesindeki yüzyılda durum hayli farklıydı. Victoria ve Edward devirlerindeki bilim insanları, düşünceleri itibarıyla çok daha maceracı (neredeyse saf) idiler ve bu nedenle de Kitab-ı Mukaddes metni ile arkeolojinin kapsamlı bir sentezi, hâlâ övgüye değer bir amaç olarak görülmekteydi. Sezgi ve mantıklı bir spekülasyon, antik dönem tarihçisi için kabul edilebilir araçlardı - kuşkusuz fikirler genelde mev-

cut delillere dayandığı müddetçe. Ve bu delillerin pek çoğu da antik tarih için hâlâ başlıca kaynaklardan biri olan Kitab-ı Mukaddes'ten gelmekteydi.

Bu yüzyıllık dönem boyunca pek çok Kitab-ı Mukaddes araştırmacısı, Yaratılış bölümündeki anlatıları temel alarak Aden'in kesin yerini saptamaya çalışmıştır. Orada Aden'den dört nehrin çıktığı belirtilir. Yaratılış'ın ikinci bölümünde bu nehirler şöyle adlandırılır:

Gihon: Kuş ülkesine doğru akar;

Pışon: Havilah ülkesine doğru akar;

Hiddekel (Dicle): Asur'un doğusuna doğru akar;

Perat (Fırat): Herkesin bildiği gibi.

Coğrafi ipuçları aslında hep oradaydı ama buna rağmen, bu kilit önemdeki pasajın muhtelif tefsirleri dikkate değer ölçüde değişkenlik göstermiştir.

Bazı bilim insanları, Roma dünyasındaki meslektaşlarını, Romalı tarihçiler ve Josephus, Aziz Augustine ve Aziz Jerome gibi eski kilise papazlarını ele almışlardır. Aden'in gerçek yeri onların zamanında dahi spekülasyon ve tartışma konusuydu. Yahudi tarihçi Josephus, Aden'in sınır komşusu olan "Kuş Ülkesini", Mısır'ın güneyindeki meşhur Afrika Kuş Krallığı olarak tanımlamıştır. Bunun bir sonucu olarak da Aden'den akan dört nehrin ilki olan Gihon (ileri fışkırmak anlamına gelen bir kökten gelir), Nil nehri ile özdeşleştirilmiştir. Hem Etiyopyalıların hem de Mısırlı Koptların kendi nehirlerine "Geion" adını vermesi de bu iddiayı destekler gibi görünüyor. Ne var ki 19. yüzyılın ünlü Kitab-ı Mukaddes araştırmacısı Friedrich Gesenius, bu adın aslında doğrudan doğruya Yaratılış metninin İskenderiye tefsirinden türediğini gözlemlemiştir. Diğer bir deyişle, nehre Gihon adının verilmesinin nedeni, Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş ile Afrikalı Kuş krallığının birbirine karıştırılmasıdır. Afrika Hristiyan

cemaatleri, eski kilise papazlarının Nil'i Gihon'la özdeşleştirirken yaptıklarının aynısını yapmışlardır.

Hiddekel (Arap. Diglat) ve Perat (Arap. Fırat), klasik yazarların Dicle ve Fırat olarak bildiği iki ünlü Mezopotamya nehridir.

Bu nedenle ilkel dünyevi cennetle ilgili geniş bir bakış, Aden ülkesiyle kuzeyde Sümer ve güneyde Nil vadisiyle pekiştirilmişti. Daha sonra bu, Aden'deki ikinci nehir Pişon'u ("yayılmak" anlamına gelen bir kökten türemiştir.) bölgedeki diğer büyük nehirlerden biriyle tanımlamak için doğrudan bir tahmine dönüştü; sırasıyla Pakistan ve Hindistan'dan geçen İndus yada Ganj nehriyle. Josephus, Augustine ve Jerome Ganj nehrinin Kitab-ı Mukaddes'teki Pişon olduğu tahmininde bulunurken, Gesenius İndus vadisini Kitab-ı Mukaddes'teki Havilah ülkesinin bulunduğu yer olarak kabul ediyordu. Onun bu görüşü daha daha sonra bölgede eski Kitab-ı Mukaddes zamanlarında tarihlendirilen yüksek bir uygarlığın keşfiyle desteklenecekti.

Aden'in kalbi bu nedenle merkezi Levant olarak tanımlanıyor ve özelde ise "Vaat Edilen Topraklar"ın kendisi kabul ediliyordu. Bu durum, üç dini inancın kesiştiği yerin -Kudüs- Yahudi teolojisinde (ve dolayısıyla Hristiyanlıkta) mahşer günü cennete girilen kapı olarak kabul edilmesiyle de oldukça uyumlu.

Fakat bu geniş bakış açısı Yaratılış hikâyesiyle gerçekten uyumlu mu? Birçok bilim insanı böyle düşünmüyordu. Örneğin, eğer Aden bu kadar geniş idiyse, bu durumda Kitab-ı Mukaddes'in işaret ettiği tüm tarih onun sınırları içinde gerçekleşmiş demektir. Kaldı ki Adem'in soyundan gelenler Aden Bahçesi'nden ötedeki acımasız dünyaya göçmüştü. Onlar bilim insanların genelde güney Irak'taki Sümer ülkesiyle tanımladıkları Şinar ülkesine girdiler. Fakat Sümer, yukarıda ana hatlarıyla çizilmiş geniş Aden sınırları içine düşüyordu. Kitab-ı Mukaddes hikâyeleri ise görünüşe göre Aden ülkesi için çok daha dar bir bakışa sahip. Post-Adenik hikâyelere baktığımızda bugün Levant dediğimiz bölge, Aden'le bir ve aynı olamaz.

Dünyevi cennet Sümer, Kenan ve Mısır'ın ötesindeydi. Burası Adem'in torunlarının sahip olamadığı ve ulaşabilecekleri sınırların ötesinde bir yerdi.

Bazı araştırmacılar araştırma alanını daraltmayı seçti. Jason ve Argonotlarla ünlü Kolkhis, "altın bakımından zengin" Havilah ülkesiyle tanımlanıyordu. Bu durum kısmen altın post hikâyesinden kaynaklanıyordu fakat aynı zamanda bölgenin başlıca nehri Phasis'in Kitab-ı Mukaddes'teki Pişon'la benzer bir isme sahip olması da buna etkendi. Bu öneri Yunan mitolojisine oldukça bağlıymıştı ve mantıksızdı.

Daha onlu yaşlarımdayken televizyonda bir doğal hayat belgeseli izlediğimi hatırlıyorum. Sunucunun Hint Okyanusu'nda Praslin adındaki bir tropik adada, Aden Bahçesi'nin yeri ile ilgili kendine has bir teoriye sahip General Charles Gordon'un hikâyesini anlatarak ormanın içinde yol aldığı hâlâ aklımda. Gordan 1881'de üzerinde bugün La Vallee de Mai olarak bilinen verimli bir vadinin bulunduğu Seyşeller'i ziyaret etti. Bu sıradışı yer, gezegenimizdeki botanik harikalardan biri ve aynı zamanda Dünya Mirası Sit Alanı olarak kabul ediliyor.

Hiçbir zaman yayınlanmayan Aden ve İki Kutsal Ağacı isimli kitabında General Gordon, bu volkanik adanın gerçek Aden olduğunu iddia ediyordu çünkü ada bereketli bitki örtüsüne sahipti ve burada büyük ve bol miktarda meyvele-riyle otuz metreye varan hindistan cevizi ağaçları (Lodoicea Seychellarum) bulunuyordu. Coco de Mer adıyla bilinen bu dokuz kiloluk Hindistan cevizi dişil bir leğen kemiğinin tüm görünüşüne ve boyutlarına sahip. Erkek ağaç ayrıca iki metre uzunluğunda etli ve sarkık bir çubuğa sahip. Seksüel çağrışımlar açıktır. Cevizin yenilebilir kısmı uzun süredir bir afrodisyak olarak kabul ediliyordu ve söz konusu meyve aynı zamanda belirli zehirlere karşı bir antidot olarak da kullanılıyordu.

General Gordon Tüm bunları bir araya getirdiğinde, Vallee de Mai'yi Aden Bahçesi'nin gerçekte bulunduğu yer olarak ileri

sürdü ve tuhaf Coco de Mer, Havva'yı baştan çıkaran “yasak meyve'den” başkası değildi.

Çok az kişinin bu fikre sahip çıktığını söylemek gereksiz. Evet, Praslin gerçekten cennet gibi bir yer. Fakat Aden hikâyesinin zengin mozaïği neden egzotik bir meyveden kaynaklansın ki? Ve evet, Coco de Mer Hindistan yakınlarındaki Maldivler'e bin beşyüz kilometre boyunca doğu okyanus akımlarıyla taşınmıştır. Fakat öyle olsa bile, gelenek ve onun insanları, üç bin kilometreden uzun bir yol boyunca Hint Okyanusu'nu bir baştan diğer başa geçip Yaratılış efsanesini antik dünya topraklarına ekmiş olabilir mi? Şüphesiz Aden hikâyesi Ortadoğu kökenlidir.

Ne yazık ki bugünlerde akademi çevresinde yeni fikirlerin öne sürülmesi konusunda bir asabiyet mevcut. Tarihçilerin çoğu kendi hayal güçlerini kullanmakta oldukça çekingen ve bunun bir sonucu olarak konuya ilgili meraklılar, daha önceki nesillerin tahayyülleriyle yetinmek durumunda. Akademide yeni fikirler öne sürmeye cesaret edenler ise meslektaşlarınca alaya alınıyor çünkü bunlar can sıkıcı tarihi soruları cevaplamak için sezgilerini ve hayal güçlerini kullanıyor. Önemli keşifler yapmaya hazırlıklı tarihçiler ise bilginin kalbine dalmak yerine kenarında dolaşma eğilimindedir.

Bu ilginç görev genellikle akademik sorumluluk ve meslektaş baskısı tarafından engellenmeyen kişilere bırakılmıştır. Fakat akademisyen olmayan bu araştırmacılar kullanılan yöntemler konusunda eğitilmiş değil ve mesleki araçlarla ilgili çok az bir bilgiye sahip; antik diller, arkeoloji eğitimi, edebi materyaller ve uzman meslektaşlara danışma yönünden zayıflar. Bu büyük bir ayıp. Bir tarafta antik tarihi bir yerlere taşıyabilecek hayal gücünden yoksun bir akademik uzmanlık bulunuyorken diğer tarafta ise gerçek bir şevkle yaratıcı zihinler, ne yazık ki sezgisel fikirlerini destekleyecek gerekli yetenek ve donanımına sahip değil. Kaşifler nadiren bilim insanlarıdır ve bilim insanları üzer-

lerinde çalıştıkları fiziksel dünyada araştırmalarının peşinden nadiren koşuyorlar.

Kurala aykırı tek alan arkeolojidir ki burada kendi bünyesinde bir “kaşifi” barındıran az sayıda uzman bulunmaktadır – fakat burada, akademik disiplinler içindeki bu en egzotik olanında bile, oyunu kuralına göre oynama eğilimi mevcuttur. Mısır’da kazı yapan ünlü bir arkeolog “bölgesini” ziyaret etmeye gittiğinde bu davranış biçimini oldukça net bir şekilde anlamamı sağladı. Bölgesini avucunun içi gibi biliyordu. Başka hiç kimse “onun bölgesi” üzerinde düşünemez yada yorum yapamazdı çünkü bölgesiyle ilgili detaylara yalnızca o sahipti. Bu tutum nedeniyle o da diğer arkeologların bölgeleri üzerinde yorum yapmak veya tartışmak için hazır değildi – her şeyden öte, kendi çalışmaları ve bulguları üzerinde yalnızca kendileri bir yorum yapma hakkına sahipti. Bu sıra dışı tutum, bugün antik dünya çalışmalarındaki özelleşmeye ve dar bir bakış açısına bir örnek teşkil ediyor. Ne yazık ki ilgili arkeolog, tarihe karşı fazladan ihtiyat ve uzmanlaşmanın baskısı altındaki bu muhafazakar yaklaşımının, kendi disipliniinde hem finansal hem de entelektüel açıdan gerçekleşen yavaş daralmanın nedeni olduğunu görememektedir.

Aden’in Kaynakları

Daha önce size Yaratılış kitabında Aden’i, yalnızca ikisinin rahatça belirlenebildiği dört nehrin kaynağına yerleştiren kritik pasajdan bahsetmiştim. Gördüğümüz gibi, Aden’in diğer nehirlerini tanımlamaya yönelik pek çok girişim oldu, fakat bu girişimlerin hiçbirisi ikna edici olamadı. Kısa bir süre sonra söz konusu iki nehri Batı İran’ın dağlık bölgelerinde belirleyip dünyevi cennetin gerçek yeri üzerinde odaklanacağız. Fakat ilk olarak Aden ismi nereden geliyor ona bakacağız.

Antik bir Mezopotamya sözcüğü Edin (Sümerce) yada

Edinu (Akadça) ilk kez Mezopotamya şehir devletleri Lagaş ve Umma arasındaki bir savaşı anlatan kısa bir hikâyede karşımıza çıkıyor. Bağlam bize bu Edin'in iki ihtilaflı şehrin arasında bulunan açık ova olduğunu gösteriyor – yerleşimin ve tarımın olmadığı bir çeşit terk edilmiş bölge. Bu temelde araştırmacılar Edin'i "açık ova" yada "tarım yapılmayan yer" olarak anladılar ve bazıları bu nedenle onu Kitab-ı Mukaddes'teki Aden'in etimolojik kökeni olduğunu kabul etti.¹ Edin terimi ayrıca "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" diye bilinen önemli bir Sümer destanında da yer alıyor.

Alternatif bir görüş de Aden isminin "mutlu olmak" anlamına gelen İbranice bir fil kökü adhan'dan geldiğidir.²

Tüm bunlar araştırmamız için faydalıdır. Fakat, Aden'in erken dönem etimolojik kökenlerini bulmak, Kitab-ı Mukaddes geleneğini zamanda geriye götürmeye yardımcı olsa da bu durum bir zamanlar Aden'in gerçekten var olduğunu kanıtlamıyor. Şüpheli bir dünyayı ikna etmek için daha çok yol katetmek durumundayız. Her şeyden önce Yaratılış kitabında kaydedilmiş tufan öncesi destanın kalbinin gerçek coğrafi konumunun nerede olduğunu bulmamız gerekiyor.

Daha önce söylediğim gibi, benim yaklaşımım hep denemek ve elimizdeki tüm materyal kaynaklarına dair açık bir zihne sahip olmak olmuştur – bu materyallerden bazıları ilk bakışta güvenilir görünse bile. Kaynaklara yönelik bu pozitif tutum, tarihi bir probleme bakarken yöntemimin her zaman bir parçası olmuştur. Dolayısıyla geleneksel kaynakları, onların neler sunduğunu görmeden reddetme konusunda isteksizim. Bu zihin çerçevesi aynı zamanda diğer araştırmacıların fikirlerini de kapsıyor; özellikle tanımlı itibarıyla akademik temkinlilikle olduklarından hafif görünme eğilimindeki "amatör" tarihçiler ve kronologları. Bu tam olarak dinlemeye hazır olduğuma dair üründen kaynaklanıyor ve akademik ünvana sahip olmayan tarihçilerden yıllar boyu sayısız makale ve el yazması aldım. Her

türden fikir içeriye akmıştır – bazıları o kadar uzaktandı ki başka bir gezegenden postalanmış olmalıydılar, fakat bunların yanın-
da geliştirilmeyi hak eden birçok ilginç öneri de bulunuyordu.

Bu türden bir teori 1987’de masama geldi. Bu bana Derek Shelley-Pearce tarafından gönderilmişti, o tarihte benim direktörü olduğum bir İngiliz eğitim kurumu olan Disiplinler Arası Bilim Çalışmaları Enstitüsü’nün bir üyesiydi. Derek Still Trowelling adlı dergide (İngiltere’deki Antik ve Ortaçağ Tarih Kitapları Klübü Bülteni³) “Gerçek Aden Ülkesi” başlıklı kısa bir makale görmüş ve yazarından orada yayınlanandan daha detaylı bir kopyasını istemişti. Bu Derek’in bana gönderdiği şeydi.

Gök mavisi bir kapağa sahip makale “Aden Ülkesi” başlığını taşıyordu ve yazarı R. A. Walker’dı. Yirmi yedi sayfa ve bir haritadan oluşuyordu. 1987’de metnin üzerinde çalışmaya başladığımda ne çeşit bir zihnin bu çalışmadakileri bir araya getirdiğini merak ettiğimi hatırlıyorum. Yazarın birçok fikri “isim oyunu” üzerine kuruluydu ve yazar, Doğu Anadolu’daki yer isimlerini Yunan panteonundaki tanrı isimleriyle özdeşleştiriyordu. Walker, Yunan mitolojisi ve dininin, araştırmacıların uzun süredir Hint-Avrupa kültürünün anavatanı olduğuna inandıkları Kafkaslar’a dayandığını öne sürüyordu. Özellikle de geleneksel olarak Ermenistan olarak bilinen bölge üzerinde odaklanıyordu. Devamında Walker, aynı “isim oyunu” metodunu kullanarak Kitab-ı Mukaddes’teki Aden’in yerine dair oldukça ilginç fikirlerini de ortaya koyuyordu.

Dilbilimsel ve fonetik argümanlarla ilgili bir birikime sahipken bile Walker’ın tezi beni şaşırtıyordu. Fakat o zaman, University Collage London’da Antik Tarih ve Mısıroloji üzerine lisansıma yeni başlıyordum ve Walker’ın çalışmasını takip edebilecek zamanım da yoktu. Sonradan Reginald Arthur Walker’ın 1989 yılında öldüğünü öğrendiğimde, bu sıra dışı bilginle bağlantıya geçmek için çaba sarfetmiş olmayı dilemişimdir.

Bu bölümün tamamında tartışacağım şeylerin büyük bölümü köklerini Walker'ın orijinal tezinden ve benim kendi araştırmalarım sonucu ek bulgularımdan alıyor. Aden'in yerinin sonunda belirlendiğine ve bu modern keşfin az bilinen kaşifi Reginald Walker'ın ölümünden sonra hak ettiği şekilde ödüllendirilmesi gerektiğine inanıyorum.

Bu durumda Aden mitsel ülkesinin yerini belirlemek için başvurabileceğimiz mevcut yazılı kaynaklar neler? Öncelikle şüphesiz Yaratılış kitabının kendisi - yani Tevrat'ın ilk kitabı. Fakat Sümer mitlerinin de sunduğu çok şey var; aynı Orta Doğu'daki iki yüzyıllık arkeolojik çabaların yayınlanmış sonuçlarında olduğu gibi.

Dolayısıyla araştırmamıza başlayacağımız yerin bu Kitab-ı Mukaddes metninin kendisi olduğu aşikar, aynı Walker'ın 1980'lerde yaptığı gibi.

Yaratılış'ın Dört Nehri

Daha önce vurguladığım gibi, Yaratılış kitabında bizi dolaysız yoldan amacımıza götüren kilit bir pasaj mevcut. Bu pasaj bize Aden'in belirli bir coğrafi bölge olduğuna dair açık işaretler veriyor ve burada mutlak bir mitoloji bulunmuyor. Burası belirli sınırları olan ve dört büyük nehre kaynaklık eden bir yerd. Burada Yaratılış kitabının İkinci Bölümü'nden söz konusu coğrafi konuma dair bir alıntı yapmamız gerek.

Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe kurdu ve içine yarattığı Adem'i koydu. Topraktan her türden güzel görünen ve meyveleri yenen ağaçlar yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacı ve iyiliğin ve kötülüğün bilgi ağacı vardı. [Yaratılış 2:8-9]

Aden'den bahçeyi sulamak için bir ırmak akıyor ve orada dört kola ayrılıyordu. [Yaratılış 2:10]

İlk ırmağın adı Pışon'dur. Zengin altın kaynakları olan Havilah ülkesi boyunca uzanır. Bu ülkenin altını saftır. Orada reçine (İbr. Bedolah) ve şoham taşı (akik yada oniks?) bulunur. [Yaratılış 2:11-12]

İkinci nehrin ismi Gihon'dur ve bu tüm Kuş ülkesi boyunca akar. [Yaratılış 2:13]

Üçüncü nehrin adı Hiddekel ve bu Asur'un doğusuna akar. [Yaratılış 2:14]

Dördüncü nehir Perat'tır. [Yaratılış 2:14]

Söz konusu dört nehre ters bir sıralamayla detaylıca bakalım.

(a) Perat (Süm. Buranun) Yunanlılarca (ve bunu takiben modern dünyaca) Fırat (Euphrates) olarak biliniyor. Araplar için bu Fırat'tır ve şüphesiz, Kitab-ı Mukaddes'teki Perat'ı hatırlatıyor. Bu Orta Doğu'daki en uzun nehirdir (Afrika'daki Nil nehrini saymazsak). Van Gölü yakınlarındaki (Erzurum'a yakın) kaynaklarından, modern Basra limanının güneyinde Basra Körfezi'ne dökülmeden önce 2,720 kilometre boyunca akar.⁴

(b) Hiddekel (Süm. İdiglat) Dicle nehrinin İbranice adıdır. Zagros dağlarından aşağı, Van ve Urmiye gölünün batısı ve güneyi boyunca aşağıya Basra Körfezi'ne kadar 2,033 kilometre boyunca uzanır. Yukarı bölümlerinde kuzeyden ana kanala akan üç önemli besleyici kolu bulunmaktadır – Büyük (yada Yukarı) Zap, Küçük (yada Aşağı) Zap ve Diyala. Ana kaynağını ise küçük bir göl olan, Van Gölü'nün atmış kilometre batısındaki modern Hazar Gölü'nden almakta-

dır.⁵ Çok aşağılarda, Basra'nın hemen kuzeyinde Dicle ve Fırat nehirleri, modern Kumah şehrinde birleşerek, antik Sümerler'in "Güney Denizi" dedikleri Körfez'e dökülmeden önce Şat el-Arap'ı oluşturur. Dicle, Mezopotamya alüvyal havzasının ikinci büyük nehridir. Mezopotamya ismi ise Yunanca "iki nehir -büyük Dicle ve Fırat- arasındaki" ülke anlamındadır.

(c) Gihon'un kimliğini belirlemek biraz daha zor, fakat Walker'ın keşfettiği gibi bu nehir, Aras'la özdeşleştirilmelidir ki söz konusu nehrin kolları Van ve Urmiye gölünün kuzeyindeki (aynı zamanda Erzurum yakınlarındaki) dağlardan geliyor. Kollar Kur olarak bilinen ve Bakü'nün güneyinde Hazar Denizi'ne dökülen ana kanala karışana dek aşağı iniyor.

Aras ve Gihon ismi net bir şekilde hiçbir benzerlik taşımamaktadır. Dolayısıyla burada, geçmişte bir zamanda bir isim değişikliği söz konusu olmaktadır. Böyle bir durumda, şu anda Aras olarak bilinen bu nehrin asıl adına dair ipuçlarını bulabilmek için ne kadar geriye gitmeliyiz? Cevap çok fazla değildir.

M.S. Sekizinci yüzyılda Kafkaslar'a yönelik İslam istilası boyunca bu üçüncü nehir ismi hâlâ Gayhun'du. Gerçekte Gayhun, Aras olarak bilinmeden önce, bir önceki yüzyılda Persler'in bu önemli su kaynağına Yihon-Aras dedikleri bir ara dönem vardı.⁶ İlginç bir şekilde, Gihon-Aras ismini Viktorya zamanlarındaki eski Kitab-ı Mukaddes sözlüklerinde ve yorumlarında buluyoruz. Bu bu kritik bilgi parçası görünüşe göre unutulmuş durumda ve Yaratılış kitabı üzerinde yapılan ve Gihon'u Aras'la bağlantılandıran bir modern çalışma bulmakta zorlanacaksınız.

Viktoryan araştırmacılar sadece Aras'ı Gihon'la tanımlamamış, aynı zamanda antik coğrafyacılar göre Med ülkesi ve Hazar Denizi yakınlarında bulunan klasik Kossaia ülkesini

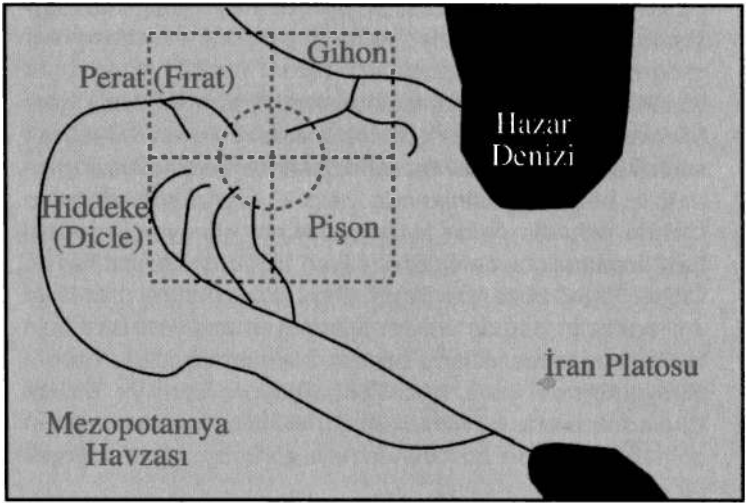
Gihon'un aktığı Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş ülkesi ile özdeşleştirmişlerdir.

(d) Son olarak Kitab-ı Mukaddes'teki Pişon, Walker'a göre Sahand dağı (Urmiye gölü yakınında bulunan büyük bir sönmüş yanardağ) ve Kürt şehri Sanandaj etrafındaki Zagros dağlık bölgesi yakınlarında birçok kaynaktan yükselen Uizhun nehridir. Nehir Hazar denizinin güneyine, modern Rast limanına çok da uzak olmayan bir yerde denize karışır. Uizhun aynı zamanda Kezel Uzun (uzun altın) olarak da anılmaktadır. Burada anlamı bilinmeyen antik bir isim olan Uizhun konuşma dilinde bilindik bir İran sözcüğü "uzun"a ("koyu kırmızı" yada "altın") dönüşüyor. Pişon ve Uizhun isimleri arasında net bir bağlantı bulunmamasına rağmen coğrafi bakış açısı bu tanımlamayı görünüşe göre doğrular bir nitelikte.

Yaratılış 2: 8-14'te anlatılan diğer üç su kaynağının kimliklerini belirlediğimizden, aşağıdaki basit şematik çizim, Pişon için nereye bakmamız gerektiğini gösteriyor. Saat yönüne ters bir sıralamayla baktığımızda, Gihon/Gayhun/Aras'ın kuzey doğu bölümünden; Perat/Fırat'ın kuzey batıdan; ve Hidddekel/Dicle'nin de güney batıdaki dağlardan aktığını görüyoruz. Bu Pişon için güney doğu bölümüne bakmamız gerektiğini gösteriyor.

Bu bölümde bulunan tek nehir Uizhun'dur. Ne yazık ki modern yer yada şehir isimlerinden hiçbir iz taşımıyor. Fakat Walker'ın öne sürdüğü gibi, Uizhun isminin kendisi bir anahtar olabilir. Bu bizim "isim oyunu"na dalacağımız ilk fırsat.

Bir an için Uizhun isminin başındaki sesli harfi kaldıralım. Bu bize [...] izhun'u verir ki bu ünlüleşmede olağan bir dilbilimsel çeşitliliğe izin verir (ş'den s yada z'ye ve o'dan u'ya) ve bu durumda söz konusu isim Kitab-ı Mukaddes'teki [...]işon'la

Aden'in nehirlerinden üçünün -Perat (Fırat), Hiddekel (Dicle) ve Gihon (Aras/ Gayhun)- şematik formu, dördüncü nehrin (Pişon) güney doğu bölümünde aranması gerektiğine dair net bir etki yaratıyor.

aynı olur. Yaratılış'ın İbranice metninde "U" ünlüsü, öyle görünüyor ki dudak ünsüzü "P"ye doğru bir dönüşüme uğramış. Dolayısıyla Uizhun nehrin asıl adı ve yerel gelenekle birlikte inatla modern zamanlara aktarılmışken, Pişon, asıl ismin Kitab-ı Mukaddes'teki bozulmuş halidir.

İlk bakışta bu biraz ihtimal dışı görünebilir fakat tam da bu türden bir değişimin bilinen bir örneği var. Modern bir isim olan Pisdeli (Urmiye gölünün güney kıyısı yakınlarında antik bir yerleşim tepesine verilen ad), kaynağını güney Urmiye bölgesini tamamen içine alan bir bölgeye ait bir antik İran yer ismi Uş yada Uaş'tan alıyor. Döneme ait ve yakın zamanlarda keşfedilen metinler, Pisdeli'nin antik Uişteri olduğunu doğruluyor. Bu, t'den d'ye ve r'den l'ye, fakat en önemlisi de U'dan P'ye kanıtlanmış değişimleri gösteriyor.⁷

Sonuç Bir

Yaratılış 10:14'ün dört nehri Kezel Uizhun (İbr. Pışon), Gayhun/Aras (İbr. Gihon), Dicle (İbr. Hiddekel) ve Fırat'tır (İbr. Perat).

Dolayısıyla Yaratılış'ın dört nehri de kendilerini besleyen kaynakları Van ve Urmiye göllerinin bulunduğu bölgeden alıyor. Bu iki büyük tuz gölü havzaları, bir zamanlar Ermenistan olarak bilinen geniş bir bölgenin merkeziydi. Bu günün politik haritası, batıda doğu Türkiye, kuzeyde modern Ermenistan, Urmiye ve Hazar Denizi arasındaki doğu bölgesinde İran Azerbaycan'ı ve güneyde Kürdistan'la çok daha karmaşıktır. Bununla birlikte, burada yalınlığı korumak için politik olmayan, arkeolojik Ermenistan terimini kullanacağım.

Ermenistan (Armenia) isminin kendisi, başkenti Urmiye gölünün güneyindeki bereketli ovada bulunan (modern Miyandoab "İki Suyun Arasında") ve muhtemelen Ur-Mannai ("Mannealılar'ın şehri" yada "Yerleşkesi") denen, milattan önceki ilk bin yıldaki Mannai krallığından geliyor olabilir. Birçok örnekte de net bir şekilde görüldüğü gibi bir isim unsuru olan ur, Kitab-ı Mukaddes'teki ar ile eştir. Ur/ar yada uru/ara ön ekleri antik yakın doğunun hemen her yerinde kullanımdadır ve iki ünlü örnek Sümer'deki Ur şehri (basitçe "şehir" demektir) ve Jerusalem -Kudüs- yada Uru-Şalem'dir ("Şalem Şehri" yada "Yerleşkesi"). Modern İran şehri Urmiye de (ismini gölden almıştır) Ur-Miya yada Uru-Miya'yı temsil ediyor olabilir ("Miya/Maya Şehri" yada "Su Şehri" yani göl).

Milattan önceki ilk bin yıldaki Asurlular da bu bölgeyi "Urartu" olarak anıyordu ve Kitab-ı Mukaddes'teki Ararat ismi buradan geliyordu. Sanırım bunun içinde Aden'i arayışımızda önemli bir rol oynayacak bir krallığın başkenti olan bir başka şehir devletin ismini görebiliriz Ur-Ar(a)tu yada Ar-Arat ("Arat(u) Şehri").

Yaratılış'ın dört büyük nehrinin kimliklerini hemen hemen belirledikten ve bunların genel olarak Ermenistan olarak anılan bölgede nasıl odaklandığını gösterdikten sonra, şimdi Kitab-ı Mukaddes'teki kritik pasajda verilen diğer coğrafi detaylara bakma zamanı geldi.

Kuş ve Havilah

Yaratılış 2:14 zaten belirlemiş olduğumuz şeyi, yani Dicle nehri-nin Asur'un (Kitab-ı Mukaddes'teki Aşur) merkezinin doğusuna aktığını doğruluyor. Yazarın bu türden bir jeo-politik detayı kaydetme ihtiyacı duymuş olması, anlatılan diğer topografik göstergelerin de kendi zamanındaki coğrafi gerçeği temsil ettiğine inanmamız için bize güven veriyor. Peki ya Kuş ve Havilah ülkeleri?

Yaratılış 2:13 Gihon nehrini "tüm Kuş ülkesine" yayılıırken tasvir ediyor. Acaba Aras (Gayhun) nehrinin çevresinde, bu bölgenin bir zamanlar Kuş ülkesi olarak anıldığına dair klasik yada modern yer isimleri bakımından herhangi bir ipucu var mıdır?

Daha önce Gesenius'un Kossaia ülkesi ile ilgili gözlemlerini anlatmıştık, fakat antik Kuş için çok daha etkileyici bir kanıt mevcut. Modern Tebriz şehrinin kuzeyinde, günümüzde kullanılan yolun Ahar ve Meşginşar şehirlerine uzandığı yüksek bir dağ geçidi var. Aras'ın birçok kolu kaynağını bu Azeri şehirlerinin yakınlarından alıyor. Tebriz vadisini Ahar'dan ayıran bu dört bin metrelik bu dağ sırtının modern ismi Kuşeh (Kuş) Dağı'dır.

Yaratılış 2:11 Pışon nehrinin tüm Havilah ülkesi boyunca uzandığı ve bu bölgenin altın bakımından zengin olduğu bilgisini veriyor.

Uizhun/Kezel Uzun'un yukarı bölümlerindeki nehir yatakları ile ilgili genel bir jeolojik rapor bulamasam da topladığım bilgiler tüm bölgedeki mineral zenginliğin dikkate değer olduğunu gösteriyor. Yakın zamanlarda altın Ardabil bölgesinden

Cennetin dört köşesinden akan Aden'in dört nehri. İkiisi Basra Körfezi'ne dökülürken, diğer ikisi Hazar Denizi'ne dökülmektedir.

çıkarılıyordu ve Taht-ı Süleyman'ın ünlü Zerdüşti ateş tapınağı yakınlarındaki Zarşuyan köyünde bir Sasani altın madeni (M.S. III.'den IV. yüzyıla kadar) bulundu. Eğer Kezel Uzun Kitabı Mukaddes'teki Pişon ise, bu durumda bu eski altın madeni "altın bakımından zengin" antik Havilah ülkesinin merkezindedir. İlginç bir şekilde, sönmüş bir yanardağ olan Taht-ı Süleyman'dan aşağı inen nehrin adı Zarrineh Rud'dur ve "Altın Nehir" anlamındadır. Köy ismi "Zarşuyan" ise iki Farsça kelimeden oluşuyor: zar "altın" ve şuyan "yıkayan" ve bu "Altın Nehir'de (Zarrineh Rud) toprağı yıkayarak altın çıkarma ile ilgili güçlü bir bağlantıya işaret ediyor. Daha önce söylediğimiz gibi Kezel Uzun'daki Uzun sözcüğü "altın" anlamına gelse de konuşma dilindeki genel anlamı "koyu kırmızı"dır.

Bu durumda Uizhun/Uzun/Pişon'un çeşitli kaynak sularının aktığı dağlık bölge, gerçekte bir zamanlar "altın bakımından

zengin” bir ülke olarak nitelenebilir. Fakat Yaratılış kitabının yazarına göre Havilah, değerli taşların, özellikle de “şoham taşı”nın kaynağıdır. şoham taşıyla hangi taşın kastedildiği tam olarak belli değil. Bununla birlikte, yakın zamanlardaki İran araştırmaları, daha önceden sadece Afganistan’daki Badakşan’dan getirildiği düşünülen lacivert taşının, Anguran bölgesinde, yani bizim Kitab-ı Mukaddes’teki Havilah olarak tanımladığımız yerin merkezinde bulunduğunu gösterdi.

Sonuç İki

**Kitab-ı Mukaddes’teki Kuş  lkesi
Azerbaycan’da İken Havilah  lkesi, şimdi
Anguran olarak bilinen İran bölgesindeydi.**

Bahçe

Aden’in yerini belirledikten sonra, şimdi Yaratılış hikâyesinden çıkarılabilecek, Aden Bahçesi’nin yerini bulmamızda ve onun doğasının farklı yönlerini belirlememizde bize yardım edecek bazı temel gerçeklerin bir listesini yapmalıyız.

Bahçe Aden’in doğusunda (yazınsal olarak “içinde”) yer almaktadır [Yaratılış 11:8]. Bu görünüşte Aden’in doğusunda fakat hâlâ onun sınırları dahilinde olduğu anlamındadır, çünkü Bahçe net bir şekilde Aden denen yere aittir.

Bahçe bünyesinde “her türden ağacı” barındırır. [Yaratılış 2:9].

Bahçe her türlü meyve y n nden zengindir, ayrıca bereketli safran, hint sümbülü ve kamışı ve tarçın türlerine sahiptir. Bu dünya üzerindeki cennettir. Aslında Eski Ahit’in M. . III. yüzyılda İskenderiye Yahudilerince Yunanca’ya çevrilmiş

versiyonunda (Septuagint yada LXX olarak bilinir) “Bahçe” için paradeisos sözcüğü kullanılıyor ve Kitab-ı Mukaddes’teki cenneti buradan türetiyoruz. Bu Yunanca sözcük kökenini sonuç olarak antik Farsça kelime pairidaeza’dan alıyor, bu da “kapalı park alanı” anlamındadır. Bu nedenle Aden Bahçesi’nde “bahçe” olarak kullanılan İbranice sözcük gan’ın fiil kökü ganan’dan (kuşatmak yada korumak) türemesi ve dolayısıyla aynı zamanda “duvarlı bahçe” anlamına gelmesi ilginçtir. Tüm bu fikirler bizi geriye, uçurum gibi dağ duvarlarıyla çevrelenmiş ve antik zamanlarda sık ormanlarla kaplı bereketli İran dağ vadilerine götürüyor.

Keruvlar Aden’in doğu geçidine gönderiliyor. Bunlar yumuşacık kanatlarıyla güzel bebek melekler değil, yarı kedigil ve yarı yırtıcı kuş olan korkutucu canavarlardır. Aynı zamanda büyük kanatlı yaratıklar olarak da tasvir edilirler [I. Krallar 6:27] ve yanlarında “ateşle parıltıyan bir kılıç” vardır [Yaratılış 3:24]. Bunlar, Aden Bahçesi’ni doğu kapısından geçip yaşam ağacının bulunduğu bölgeye girmeye yeltencek davetsiz misafirlerden koruyor. Keruv sözcüğü Babil dilindeki karibu’dan geliyor – tapınağın girişini korumak için yan taraflara yerleştirilmiş büyük kanatlı koruyucular için kullanılan sözcük. Kitab-ı Mukaddes bize daha sonraki zamanlarda Ahit Sandığı’nın Kudüs tapınağında, kutsalların en kutsalının içinde bu türden iki keruv tarafından korunduğu bilgisini veriyor. Yasak bölgelerin bu korkutucu koruyucularının kökenini belirlemek oldukça zor, fakat Kitab-ı Mukaddes en azından bunların ilk kez, Kayin’in Bahçe’den sürülmesinin hemen ardından Aden’in doğu kapısında görüldüğünü söylüyor. Bunlar sadece hikâye anlatıcılarının şeytani yaratıkları mı yoksa ziyadesiyle somut ve hatta tarihi varlıklar mı? Görüntüsü ve karakteri insanoğlunun olağan aktiviteleri üzerinden yaratılan birçok mitolojik yaratığa dair örnekler mevcut.

Bana göre bu bölgede daha önce yaşamış ve kartal yada şahin gibi büyük bir yırtıcı kuşa tapmış, vahşi ve savaşçı bir kabilenin anısından bahsediyorsak bu mümkün. Şamanlar kuş kafası olarak dekore edilmiş başlıklar ve uzun giysilerini dev kanatlar gibi saran birbiri ardına konmuş uzun kuş tüyleri giymiş olabilir. Hikâyenin sözel gelenekte uzun bir zamana yayılmış anlatımı, bu güçlü şamanik görüntüyü, yarattığı kendi simgeleri olarak kullanan insanlardan ziyade, adım adım Aden'in koruyucularına -yani "ateşle parıldayan kılıç"ın taşıyıcılarına- dönüştürmüş olabilir.

İnsani ritüllerin şeytani canavarlara dönüştüğü bu türden bir dönüşüme ünlü bir örnek Giritli boğa güreşçilerinin Labirent'in Minotaur'una (Yunan efsanesindeki yarı insan yarı boğa figürü) dönüşümüdür. Daha yakın zamanlara ait bir başka örnekse, kuzey Sibiry'a'daki Altay dağlarında bulunmuş ve vücudu karacaya benzeyen mitsel yaratıkların dövmeleriyle süslenmiş "Buz Bakire"dir. Pazırık mezar sahasında kazı yapan arkeologlar bu kadının bir hikâye anlatıcısı yada şaman olduğunu ve daha sonraki zamanlarda bölge sanatında temsil edilen yaratıkların da doğrudan şaman imgeleminden kaynaklandığını öne sürmektedir. Başka bir deyişle, eski zamanların rahip yada rahibelerince giyilen egzotik hayvan kıyafetleri, mitolojik yaratıkların fantastik bir bileşimine dönüşmüş durumda. Benzer bir süreç, yerli Amerikan kabile kültürlerinde de yer almışa benziyor.

Talmudik gelenekte yedi cennet (İbr. rakiim) vardır ve ölen kişi Cennet Tahtı'na (bu nedenle "yedinci cennet" aşırı sevinç anlamındadır) ulaşabilmek için bunları geçmek durumundadır.

Her bir cennet, merdiven yada basamaklarla ulaşılan bir ateş kapısı yada geçidine sahiptir. Bu yedi cennet kar, dolu, çiy, fırtına ve rüzgar gibi fiziksel özelliklere sahiptir. Ölen kişinin

Hava-tanrısı, ellerinde ışık saçan yıldırımlar (ateşle parıldayan kılıçlar), bir ejderhayı kovalıyor. Nimrud'daki (antik Kalhu, Kitab-ı Mukaddes'teki Kalah) Ninurta tapınağından.

yolculuğu bu nedenle daha çok vadilerle dağlık bölgelerden (geçitler boyunca merdivenleri ve kapılarıyla cennetlerden) geçmek gibi oluyor. Burada koruyucu melekler volkanik zirvelerin elementlerini temsil ediyor. Michael – kar, Gabriel – ateş, Jorkami – dolu, Ben Nez – fırtına, Barakiel – şimşek, Raashiel – deprem. Cennete giden yola dair tüm bu olağanüstü Talmudik imgelem, dağlardan geçişte tekabül ediyor.

Bu durumda bu cennet bahçesi nerede? Eğer bazı coğrafi özellikleri temel Aden haritamıza ekleyecek olursak -ki dört nehri zaten belirlemiştik-, o zaman söz konusu bölgenin doğu yarısında oldukça ilginç bazı şeyler olduğunu göreceğiz.

Tanrı **doğuda**, Aden'de bir bahçe kurdu ve içine yarattığı Adem'i koydu. Toprak'tan her türden güzel görünen ve **meyveleri yenen ağaçlar** yetiştirdi. [Yaratılış 2:8-9]

Urmiye gölünün hemen doğusunda (ki burada Aden'in merkezini belirlemiştik) karla kaplı zirveleriyle dağlar tarafından üç tarafı (kuzey, doğu ve güney) çevrili yüksek bir vadi mevcut. Vadi tabanı boyunca bugün Acı Çay olarak bilinen bir nehir akmakta. Göle aktığı yerde bin yılı aşkın bir süre boyunca tuzlu ve vahşi hayat açısından zengin bir delta oluşmuş. Deltanın ötesinde, kıyidan birkaç kilometre uzakta, suyun üzerinde, bir volkanik ada olan Cazireh-i Şah (Kral Adası) yükseliyor.

Vadinin kendisi oldukça bereketli ve bünyesinde basamaklı dağ eteklerine yayılan meyve ağaçlarının zengin bir çeşitliliğini barındırıyor. Tarih öncesi zamanlarda, buradaki iklim çok daha sıcak ve nemliken burası, verimli, yoğun ormanlarla kaplı ve bol su kaynakları olan bir vadiydi. Hayat burada, koruyucu dağların ötesindeki daha az konuksever bölgelerle karşılaştırıldığında, çok daha kolaydı. Eğer bir tarih öncesi emlakçısı size buradan bir arazi satmak isteseydi, burayı “dünyevi cennet” olarak nitelediği için affedilebilirdi.

Bu gerçek Aden Bahçesi olabilir miydi? Kesin ipuçları bunun böyle olabileceğini gösteriyor.

Aden'den bahçeyi sulamak için bir ırmak akıyor... [Yaratılış 2:10]

İlk olarak Acı Çay Aden dağlarından (özellikle Salavan ve Sahand bölgelerinden) aşağıya, Bahçe olarak nitelenen bir vadiye akıyor. Böylece Bahçe “Aden'in doğusunda” olmasına rağmen, su kaynağının Aden'den dışarı, Bahçe'ye akmasına dair tuhaf ifade açıklanmış oluyor.

İkincisi Acı Çay çok daha eski bir isme sahip; Meydan. Meydan ismi de Farsçadır ve sıra dışı bir şekilde bu da “duvarlı bahçe” yada “çevrelenmiş avlu” anlamındadır. Söz konusu sözcüğün hâlâ kent meydanlarında kullanıldığını görüyoruz; örnek olarak İsfahan'daki Meydan-e Şah (Kral'ın Duvarlı Bahçesi) gös-

terilebilir. Septuagint'in Aden Bahçesi'nden cennet (paradise) olarak söz ettiğini görmüştük. Paradise (cennet) sözcüğü ilk defa Xenophon tarafından Pers krallarının etrafı çevrili bahçelerini belirtmek için kullanılmıştır. Bu nedenle hem Yunanca paradeisos hem de Farsça meydan çevrelenmiş bir bahçe yada park alanını belirtmektedir. Meydan nehrinin aktığı ve Aden'in doğu kısmında yer alan bizim vadimiz üç tarafındaki yüksek dağ duvarları ve ilerisindeki büyük gölle korunuyor. Burası bu nedenle doğanın etrafı çevrili bahçesidir fakat dev ölçülerdedir, aynen Tanrı tarafından yaratılan Gan Aden'e "(etrafı çevrili) Aden Bahçesi" uyduğu gibi.

Meydan vadisinin merkezinde, bölgenin büyük bir bölümünü kaplayan ve tarih öncesi birçok yerleşime ev sahipliği yapmış olabilecek geniş Tebriz şehri bulunuyor. Bunun yanında şehrin batısında bir yada iki antik harabe tepesi, bataklık deltasının sınırındaki meyve bahçelerinin üzerinde yükseliyor. Şimdiye kadar sadece biri kazıldı (bildiğim kadarıyla) ve Adem ve akrabalarının hikâyesiyle ilgili tarihsel çıkarımlar içerebilecek bazı ilginç bulgular gün yüzüne çıkarıldı. Yanık Tepe ve Urmiye havzasının güneyindeki bağlantılı bölgelerde yapılan keşifler ilerleyen bölümlerde, Aden'e olan kişisel haccımı ve bölgedeki sınırlı arkeolojik keşiflerin sonuçlarını anlatırken tartışılacaktır.

Tebriz'in kuzeyinde Kuş Dağı (Kuşeh Dağı) yükseliyor ve Aden'i Kuş ülkesinden ayırıyor. Güneyde daha da yüksek bir dağ gökyüzüne yükseliyor. Sahand Dağı olarak bilinen bu sönmüş yanardağ, Meydan vadisini Havilah ülkesine akan Uizhun/Pişon nehir havzasından ayırıyor. Aden'in büyüğü Bahçesi için daha çarpıcı bir yer bulmak oldukça zor olurdu.

Sonuç Üç

**Kitab-ı Mukaddes'teki Aden Bahçesi,
kuzeydoğu İran'da, bölgesel başkent Tebriz'in
merkezindeki Acı Çay vadisidir.**

Nod Ülkesi'ne Sürgün

Kitab-ı Mukaddes'te Walker'ın Aden'i tespit ettiği yer için son bir ipucu var. Bu ipucu, derleyici, Kain'in kardeşi Habil'i katledişini anlatırken, Yaratılış kitabında daha sonraki bir pasajda bulunuyor. Aden'in tanrısı Kain'in işlediği suçu gördüğünde onu Bahçe'den kovuyor ve böylece Kain "Aden'in doğusundaki Nod ülkesine yerleşiyor." [Yaratılış 4:16].

Kain'in Aden'den ayrılırkenki ayak izlerini takip edersek, Tebriz etrafındaki bölgeden başlayıp doğuya, Hazar Denizi'ne yöneliyoruz. Başlangıçta Acı Çay/Meydan vadisi ana rotasını izliyoruz fakat sonunda yol, modern Ardabil'e giden yüksek geçide geldiğimizde vadinin dışına çıkmaya başlıyor. Ötede, Ardabil'in doğusunda, Hazar Denizi'nden bin kilometre uzakta ikinci bir dağ sırtı uzanıyor. Dolayısıyla Kain'in sürgün edildiği Nod ülkesi buralarda bir yerde olmak durumunda.

Ardabil'in kuzeyinde Yukarı ve Aşağı Nokdi bölgeleri bulunuyor. Bu bölgedeki birçok köy Nokdi ismini taşıyor. Tüm bu isimlerdeki "-i" eki, Arapçada aitlik belirten bir ektir. Örneğin Iraklı biri için Irakî ve Pakistanlı biri için Pakistanî dendiğini

Tebriz'den akan Acı Çay'ı "Meydan Çayı" olarak gösteren bir on dokuzuncu yüzyıl atlası (dikdörtgenin iç kısmı)

biliyoruz. Araplar İngilizleri “İngilizî” olarak anardı. Dolayısıyla Ardabil’in kuzeyinde ve doğusunda yer alan bölgelerdeki yer isimleri “Nokd yada Nod’a ait” olarak okunabilir. Öyleyse burada Kain’in sürgün edildiği ülke -Kitab-ı Mukaddes’teki Nod Ülkesi- ile alakalı, günümüze dek ulaşmış bir anıya sahip olabilir miyiz?

Sonuç Dört

**Nod Ülkesi, Ardabil Şehri etrafındaki
Elburz dağlarının batısındaki
düzlük bölgededir.**

Dünyanın bu tarafındayken, sizi Ardabil’in birkaç kilometre güneyine götürmeliyim; daha önceden Heruabad (Keruabad) olarak bilinen Helabad şehrine. Bu sakin şehir, Hazar denizi kıyısına giden dağ geçidinin başına kurulmuş ve buraya stratejik açıdan Aden ülkesini doğunun işgalci güçlerine karşı korumak için yerleştirilmiş. Keru-abad “Keru(-halkı)’nın yerleşim yeri” anlamındadır. Acaba bu Aden’in doğu sınırında, Kitab-ı Mukaddes’teki korkutucu koruyucuları -alevle parıldayan kılıçlarıyla- Kerubim’le (yada Keruvlarla) bağlantılı sadece bir başka tesadüf mü?

Bolluk Ülkesi

Aden’e dair bu coğrafya tartışmasını, söz konusu bölgenin ilk “efsanevi” insanlara doğal kaynaklar anlamında ne gibi yararlar sağladığına bakarak sonlandıracağız.

Daha önce belirttiğim gibi arkeolojik ve iklimsel araştırmalar bizim Ermenistan dediğimiz bölgenin bir zamanlar çok daha sıcak ve nemli olduğunu göstermiş bulunuyor. Aden’in bitki örtüsü çok daha verimli, yamaçlar yoğun ormanlarla kaplı ve

vadi tabanları egzotik bitkilerle doluydu. Bugünün görece kurak ikliminde bile bölgenin bazı bölümleri hâlâ şaşırtıcı derecede güzel ve bereketlidir. Tüm bunlar toprak bakımından zengin, “her türden ağacın” yetiştiği, yaban meyveleriyle dolu ve tatlı suların aktığı Aden’le uyuyor. Lang’ın belirttiği gibi “tüm bunlar Ermenistan’ın Kitab-ı Mukaddes’teki Aden Bahçesi olduğu görüşüne cesaret veriyor”.⁸

Ermenistan’ın aynı zamanda madeni açıdan da zengin bir bölge olduğunu görmüştük - madenler erken dönem uygarlığın gelişmesinde toplumlar açısından her zaman önemli bir rol oynamıştır.

İlkel obsidiyen aletler paleo-antropologlar tarafından Taş Devri zanaatını gösterecek şekilde toplanmış durumda. Obsidiyen keskin bir alet olarak şekillendirilebilecek bir çeşit sert volkanik camdır. Görünüşe göre Neolitik çağ insanı, ilk aletlerini Van gölü etrafında bulunan, Aden’in sönmüş bir volkanının eteklerinden temin ediyordu. Neolitik Çağ’da birçok bölge insanlarca doldurulmuştu ve bu, insan yaşayışının bu bölgelerde en azından on bin yıldır var olduğunu gösteriyor. Yakın zamanlardaki DNA araştırmaları da küçük kıvılcık buğdayın (buğdayın yaban formu) en eski hasadının bu bölgede gerçekleştirildiğini gösteriyor. Türkiye’nin doğusu ve Ermenistan’ın yüksek yerleri bu nedenle antropologlar tarafından Neolitik kültürün beşiği olarak kabul edilir. Bu daha sonra döneceğimiz önemli bir nokta.

Birçok zengin bakırtaşı tabakaları bu bölgede bulunmakta. Bu cevheri kömür ocaklarında eriterek bakır elde edilir ve bakır şüphesiz bronzun temel bileşenidir. Bu değerli madenin ilk kez Ermenistan’da, üçüncü bin yılın erken dönemlerinde kullanılmaya başladığına inanılıyor.⁹ M.Ö. 3000’li yıllarda gelişen Erken Dönem Bronz Çağı “Kuro –Arakses” kültürü, bu dağlık bölgenin yüksek platoları ve vadilerinde kuruldu (Aras’ın Kitab-ı Mukaddes’teki Gihon olduğunu hatırlayın). Bu halkın zanaatkar-

ları yalnızca ince, parlak siyah ve kırmızı çömlekleri değil aynı zamanda metalurjiyi de icat etti – bakır ve kalayı eriterek ilk bronz alet ve silahları ürettiler. Aden’in Kitab-ı Mukaddes’teki soy ağacı, Kayin’in büyük-büyük-büyük-büyük torunu Nuh’un kardeşi Tubal-Kayin’in (metal işçisi), bakır ve demirle uğraşan herkesin atası olduğunu söylüyor [Yaratılış 4:22]. Ve şüphesiz, Nuh ve atalarının hikâyesi Aden ve Ararat’la yakından bağlantılıdır. Daha önce gördüğümüz gibi Tubal-Kayin’in halkı Urmiye gölünün etrafındaki kuzey dağlarından, Ermenistan’ın merkezinden gelmektedir. Arkeoloji ve gelenek bu nedenle Ermenistan/Aden’in, metal işçiliğinin ilk kez geliştiği yer olduğu konusunda hemfikirdir. Erken Dönem Bronz Çağı, Zagros dağlarının kuzeyinde başladı ve aşağıya Mezopotamya havzasına ihraç edildi.

Metalleri eritme yeteneği, bu gizli bilgiye sahip olan her grubun kendi Neolitik komşusuna üstün gelmesini sağlayan güçlü bir teknolojik ilerlemeydi. Onların bu yeteneği fazlaca rağbet görecekti ve bakır alet ve silahları taşıyanlara hemen hemen kesin bir askeri üstünlük sağlayacaktı. Ayrıca metallerin eritilmesiyle sembolize edilen bir ruhani üstünlük söz konusuydu. Fırınlamanın karanlık sanatı, kimyageri her zaman doğaüstü bir statüye taşımıştır. O sanki ilahi bir ilhamla doğayı kontrol edendir - elementlerin karışımını sağlayandır. Bu tür insanlar geç dönem Neolitik zamanlarda olduğu gibi, doğanın tanrılarıyla bağlantıya geçen üstün varlıklar olarak görülmüş olabilir.

Tüm bu yeni keşifler avcı toplayıcı toplumdan yerleşik yaşama geçişle birlikte (köy yerleşimleri, tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi) Neolitik Devrim’in özellikleriydi. Şimdilerde bu temel gelişmelerin Zagros dağlarının yüksek vadilerinde, Aden olarak tanımlanan bölgede ortaya çıktığı kabul ediliyor. Gerçekte Kitab-ı Mukaddes’teki Aden’in Adem’i tarih öncesi avcı ve göçebe hayattan, bilgiyle donanmış ruhani İnsan’a dönüşümü ifade ediyor. Burada uygarlığı kuran şey bilgidir.

Cennet'in Bulunuğu

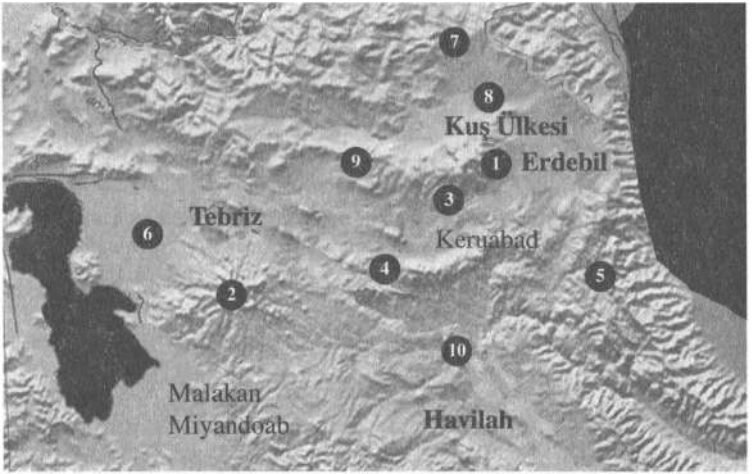
şimdi mitsel Aden lkesi ve onun cennet bahçesi ile ilgili şu ana dek keşfettiğimiz şeyleri bir araya getirme zamanı.

Her şeyden önce Aden'in var olduğunu güvenle söyleyebiliriz ki burası sadece mitsel bir yer değil, coğrafı bir bölgedir. Aden antik Ermenistan'dadır ve merkezi Van ve Urmiye gölü havzalarıdır. Burası aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes'in Ararat dediği bölgedir – Asuryan Urartu. Aden'den akan dört nehir Fırat, Dicle, Gayhun/Aras (Gihon) ve Uizhun'dur (Pişon).

Aden Bahçesi'nin yeri de belirlenmiştir. Burası Acı ay vadisinin batıya doğru sonunda, Tebriz şehrinin yanındadır. Bahçe “Aden'in doğusunda”dır ve kuzey, doğu ve güney taraflarında Salavan ve Sahand bölgelerinin yüksek dağ zirveleriyle korunuyor. Batıda ise Urmiye gölüne uzanan Acı ay deltasının hazinelerle dolu bataklıkları bulunuyor. Acı ay'ın “duvarlı bahçe” anlamına gelen eski bir ismi var (Meydan) – bu Yaratılış 2:10'da anlatılan ve Aden Bahçesi'ni sulayan nehirdir.

Bahçenin doğusunda vadi giderek dağ geçidine, Aden'in doğu girişine doğru yükseliyor. tede Ardabil havzasında Nod lkesi uzanıyor – Kayin'in sürgün edildiği yer. Bu bölgedeki birçok kasaba ve köy, modern isimlerinde hâlâ Kitab-ı Mukaddes'teki antik yer isimlerinin muğlak anılarını taşıyor. Güneyden başlayan ve doğuda Nod ülkesine ve dolayısıyla Aden'in ötesine giden geçidin çıkışında Keruabad -”Keru'nun yerleşim yeri”- kasabası bulunuyor. Söz konusu kasabanın ismi, Aden'in doğu girişini koruyan korkutucu kanatlı gardiyanlarla ilgili bir bağlantı sağlayabilir. Kitab-ı Mukaddes bunlara Kerubim diyor – Keruvlar.

Bahçe vadisinin güneyinde, Sahand ve Bazguş dağlık bölgelerinin ötesinde “altın bakımından zengin” Havilah lkesi bulunuyor. Burası doğuda Taleş dağlarından batıda Miyandoab düzlüklerine kadar uzanan İran'ın Anguran bölgesidir. Bu dağlık alan volkanik zirvelerden aşağıya hızla akıp kıvrılan Kezel Uzun

Batı İran ve klasik Ermenistan'da Aden Bahçesi, Kuş ve Havilah ülkelerini gösteren birleştirilmiş bir harita. 1-Savalan Dağı; 2- Sahand Dağı; 3- Kuşeh Dağı; 4- Bazguş Bölgesi; 5-Elburz Bölgesi; 6- Acı Çay/Meydan; 7- Aras Gihon; 8- Kara Su; 9- Ahar Çayı; 10- Kezel Uzun/Pişon.

-“Havilah ülkesi boyunca uzanan” Kitab-ı Mukaddes'teki Pişon-nehrini besleyen sayısız pınarlarla sulanıyor. Anguran bölgesi aynı Havilah'ın altın ve yarı değerli taşlarıyla ünlü olduğu gibi, mineral zenginliğiyle ünlüydü. Ve bir başka inanılmaz derecede nadir ve hikâyemizde önemli bir rol oynayacak taş yine burada bulunuyor – lacivert taşı (tanrılar ve kralların taşı).

Yaratılış hikâyesinin kökenlerini aramakla ziyadesiyle iyi bir şey yapıyor gibi görünüyoruz – özellikle de Aden'in yerini belirleme girişimleri birçok akademisyenin görüşüne göre daha baştan başarısızlığa uğrarken. Walker'ın topografik (yer isimleriyle ilgili) keşifleri Adenik efsanelerin fiziksel coğrafyasını gün yüzüne çıkardı, fakat acaba Judeo-Hristiyan gelenek dışındaki kaynaklarda gün yüzüne çıkarılacak başka şeyler var mı?

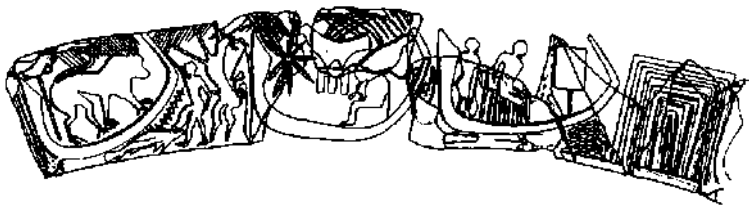
Şu ana kadar genel olarak Yaratılış kitabının İkinci Bölümü'ne ve modern Batı İran coğrafyası üzerine yoğunlaştık. Kitab-ı

Kafaja'da bulunan bir vazonun etrafına oyulu bir görüntü. Uzun saçlı kahraman figürü vahşi hayvan ve yılanları kontrol ediyor. Başının yanında Uruk'un tanrıçası İnanna'nın altı yapraklı sembolü bulunuyor. Britanya Müzesi.

Mukaddes kaydından öğrenebileceğimiz kadar şeyi öğrendiğimizi düşünüyorum. Şimdi Kitab-ı Mukaddes dışı kaynaklara dönme vakti geldi, özellikle de antik dünya uygarlığının öncüleri Sümerler'in epik literatürüne.

Bulacağımız şey ziyadesiyle ilginç olacak. Sümerler dağların ardındaki gizemli bir ülkeye atıfta bulunuyor –fakat bu ülkenin adı Aden değil. Sümer cenneti Aratta Krallığı'dır; altın, gümüş, lacivert taşı ve yapılarda kullandıkları taşlar açısından zengin bir krallık. Bu yerin, tanrıların kökeni, "Yaşayanlar Ülkesi" ve arketipik Sümer kahramanının kendi kaderini aramak için yolculuğa çıktığı uzak dünya olduğunu öğreneceğiz.

ARATTA ÜLKESİ

Enmerkar ve Lugalbanda destanlarına ilk rastladığımda Sümerler tarafından Zagros dağlarının ardında uzanan sihirli bir krallığa atfedilen isimle M.Ö. birinci binyıldaki Asurlar tarafından eski Ermenistan'a verilen isim arasındaki benzerlik zaman kaybetmeden dikkatimi çekti. Sümerler'in kayıp krallığına "Aratta" deniyordu, öte yandan Asur'un yıllık kayıtları M.Ö. 13. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar bir Urartu ülkesinden bahseder ki bu, az önce söylediğim gibi, Kitab-ı Mukaddes'teki Ararat'la özdeştir.

Ayrıca dikkatimi çeken bir başka şeyse (bildiğim kadarıyla) hiç kimsenin Aratta ve Ararat/Urartu'nun aynı coğrafi bölge olduklarını öne sürmemiş olmasıydı. Bu denklem bana çok açık görünmüştü.

Sümerologlar gizemli Aratta Krallığı'nı âdeta yerde ve gökte aramışlardır.¹ Uru-Shalem'in (Jerusalem-Kudüs) "[Tanrı] Shalem'in Kuruluşu" anlamına gelmesi gibi Ur-Artu ya da Ar-Arat'ın da "Arat[ta]'nın Kuruluşu" anlamına gelebilip gele-meyeceğini merak ettim. Asur ismi Urartu böylece çok daha eski bir bölge isminin kalıntısını - Aratta krallığı'nın üçüncü bin yıldaki başkentinin adını muhafaza edecekti. Bu fikri test etmek için Urartu ve Aratta krallıklarının genel coğrafi konumu hakkında hali hazırda ne bilindiğini keşfetmem gerekiyordu.

Urartu Krallığı

İlk başta, kaydedilmiş en eski dönemlerinde Urartu'nun kalbinin konumunu belirlemek önemlidir.

Urartu ülkesini duymaya ilk başladığımız zaman M.Ö. 13. yüzyılda I. Şalmaneser'in hükümdarlığıdır. Onun tahta çıktığı sene Asur kralı kuzey dağlarına askeri bir sefer düzenledi. Orada kabile gruplarıyla ve "Uruatri" ülkesindeki küçük krallıklarla savaştı ki bu Cambridge Antik Tarih'in Urartular üzerine olan bölümün yazarı Richard Barnett'e göre "daha sonrakı Urartu teriminin açıkça kökenidir."² Şalmaneser'in savaşı, Uruatri ülkesindeki sekiz şehir devletine karşıydı.

Efendi Asur vefakârca beni (Şalmaneser) kendisinin tapınanı olarak seçip, siyah başlı insanları (yani Sümerler) düzgünce (yönetmem) için bana asayı, silahı ve insanları verip, bana efendiliğin gerçek tacını bahşettiğinde; tahta çıktığım sene, **Uruatri ülkesi bana karşı isyan etti.** Tanrı Asur'a ve büyük tanrılara, efendilerime, dua ettim.

Birliklerimi içtima ettim (ve) onların kudretli dağlarındaki üssüne yürüdüm. Himme, Uatkun, Maşgun, Salua, Halila, Luha, Nilipahri ve Zingun ülkelerini fethettim - sekiz ülkesi ve dövüşçü kuvvetlerini; onların elli bir şehrini yok ettim, yaktım (ve) insanların ve mallarını alıp götürdüm. Üç gün içinde tüm Uruatri ülkesini efendim Asur'un ayakları altında hizaya getirdim. [Asur tapınağındaki Alabaster tableti]³

Daha sonra gelen dokuzuncu yüzyıl Asur hükümdarı, II. Asurnaraipal'in seferlerinden Urartu'nun tek bir siyasi devlet olarak değil, coğrafi bir bölge olarak kabul edildiği açıktır. Barnett'in vurguladığı gibi, Asurnasirpal'in savaşları Urartu ülkesindeki krallıklara karşıydı ve Urartu ülkesine karşı yapılmamıştı.⁴ Asurlarla savaşan kuzey hükümdarları kendilerinden Urartular diye değil Nairi olarak bahsetmişlerdir ve aslında daha

sonra gelen Asur kralları da Urartu'dan "Nairi Ülkesi" olarak söz etmektedirler. Böylece onların hem çağdaş Nairi ismini hem de Urmiye ve Van Gölü etrafındaki bütün bölge için geleneksel olarak kullanılan çok daha eski Urartu ismini kullandıkları görülüyor.

Daha sonra, merkezinin Van Gölü etrafında olduğu şimdilerde ortaya çıkan Urartu ülkesine sefer düzenleyen Asur kraları III. Şalmaneser ve II. Sargon'u buluyoruz. 1887'de Britanya Müzesi, Van yakınlarındaki Toprak Kale mevkinde, Urartu krallığı'nın dokuzuncu yüzyıldaki başkenti Tuşpa'nın çıkartıldığı kazıları başlatmıştır.

Eğer Asur savaş yıllıkları ve arkeolojisindeki kanıtları bir araya getirip incelersek, Urartu'nun konumunda ilk siyasi merkezi Urmiye Gölü'nün güneyinden kuzey batısına ve Van Gölü'nün kıyılarına doğru bir coğrafi değişiklik görüyoruz. Barnett ise bize bu değişikliğin neden meydana geldiğini açıklıyor.

...bunun, daha sonra genelde Urartular olarak isimlendirilen insanların ilk anayurtlarının Van Gölü'nün hayli güneydoğusunda olduğu ve buradan daha sonra gölün daha kolay savunulabilir bir bölgesine taşınmış olduklarını gösterdiği açık. Burası Urartu krallığının ya da konfederasyonunun en arkaik bölümünü bulduğumuz Urmiye Gölü'nün güneybatısıdır.⁵

Diğer bir deyişle Urartuları daha uzak ve güvenli bölgelere sürükleyen şey, topraklarına Asurlarca, özellikle I. Şalmaneser tarafından yapılan saldırılardır. I. Şalmaneser'in M.Ö. 1274'teki seferinden önce Urartu ülkesi Urmiye Gölü'nün güneyinde bulunan dağlar ve platolarda yer alıyordu, ancak bundan sonra Van Gölü'ne taşındılar.

Barnett ortaya ilginç bir soru daha atıyor.

Asurlar'ın birbiriyle çok yakından ilişkili sekiz kabile ya da ülkenin içinde ismini benimseyip, Romalıların küçük bir İlyria kabilesi olan Graeci'ye yaptıkları gibi, Urartu ülkesinin tümünü adlandırmak için seçtikleri Uruatri ya da Urartu adlı tek bir kabile var mıydı? Bu olasılık mümkün görünüyor: oysaki yalnızca tek bir şey kesin. Urartular kendilerinden hiçbir zaman "Urartu insanları" olarak bahsetmediler ya da bu terimi hiç kullanmadılar; birkaç yıl sonra yazıtları ilk başladığında, ya Nairi terimini ya da Biainili ismini kullanmışlardır. Diğer taraftan Asurlar için, bundan böyle "Nairi ülkesi" ve Urartu eşanlamlı ve birbirinin yerine kullanılabilir sözcükler olmuştur.⁶

Barnett'in sorusunun cevabı açıktır. Urartu ismi bir kabileye değil, daha ziyade Aratta isimli çok daha eski bir ülkeye aittir ve bu ülkenin merkezi Urmiye gölünün hemen kuzeyindeki bölgededir.

Aratta Krallığı

Aratta'yı ilk defa Sümer epik şiirinde duyuyoruz, özellikle de kahraman kral Uruklu Enmerkar'ı çevreleyen hikâyelerde.

Enmerkar, selden sonra Uruk'a ilk hükmeden kral Meskiagkaşer'in oğluydu ve anlatıldığına göre büyük bir kurucu kraldı. Ayrıca Sümer efsanesindeki kahramanların ilkiydi – tanrıça İnanna'yı Aratta dağlarındaki evinden aşağı Uruk şehrinin kalbindeki Eanna kutsal bölgesine yerleşmesi için getiren kahraman. Enmerkar hikâyemizde önemli bir oyuncu ve ünlü fakat tarihi açıdan kaybolmuş bir Kitab-ı Mukaddes karakteri olarak karşımıza çıkacak.

Enmerkar'ın Aratta ile ilişkilerini ayrıntılarıyla anlatan üç epik şiir vardır – "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi", "Enmerkar ve Ensukuşsiranna" ve "Enmerkar ve Lugalbanda". İlki, büyük

Sümerolog Samuel Noah Kramer tarafından, İstanbul'da Eski Şark Eserleri Müzesi'ndeki çivi yazısı tabletler incelenirken keşfedilmiştir.⁷ Maalesef, Sümer dilindeki orijinal derleme şu ana dek bulunamamıştır; Kramer'in 1946'da bulduğu şey, söz konusu şiirin (geleneksel kronolojide) ikinci binyılın ilk yarısına tekabül eden, Eski Babil Dönemi'nden kalma Akad dilinde yazılmış bir kopyasıydı. Kramer'in ilk keşfinden bu yana, Enmerkar epiklerinin III. Ur Dönemi'nden çok az eskiye (üçüncü binyıla yakın) dayanan yeni parçaları bulundu. Aşmolean Müzesi'nden Roger Moorey'in öne sürdüğü gibi bu, Sümer destanlarının "eski sözel ve yazılı hikâyelerinden yaşayan derlemeler içine toplandığı ilk zamandı".⁸

Eski şiirlerden kolayca anlaşılıyor ki Mezopotamya platosundaki Uruk'la dağların ardındaki Aratta arasındaki birincil politika ticaret politikasıydı. Hububat Uruk'tan dağ krallığına daha sonra ovaya dönüş yolunda Asya eşeklerine madenler ve yarı değerli taşlarla yüklenerek karşılığı verilen Asya eşeği kervanlarıyla götürülüyordu. Aratta yolu yedi sıradağdan geçiyordu. Fakat bahsedilen büyük uzaklıklara ve iki ülkenin çok farklı fiziki doğasına rağmen, bu iki "Sümer" devleti arasında kesinlikle ortak kültürel ve aynı zamanda politik bağlar vardı. Aynı dili konuşuyorlardı ve birçok ortak tanrıya -özellikle güçlü tanrıça İnanna ve ölümlerin tanrısı Dumuzi- inanıyorlardı. Ayrıca ortak yönetim yapılarına sahiplerdi ve aynı politik ünvanları kullanıyorlardı. Enmerkar Uruk'un en'iydi ve Aratta'nın hükümdarı da bir en'di (rahip-kral). Asurolog Henry Saggs bu yakın kültürel bağların Sümer platosuna göç etmeden önce Uruk halkının esas anavatanını ima edip etmediğini merak ediyor.⁹ Bu konuda bence, önümüzdeki bölümlerde de göreceğimiz gibi, oldukça haklı.

Yakın kültürel ve belki bu nedenle etnik bağlarına rağmen, Sümer destanlarından iki akraba devletin arasındaki ilişkilerin sık sık gerildiği açıktır. Fakat bunda özel bir şey yoktu. Eski

Sümer'den bize intikal eden birçok hikâye komşu iki şehir devlet arasındaki çatışmaları ve önemsiz kavgaları ele almaktadır. Tarihteki bu eski dönemde tüm kabile grupları yeni ülkelerde kendi politik nüfuzlarını belirlemeye ve hanedanlık haklarının sınırlarını çizmeye çalışıyordu. Bu, tarihteki ilk büyük çaplı yeniden yerleşimdi. Yerleşimciler dağların değerli madenlerini büyük platonun ekilebilir arazileri için takas ediyorlardı.

“Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi”nde, Aratta'nın Uruk kralı tarafından işgali tehdidiyle olaylar kilit bir noktaya gelmişti. Enmerkar zaten tanrıça İnanna'yı anayurdu Aratta'dan kendine mal etmişti ve kral Uruk'ta onun için bir tapınak inşa etmekle meşguldü. Uruk'un bu kutsal bölgesi- E-anna (Cennet Evi)- Varka'daki kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştır ve bu nedenle bize Enmerkar hakkındaki efsanevi hikâyeler için somut bir bağlantı sağlamaktadır.

Hikâye başlarken, Uruk kralını Eridu'daki Abzu Tapınağı'nı -Enki'nin (Dünya'nın Efendisi) evi- ve İnanna'nın Uruk'taki “yeni evini” dekore etmek için Aratta'dan muazzam miktarlarda altın, gümüş ve lacivert taşı talep ederken buluyoruz. Eğer istediklerini hediye olarak elde etmezse, Aratta'yı işgal edecek ve dağın muazzam zenginliğini güç kullanarak alacaktır. Bu tehditler elçi ya da kraliyet habercisi -Uruk ve Aratta kralları arasındaki konuşma uzak mesafeden yürütüldüğü için zorlu dağ yolunu birkaç defa katetmek zorunda kalan zavallı adam- tarafından iletilir. Bu ağız dalaşı yıllarca devam eder fakat Enmerkar, Sümer'de derlenen edebi bir parçadan beklendiği üzere, sonunda yolunu bulur ve Eanna bölgesi Aratta'nın doğal kaynakları pahasına göklere çıkarılır.

Aratta en azından tahıl ihtiyacının birazını elde eder ki bu da dağ krallığının nüfusunu sadece yerel tarım kaynaklarıyla geçindiremediğini gösteriyor. Sümer Aratta'nın tahıl ambarıydı ve Aratta, Mezopotamya'nın alüvyal ovalarında çok az miktarda bulunan (aslında olmayan) tüm madenleri ve keresteyi

tedarik ediyordu. Eğer Saggs Aratta'nın en azından bazı Sümer insanların anavatanı olduğu görüşünde haklıysa, bu durumda bunların göç nedenlerinden biri, artan nüfusla birlikte yüksek dağ vadilerinde kendilerini geçindirememeleri olabilir. Aratta insanları esas anavatanlarından inerlerken Sümer ovalarında -Kitab-ı Mukaddes'teki Şinar ülkesi- devasa, hemen hemen hiç yerleşilmemiş sulamaya ve tarıma uygun alanlar buldular. Orada eski zamanlardaki bataklık ve düzlükleri, üzerinde şehirlerin yükseldiği verimli bir ovaya çeviren su kanallarları ve kanalizasyon sistemleri inşa ettiler.

Şüphesiz daha sonraki Sümerler Aratta'yı inanılmaz ölçüde zengin ve neredeyse büyüğü bir ülke olarak görmüşlerdir. Bir bilgin Aratta için "Sümer'in El-Doradosu", yarı gerçekliğin, hayallerin, bolluğun ve ihtişamın efsanevi krallığı demiştir.¹⁰ Çok az kişı Aratta'nın da efsanevi statüsünü kahramanlık çağını yaşamasıyla kazanan gerçek bir yer olduğundan şüphe eder.

Birinci Bölüm'de Aden coğrafyasının büyük Ermenistan topoğrafyası içinde saptanabilir olduğunu gösterdim. Fakat tarihi Aden'i eski Sümer edebiyatında saptamanın da mümkün olduğuna inanıyorum. Aslında, kanıtlar Sümerli Aratta ülkesini Kitab-ı Mukaddes'teki Aden'in esas prototipi olarak işaret ediyor.

Aratta'ya Yolculuk

Kürdistan'a ve İran Azerbaycanı'na ilk keşif seferimi Nisan 1997'de yaptım. Bu seferde Enmerkar'ın elçisinin rotasını, görevleri esnasında gizemli Aratta krallığına giderken izlediği yolu bulmak için şahsi bir araştırmadaydım.

Tahran'da geçirdiğim bir geceden sonra, hem İsfahan hem de Şiraz'da bir süre kalarak orta İran'daki Pers ve İslâm bölgelerini birkaç günlük keşif için güneye uçtum. İsfahan'da Mescid-i Şah'ın ve İmam Meydanı'nın görkemi ve Persepolis'in muhte-

şem alanları ile Nagş-e Rostam'ın kraliyet mezarları gerçekten de harikuladeydi. Fakat bunlar sadece sonraki birkaç günde güneye İran'ın Kuzistan petrol sahalarına ve oradan aşağı eski Suziana'nın alçak platosuna yöneldiğimde sırada neyin olduğuyla ilgili beklentilerimin artmasını sağladı.

İran platosundan Suziana'ya giden yol, "Pers Geçitleri" olarak bilinen ve İskender'in III. Daryus zamanında Pers imparatorluğunu işgalinde kullandığı derin bir dere boğazından geçmektedir. Bu türden geçitler dünyanın bu tarafında her yerde bulunabilir ve hikâyemizde çok önemi bir rolleri bulunuyor.

Çoga Zambil

Sabah erken vakitte şoförüm Mayıs ve ben, Ahvaz şehrini ikiye ayıran Karun nehrinin üstünden geçtik ve kuzeye, düz ve özelliksiz platoya doğru yöneldik. İlk durağım, Elamit kral Untaş Gal (yaklaşık M.Ö. 1260-1235) tarafından inşa edilen muhteşem kırmızı tuğla zigguratı incelemek için Çoga Zambil (Sepet Tepesi) olacaktı. Aşağı basamağın etrafında bir yürüyüşten sonra güney yüzüne doğru yükselen merdivenleri tırmanmaya başladım. Hava sabahın ışıklarıyla dupduruydu. Zirveden kral şehri Dur-Untaş-Gal'i ve onun ötesinde kuzeyde, Karun'un karmaşık kanalizasyon sistemini oluşturan Dez nehrinin dolambaçlı kıvrımlarını görebiliyordum.

Manzarayı içime çekmek için ziggurattaki en yüksek tümseğe oturdum. Kıvrılan Dez'in ötesinde plato dağlara doğru yayılıyordu.

Aratta'ya yolculuk eden elçi ayaklarını yolun tozuyla kapladı ve dağdaki çakılları yerlerinden oynattı. Platoda sinice dolanan dev bir yılan gibi rakipsizdi. ["Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi", 348- 51. Satırlar]

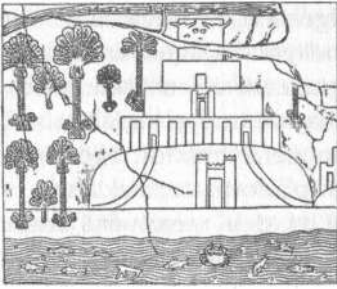
Öğle yemeği vaktinde Zagros bölgesinin dış duvarlarının ötesinde ve Kürt ülkesinin içlerine yöneliyor olacaktık. Enmerkar'ın elçisinin Aratta dağ krallığına doğru uzun ve tehlikeli yolculuğunu düşününce nasıl hissettiğini hayal etmeye başladım.

Bu ilk Mezopotamya zigguratı deneyimimdi. Hiç kimse, özellikle de bir Mısırolog, Sümer platform tapınaklarının ve Mısır basamaklı piramitlerinin ya da dev merdivenli Mezo-Amerika tapınaklarının arasındaki benzerliğe vurulmadan edemezdi. Bilim insanları uzun zamandır zigguratın dini işlevini tartışıyordu. Genel görüş, zigguratın, üzerinde yerel tanrının evinin bulunduğu yapay bir dağ olduğudur. Gerçekte, o şehrin tanrısının tapınanlarıyla iletişim kurduğu bir “cennet merdiveni”ydi. Çok az ölümlü, görünüşe göre, tanrının ve onun insan cariyesinin geceyi birlikte “Karanlık Oda”da (Süm. gıgu-nu) geçirdiği dağın zirvesine çıkacak kadar ayrıcalıklıydı. Mısır piramitleri elbette, bir tapınak değil Firavun için bir mezardır, fakat yine aralarındaki benzerlik çarpıcı.

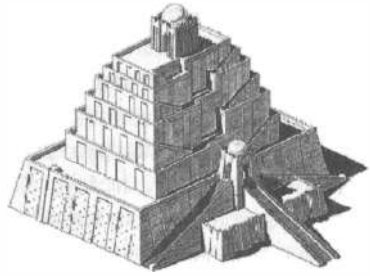
İlginç bir şekilde küçük bir ziggurat, açıkça görülüyor ki büyük Pers kralı II. Kyros'un Pazargat'taki tuhaf mezarının arkasındaki düşüncedir. Mezarın, kralın bedeninin dinlendiği defin odasına yükselen altı basamağı vardır. Bombeli çatısıyla bu kral “evi”, tıpkı onun yapay dağının tepesindeki tanrı “evi” gibidir. Böylece, en azından bu konuda, ziggurat ve yarı tanrı Pers hükümdarı arasında apaçık bir ilişki vardır.

Suza

Anayola döndükten sonra, yarım saatlik bir araba yolculuğu bizi eski Suza'nın (Şuşan) çok geniş bir alana yayılan muazzam höyüğünün ayağına ve onun gölgesine sığınmış telaşlı küçük Şuş kasabasına götürüyor. Orta Zagros'un derinlerinde, kaynağına doğru günün büyük bölümünde takip edeceğimiz nehrin gözüme ilk çarptığı yer orasıydı. Şuş'ta bu nehre Şaur deni-

*Şehirden geçen nehirle birlikte
Suza'daki zıguratı gösteren rölyef.*

*Ur'daki yedi basamaklı zıguratın
yeniden çizimi.*

yor fakat bu nehir birkaç kilometre yukarıda, ana kolu güney Irak'ın bataklıklarında kaybolan Kerkeh nehrinden kopuyor.

Suza en çok M.Ö. üçüncü ve ikinci bin yıllardaki Elamit krallığının başkenti ve daha sonra Büyük İskender'in Hindistan'a doğru büyük yürüyüşünü planladığı yer olarak biliniyor. I. Darius'un sarayında, İskender tarafından organize edilen bir toplu merasimle, yerleşik olmayan paralı askerlerin doğu imparatorluğuna karşı devam eden bir ilgi duymalarını garanti etmek için on bin Yunan askeri ve yerli Pers kızı evlendirilmişti.

Susa'nın Kitab-ı Mukaddes'la asıl bağlantısı, güzel Jewess ile Büyük Darius'un oğlu Serkses'le muhtemel bir şekilde özdeşleştirilebilecek Pers imparatoru Ahasuerus'un evliliğini anlatan Ester kitabında bulunabilir. Kraliçe Ester'in M.Ö. beşinci yüzyılda Pers ülkesinde uzun yıllar yaşadığı yer Susa'daki saraydır. Muhafızının ismi, Mordecai, muhtemelen Babil bereket tanrısı Marduk'u temsil ederken, Ester isminin Mezopotamya aşk tanrıçası İştâr'dan türediği öne sürülüyor.

Fakat Susa'nın öyküsü çok daha eski zamanlara uzanır. Arkeolojik kazılar gerçek bir tarihi kimliği olmayan bir Elamit öncesi medeniyet ortaya çıkarmıştır. Arkeologlar ve Sümerologlar onu basitçe "Pre-Elamit" yada "Suziana" kültürü olarak anıyor ve söz konusu yeri "Suziana" olarak adlandırıyor-

lar. Sümerler, Akadlar yada Amoritler'in aksine bu insanların bir kimliği yok. Haklarında hemen hemen hiç bir şey bilmiyoruz. İlkel bir yazı dilleri var fakat günümüzde hâlâ çözülebilmemiş değil. Dolayısıyla bunların kim olduklarına dair bir yazı kaydı yok. Bunun yanında daha sonraki metinler Sümerler'in politik komşularına ışık tutmaya başlamış ve buna göre Suziana yönetimi, kökenlerini İran platosunda bir yerlerden alan Elamitler tarafından ele geçirilmiştir.

Bununla birlikte arkeoloji, erken dönem Suziana halkının aynı zamanda İran'ın yüksek bölgeleriyle sıkı bağlantıları olduğu bilgisini veriyor. Çömlekçilik yüksek bölgelerdeki Sialk, Guran ve Giyan tepelerindekiyle aynıdır. Şehirleri Suza dağların ve ötede Urmiye havzasının girişindeydi ve stratejik konumu önemliydi. Sizin de öğreneceğiniz gibi, en eski vatandaşları anlatacağımız hikâyede önemli bir rol oynayacak.

Suza'dan Kermanşah'a

Dağlık ülke Aratta'ya giderken: "Elçi, geceleyin, ağır yağışlı güney rüzgarı gibi devam et! Günle birlikte, bir çiğ tanesi gibi uyanık ol!" [157-59. Satırlar]

Antik zamanlar boyunca tarihi önemine bakıldığında Suza'nın, mimari açıdan I. Daryus'un büyük Apadana'sındaki (kabul salonu) birkaç döküntü dışında bir hayal kırıklığı olduğunu söylemek gerekiyor. Bir kez daha, o büyük tanrıça İnanna'nın sembolünü ardında taşıırken Enmerkar'ın elçisinin ayak izlerinde, kuzeye doğru gidiyoruz.

Suza'(dan) Anşan dağ ülkesine, onu (İnanna'yı) fareler gibi alçak gönüllükle selamladılar. [166-67. Satırlar]

İlk saat boyunca, Suza'nın ötesinde geçtiğimiz yol Suziana düzlüğünün son yüz kilometrelik bölümünü geçiyor, kuzeydeki dağ eteğine doğru algılanamaz şekilde yükseliyor ve ardında yerini Zagros'un ilk dağ dizisinin karla kaplı zirvelerini bırakıyor. Ovanın her yerinde antik harabe tepelerinin oluşturduğu alçak şişlikler, bahçedeki köstebek yuvaları gibi dağılmış durumda. Bu yerleşkelerin birçoğu geç dönem Neolitik çağda, Suza tarihine daha yeni başlarkenki zamanlarda tarihlendiriliyor.

Sonunda kendimizi tekrar Suza boyunca akan nehrin doğu kıyısında buluyoruz, fakat burada nehir, hızlı akan Kerkeh Irmağı oluyor. Elli kilometre yukarıda Luristan girişindeki Kuh-e Kabir dağ sırtını kesiyor.

Zagros'a bu ilk yumuşak geçişin ilerisinde güney ve kuzeye doğru yayılan bereketli vadiyi keşfettim. Dağlardan aşağıya inerken, Zagros'a girdiğimiz bu yeri, habercinin Aratta'ya yolculuğu sırasında geçtiği ilk "geçit" olarak kabul edip edemeyeceğimi düşündüm. Haritanın bu noktasında Kerkeh, kireçtaşı anakayasında derin bir yarık bıraktığı vadi tabanı boyunca uzanan Saidmarreh nehri oluyor. Modern asfalt yol vadinin kuzey tarafında, aşağıda binlerce otlayan hayvanla benek benek olmuş bereketli çayrlara ve ara sıra denk gelen göçebe kamplarına bakıyor.

Bir saat kadar sonra yol vadiden dışarıya sabit bir şekilde yükseliyor. Dağ sırtına doğru yolculuğumuz sırasında aniden koyunlar ve çobanlarının dağların yüksek yerlerine çıkarken oluşturduğu bir trafikle karşılaştık. Bu binlerce yıldan bu yana gelen ve dağ göçebelerinin mera arazilerini birbirinden ayıran dik kayalıklar arasında sürülerine bir yol bulmak için sürdürdükleri bir sosyal desen. Tanrıçanın resmini taşıyan Uruklu elçi oldukça eskimiş bir yolu kullanıyordu –kendi zamanında bile.

Büyük dağ bölgelerinde, büyük kalabalıklar tozun içinde onun ayaklarına kapandı. [168-69. Satırlar]

Çok geçmeden Saidmarreh vadisinin dışındaydık ve bir sonrakı alüvyal sisteme doğru bir dağ geçidinden geçiyorduk. Bu Enmerkar'ın Zagros'taki "geçitleri"nden ikincisi miydi? Dağ sırtına ulaştığımızda büyüleyici bir manzarayla karşılaştık. Aşağıda, dağ eteğinin bittiği yerde verimli otlak arazilerle sarılmış, kristal mavisi göllerden oluşan bir ağ vardı. İleride binlerce canlı renkle kaplı tepeler kuzeye doğru, kış karlarının zirvelerini kapladığı mavi renkte dev dağ sırtlarının tabanına kadar yayılıyordu. Bacaklarımızı dinlendirmek için durduğumuzda birbirinden on metre kadar uzakta iki paralel kaya sırtını, geçitten aşağıya, vadiye doğru inerken ayırt ettim. Saidmarreh nehrine ve oradan dağlara giden antik bir yolun kalıntılarına baktığım aşıkardı. Bu ikinci vadinin karşı tarafında dağ sırtını kesen ikinci bir dar geçit belirledim. Görünüşe göre, Uruk elçisini Aratta ülkesine götüren geçitlerin üçüncüsüne yaklaşıyorduk.

Geçide ulaştığımızda kendimizi bir kez daha Saidmarreh sularının yanında bulduk ve haritama göre nehir, burada dağlar arasındaki yolculuğunda kuzeye biraz daha ilerlemişti. Bu Saidmarreh'in ana nehir yatağı değildi fakat yine de güçlü bir nehirdi (bugün yerel olarak Kaşgan Rud olarak biliniyor). Yukarılara doğru ilerledikçe nehir hızla akan kahverengimsi bir taşkın suya dönüşürken, boğazın girişinde antik bir köprünün parçalanmış kalıntıları, dik kayaların her iki yanına tutunmuş halde görünüyordu. Bu Pol-e Doktor'dı. Bu antik Farsça isimde Almanca "kız çocuğu" anlamındaki "Tochter" sözcüğünü görebilirsiniz ki İngilizce'de yine "kız çocuğu" anlamındaki "daughter" buradan gelmektedir. Modern yol, doğu yakasında ayakta kalan son Sasani köprüsüne ve oradan da boğazın doğu yakasına ve ilerideki dar vadiye ilerlemektedir.

Sonunda gerçekten dağ krallığının içinde olduğumuzu hissettim. Henüz Aratta'ya gelmemiştik fakat artık başkentleri iki yüz kilometre geride, aşağıda sıcak ve nemli ovalarda kalan Mezopotamya şehir devletlerinin etki alanında da değildik.

Zagros'taki ticaret rotaları genel olarak nehirleri izlese de suların oluşturduğu derin yarıkların, nehir yatağındaki ilerleyişi istikrarsızlaştırdığı aşıkardı. Bazen yolcuya bir geçit boyunca rehberlik eden daha küçük bir su kaynağını izlemek, beş yüz metre boyunca yüz metre genişliğinde hızla akan nehrin duvarlarına çarptığı bir boğazı dolanmaktan iyiydi. Şimdi yeniden nehirden ayrılan ve dağ sırtlarını aşan bir yol bulup onun aracılığıyla bir sonraki vadiye akan nehre dönme vakti gelmişti. Yalnızca dağlık alana doğru geçit, yolun ana nehir yatağını takip etmesi için pratik seçimdi ve daha sonra, genellikle olmadığı gibi, dar yollar, yolcuları hızla gelen su taşkınlarından korumak için boğazların dik kayalıklı kenarlarını kesmek zorundaydı. Pratikte bu dağlar arasında sadece birkaç güvenli yol olduğu anlamına geliyor ve bu bana 1997'de izlediğimiz yolun beş bin yıl önce elçinin geçtiği yollarla neredeyse aynı olduğu güvenliğini veriyor.

Aratta'ya yolculuğumuzun ilk gününde gün ışığında geçen son birkaç saat, sıcak akşam güneşi parıltısına boyanmış insanı şaşkına çeviren doğa manzaralarının içinden yol alarak geçti. Bir başka dağ geçidinden sonra (şimdiye kadarki dördüncü geçit) kendimizi bir dağ kolu etrafında Kermanşah'ın düz tabanlı bir vadisine karışan bir başka alçak bölgede bulduk. Doğuda, dağ sıralarının ötesinde, içinde Tepe Guran harabelerinin bulunduğu Hulailan Rud vadisi bulunuyordu. Bu az bilinen arkeolojik bölge Adem'in torunlarının Mezopotamya ovasına göç edişlerine dair hikâyede önemli bir rol oynayacak. Bir sonraki bölümde bu tepedeki çömlekçiliğin, Kitab-ı Mukaddes'teki Şinar ülkesinde bulunan önemli yerleşkelerin coğrafi çevresine kadar nasıl izlenebilir olduğunu göreceğiz – tabii bu arada Nisan akşamı kuzeye doğru hızla ilerlerken henüz bunun farkında değildim.

Suza'dan Zagros dağlarının merkezindeki Kermanşah'a üç yüz kilometre boyunca süren yolculuğumuz, bizi sekiz tozlu ve sıcak geçen saatin en güzel bölümüne getirmişti. Dört dağ geçidini aşmıştık ve bu geçitlerin her biri Aratta'ya giderken

geçilen yedi geçitten biri olabilirdi. Aynı Uruklu elçi gibi, ovaları geçip dağları aşmıştık.

Temsilci kralının sözüne dikkat kesildi. Yıldızlı gecede yolculuk etti; gün içinde Cennet'in Utu'su (güneş tanrı) ile ilerledi.
[156-60. Satırlar]

Elçinin yolculuğumuzun bu bölümünü tamamlaması muhtemelen iki hafta alacaktı. Biz ise yalnızca bir günde geçmiştik. Şimdi bir sonraki meydan okumadan önce ikinci günde geceyarısından önce "Süleyman'ın Tahtı"na varabilmek için birkaç saatliğine dinlenme vaktiydi.

Kermanşah'tan Behistan'a

Behistan'daki (yerel olarak Bisotun diye biliniyor) Büyük Daryus kaya yazıtlarını ziyaret etmek uzun süreli isteklerimden biriydi.

Sabahın erken saatlerinde antik kraliyet yolu boyunca doğuya, Hamadan'a -Perslerin yaz mevsimindeki başkenti Ekbatana ve daha önceki kraliyet şehri Medes- doğru yol aldık. Yolculuğumuzun bu noktasında antik dünyanın en önemli yollarından birinin, sayısız yüzyıllar boyunca kullanılmış bir ticaret rotasının üzerindeydik. Bu yol Babil'den başlıyor, kuzeydoğuya yönelip Diyala nehri boyunca kuzey Zagros'un eteklerine, daha sonra yol Kanakin geçidinden Kermanşah vadisine dalıyor, Behistan'a geçiyor ve yukarıya doğru Kangavar vadisinden Ekbatana'ya ve İran platosuna varıyor. Bu egzotik ortadoğuya giden antik yoldu. Vadi boyunca dağılmış antik harabeler Ortadoğu'daki en antik çömlek kültürlerinden bazılarını açığa vuruyordu. Kermanşah'ın yalnızca beş kilometre dışındaki Sarap tepesi gibi bölgeler de ayrıca en erken dönemlerdeki uygarlığın aşağıya, Mezopotamya ovasına göçünü tartışmaya başladığımızda hikâyemizin bir parçası olacak.

Yunan tarihçi Diydodorus Siculus bize efsanevi Asur kraliçesi Semiramis'in bu yoldan ordusuyla birlikte geçişini anlatıyor.

... Medya yönüne büyük bir askeri güçle birlikte ilerliyordu. Bagistanus (Behistan'ın antik Yunanca'daki ismi) olarak bilinen dağa ulaştığında kamp kurdu ve ovanın ortasında çapı yirmi stat (yaklaşık 180 metre) uzunluğunda bir bahçe kurdu. Bu bahçe alanı, yetiştirdiği bitkileri sulamak için büyük bir su kaynağı da barındırıyordu. Bagistanus dağı Zeus için kutsaldı ve bahçeye bakan kısmında azametli uçurumları on yedi stat boyundaydı. Bunlardan en alçak olanını düzleştirdi ve ona kendisiyle birlikte yanındaki üç yüz mızrakçının şeklini verdi. Ve ayrıca o uçurumun yüzeyine Suriye harfleriyle şu yazıyı yazdırdı: "Semiramis, ordusundaki yük hayvanlarının semerleriyle, ovada bir tepe inşa etti ve orada bu sarp kayalığa tırmandı, ne kadar dik olsa da".¹¹

Semiramis, Zeus'un kutsal dağına adaklarını tamamladıktan sonra, Ekbatana ve Medes ülkesine doğru yol aldı. Şimdi bu hikâye şüphesiz efsanevi olsa da ve rölyefler, I. Daryus'unkilere karışmışken, Diydodorus'tan alıntıladığımız bu pasaj, Behistan uçurumlarının antik çağlarda ne kadar önemli ve tanrıların en yücesine ibadet etmek için oldukça tanınan bir yer olduğunu gösteriyor. Fakat Behistan'ı özel yapan şey dağın dibindeki havuzdur – hayat veren suların kaynağı, kadim zamanlardan beri kutsal olan bir kaynak.

Tanrıların Mekanı

Güneş ufukta vadi tabanını dolduran ve dağlardan gelen soğuk havayla bastırılmış büyük endüstriyel duman bulutlarının arasından yükseliyordu. Otuz dakikalık ağır bir kamyon trafiğinden sonra kuzeyde vadinin oldukça uzağında yükselen kayalık dağ

eteğine ulaştık. Burada bir kez daha eski bir arkadaşla karşılaştık – Saidmarreh nehri (Gamas-Ab deniyor), kaynağından Suziana’ya doğru iniyordu. Gamas-Ab/Saidmarreh/Kerkeh/Şaur, Zagros dağlarına olan yolculuğumuzda bize tüm yol boyunca rehberlik etmişti. Yakında onu dağların merkezine ve ileride ateş ve depremler ülkesine giderken ardımızda bırakacaktık.

Geçtiğimiz hafta merkezi İran’a yolculuk ederken, Pers anıtlarından birçoğunu yapı iskeleleri ve oluklu demirlerle kaplanmış olduğunu gördüğümde hayal kırıklığına uğradım. En iyi kendilerinin bildiği bazı nedenlerle İran’daki antikite otoriteleri, tarihi miraslarını “restore” etmek adına, paslanmış demir sargılarının ardına gizlemişlerdi. Behistan istisna değildi ve belki de bu uygulamanın en kötü örneğiydi. “Restorasyon” bahanesi altında işçiler kayalık yüzeyin dibinden on yedi metre yükselen kalıcı demir kirişler yükseltmiş ve Daryus’un tarihi rölyeflerini tamamiyle maskeleymişlerdi. M.Ö. 324’te buraya geldiğinde Büyük İskender bile böyle bir şey yapmamıştı!

Makedonya zamanında burası, tarihi ve dini öneme sahip görkemli bir yerdi. Bagistanon Oros yada (Behistan isminin türediği) “Tanrılar’ın Mekanı” olarak biliniyordu. Kermanşah’ın kuzey tarafındaki azametli kayalar binlerce yıldır kutsal sayılıyordu. 1960’larda yapılan arkeolojik araştırmalar Daryus’un yazıtının altındaki mağaraların Orta Paleolitik çağdan beri (35 bin yıl önce) kullanıldığını göstermiş bulunuyor.¹² Herakles’in yaslanmış figürü buraya daha sonra İskender’in ardılları tarafından M.Ö. 148’de oyulmuştur.

Kralların rölyefleri ve ateş-sunakları da aynı zaman diliminde tahkimat duvarı boyunca yayılmış durumda. Medyan ve Sasani harabeleri de bol miktarda bulunuyor. Antik yoldan kayalık yüzeyin tabanına giden kaya kesimi basamakların yanında büyük bir ateş çukuru var. Görünüşe göre bu kutsal yer Zerdüştî ateş-tapınağıydı ve muhtemelen Sasaniler zamanındandı (M.S. 224-637).

Basamakların yukarısında kayalardaki oyuğun içinde Daryus rölyefinin hemen altında antik bir mabet bulunuyor. Bu açık ibadet yeri Pers döneminden öncesini tarihlendiriliyor çünkü yukarıdaki rölyefin yontuları mabet duvarlarını ve platformunu kaplıyor. 1963'te bölgeyi inceleyen arkeolog Heinz Luschey, açık avluda hem ateş hem de su için bulunan mihraplarıyla, bunun çok daha eski bir ateş tapınağı olduğuna dair kanıtlar bulunduğunu söylüyor.¹³

Şüphesiz, Behistan'ın en etkileyici anıtı, Pers kralı I. Daryus tarafından oyulmuş ve yüzlerce metre yükseklikteki görkemli kayalıklardan aşağıdaki vadiye bakan büyük rölyefler dizisidir. Merkezi panel Daryus'u, ayağı sırt üstü boylu boyunca uzanmış Gaumata adındaki esirin göğsünde, bir dizi mahkumla yüzleşirken gösteriyor. Rölyefe eşlik eden yazıta göre Mecusilerden (Midyanlı rahip) Gaumata isimli biri, Pers kralı Kambises yakın bir zamanda (M.Ö. 525) fethettiği Mısır'ı yönetmek için dışarıdayken tahtı ele geçirmiştir. Ünü deli ve despot bir tiran olarak yayılmış olan kral Kambises, yönetimine karşı bu meydan oku-

I. Daryus'u gösteren Behistan rölyefi. Kralı, Pers tahtını ele geçirmek isteyen kişinin göğsüne ayağıyla basarken gösteriyor. Önünde de imparatorluğun uzak köşelerinden getirilen zincirlenmiş ve boyunlarından bağlanmış isyancı yöneticiler kaderlerini beklerken duruyor.

maya cevap vermek için Pers ülkesine dönerken yolda ölmüş ve böylece Gaumata, yerel yöneticiler tarafından fiili olarak kralın ardılı kabul edilmiştir.

Ardından tahtı ele geçiren bu kral, kısa bir süre sonra Daryus ve altı suikastçi tarafından M.Ö. 29 Eylül 522'de katledilmiştir. İmparatorluk hemen sonrasında bir iç savaşa tutulmuştur. Asiller konseyi tarafından M.Ö. 521'de yasal kral ilan edildikten sonra Daryus, Gautama'yı destekleyenleri ve tahta geçtikten sonra kendisine başkaldıranları cezalandırmaya başladı. Bir yıl süren on dokuz kanlı savaştan sonra imparatorluk artık güvendediydi ve Daryus, Pers imparatorluğundaki en güçlü hükümdar olmuştu.

Yeni kral, Kambises'in babası Büyük Cyrus'un doğrudan ardılı değildi fakat büyük-büyük-büyükbabası ve aynı zamanda Cyrus'un da büyük-büyükbabası Teispes adına hükmetme hakkı bulunduğu kabul edilmişti. Tüm hükümlerlik çizgisi Kral Akamenes'den geliyordu ve bu nedenle araştırmacılar sıklıkla altıncıdan dördüncü yüzyıla kadar Pers hükümlerliklerine Akamenid Hanedanı diyordu. Söz konusu Hanedanlığın son hükümdarı III. Daryus'tur ve 331'deki Gaugamela savaşını takiben İskender'den kaçarken kendi koruması tarafından öldürülmüştür. Ardından Yunanlılar'ın Babil, Suza ve Ekbatana'yı ele geçişi Helenistik Çağ'ın habercisi olmuştur.

Yüz elli yıldan fazla süren büyük Pers imparatorluğu, yeni imparatora direnen herkese karşı bir uyarı oluşturarak, dramatik bir şekilde sona ermiştir. Genç Makedonya generali, Akamenid kraliyet başkenti Persepolis'i unutulmaz bir örnek haline getirmeye karar vermişti. Askerleri geniş saray kompleksinin tentelerini ateşe verdiler. Azametli salonlarıyla muhteşem apadana intikam külleri içinde çöktüldü – sadece taş sütunlarının uzun gövdeleri ve güzelce dekore edilmiş merasim merdivenleri, kayıp bir imparatorluğun şanına tanıklık edecek şekilde bırakıldı.

Çiviyazısının Deşifresi

Tüm bunlar gelecekte, Daryus Behistan'daki kayalık yüzeye büyük kaya yazıtını oyduğu zamandaydı. Eğer zamanda iki bin beş yüz yıl ileri sıçrarsak genç bir İngiliz subayının -Henri Rawlinson- uçurumun üzerinden bir halatla sallanıp devasa yazıtı ve Büyük Daryus'un fetih sahnesini kopyalama girişiminde bulunduğunu göreceğiz.

Onun böyle yükseklere çıkmasına neden olan şey kaya yüzeyinde oyulmuş metnin yalnızca üç kopyası olmasıdır. Rölyefi'nin hemen altında hikâyenin Akaemenid kralların dilinde eski pers versiyonu bulunmaktadır. Solda, Daryus aynı zamanda bildirisinin Akadça bir versiyonunu emrederken, aşağıda Elamit dilinde (Suziana'nın daha önceki dili) bir kopya yapılması için yönergeler veriliyor.

Bu üç dilli metin çivi yazısı dediğimiz antik Mezopotamya yazısının kodunu kırmak için altın bir fırsat sunuyordu. Rawlinson'ın zamanında eski Farsça kısmen deşifre edilmişti ve şanslıyız ki bu temelde çiviyazısı kullanan bir alfabetik yazıydı. Alfabetik değil sembolik olan Akadça'yla karşılaştırıldığında kullanılan işaretlerin sayısı bu nedenle sınırlıydı. 1802'de bir Alman bilgin Georg Grotefend, Persepolis duvarlarından kopya edilmiş eski farşça birkaç sözcüğü deşifre etmeyi başardı. Bu ilk ipuçlarının ardından Rawlinson, Daryus metnini tercüme ettirmeyi başardı ve bu onun üç yılına maloldu (1835-37). On yıl sonra, genç bir kürt çocuğunun yardımı ve eski Farsça tercüme-yi rehber edinerek Rawlinson, sol paneldeki Babil versiyonunu çözmeyi başardı.

Böylece Akad dilindeki çivi yazısı bir metnin ilk doğru tercümesi 1850'de yayınlandı. Ve kapılar antik Mezopotamya dünyasına sonuna dek açıldı. Otuz yıl sonra da Champillion, Mısır hiyeroglifinin sırlarının kilidini, iki dilli Rozetta Taşı aracılığı ile açacaktı.

Kamanın İnce Kenarı

Rawlinson'ın Behistan'daki kayalık yüzeyden aşağı sarkmasına dair hikâyenin ardından, belki de çiviyazısı ve buna ait antik Mezopotamya dilleri ile ilgili bir şeyler daha söyleme zamanı geldi. Çivi yazısının hızlı gelişimi ve ardından geniş çaplı yayılımı icadın pratik doğasını yansıtıyor.

Yazı, Sümer ve Suziana'da nemli kil tabletlerin, keskin uçlu kamış kullanılarak çizilmesi şeklinde ortaya çıktı. Bunlar resim yazılarıydı - kaydedilen nesnelerin tanınabilir temsilleri. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra kama şeklindeki bir kamış murçla kile bastırmanın çok daha hızla ve pratik olduğu anlayışı yayıldı. Söz konusu baskıların açısı tablet sol elle çevrilmek suretiyle değiştirilebiliyordu.

Daha önceden kolayca tanınabilen resimler bu nedenle şimdi olabildiğince soyut ve stilize edilmiş ve asıl resimsel karakterlerle çok az benzerlik taşır hale gelmiştir. Bu görsel soyutlama beraberinde daha fazla soyut düşünce getirmiştir (düşünyazı). Şimdi sadece nesneler (isimler) ve sayılar (nicelikler) değil, aynı zamanda hareket ve devinim kavramları (filler) yazıya aktarılmaya başlamıştır. Antik insanlar temel muhasebe (hayvan sayıları ve tahıl miktarları) kayıtlarından başlayıp, orijinal isimleri abartmak için kullanılan filler ve sıfatlarıyla hikâye edebiyatına kadar ilerledi. Sonuç olarak yaklaşık yarısı basit logogram ve hece olarak kullanılan altı yüzden fazla çiviyazısı işaret oluşmuştu. Bazı işaretler ayrıca, bir sözcüğü açıklamak yada kategorize etmek için belirteçler olarak kullanıldı. Örneğin, bir kişi, isminden önce gelen ve "adam" için kullanılan çiviyazısı işaretine (tek bir dikey çizgi) sahip olabilir. Şehirler ve tanrılar benzer belirteçlere sahipler. Bu yeni işaretler "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" destanını yazan şairlerin ve daha sonraki, bu bölümün sonlarına doğru önemli rol oynayacak Asurlu II. Sargon'un kraliyet yazıcılarının kullandıkları yeni işaretler olabilir.

Devam eden yüzyıllar boyunca birçok uygarlık bu oldukça pratik yazı sistemini kendi dillerine uyarladı. Çiviyazısını kullanmaya başlayan Akadça, antik dünyanın ortak dili oldu - çok daha güzel fakat zor ve karmaşık Mısır hiyeroglifik yazısının hiç başaramadığı bir durumdu bu. Akadça'nın yaygın kullanımı nedeniyle olacak ki Hititler, Urartular, Elamitler, Persler, Babilliler, Asurlar, Midyanlılar ve Suriyelilerin de çiviyazısı kullandıklarını görüyoruz. Ugarit'in yazarları bile yirmi üç işareten oluşan kendi alfabetik yazılarını yaratmak için çiviyazısını kullandı ve bu yirmi üç harfli alfabe, Fenikeliler ile Yunanlılar aracılığıyla günümüzde kullanılan modern alfabeye dönüştü.

Aratta'ya Yolculuk (Devamı)

"Tanrılar'ın Mekanı"nın dibindeki kutsal kaynağın serin sularına parmaklarımı daldırdıktan sonra Kürdistan'a doğru ilerledik.

Behistan'dan Taht-ı Süleyman'a

Yol Zagros bölgesinde sıradağların merkezine girdikçe bir kez daha yükselmeye başladı. Sanandaj'a -bölgesel başkent- ulaştığımızda gün ortasına yaklaşıyorduk. Beşinci dağ geçidinden aşağıya inen yol, bizi kuzeybatısında bir kürt şehri bulunan bir başka uzun vadiye getirdi.

Kürdistan bağımsız bir ülke değil. Tek bir devletin değil, birkaç devletin sınırları içindedir. Kürt halkı yarı göçebedir; özellikle göçebe dağ insanlarıdır. Zagros bölgesindeki dağlar onların evidir, fakat bu dağlar birçok politik sınırdan geçmektedir. Bu nedenle Kürtler halihazırda İran, Irak, Suriye ve Türkiye devletleri tarafından yönetilmektedir. Yüzyıllar boyunca bu dayanıklı ve bağımsız insanlar, politik idarecilerinin ellerinden sayısız baskılar gördü. Geçtiğimiz yıllarda binlercesi bombardımanlar ve kimyasal silahlarla öldürüldü (Halepçe sadece birkaç

kilometre uzağımızdaydı). Ve Kürtler hâlâ özgür ve otonom bir Kürdistan devleti kurmak için mücadele ediyorlar.

Sanandaj'ın hareketli sokaklarında yolumuza ağır ağır devam ederken, insanların yüzlerini inceledim. Erkekleri kirli sakal ve kapkara gözleriyle kaba bir dış görünüme sahip. İran'ın her tarafında olduğu gibi kadınlar baştan ayağa kara çarşaflara bürünmüş ve tüllerinin ardından sadece erkeklerle eşit derecede siyah gözleri görünüyor. Çocuklar bakımsız olsalarda dünyanın her yanındaki çocuklar gibi. Kürtleri gözlemleyerek, Mezopotamya ovalarından doğu dağlarının halkını anlatan sayısız antik metni hatırladım. Zagros'u geçmek hiç de kolay değildi – Enmerkar'ın elçisi için de Asur orduları ve hatta günümüzün daha az gözü pek kaşifleri için de bu böyleydi.

Bir kez daha küçük bir dağ kasabası olan Takab'daki bir sonraki durağımıza varmak üzere yola çıktık. Yol tekrar yükselmeye başladı. Sonuçta güzel geçen bir saatten sonra, altıncı dağ geçidinin en yüksek noktasına vardık ve geride kalan inanılmaz güzellikteki manzaraya bakmak için arabayı yolun kenarına çektik. Binlerce metre aşağıda modern barajın mavi suları, vadinin çeperlerini dolduruyordu. Her yerde yeşil tepeler görkemli bir şekilde suyun dışına yükselen ve parıldayan beyaz karlarla kaplı siyah renkteki kayalarıyla koyu kahverengi çayırıklara dönüşüyordu.

Yüksek geçide doğru giden yolcular için yapılmış bir dağ sığınağının yıkıntıları arasında durduğumda bu azametli harabe bir an için nefesimi kesti. Burada, bu modern asfalt yolun Ermenistan'a giden çok daha eski bir rotayı izlediğine dair kanıtlar mevcut.

Geçitten aşağıya indiğimizde bir yol ağzına ve Takab'a giden yola gelmiştik. Aslında bu, Enmerkar'ın, büyük ihtimalle doğrudan bir sonraki dağ geçidine ve oradan Urmiye gölüne devam ettiğini tahmin ettiğim elçisinin rotasından bir sapmaydı. Diğer yandan biz, kuzeydoğuya doğru Bijar yönünde ve

oradan Anguran (Yaratılış'taki Havilah) bölgesinin batı tarafına yöneliyorduk.

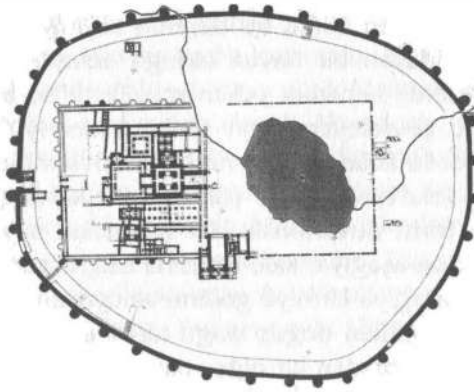
Beş geçit, altı geçit, yedi geçit geçti. Aratta'ya yaklaşır(ken) gözleri(ni) yukarı dikti. [170-71. Satırlar]

Suza'dan Kermanşah'a dört dağ geçidinden geçmiştik – muhtemelen bunlar elçinin Aratta'ya yolculuğundaki ilk dört kapıydı. Kermanşah'tan ayrıldığımızdan beri ikisini daha geride bırakmıştık. Yedinci ve son geçit önümüzde, Zarrineh Rud ve Simineh nehirlerinin oluşturduğu geniş vadiye doğru gittiğimiz yol boyunca uzanıyordu. Biz ise Havilah'a dönüyorduk.

Hiç kimse Zagros dağları arasında yapılan bu çetin yolculuğa, Ortadoğu'nun en romantik, tarihi bölgelerinden birini ziyaret etmeden devam etmemeli. Taht-ı Süleyman bir halka şeklindeki karanlık dağların oluşturduğu krater benzeri bir yerin tam ortasında duran tapınağın geleneksel adıdır. Söz konusu yerin Süleyman'la değil, daha ziyade Zerdüştlük'le alakası vardır. Aslında Taht-ı Süleyman, yerel geleneğe göre bu yere ismini veren peygamberin doğum yeridir. Bu yerin önemi, Sasani krallarının taç giyme töreninden sonra bu antik ateş tapınağına Bağdat yakınlarındaki başkentleri Tesifon'dan gelerek hac ziyaretinde bulunmalarıdır – bin kilometreden fazla bir yolculuk. Sasaniler buraya Adhar Guşnasp “Savaşçı'nın Ateşi” diyor.

Taht-ı Süleyman bölgesi 1819'da Britanyalı kaşif Sir Robert Ker Porter tarafından keşfedildi. 1959'da Profesör Rudolf Naumann yönetimindeki bir Alman ekip tarafından yapılan kazılar, Sasani ve Moğol dönemlerinden yapılar ortaya çıkardı ve aynı zamanda M.Ö. altıncı yüzyıldan kalma çömlekler gün yüzüne çıkarıldı. Tarih öncesi zanaatın işaretleri, “krater” ağzında başka kutsal yerlerin de varlığını gösteriyordu.

Dağ yolu boyunca hızla ilerledik be günbatımından önce Taht-ı Süleyman'a ulaşabilmek için Takab'a uğramadan doğruca

Taht-ı Süleyman bölgesindeki kalenin planı. Kaynak suyu merkezde ve Zerdüştî ateş tapınağı kompleksi solda, iki ana kapıdan birinin önünde. Kaynaktan çıkan iki pınar, doğuya (üstte) ve güneye (sağda) akıyor.

geçtik. Bölgeye giden vadiye yaklaşırken, yol bizi saf kırmızı kayalardan oluşan ve göz alabildiğince yeşil çayırlıkların ortasında yükselen dağların eteğine götürüyordu. Bu, zaman kaybetmeden “Lugalbanda ve Hurum dağı” destanındaki bir pasajı akla getiriyordu ki burada Aratta halkının, başkentlerinin yüksek duvarlarını boyamak için Kur-Hashura diye bilinen dağdan kırmızı toz sağladıklarını öğreniyorduk.¹⁴ İçimde büyütlü krallığa giderek yaklaştığımızı dair gerçek bir hissiyat vardı.

Kızıl dağın etrafında yol almaya devam ettik. Yol kraterin ağzına doğru ilerledikçe yükseliyordu. Daha sonra ikiye ayrılan yol, yerel halkın Zindan-ı Süleyman dedikleri kayalardan oluşan karanlık bir koniye dalıyordu. Dik kenarları görünüşe göre, bir zamanlar zirveden fışkıran kalkerli bir su kaynağının tortusuyla şekillenmişti. Burada kraterin yanında, bir zamanlar Sasaniler zamanında kullanılmaya devam eden tarih öncesi bir mabet bulunuyordu. Bu yüksek yer, aşağıda, havzanın doğu tarafındaki kardeş ateş tapınağına bakıyordu.

Taht-ı Süleyman girişine, büyük Zardüşt tapınağını incelemek için yarım saatlik bir gün ışığı zamanı kaldığında ulaştık.

Beni ilk şaşırtan şey buz-soğuğu dağ pınarının, kalenin giriş kapısının hemen dışından aşağı doğru dağ halkasının içindeki

bir boşluğa akmasıydı. Hemen sonra bu derenin kaynağının, kalenin merkezinde parıldayan bir havuz olduğu anlaşıyordu. Bu küçük göl daireseldi; kenarları yukarı meyilliydi ve bu nedenle su yüzeyi onu çevreleyen yerin seviyesinden yüksekteydi. Suni görünüyordu fakat daha sonra katılaşmış minerallerden oluşan suyla dolu duvarlarıyla çok eski bir kaynağa baktığımı anladım. Bu tortu duvarındaki dar bir kanal, suyu havuzun dışına çıkarıyor ve aşağıya, kale kapısına doğru götürüyor, oradan batıya ve aşağıya Urmiye gölüne akıtiyordu. Bir diğler pınar, havuzun kuzeyinden doğup doğu tarafındaki kale duvarından dışarı çıkıyor ve oradan bir diğler pınarla birleşerek Zarrineh Rud'u oluştuyordu.

Masmavi, "dipsiz" havuz, kızıl güneş kraterin ağzında yavaşça kaybolmadan önce, yüzeyinde güneş ışıkları dans ederken kocaman bir değerli taş gibi parlıyordu. Koyu derinliklerine bakarak birkaç dakika bekledim. O anda antik insanların bu yere neden bu kadar büyük bir önem atfettiğini anlamak güç değildi. Onlar bu kutsal gölün kadim bir abzu, hayat sularının dünyayı beslediği bir yer olduğunu biliyordu. Üzerinde yaşadıkları yerin altında büyük bir tatlı su okyanusu olduğuna ve orada, aşağıdaki su dolu ve karanlık ikametgahında Enki'nin, "Dünya'nın Efendisi"nin yaşadığına inanıyorlardı. Yaratılış'ı arayış yolculuğumuzda bu "Derinlerin Efendisi"nin krallığına açılan birkaç giriş daha keşfedeceğiz, fakat bir Sümer abzusu ile ilk karşılaşmam muhteşem bir andı.

Taht-ı Süleyman'dan ayrıldık ve karanlıklar içinde geriye gideceğimiz yolu bulduk. Son durağımıza neredeyse ulaşmıştık. Sadece bir sabah sürüşü daha sonrasında kendimizi Aratta düzlüklerinde bulacaktık.

Bir sonraki gün kuşluk vaktiyle birlikte, geniş düzlüğün güneye doğru sonuna gidebilmek için yönümüzü aşağıya, dağ platosuna çevirdik. Yol Zarrineh Rud'u -Altın Nehir- takip ediyordu. Bu, kuzeye doğru yolculuğumuza devam ettiğimizde

ardımızda bıraktığımız Kitab-ı Mukaddes'teki Havilah -altın ülkesi- için bir başka ipucuydu. Bir saat içinde düzlüğe çıkarak Miyandoab kasabasına, antik Mannai yada Mannealılar'ın geleneksel başkentine ulaştık. Miyadoab "iki suyun arasında" anlamındadır ve kasaba batıda Simineh Rud ve doğuda Zarrineh Rud nehirlerinin arasındadır. Birçok araştırmacı Urmiye gölünün güney düzlüklerinin Mannea ülkesinin yerleştirilmesi gereken yer olduğunda hemfikir – bu Zagros dağlarını geçtiklerinde Mannailer'le savaşılan Asur krallarının yıllıklarında açık bir şekilde görülüyor. Burası ayrıca Urartu krallığının da ilk başladığı yerdir.

Her şey beni antik Aratta krallığına ulaştığımız sonucuna götürüyordu. Fakat benim için düğüm, İngiltere'ye dönüp Samuel Noah Kramer'in Sümerler: Tarih, Kültür ve Karakterleri isimli ünlü kitabını tekrar okuduğumda çözüldü. Yetmiş beşinci sayfayı çevirdiğimde bir cümle dikkatimi çekti. Sümerler'i okuyalı yıllar olmuştu fakat bu bir bahane değildi. Kendime Aratta'yı bu ilk arayışında böyle hayati bir ipucunu nasıl olup da gözden kaçırabildiğimi sordum.

Enmerkar'ın Aratta seferi bazı yönlerden iki bin yıldan fazla bir süre sonra II. Sargon'un Mannai ülkesini işgaliyle (M.Ö. 714) karşılaştırılabilir. Orada Aratta nehrinin geçildiği anlatılıyor ve ilginç bir şekilde bu geçmişteki Aratta şehrini andıran bir isimdir.¹⁵

James Pritchard'ın Antik Yakın Doğu Metinleri isimli kitabını aldım fakat Asur krallarının savaş yıllıklarından ilgili pasaj orada değildi. Kütüphanemin raflarını altüst ederek aradım ve Daniel Luckenbill tarafından 1927 yılında derlenen Asur ve Babil'in Antik Kayıtları isimli çok daha eski bir çalışmayla karşılaştım. Aradığım metni orada buldum. Metin tanrı Aşur'a II. Sargon'un hükümrانlığının sekizinci yılında (M.Ö. 714) Urartu kralı

Ursa'ya karşı yakın bir zamanda yaptığı askeri seferi anlatan bir "mektup" şeklindeydi. Aslen Asur şehrinden gelen uzun metin, büyük bir kil tablet üzerinde günümüze kadar gelmiş durumda, Louvre Müzesi'nde bulunuyor. Seferin rotası üzerinde iki detaylı çalışma. 1912'de Francouis Thureau-Dangin ve 1943'te Edwin Wright tarafından yayınlanmıştır.¹⁶

Seferin ilk bölümünün temellerini Ek B'de vermiş bulunuyorum. Dolayısıyla Asur kralının askerlerini Urartuya yürütürken izlediği rotayı kendiniz görebilirsiniz. Aratta ile ilgili kritik pasaj, aradığımız kayıp krallıkla aynı ismi taşıyan bir nehrin üzerinden yapılan bir geçişi anlatıyor.

Rappa ve Aratta'yı (Akad. A-rat-ta-a) geçtim, pınarlar tabanlarından kabarak geçiyordu, (sanki bunlar) sulama kanallarıydı. Karalla ve Allabria ülkerinin sınırında, Mannea ülkesinde bir bölge olan Surikaş'a indim. [30-31. Satırlar]

Sargon'un yazıtları üzerinde çalışırken baskın bir kavrayış beni sardı. Miyandoab aslında Aratta şehri olabilir miydi? Acaba Tebriz'de kaldığımız otel odasının konforuna kavuşmak için modern kasabaya uğramadan geçtiğimizde bu olasılığı gözden kaçırmış olabilir miydik? Belki de... fakat daha sonra Enmerkar'ın elçisinin yaklaşan Aratta şehri üzerine "gözlerini yukarı diktiğini" hatırladım.

Miyandoab ise düz bir alana kuruluyken, epik şiir ise bu muhteşem şehrin dağ eteğinde bir tepede kurulu olduğunu öne sürüyordu. Aratta baş şehrinin harabelerinin hâlâ buralarda bir yerde keşfedilmeyi beklediğine ve sadece daha sonraki fırsatlarda dönüp etraftaki tepeleri araştırmam gerektiğine emin oldum.

Bu noktada gizemli Aratta ülkesi ve Kitab-ı Mukaddes'teki Aden'in burada, Urmiye gölünü güneyindeki geniş düzlükte bulunduğu dair kanıtların bir özetini yapmaya değer.

(a) Aratta nehrinin II. Sargon tarafından, Miyandoab'a girerken geçilmiş olması, Aratta krallığının bu genel bölgede bulunduğunu gösteriyor.

(b) Suza (elçinin yolcuğunun başlangıç noktası) ve Miyandoab ovası arasında yedi adet dağ geçidi (kapısı) bulunmakta aynen Enmerkar destanında anlatıldığı gibi. Gerçekte Sargon da Mannea'ya ulaşabilmek için yedi dağ bölgesinden geçmiştir. Ayrıca Talmudik gelenekteki yedi cennetle birlikte, dünyevi cennete giden kapıları yada geçitleri hatırlamış olmalısınız.

(c) "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" destanında Miyandoab ovasını, Birinci Bölüm'de tartıştığımız gibi, edin olarak adlandırılması, Kitab-ı Mukaddes'teki Aden isminin kökenini açıklayabilir.

(d) Araştırmacılar daha sonraki Urartu (Ararat) krallığının da erken dönemlerinde, merkezini Van gölü çevresine kaydırmadan önce aslen burada (Miyandoab ovasında) bulunduğunda hemfikir.

Kral II. Sargon'un Mannea ve Urartu ülkelerine sekiz yıllık seferini anlatan büyük (37,5 x 34,5) kırmızı kil tablet. (Sargon'un Zagros dağlarına yaptığı seferde Asur ordularının Mannea'ya girmeden hemen önce Rappa ve Aratta nehirlerini geçişini anlatan ilgili pasajın tercümesi için kitabın sonundaki Ek B'ye bakabilirsiniz). Louvre Müzesi.

(e) Kanıtlar Urartu denen coğrafi bölgenin ismini eski bir öncül-
den aldığını gösteriyor ve Mannea, bölgenin M.Ö. sekizinci
yüzyılda Neo-Asuryan periyotta beliren en son adıdır. Aslında
Ur-Mannea klasik Ermenistan (Armenia) isminin kökeni olabilir
ve klasik Ermenistan'ın merkezi Urmiye havzasıdır.

(f) Buradaki dağlar mineral kaynaklar açısından zengindir, özel-
likle de Aratta'nın ünlü olduğu altın madeni açısından. Şehrin
duvarları, Kur-Haşura adıyla bilinen dağdan getirilen kırmızı
toprakla sıvalıydı ve biz tam da böyle bir “kırmızı dağ”ı Taht-ı
Süleyman yakınlarında görmüştük. Kırmızı toprak aynı zaman-
da, bölgede yapılan çalışmaların gösterdiği gibi, tarihöncesi
çağlarda ölen kişinin eşyalarını örtmek için de kullanılıyordu.
Aslında “kırmızı yer” anlamındaki Adem ismi bu ritüelle ilişki-
lendirilebilir.

(g) Bölgedeki arkeolojik araştırmalar yüzlerce yerleşim tepe-
sini açığa çıkardı ve Miyandoab'ın antik çağlarda kurulduğu-
nu gösterdi. Burada Miyandoab'ın kuzeyindeki Taş Tepe'de
kazıcılar yakın zamanlarda Kral Mannea'ya ait (yaklaşık M.Ö.
800) Meştah şehrini -belki de Taş Tepe'nin kendisi- fethedişi
kaydeden bir yazıtı gün yüzüne çıkardı. II. Sargon, ayrıca her
biri modem Taş Tepe'de günümüze kadar gelmiş olabilecek
Mannea “kaleleri” Lataş ve Taştamî'den savaş tazminatı almış-
tır.

Sonuç Beş

**En eski Sümer destanlarında anlatılan
Kayıp Aratta Krallığı, büyük Ermenistan'daki
Urmiye gölünün güneyinde kalan
Miyandoab ovasında yer alıyordu.**

Sargon'un Sekizinci Yıl sefer metni, araştırmacıların sönmüş bir yanardağ olan Sahand dağı olduğunda hemfikir olduğu Uaş dağında yapılan büyük bir savaşı anlatıyor. Bu Asur ordusunun Miyandoab ovasını geçip Acı Çay vadisine doğru ilerlediğini doğruluyor. Hemen sonra, Tavri'nin fethini okuyoruz. Bulunduğu yere bakıldığında bunun antik Tavrıs -modern Tebriz- şehrinden başkası olmadığını anlıyoruz. Sargon Aratta'nın Edin'ine ulaşmak için ovadadan başlayıp dağlara doğru yol almıştır; aynı Enmerkar'ın elçisinin iki bin yıl önce yaptığı gibi. Fakat o Tanrı'nın Ülkesi'nin daha da içine dalmıştır. Sahand tepelerini geçerek Aden Bahçesi'ne doğru giden yolda savaşmıştır.

Ne yazık ki bu yer isimleri ve tarihi bilgilerin zenginliği yeterince güçlü değildi ve üzerlerinde çalışılmamıştı. Miyandoab ovasındaki yolculuğumuza devam ederken 14 Nisan 1997'de evimdeki kütüphaneme döndüm.

Urmiye gölünün doğu kıyısı ve Sahand dağının batı etekleri arasındaki boşlukta ilerleyen yol boyunca hızla devam ederken aklım benden daha hızlı hareket ediyordu. Düşündüğüm şey Sargon'un seferi değil "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" destanıydı.

Aratta'ya yolculuk eden elçi ayaklarını yolun tozuyla kapladı ve dağdaki çakılları yerlerinden oynattı. Platoda sinsice dolanan dev bir yılan gibi rakipsizdi. Elçi Aratta'ya ulaştığında, Aratta halkı yük eşeklerine hayranlıkla baktı. [348-54. Satırlar]

Burada "ova" için kullanılan Sümerce kelimenin Edin olduğunu biliyordum; Kitab-ı Mukaddes'teki Aden'e büyük ihtimalle kaynaklık eden sözcük. "Koruyucu Melekler"ın köyü Malekan'dan geçerek sonunda Aden'e ulaştığımıza ve Walker'ın dünyevi cennet bahçesi olarak tanımladığı geniş vadiye girmek üzere olduğumuza ikna oldum.

Geçen üç gün boyunca Suza ve Saidmarreh vadisi arasındaki “ana yol” boyunca dağlara doğru ilerlemiştik; yedi kapı yada yedi geçitten geçmiştik ve şimdi de Edin’deydik. Destansı yolculuğum neredeyse bitiyordu. Enmerkar’ın, muhteşem Aratta krallığına giden elçisinin yolunu takip etmiştim ve söz konusu bölgenin güney bölümünün Yaratılış’ın yazarınca Aden olarak adlandırıldığına inanıyorum. Şimdi İbrani geleneğine göre Adem ve Havva’nın yaşadığı yere ulaşmak için iki saatlik bir yolculuk yapmak durumundaydım.

Yüksek Zagros dağlarını geçerken hava oldukça iyiydi. Fakat ovaya vardığımızda her şey kötüye gitmeye başladı. Uzak batı ufkunda doğu Türkiye dağları kara bulutların gölgesinde hızla kayboluyordu. Son iki günde milden mile, dağ sırtından dağ sırtına, buranın havasına alışmıştık. Urmiye havzasının sisli havası tamamen farklıydı; bulutları geniş göl yüzeyine ve Acı Çay vadisine doğru çekiyordu. Urmiye gölünü çevreleyen karla kaplı zirveler bulutların altındaki beyaz sise karışıyordu. Yağmur yağmaya başladı.

Üzerimden ironi eksik olmuyordu. Burada en harika egzotik ve cömert cennet ülkesine -”Aden Bahçesi”- ulaşmıştım ve İngiltere’de, nemli ve soğuk bir aralık ayındaki gibi bir hava ile karşılaşşıyordum. Daha da hayal kırıklığına uğratan şeyse sadece birkaç kilometre doğumuzda bulunan Sahand dağının tamamen bulutlarla kaplanmış olmasıydı. Ana yol üzerinden kısa bir dönüşle Urmiye gölü kıyısına yöneldik.

Bu geniş göl melankolik bir yerdi. Rüzgarlar yüzeyi ani fırtınalarla çalkalıyordu. Gölün doğu kıyısı sürekli olarak tuz katmanlarıyla kaplanmış çamurlu düzlüklerden oluşuyordu. Suda hiçbir yaşam belirtisi yoktu, kıyı şeridinde ise çok azdı. Bu bana yolculuklarımdan birinde ziyaret ettiğim bir başka tuz gölü olan Ölü Deniz’i hatırlatmıştı. Aynı şekilde bu da bir “ölüm denizi” idi. Uzak kuzeyde yol tuzlu bataklıklara doğru yüzlerce mil boyunca devam ediyordu ve Acı Çay’ın acı suları buraya boşalı-

yordu. Bozulma bunaltıcıydı. Günümüzde göl on beş metreden daha derin değildir fakat Neolitik çağlarda daha derin ve genişti.

Anayol Sahand dağının kuzey yamaçlarından, vadinin güney kenarı boyunca devam ediyordu. İlk olarak solumuzdaki ova göz alabildiğince uzanan meyve bahçeleriyle doluydu. Sağımızdaki dağ eteğinde, zengin topraklarıyla doğal teraslar da, baharın gelişyle birlikte dallarında pembe çiçekler açmış meyve ağaçlarıyla kaplıydı.

Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe kurdu ve içine yarattığı Adem’i koydu. Toprak’tan her türden güzel görünen ve meyveleri yenen ağaçlar yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacı ve iyiliğin ve kötülüğün bilgi ağacı vardı. [Yaratılış 2:8-9]

Yarım saat daha devam ettik ve “bahçe” yerini büyük ve gri bir endüstriyel komplekse bırakmıştı. Petrokimya fabrikaları, depolar ve kamyon parkları yola dizilmişti. İran’ın dördüncü büyük şehrinin -Azerbaycan bölgesinin yerel başkenti- batı yakasındaki kenar mahallelere girmiştik.

Bir zamanlar Çin’den gelen İpek Yolu’nun son durağı olarak ün salan ve yakın zamanlarda da lüks halılarıyla tanınan Tebriz, şimdi genişleyen bir endüstri şehri olmuş, ziyaretçiler için çok az bir çekiciliği kalmıştı.

Gelenek, Tebriz isminin türediği antik Tavrıs’in Sasani döneminde (M.S. Üçüncü yüzyıl), önemli bir ticaret merkezi olarak parladığı zamanlarda kurulduğunu kabul ediyor. Fakat Tavrıs, neredeyse Sargon’un sefer düzenlediği Tavrı ile aynı ve bu, şehrin kuruluşunu bin yıl geriye, M.Ö. Sekizinci yüzyıla kadar götürüyor.

Eski Tebriz şehrinin büyük bölümü düzenli aralıklarla, özellikle M.S. 858, 1041 ve 1721’de, bölgeyi vuran depremlerle yıkılmış durumda. Arap yarımadasının Zagros bölgesi

boyunca Asya kıtasıyla üst üste binmesi, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar tehlikeli bir deprem bölgesi yaratıyor. Bu fay hattı şiddetli yer sarsıntılarının asıl nedeni ve batı İran'a doğru geniş bir volkanik alanın yaratılmasından sorumlu. Bu sürekli deprem tehdidi nedeniyle Tebriz yukarıya doğru değil, daha ziyade dışarıya doğru büyüdü. Yakın bir zamana kadar binaların çoğu tek yada çift katlıydı ve dolayısıyla nüfus dağılımı, bölgeyi bir dağın eteğinden diğerine dolduracak şekilde vadi merkezi boyunca yayıldı. Bu insan yığınının içinden geçen ve vadideki tek nehir olan Acı Çay, Sahand, Bazguş ile Kuşeh dağ bölgelerinden aşağı inen üç ana kaynaktan besleniyordu. Bunun yanında Tebriz etrafında Acı Çay'a karışan sayısız termal su kaynağı bulunuyordu.¹⁷ Suyu acı tadını veren şey buydu. Nehir sonunda batıya, Urmiye gölüne doğru dönüyor ve orada, denize ulaşmasına engel olacak şekilde sularının büyük bölümü tutuluyordu. Bunaltıcı yaz sıcaklarında buharlaşması, onun tek kaçış noktasıydı.

Birinci Bölüm'de sunulan kanıtlara göre Tebriz vadisi, Aden Bahçesi'nin bulunduğu yerdi. Dolayısıyla içinden akan üzgün görünümlü nehir, cenneti sulayan pınar oluyordu. Var olan koşullar, benim için insanoğlu'nun ona doğa tarafından hediye edilmiş hayat veren çevreye verebileceği dile getirilmemiş zararı sembolize ediyordu. Bölgenin Tebriz şehri kurulmadan önceki halini hayal etmeye çalıştım fakat bu kolay değildi. Bir zamanlar Tebriz'i ikiye bölen tarih öncesi vadinin, kendini saran çevreden soyutlanmış olduğunu hayal edin. Birleşip Bahçe'nin nehrini oluşturan derin dağ pınarlarıyla beslenen zengin bir toprak; dağlar tarafından korunan ormanların içindeki ağaçsız alanlardan fışkıran termal su kaynakları. Tüm bunlar büyüleyici bir izolasyon içindeydi.

Aden'den bahçeyi sulamak için bir ırmak akıyor ve orada dört kola ayrılıyordu. [Yaratılış 2:10]

Bu pasaj araştırmacıları hep zora sokmuştur. Bir nehir nasıl olur da dört ırmak başını oluşturmak için dörde bölünür? İbranice roş (baş) sözcüğü, ırmak ağzı değil, kaynak anlamındadır. Dolayısıyla bir deltadan söz ediyor olamayız. Sadece bir deltada, bir nehir birçok kola yada kanala ayrılabilir. Yaratılış'ın yazarı belki de tam olarak anlayamadığı bir şeyi yorumluyordu. Belki de Bahçe'den geçen nehrin çıkışı olmayan bir göle aktığını biliyordu ve ırmağın dünyanın derinlerine indiğini hayal etmişti. Ona göre Urmiye ve Van gölleri, derinlerin yeryüzüne çıktığı yerlerdi. Fakat bunlar ayrıca Aden'in dört nehrinin "başları"nın tekrar doğduğu dağların merkezinde yer alıyordu. İnsan, ilkel bir nehrin (Meydan/Acı Çay) Aden Bahçesi'nden derinlerin rezervuarına (Urmiye) aktığını ve daha sonra Aden'in dört nehrinin kaynaklarından yeniden doğup, ikisinin Hazar Denizi'ne ve daha ünlü olan diğer ikisinin ise Mezopotamya ovasını geçerek Basra Körfezi'ne döküldüğünü hayal edebilir.

Nod ve Kuş Ülkeleri

Bir sonraki sabah Acı Çay vadisi boyunca, Sahand'ın kuzey etekleri boyunca doğuya doğru yol almaya başladık. Hava bir önceki günden biraz daha iyiydi fakat çok daha kötü olacağı benziyordu. Bugünün macerası Nod ve Kuş ülkelerinde bir keşif gezisi yapmaktı. Bostanabad, Sarab, Ardabil, Mesginşar ve Ahar kasabalarından, kuzey tarafında Acı Çay'a sınırı bulunan Kuşeh dağı bölgesi boyunca Tebriz şehrine dönerken, saat yönünün tersinde geniş bir daire çizdik. Doğuya doğru Aden Bahçesi'nin dışına Adem'in dik başlı oğlunun izini takip ederken, aynı zamanda karanlığın ve büyüleyici bir fırtınanın yarattığı kasvetli havanın içine dalıyorduk. "Hava Tanrısı" Enlil, memnuniyetsizliğini gök gürültüsüyle açığa vuruyordu ve rüzgarın şiddeti, Kayin'in sürgününü takip edişimizi fırtınalı bir gerçekliğe dönüştürüyordu. Bu terk edilmişliğin yoluydu; uygarlığın

acılarla dolu doğumuna giden yol. Vadinin başına ulaşır Kuh-e Bazguş ve büyük Savalan volkanı arasındaki geçide tırmanmaya başladığımızda hava hızla kapandı. Aracımızı yutan bir karla karışık yağmur bulutuyla karşılaştık. Rüzgar küçük korunağımızı dövüyor ve buzlu yağmur ön cama bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Her zorlu kilometre bizi Kayın'ın sürgün olduğu acımasız topraklara daha da yaklaşıtıyordu.

Tebriz vadisine girişi sağlayan dağ sırtının ötesinde, merkezinde Ardabil şehrinin bulunduğu bir başka yüksek plato bulunuyor. Sadece iki ay önce 28 Şubat 1997'de Richter Ölçeği'ne göre 5,5 şiddetinde meydana gelen bir deprem, bu vadide üç binden fazla insanın ölümüne yol açmış ve kırk binden fazla insanı evsiz bırakmıştı. 1990'da daha da büyük şiddetli bir sarsıntının ardında bıraktığı ölü sayısı otuz beş bindi. Nod ülkesi yaşamak için oldukça zor bir yerdi.

Walker'a göre Ardabil'in güney batısında, Kitab-ı Mukaddes'teki antik bir yer isminin uzak anısını taşıyan Nodi adında küçük bir köy vardı. Nodi "Nod'a ait", "Nodlu" anlamındadır. Walker'ın Nodi'sine, içinde bulunduğu ülkenin ismine referans olan küçük bir köydü. Sorun yöre sakinlerinden hiç kimsenin, Walker'ın Nodi'sine benzer bir isme sahip hiçbir köy bilmiyor oluşuydu. Umutsuzca Erdebil'e yönelip yerel hükümet karargahından yardım istemeye karar verdik.

Bölgenin yerel ofisleri güzel bahçeler içindeydi. Bina gerçekten yeniydi fakat Sovyet usulü bir ciddiyete sahipti. Yolculuğumuzun Tebriz ayağında Mayıs ve bana yerel bir rehber ve tarihçi Cyrus Rassouli de katılmıştı. Onun Farsça, Azerice ve Arapça bilgisi, Yaratılış hikâyesindekilerle de alakalı yer isimlerini araştırmamızda büyük bir öneme sahipti. Cyrus, masasının ardında sabitlenmiş yılğın bir memura yeşil renkteki kimlik kartlarını gösteren bölge sakinleriyle dolu küçük ofisin merdivenlerini çıkarken bana eşlik etti. Şanslıyız ki kalabalığın içinde hemen dikkat çekmiştim. Bununla birlikte bu şüphe

uyandıran bir dikkatti çünkü bu memurlar, İran'ın bu uzak bölgesine her gün batılı bir ziyaretçi kabul etmiyordu. Ayak işlerini yapan çocukların aceleci şekilde ellerindeki kağıtları sallayarak yukarı ve aşağı gidiş gelişinden sonra, nihayet nöbetçi kapısından ilerideki koridora girmemize izin verildi.

Erdebil Bölgesi haritalama bölümünün kapısını bulmamız biraz sürdü. Cyrus kibarca kapıyı çaldı ve duvarları büyük ölçekli bölge haritalarıyla kaplı odaya beş genç memur tarafından karşılanarak girdik. Tam olarak neyi aradığımı anlatabilmek için birkaç bardak çay içme zamanı gerekti. Nihayet hava yumuşadı ve önümdeki masaya haritalar konmaya başladı. Masanın üzerine eğilmiş halde hepimiz Nod'la ilişkilendirilebilecek köyleri arayarak harita bölümlerini inceliyorduk. Memurlar Ardabil'in doğusunda Noadi adında küçük bir kasaba olduğunu biliyordu fakat burası Walker'ın Nodi'yi belirlediği yerin yakınlarında değildi. Ardabil'in kuzeyinde Kitab-ı Mukaddes'teki Nod'la ilişkilendirilebilecek Nokdi adında birkaç köy vardı. Dahası Ardabil'in kuzeyindeki tüm bölge Yukarı ve Aşağı Nokdi olarak biliniyordu. Bu, iki bölgenin isimleri önüme getirilen hiçbir haritada görülmezken, beklenmedik bir keşifti.

Şimdi yeni arkadaşlarımla yeterince uzun bir zaman geçirmiştim ve öyle görünüyordu ki bir başka çay raundu süresince, geriye kazanılabilecek çok az bir bilgi kalmıştı. Dolayısıyla veda ettik ve yeni bilgilerle dolu olarak Yukarı Nokdi olarak bilinen bölgeye gitmek için kuzeye yöneldik.

Bir saat sonra büyük Nokdi-Kandi (Nod Köyü) yerleşkesine giden yol, boş bir tepeye giden dar ve engebeli bir hatta dönüştü. Dağ sırtına ulaştığımda köyün önümüzde uzandığını gördüm. Bir iki fotoğraf çekecek kadar bir süre orada kaldık fakat o kısa süre içinde köyün ötesinde, tüm dünyaya bir tepe-başka bir deyişle antik bir yerleşke- gibi görünen uzun bir dağ sırtı bulunduğunu fark ettim.

Yoldaki çukurlar ve serbestçe dolaşan tavuklar arasından

aşağıdaki köye doğru sürdük. Gelişimiz, küçük kerpiç evlerin camlarından bakan meraklı insanlara havlayan köy köpekleri tarafından haber verildi. Sonunda minibüs daha fazla ileri gidemedi. Küçük geçit minibüsün geçmesine izin vermeyecek kadar dardı. Böylece ileri doğru yayılan köyün merkezindeki tepeye doğru yürüyerek ilerlemeye başladık. Orada bulunan caminin dışında Cyrus’la birlikte bizi konuşmak için ibadethanelerine davet eden köy yaşlılarıyla karşılaştık.

Hemen sonrasında, yüzlerine kazınmış yaşlılıklarına rağmen bu halk önderlerinin Nokdi-Kandi’nin uzak geçmişine dair çok az şey bildiği anlaşıldı. Gelenekleri beş ya da altı nesilden daha eski bir zamana uzanmıyordu. Onlardan öğrenebildiğimiz tek şey, köyün “çok eski” olduğu ve bölgede Nokdi adında birçok köy bulunduğu fakat bu köyün, diğerlerine göre üstünlüğünün ve eskiliğinin belirtilmesi için “Eski Nokdi” olarak adlandırıldığıydı. Köyün kuzeyinde gördüğüm uzun ve alçak tepede daha önce hiç kazı yapılmadığını fakat onların adlandırdığı şekliyle “harabeler”in tepenin yüzeyinde görünür halde olduğunu söylediler. Bu daha sonra Tebriz’deki Azerbaycan Müzesi müdürüyle görüştüğümüzde, onun tarafından da doğrulanacaktı.

Arabaya döndüğümüzde, bu bölgeyi Kayin’in sürgün hikâyesine bağlayacak kritik kanıtlar keşfedemediğim için hayal kırıklığına uğramış hissediyordum. Fakat Ardabil bölgesindeki yer isimlerinin dilbilimsel bağlantılarından daha fazlasını düşünmeye başladığımda olay çok daha sıra dışı bir hal alacaktı. En azından bölgede isimleri Kitab-ı Mukaddes’teki Nod’la ilişkilendirilebilecek köyler olduğuna dair Walker’ın önceki açıklamalarını doğrulayabiliyordum. Dahası bölge ismini Nod ülkesinden almış görünüyordu. Geriye doğru anayola döndük ve batıya, Kuş ülkesine yöneldik.

Daha sonra kendimi kuzeyde Aras/Gihon’da birleşmek üzere aşağı doğru akan Ahar Çayı’nın azgın sularının yanında yolculuk ederken buldum. Yaklaşan dağların üzerinden, nehir

tarafından kazılmış küçük bir darboğaza girdik. Boğazın hemen üzerinde Kuşeh dağının karla kaplı muhteşem zirvesi yükseliyordu.

Geçtiğimiz iki saat boyunca Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş ülkesinin güney tarafında yolculuk ediyorduk fakat şimdi Ahar Çayı boğazı bizi dünyevi cennete giden kuzey geçidine doğru götürüyordu. Aden Bahçesi'ne giden dağ geçidine tırmanırken karanlık hızla çöküyordu. Gece geç saatlerde geriye Tebriz'e döndük ve yataklarımıza yığıldık.

Çalış Dağı

Yehova'nın sözü şöyleydi: İnsanoğlu Tire kralı için ağıtlar yak. Ona de ki "Efendi Yehova diyor ki: "Sen Aden'deydin, **Tann'nın Bahçesi'nde.** ... Seni dışarı uzanmış kanatlarıyla yaşayan bir canlı olarak yarattım. Tanrı Dağı'nın üzerinde, onun koruyucusuydun. Kor halindeki sıcak taşların ortasında yürüyordun. Davranışlarınla örnektin; ta ki suç, içinde ilk kez belirinceye dek. Çünkü yoğun ticaretin seni şiddet ve günahla doldurdu. **Seni Tanrı Dağı'ndan indirdim;** koruyucu kanatlı yaratık, seni **kızgın taşlar** arasında yok ettim. ... Seni bilen tüm uluslar kaderin karşısında şaşırıp kaldı. Sen sonsuza dek yok olan bir şiddet abidesiydin." [Hezekiel 28:11-19]

Peygamber Hezekiel'in yazılarından alınan bu pasaj, Tire kralına yönelik bir cezalandırmaydı. Hezekiel'in, Tire kralının atalarının bir zamanlar Aden'de yaşadığına ve gözden düşene kadar Tanrı Dağı'nda ikamet ettiklerine inandığı aşikar. Dolayısıyla Aden Bahçesi'nde yer alan, zirvesi "kor halindeki sıcak taşlar"la kaplı "Tanrı Dağı"nı belirlemeliyiz. Eğer Hezekiel Fenikelilerin en eski atalarından bahsediyor ve bu atalar Aden Bahçesi'nde yaşıyorlardıysa bu durumda Adem'in kendisi ve ailesinden bahsediyor

Tanrı Dağı, Çizim: El Grego

olmalı. Yaratılış kitabı aslında Adem'in gözden düştüğünü ve Tanrı'nın bahçesinden sürgün edildiğini anlatıyor fakat ateşle dolu bir Tanrı Dağı'ndan hiç söz etmiyor.

Bununla birlikte Yehova'nın ikamet ettiği kutsal bir dağ fikri tam olarak peygamber Hezekiel'in icadı değildir. İsaah 14'te Babil kralının ölümünü okuyoruz.

Tiranlık nasıl sona erdi? ... Kibriniz lirlerinizin müziği ile birlikte yer altına gömüldü; altınızda kurtçuklardan oluşan bir döşek, üzerinizde ise tenyalardan oluşan bir yorgan vardı. Nasıl oldu da cennetten düştün Seher Yıldızı, Şafağın Oğlu? Nasıl oldu da yere fırlatıldın, ulusların fatihi? Sen ki kendi kendine düşünürdün: "Cennetleri ölçmeliyim. **Tahtımı**

Tanın'nın yarattığı yıldızlardan yükseğe yerleştirmeliyim. Uzak kuzeydeki Meclis Dağı'nda oturmalıyım. Bulutların üzerine tırmanmalıyım; En Yüce'ye rakip olmalıyım.” Şimdi ise yer altına atılmışsın; **derinlerin en derinine!** [İsaah 14:4-15]

Meclis dağı, Mezopotamya tanrılarının ikamet ettiği yerd i uzak kuzeyde Zagros dağlarının ötesinde yer almaktadır. Eski Ahit'te, ne zaman insanların tanrılarıyla buluştuğunu okusak, onları dağlara tırmanırken buluyoruz. İbrahim, oğlunu kurban etmek için Moria dağının tepesine çıkıyor; Musa, yanan çalılık ların içindeki tanrısıyla ilk kez buluşmak ve daha sonra On Emir'i kabul etmek için Sina dağına çıkıyor; Yine Musa, İsrail lideri olarak ölümü yaklaştığında Tanrı tarafından Nebo dağında kabul ediliyor. İbrani “yüksek yerler”i, tanımı itibarıyla dağ zirveleridir ve Yehova Tapınağı, aşağıda, Davut'un şehrine bakacak şekilde Moria dağının en yüksek noktasına kurulmuştur. Kitab-ı Mukaddes metninden net bir şekilde anlaşılıyor ki “en yüce” olan Tanrı, bir dağın üzerinde ikamet ediyor. Daha sonra asıl Tanrı dağının Aden'de bulunduğunu anlamak için sadece zamanda biraz geriye gitmek gerekiyor. Bu nedenle Adem, tanrısını aşağıda Acı Çay/Meydan nehri vadisine bakan bir dağın zirvesinde ziyaret ediyor.

Tebri z yakınlarındaki en yüksek dağ üç bin yedi yüz metre yüksekliğindeki volkanik bir dağ olan Sahand'dır; II. Sargon'un seferine konu olan “Uaş” dağının zirvesinde, derinlerden gelen buz soğ uğu sular dar bir bacadan dışarı fışkırmaktadır. Burası bir diğ er Taht-ı Süleyman'dır. Bu büyük volkanın çevresinde dağınık halde yaşayan yerel halka göre burası “Çalış” dağı dedikleri kutsal bir yerdir. Her hafta sonu ve yerel tatil günlerinde, Tebrizlilerin bu dağa çıkarak, Çalış kaynağının iyileştirici sularını büyük plastik kaplarla taşıdıkları görülebilir. Bu yer, büyülü bir güce sahiptir.

1997 Nisan'ındaki İran ziyaretimin son sabahında Sahand dağının zirvesine çıkıyorduk. Niyetim sadece Bahçe vadisinin panoramik bir fotoğrafını çekebilmek için hakim bir tepe bulmaktı fakat son bir sürpriz hâlâ beni bekliyordu. Sahand dağ kitlesinin aşağı eteklerini geçmek, yaklaşık bir saatimizi almıştı ve yolumuz, II. Sargon'un M.Ö. 714'te şiddetle ikiye böldüğü Uski (modern Osku) kasabasından geçiyordu (bkz. Ek B). Sonunda tüm yerleşim yerlerini ardımızda bıraktık. Tarım terasları gitmişti; otlaklarda gezen hayvanlar yoktu ve önümüzde geriye kalan tek şey, bozkırın üzerinde yükselen kutsal volkanın parıltıyan zirvesiydi. Hemen sonra, asfalt yol hâlâ devam ederken bir sürprizle karşılaştık.

Minibüs yolda bir dönemece geldiğinde aniden şaşırtıcı bir kaya oluşumuyla karşılaştık. Önümüzde volkanın yukarı eteklerine asılı duran bir çam ormanı gibi dik kayalıklar duruyordu. Eğer bu yeterince dikkatinizi çekmediyse, hemen sonrasında bu doğal tefra ve sünger taşı kulelerinin (Hezekiel 28:11-19'da kor halindeki sıcak taşlar?) oyulduğunu ve içinde insanların yaşadığını fark ettiğimizi söylemeliyim. İlkel insanların yaşadığı bir yerleşkeyle karşılaşmıştık!

Kandovan köyü, yılın büyük bölümünde kar altında ve Sahand dağının zirvesindeki volkanik kraterin yalnızca birkaç yüz metre yakınında bulunuyordu. İnsanlar burada neden yaşasınlar ki? Yaşamak için daha acımasız bir çevre düşünülemezdi herhalde. Köy sakinleri yaşamlarını idame ettirmek için gerekli

Kandovan Köyü

olan şeylerin çoğunu aşağıdaki vadiden getiriyordu. Buradaki tek avantaj, derinlerden taşan ve Acı Çay'a katılmak üzere aşağıya akan dağ pınarıydı. Geçmişte uzak bir zamanda köyü saran dik yamaçlara tarım yapabilmek için teraslar kazılmıştı. Kandovan yerleşkesinin ne kadar eski olduğunu kimse bilmiyor. Burası hafıza öncesi bir zamana ait.

"Meclis" dağından ayrılırken "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi"nden, İnanna'nın yaşadığı ve üzerinden aşağıya, Aratta'ya baktığı yeri anlatan bir pasajı hatırladım.

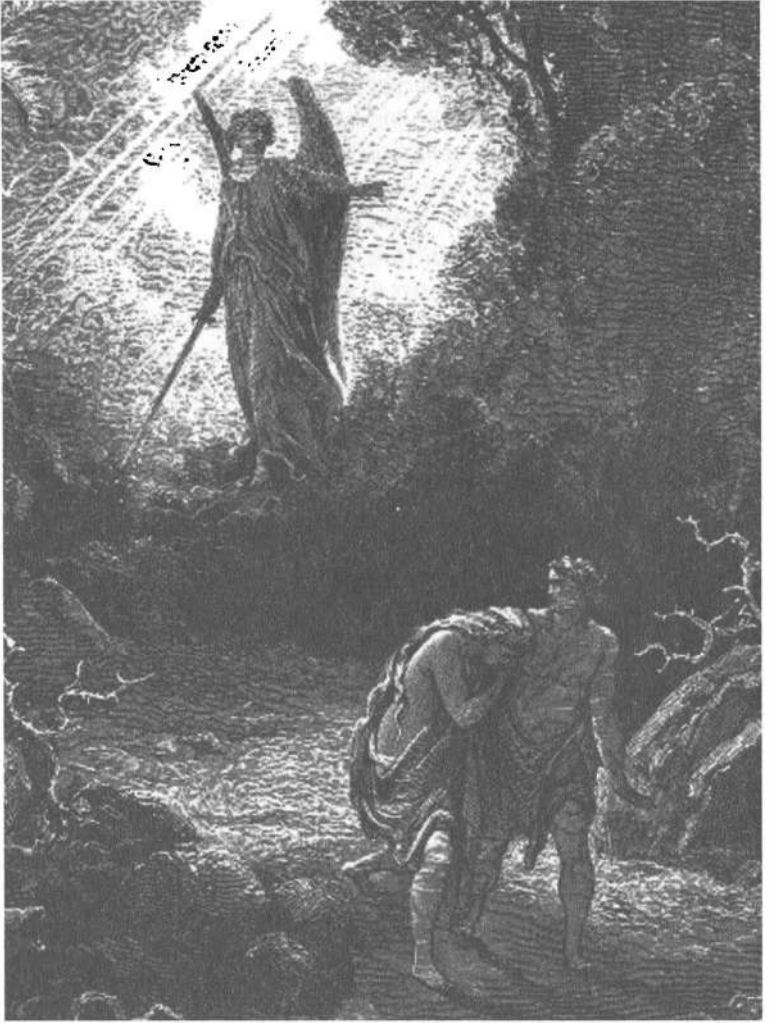
Cennetin muhteşem hanımefendisi, muhteşem mi'sinin üzerinde azametle oturuyor; Kur-Şuba'nın zirvesinde ikamet ediyor; Kur-Şuba'nın çardağını süslüyor. [229-31. Satırlar]

Kur-Şuba(r) tam olarak "aydınlık dağ" anlamına geliyor.¹⁸ Sümer epik şiiri, bu dağın, tanrıların doğum yeri, Enmerkar'ın kökeni ve hoş kokulu yağların kaynağı olduğu bilgisini veriyor.

Açıklayamıyorum fakat, indiğim yerin cennetin kraliçesinin tahtı olup olmadığını merak ediyorum.

Sonuç Altı

**Aden Bahçesini Acı Çay vadisi ve Aratta'yı
Miyandoab ovasıyla tanımlamamız, her iki
efsanevi yere yukarıdan bakan sönmüş
bir yanardağa yeni bir önem kazanıyordu.
Sahand dağı, bir zamanlar Sümer geleneğinde
Cennet Meclisi'nin "aydınlık dağı" ve dolayısıyla
Kitab-ı Mukaddes geleneğinde de "Tanrı Dağı"
olarak görülmüş olabilir.**

*Ve Tanrı Adem'i sürdü ve Aden Bahçesi'nin girişine, Yaşam Ağacı'na giden
yolu koruması için alevle parlayan kılıçlarıyla keruwları gönderdi.
[Yaratılış 3:24]*

Bölüm İki

Kudretli Kahramanlar

Sümer'in Kalbinde Uygarlığın Yükselişi

BÜYÜK GÖÇ

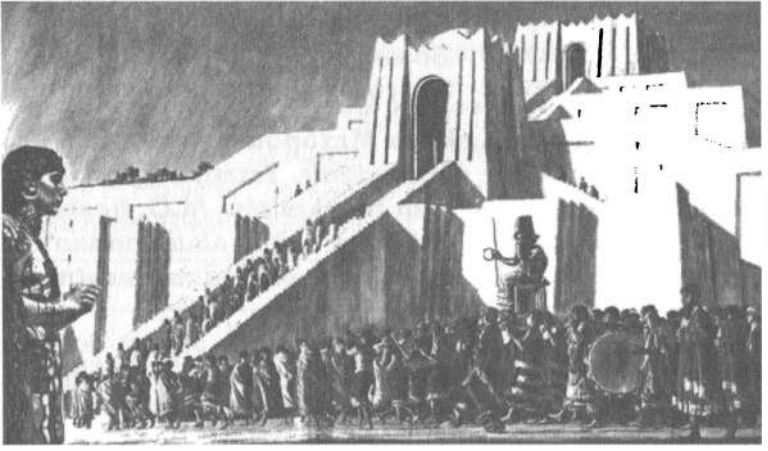
A den ve Bahçesi'nin coğrafi konumunu belirledik, fakat neredeyse hiç arkeolojik ve tarihi kanıt keşfedemedik. Bu nedenle artık Zagros bölgesindeki insan faaliyetleri kalıntılarının bizim yer isimleri ile ilgili bulgularımızı doğrulayıp doğrulamadığını sorgulama zamanı geldi. Bu önemli soruya cevap verebilmek için hem çömlekçiliğin gelişimi ve yayılımına bir göz atmamız, hem de Yaratılış kitabı ve Sümer'in yazın kaynakları üzerinde dikkatli bir inceleme yapmamız gerekmektedir. Dağlar ve Mezopotamya platosu arasındaki siyasi ve tarihi bağlar nelerdi? Kültürel gelişim hangi yöne doğru aktı? Acaba Sümer mi dağı yoksa dağ halkı mı dünya üzerinde bilinen ilk büyük uygarlığı besledi?

Enmerkar zamanına kadar hangisinin daha eski bir medeniyet olduğunu belirlemek zor - Uruk mu Aratta mı? Fakat yine de bazı ipuçları var. Sümer'in tam doğusu (güney Irak) Suziana ovasıdır ve ötesinde, Kerkeh nehri boyunca Zagros bölgesine giden güney yolu bulunmaktadır. Burası kilit bölgedir çünkü Sümer'deki en eski çömlekçilik burada ve bunun hemen öncesinde de Suziana ovasına doğru alçalan dağlık vadilerde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Sümerler aslen dağ halkı mıydı? Enmerkar destanlarında bize bu sonucu gösteren daha ileri bir takım işaretler buluyoruz.

Birincisi, Sümer Mezopotamya medeniyeti ve Aratta dağ krallığı arasında kültürel bir ilişki olduğu açık bir şekilde görülmüyor. Her iki topluluğun da siyasi yapıları birbirine çok benzerdir. Örneğin, Enmerkar destanlarından Aratta hükümdarının Sümer'deki en -"efendi"- ünvanını taşıyan hem dini hem de askeri bir lider olduğunu öğreniyoruz. Onun ayrıca Sümerce bir adı vardı – Ensukuş-siranna.¹ Kramer Aratta devlet görevlileri için kullanılan diğer ünvanlardan da söz etmektedir - ensi (yerel yönetici), sukkal (vezir), işakku (vali), şatammu (taşra yöneticisi), munşib (şef), ragaba (şövalye) ve ugula (memur). Ayrıca Sümer şehir devletlerinde olduğu gibi yaşlılardan oluşan bir danışman heyeti de bulunmaktaydı.

Özdeş olan yalnızca esas itibarı ile siyasi yapıları değil, ayrıca aynı olmasalar da çok benzer olan dinleriydi. Aratta'nın iki büyük tanrısı -İnanna ve Dumuzi- aynı zaman da Sümer'in de büyük tanrılarındandı. Fakat çok daha ilginç olan Aratta'nın güçlü baş tanrıçasının -İnanna-Uruk'a, Sümer şehirlerinin bu en güçlüsüne dağ krallığından ihraç edilmiş olmasıdır. Orada o, Mezopotamya platosunun kalbinde, Uruk'un kutsal bölgesi "Eanna'nın Kraliçesi" olmuştur. "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" epik şiirinin odak noktası kesinlikle bu tanrıçanın benimsenmesidir.² Enmerkar'ın Aratta zenginliğinin dağ krallığından platoya indirilmesi yönündeki talebinin altında, tanrıçanın Uruk'taki yeni tapınağının değerli taşlarla süslenmesi isteği yatıyor. Sümerli İnanna, sonradan gelen Babililerce İştâr, Suriyelilerce Astarte ve Perslerce Anahita olarak bilinmiştir. İsraililer ona Aştartot derken, Mısırlılar onu Isis (İset) -yüce aşk tanrıçası- olarak biliyorlardı.

Mezopotamya oyma sanatı üzerindeki çalışmalar, tanrılar ve dağlar arasında yakın bir ilişki olduğunu gösteriyor. Birçok tanrı kayalık zirvelerde bacakları birbirinden ayrı duruyor, tıpkı Olimpos'taki Yunan panteonu gibi onlar da dağların zirvelerinde ikamet ediyorlar. Sümer tanrılarının tapınakları şehirlerin kut-

Ur'daki ziguratın bir tasviri.

sal bölgelerinde kerpiç platformların üzerine inşa ediliyordu. Bu platformlar daha sonra, tanrıların yerleşeceği devasa, çok yüksek merdivenli yapılara - hiç bir doğal dağın bulunmadığı taşkın yatağı ovalarda insan yapımı dağlar- dönüşüyordu. Bunlar, az önce bahsettiğim gibi, en ünlüleri Kitab-ı Mukaddes'te geçen "Babil Kulesi" (genellikle Babil'in zigguratı olduğuna inanılır) olan Mezopotamya zigguratlarıdır.

Böylece, İnanna gibi Sümer panteonundaki birçok tanrının aslında doğu dağlarının tanrıları ve tanrıçaları olduğu, oldukça muhtemel gözüküyor. O zaman, eğer tanrılar dağlardan plato-ya indilerse, bu tanrılara tapan insanların da dinlerini ve kültik adetlerini de yanlarına alarak aynı yönde göç etmiş olabileceklerini farz etmek mantıklıdır. Böylece Sümer nüfusunun büyük bir kısmı Zagros iç bölgelerinden -içinde Aratta Krallığı ve Kitab-ı Mukaddes'teki Aden ülkesinin bulunduğu Ermenistan dediğimiz coğrafi bölge- gelmiştir. Bu Aden'i terk eden ve sonunda "Şinar Ülkesi"ne -antik Sümer- ulaşan İbrani patriarklarının atalarıyla ilgili Yaratılış geleneğiyle tutarlıdır.

Sonuç Yedi

Tarih öncesi arkeolojik kanıt “Neolitik Devrim”ın Zagros’dan başlayıp Mezopotamya ovasına taşındığını öne sürmektedir. Yaratılış öyküleri medeniyetin atalarının hareketinin, M.Ö. beşinci bin yıl boyunca doğunun dağlık alanlarından aşağı alüvyal ovalara doğru olduğunu yansıtır.

Aratta hanedanlığının, Sümer’den doğuya, dağlara doğru bir kolonileştirme olduğu kastedilerek, Sümerlerin bir yan kolu olduğu öne sürülmüştür. Gerçek, Aratta krallığının Sümer medeniyetinin atası olabileceği ve aslında tam tersi olduğudur.

Bu noktada “Sümer medeniyeti” teriminin tam anlamıyla bir etnisite belirtmediğini söylemek önemlidir. Araştırmacılar, Sümer kültürünün etnik olarak karma, yani çoğunlukla eski Sami dilini/lehçesini konuşan insanlardan ve Sümerce konuşan bir diğer gruptan oluştuğunun uzun zamandır farkındalar. Fakat bölgedeki en eski yer isimlerinde saptanan oldukça eski üçüncü bir grubun daha bulunduğu görülmektedir. Bu coğrafi isimlerin kökeninde ne Samice ne de Sümerce vardır. Mesela, İdiglat (Dicle) ve Buranun (Fırat) isimlerinin Sümerce sözcükler olmadığına inanılmaktadır. Eridu, Ur yada Kiş şehir isimlerinin de böyle olmadığı düşünülmektedir. Balıkçı (şudadak), çiftçi (engar) ve çoban (udul) gibi sıradan sözcüklerin de Sümerlerce, daha eski yerel bir dilden alındığı sanılmaktadır.

En sonunda Samitik bir dil olan Akadça, hâkim dil haline gelmiş ve Sümerce, konuşulan bir dil olarak kaybolmuştur. Aşağı yukarı ikinci bin yılın başlangıcından itibaren, bu ikincisi, bugün eski Roma’nın konuşma dilinin bin yıldan fazladır ölü olmasına rağmen, Latince’nin devlet okullarında hâlâ eğitimin bir parçası olduğu gibi, yazı okullarında varlığını sürdürebilmiştir.

Böylece Sümer medeniyetinden bahsettiğimiz zaman, onları multi-etnik bir toplum olarak görüyoruz. Fakat bu, etnik Sümerlerin dilini Mezopotamya'ya tanıtan insanların kökeniyle ilgili sorumuzu hâlâ ortada bırakıyor. Daha önce, Sümerlerin ne zaman bölgeye geldiklerini saptamakta zorluk çektiğimiz “Sümerce Problemi” ile karşılaştık. Şimdiyse konuyu onların nereden geldiklerine yöneltmemiz gerekiyor.

Sonuç Sekiz

Mezopotamya'nın eski yazılı dilini tanımlamada “Sümerce” terimini kullanmak Mezopotamya ovasına yerleşen ilk insanların etnik kökenini açıklamaz. Yer isimlerinde bu yerleşimcilerle bağlantılı olması gereken daha eski bir dil olduğuna dair kanıtlar var. Akadca konuşan halkların “Sümer Ülkesi”nden bahsetmeleri bu yerin ilk yerleşimcilerinin Sümerce konuşmasını gerektirmez. Aslında, Sümerce olarak bilinen dilin, modern araştırmacılarca ve eski yazarlarca “Sümerler” olarak sınıflandırılan insanların konuşma dili olmaması mümkündür.

Size nereden yola çıktığımı hatırlatmama izin verin. Efsane'nin ardındaki bütün fikir geleneksel tarih kitabı Yaratılış'la, M.Ö. altıncı ve üçüncü binyıllar arasına ait bağımsız arkeolojik kayıtların sentezini yapma girişimidir. Amacımız Yaratılış geleneğinin esas çıkışına dayanan öyküsel bir tarih inşa etmeye çalışmaktır. Şu ana kadar, Aden ülkesinin yerini Türkiye'nin doğusundaki ve İran'ın batısındaki dağlık alanlarda tespit etmeyi başardık. Sümer şehir devleti Uruk ve Aden'le aynı coğrafyada bulunan Aratta Krallığı arasında yakın kültürel bir bağ olduğunu keşfettik.

Burada büyük bir soru beliriyor. Eğer Sümerlerin Zagros dağlarından aşağı Sümer ovasına doğru göç etmiş olmaları mümkünse, o zaman bunlarla, Adem'in torunlarının Aden'den Şinar ülkesine göçleriyle ilgili Kitab-ı Mukaddes geleneği arasında bir bağlantı olabilir mi?

Şem'in Oğulları

Şimdi sizlere yüzyılın en büyük Sümeroloğu olarak kabul edilen Samuel Noah Kramer - tarafından öne sürülen şaşırtıcı bir savı sunacağım. Onun klasik tarih çalışması Sümerler'de, Kramer'in son düşünceleri Kitab-ı Mukaddes patriarkları ve Sümerler arasında bir ilişki olması hakkında tartışmalı bir meseleye dönüyor. Kramer, Sümer medeniyeti hakkında bilinenlerle Kitab-ı Mukaddes İsraililerinin geleneksel kültürlerini karşılaştırarak başlıyor.

Sümerler'in din, eğitim ve edebiyat alanlarındaki başarıları yalnızca kendi mekan ve zamanlarındaki koşulları üzerinde değil aynı zamanda dolaylı da olsa, özellikle antik İbraniler ve Kitab-ı Mukaddes üzerindeki etkileriyle, modern insanın kültürü üzerinde de derin bir intiba bırakmıştır. İbranilerin Sümerlere borcunun büyüklüğü, parçaların yavaş yavaş bir araya gelmesi ve Sümerce edebiyat eserlerinin tercümesiyle günden güne daha aşikar hale geliyor; şimdilerde görülebildiği üzere bu eserler, Kitab-ı Mukaddes'le birçok ortak özelliğe sahiptir.³

Buraya kadar her şey yolunda. Sümerler ve İsraililer arasında kültürel bir bağ olduğu gözüküyor ki Kramer de bir seviyeye kadar ayrıntılara girmeye devam ediyor. Fakat sonra bu onu çok önemli bir soruya götürüyor:

Eğer Sümerler İbranilerin yazınında dahi silinmez bir etki bırakacak kadar Yakın Doğu dünyasının tamamı için büyülesine kültürel öneme ve şaşırtıcı bir edebiyata sahiplerse, neden onlar hakkında Kitab-ı Mukaddes'te çok az bir iz görünüyor?⁴

Bu, Kitab-ı Mukaddes okurları tarafından sıklıkla fark edilmeyen bir gerçektir. Eski Ahit'te antik Yakın Doğu'daki hemen hemen her büyük medeniyetten -Mısırlılar, Kenaniler, Amoritler, Hurriyanlar (Horitler), Hititler, Asurlular, Babilliler- bahsedilmektedir. Hepsisi oradadır. Peki neden Sümerler yok?

Yaratılış 10. ve 11. bölümlerde, örneğin, birçok kavim, ülke ve şehir isimlerinin listesini bulduk. Fakat araştırmacıların genelde Sümerle özdeşleştirdikleri oldukça belirsiz “Şinar” sözcüğü dışında... Kitab-ı Mukaddes'te Sümerler hakkında hiçbir şeyden bahsedilmiyor. Bu ların sözde üstünlüğü ve etkisiyle hiç de uymayan bir gerçektir.⁵

Daha sonra Kramer'in kendi öğretmeni ve bir başka büyük Mezopotamya bilgini olan Arno Poebel tarafından ilk kez 1941'de yayınlanan bir fikri tekrar canlandırmaya çalıştığını keşfediyoruz.

İşin ilginç tarafı şu ki bu ziyadesiyle kafa karıştırıcı gizem için bir çözüm, çeyrek yüzyıldan fazla bir süre önce öğretmenim ve meslektaşım Arno Poebel tarafından Sami Dilleri Amerikan Dergisi'nde yayınlanan bir makalede kısa bir yorum olarak öne sürülmüştü. (Cilt 58[1941], sayfa 20–26). Poebel'in fikri Oryantalistler arasında bir yankı uyandıramadı ve görünüşe göre bilimsel ilgisizliğe havale edildi. Yalnız benim kanaatim şu ki söz konusu çözüm önerisi, zamanın testine dayanacak ve bu süre içinde İbrani-Sümer bağlantısı üzerine ciddi bir katkı olarak tanınacaktır.⁶

Neden bu fikir -birazdan size bunun ne olduğunu anlatacağım- benimsenmedi ya da söz konusu fikre Sümerologlar veya Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları tarafından sertçe itiraz edildi? Belki de bu kimsenin başını etrafından kaldıramadığı sistem için bir şoktu. Diğer taraftan, Kitab-ı Mukaddes araştırmaları için çıkarımları muazzamdır. Ben kendim birinci elden Ortodoks araştırmacıların devrimci yeni fikirleri nasıl ele aldıkları deneyimini yaşadım. Belki de Sümerologlar yalnızca kendi disiplinlerinin büyük adamından onu eleştiremeyecek kadar korkuyorlardı ve bu yüzden kapalı beyinlerden doğan endişeye rağmen sessiz kalmayı yeğlediler. Bu taktik akademide sıkça uygulanır. Eğer Ortodoks düşünceden radikal bir şekilde uzaklaşan bir fikir ortaya atılırsa, bu fikri öldürmenin etkili bir yolu onu “toplum içinde nefes almaktan mahrum bırakmaktır”. Böylece minimum zihinsel enerji harcanır ve hiç kimse kendini utandırıcı bir delillerle çürütme safhasında ön sıraya koymaz.

Kramer şimdi neden Kitab-ı Mukaddes öykülerinde Sümerler’in olmadığı sorusunu yanıtlayacak ve ileriki bölümlerde tufan öncesi patriarkları araştıracağımız zaman başvuracağımız dilbilgisel bir özelliği tanıttacak. Basit bir ifadeyle, Sümerce araştırmacıların “okunmayan ünsüzler” –kelimelerin sonunda düşen ya da telaffuz edilmeyen ünsüz harfler– olarak tabir ettikleri bir özelliğe sahipti. Örneğin tanrı anlamındaki “dingir”, “dingi” olarak telaffuz edilmekteydi. “r” ünsüzü çivi yazısında yazılmış olmasına rağmen, seslendirilmiyordu. Kramer, birkaç örnek vererek sonunda dilbilimsel ve entelektüel anlamda öldürücü darbesini vuruyor.

Şimdi çivi yazısı tabletlerdeki biçimi kullanarak “Sümer” ya da “Şumer” sözcüğünün kaynağını araştırmamıza dönelim. Poebel, sözcüğün Nuh’un en büyük oğlu “Şem”e, Asur, Elam, Aram gibi kavimlerin uzak atasına ve her şeyden önce Eber’e, yani İbrani kavmine benzemesine takılıp kalmıştı.⁷

Bu ne demekti? Kitab-ı Mukaddes’teki Şem ismi, Sümer

ülkesinin kendisi için bir kavim ismi olabilir mi demişti? Evet, şaşırtıcı görünse de bu kesinlikle Kramer'in dediği şeydir. İki önemli noktayı açıklamaya devam ediyor:

(1) İbranice'deki "e" ünlüsü, İbranice "isim" anlamına gelen "şem" in Akad dilinde "şum" olduğu gibi, çoğunlukla çivi yazısındaki "u" ünlüsünün karşılığıdır. Yani Sümerce Şumer İbranice'de Şemer oluyor.

(2) Şumer'in sonundaki "r" harfi telaffuz edilmeyen bir "okunmayan ünsüz"dür.

Böylece Şumer'in İbranice'de seslendirmesi Şem oluyor! Sonuç hem kaçınılmaz hem de aynı zamanda aşikâr.

Eğer Poebel'in hipotezi doğru çıkarsa ve Şem, Şumer-Sümer'le özdeşse, Kitab-ı Mukaddes'in İbrani yazarlarının, ya da en azından bir kısmının, Sümerlerin İbrani halkının ataları olabileceğini düşündüklerini farz edebiliriz.⁸

Kramer'in hatırlattığı üzere, Poebel'in orijinal fikrini kimse ciddiye almamıştı ve üzülererek söylüyorum ki Kramer'in bu fikri tekrar canlandırma girişimlerine de kulak asılmadı. Fakat bu gerçekten de öylesine sıra dışı bir öneri mi? Bu iki ünlü bilgin böylesine bir soruyu ortaya atmakta hatalı mıydı? Şimdiye dek sunduğum kanıtlar gösteriyor ki onlar, dilbilimsel tahminlerinde gerçekten çok da uzak sayılmazdı.

Sonuç Dokuz

Sümer halkı, "Sümerler" ismini, Mezopotamya tufanı sırasında tufan öncesi şehirlerin yıkımını takiben, Kitab-ı Mukaddes'teki Şınar'ı yeniden inşa eden Nuh'un oğlu Şem'den alıyor olabilir. Şumer ismi bu nedenle bir kavim ismidir.

Bir kez Sümerlerin asıl anavatanları Zagros dağları'nda bulunduğunda, hem Sümerlerin hem de İsraililer'in kökenleri ve arkeolojik kalıntıları destansı bir yolculuğu açığa çıkaracaktır.

Yolculuğumuza arkeolojik kayıtları takip ederek devam edelim; bir zamanlar Mezopotamya ovalarına doğru Sümer Göçü çağının başladığı Kitab-ı Mukaddes'teki resme dikkate değer şekilde güzelce uyan bir yolculuk.

Dağlardan Aşağı

Şimdi bölgesel çömlekçiliğin kronolojisini araştırmamız gerekiyor, çünkü Zagros dağlarının vadileri ve Mezopotamya'nın alüvyal ovaları arasındaki bağlantı/göç ancak, farklı tepelerde ya da höyük harabelerinde bulunan çömlekçilik tiplerinin karşılaştırılmasıyla gösterilebilir.

Çömlekçilik örnekleri dağlardan aşağı ovalara doğru açık bir kültür hareketinin olduğunu gösteriyor. Arkeolojik araştırmalar çömlekçiliğin M.Ö. yedinci binyılda İran'ın doğusundaki dağlarda icat edildiğini göstermektedir.⁹ Buradan muhtemelen seramik pişirmeyi icat eden dağ insanları tarafından yavaş yavaş Orta Doğu'nun her tarafına yayıldı.

Londra'daki Arkeoloji Enstitüsü'nden James Mellaart'a göre,¹⁰ göç iki dalga -biri kuzeydeki platoya, daha sonra Babil ve Asur olacak alana doğru, diğeri güneye, Suziana ve Sümer medeniyetlerinin yükseleceği İran Körfezi bölgesine doğru-şeklindeydi. Mellaart ilk başta kuzey hareketine değiniyor.

Mellaart bize Jarmo'daki (Kerkük'ün doğusunda bir dağ köyü) Neolitik yerleşkenin bölgede hiçbir prototipinin bulunmadığı görülen çömlekçiliği kullandığını söylüyor. Bu muhtemelen aynı cins çömlekçiliğin bulunduğu Zagros dağlarındaki Neolitik yerleşimlerden -Hulailan vadisindeki Guran tepesi gibi yerler- getirilmişti. Bunun Mezopotamya'daki en eski çömlekçilik olması, çömlekçiliğin sonraki dönemlerde de olduğu gibi

ticaretle değil insan göçüyle yayıldığını göstermektedir. Guran çömlekçiliği M.Ö. yedinci bin yılın sonlarına dayanmaktadır.¹¹ Merkezi Zagros'ta bulunan vadilerdeki diğer bölgeler, özellikle Kermanşah/Kangavar vadisi, burada yerleşik kültürün dokuzuncu bin yıl kadar eski zamanlarda varolduğunu gösteriyor. Behistan kutsal dağı, dibindeki engin vadinin höyük harabelerindeki (Ganj-e Dareh Tepesi, Asyab Tepesi ve Sarab Tepesi) antikitenin fark edilmesiyle yeni bir önem kazanıyor.¹²

Güneydeki model de buna benziyor ve çömlekçiliğin kökeni aynı gözüküyor. Hacı Muhammed bölgesinde, Sümer'e has, kısa zaman içinde, yeşilimsi devetüyü rengindeki arka plan üzerine koyu kahverengiye boyanmış geometrik şekillerle süslenmiş meşhur Ubaid tarzına dönüşen çömlekler buluyoruz. Bu Hacı Muhammed eşyaları (II. Ubaid çömlekleri) Zagros dağlarında Giyan tepesinin Vb tabakasındaki çömleklerle yakından bağlantılı iken, biraz daha eski Giyan Va çömlekleri ise Kuzistan ovasında (Suziana A) bulunanlarla özdeştir. Enmerkar'ın elçisinin ayak izlerinin peşinde Aratta krallığına doğru olan yolculuğumuzdan bildiğiniz üzere, antik Suza şehri, Mezopotamya ovalarının doğusunda ve Zagros yamaçlarının hemen güneyinde bulunan Kuzistan ovasındadır. Suza hikâyemizde farklı zamanlarda önemli bir rol oynamaya devam edecek bir şehirdir. Bu noktada Suza, bize takip ettiğimiz çömlekçilik izleri üzerinde kritik bir bağlantı sağlıyor. Suziana A çömlekçiliği sadece Giyan Va ile değil aynı zamanda Eridu'da bulunan en eski çömlekçilikle de (I. Ubaid çömlekçiliği olarak da bilinir) özdeştir. Böylece Kuzistan ovasındaki Suziana A'nın, dağlardaki Giyan Va ile bağlantılı olduğunu ve bu tarz çömlekçiliğin Ubaid 1 olarak sınıflandırılan Eridu'nun (geleneksel olarak Sümer'deki ilk şehir kabul edilir) eski seviyelerinde de görüldüğünü söyleyebiliriz. Ubaid çömlekçiliği güney Mezopotamya'daki seramik kültürünün en eski biçimidir ve Sümer'e (ve kuzey komşularına) bin yılın büyük bölümünde hükmetmeye devam eder.

Ubaid kültürü şu anda edebiyatın etnik Sümerleri için en muhtemel aday olarak kabul ediliyor ve dolayısıyla çömlekçilik tarzlarının bölgeye gelişinin, Sümerlerin de bölgeye gelişine işaret etmesi gerekiyor. Bu meseleye az sonra Sümerlerin arkeolojik teşhisine gelince daha detaylı olarak değineceğim. Fakat sözde Ubaid kültürü gerçekten de Sümerlerinkiyse, o zaman Sümerlerin dağlardan ovalara kuzey doğudan girdiği sonucuna ulaşabiliriz çünkü burası bu kültürün en eski çömleklerinin çıktığı yerdir.

Tüm bunlar ne anlama geliyor? Nüfus hareketleriyle çömlekçilik bağlantısı hakkındaki her zamanki uyarıları dikkate alduğımda, bu, dağlardan ovaya doğru iki esas rota yoluyla yapılan bir insan göçünü aklıma getiriyor. İlki Kermanşah vadisinden Kanakin geçidi yoluyla, aynı Jarmo gibi kuzey Mezopotamya bölgelerinin ötesine ilerliyor.

İkinci göç ise yine aynı vadiden başlıyor ve Kerkeh nehrini izleyerek aşağı Suziana'ya ve Giyan tepesine doğru ilerliyor. Oradan güney Mezopotamya'ya ve Sümer'in en eski yerleşimlerine; özellikle geleneğe göre ve arkeolojik anlamda dünyadaki ilk şehir olan Eridu'ya doğru devam ediyor.

Sümer Problemi

Tüm bunlar bizi Sümerlerin kökenine dair zor bir soruya geri getiriyor. Kramer, Sümer isminin Şem isimli bir kavme ismini veren atadan gelebileceği olasılığını öne sürüyor. Fakat Kramer, aynı zamanda Sümerlerin alüvyal ovanın ilk yerleşimcileri olduğu iddiasına itiraz eden en önemli bilim insanı. O, Sümerlerin ovaya gelişinin çok daha önceki I. Ubaid çağında değil, Uruk döneminde gerçekleştiğini kabul ediyor.

...Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'daki ilk yerleşimciler olmadıkları, onlardan önce Sümerlerden kültürel olarak çok

daha ilerde olan oldukça büyük medeni bir gücün gelmiş olması gerektiği sonucuna varıyoruz.¹³

Kitab-ı Mukaddes geleneği ve arkeoloji arasında geniş çaplı bir sentez için tüm malzemeler ortada, fakat kimse bunun farkında değil.

...Aşağı Mezopotamya'nın tarihi iki ana döneme bölünebilir: Sümerler öncesi (ki bu Irano-Samitik olarak daha anlamlı şekilde isimlendirilebilir) ve Sümerler.

Sümerler öncesi dönem köy kültürü olarak başlamıştır. Bugün genel olarak kabul edildiği gibi bu, Aşağı Mezopotamya'ya, gelişmiş boyalı çömlekçilik türüyle tanınmış, İran'ın güneyinden gelen göçmenler tarafından taşınmıştır. İranlı göçmenlerce ilk yerleşimlerin kurulmasının ardından çok zaman geçmeden, Samiler hem barışçıl göçmenler hem de savaşçı fatihler olarak muhtemelen Güney Mezopotamya'nın içine kadar sızdı. Bu iki etnik grubun -doğudan gelen İranlılar ve batıdan gelen Samiler- ve kültürlerinin bereketli bir birleşiminin bir sonucu olarak Aşağı Mezopotamya'da uygarlaşmış ilk şehir devleti kuruldu.¹⁴

Fakat ya bu "İranlı göçmenler" gerçekte Urmiye civarındaki ilk anayurtlarından aşağı doğru ilerleyen, başta Kermanşah-Kangovar vadisinde Sarab tepesi gibi alanlara yerleşen, oradan da güneye Guran ve Giyan tepesi ve Zagros'un güneyindeki diğer alanlara ilerleyen ve en sonunda hem kuzeyde Jarmo hem de güneyde Suza civarlarındaki ovaya yayılan Sümerlerse?... Öyleyse onların son hareketi Suziana'dan ilk şehir merkezlerini kurdukları kuzey Irak'ın bataklıklarına doğrudur. Bu merkezler Sümer medeniyetiyle çok yakından ilişkilendirdiğimiz Eridu, Uruk ve Ur gibi kentlerdir.

Sonuç On

Ubald çömlekçiliğinin ortaya çıkışı Aden'deki kabile gruplarının Mezopotamya'nın güney ovalarına varışını işaret ediyor. Söz konusu bölge, tufan ve yeniden yerleşimlerin ardından Sümer ismini almıştır.

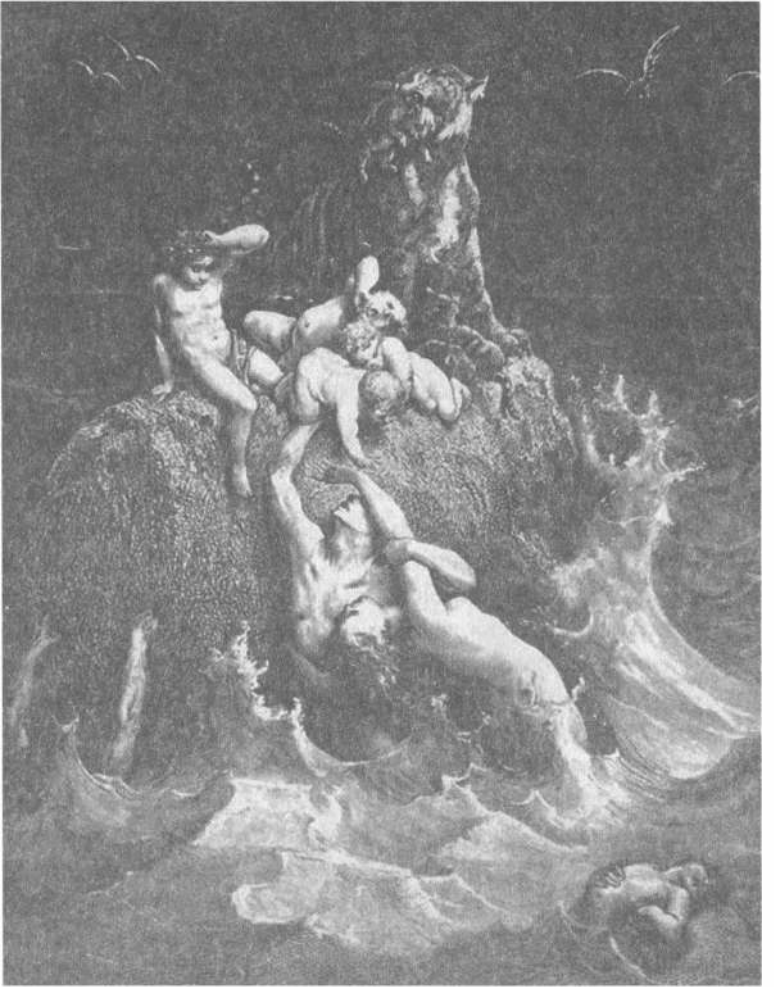
Sümerce mi Samice mi?

Bu öneri bizi bir başka önemli konuya götürüyor. Dil sorununu epey zamandır merak ediyor olabilirsiniz. Açıkçası, eğer Şem'in ataları Sümerlerse, bu durumda bunların Sümer dilini konuşmuş olmaları gerekir, Sami lehçelerinden birini değil.

Aydınlatılması gereken ilk nokta dilin etnisiteyi tanımlamadığıdır. Sami lehçesi konuşan bir kişinin etnik olarak muhakkak Sami olması gerekmez. Ayrıca, "etnik Sami" diye bir terim yoktur. Sami sadece Sami dili konuşan bir kişidir. Filistin Yahudileri etnik olarak Yahudi'dir fakat bu, onlar İbranice konuştukları için değildir. Basit bir örnek bunu açıklığa kavuşturmak için yeterli olacaktır. İsa ve takipçileri birbirleriyle İbranice konuşmuyorlardı: onlar, aslında Aramice konuşuyorlardı. Bu İsa'nın Yahudi değil de Arami kabilelerinden birinin üyesi olduğu anlamına mı gelir? Hayır, elbette gelmez. Gerçek şu ki İsa'nın zamanındaki Yahudiler, o bölgenin ortak dili olan Aramice konuşuyorlardı.

Şimdi bu tarihi modeli M.Ö. İkinci binyıl Mezopotamya'sına uyarlayalım. Araştırmacılar, İbrahim zamanında Sümercenin konuşulan bir dil olarak çoktan kullanılmaz hale gelmiş olduğunu kabul etmektedir. Onun zamanının ortak dili Doğu Samice idi (Akadça). Eğer İbrahim'in soy çizgisinin en eski nesilleri Sümerce konuşmuşsa, o zaman bunu, İbrahim'in uzak torunlarının (Batı Sami Yahudileri) konuştuğu dilden bilemeyiz. İsa'nın atalarının dilinde konuşmadığı gibi, İbrahim ve torunları da artık kendi atasal dillerini -Nuh ve Âdem'in dili- konuşmuyordu.

Bu, Sümerce ve Samice konuşan bu iki dil grubu arasında tufan sonrası kuşaklar boyunca evlilik yapılmadığı ve böylece patriarkların damarlarında hiç “Sami kanı” akmadığı anlamına gelmiyor. Bununla birlikte en eski Yaratılış geleneklerinin Sami dilinin atasal soyuna uzandığında ısrarcı olmak tehlikelidir. Aslında, eğer Sümer edebi geleneklerine riayet edilecek olursa, bu durumun aksi yönünde açık işaretler bulunduğu görülebilir..

Ve dünya üzerinde hareket eden tüm canlılar helak oldu; kuşlar, büyükbaş hayvanlar, yabani hayvanlar, dünya üzerinde dolup taşan tüm yaratıklar ve insanlar. Burunlarının deliklerindeki son nefesleriyle, kuru toprak üzerinde yaşayan her şey yok oldu.

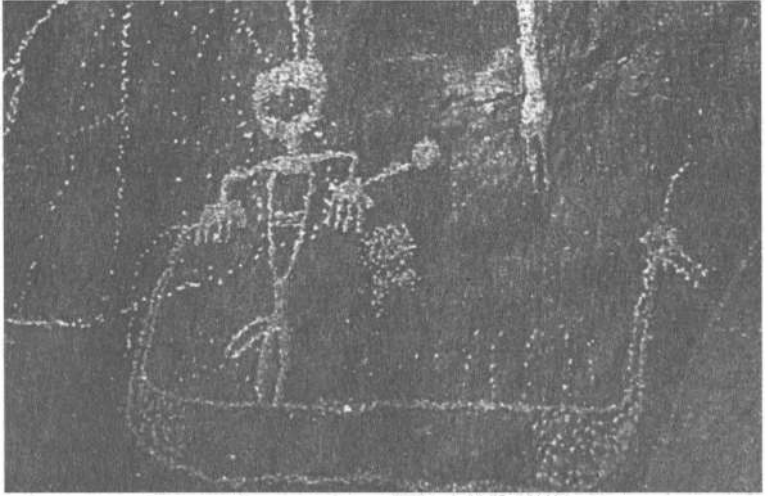
Yaratılış 7:21-22

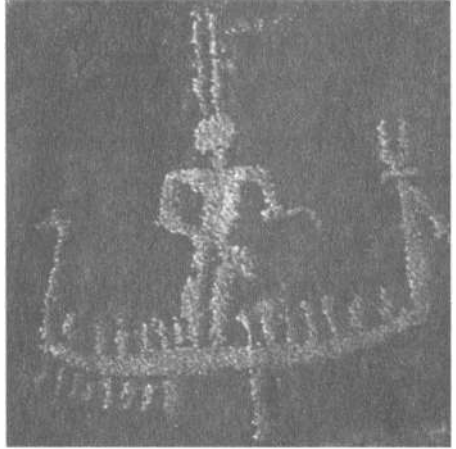
26. Bölgeden çıkış, konvoyumuz Mihen Vadisi'ne doğru yol alıyor.

26. Bölgedeki ana kaya yüzeyinin yakından görünümü. Sol tarafta kafasında sorguclar olan beş kişiyi taşıyan büyük bir gemi bulunmakta. (Ayrıca en büyük iki figürün ellerinde yay var.) Sağda ise küçük bir tekne başında iki sorguç bulunan büyük bir figürü taşımakta. Kaya yüzeyinin yukarıda ise üçüncü bir tekne içerisinde bir kabile lideri elinde bumerang taşırken görülmekte.

Topuz taşıyan bir adam hayvan başlı yüksek pruvallı gemisinin içinde. Bu kaya figürü 26. Bölge'de ana kaya yüzeyinde bulunmakta.

(Solda) Hanedanlık öncesi Pank, 26. Bölge'nin 100 m. doğusunda vadinin aynı tarafında bulunuyor. (Sağda) Elinde bumerank ve armut şeklinde topuz taşıyan ve başının üzerinde sorguçlar bulunan kabile lideri yüksek pruvallı gemisinde on üç tayfasıyla birlikte.

*“Coco de Mer” olarak bilinen
“Lodoicea Seychellarum” ismindeki
dişil palmye ağacının büyük meyvesi.*

Adem ve Havva mührü. Bu klorit mühür geç dönem Agade Hanedanı yada Neo-Sümeryan III. Ur döneminde tarihlendiriliyor. Mühür birbirlerine yedi dallı bir meyve ağacı sunan boynuzlu bir tanrı ve bir kadını göstermekte. Kadın figürünün arkasında bir yılan bulunuyor. (British Museum)

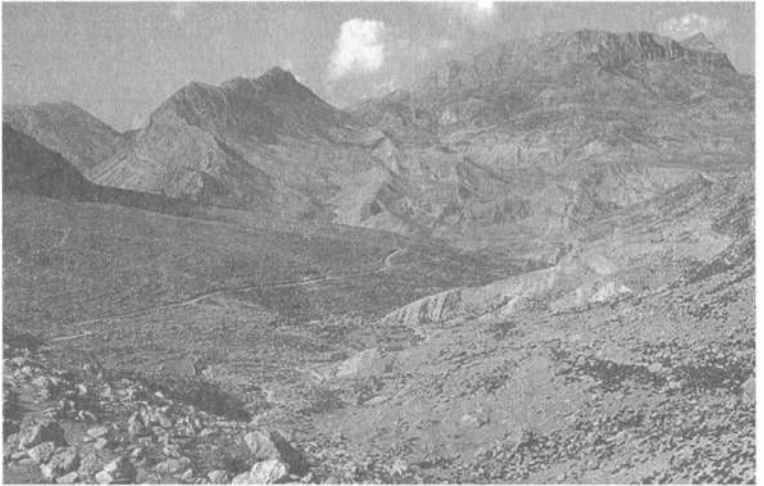
*Suyun karşı tarafında volkanik tepeleriyle Şah Adası'nın bulunduğu büyük
Urmiye Gölü. (Aden'in kalbi)*

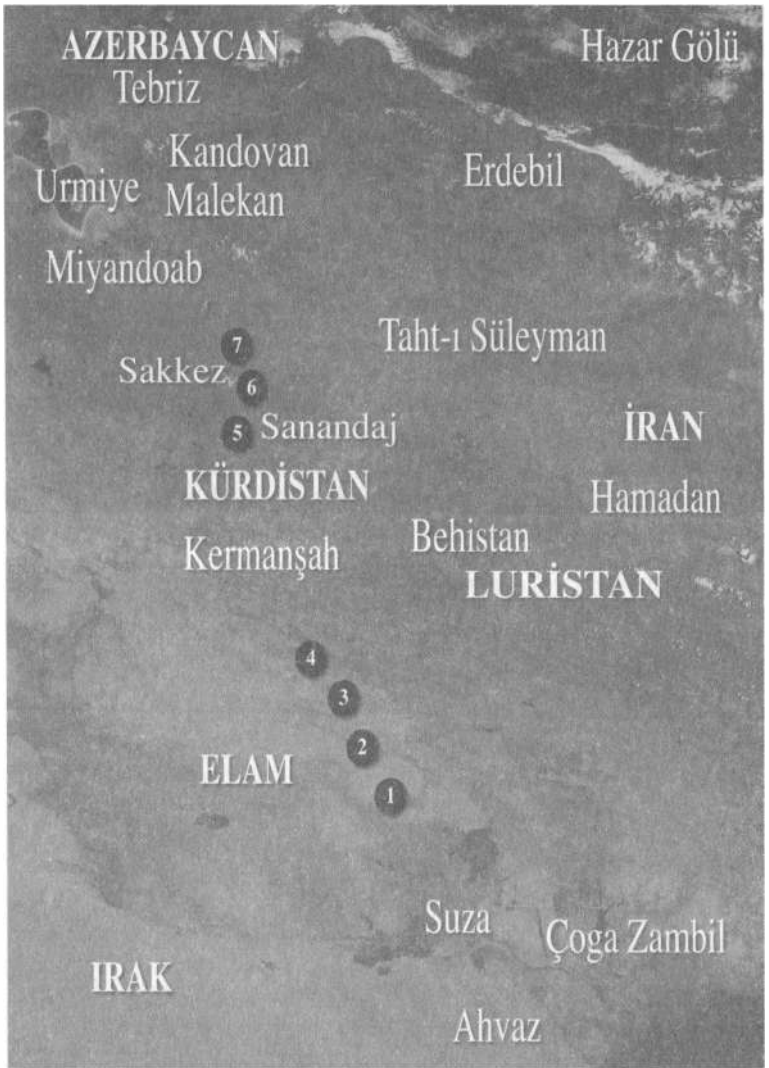
*Reginald Arthur Walker
(1917-1989)*

*Aden'in tanrılarından biri.
Muhtemelen Enki. Uzun sakalı ve
başına giydiği boynuzlu başlığıyla.
Üzerinde koyun yününden bir
ceket bulunuyor. (British Museum)*

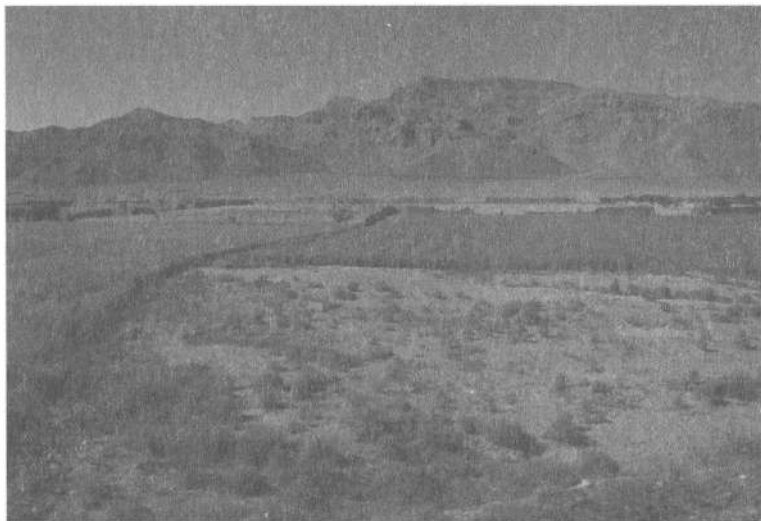
Zagros Dağları, Aden'in koruyucuları olarak anılmakta.

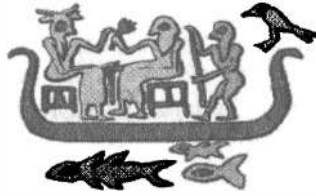
Aratta ve Aden'e yolculukta Luristan ve Kürdistan bölgesinde bulunan Zagros Dağları'ndaki yedi geçit.

Behistan Kulesi ve I. Daryus rölyefi.

Aden'e giden yol, Zagros Dağları.

TUFAN

Dağ insanlarının M.Ö. altıncı ve beşinci bin yıllardaki çömlekçilik dağılımı analizi yoluyla Sümer ülkesine varışlarına tanık olduk ve liderlerini Yaratılış'ın tufan öncesi kahramanlarıyla özdeşleştirdik. Poebel ve Kramer'in iddialarını dikkate alarak, Kitab-ı Mukaddes'teki en eski patriarklar ile Sümerler arasında muhtemel bir bağlantı kurduk. Görünüşe göre bu ikincisi kendi ortak kavim ismini, Nuh'un en büyük oğlu olarak dünyaya gelen Kitab-ı Mukaddes'teki Şem'den alıyor olabilir. Sonuç olarak Şem Sümer'in (Şumer) kavme ismini veren atası oluyor. Böylece Nuh'un torunları, yani İbraniler, aslında Sümer dağ neslinden geliyor olabilir.

Bu önemli olasılığı akılda tutarak kendimizi Yaratılış kitabının, tarihte bir sonraki büyük olayı Tufan'la yüzleşirken buluyoruz.

Nuh ve Tufan

Hepimiz büyük tufan ve Nuh'un gemisi hikâyesini biliyoruz. Bu, gençken öğrenilen ve yaşlanana kadar canlı bir hatıra olarak akıllarda tutulan ürkütücü hikâyelerden biri. Klasik bir Kitab-ı Mukaddes hikâyesidir; dünyanın günahlarından arınıp yeni bir çağa başlamak için tüm eski işlere son veren bir olay. Tufan, ilkel çağa bir son verir ve bir bakıma, tarihi çağı başlatır. Bu sıfatla,

medeniyetin gelişiminde çok ciddi bir dönüm noktasıdır. Fakat bu olay, gerçekten oldu mu? Dünyanın her yerinden gelen birçok tufan hikâyesi (yüz elliden fazla) Kitab-ı Mukaddes'teki olaya benzer bir şeyin meydana geldiğini öne sürüyor. Eğer bu geniş çapta yayılmış hikâyelere hem coğrafi hem de kültürel anlamda inanılacak olursa, o zaman belki de tufanı “evrensel bir fenomen” olarak kabul etmeliyiz. Ne var ki bu durum, kendi içinde fiziksel çapıyla, yani derinliği ve orantısıyla ilgili bir kanıt sağlamıyor.

Tarih öncesi dönemlerde yan etkilerinin dünyanın birçok yerini etkileyecek ciddi iklimsel değişikliklere yol açan bir felaketin (belki devasa bir volkanik patlama, meteor çarpması, bir kuyruklu yıldızın sıyrıp geçmesi ya da bunların birleşimi) meydana gelmiş olması oldukça muhtemeldir. Gerçekte her bir bölge, yaşayanlar tarafından doğal olarak tüm dünyanın ya da kültürel çevrenin yok oluşu olarak görülebilecek kendi “yerel tufan”ını yaşamış olacaktır.

Afet derecesindeki yağmur fırtınası için bizim Judao-Hristiyan-İslamik “kültürel tanığımız” daima Kitab-ı Mukaddes kahramanı Nuh olmuştur. Ama son yıllarda Nuh, “iki nehir arasındaki” ülkeye ait eski metinlerin deşifre edilmesi sayesinde, Mezopotamya'daki karşılığıyla birleştirildi. Araştırmacılar iki tufan kahramanının tek ve aynı kişi olması gerektiği konusunda fikir birliği içindeler. Çünkü ilerde göreceğimiz gibi, hikâyeleri birbirlerine çok benzer. İki söylence için ortak bir sözlü ya da yazılı kaynağın olup olmadığı ya da aynı tufan olayının iki bağımsız kaydı olup olmadığı tamamen başka bir konudur.

Araştırmacılar, Mezopotamya'da tufan hikâyesinin üç farklı Nuh'tan az olmayan birkaç versiyonunu buldu; Sümerli “Ziusudra”, Eski Babilli “Atrahasis” ve Akadlı “Utnapiştım”. Yunanlılar, Deukalion'un tufan hikâyesinde, kendi efsanelerine sahipler. Hinduların, Manu adlı bir kahramanı anlatan, muhtemelen Tunç devri İndus Vadisi kültürüne uzanan bir

tufan hikâyeleri vardır. Büyük medeniyetler arasında sadece Mısırlıların bir sel hikâyesi yok gibi görünüyor. Ama yine de durum gerçekten bu mu?

Kitab-ı Mukaddes'teki tufan, ikinci ayın on yedinci gününde başlamıştı. Bu yüzden, Osiris'in de ağaçtan yapılmış mühürlü bir sandığın ya da tabutun içinde, ayın on yedinci gününde suya indirildiğini bilmek ilginçtir. Nuh'un gemisinde olduğu gibi, "Ark" için kullanılan İbranice sözcük, genel anlamda "kutu" ya da "yüklük" anlamına gelen tebah'tır. Bu ayrıca bebek Musa'nın içine konulup Nil sularına bırakıldığı sepet için de kullanılan sözcüktür. İngilizce'deki "ark" sözcüğü, aslında "sandık" anlamına gelen Latince "arca"dan gelir. Osiris'in hikâyesine döndüğümüzde, Mısırlıların kullandığı "mühürlü sandık" anlamına gelen tjob sözcüğünü görüyoruz.¹ Bu sözcük, Yeni Krallık döneminde teb (belki sözcüğün sonunda bir tane daha sesli harfle birlikte) şeklinde telaffuz edilirken Samice tebah sözcüğüyle aynı etimolojik kökene sahip olabilir. Böylece, "ark", tebah ve tjob sözcüklerinin hepsinin "sandık" anlamı vardır. O zaman herhangi biri, mantık dahilinde, Osiris ve kardeşi Set arasındaki mücadeleden bahseden eski Mısırca pasajı "Osiris bir sandığın içinde suların akıntısına bırakıldı" şeklinde çevirebilir.

Yaratılış'tan Nuh'un kendisi hakkında ne öğreniyoruz? Açıkçası, Nuh (Adem'den sonra) "tüm insanlığın ikinci babası" olarak kabul ediliyor çünkü o, oğulları aracılığıyla, tufandan sonra gelen tüm insanların atasıdır. O ayrıca "Hayvanların Efendisi"ne de benzetilebilir, çünkü o dünya yaratıklarını gemisinde "ikişer ikişer" güven altına almıştı. Bir başka ilginç tarihi not ise Nuh'un üzümden şarap mayalayan ve icadıyla kör kütük sarhoş olan ilk kişi olmasıdır.

Nuh, bir çiftçiydi. Şarabı mayalayan ilk kişiydi. Şarabın birazını içti ve sarhoş olduğunda, çadırında çıplak yattı. [Yaratılış 9:20-21]

Yunan mitolojisinde, yaşıyan en eski tufan hikâyesinin kahramanı (dokuzuncu Olimpiyan Pindar uzun övgü dolu şiirinde kayıtlı), Deukalion ismiyle anılır. Apollodorus, Deukalion'u "yüzen sandıkta seyahat eden" olarak tanımlıyor. Trakya'da yaşıyan şarap ve bereket tanrısı Dionisos (Romalı Baküs), bazen üzümlerle yüklü büyük bir gemide denizde seyahat ederken gösterilir. Osiris'in "gemi" hikâyesinin Yunanca versiyonunda, annesi mühürlü bir sandığın içinde denize atıldığında, o hâlâ annesinin karnındadır. Annesi ölür fakat Dionisos kurtulur ve "şarabın meyvesini ve ondan nasıl şarap yapıldığını keşfetmek için" büyür. Suriyeli taşlamacı Lucian ise, tufanın "Sisites denilen Deukalion" zamanında meydana geldiğini Yunanca kaydeder. Bu durum, bize Mezopotamya hikâyesinin, Yunan efsanesi üzerindeki etkisini gösteriyor çünkü Sisites ismi Zisutros'tan türetilmiştir. Bu, Babilli tarihçi Berossus tarafından tufan kahramanına verilen isimdir ve Sümer dilindeki Ziusudra'dan gelir.

Özellikle iki bölgenin oldukça farklı kültürlerde ve dil gruplarında olduğu göz önüne alındığında, Kitab-ı Mukaddes'teki Nuh hikâyesindeki klasik sel kahramanı ile şarabın mucidi arasındaki paralellikler kesinlikle dikkat çekicidir. Ayrıca Mısırlı Osiris'in de Dionisos gibi bir bereket tanrısı olduğunu belirtmeliyiz. Bu durumda şarap yapan ve doğanın her yılki yeniden doğumunun tanrısına dönüşmüş bu dikkat çekici tufan kahramanı için tek bir tarihi kökene bakıyor olabilir miyiz?

Tufan araştırmamıza başlamadan önce bir başka önemli nokta da Yaratılış 8:4'e göre, geminin tufan sonrasında, birçok Hristiyan'ın pasajı yorumladığı gibi Ararat dağına değil, "Ararat dağlarına" indiğidir. Yakında bu dağın, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Aregat ya da Ağrı Dağı (Ararat'ın yerel adı) olmadığını, oldukça farklı ve Mezopotamya ovasına daha yakın bir yer olduğunu öğreneceksiniz. Sonuç olarak, Hristiyan kaşiflerce geminin peşinde yürütülen son zamanlardaki tüm tutkulu araştırma seferleri yanlış noktaya yönelmektedir!

İniş Yeri

Kitab-ı Mukaddes'teki tufan kahramanını arayışımızda bizi Zagros dağlarına götüren birçok ipucu var.

Nuh'un, Yaratılış kitabında, ilk şarap üreticisi olduğuna inanıldığını daha önceden belirtmiştik. Richard Barnett, bu Kitab-ı Mukaddes geleneğinin, Aratta Sümer Krallığı'yla özdeşleştirdiğimiz Urartu -Kitab-ı Mukaddes'teki Ararat- bölgesinde bağcılığın icadı ile belirgin bağlantıları olduğuna inanıyor.

Urartu şarabının ünü (görünüşe göre) eski Filistin'deki uzak İbranilere bile ulaşmıştı ki Ermenistan'daki icadı, Nuh'un Ararat dağında sarhoşluğu nedeniyle gözden düşüşünün bir tanığı olarak en bulanık antikiyeye ışık tutuyordu. Aslında, kültür şarabı elde etmeye yarayan şarap üzümü vitis vinifera'nın, Hazar Denizi yakınlarındaki Kafkas bölgesi'nde ortaya çıktığına inanılıyor.²

Arkeoloji, son zamanlarda Ermenistan'ın şarabın icat edildiği yer olarak tanınmasına katkıda bulunmuştur. Miyandoab ovasında (hem Aratta hem de Aden'i belirlediğimiz yer) bulunan pişirilmiş topraktan bir kabin koyu bir kalıntı içerdiği anlaşılmıştır. Kalıntıların analizi sonucu, bunun bir ilkçağ şarabı tortusu olduğunu tespit edildi. Keşfin bağlamı ve çömlekçiliğin tarzı, kabin üretimini M.Ö. altıncı binyıla yerleştirmektedir ve bu durum, kabin içerdiği şeyi dünyanın en eski şarabı yapmaktadır; Chateau Aratta M.Ö. 5500 dolaylarında.

Nuh'un şarabı icadını anlatan pasaj, sel sularının çekilmesi-nin ardından, gemiden ayrılışın hemen sonrasında gelmektedir. Geminin oturduğu yer -eğer var olduğuna inanırsak- bu yüzden şarabın ilk üretildiği yerden çok uzakta olamaz. Bu nedenle, Hristiyanlara göre geminin karaya oturduğu yer olan Van ve Urmiye gölünün kuzeyindeki Aregats dağına değil, Aratta krallığının ve Kitab-ı Mukaddes'teki "Ararat dağlarının" (yani

Urartu) her ikisinin de konumlandığı Zagros dağlarına bakmalıyız.

Geminin indiği yerin gerçek mevkisi hakkında Yaratılış hikâyesi dışında bulunan daha başa ipuçları da var.

Berossus bize “onların (gemi sakinlerinin) kendilerini buldukları yer Ermenistan’dı” diyor ve:

Ermenistan’da hedefine varan geminin parçaları, hâlâ Ermenistan’da, Korduaialıların dağlarında bulunuyor ve geminin katran yüzeyini kazıyarak parçalar alan bazı insanlar bunları muska olarak kullanıyorlar.³

Korduaialılar, elbette, anavatanları -Kürdistan- Zagros dağlarında, Van Gölü’nün güneyine ve Urmiye Gölü’nün güney batısına kadar uzanan Kürtlerdir.

İniş Yeri’nin mevkisinin M.S. birinci binyılın başında hâlâ biliniyor oluşu, Yahudi bir tarihçi olan ve çalışması Yahudilerin Kalıntıları’nda, kutsal dağın, birçok araştırmacının yazılarıyla tanındığını belirten Josephus tarafından doğrulanmıştır.⁴ Onkelos’un Aramice çevirisinde Ararat’ın “Kürdistan dağları” ile özdeşleştirildiğini keşfediyoruz (Aram. ture kardû). Xenophon, Anabasis’inde, Yunan ordusu meşhur “Onbinlerin Dönüşü”⁵ boyunca, Kürdistan dağlarından geçerken Karduki kabile insanların vahşetini kaleme alır. Dolayısıyla eski Aramice yer ismi bet kardû’nun (Kardû’nun Evi) bugün Kürdistan diye bildiğimiz alan olduğu konusunda çok az şüphe vardır.

Bu durumda, eğer Aregats dağı Nuh’un gemisinin indiği yer değilse, o zaman neresi? Cevap bize eski Yahudi hahamların Kitab-ı Mukaddes dışı yazılarına dahil edilen ve Louis Ginzberg’in Legends of the Jews’inde (Yahudi Efsaneleri) kayıtlı bir söylence yoluyla ulaşıyor. Hikâye, Babil’i yok eden zalim Asur kralı Sennakerib’den bahsediyor.

Asur’a dönerken, Sennakerib bir tahta buldu ki o, bu tahtayı

putlaştırmış, tapıyordu. Çünkü tahta, Nuh'u tufandan kurtaran geminin bir parçasıydı. Eğer ilerdeki seferlerinde başarılı olup zenginleşirse oğullarını bu puta kurban edeceğine söz verdi. Fakat oğulları babalarının sözünü duyup onu öldürdü ve **Kardu'ya kaçtı. Daha sonra orada hapse atılan çok sayıda Yahudi esiri serbest bıraktılar.**⁶

Bir başka Yahudi söylencesi, **Kardu** ülkesinin -diğer bir deyişle Kürdistan'ın- “geminin oturduğu yer”⁷ olduğunu doğruluyor.

Tarih, bu söylencenin en azından bir bölümünü doğrulamanın muntazam bir yolunu sağlıyor. Sennakerib'in ardılı Esarhaddon'un yıllıklarında, Sennakerib'in aslında suikaste uğradığını ve Esarhaddon'un, katil kardeşleri ve destekçilerini, kendisinin “bilinmeyen bölgeler” dediği yere doğru takip ettiğini okuyoruz.

Kardeşlerimde kesin bir kararlılık vardı. Tanrılara yüz çevirip şiddet eylemlerine ve şeytani komplolarına döndüler. ... Krallığı elde etmek için Sennakerib'i, kendi babalarını katlettiler.⁸

Sonuçta, kardeşlerinin Ninova'da üs kuran güçlerine karşı kısa ve muzaffer bir seferden bir süre sonra Esarhaddon, Asur başkentine girer.

İsyan ve ayaklanmaya ön ayak olan o hainlere gelince, ordunun yaklaştığını duydukları zaman, muvazzaf birliklerini terk edip **bilinmeyen bölgelere kaçtılar...** Addaru ayının (Mart- Nisan) -uygun bir ay- sekizinci günü, Nabu bayramında, kraliyet şehrim Ninova'ya neşeli bir şekilde girdim ve babamın tahtına güvenle oturdum.⁹

Kralın cinayetine sebep olan gemi kalıntısıyla ilgili olaya çağdaş yıllıklarda hiç değinilmemesine rağmen, Asurca metinler geleneksel hikâyenin çoğunu doğrulamaktadır. Sennakerib'in seferleri “orta Zagros'un prensleri”ne ve “**Kürdistan**'ın şehir reisleri”ne karşı yapılan seferleri de kapsıyordu.¹⁰ Hikâyeler

bize kral Sennakerib tapınakta dua ederken, oğulları tarafından “koruyucu tanrıların heykelleriyle [öldüresiye] dövüldüğünü” anlatmaktadır.¹¹ Böylece, eğer Yahudi söylencesi bunun hepsini doğru olarak almışsa, o zaman belki de Berossus tarafından eklenen aynı Yahudi söylencesi de gemi parçasının tekrar ele geçirilmesinin bir şekilde Sennakerib’in M.Ö. 681’de ölümüne ve akabinde iç savaşa yol açtığı konusunda haklıdır. Bu garip hikâyenin ardındaki gerçek her ne olursa olsun, en azından, M.Ö. üçüncü yüzyıldaki Babillerin (Berossus’la çağdaştırlar) geminin kalıntılarının Kürt dağlarında bulunduğunu kabul ettiklerinden emin olabiliriz.

Kitab-ı Mukaddes’in de bu konuda söyleyecek bir şeyi var. Kitab-ı Mukaddes, sadece baba katilliğini ve prenslerin Urartu’ya (Kitab-ı Mukaddes’teki Ararat) kaçtığını doğrulamakla kalmıyor ayrıca 2. Krallar bölümünün 19. pasajı bize Sennakerib’in katillerinin isimlerini de veriyor. Söz konusu pasajda, askerler M.Ö. 701’de Kudüs’e saldırmaya hazırlanırken, Asur ordusunun “Yehova’nın meleği” tarafından yok edilmesini takiben şöyle yazıyor:

Bunun üzerine Asur Kralı Sennakerib, ordugahını bırakıp çekildi. Ninova’ya döndü ve orada kaldı. Bir gün ilahı Nisrok’un tapınağında tapınırken, oğullarından Adrammelek ile Şarezer onu kılıçla öldürüp Ararat ülkesine kaçtılar. Yerine oğlu Esarhaddon kral oldu. [2. Krallar 19:36–37]

Şimdiye kadar üzerinde çalıştığımız her şey, bizi Nuh’un dağıni arayışımızda orta Zagros’a doğru yönlendiriyor. Mezopotamya’nın tufan hikâyeleri, aynı hikâyeyi anlatıyor; ayrıca bu yerin eski ismini de Nimuş -önceden Nisir diye okunuyordu- dağı olarak veriyor. Bazı araştırmacılar, Nimuş’un, bugün Küçük Zap nehrinin güneydoğusundaki Pir Omar Gudrun olarak bilinen üç bin metre yükseklikteki zirve olduğunu ileri

sürmekteler.¹² Fakat Yahudi ve eski Hristiyan yazarlar aksini söylüyor. Örneğin Josephus, İniş Yeri'nin "Karrae adlı bir ülke" olduğunu söylüyor. Josephus'un "Karrae"sinin, Kardae'nin (Akadça Kardû) -klasik zamanlarda Kardûçi olarak bilinen bölge- yanlış yazımı olması muhtemel görünüyor. Bu durum bizi kutsal dağın, Küçük Zap'ın kuzey batısındaki dağlarda ve aslında Büyük Zap'ın ötesinde bulunduğu sonucuna götürüyor. Hippolitos, "Kardû Dağı"nın, "Adiabeni ülkesi doğrultusunda bulunan Ararat dağları"ndaki geminin yeri olduğunu kabul ediyor. Bir kez daha Kardû ismini İniş Yeri'yle ilişkili buluyoruz. İniş bölgesinin açık bir şekilde Kürdistan'da, kuzeyde Van Gölü, güneybatıda Dicle ve doğuda Büyük Zap tarafından kuşatılmış üçgen bölge içinde bulunması gerekiyor.

İniş Yeri arayışında kayıtlı ilk Hristiyan hacı, Davis Young'ın Dicle ve Van gölü arasında bulunan Karkaik bölgesiyle özdeşleştirdiği "Gartouk bölgesi"ne (Kardûçi'nin farklı bir yazımı?) hac yolculuğu yapan Nusaybinli Aziz Yakup'tur. Kayıp geminin yerinin, Van gölünün ötesinde, uzak kuzeyde bulunduğunu gösteren tüm kanıtlarla, Young, Ararat/Aregat dağının "Hristiyan geleneğindeki aynı Ararat olmadığı... geminin modern avcılarının, eski Hristiyanların baktığından çok daha farklı yerlere bakıyor olduğu" sonucuna varıyor.¹³

Aslında, Ararat Dağı'nın Nuh'un gemisiyle ilişkili olduğunu ilk duyuşumuz, sadece geminin oturduğu dağın Aras nehrinin yanında bulunduğunu öne süren Vincent de Beauvais'in bölgeye varışıyla oluyor. Bu görüş, o zaman Rubrucklı Friar William, Odoric ve Marco Polo tarafından benimsendi. Onlar, Aregats'ın yüksek zirvesinin, üzerine geminin indiği (tek) Ararat dağı olduğunu sorgusuz sualsiz kabul etmişlerdir. "Ararat" dağının konumu, bu yüzden çok sonra ortaya çıkan bir Hristiyan söylencesidir ve görünüşe göre, herhangi bir eski tarihi yazın külliyatından ziyade, Aregats'ın etkileyici doğasına dayanmıştır. Tüm bu eski yazılar, oldukça farklı bir bölgeye işaret etmiştir;

keşfetmek üzere olduğunuz gibi Nuh'un dağı için çok daha iyi bir adayın olduğu bir bölgeye.

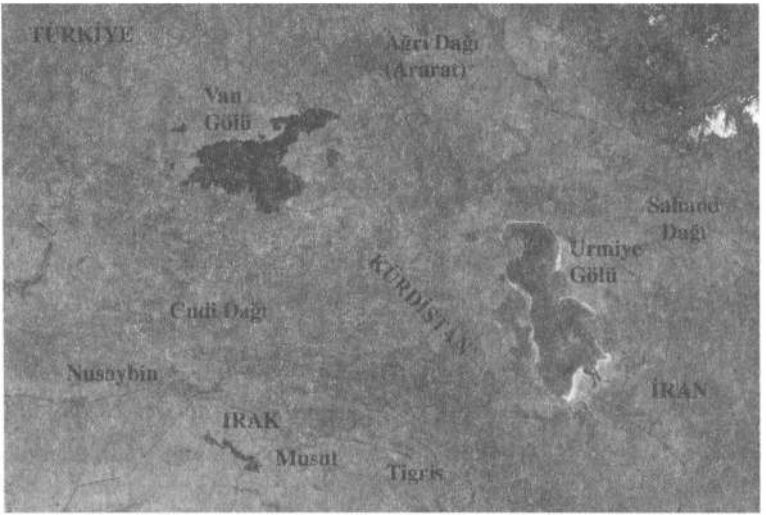
Şeytana Tapanlar

Şimdi benim (ve diğerlerinin), üzerine geminin konduğu Kürdistan'daki doğru dağı tam olarak belirlediğine inandığımız sıra dışı ve görece oldukça yakın bir kültürel tarih aralığına geliyoruz. Yezidilerin hikâyesi, bu dikkate değer insanların varlığını Kürt tarihçi Profesör Mehrdad İzady'nin yazılarından keşfetmiş olan İngiliz yazar Andrew Collins'in Meleklerin Külleri kitabını okuduğumda ilk kez dikkatimi çekti.¹⁴

İzady, Yezidiler olarak bilinen uzak bir Kürt kabilesinden bahsediyor. Türkiye'nin doğusundaki yüksek yerlerde, Van gölünün güneyi ve Urmiye'nin batısında yaşıyorlar. Bunlar Şeytan'a tapan oldukça ilginç bir cemaattir. İnançlarına göre Şeytan, dünya üzerindeki gerçek ilahi güçtür ve kendileri Adem'in üçüncü oğlu Set'in soyundan gelmektedir.

Yezidilerin isimlerini 680'de Kerbela Olayı'nda İmam Hüseyin (Peygamber Muhammed'in torunu) ve takipçilerinin katlinden sorumlu Emevi halifesi Yezid'den almış olduğunu iddia edenler de vardır. Bu garip Kürt kabilesi ve nefret edilen halife arasındaki gerçek tarihi bağ her ne olursa olsun, Yezidiler doğularındaki Şii İslam devleti İran'dan, güneylerindeki Sünni İslam devleti Irak'tan ve batılarındaki Türk hükümetinin anti-Kürt askeri güçlerinden zulüm görmekten korktukları için dağıdaki kalelerinde kendi içlerine kapanmışlardır. Sonuç olarak, bugünlerde kendileri hakkında bir şeyler öğrenmek oldukça zordur. Fakat durum bu yüzyılın başlarında biraz daha farklıydı.

1922'de iki araştırmacı, William A. Wigram ve oğlu Edgar, İnsanlığın Beşiği adlı muhteşem bir kitap yazdılar. Bu kitap, Kürdistan'ın kültürel tarihine 1920'lerde var olduğu şekliyle görgü tanıklığı eden bir hikâyedir. Kitap, her yıl 14 Eylül'de

Ağrı dağı ve Mezopotamya ovası arasındaki Cudi Dağı.

Cudi Dağı'nın zirvelerinde hayvanların kurban edilmesini de içeren Yezidi kültik ritüelleri hakkında birkaç detayı da ortaya çıkarmaktadır. 14 Eylül Kürdistan'da, Nuh'un gemiden çıkıp Tanrı'ya, akrabalarının ve hayvanlarının hayatlarını kurtardığı için şükranla kurban sunduğu geleneksel tarihtir.

Bu, söz konusu tarihi Mayıs'ın 27'si olarak veren Kitab-ı Mukaddes metniyle doğrudan bir çelişkidir. Yezidiler, deniz seviyesinden yaklaşık iki bin metre yüksekte olan Cudi Dağı'nın iniş yeri olduğundan şüphe duymamaktadır. Gerçekte ise Wigram'ın da belirttiği gibi, bölgede Ararat dağı adaylığı için neredeyse hiç dayanak yoktur.

Anlaşılmalıdır ki buradaki hiçbir insan, (Hristiyan) Ermeniler hariç, bizim Ararat dediğimiz fakat yerel halk tarafından Ağrı Dağı olarak anılan büyük koniyi, geminin oturduğu yer olarak görmemektedir.¹⁵

Yezidilerin, Nuh'un kurban sunusunu Büyük Zap'ın kuzeybatısı ve Van Gölü'nün güneyindeki Cudi dağı'nın zirvesi yakınlarında kendi ritüelleriyle anmaları, bu dağı sel hikâyesiyle ilişkilendirmemizi gerektiren tek kanıt değildir. Josephus da "Van gölü yakınlarındaki Cudi dağı"nın, geminin oturduğu yer olduğunu iddia etmektedir.¹⁶ Kuran'da geminin Cudi Dağı'na oturduğunu söylemektedir.

"Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi Cudi'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi. [Hûd Suresi: 44. Ayet]

Onuncu yüzyılda, Müslüman yazar İbni Havkal, "Cudi, Nusaybin yakınlarında bir dağdır. Hz. Nuh'un (rahmet onun üzerine olsun) gemisinin bu dağın zirvesine oturduğu söylenmektedir." ifadesinde bulunuyor. Bu ifade, Cudi Dağı ve aziz hacı Yakup arasındaki önemli bağlantıyı ortaya koymaktadır. Medzpin piskoposuna "Nusaybinli Yakup" unvanı verildiğini biliyoruz. Modern Nusaybin, Musul'un kuzey batısındadır ve Yakup'un İniş Yeri olarak bildiği dağ ise Cudi dağdır.

Ayrıca, eski Nestoriyan Hristiyanlar, Cudi'nin yamaçlarında birkaç manastır inşa etti ve "Gemi Manastırı" isimli bir manastır, dağın zirvesindeydi. Söz konusu manastır, 766'da bir yıldırım düşmesi sonucu harap olmuştu. İskenderiyeli Piskopos Eutikys "gemi Ararat dağlarına oturdu; burası Musul yakınlarındaki Gebel Cudi'dir" diyerek bizi bilgilendiriyor. Musul, Cudi dağının yüz yirmi kilometre güneyindedir, diyordu.

İniş Yeri'nin gerçek konumuyla ilgili tartışmayı perçinlemek için bizi Hristiyanlık çağının öncesine götürecek bazı kanıtlar bulmamız faydalı olacaktır. Bu yüzden son bir hayati detayı açığa çıkarmak için Asur kralı Sennakerib'in hükümranlığına dönüyoruz.

Geleneksel yaklaşımın, Sennakerib'in Kürt ülkesinde geminin bulunduğu yerden bir "tahta" getirdiğini öne sürdüğünü fakat bu yeri kralın çağdaş savaş yıllıklarından kesin bir şekilde saptayamadığımızı hatırlıyorsunuzdur. Şaşırtıcıdır ki Sennakerib'in kendisi dağın eteklerinde bazı rölyeflere kendi görüntüsünü oyarak bizlere Cudi Dağı'nı ziyareti hakkında harikulade bir kanıt bırakmıştır.¹⁷ Üstelik daha yakın zamanlarda gelen raporlar, katran parçalarının son elli yıl içinde bölgeye gelen birkaç gezgin tarafından hâlâ toplanıyor olduğunu doğrulamaktadır.¹⁸ Nuh'un gemisinin kalıntıları, bugün hâlâ varlığını koruyor olabilir ve belki de oraya iyi donanımlı bir arkeoloji seferinin düzenlenmesiyle kurtarılabilir.

Sonuç On bir

**Nuh'un gemisi daha sonraki
Hristiyan geleneğinde olduğu gibi alüvyal ovanın
uzak kuzeyine, yani Ermenistan'ın dağlık
alanlarına oturmadı. Bu nedenle, Ararat Dağı,
inş yeri olarak tanımlanamaz.
Daha sonra Asur diye bilinen
Mezopotamya ovası sınırındaki
Cudi Dağı'nın zirvesi, aslında birçok eski
otoritelerce belirtildiği gibi geleneksel olarak
geminin karaya oturduğu esas yerdir.**

Bir Mezopotamya Nuh'u

Mezopotamya Nuh'uyla doğan üç farklı isim ya da lakap var. En eski mitlerde o Sümer şehri Şuruppak'la (modern Fara) yakından bağlantılıdır ve gerçekte Sümer Kral Listesi'ndeki geleneksel babası, Ubartutu (Güneş Tanrı Tutu'nun arkadaşı), tufandan önceki antik Sümer şehrinin son hükümdarı olarak tanımlanmıştır. Yaratılış hikâyesinde olduğu gibi, Mezopotamya Nuh'unun hikâyesi de bir geminin içinde tufanı atlatmayı içeriyor. Fakat Kitab-ı Mukaddes dışı kahramanımız, sonunda tanrılar tarafından ölümsüzlük mertebesine yükseltilince, iki gelenek birbirinden uzaklaşıyor.

Sümerler, kendi sel kahramanlarına “uzun günlerin yaşamı” olarak tercüme edilen bir takma ad yada lakap olan (ölümsüzlüğe bir gönderme) Ziusudra ismini vermişlerdir. Bu isim, M.Ö. 1700 dolaylarından kalma bir çivi yazısı bir metinde tasdik edilmektedir. En eski Akad geleneğinde, “fazlasıyla bilge” anlamına gelen Atrahasis lakabını taşımaktadır. Fakat Liverpool Üniversitesi'nden Profesör Alan Millard'ın belirttiği üzere, bu isim Nuh'un karakteristik özelliklerinden biri olan “fazlasıyla dindar” olarak da tercüme edilebilir.¹⁹

Nuh doğru bir insandı. Çağdaşları arasında kusursuz biriydi.
Tanrı yolunda yürüdü. [Yaratılış 6:9]

Daha sonra Gilgamesh'le ilgili epik şiirlerin, Akad dilinde kopyalandığı çağda, Mezopotamya sel kahramanından “(ölümsüz) hayatı buldu” anlamına gelen Utnapiştım olarak bahsedilmektedir.²⁰

Sümerli Nuh'un bütün isimlerini sürekli olarak tekrar belirtmek yerine, ondan Utnapiştım olarak bahsedeceğim (eski katiplerce kullanılan ismin korunacağı epik sel metinlerinin değişik versiyonlarından doğrudan alıntı yaptığımız zamanlar hariç).

Kramer, 1940'larda sel kahramanıyla ilgili olarak, "Sümer miti, Kitab-ı Mukaddes malzemesiyle, şu ana kadar Sümer edebiyatında ortaya çıkarılmamış en yakın ve çarpıcı paralelliği sunmaktadır" sonucuna varmakta haklıydı.²¹ Bu hâlâ Kitab-ı Mukaddes ve onun dışındaki kaynaklar arasında bulunan en ünlü bağlantıdır.

Gilgameş Destanı

1872'de Akad dilbilimcisi George Smith, Asur Kralı Asurbanipal'in M.Ö. yedinci yüzyıldaki arşivinden bir tableti tercüme etmeye başladı. Arşiv, 1853'te Sir Austen Henry Layard tarafından Ninova'da keşfedildikten sonra British Museum'a gönderilmişti. Smith, bugünkü meşhur Gilgameş Destanı'na, Uruk'un efsanevi kahraman kralının hikâyesine rastlayan ilk araştırmacıydı.

Çivi yazısı işaretlerini tercüme etmeye başladığı zaman Smith, tüm dünyayı kaplayan ve insanlığın yok eden tufandan bahsedildiğini gördüğünde şaşırmıştı. Hikâyede, tufandan yüzlerce yıl sonra yaşayan Gilgameş, bir zamanlar ölümlü olan fakat dindarlığı sebebiyle tanrılar tarafından sonsuz bir hayat bahşedilen insanoğlu Utnapiştim'i aramaya çıkıyordu. Utnapiştim'in, tufan kahramanı Mezopotamya Nuh'unun Akadça ismi olduğu doğrudan doğruya açıldı. Bu, Yaratılış'taki büyük tufana atıfta bulunan ilk Kitab-ı Mukaddes dışı hikâyeydi. Burada bir gemiden, korkunç bir fırtınadan ve karayı bulması için gemiden gönderilen bir güvercin ve bir kuzgundan bahsedilmekteydi.

Smith, keşfini aynı yıl Londra'daki Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi Topluluğu'nda büyülenmiş bir izleyici önünde duyurdu. Konuşması şaşkınlık vericiydi. The Daily Telegraph gazetesi, Smith'e tabletin geri kalanının yerini tespit etmesi için Mezopotamya'ya gitmesi ve böylece Gilgameş Destanı'nın tamamen ortaya çıkarılabilmesi için sponsor oldu. Şaşırtıcıdır,

Smith gerçekten de bu parçayı tozun ve Ninova'daki yıkıntıların içinde buldu. Yaratılış kitabının arkeolojik aydınlanması başlamıştı.²²

Sümer tufan geleneği için anahtar döküman, Gilgameş Destanı 11. Tablet'tir. Orada Uruk kralı Gilgameş, Utnapiştım'ı, "nehirlerin ağzında (kaynağında)" sonsuz bir varoluştayken buluyor. Gilgameş, tufan kahramanına ölümsüzlüğünü nasıl elde ettiğini soruyor. Utnapiştım, Tanrılar meclisinin dünyayı büyük bir tufanla yok etmeye karar verdiğini açıklıyor. Fakat insanların dostu Su Tanrısı Ea (Sümer'deki Enki), Utnapiştım, Şuruppak şehrinde yaşarken onunla bir "kamış evin" (belki bir tapınak yada saray) duvarının ötesinden konuşmuştur.

Ea, akıllı prens, onlara (tanrılara) yemin etmişti, dolayısıyla onların (tufan hakkında) söylediklerini "kamış eve" tekrar etti: "Kamış ev, kamış ev! Duvar, duvar! Kulak ver, Ey kamış ev! Anla. Ey duvar! Ey Şuruppaklı adam, Ubartutu'nun oğlu, evini yık ve bir gemi yap!

Utnapiştım'e bir gemi yapması için Ea tarafından talimat verildi. Böylece kızgın tanrıların dünyanın üzerine indireceği fırtınayı atlatabilirdi. Utnapiştım'ın, yaklaşan kıyametin sırrını kendine saklaması ve insanlığın geri kalanına söylememesi gerekiyordu. Smith'in esas keşfinden sonra ortaya çıkan daha eski bir kaynakta -Atrahasis Destanı- sel kahramanının gemiyi nasıl yapması gerektiğini tanrısına sorduğunu öğreniyoruz. Tanrı o zaman geminin detaylı bir tasvirini yapıyor ki Atrahasis tasarımı anlayabilsin ve harika mühendislik görevine başlayabilsin.

Gemi inşa edilince, fırtına bütün şiddetiyle başladı ve yağmur altı gün boyunca yağmaya devam etti.

Altı gün ve altı gece (boyunca) rüzgar esti. Sağanak, fırtına ve sel yeryüzünü boğdu ...

Yedinci gün fırtına dinmeye başladı ve Utnapiştım dışarıya bir göz attı.

Pencereyi açtım ve ışık yüzüme vurdu. Aşağıdaki denize baktım; her şey sessizlik içindeydi ve tüm insanoğlu balçığa gömülmüştü.

Nihayet fırtına dindikten sonra, Utnapiştım kuru toprağa gidilip gidilemeyeceğini anlamak için ilk önce bir güvercin saldı, sonra bir kırlangıç ve son olarak da bir kuzgun. Sonunda, gemi Utnapiştım'ın tanrılar için kurban kestiği Nimuş Dağı'na oturdu. Tanrılar, dindar hizmetkarları Utnapiştım ve karısını sonsuz hayatla kutsadılar ve böylece onları tanrılık mertebesine yükselttiler. Sonra onlara “(iki) nehrin ağzında” oturacakları bir yer verdiler.

Hitherto Utnapiştım bir insandı fakat şimdi Utnapiştım ve karısı tanrı olacaklar. Uzakta, nehirlerin ağzında, Utnapiştım oturacak.²³

Kitab-ı Mukaddes dışı tufan hikâyelerinin mükemmel edebi kalitesi, kahramanın Ziusudra olarak adlandırıldığı en eski Sümer versiyonunda resmedilmiştir. Zannımca edebi nesir, hangi medeniyetin tufan hikâyesinin esas kaynağını sağladığına karar vermekteki tek unsur olsaydı, o zaman Mezopotamya versiyonu Yaratılış'taki oldukça kuru hikâye karşısında açıkça kazanan olurdu. Ziusudra hikâyesi bu konuda harika bir orijinalliğe sahiptir.

Fazlasıyla güçlü tüm kasırgalar tek parça halinde saldırdı. Aynı zamanda sel ibadet yerlerini yuttu.

Bundan sonra, yedi gün (ve) yedi gece boyunca sel karayı yuttu (ve) dev gemi azgın sulara kasırgalar tarafından ora-

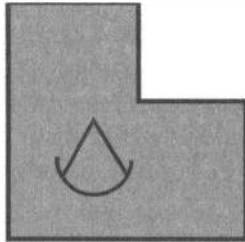
dan oraya savruldu. (Sonunda) gökte (ve) yerde ışık saçan Utu (güneş tanrısı) ortaya çıktı. Ziusudra dev geminin pencerelerinden birini açtı (ve) kahraman Utu'nun ışınları dev geminin içine girdi. Kral Ziusudra, Utu'nun önünde secde etti.

[Metinde 39'uncu satır civarlarında boşluk bulunuyor]

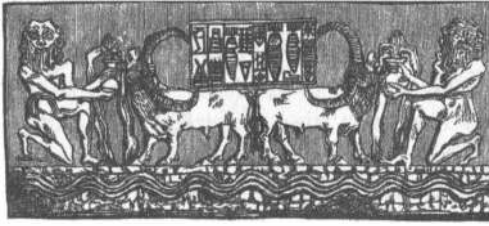
Kral Ziusudra (tanrı) Anu ve Enlil önünde secde etti. Anu (ve) Enlil Ziusudra'yı bağışlarına bastılar. Tanrı gibi bir "hayat" verdiler ona; tanrı gibi "sonsuz nefes" bahsettiler.

Sonrasında Kral Ziusudra'yı -bitkilerin isimlerinin (ve) insan soyunun kurtarıcısı- güneşin doğduğu ülkeye -Dilmun Ülkesi- yerleştirdiler.²⁴

Kısa bir süre sonra Dilmun Ülkesi'ne -doğan güneşin ülkesi- kısaca geri döneceğiz. Fakat bu arada, Kitab-ı Mukaddes dışı bir yazılı kaynak yoluyla -Sümer Kral Listesi- tufanın tarihini belirlemeye çalışacağız.

Sümerlerin tufan için kullandıkları taht yada oturak şeklindeki işaret, iç kısımdaki şekil bir tekne olabilir.

TUFAN'IN TARİHİ

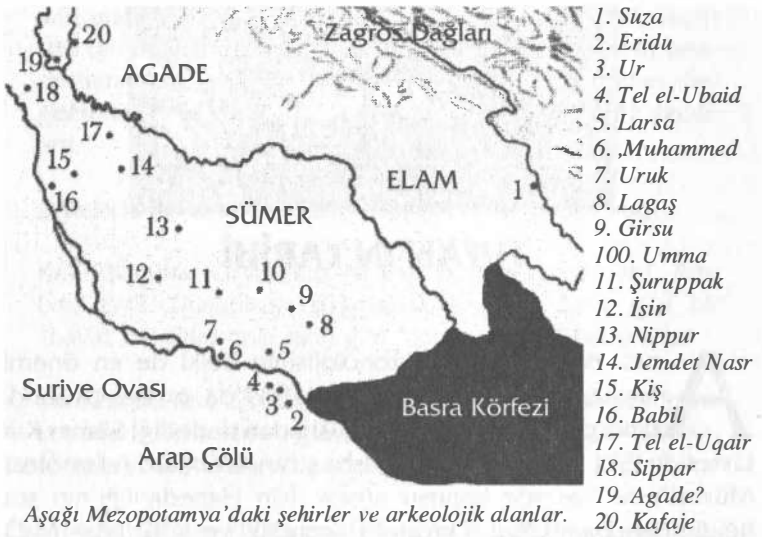
Antik Mezopotamya kronolojisinin belki de en önemli kaynağı, Thorkild Jacobsen'in 1939'da, on beş civarında farklı parçadan oluşan bir nüshadan derlediği Sümer Kral Listesidir (SKL). En iyi korunan nüsha şu anda Oxford Ashmolean Müzesi'nde ve söz konusu nüsha, İsin Hanedanlığı'nın son hükümdarı Damikilişu (Ortodoks Kronoloji'ye (OK) göre M.Ö. 1816–1794) hükümrانlığında yazılmıştır.

Kendi SKL versiyonunu, o zamanlar varlığını sürdüren daha eski tarihli¹ bir tabletten kopyalayan Akadlı kraliyet katibi, Eridu Hanedanlığı'yla başlamaktadır.

Krallık cennetten indirildiğinde, hükümrانlık Eridu'daydı. Eridu'da Alulim kral oldu ve yirmi sekiz bin sekiz yüz yıl hüküm sürdü. Alalgar otuz altı bin yıl hüküm sürdü. İki kral toplam atmış dört bin sekiz yüz yıl hüküm sürdü. [Sütun 1, satır 1–7]²

Bir başka döküman da -Babil Destanı- tanrı Enki'nin (Dünyanın Efendisi) bu kutsal merkezini insanlık tarafından kurulan ilk şehir olarak seçiyor.

Bir kamış ortaya çıkmamıştı. Bir ağaç yaratılmamıştı. Bir ev yapılmamıştı. Bir şehir kurulmamıştı. Tüm karalar denizdi. O vakit Eridu kuruldu.

Aşağı Mezopotamya'daki şehirler ve arkeolojik alanlar.

Bir kez daha gelenek ve efsane, onları izleyen arkeolojik çalışmalar tarafından doğrulanmış görünüyor. Fransız Asurolog Georges Roux'un 1960'larda belirttiği gibi:

Sümer Kral Listesi'ne göre, krallık, ilk başta Eridu şehrine "cennetten indirildi". Eğer Eridu'nun güney Irak'ta en eski Sümer yerleşiminin izlerini taşıdığını hatırlarsak, bu, dikkate değer bir ifadedir.³

Bu ifade bugün hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Ubaid döneminin (I. Ubaid) başında ilk yerleşimler Eridu, Uruk ve Ur'da ortaya çıkmıştı. Arkeologlar, Eridu'da daha sonra inşa edilen bir zigguratın altında gömülü halde ilkel bir tapınak keşfetti. Bu önemli keşfe daha sonraki bir bölümde döneceğiz, fakat şimdi sadece, bunun (bizim bilgimize göre) Sümer'de inşa dikilen ilk tapınak olduğunu bilmek gereklidir.

SKL, Eridu hanedanlığından sonra, bize o basit ama can

alıcı satırdan -"Tufan, her yeri kapladı"- hemen önce diğer dört hakim şehrin ve krallarının isimlerini veriyor. Bu kısa cümle, tufan hikâyesini Kitab-ı Mukaddes dışında başka bir yerden doğrulamakla kalmıyor, aynı zamanda bize tufan için eski Mezopotamya hükümdarlarının kronolojik sırası içinde bir tarih belirleyebilme fırsatı veriyor. Fakat bu, yalnızca Kral Listesi'nin kalıntılarından, tufanın kesin tarihini geriye yönelik hesap edebildiğimiz sürece kullanışlıdır. Bunu yapabilmek için ileri Mezopotamya tarihinde sabit bir tarihten başlayıp, SKL geleneğinde sel zamanına yaklaşabildiğimiz kadar yaklaşım hanedanlıklar boyunca geriye gitmelidir.

I. Ur'dan I. Babil'e: Büyük Hanedanlar

Zamanın Testi çalışmamda, can alıcı bir astronomik sap-tama noktası aracılığıyla, I. Babil hanedanlığından Kral Ammisaduga'nın, hükümdarlığına M.Ö.1419'da başladığı ispatlanmıştı. Geleneksel kronolojide, kralın tahta çıkma tarihi konusunda üç farklı düşünce var. Aynı astronomik bilgileri kullanarak Yeni Kronoloji (YK) tarihinden daha az inandırıcı bir eşleştirme elde eden bu üç düşünce tarzının araştırmacıları, M.Ö. 1702 "Yüksek" tarih, M.Ö. 1646 "Orta" tarih ve M.Ö. 1582 "Düşük" tarih belirlemelerini öne sürmüşlerdir.⁴

Yeni Kronoloji bilgisinin muhtemelen çok daha doğru olduğuna yönelik iddia ve kanıtlar oldukça karmaşıktır. Bunların üzerinden burada tekrar geçmek istemiyorum. Bunun yerine, erken dönem Mısır hanedanları için Yeni Kronoloji'de yaptığım gibi, erken dönem Mezopotamya tarihi için detaylı eşzamanlılıklar ve kronolojik hesaplar da kattığım C ekine kısa bir özet dâhil ettim.

Böylece burada kronolojik küçük ve önemsiz detaylara saplanıp kalmamamız için Ammisaduga'nın hükümlerinin ilk yılı için başlangıç noktamız olan M.Ö.1419'dan sonraki

Mezopotamya hanedanlarının düzenlenmiş tarihlerini listele-yeceğim.

Göreceğiniz üzere, Mezopotamya hanedanlık satırları, büyük ölçüde üst üste binmiş haldedir. Bu, gelenekçi ve yenilikçi bütün otoritelerce bilinen bir gerçek. Erken dönem Mezopotamya tarihinde, eş zamanlı hüküm süren birkaç hanedan ailesi vardı. Düzenlenmiş Yeni Kronoloji, bu hanedanları tarihlendirmektedir. Bunların “Düşük”, “Orta” ve “Yüksek” karşılıkları da listelenmiştir.

Listenin sonuna doğru indikçe bazı eski hanedanların başlangıç tarihlerinin bilinmediğini fark edeceksiniz ve sonunda, tufan hadisesine yaklaştıkça elimizde soru işaretleri dışında hiçbir şey kalmayacak. Bu SKL’nin erken bölümlerindeki hüküm sürelerinin son derece yüksek olmasından kaynaklanıyor. Tıpkı Yaratılış’ın ilk bölümlerinde Kitab-ı Mukaddes karakterlerinin fantastik yaşları gibi. Bu zor soruna daha sonra değinmeye çalışacağız fakat şu an için, kendimizi sadece Yeni Kronoloji’ye göre 2348’de I. Ur Hanedanlığı’nın başlangıcına hiçbir yanlışlık olmadan dönebilecek kadar yeterli buluyoruz.

Sümer Kral Listesi’nin tercümanı Jacobsen I. Ur’un başlangıcını yaklaşık M.Ö.2850 olarak hesaplamıştır. Böylece beklendiği üzere, Yeni Kronoloji’nin belirlediği tarih, önemli ölçüde düşüktür. Aslında yarım bin yıl kadar düşük! Bu kısmen Jacobsen zamanında, I. Babil döneminin bugün olduğundan çok daha eskiye yerleştirilmiş olması yüzünden. O, I. Babil’i M.Ö.2171’de (YK – M.Ö. 1667) başlatmıştır, oysaki modern “Yüksek” kronolojide bu olay, M.Ö.1949’a denk gelmektedir. Fakat çoğu araştırmacı bu “Yüksek” tarihe itiraz etmekte ve “Orta” kronoloji tarihi M.Ö.1894’e ya da “Düşük” kronoloji tarihi M.Ö. 1830’e destek vermektedir. Bu, sadece akademi içinde Mezopotamya’nın tarihlendirilmesi konusunda çok az bir fikir birliği olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, eğer herhangi biri “Düşük” geleneksel I. Babil başlangıç tarihi M.Ö.1830’u

benimseyip I. Ur'un başlangıcını geriye doğru hesaplayacak olursa, ikincisi için varılan sonuç yaklaşık M.Ö. 2524 olacaktır ki bu, hâlâ Yeni Kronoloji tarihi M.Ö.2348'den 176 yıl yüksektir. Fakat bu türden bir tutarsızlık, I. Ur'dan önceki kronolojik olarak gizemli çağın yanında çok küçük kalır.

Hanedanlık	Yeni Kronoloji	Ortodoks Kronoloji (Düşük)	Ortodoks Kronoloji (Orta)	Ortodoks Kronoloji (Yüksek)
I. Babil	1667-1361	1830-1531	1894-1595	1949-1650
Larsa	1798-1536	1961-1699	2025-1763	2080-1818-
İsin	1805-1569	1953-1730	2017-1794	2072-1849
III. Ur	1900-1793	2048-1940	2112-2004	2167-2059
V. Uruk	1891-1885	2055-2049	2119-2113	2174-2168
IV. Uruk	1922-1885	2085-2055	2149-2119	2204-2174
Gutium	1988-1889	2144-2053	2208-2117	2263-2172
Agade	2100-1920	2276-2095	2340-2159	2395-2214
IV. Kiş	2163-2033	 (14. SKL III. Sütun 7-10. Satırlar, Enmerkar'la ilgili yazı: "Enmerkar, Meskiagkaşer'in oğlu, Uruk Kralı, Uruk'u kuran kişi – 420 yıl boyunca hükmetti.")		
II. Ur	2117-2043			
III. Uruk	2112-2088			
Lagash	????-2113			
II. Uruk	2221-2114			
Akşak	2238-2140			
III. Kiş	2173-2165			
I. Ur	2348-2173			
II. Kiş	????-2175			
I. Uruk	????-2223			
I. Kiş (a)	????-????			
I. Kiş (b)	????-????			
Tufan	????			

Yeni Kronoloji Mezopotamya hanedanlıklarına, "Yüksek", "Orta", "Düşük" olarak bilinen üç geleneksel kronolojik sistemle karşılaştırarak tarih veriyor.

I. Kış ve I. Uruk: Kahramanlar Çağı

I. Ur'dan önce, boşluğu tufanla bağlamak için elimizde yalnızca iki hanedan var. Aslında, bu iki hükümdar çizgisinin (I. Kış ve I. Uruk), en azından kısmen birbirlerinin çağdaşları olduğu gösterilmiştir. Dahası Kış hanedanlığı, belki de iki çağdaş krallar çizgisinden oluşmaktaydı -biri Ga[...]ur (Kış Ia) isimli muğlak hükümdar ve diğeri efsanenin ünlü kahramanı Etana (Kış Ib). Böylece, gerçekte tufandan hemen sonra başlayan ve I. Ur Hanedanlığı'nın başlangıcından az bir süre önce sona eren I. Kış Hanedanlığı'nın yarısı tarafından kapsanan dönemi ele alıyoruz. Diğer ana çizgi -I. Uruk- I. Kış'ın başlangıcından bir süre sonra başlar ve I. Ur dönemi içinde uzun bir süre sonra biter. Maalesef, söylediğim gibi, burada yüzleştığımız sorun hem Uruk hem de Kış hanedanlıklarında, daha eski hükümdarlara SKL içinde muazzam hüküm süreleri veriliyor olmasıdır ki bu bizim, bu aşamada, herhangi bir tarihi güvence olmaksızın tufan tarihine ulaşmak için hükümlerlik devirlerinde geriye doğru gitmemizi imkânsız kılmaktadır. Tüm bunlar çok uğraştırıcı ve şaşırtıcıdır.

Yine de bu dönemi dikkatlice incelememiz gerekiyor. Sadece tufanın tarihini belirlemekte anahtarı elinde tuttuğu için değil, aynı zamanda üzerlerinde çalıştığımız tüm kahraman karakterlerin hükümlerliklerini de içerdiği için. Buna ek olarak aradaki boşluğu doldurmamıza yardım edecek ve şimdi ulaştığımız arkeolojik döneme yerleştirilecek yeni karakterlerle bizleri tanıştırıyor. I. Uruk'ta büyük kahramanlar Enmerkar, Lugalbanda, Dumuzi ve Gılgameş'i buluyoruz, öte yandan I. Kış, Etana, Enmebaragesi ve Agga'nın (Akka olarak da yazılır) hanedanlığıdır.

Size tufana kadar giden ve Birinci Kış Hanedanlığı'ndan hemen önce vuku bulan politik durumu sadece hatırlatmak için, SKL, sırayla hakim olan (sel öncesi sekiz kral tarafından yönetilen) beş sel öncesi şehrin birbirini takip eden sırasını veriyor:

- 1) Eridu; Alulim ve Alagar tarafından yönetildi;
- 2) Badtibira; Enmenluanna, Enmengalanna ve tanrı Dumuzi tarafından yönetildi;
- 3) Larak; Ensipadzidanna tarafından yönetildi;
- 4) Sippar; Enmenduranna tarafından yönetildi;
- 5) Şuruppak; Kral Ubartutu tarafından yönetildi.

Ubartutu'nun hâkimiyeti tufandan hemen önce gelir ve bunu daha sonra, Kiş şehrinin Kral Ga[...]ur (Eziyet etmek) hegemonyası altına girişi takip eder.

Kral Listesi, daha sonra Kiş Hanedanı hükümdarlarını listelemeye doğru ilerliyor. II. sütunun 35. satırında, hanedanlığın 22. hükümdarı olarak, tarihte arkeolojik anlamda kanıtlanan ilk kişi olan Enmebaragesi verilmiş. Şu anda Bağdat Müzesi'nde bulunan ve isminin eski bir halinin bulunduğu antik yazıyı taşıyan kaymak taşından yapılmış bir çanak parçasına sahip olduğumuz için oldukça şanslıyız.⁵

"Gılgameş ve Agga" şiirine göre Enmebaragesi'nin oğlu Kiş Kralı Agga, Uruklu Gılgameş'in çağdaşı ve askeri anlamda rakibiydi. Böylelikle Enmebaragesi, Gılgameş'ten bir nesil önceye yerleştirilebilir ve ilk bakışta öyle anlaşıyor ki büyük tufan, Gılgameş'in Uruk tahtına geçmesinden yirmi iki "nesil" önce meydana geldi.⁶

Fakat daha önce de belirttiğim gibi, kral listesinin dışında büyük tufandan sonra Kral Etana'nın, Kiş'in ilk hükümdarı olduğuna dair güçlü bir yazınsal gelenek var. Şimdi SKL'de Etana, I. Kiş hanedanlığında 13. sırada yerini alıyor. William Hallo ve William Simpson'ın sonuçlandırdığı gibi:

Çatışan bu versiyonlar, Kral Listesi'ndeki 23 hükümdarlık sıralama, birinin başında "Zalim" (Ga[...]ur) ve diğerinin başında Etana olmak üzere iki paralel sıraya bölünerek düzeltilebilir.⁷

Hallo ve Simpson'ın yaklaşımını benimsememiz yada listede Etana'yı önceleyen gerçekte tufandan önce hükmetmiş Kiş krallarını baz almamız durumunda, Agga'nın – dolayısıyla Gilgames'in – Uruk'ta tufandan on “nesil” sonra hüküm sürdüğü sonucuna varıyoruz (yani Etana'dan on hükümlerlik dönemi sonra).

Burada “nesil” sözcüğünü tırnak içine almamın nedeni işte bu, çünkü bu noktada hükümdarların hükümlerliklerini normalde 20-25 yıllık nesiller olarak kabul edemeyiz. Daha önce de gördüğümüz gibi, Uruk ve Kiş kralları, çok uzun hükümlerlik dönemlerine sahipler ve bu şimdilik açıklayamadığımız bir durum.

Egzersiz yaptıkça kendimizi düzeltiyoruz. Tufanı tarihlendirmenin, ufak bir zorluktan daha fazlası olduğu görülüyor. Yine de tarih aralığını belli bir derece daraltmayı başardık. Örneğin tufanın I. Ur'un başladığı tarih olan M.Ö. 2348 yılından uzun bir süre önce olduğunu biliyoruz. Kitab-ı Mukaddes'e göre I. Ur'un etkili olduğu dönem, İbrahim'in döneminden dört yüz yıl yada daha uzun bir zaman önceydi ve yeni kronolojide 5. Mısır Hanedanlığı aynı dönemde I. Ur Mezopotamya'da iken daha yeni güçleniyordu. Zaman cetvelinin diğer ucunda, tufanın Mezopotamya'da ilk şehirler kurulduktan sonra meydana gelmesi gerektiğini biliyoruz – bu bilgi hem Tevrat'ta [Yaratılış 4:17] hem de Sümer kralları listesinde veriliyor. Bu eski Eridu, Ur ve Uruk'un kurulmasından sonraki bir arkeolojik çağa bakmamız gerektiği anlamına geliyor – diğer bir deyişle Eridu Dönemi'nin (I. Ubaid) M.Ö. 5 bin yılı civarındaki başlangıcından sonraya.

Bu durumda bile tufanı yerleştireceğimiz iki nokta arasında hâlâ 2650 yıl gibi çok büyük bir boşluk var. Kendimizi içinde bulduğumuz problem, mutlak bir denklemin sonundaki tarihi zaman (SKL'den kaynaklanan) ve diğeri arkeolojik zaman (birkaç sorgulanabilir ayarda radyokarbon testinin sağladığı yakla-

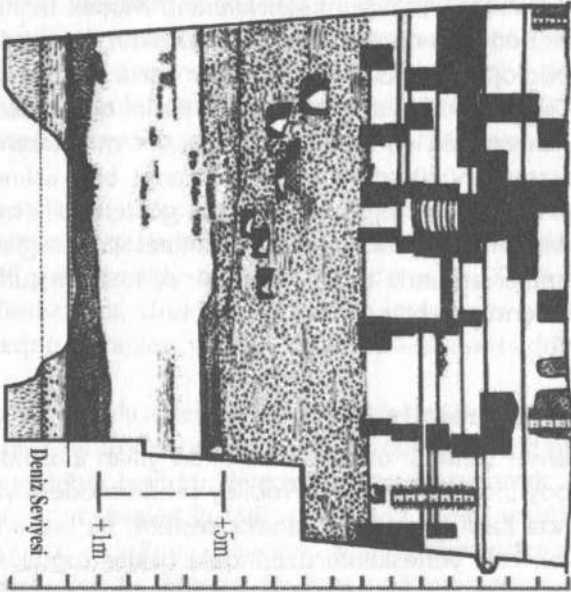
şık çömlek kronolojisinden kaynaklanan). Mutlak tarihi zamanı arkeolojik periyoda dönüştürme ve böylelikle, en azından ortak bir metodolojiye temas etme şansımız var mı? Tufanın kendisini ve Gılgamesh hükümlarlığının her ikisini de tabakabilimsel olarak belirlemenin en ufak bir olasılığı var mı? Erken dönem Mezopotamya hükümdarlarından herhangi biri, aslında antik şehirlerin belirli arkeolojik seviyelerinde gösterilebilir mi? Böyle bağlantılar olmadan, edebi gelenekle arkeolojinin sağladığı kültürel kalıntılar arasında tatmin edici bir sentez oluşturmak için çok az bir umut olabilir.

Tufanın Arkeolojisi

Antik Sümer şehri Ur'un 1928 ve 1934 yılları arasındaki ünlü kazıları boyunca, Sir Leonard Woolley şehrin modern yüzeyinin çok altında kalın bir alüvyal tabaka keşfetti. İlk başta işçilerin, Ur'daki en eski yerleşkenin üzerindeki bakire topraklara ulaştığı görünüyordu. Fakat kazı alanının dibindeki temiz alüvyon birikintisinin, harabe yığınının ötesinde, kendisini kuşatan yer seviyesinden hâlâ birkaç metre yüksekte olduğu görünüyordu. Woolley, ustabaşısının sondajla ilgili işlerinin bittiği ve daha fazla kazmanın anlamsız olduğu ile ilgili itirazlarına karşın ikna olmadı.

Teorilerimin gerçek kanıtlardan daha düşük şeylerle çürütülmesinden hoşlanmıyorum, adama geri dönmesini ve kazmaya devam etmesini söyledim. Oldukça isteksiz bir şekilde tekrar hiçbir insan aktivitesi taşımayan temiz toprağı kazıyarak söylediğimi yaptı; yaklaşık 2,5 metre kazdıktan sonra aniden çıkmaktaşı aletleri ve boyanmış al-Ubaid çömleği parçaları görüldü. Bir kez daha kazı alanına indim, etrafı inceleyerek ve aynı zamanda tüm bu şeylerin ne anlama geldiği ile ilgili tamamıyla ikna olmuş halde notlarımı aldım; fakat diğerlerinin de aynı sonuca varıp varmayacağını gör-

Woolley'in F çukurunun 4 temel seviyesini gösteren kesit

Erken Hanedanlık

Seviyesi

Düz ve Dış Bükey

Kerpiç Evler

Uruk Periyodu

Çömlek Fırını ve Çömlek
Parçaları, Mezarlar

Sel Yatağı

İçine Mezarların Kazıldığı
Temiz Alüvyon Yatağı

Ubaid Periyodu

I. ve II. Ubaid'de Çanak,
Çömlek Parçaları ve
Yanmış Yapılar

(1) (en alçak) ağır şekilde yanmış ev eşyalarıyla karışmış Ubaid çömleği; hemen üstünde (2) hiçbir çömlek kırığı yada insan aktivitesine rastlanmayan bir alüvyal birikinti (daha sonraki tarihlerde bazı mezarlar bu tabakaya kazılmış durumdaydı); onun üstünde (3) terkedilmiş bu bölgenin Uruk döneminde bir çömlek fabrikası olarak kullanıldığını gösteren derin bir çömlek molozu tabakası ve birkaç tuğla bulunuyor ve son olarak (4) Erken Hanedanlık ev aletleri yer alıyor.

mek istedim. Böylece durumdan iki personelime bahsettim ve unsurları belirttikten sonra onların görüşlerini sordum. Ne söyleyeceklerini bilemediler. Karım geldi, baktı ve aynı soruyu yönelttim. Döndü ve normal bir şekilde şöyle dedi, “Elbette tufan bu”.⁸

Woolley daha sonra keşfini içinde insan elinden çıkma hiçbir arkeolojik kalıntının olmadığı “suyun biriktirdiği üç metrelik balçık” olarak tanımladı. Bu birikinti hemen yukarıdaki ve aşağıdaki çömlek kırıklarıyla dolu tabakalarla doğrudan karşıtık içindeydi.

Bu çömlekleri analiz etmek bize steril katmandakilerin, 3. Ubaid çömlekçilik evresinde ve son Ubaid çömlekçilik döneminde en yüksek kalitedeki çömlekler olduklarını gösterdi. Diğer bir deyişle, “tufan katmanı” Uruk Dönemi’nden hemen önceydi. Ayrıca bu çökeltiyi bölgeye getiren unsurun su olduğu çıktı.

... mikroskopik analizler bunun su akıntılarına bağlı birikintiler olduğunu kanıtladı ve söz konusu birikinti, Fırat’ın orta bölümlerinden aşağı getirilen materyallerden oluşmuştu.⁹

Tufan öncesi işgücü seviyesi, ilk önce korkunç bir yangından ve daha sonra yıkıcı bir tufandan sonra yok olan, oldukça zengin bir toplumun var olduğunu gösteriyor.

Birbiri ardına gelen ve üç sıra halinde zemin seviyesi olduğu ayırt edilebilen katmanlar arasındaki tufan katmanının ardından, insan aktivitesinin -bozulmuş kerpiç, küller ve çömlek kırıkları- bulunduğu katman geldi; zengince dekore edilmiş bol miktarda el-Ubaid çömlekleri, çakmak taşları, kil heykelcikler ve düz dikdörtgen tuğlalar (korunmuşlardı çünkü kazara yanmışlardı) ve ayrıca ateş kullanılarak güçlendirilmiş kilden sıva parçaları bulunuyordu.¹⁰

Başlangıçta her şey Sümerlerdeki ve Kitab-ı Mukaddes'teki tufan hikâyesine uyuyor gibi görünüyordu. Sonuç olarak güney Irak'taki diğer şehirlerde yeni keşifler yapılıyor olsa bile, Woolley'in tufanı, gerçek tufan için baş aday değildi. En başta diğer hiçbir bölge Ubaid çömlekçilik periyodu boyunca benzer sel tortularını üretmiyordu. İkinci ve daha da önemlisi başka bir tufan adayı kısa bir süre içinde kendini gösterecekti.

Şuruppak şehrinde (Fara) -Kral Listesinin, Mezopotamya'nın tufan kahramanının babası Ubartutu'yu, yani tufandan hemen önceki kralını yerleştirdiği yerde- steril bir kil tabakası, kazıcılar tarafından kumla karışmış halde ortaya çıkarıldı. Bu kez arkeolojik ufuk, Erken Hanedanlık (EH) döneminin başlangıcına kadar tarihlendirilebilirdi (aslında, I. EH'nin sonuna doğru, geleneksel kronolojiye göre yaklaşık M.Ö. 2750 civarında).¹¹ Aynı zaman periyoduna denk gelen benzer bir tufan katmana dair kanıtlar Kiş'te bulundu. Şimdi geniş çevrelerce kabul edildiğine göre, tufan hikâyesini destekleyecek herhangi bir arkeolojik kanıt kullanılabilecekse, bu, Woolley'in çok daha önceye ait Ur'daki Ubaid tufan birikintisinden ziyade, Şuruppak ve Kiş'te bulunan Erken Hanedanlık dönemi tufan birikintisi olacaktı. Bu, tufanı Mısır tarihinde Eski Krallık zamanına yerleştirecekti (geleneksel terimlerle II. Hanedanlık dönemine).

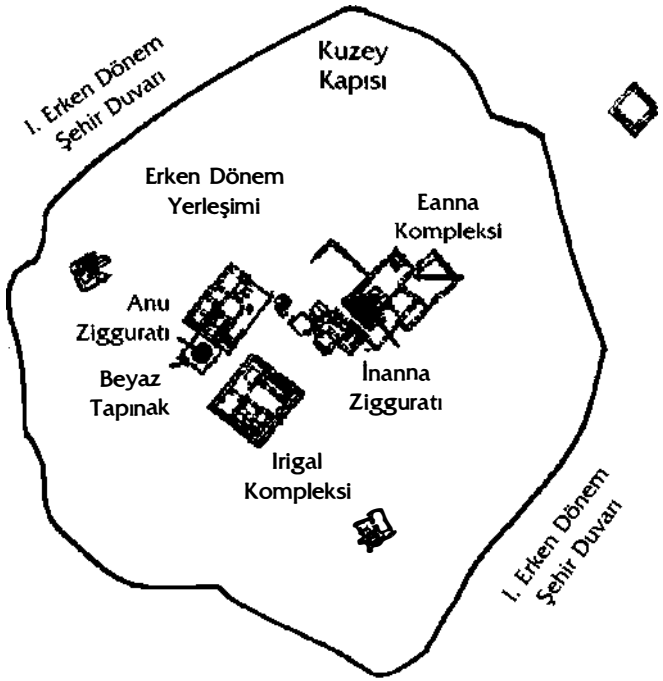
Konu bu günlerde nadiren gündeme geliyor ve hem tufanı tarihlendirmek hem de büyük bir tufanın gerçekleştiğini kanıtlamak adına biraz daha fazla araştırma yapıldı. Birçok bilim insanı böyle bir tarihsel girişimin saygın bir akademik şöhrete sahip "Kitab-ı Mukaddes"a ilişkin arkeoloji'ye dayandığını düşünüyor. Küçük bir merak, sonra, Sümer arkeolojisine ilişkin popüler çalışmalarda ne zaman tufan tartışılsa (genellikle birkaç zorunlu cümleden daha fazlasında değil) I. EH alüvyon tortusu, Kitab-ı Mukaddes'teki büyük tufanın arkeolojik karşılığı olarak ele alınıyor. Daha sonra Şuruppak'taki alüvyon tabakası tortusunu saran olaylar, Yaratilış'taki tufan hikâyelerini uyarıcı bir etki yarattı.

Bununla birlikte, bana öyle görünüyor ki Leonard Woolley'in, Ur'un "Tufan Çukuru"ndaki orijinal keşiflerini onaylayan tarihsel ve yazınsal birçok kanıtı, I. EH'nin adaylığını kabul ederek gözden kaçıran bilim insanları arkeoloji ile Yaratılış ve Sümer gelenekleri arasında çok daha başarılı bir sentez yaratma fırsatını kaçırdı.

İlk olarak Gılgameş ve onun tufanla olan kronolojik ilişkisi sorunu var. Sümer geleneğinde onun Uruk'taki hakimiyetinin tufandan birkaç "nesil" sonra olduğunu daha önce görmüştük. Gılgameş'in geleneksel yerleştirmesi, Kışlı Agga ile olan bağlantısı dolayısıyla erken dönem III. Hanedanlık zamanıdır. Arkeolojik ve dilbilimsel argümanlar karmaşık fakat bilim insanları Agga'nın, oğlu Aannapada erken dönem III. Hanedanlık arkeolojik evresinde, Tell el-Ubaid'de bir tapınak inşa eden Mesannapada'nın yakın çağdaşı olduğunda karar kıldılar. Böylece Gılgameş Aannapada'dan bir yada iki nesil önce yaşamıştı – diğer bir deyimle erken dönem III. Hanedanlık zamanında.

Diğer edebi metinler ve Uruk'un sonraki hükümdarlarından Kral Anam'ın hükümrانlığından (I. Babil Hükümrانlığının çağdaşı) kalan bir yazı, Gılgameş'in Uruk şehrinin etrafını saran büyük bir duvar inşa ettirdiğini söylüyor. Gılgameş Destanının açılış bölümünde hikâyenin kahramanı tarafından inşa edilmiş bu duvarın özel bir betimlemesi yapılmıştır.

(Uruk) duvarı (mimarların) hatları kadar düzgün değildir. Onu inceleyin [...] hiçbir şeyin ona eş olamayacağı bir duvar. ... Üzerine çıkın ve etrafı dolaşın. Yerleşkelerini inceleyin. Tuğla işçiliğini dikkatle inceleyin. Parçaları, fırınlanmış tuğladan değil mi? Yedi bilge planlarını yapmadı mı onun? 1,5 km² bir şehir (duvarın çevrelediği), 1,5 km² bir palmiye ormanı, 1,5 km² tuğla parçaları ve İştar tapınağı yerleşkesi. Yaklaşık 5 km² ve Uruk kutsal bölgesinin kapsadığı (her şey).¹²

Uruk antik şehrinin dokuz kilometrelik bir duvarla sarılmış merkezini, Eanna ve Anu kompleksleri de dahil gösteren bir plan. Şehir duvarı üzerinde yapılan arkeolojik araştırmalar I. Erken Dönem Hanedanlık zamanında inşa edildiğini göstermiştir. (S. Lloyd, 1984, s. 48.)

Büyük Uruk şehir duvarının kalıntıları, Gılgamesh'in geleneksel olarak yerleştirildiği III. EH döneminde değil, I. EH dönemi arkeolojik zamanında keşfedildi ve gerçekten etkileyiciydi.¹³ Duvarın çevre uzunluğunun dokuz kilometre olduğu hesaplandı ve dört yüz hektarlık bir araziye çevreliyordu; bu, dört milyon metre kareye eşit bir ölçüydü. Yukarıdaki betimleme ve arkeolojik olarak ortaya çıkarılan Uruk'taki duvarın açık bir karşılaştırmasına bakılacak olursa Gılgamesh'in geç dönem II. EH

veya III. EH döneminden daha çok I. EH'ye yerleştirilip yerleştirilemeyeceği ile ilgili soru ortaya çıkıyor.

Bu yerleştirme, vahşi hayvanlar ve mitsel canavarlarla savaşılan kahraman figürlerini gösteren II. ve III. EH'ye ait taş sanatınca da destekleniyor. Motifin daha önceden aslanları, Cennetin Boğası'nı ve canavar Humbaba'yı katleden Gilgameş ve ona eşlik eden Enkidu'yu temsil ettiği düşünülüyordu. Şimdi ise bilim insanları bu kimlik belirleyişi hakkında sessiz, çünkü Gilgameş çağının III. EH ile aynı zamana rastladığı düşünüyor. Ama ya yanılıyorlarsa? Ya "Gilgameş mühürleri" efsanevi Uruk kahramanının gerçek temsilleriyse? Bu durumda kahraman kralın hükümdarlığını daha önceki bir zamanda tarihlendiremezler. Sonuç olarak, Gilgameş son aşamada I. EH'ye yerleştirilmek durumunda.

Dahası yazınsal kanıt bu yerleştirmeyi destekliyor. Lugalbanda ve Gilgameş isimleri III. EH döneminin epigrafik arka planına atfedilen Tell el-Fara (Şuruppak) tabletlerinde bulundu. Ama orada Uruk'un bu iki hükümdarının isimleri ilahilik belirten işaretlerle anılıyor, bu durumda her iki kral III. EH döneminde ilahi varlık statüsü kazanmıştı. Bu insan Gilgameş ve halefinin, dönüşümlerinin III. EH döneminde yer almasına olanak sağlayacak daha önceki bir zamanda yaşadıklarını gösteriyor. Fakat Gilgameş'in katmansal yerleştirmesi ile ilgili araştırmaya neden başladığımızı hatırlayın.

Tufanın tarihini erken dönem Uruk ve Kış hanedanlarıyla alakalı arkeolojik terimlerle belirlemeye çalışıyorduk. Kanıtların büyük kısmının, Gilgameş'i I. EH'ye yerleştirdiği sonucuna varmıştık. O zaman nasıl oluyor da tufan, birçok sümerolog tarafından kabul edildiği şekilde I. EH Şuruppak kil tortusuyla aynı arkeolojik dönemde yer alıyor? Bu durumda tufanın delillerini I. EH'deki Gilgameş'ten birkaç nesil öncesini karşılayan (geleneksel olarak en az on nesil) daha önceki bir arkeolojik zamanda aramalıyız.

Bir boğa ve aslanı katleden “uzun saçlı kahraman” ve “boğa-adam”. Agade döneminden kalan bu mühür, boğanın yanında Cennet’in Boğası’nı temsil eden bir yıldız sembolüne sahip. Mühür uzun saçlı kahramanın Enkidu olduğunu gösteriyor. Aslanla boğuşan boğa-adam ise Humbaba ile savaşan Gilgameş’i temsil ediyor. Gilgameş Destanı’nında kral, sıklıkla “annesinin boğası” olarak anılıyor.

Sonuç On İki

Gilgameş, I. Uruk Hanedanlığı’nın beşinci kralı, halî hazırdaki bakış açısındaki III. Erken Hanedanlık döneminden ziyade, I. Erken Hanedanlık dönemine yerleştirilmeli.

Ardından Enmerkar ve onun tufanla olan ilişkisi sorusu geliyor. İkinci bölümde “Enmerkar ve Aratta’nın Efendisi” destanında Enmerkar’ın sözlerini kilden bir tablete yazdıran ilk kral olduğunun anlatıldığını keşfetmiştik. Enmerkar’ın mesajları, habercileri için çok karmaşıktı ve kralın sözleri yazıya döküldü.

Haberci yorgundu (ve) tekrarlayamıyordu. (Ve) haberci yorgun olması nedeniyle tekrarlayamadığı için, Kullab’ın Efendisi (Enmerkar) (bir parça) kili düzleştirdi (ve) kelimeleri bir tablete yazdı. Daha önce hiç kimse kilin üzerine

kelimeleri yazmamıştı. Şimdi Utu [...] böyleydi. Kullab'ın Lordu sözcükleri tablete yazdı (ve) öyle oldu. ["Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" 502-07. dizeler]¹⁴

Uruk'taki arkeolojik araştırmalar, Sümer dilinde yazılan ilk kil tabletlerin hepsinin IV. Uruk olarak bilinen ve Jemdet Nasr dönemini önceleyen şehirden geldiğini gösteriyor; Jemdet Nasr dönemi I. EH'den önce geliyordu. Dahası SKL, Enmerkar'ın hüküm sürdüğü I. Uruk hanedanlığını tufan sonrasına yerleştiriyor. Bu nedenle, Enmerkar Hanedanlığı'nın, IV. Uruk'taki yazının icadıyla aynı döneme rastladığını kabul edeceksek, tufanın Uruk periyodundan önce gerçekleştiği sonucuna, başka bir deyişle, arkeolojik terimlerle geç dönem Ubaid periyoduna varmak durumundayız.

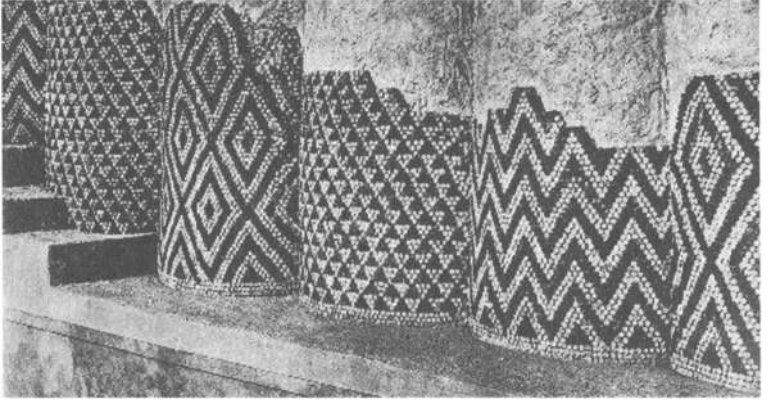
Ayrıca Uruk'taki VI. Şehir çağının, gösterişli tapınaklarıyla Mezopotamya'nın en etkileyici kutsal yerlerinden birini bünyesinde barındırdığına dikkat etmek gerek. Burada, tabi ki epik literatüre göre Aratta dağ krallığındaki evinden Enmerkar tarafından getirilen tanrıça İnanna için, yine Enmerkar tarafından yaptırılan Eanna yapısını kastediyorum. Uruk'un asıl tanrısı Gök-Tanrı Anu iken, İnanna, şehir tarafından, kuruluşundan uzun bir süre sonra kabul edilmişti. SKL'nin Enmerkar hanedanlığı ile ilgili söylediği şey şudur:

"Enmerkar, Meskiagkaşer'in oğlu, Uruk kralı, **Uruk'u kuran kişi**, kral oldu ve 420 yıl hüküm sürdü." [III. sütun, 7-11. satırlar]

"Uruk'u inşa eden kişi" ne anlama geliyor? Tabi ki yüzyıllar boyunca bir çok hükümdar bu şehrin büyük güzelliğine katkıda bulundu ama görünüşe göre Enmerkar (Gılgamesh gibi) Uruk'u üne kavuşturan kişi olarak seçilmişti - özellikle epik literatürün işaret ettiği Eanna Tapınağı'nı inşa ettirerek.

Mezopotamya arkeolojisine dair herhangi bir popüler kitaba bakın; Uruk'taki IV. şehir çağının, erken Sümer kültüründeki en muhteşem dönem olarak seçildiğini göreceksiniz. Şehir sadece ilk yazıyı ve çömlek yapmada çömlekçi çarkını bulmasıyla değil; İnanna ve Anu tapınakları gibi o güne kadar yapılmış olanlar içindeki en iyi bina işleriyle de öyleydi. Bununla birlikte genel olarak IV. Uruk döneminin, Sümer mimarisindeki tepe noktasını temsil ettiğini söylemek de doğru olur. Bu, Uruk kralı Enmerkar tarihsel figürünün ardına saklanmış gölgeler içindeki bir Kitab-ı Mukaddes karakterinin kimliğini tespit ettiğimiz zaman, bir sonraki bölümde keşfedeceğimiz bir konu.,

Enmerkar'ı IV. Uruk çağıyla birlikte tanımlayan daha ileri bir gösterge de “ilmeklenmiş kamıştan sütunlar” yada “kapı dikmeleri” ile dekore edilmiş bir tapınağın ardında adaklar sunan bir hükümdarı gösteren ve bu zamana ait tanrıça İnanna'nın ikonografik sembollerinden biri olan başka bir oyma sanatı motifidir. Eğer “Cennetin Hanımefendisi”ne Uruk'ta (Enmerkar'ın normal olarak yerleştirildiği) Erken Hanedanlık dönemine kadar tapınılmadıysa, o zaman Uruk dönemindeki silindir mühürlerde

Uruk'taki IV. Şehir'de 2,6 metre boyunda kolonlarıyla Sütunlu Salon'un kalıntıları.

neden İnanna'nın sembolü beliriyor? Oyma sanatında betimlenen hükümdarın Enmerkar olduğuna inanıyorum. Mühürlerse Uruk'taki İnanna kültünün abideleştirilmesi için üretilmişti.

Sonuç On Üç

**Enmerkar'ın Uruk'taki hükümlanlık çağı
I. yada II. EH dönemlerine değil, daha çok yazı
öncesi dönem olarak da bilinen geç dönem
Uruk periyoduna yerleştirilmeli.**

Bu durumda IV. Uruk şehrinin, Enmerkar tarafından inşa edildiğini kolaylıkla söyleyebiliriz; bu kralın sözlerini kaydetmek için kil tabletler kullanan ilk kişi ve Eanna yerleşkesini mimarı olduğunu içeren geleneksel görüştür.

Gılgameş'in geç dönem I. EH periyodunda bir kral olduğunu ve Enmerkar'ın daha önceki IV. Uruk periyodunda hüküm sürdüğünü öne sürmüştüm. Her iki Sümer hükümdarı da tufandan sonra başa geçtiyse, bu durumda hem Kitab-ı Mukaddes'te hem de Mezopotamya geleneğinde hatırlanan bu yıkıcı olayın, Ubaid Periyodu olarak bilinen arkeolojik çağda meydana geldiği ve Woolley'in Ur'daki kil tortusunu Kitab-ı Mukaddes'teki tufanla açıklamasının haklı olduğu sonucuna varıyoruz. Tufan, Ubaid periyodunun sonuna doğru gerçekleşti ve muhtemelen hemen sonrasına denk gelen Uruk periyodunda yer alan önemli kültürel gelişmelere ön ayak oldu.

İnanna'nın taşınabilir mihrabı bir boğanın sırtında taşınırken. Uruk döneminden kalma bu mühürün üstünde İnanna'nın kapı dikmesi motifinin, tapınağı olduğu kadar taşınabilir mihrabı da süslediğini görüyoruz (P. Amiet, 1961, pl. 46:653).

Fakat I. Ur Hanedanlığı'nın başlangıcı olan M.Ö. 2348 yılından geriye giderek bu arkeolojik dönemleri kesin olarak tarihlendirebilir miyiz? Woolley'in tufan seviyesine kronolojik bir sayı koyabilseydik güzel olurdu. Arkeologlar Ubaid periyodunun sonunu M.Ö. 4000 dolayları olarak tarihlendirmiş durumdalar ama bu sonuç, sadece kaba bir çömlekçilik kronolojisi ve ham karbon-14 ağaç halka analizi nedeniyle birkaç yüzyıl yüksek olan radyokarbon tarihlendirmeleri üzerine kurulu. Bu nedenle, hâlâ arkeolojinin M.Ö. 4. bin yılda bir zamanda meydana geldiğini öne sürdüğü yıkıcı bir tufanı tarihlendirmek için alternatif metotlar bulmaya çalışıyoruz.

I. Ur Hanedanlığı'nı önceleyen Sümer Kralları Listesi üzerine birkaç hafta boyunca kafa yorduktan sonra, orada verilen regnal (bölgesel) sayıların çalışmak için imkansız olduklarına dair bir sonuca isteksizce vardım. Çünkü Mesannapada'nın hükümlerinden tufana ulaşmak için geriye doğru güvenli bir şekilde hesap yapamıyordum. Bununla birlikte çalışmamdan ortaya çıkan şey, kral listesinin modern çevirisinin derleyicisi Thorkild Jacobsen'in I. Kiş ve I. Uruk hanedanları ile ilgili hesaplamalarda yanlışlığına dair güçlü bir hissiyatı.

Regnal verinin olmadığı yerlerde ortalama hanedanlık sürelerinin çağlara dair yaklaşık tarihleri belirlemek için kullanılabileceğini savunsam da SKL'nin en erken dönemlerinde bu metodun tümüyle yanlış sonuçlar üreteceğine inanıyorum. Tufan öncesi (yani Ubaid) ve hemen tufan sonrası (yani yazı öncesi) çağlar I. Ur (geç dönem Erken Hanedanlık periyodu) ile başlayan tarihsel dönemle karşılaştırıldığında çok farklı bir şey ortaya çıkıyor. Gördüğümüz gibi erken dönem efsanevi çağ krallarına olağanüstü uzunlukta hanedanlık dönemleri veriliyor. Jacobsen bu sayıları basitçe göz ardı ediyor ve her bir kral için yirmi yada otuz yıl belirliyor.

Sonuç olarak, eğer kendimiz aynı yaklaşımı yeni kronolojiye adapte edersek, I. Uruk Hanedanlığı M.Ö 2348 olduğunu belir-

lediğimiz I.Ur Hanedanlığı'nın başlangıcından yüz otuz yıl sonra başlayacaktır. Bu durum, Meskiakesher'in (I. Uruk'un kurucusu) hükümrانlığının başlangıcını M.Ö. 2478'e yerleştirecektir ve tufan çok önce değildir.

Burada bilim insanlarını Woolley'in tufan için arkeolojik adayını kabul etmekten alıkoyan kronolojik bir problem yatıyor. Eğer Meskiagkaşer'den (I. Uruk) Mesannapada'ya (I. Ur) kadarki dönem yüz otuz yıldan fazla bir zaman değilse, bu durumda görece kısa olan bu zaman dilimi, Uruk Jemdet Nasr, I. ve II. Erken Hanedanlık arkeolojik dönemlerini içermek zorunda. Bu nedenle bilim insanları Şuruppak kil tortusunu tufan göstergesi olarak görme eğilimindedir, çünkü yüz otuz yıl bu dönemde II. EH ve erken dönem III. EH arkeolojik dönemleri arasında köprü kurmak durumunda kalırdı.

Ama problemin tek çözümü bu mu? Woolley'in tufanını işaret eden kanıt, öylesine reddedilemeyecek kadar güçlü. Belki de cevap Meskiagkaşer'den Mesannapada'ya kadar var olan nesilleri incelemektedir. Thorkild Jacobsen'in 20-25 yıllık nesilleri olarak değil, Kral Listesi'ndeki hükümdarların isimleriyle temsil edilen "çağlar" olarak incelemekte yatıyordu. Demek istediğim bu uzun yaşamış kahraman kralların hükümrانlıklarının, hanedanlıklar olarak ele alınma ihtimalini düşünmemiz gerektiği. Enmerkar, Lugalbanda, Dumuzi ve Gilgamesh gibi kahraman figürler, çağın efsanevi tarihine hiçbir önemli katkıda bulunmayan bir çoğunun isimlendirilmediği kral listesinde, kralar çizgisinin hanedanlığa adını veren kurucularıdır.

SKL'de liste dışı bırakmaya yönelik bir çok örnek bulunmaktadır. Örneğin Aannapada hükümrانlığı, babası Mesannapada'nın seksen yıllık hükümrانlık dönemi altında toplanıyor. Dahası gömölme şekillerinden anlaşıldığı üzere açık bir zenginliğe sahip olmalarına rağmen, mezarları Sir Leonard Woolley tarafından keşfedilen ve SKL'de yer almayan Ur kralları mevcut. Ur'un bu "kayıp" hükümdarları Mesannapada'ya önceledikle-

rini belirten bir katmanda yer alıyorlar; oysa I. Ur Hanedanlığı Mesannapada ile başlıyor. “Kiş Kralı” olarak anılan birçok hükümdar da SKL’de belirtilmiyor. Dolayısıyla Uruk krallarının hepsinin, kabul edilmiş Sümer Kralları Listesi’nde yer almadığını görmek şaşırtıcı değil.

Böylelikle SKL’de tarih öncesi büyük hükümdarlara verilen yüzyıldan fazla olan hükümlanlık süreleri, bu hükümdarların haleflerinin hüküm sürelerini de içeriyor olabilir. Bu durum, bize Jacobsen’in belirlediği yüz otuz yıldan daha uzun bir zaman aralığı tayin etme izni veriyor. Fakat soru şu: ne kadar uzun bir zaman?

Ne yazık ki Kral Listesi’nde verilen rakamları düz şekliyle kabul edemeyiz çünkü bunlar tek kelimeyle hayali rakamlar. Eğer etseydik, o zaman tufandan sonraki ilk Kiş Hükümdarı Etena, hükümlanlığına M.Ö. 11138’de başlayacaktı; yani Woolley’in tufan katmanının yerleştirildiği Ubaid döneminin sonundan yaklaşık 7 bin yıl önceki bir tarihte. Diğer yandan Meskiagkaşer I. Uruk Hanedanlığı’nın kuruluşunu M.Ö. 4518 olarak beliryecekti - Uruk periyodunun başlangıcının, arkeolojik terimlerle M.Ö 4 bin dolayları olarak kabul edildiğine bakılırsa eğer, bu kabul edilebilir bir sayı. Fakat I. Uruk’un kuruluşu için M.Ö. 4518 yılı bile çok yüksek. Özellikle Lugalbanda Hükümlanlığı’nın hüküm süresi, 1200 yıl gibi hayret verici bir uzunlukta kaydedilmişken.

Gördüğünüz üzere tufanı yada I. Uruk Hanedanlığı’nın başlangıcını belirlemekle ilgili problemler aşılmaz nitelikte. Burada söyleyebileceğimiz şey; tufanla ilgili en iyi kanıtın görünen o ki hâlâ Sir Leonard Woolley’in Ur’daki tufan çukuru olduğu. Tufanın arkeolojik tarihi, Ubaid periyodunun sonuna doğrudur; yaklaşık olarak en erken M.Ö. 4 binle en geç M.Ö. 3 bin yılları arasında bir yerde.

Sonuç On Dört

Yaratılış kitabından

Nuh tufanı olarak bildiğimiz şey muhtemelen Antik Yakın Doğu’da yazıdan ve çömlekçi çarkının kullanıldığı çömlekçilikten çok önce olmayan bir zamanda meydana gelmiş gerçek bir tarihi olaydır. Yıkıcı tufan Ubaid kültürünün sonunu getirdi ve izleyen Uruk Periyodu’nda Uygarlığın hızla gelişmesine yol açtı.

Eğer Ur’daki tufan çökeltisini, ünlü tufanın çökeltisi olarak kabul edersek, bu durumda kahramanlar çağına ait tarihle ilgili öne sürülen genel çerçeve yerine daha iyi oturuyor. Bu durumda I. Uruk Hanedanlığı’nın kahramanları -özellikle büyük kurucu kral Enmerkar- arkeolojik olarak Uruk Periyodu’nda, Uruk şehri genişleyip ilerlediği zamanda yer alıyorlar. O zamana ait mühürler büyük bir kralın, geleneğe göre Uruk’a Enmerkar tarafından tanıtılan tanrıça İnanna tapınağında seramoniler düzenlediğini gösteriyor. Bir hükümdarı İnanna’ya adaklar adarken tasfir eden ünlü “Uruk Vazosu” Enmerkar’ın başka bir temsili olurdu. Yazı da ilk olarak Uruk Periyodu’nda ortaya çıkıyor ve yine gelenek, yazının icadını Enmerkar’a dayandırıyor. Birkaç nesil sonra Gilgameş, Uruk’ta I. EH olarak bilinen arkeolojik dönem boyunca hüküm sürüyordu. II. ve III. EH’ye ait sanat o zamana ait silindir mühürlerde Gilgameş’e çok benzer bir kahraman figürünü betimliyor. Orjinal görüş, bunların bağlı bulundukları kronolojiyi altüst etmeden daha sonradan yenilenebilir “Gilgameş mühürleri” oldukları idi.

Şimdi burada başarabildiğimiz şeyle tutarlı olabilecek çok farklı bir kültürel kaynaktan gelen kutsal Kitab-ı Mukaddes dışı bir bilgi vermek istiyorum.

Eski Sümer'de Yeni Kronoloji

M.Ö. 4500

Adem'in torunlarının
Sümer'e gelişleri.

Daha sonra şehir halini
alacak ilk yerleşim.

UBAİD

M.Ö. 3100

URUK

Tufan
Meskiagkaşer

M.Ö. 2800

M.Ö. 2700

JEMSED NASR

Enmerkar
Lugalbanda

**I. Eski
Hanedanlık**

Dumuzi

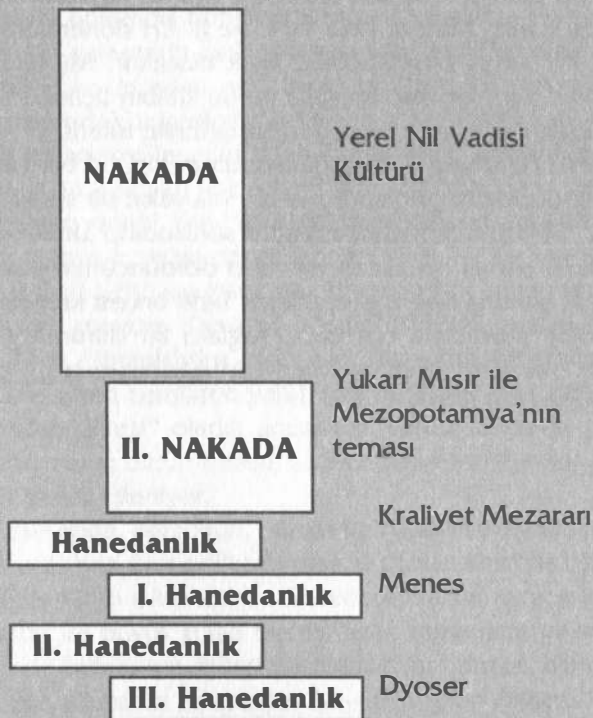
Gilgames

M.Ö. 2500

M.Ö. 2400

II. Eski Hanedanlık

Eski Mısır'da Yeni Kronoloji

Yakın zamana dek Maya Mezo-Amerikan Uygarlığına ait gelenekler hakkında çok az bilgiye sahiptik çünkü bu uygarlığın yazı dili tamamıyla deşifre edilmemişti. Şimdi onların birkaç bin yıl geriye giden tarihi bir takvim geliştirmiş olduklarını keşfetmiş bulunuyoruz. Mayaların yıkıcı tufanının gerçekleştiği tarih olarak M.Ö. 3113 yılını vermeleri oldukça ilgimi çekiyor.¹⁵ Bu tarih, erken dönem Mezopotamya Kral Listesi, oyma sanatı, edebiyatı ve arkeolojisi üzerine kurulu Sümer tufanının bulduğumuz muhtemel tarihiyle uygunluk göstermekte. Aradığımız kesin tarih bu olabilir ama söz konusu kesin tarihi kabul etmemizin sonucu, Uruk, Jemdet Nasr ve I. ve II. EH dönemlerini sadece yedi yüz atmış beş yıla düşürmek olacaktır. Mümkün olabilir ve bu durum, kronolojik plana ve bu kitabın üçüncü bölümünü oluşturan hanedanlık öncesi Mısır tarihiyle tutarlı.

Belki de Ubaid döneminin sonunun M.Ö. 4 bin yılı olduğuna dair ortodoks tarihlendirme bin yıla yakın bir süre kadar yüksektir. Büyük tufan, Ubaid çağını sonlandırıp Uruk döneminin habercisi olmuş olabilir. Ama tufan dördüncü bin yılın başında olmadı; sonuna doğru gerçekleşti. Tarih öncesi kronolojisi, Yeni Kronoloji modeliyle çok daha sağlam bir duruma geldi ama sonuç olarak tarihsel ve Kitab-ı Mukaddes'e bağlı çıkarımlar gerçekten ilgi çekici.

TUFAN ÖNCESİ

Son iki bölümde tartışılan Kitab-ı Mukaddes dışı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla tufanın gerçek bir olay olduğu açık - en azından eski insanlar için öyle olduğu kesin. Toprak üzerindeki arkeolojik kanıtın zayıf olduğunu kabul etmek gerekse de antik dünyanın tufan öncesi şehirlerini ve bu şehirlerde yaşayan insanları yok eden bir tufanın meydana geldiğine tanıklık eden edebi kanıtlar oldukça güçlü bir şekilde ortada duruyor. Geniş kaynaklarda tufandan kurtulan ve tanrısı Enki/Ea'ya teşekkürlerini saygısını ve adanmışlığını sunan bir kahraman teması mevcut. Tamamıyla farklı isimlerle anılan bir kahraman -Nuh, Utnapishtim, Atrahasis, Ziusudra, Deucalion- açık bir şekilde etten kemikten yaratılmış bir insan ama daha sonra "Yaşayanlar Ülkesi" olarak anılan bir yerde tanrılarla yaşayan biri. Kahramanın bütün kaderi, sadece İbrani versiyonda tümüyle insan olarak işleniyor.

Bu durumda, eğer Nuh, Sümer ve Akad edebiyatının kahramanları arasında ayırt edilebiliyorsa, o zaman Yaratılış bölümündeki diğer Kitab-ı Mukaddes karakterlerini de aynı şekilde bu edebiyatta ve büyük tufan öncesi uzak zamanlara uzanan Kral Listesi'nde bulmamız mümkün olabilir mi? Birçok bilim insanı geçen yüz yılı aşkın bir zaman boyunca tufan öncesi "ata"ları araştırdı ama arayışlarında çok ileriye gidemediler. Sonuç olarak uzun süren bu çabalar, Yaratılış bölümündeki tufan öncesi

“ata”larla Kitab-ı Mukaddes dışı Mezopotamya yazıtlarındaki tufan öncesi kahramanlar arasında, elle tutulur ve özel, çok az bağlantı kurulabildi.

Bu zorlu problemi çözmeye çalışmak, Mayıs 1997’nin son haftası bu göreve başladığımda benim için boşa zaman harcamakla eşdeğer gibi duruyordu. Her şeyden öte ben Sümerolog değilim ve bu konuda benden çok daha kalifiye insanlar, bu iki kaynağı karşılaştırarak çıkarılabilecek her sonucu çıkarmış olmalıydı. Fakat “Efsane” deneyimini Tubal-Kain, İrad, Eniş, Kain ve hatta Adem ve Havva’nın yerini tespit etme girişimine doğru genişletmeye dair meydan okumayı kabul etmekte, belki de boşa harcanmış birkaç günlük araştırma olabilir düşüncesinin dışında bir sakınca görmedim.

Oyunun Kuralları

“İsim oyunu”na başlamadan önce size antik yazıların kodunu kırmamızda başvurmamız gereken birkaç dilbilimsel kuralı hatırlatmalıyım.

Zaman’ın Testi’ni okuyanlar, beni II. Ramses’in M.Ö. 925’te Kudüs tapınak ve saraylarını yağmalayan Kitab-ı Mukaddes’teki Şişak’ın arkasındaki tarihsel figür olduğuna götüren argümanlara aşina olacaklardır. Ramses’in adının kısa bir formu olduğunu açıklarken, Mısır dilinde “sin”in Semitik dillere (bazen Kitab-ı Mukaddes İbranicesi’nde ve daha çok Akad dilinde) “ş” (şim) olarak çevrildiğini göstermiştim. Bu nedenle II.Ramses’in Mısır dilindeki “Sisa” olan kısa adı, Kitab-ı Mukaddes’te “Şişa(k)” oluyor. Orta Doğu’da “s”nin “ş”ye dönüştüğü bu türden birçok örneğe rastlamaktayız. Örneğin, Arapça “selam”, İbranice’de “şalom”, Mısır dilinde “Askelon”, İbranicede “Aşkelon”, Mısır dilinde “Ramessu” Akad dilinde “Riamaşeşa”, Akadça “Astarte” İbranice’de “Aştarot” vb. Fakat bu kadere sahip olan sessiz harf yalnızca “s” değil. “t” ve “d”, “k” ve “g”, “m” ve “n”, “r” ve

“l” harflerinin, değişik diller ve lehçelerde benzer değişimlere uğradığını görüyoruz. İkinci bölümde gördüğümüz gibi, aynı değişim hecelerdeki sesli harflerde de olabiliyor. Böylece Kitab-ı Mukaddes’teki “Ararat” Asurca’da “Urartu”, “Arbilum”, “Urbilum” ve “Erbil”, “İştar” Kenan dilinde “Astarte” yada İbranice “Aştarot” ve Sümerce “Dumuzi” Kitab-ı Mukaddes’teki “Tammuz” oluyor.

Berossus ve Kral Listesi

Araştırmacılar, mevcut antik tarihi kaynakları listelerken, iki isim listenin tepesinde yer alıyor; Manetho ve Berossus. Aegyptiaca adında Yunan dilinde yazılmış olan firavunlar tarihinin yazarı, M.Ö. üçüncü yüzyılda yaşamış Mısırlı bir Heliopolis rahibiydi. Önceki araştırmama aşına olanlar, Yeni Kronoloji’yi kurarken bu çalışmaya (günümüze kadar gelebilen yeniden düzenlenmiş formlarına) birkaç defa başvurmuş olduğumu hatırlayacaklardır. Bununla birlikte şimdi Manetho’nun “rakibi”ne dönmemiz gerekiyor; Efendisi I. Antiochus için Mezopotamya hükümdarlarının tarihini yazan ve aynı dönemde yani M.Ö. üçüncü yüzyılda yaşamış olan Babilli rahip Berossus’a.

Berossus tıpkı Manetho gibi atalarının tarihi üzerine Babiloniaka isimli üç ciltlik Yunanca bir eser ortaya koydu ve yine Manetho gibi yararlandığı kaynak tapınak arşivleriydi. Özelde ise dökümanlar Esagila olarak bilinen Babil’deki Bel (Baal) tapınağındandı. Çalışması sonraki Greko-Romen tarihçiler tarafından yüksek derecede itibar gördü ve çok defa alıntılar yapıldı. Ne yazık ki günümüzde söz konusu çalışmaya ait bir el yazması bulunmuyor. Ve yine Manetho ile ilgili sahip olduğumuz tek şey, Josephus ve Eusebius tarafından yapılmış alıntılardır. Bu ikincil kaynaklardan, II. Kitap’ta Berossus’un tufanla ilgili ufak bir anlatısının kaydedildiğini görüyoruz; kahramanı Xisuthros, Sümer tufanı kahramanı Ziusudra ile aynıdır.

Otiartes'in ölümünden sonra oğlu Xisuthros on sekiz seroi (68,800 yıl) hüküm sürmüştür. Hepsi birlikte on kral ve yüz yirmi seroi (432,000 yıl). Onun zamanında büyük tufan meydana geldi ve hikâye şu şekilde kaydedildi: Cronus (Enki/Ea) Xisuthros'a rüyasında göründü ve Daisios (Ayarı-Nisan/Mayıs) ayının on beşinci gününde insanoğlunun yıkıcı bir tufanla yok edileceğini açıkladı.¹

Orijinal ad olan Ziusudra, Berossus'un zamanındaki bozulmuş Yunanca'da tanınabilir. (Berossus çok kötü bir Yunanca öğrenciydi.) Burada aynı sesli harflerin değiştiği gibi Z'nin X'e ve d'nin th'ye dönüştüğünü görüyoruz. Bu bizi Yaratılış kitabındaki tufan öncesi kahramanları Sümer kayıtlarında tanımamızı engelleyen dillerin karışmasına güzel bir örnek.

II. Kitap'ın başlangıcında Berossus, tufandan önce hükmeden on kralı listeler. Sonuncusunun adı Xisuthros'tur ve bu, bizdeki Nuh'tur. İlginç bir şekilde, Yaratılış Kitabı'nın beşinci bölümünde de Adem'den Nuh'a kadar on atanın listelenmiş olduğuna sıklıkla dikkat çekiliyor. Ama Profesör Samuel Külling'in yakın zamanda belirttiği gibi iki gelenek açık bir şekilde aynı kaynaktan beslenmiyor. Berossus'ta hepsi aynı hanedandan olmayan olağanüstü hüküm sürelerine sahip krallar söz konusuysen, Yaratılış geleneği olağanüstü yaşam sürelerine sahip gerçek bir aile şeceresini kaydediyor.²

Kurucu Kral Enoş

Kitab-ı Mukaddes'teki İrad (Enoş'un oğlu) isminin İbranice "inmek" anlamındaki "yarad" sözcüğünden türediğine inanılıyor. Mezopotamya geleneği (SKL ve Yaratılış destanı açısından) Sümer'de kurulan ilk şehrin Eridu (modern Tel Ebu Şahrain, Basra Körfezi kıyıları) olduğunu söylüyor. 1885'te ilk defa Archibald Sayce tarafından öne sürüldüğüne göre Eridu şehri

İrad ismini taşıyor - diğer bir deyişle İrad şehre adını veren kurucu kişiydi.³ Bu önerme Yaratılış Kitabı üzerindeki son tartışmalarda da destek görüyor.⁴

Adem'in (Sümerli) takipçileri güneye doğru hareket etti, Zagros dağlarından aşağı Suziana ovasına "indi". Bu nedenle "aşağı inen kişi" olan İrad halkının aşağıya, tufan öncesi Sümer'e inmesine liderlik etmiş ve ilk şehir olan Eridu, onun adına kurulmuş olabilir mi? Aşağı ülkeye yerleşimle ilgili Yaratılış Kitabı 4:17'de önemli bir ipucu mevcut.

Kain karısıyla yattı ve karısı hamile kaldı ve Enoş'u doğurdu. O bir şehir kurucusuydu ve şehre oğlunun ismini verdi, Enoş.

İlk bakışta bu ifade oldukça açıktır: Kain bir şehir kurdu ve adını Enoş koydu. Ama Kitab-ı Mukaddes tercümelerinin bizi yanlış sonuçlara götürebileceğini biliyoruz. Burada kimin neyi kurduğuna dair bir karışıklık olduğunu anlamamız için orijinal İbranice'ye dönmemiz gerekiyor. Robert Wilson'ın gösterdiği gibi cümlelerin konusu, "O bir şehir kurucusuydu", oldukça anlaşılır bir netlikte.

Normalde öznenin en yakın söylenen isim yada zamir olması beklenir, bu örnekte bu Enoş'tur. Eğer bu tercüme kabul edilirse o zaman şehri kuran Kain değil Enoş olacaktır.⁵

Yaratılış Kitabı 4:17'yi okumak bizi doğal olarak şu sonuca götürüyor: Orijinal olarak Sayce tarafından öne sürüldüğü gibi şehir Enoş tarafından kuruldu, Enoş şehre oğlu İrad'ın ismini verdi ve bu şehir ilk Sümer şehri Eridu'ydu. Gerçekte şehir kurucusu olarak Kain'in değil Enoş'un belirlenmesi, 1883'te Alman araştırmacı Karl Buddle⁶ tarafından öne sürülmüştü. Ama şüphesiz pasajı bu şekilde okumak, "dizenin sonuna Enoş

adının eklenmesi ile çürütölüyor”.⁷ Bununla birlikte, Wilson etkili bir şekilde, Kain’in kurucu ve oğlu Enoş’un da şehre adını veren kişi olduğu yönündeki standart yorumlamanın bazı ciddi zorluklarla karşılaştığına dikkat çekiyor.

(a) Wahyi boneh ir (o bir şehir kurucusuydu) deyimini, eğer Yaratılış Kitabı 4. bölüm aile şeceresinde gösterilen söz dizini kurallarını izliyorsa, Kain değil Enoş’u kastetmeli çünkü Enoş ismi söz konusu deyimden hemen önce geliyor. Böylelikle elimizde “...hamile kaldı ve Enoş’u doğurdu. O bir şehir kurucusuydu...” gibi bir cümle var ve anlam burada oldukça açıktır.

(b) Dahası, Yaratılış 4:2’de Kain, toprağı süren kişi (İbr. obeb adamah) diğer bir deyişle çiftçi olarak betimleniyor. Bu durumda Yaratılış 4. bölümde Kain’e ikinci bir iş olarak şehir kurucusu olma rolü atfedilmesi söz konusu olamaz. Bu aynı zamanda aile ağacında Enoş’u da uygun bir rolden de ederdi.

(c) Wilson’a göre Kain’in oğlu Enoş’un adını taşıyan antik bir şehir bulunmamaktadır. (fakat aşağıya dikkat)

Wilson şu sonuca varır; “bu sebeple 4:17’nin sonundaki Enoş isminin bir yorum olması muhtemeldir.” - bu editörün bir eklemesi ve hatta gerçek anlamın kaybolacağı şekilde metne sonradan yerleştirilmiş bir not olabilir. Eğer böyle olmasaydı metnin anlamı açık olurdu.

Kain karısıyla yattı. Karısı hamile kaldı ve Enoş’u doğurdu. O (Enoş) bir şehir kurucusuydu ve şehre oğlunun ismini verdi (İrad).

Ortaya çıkan bu şeyin büyük bir anlamı var, William Hallo ve

Donald Wiseman'ı da içeren birçok eksper tarafından destekleniyor.⁸ Bununla birlikte Wilson, burada dilbilimsel bir tahminden bahsettiğimizi kabul etmek durumunda. Alternatif bir görüş de tufan öncesi ataların isimlerinin, dünya üzerindeki ilk şehirleri anlatan antik Sümer yazıtlarından icat edilmiş olabileceği yönünde. Bu görüşe göre İrad, Eri ve Uru kelimelerinin “şehir” sözcüğünün çeşitli lehçelerde söyleniş şekli olması itibarıyla erken şehir ismi Uru-du“g”dan türetilmiş olabilir.⁹

Şimdi bildiğiniz gibi araştırmacıların, hayal gücüyle desteklenen kendi yöntemlerini, eski problemlere yeni çözümler getirmek adına kullanmalarıyla ilgili hiçbir sorunum yok. Böylelikle bize bir değil iki büyük Sümer şehrinin Kitab-ı Mukaddes'teki kurucularını verecek olan ekstra bir fikir sunacağım. Eridu'nun İrad ([dağlardan] indirilmiş kişi) isminden geldiğini öne sürenleri destekliyor, ayrıca Enoş (İrad'ın babası) ismiyle hem Enmerkar hem de Gilgameş'in evi olan bir diğer önemli erken dönem Sümer şehri Uruk arasında bir bağlantı kurulabileceğine inanıyorum.

Uzun süre I. Uruksminin Sümer dilinde ortaya çıkışıyla ilgili bilgi vermedim. Bu ismi Unuk yada Unug olarak yazılı bulacaksınız - belki de Enoş isminin orjinal Sümercesidir! Bu durum Kitab-ı Mukaddes yazıcısının karmaşasını açıklayabilir. Yazıcı Yaratılış'ta, Enoş ismini şehir-kuran ifadesinin sonuna ekledi çünkü bu en kudretli Sümer şehrinin, tufan öncesindeki bu büyük atanın ismiyle anıldığını biliyordu. Diğer taraftan belki de cümle sonundaki “Enoş” notu, bir yazarın şehrin adını ekleyerek duruma açıklık getirme düşüncesinin sonucu olabilir. Yazar Enoş'un Eridu'yu kurmuş ve şehre oğlu İrad'ın adını vermiş olduğunu anlayamamış olabilir.

Sümer şehirlerinin onlara isim veren kurucuları ile ilgili daha fazla Kitab-ı Mukaddes bağlantısı öne sürebiliriz. Leonard Woolley tarafından kazılan Ur şehri, Sümerce'de konuşma dilinde uru. Unuki olarak yazılabilir. İsim Sümerce'de logografiksel

olarak uru. Unuki olarak yazılı ve Akad dilinde Urum, Semitik/İbranice’de de Uru/Ur olarak kısaltılmış.¹⁰ Ur “şehir” anlamına geliyor fakat orjinal Uru-Unuki “Unuki’nin Şehri” olarak anlaşılabilir; diğer bir deyişle “Enoş’un Şehri”.

Daha da ötesi başka bir “ata”nın kimliği, tufan öncesi başka bir Sümer şehriyle belirlenebilir -Badtibira- Eridu’dan sonra ikinci politik merkez; “krallığın cennetten aşağı indirildiği şehir”.

Bad-tibara “Metal İşçisinin Şehri” anlamına geliyor. Eğer Tubal ismindeki İbranice sessiz harfleri alırsak T-b-l harflerini elde ediyoruz. Yumuşak sessiz olan “l” harfinin sıklıkla “r”nin yerini aldığını biliyoruz, bu nedenle orjinal olarak T-b-r harflerini elde edebiliyoruz.

Sonuç olarak antik Tibira’nın kelime köküne ulaşıyoruz.¹¹ İlginç bir şekilde Tubal-Kain’deki “Kain”, “demir ustası” anlamına geliyor ki bu da bu az bilinen Sümerce sözcüğün açıklayıcı bir niteleme olarak Yaratılış’ın İbrani yazarı tarafından eklendiğini gösteriyor. Böylece Tubal-Kain’le Badtibira arasında bir şekilde bir bağlantı olduğuna dair ipuçlarının var olduğu görülüyor. Belki de burada orjinal bir isim koyucusu var; “Tubal Yerleşkesi” yada tercüme edersek, “Demirci’nin Şehri”.

Sonuç Onbeş

**Sümer şehirlerinin birçoğu kurucularının isimleriyle adlandırılmış görünüyor.
Bunlar Yaratılış kitabı 4-5’te İbrahim’in tufan öncesi ataları olarak karşımıza çıkıyor.**

Büyük Bilgeler

Bütün bu çalışmaya Berossus ve Kral Listesiyle başladık. Peki ya tufan öncesi ve hükümdarlara dair Sümer gelenekleri? Bu kaynakta Yaratılış ile Kitab-ı Mukaddes dışı gelenekler arasında kurmaya çalıştığımız dilbilimsel ve tarihi sentezimize ekleyeceğimiz herhangi bir şeyler var mı?

Şimdi Sümer apkalluları yada bilgeleri ile ilgili soruya geldik. Bunlar tufan öncesi krallar değil, onlara eşlik eden bilgiler ve danışmanlardır.

Mezopotamya literatürü seyrek de olsa tufan öncesinde yaşamış ve görünüşe göre uygarlığın sanatı ve yeteneklerinin yaratıcıları olarak kabul edilmiş yedi bilge (apkallu) referanslarını içerir.¹²

Bu olağan dışı kişiler kimlerdi? Bu kişiler çok değişik fiziksel karakteristikler atfedilen (insan başlı balık bedenliler) tüm amaçları ve niyetleriyle mitolojik yaratıklardı. Fakat mitolojik söylemler bir kez kaldırıldığında, Yaratılış'ın tufan öncesi atalarının uzak hatırasının, bu apkalluların isimlerinde ve edimlerinde gizlendiği görülecektir.

Apkallu geleneğine göre, ilk ve en büyük bilgiler Eridu'nun ilk hükümdarı, Kral Aalu'nun (SKL - Alulim) çağdaşıdır. Bu "Eridu rahibinin saflaştırılması" idi, Adapa yada Uan-Adapa, "cennete yükseltilmiş olan".¹³ Berossus onu Oannes (Uan'dan geliyor) olarak anıyor.

W-20030 tabletinde "Uan" isminin, ilk bilgenin ismi olarak verildiğini görüyoruz. Bununla birlikte Uan, ayrıca diğer antik metinlerde Uan-Apada olarak çift isimli geçiyor. Bu Adapa'nın "bilge" anlamına gelen bir sıfat olduğunun tartışıldığı bir durum yaratıyor.¹⁴ Bu mitin olası bir açıklaması, kralın yarı balık yarı insan olan bu bilge danışmanı ile ilgili, Adapa sözcüğünün, benzer bir söylenişe sahip ve "denizde doğan" anlamına gelen

Sümerce kelime “utuaba” ile potansiyel bir karışıklığının bulunmasıdır. U’dan a’ya, t’dan d’ye ve b’dan p’ye bildik değişiklerle Aduapa’yı elde ediyoruz. Apkalluların Eridu’daki kutsal abzu ile yakın bağlantısına bakılırsa, Adapa sıfatından bir deniz yaratığı geleneğinin kaynağını alması çok da sürpriz sayılmayacaktır; hatta sözcüğün gerçek anlamı “denizde doğan kişi” değil “bilge kişi” olsa bile. Geç dönem Seleusid Periyodu’na ait çok sonraki bir yazıta göre, Oannes-Apada eski çağlardaki bir tapınağın kurucusudur; belki de Eridu’nun en erken kutsal mabedi, dünya üzerindeki ilk tapınaktı.¹⁵

Tüm bunlar, bir çok Sümeroloğun ve Kitab-ı Mukaddes araştırmacılarının, Adapa ile Kitab-ı Mukaddes’teki Adem arasında doğrudan bir bağlantı kurduklarının farkına varıldığında çok daha anlamlı hale geliyor. “P” ve “m” harfleri arasındaki basit bir değişim bize Kitab-ı Mukaddes’teki ismi veriyor. Bu durumda Sümer Adapa Destanı’nı tamamıyla yeni bir ışık altında okuyabiliriz. Adem’le ilgili Yaratılış 2-3 bölümü ve Adapa hikâyesinin ana temalarını kısaca karşılaştıralım.¹⁶

- Hem Adem hem de Adapa’nın sadakati kendi ilahlarınca test edilmiştir.
- Her iki test de yiyecek içeriyordu.
- Her ikisi de ölümsüzlüklerini kaybetti ve ölümlü insanlar oldu.
- Bu durum insanlık üzerinde belirli sonuçlar doğurdu.
- Adem ve Adapa insanoğlunun ilk nesliydi.
- Gördüğümüz gibi, isimleri dilbilimsel olarak eşit sayılabilir.¹⁷

Sümer’in Yedi Bilgesi geleneği etrafında başka bir potansiyel Kitab-ı Mukaddes bağlantısı daha mevcut. Bu bilgelerin sonuncusu olan Utuabzu’nun ölmediği ve gömülmediği, bunun yerine Adapa gibi cennete yükseltildiği söyleniyor. Bu olay

Balık-adam Oannes Adapa'nın Austen Layard tarafından Nimrud'daki Asur rölyeflerinin kayıtları esnasında yapılmış bir çizimi.

Yaratılış 5:24'te anlatılana benziyor; “Enoş Tanrı yolunda yürüdü ve ortadan kayboldu; çünkü Tanrı onu yanına almıştı”. Utuabzu ve Enoş, isimleri arasında tabi ki hiçbir bağlantı yok ama Utuabzu'nun kralı ile Enoş arasında böyle bir bağlantı olabilir. En-me-dur-anki isminin son parçası ile Kitab-ı Mukaddes'teki Hanok ismi muadildir. Kusal kitaptaki Enoş'un cennete yükseltilmesi geleneği, Sümer geleneğinde Enmeduranki'nin (yani Enoş'un)

Apkallu'sunun (bilgesinin) cennete alınması ile karıştırılmış olabilir mi?

Sonuç Onaltı

Erldu bilgesi Adapa'dan bahseden Sümer efsaneleri, Adem'in Kitab-ı Mukaddes'teki hikâyesiyle benzerlik gösteren birçok ebedi unsur içeriyor.

Tufan öncesi ataların Kitab-ı Mukaddes dışı benzerleri ve dikkatinize sunduğum tüm bağlantılar, tarih öncesi çağda yaşamış gerçek karakterlerle ilgili genel bir gelenekten kaynağını alıyor. Bununla birlikte Kitab-ı Mukaddes'teki yaratılış hikâyesiyle bir kez daha kesin bir şekilde efsane hanedanlıklara geri dönüyoruz. Tabi ki burada Yaratılış'taki Aden Bahçesi bölümünü gerçek tarih yolunda ve daha çok mucizevi içeriğiyle birlikte sonuçlandırmak zorundayız. Fakat burada gerçek bir tarihi aramamız gerekir mi? Antik tarihçilerin bir görevi de Sümer'in mitolojik

gelenekleriyle Kitab-ı Mukaddes arasındaki bağlantıları araştırmaktı. Eğer tartıştığımız gibi Yaratılış'taki hikâyeler her iki kültürün kalbinde yatıyorsa - çünkü ortak atalara sahipler - o zaman her iki gelenekteki yaratılış mitleri benzer görünüşe ve özelliklere sahip olmalı.

Edebi sentez üzerine böyle bir çalışmanın çivi yazısı metinler ilk kez çevrilmeye başlanana kadar yapım aşamasında olması sizi şaşırtmayabilir. Sümerologlar ve Akad araştırmacıları hatırı sayılır ölçüdeki yeteneklerini, Mezopotamya ve Yaratılış mitolojileri arasında paralellikler bulmak üzerine yoğunlaştırdılar. İçinde bulunduğumuz bu karşılaştırma girişimi üzerinde çok az çekişme ve görüş açısı farklılığı var; çünkü yaptığımız tarihi bir analizden çok karşılaştırmalı bir edebiyat çalışması. Bununla birlikte edebi gelenekte bir ortaklık keşfedilirse, bu durum bizi tarihi araştırmamıza götürecektir. Sümerolojinin bu yaklaşımı, önde gelen Mezopotamya araştırmacıları tarafından öne sürülen etkileyici önermelerin olması ve Yaratılış 1-11 bölümündeki anlaşılması güç hikâyelere büyüleyici bir ışık tutması cesaretlendirici. Adem ve yaratılış ile başlayalım.

Adem: Çamurdan Adam

Adem ismi Sümerce bir sözcük değil; Batı Semitik dil grubuna ait ve daha önce gördüğümüz gibi “kırmızı” yada “yer” anlamına geliyor. Sümer sözlüğünde “Semitik aktarılmış sözcük” olarak beliriyor ve “halk/insanlık” anlamında kullanılıyor.¹⁸ İlginç bir şekilde “Adem” Ugarit panteonunun başı El’le birlikte anılan Suriye’deki Bronz Çağı şehri Ugarit’ten kalma Kenanca bir metinde ortaya çıkıyor. El kuşkusuz Yaratılış’ta Tanrı’nın isimlerinden biri. Böyle keşifler Kitab-ı Mukaddes hikâyelerini tarihi bir bağlamda ele almamıza yardımcı oluyor ve bize Kitab-ı Mukaddes’in ilk bölümünün antik köklere sahip olduğuyla ilgili güven veriyor. Küçük bir çivi yazısı tabletinde bu büyük Kenan

tanrısı El için kullanılan sıfatın, Ab-Adem – “İnsanın Babası” olduğunu görüyoruz. Bu durum, Aden hikâyesinin Kitab-ı Mukaddes sınırlarını aştığı yönündeki iddiamızı destekliyor.

1969’da Wilfred Lambert ve Alan Millard, Atrahasis Destanı üzerine kusursuz çalışmaları, bu karmaşık mitle Kitab-ı Mukaddes’teki insanın yerdeki tozdan yaratıldığı düşüncesi arasında yakın bir paralellik gördüler.¹⁹

(Atrahasis Destanı’nın) yazarı (Sümer mitolojindeki) genel olarak kabul edilmiş görüşü kullandı ... o Adam katledilen bir tanrının kille karıştırılmış kanıyla biçimlendirilmişti ... “Çamur” bu bağlamda insan vücudunu oluşturan maddedir. Bu bilgi, ölümden “çamura dönüş” diye bahsedilen birkaç bölümden öğrenilebilir. Tamamıyla aynı konsept insanın yaratılışı ile ilgili İbrani açıklamada da görülebilir ... (Yaratılış 3:19)

Mezopotamya geleneğinde ilave madde olarak tanrı kanının bulunmasına rağmen, yaratıcı tanrının, bir çömlekçinin çömleklerini yada kilden heykelciklerini şekillendirmesi gibi insanı kilden yaratması yönünde ilginç bir paralellik söz konusu.

Yehova Tanrı İnsanı (İbr. Adam) yerdeki (İbr. adamah) topraktan (İbr. aphar) şekillendirdi ve bumuna hayat nefesini üfledi ve İnsan yaşayan bir varlık haline geldi. [Yaratılış 2:7]

... toprağa (İbr. adamah) döneceksin ondan alındığın gibi. Toprak (İbr. aphar) olduğun için toprağa (İbr. aphar) döneceksin. [Yaratılış 3:19]

Burada “aphar” şiirsel nedenlerle toprak olarak çevrilmiş, fakat bu kelime aynı zamanda “çamur” anlamına geliyor. Böylece her iki kaynakta, Kitab-ı Mukaddes’te ve Mezopotamya geleneğinde insanın çamurdan yaratılması söz konusu.

Atrahasis Destanı'na dönersek başka bir paralellik daha buluruz. Nammu, eski çağ okyanus tanrıçası ve Enki'nin annesi, oğluna insanı yaratmasını ve böylece insanların tanrılar için hizmet edebileceğini söylemiştir.

Oğlum (Enki) yatağından kalk ... (ve) aklını çalıştır! Tanrılara kendi benzerleri olan hizmetkarlar yarat.

Enki bütün "iyi ve meziyetli zanaatçıları" topladı ve yanıtladı:

Anne, adını andığın yaratık var olacak. (Çamur işçilerine verdiği yönergeler:) Ona **tanrı benzerliği verin**. Derinlerdeki **çamurun** kalbini karıştırın. (Siz) iyi ve meziyetli zanaatçılar çamuru işleyeceksiniz. Ninmah (Ninhursag'ın başka bir ismi) sizi gözetlerken kollarını ve bacaklarını meydana getireceksiniz. (Doğum'un) tanrıçası ... (yaratıklarınızı) meydana getirirken sizinle birlikte olacak. Anne (yeni doğan'ın) kaderine dair hükmünü ver. Ninmah ona **tanrıların şeklini verecek** - (çünkü) o **insan**.

Agadean periyodundan kalan bu mühür baskısı, güneş-tanrı Şamah'ı başka bir tanrının boğazını keserken gösteriyor. Burada hangi mitin gösterildiği hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz fakat bu, insanın yaratılışı için hayat-kanı sağlamak adına bir ilahın başka bir ilahı katlettiği Atrahasis Destanı'nın bir parçası olabilir.

Burada insanın çamurdan yaratılması dışında bir de insanoğlunun tanrıların suretinde yaratılması söz konusu. Kitab-ı Mukaddes paralelliği oldukça açık.

Tanrı **“İnsanı kendi suretimizde yaratalım -kendi benzerliğimizde-** ve onu denizin, cennetteki kuşların, evcil ve vahşi hayvanların ve yerde sürünen tüm yaratıkların efendisi kılalım” dedi. (Ve böylece) **Tanrı, İnsanı kendi suretinde yarattı.** Tanrı, onu **kendi suretinde** yarattı. İnsanoğlunu erkek ve dişi olarak yarattı. [Yaratılış 1:26-27]

Tanrı’nın sözlerindeki çoğul kullanımına bakın: “İnsanı kendi suretimizde yaratalım - kendi benzerliğimizde”. Aslında “Tanrının” Yaratılış’taki isimlerinden biri, kendisi de çoğul bir kelime olan Elohim’dır (tekil hali El oluyor). Yaratılış’ın ilkel tanrıları kendilerini açığa çıkaran birçok görünüme sahipler, Kitab-ı Mukaddes geleneği dışında, çok tanrılı şekilde her biri kendi özniteliğine sahipler - gökyüzü, yer, su, vb. Enki’nin diğer tanrılarla (kendisinin diğer ilahi görünümleriyle) konuşuyor ve onları överek “kendi suretlerinde” ihtiyaçlarını karşılatmak için insan hizmetkarlar yaratmaya ikna ediyor. Yaratılış’ın tanrısı benzer sekide Adem’e “yardımcı” olarak Havva’yı yaratıyor.

Yehova Tanrı “İnsanın yalnız kalması doğru değil. Onun için bir yardımcı yaratacağım” dedi. [Yaratılış 2:18]

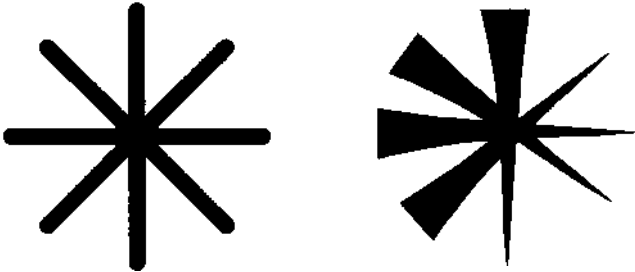
Adem’in kendisi Tanrı’nın bir hizmetkarı mevkisindedir. “Toprağı sürmek” [yaratılış 2:6] ve Aden Bahçesini “ekip biçmek ve bakmak” için yaratılmıştır [Yaratılış 2:15]. Yalnızca tanrının suretinde yaratılmamıştır, aynı zamanda yaratıcı(ları)nın ihtiyaçlarını karşılamak için icat edilmiştir. Yaratılış Kitabı’ndaki Adem ve Havva’nın yaratılması ve Sümer Yaratılış Destanı’ndaki insanoğlu’nun biçimlendirilmesi arasındaki paralellikler, yalnızca bir orjinal konseptten gelişmemiş olanlar için oldukça yakın.

Bilgelik ve Denizlerin Tanrısı Enki'nin insanı yaratmaktan sorumlu Sümer tanrısı olması gerçeği, kaçınılmaz olarak, Yaratılışın geleneksel yazarı olan Musa'nın, İbrani/Yahudi tanrısının Sümer'deki kimliğinin ne olduğu gibi önemli bir soruya götürüyor bizi.

Tanrı'nın İsmi

Musa daha sonra Tanrıya “İsraillilere gidip onlara ‘Atalarınızın tanrısı beni size gönderdi’ dersem ve ‘Adı nedir’ diye sorarlarsa onlara ne diyeyim?” diye sordu Tanrı Musa'ya şöyle dedi: **“Ben ben olanım”**. [Çıkış 3:13-14]

Daha önce gördüğümüz gibi, Enki (Dünya'nın Tanrısı) Doğu Semitik Akad dilinde, yani Babil geleneğinde, Ea olarak anılıyordu. Araştırmacılar Ea sözcüğünün “Eya” olarak seslendirildiğini belirlediler. Böylece Musa yanan çalılığın ardında durup ona dağın tanrısının ismini sorduğunda, gerçekten “Ben ben olanım” (İbr. Eyah asher eyah) cevabını aldı mı? Bu şaşırtıcı deyim uzun süre teologların aklını karıştırdı fakat şimdi bununla ilgili basit bir açıklama bulunuyor. Tanrı'nın sesi basitçe “Eyah asher Eyah” – “Ben, Eyah olarak anılanım” - Ea isminin Batı

Solda orjinal Sümer “tanrı” (Süm. dingir, Akad. ilu) sembolü ve sağda ise onun çivi yazısı (Eski Babilce) benzeri.

Semitik, yani İbranice hali. Araştırmacılar bunun Eski Ahit'te bol miktarda bulunan karakteristik kelime oyunlarından biri olduğunu anlamakta başarısız oldular. “Ben (Eyah), Ea (Eyah) olarak anılanım (asher)”, Kitab-ı Mukaddes'teki klasik kelime oyunlarından biridir. Bu aynı zamanda Tanrı'nın görünüşte anlamsız açıklamasını açıklıyor: “Bu İsrail halkına söyleyeceğin şey, “Ben olan, beni size gönderdi”. Tanrı'nın sözleri gerçekten “Eyah beni size gönderdi” olarak tercüme edilmeli.

“Eyah” yada basitçe “Ya”, birçok Eski Ahit isimleri içinde bir parça olarak bulunan Yehova'nın kısaltılmış halidir. Böylece Enki/Ea, İnsanı yaratan ve daha sonra Ziusudra/Utnapiştım'i insanoğlunun yok olma tehdidine karşı uyanan tanrı, Musa'nın tanrısıyla aynı tanrıdır.

Bu Çıkış'ın kahramanına, Mısır'dan Sina çölü düzlüklerine doğru uzun sürgününde verilen büyük bir keşiftir. Musa Midyanlı rahip Yitro ile temasa geçtiğinde, bu büyük ölçüde asimile olmuş Yahudi'den, halkının çok erken tarihini öğrendi: Aden ülkesindeki kökenlerini, Şinar'dan çıkarılışlarını ve eski çağlardaki tanrılarının adını.

Musa gibi Midyanlılar da İbrahim'in soyundan, ikinci karısı Keturah'tan olma oğullarından geliyorlardı. Fakat Mısır ülkesinde baskı altında kalmamışlardı. İbrahim kavminden ayrılarak kuzey-batı Arabistan'da yaşamışlardı [Yaratılış 25:1-6]. Firavun uygarlığının farklı inanç ve geleneklerinin baskısı altında kültürel ve dini kimliklerini yitirmemişlerdi. Böylece Midyanlılar kültürel olarak kendi kökenlerine İsrail halkından daha yakındı. Antik Mezopotamya'ya kadar uzanan zengin bir sözel gelenekleri var mıydı? Yada belki de Sümer'deki atalarından kalma farklı mitler ve destanlarla bağlantılı orjinal çiviyazısı tabletleri taşımışlardı. Bu Musa'nın Mısır'daki halkına geri getirdiği Mesaj mıydı? Kuşkusuz, Çıkış 3:13-15'i bu yeni ışık altında tekrar okuduğumuzda öyle olduğu görülüyor.

Musa daha sonra Tanrı'ya şöyle dedi, “Eğer İsrail halkına gidip onlara **“Atalarınızın tanrısı** beni size gönderdi” dersem ve bana “Onun ismi ne?” diye sorarlarsa onlara ne diyeyim?” Tanrı Musa'ya dedi ki **“Ben Ea ismiyle anılanım.”** Ve ona dedi ki “Bu İsraililere söyleyeceğin şeydir, **“Ea beni size gönderdi”**. Onlara şöyle söyle, **“Yehova, atalarınızın Tanrı'sı**, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrı'sı beni size gönderdi.” Bu benim tüm zamanlar için geçerli olan adım ve gelecek tüm nesillerce bu isimle anılacağım.”

Anlamlar oldukça açık: İsrail halkı Ea ismini bilmiyordu ve bunu atalarının mirası ile ilgili çok az bir fikre sahip olmaları takip ediyor. Bütün bunlar onlara Musa tarafından öğretilmek zorunda. Bu yüzden bir “kökenler” kitabına ihtiyaç var; İskenderiye'nin Yahudi araştırmacılarının “Yaratılış” diye isimlendirdikleri bir kitap.

Çıkış'ın musibetlerinden sonra, İsrail halkı firavunlar ülkesinden ayrıldı ve kırk yıl boyunca çölde yaşadı. Bu durumda Yaratılış kitabının formüle edilmesi bu zamana mı denk geliyor? Ve Musa, Yitro tarafından saklanan aynı antik tabletleri, İsrail halkının destansı kökeninin hikâyesini inşa etmek için kullandı mı? Musa ve Midyanlı kutsal adam kesinlikle, Mısır'dan Çıkış'tan sonra On Emir'in verildiği kutsal dağın eteklerinde tekrar buluştular.

Sonra Yitro, Musa'nın kayınbabası, Musa'nın oğulları ve karısıyla birlikte, Tanrı Dağı'na, Musa'nın konakladığı yere geldi. [Çıkış 18:5]

Bu buluşmada bir başka ilginç olan şey de Yehova'ya kurban sunanların, Midyanlı rahip Yitro ve Musa olmasıdır.

Yitro, Musa'nın kayınbabası, Tanrı'ya yakmalık bir sunu ve diğer adakları sundu ve Harun ve tüm İsrail ileri gelenleri

geldi ve Tanrı'nın huzurunda Musa'nın kayınbabasıyla birlik-te yemek yediler. [Çıkış 18:12]

Ayin yönetmesi ve kurban törenlerine önderlik etmesi, eğer Yitro zaten gerçekte bir Ya/Ea rahibiyse çok daha fazla bir anlam ifade ederdi, Midyanlıların uzun süreli tanrısı ve sadece yakın bir zamanda yeni keşfedilmiş İsrail atalarının tanrısı.

Yehova'yı Akad tanrısı Ea ve Sümer tanrısı Enki ile tanım-lamak, bize bu ilahların aynı doğal unsurları temsil edip etme-diklerine dair karakterlerini ve özelliklerini karşılaştırma fırsatı veriyor. Aşağıdaki alıntı, Yehova'nın Anchor Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü'nde sunulan güvenilir bir görüntüsüdür.²⁰

İsmin tarihi ve kökenleri tartışmalı olsa da Kitab-ı Mukaddes metninde çok yüzlü olmasına rağmen Yehova'nın karakteri kesin bir netlikte. O yıldırım aracılığıyla konuşan bir şimşek tanrısı, şimşekler fırlatan (Çıkış 19:16-19; 20:18; Mezmur 18:14; Eyüp 37:5; Amos 1:2; Habakkuk 3:11). O dağların tanrısı (Çıkış 19; 1. Krallar 20:3) Ateş Yehova'nın hem işa-reti hem de silahı (Çıkış 23:21; 1. Krallar 18:38). O çölün tanrısı (Hakimler 5:4). O yeryüzünün sularını, denizleri (Çıkış 14:21; Yunus), nehirleri (Yeşaya 3:16-17) ve yağmuru kontrol eder (Yaratılış 2:5; 1. Krallar 17). O yaşamı veren ve ölümü getirendir. O savaşın ve barışın tanrısıdır.

Burada taze suyun hayat veren tanrısı Ea/Enki'ye özgü bazı karakteristik yönler mevcut, fakat Mezopotamya panteonunun başı Enlil'i, Kanaanit fırtına tanrısı ve Set, Mısır çöl tanrısı gibi daha şiddetli bir doğanın yansımalarına dair başka bir çok özellik bulunmakta. Musa'nın tanrısı bu nedenle tanrıların bir karışımını yansıtıyor. Öyle görünüyor ki Prens Musa, Mısır dini inançların-dan ve Kanaanit devletlere komşuluğu dolayısıyla etkilenecek, Midyan ve İsrail'in atalarının tanrısı üzerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Musa'nın Yehova'sı ve Yeşaya onun

zamanının tanrısıydı - çok büyük doğal yıkıcı güçlerin tanrısı – İsrail'in çocuklarını Mısır esaretinden kurtarabilecek ve onların, Vaadedilmiş Topraklar'a doğru ilerlemelerini önleyecek olanları yok edebilecek güce sahip bir tanrı... Ve bu noktada Havva'ya geliyoruz.

Sonuç On Yedi

**Eski Ahıt'teki Yehova Mezopotamya'nın
Semitlik kavimlerinde Ea ve Sümerlerde Enki
olarak biliniyordu.**

Havva: Yaşayan Her Şeyin Annesi

İlk kadının İbranice ismi Havva'dır. Yahudi geleneği bu nadir ismi Akadça bir sözcük olan ve fiil kökü olarak "hayatı meydana getirmek" anlamındaki "hayah" sözcüğüne bağlar.²¹ Bu kavram, şüphesiz Havva'nın sıfatıyla yada unvanıyla bağlantılı.

Adem karısının ismini Havva koydu çünkü o "Yaşayan Her Şeyin Annesi" idi (İbr. em kal hay). [Yaratılış 3:20]

"Yaşayan Her Şeyin Annesi" ünvanının, tam olarak Sümerler'deki "Dağın Hanımefendisi" Ninhursag'la birlikte doğması sadece bir tesadüf müdür? Öyle olduğunu sanmıyorum. Daha önce Yaratılış 2:21-23'te Havva'nın yaratılışını okumuştuk. İlk kadın ve büyük anne, eşi gibi yerden alınan çamurdan değil; Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldı.

Yehova Tanrı, insanı (Adem'i) derin bir uykuya yatırdı. Ve o uyurken kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini hemen etle kapattı. **Yehova Tanrı, Adem'den aldığı kaburga kemiğinden kadını yarattı** ve onu Adem'e getirdi. Ve

Adem şöyle dedi: “Bu benim kemiklerimden alınmış kemik ve etimden alınmış ettir! Ona Kadın denilecek (İbr. iş-şah), çünkü o adamdan (İbr. iş) alındı.”

Burada tekrar Sümerlerin cennet mitiyle dikkate değer bir paralellik buluyoruz. Fakat bu kez bu Kitab-ı Mukaddes dışı metin, kadının, Adem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı ile ilgili olarak Kitab-ı Mukaddes motifi için oldukça ilginç bir açıklama getiriyor.

Sümer versiyonunda (artık Yehova olarak tanımladığımız) Enki, büyük ana-tanrıça Ninhursag tarafından lanetleniyor, çünkü cennette yetişen yasak meyveyi yemiştir. Metnin tercümanı olan Kramer, Kitab-ı Mukaddes’teki cennet mitiyle ilgili başka bir paralelliğe dikkat çekiyor.

Enki’nin sekiz bitkiyi yemesi ve bu yanlış davranışından dolayı lanetlenmesi, Adem ve Havva’nın bilgi ağacının meyvesini yemelerini anımsatıyor ve her birinde lanetlemeler bu günahkar hareket dolayısıyla oluyor.²²

Enki’nin sağlığı kötüleşiyor ve diğer tanrılar onun öleceğini anlıyorlar. Ninhursag’ı ona acıması için ikna ediyorlar ve Ninhursag, Enki’nin hastalığını iyileştirmeye karar veriyor; kötüleşen kemiklerini tedavi etmek için Ninti adında bir tanrıça yaratıyor.

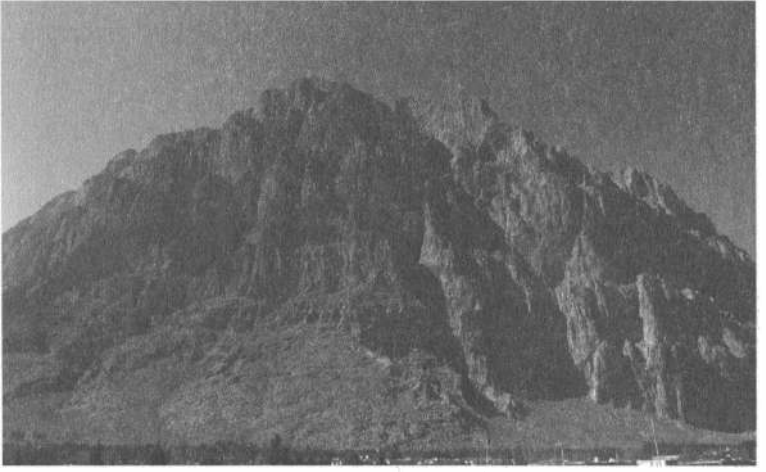
Kardeşim (Enki) seni yaralayan nedir? Kaburga kemiğim yaralıyor beni. Senin için ben (Ninhursag), tanrıça Ninti’yi (Kaburga Kemiğinin Hanımefendisi’ni) doğurdum.²³

Şimdi “kaburga kemiği” sözcüğünün Sümerce’deki karşılığı “ti”dir ve aynı zamanda Sümerce’de “yaşam vermek” anlamına gelir. Bu durumda, mitin Mezopotamyalı yazarı, “Kaburga kemiğinin Hanımefendisi” (Ninti) ile ölüme yakinken Enki’ye yaşamı getiren tanrıça, “Yaşam veren Hanımefendi”yi (Ninti) aynılaştırmak için bir kelime oyununa başvuruyor.

Kramer, Sümer Cennet Miti antik metnini tercüme ettiği zaman, bu metin parçasının içinde, Kitab-ı Mukaddes'teki Adem'in kaburga kemiği hikâyesi için bir açıklama olduğunu gördü.²⁴ Yaratılış'ın yazarı (yada redaktörü) bu miti adapte ederken ve onu oluşturan unsurları Kitab-ı Mukaddes hikâyesinin içinde birleştirirken, açık bir şekilde Sümer hikâyesinin kelime oyunları içerdiğinin farkında değildi ve "ti"yi basitçe "kaburga kemiği" olarak çevirdi. Bu nedenle Havva kaburga kemiğinden yaratıldı ve İbranice "kaburga kemiği" (tsalah) ve "yaşam vermek" (hayah) kelimeleri arasında hiçbir benzerlik olmaması nedeniyle, kelime oyunu kaybolmuş oldu. Bununla birlikte, geride kalan saklı anlam, "Yaşayan Her Şeyin Annesi" sıfatıdır ki bu, büyük ana-tanrıça Ninhursag'ın (Nintu va Mami olarak da biliniyor) baskın niteliğidir ve aynı zamanda "Bütün Züriyet'in Annesi" (Süm. Ana-dumu-dumune) sıfatını da taşır. Bu durumda, Havva insanlık literatüründe kendi varlığına bir tanrıça olarak başlamış, "Yaşayan Her Şeyin Annesi" statüsü, tanrı tarafından çamurdan yaratılan adama eş olma rolüne indirgenmiştir. Alternatif olarak insan Havva, antik Mezopotamya ana-tanrıçasına yapılan ibadetin arkasındaki ilham olarak görülebilir.

Sonuç On Sekiz

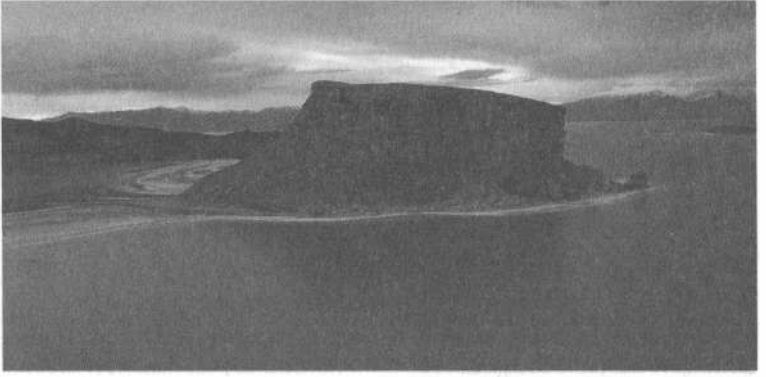
Havva, Sümer yüksek tanrıçası Ninursag ile, onun "Yaşayan Tüm Canlıların Annesi" sıfatı aracılığıyla yakın olarak ilişkilendiriliyordu.

Tanruların Mekanı. Behistan yakınındaki düz tabanlı Kermanshah vadisinden yükselen etkileyici dağ sırtı.

Kırmızı dağ. Taht-ı Süleyman yakınında bir tepe; Ararat şehrinin duvarlarını boyamak için kullanılan kırmızı toprak boyasının kaynağı olmuş olabilir.

*Yukarıda, Urmîye Gölü; ötede
doğu Türkiye dağları görünüyor.*

*Meleksi varlıklara dair
antik-dünya algısı.
Bir Orta Bronz Çağı Anadolu
mühür baskısından.
Biblisches Institut, Fribourg Üniversitesi.*

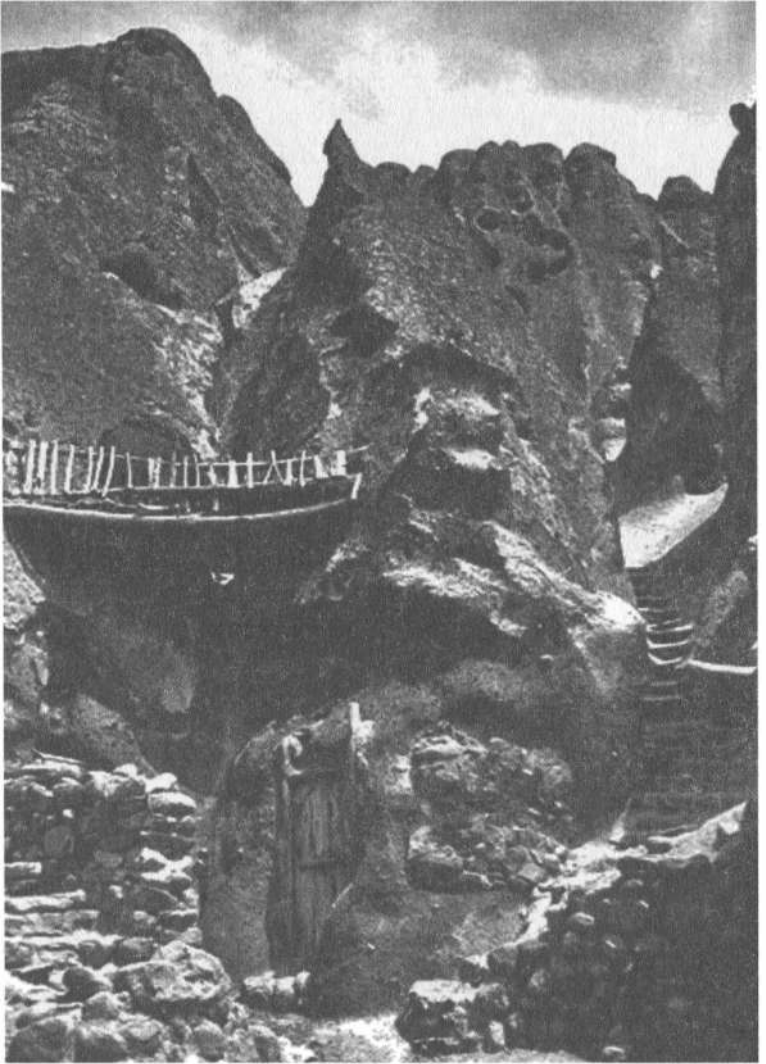
*Susa'nın çiçekleri. Susa'daki kraliyet sarayını bordür taşlarını süslüyor.
Jacques de Morgan tarafından kazılmıştır. Louvre Müzesi.*

Nokdi köyü; ilerisinde bir iş için oluşturulan toprak yığını yada tepesi ile birlikte.

Tanrı Dağı? Sahand Dağı, güney Tebriz.

İkel insanların evi. Aden'deki Sahand dağının zirvesinin altındaki kayalara oyulmuş Kandovan köyünden gerçeküstü bir görüntü.

Sümer Kral Listesi, sütun I'in en üstünde tufan öncesi bölümüyle birlikte (sağ yüz, sol taraf). Ashmoleon Müzesi, Oxford.

Sennaşerib'in kaya oymacılığı rölyeflerinden biri. 1904'te Cudi Dağı üzerinde L.W. King tarafından keşfedildi.

Gilgameş Destanı'nın Mezopotamya tufanı ve onun kahramanı Utnapiştım'i anlatan hikâyeyi taşıyan on birinci tableti. Britanya Müzesi.

ALTIN ÇAĞIN ÖTESİNDE

Dikkatimizi şimdi tufan sonrası döneme çevirmeliyiz, yani Kitab-ı Mukaddes'teki Nuh'un oğulları ve hemen ardından gelen torunlarının çağına.

Kudretli Avcı

Haziran 1995'te güney Almanya'da birkaç bildiri sunmak üzere Wort und Wissen yıllık konferansına davet edildim. Wort und Wissen (Sözcük ve Bilgi) bir Hristiyan evanjelik gruptur. Hayal edebileceğiniz gibi, araştırmamla ilgili Hristiyan organizasyonlarında konuşmak için birkaç teklif almıştım. Bununla ilgili bir problemim yok, çünkü Kitab-ı Mukaddes tarihi ile ilgili, Yeni Kronoloji doğrultusunda ortaya çıkarmayı başardığım şey herkesçe biliniyor. Kendimi adeta bir mesajcı olarak görüyorum. Kitab-ı Mukaddes'in belkemiğini oluşturan tarihsel gerçeğin mesajı, dindar hristiyanların, yahudilerin ve müslümanların ve aynı şekilde sadece antik geçmişle tarihin hatırına ilgilenenlerin büyük oranda ilgisini çekerek, tarihi gerçeğin üzerinde çalışmaları ve ona uygun olduğunu görmeleri için orada duruyor

Wort und Wissen konferansı Stuttgart'ın hemen dışında, büyüleyici Kara Orman dağında gerçekleştiriliyordu. Bu Alman seyircisine ilk sunuşumdu ve İngiltere'de olduğu gibi, şaşkınlık ve büyük heyecanla karşılandı. Sonunda biri, Eski Ahit

hikâyelerini, bütünüyle tarihi olmayan bir çerçeve etrafında kurulu bir dizi halk hikâyeleri değil, her zaman hissettikleri gibi, İbrani/İsrail halkının gerçek tarihi olduğunu göstermişti.

Konuşmamı bitirmemin hemen akabinde toplanmış olduğumuz dağın üstüne inen, Kitab-ı Mukaddes ölçülerinde bir dolu fırtınası başladı. Konferans salonun terasına çarpan dolu taneleri neredeyse golf topu büyüklüğündeydi. Birkaç dakika içinde yeri kapladılar ve on santimetre yada biraz daha fazla yüksekliğe ulaştılar. Fırtınanın şiddeti inanılmazdı, gürültü sağır ediciydi. Böyle bir şeyi uzun ve sıcak bir Bavyera yazının ortasının haricinde, en sert kışlarda bile görmemiştim.

Işığa çıkardığım Kitab-ı Mukaddes tarihi, fazlasıyla insan aktivitesi üzerine inşa edilmişti. Eski Ahit hikâyelerindeki mucizevi unsurları tamamen bilerek konu dışı bıraktım çünkü bu tür şeyler üzerinde tartışmak için akademik yada felsefik seviyede tartışacak bir vasfım olmadığını hissettim. Bunlar benim antik dünya üzerine kurduğum tarih içinde yer almadı çünkü bu tür şeyleri “iman” olgusuna başvurmadan açıklayamazdım.

Bizim güney Almanya dağlarında deneyimlediğimiz küçük “mucizemiz”, doğanın güçlerinin gerçekten ileri derecede ilham verici olduğunu ve anlaşılabilir şekilde bu tür olaylara tanık olmamış olanlara inanılmaz gelebileceğini düşündürdü. Doğanın bu iklimsel mucizelerine bakacak olursak, tarihçiler gerçekten 5100 yıl önce Mezopotamya’nın kalbinde korkunç bir tufanın yer yer almadığından bu kadar emin olabilirler mi? Bu, mucizelerin en dinamiği, onu yaşayanlar için hikâyeyi anlatacakları ölçüde yeterince gerçek olabilir. Boyutları, sözel gelenekte dramatik etkiyi artırmak adına çok fazla abartılmış olabilir fakat şuna şüphe yok ki birçok kaynak şahitlik ederken, bu Yakın Doğu kültürel geleneklerinin birçoğunda derin anılar bırakan bir olaydı.

Şimdi Sümerlerin, selden sonra eski hallerine dönmeye başladıkları zamana, büyük tufandan kurtulanlara ne olduğu ile ilgili hikâyeyi anlatmak için geri dönüyoruz.

Almanya'ya olan yolculuğumu, bu kitaba önemli katkılarda bulunan bir başka sıradışı kişiyi size tanıtmak için anlattım. Yeni Kronoloji teorimi sunmam karşılığında minnettarlığını sunmak adına, Wort und Wissen Kürsü Başkanı bana Warner Papke'nin yazdığı Die geheime Botschaft des Gilgamesch isimli bir kitap hediye etti.¹ Kitap, görünüşe göre yazarın Die Sterne von Babylon isimli daha önceki bir çalışmasının yeniden basımıydı. Bu Alman araştırmacı daha önce hiç duymamış olmanız beni şaşırtmaz. Araştırmasının bir şekilde ezoterik bir doğası olduğunu anlamak zor değil. Kitabın ("Gilgamesh'in Gizli Mesajı" ve "Babil'in Yıldızları") anlamına gelen iki başlığı var ve bu yüksek derecede hayal ürünü çalışma, Sümer kahraman figürleri ve cennetin takım yıldızlarıyla birlikte tanrıların kimliklerinin belirlenmesi etrafında dönüyor. Sümerlerin destansı efsaneleri, orijinal olayların gerçek tarihi olaylar olabilme ihtimaline rağmen yıldızların arasında geçiyor. İnsan aktivitesinin cennetvari bir atmosfere taşınması, antik teolojinin karakteristik özelliklerinden biridir. İnsanlar tanrı olurlar ve ölmeyen yıldızlara dönüşürler. Bu Babil ve Mısır dini inançlarının ikisinde de böyledir.

Üzerinde çalıştığı konuyu ortaya koyma sürecinde Papke, Walker gibi benim daha çok dünyevi olan araştırmamı etkileyen bazı büyüleyici kimlik belirleme olasılıklarını gün yüzüne çıkarıyor. Özelde Papke, Yaratılış kahramanları için geliştirdiğimiz tarihsel ve arkeolojik çerçeveye uyan ve bu nedenle benim daha ilginç bulduğum iki öneriyi ortaya koyuyor.

Bu kimlik belirlemelerinden ilki sizin de iyi bildiğiniz bir fügürü içeriyor; Uruk'un tufandan sonraki ikinci hükümdarı Enmerkar'ı. Daha önce bu Sümer kralının ozanlar ve şairler tarafından sonraki zamanlarda nasıl övüldüğünü görmüştük. O ve Gilgamesh, kahramanlık çağının, haklarında en çok yazı yazılan iki insanı olarak duruyor. Kitab-ı Mukaddes'teki Yaratılış kahramanlarının Sümer'deki kimlikleri hakkında keşfettiğimiz şeye bakıldığında, bu ünlü Sümer süpermenlerinden hiçbiri-

nin Kitab-ı Mukaddes sahnesinde yer almadığını kabul etmek gerçekten mümkün mü? Gılgamesh belki (Yaratılış hikâyesinde onunla doğrudan bağlantılı hiç bir şey bulamadım), fakat Enmerkar pekala orada ve Kitab-ı Mukaddes'in en karmaşık en gizemli karakterinden birinin arkasında gizlenmiş durumda.

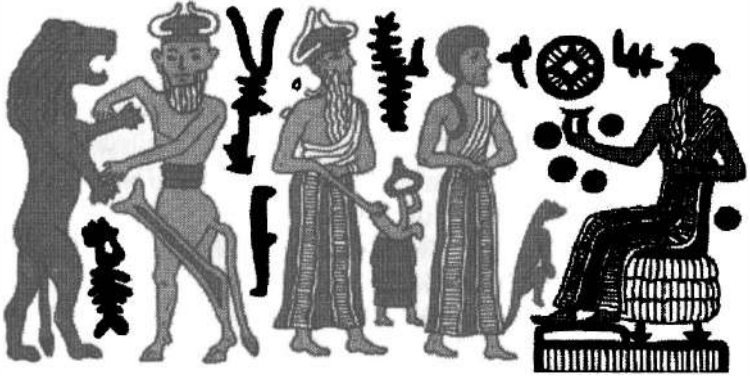
Enmerkar ismine bakalım. Sümer literatürünün büyük bölümünde Enmerkar'ın ismi, En-me-kar olarak yazılıdır. Sonraki az sayıda metinde En-me-er-kar ismini buluyoruz. Bu, yazılı Sümer dilinin gelişimi ile tutarlı; geç dönem metinlerin daha kesin ve açık olan imlası, bir ismin daha eski metinlerde belirtilmemiş ve tahminen kaybolmuş tüm sessiz harflerini ayrıntılı bir şekilde içeriyor.² “r” harfinin daha sonradan eklenmesi durumuna uyarak, araştırmacılar bu Sümer kahramanının ismini “Enmerkar” olarak yazma eğilimindeler. Bununla birlikte Sümer Kral Listesinin Nippur'da bulunan ve Arno Poebel tarafından 1914'te yayınlanan bir kopyası, bize En-me-er-ru-kar ismini veriyor.³ Bu nedenle ismi haklı bir şekilde Enmerukar olarak seslendirebiliriz.

Sonrasında canalcı bir noktaya geliyoruz. En-me-ru-kar'ın dört hecesi bir isim artı bir sıfat olarak anlaşılabilir - kar, “avcı” (Akd. habilu) anlamına gelen Sümerce bir sözcüktür. Böylece Kral “Avcı En-me-ru”ya sahibiz.⁴

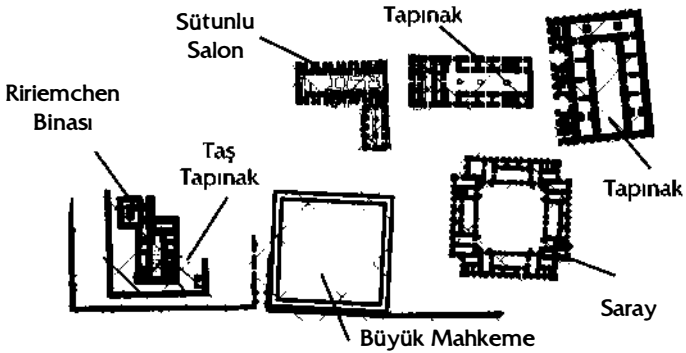
Şimdi kendinizi Yaratılış kitabını ilk kez yazan Kitab-ı Mukaddes yazarının/redaktörünün yerine koyun. Çivi yazısı tabletlerden mi yoksa sözel geleneklerden mi çalıştığı, önceki seçeneği destekleyen bir altyapıyı gözlemlemiş olmamıza rağmen yalnızca tahmin edilebilir. Bununla birlikte, eğer “Avcı En-me-ru” ismiyle karşılaşmış olduğunu varsayarsak, yazar, bunu erken İbrani şekliyle nasıl kaydedecekti? İbrani dilindeki sesli harflerin, sadece M.S. 5. yüzyıldan sonra Masoretik metin sistemiyle kaydedildiğini hatırlıyoruz; önceki yazar n-m-r harflerini, ismin seslendirilişi ile ilgili herhangi bir yazılı yönerge bırakmadan basit bir şekilde yazmış olmalı. Sonuç olarak, zaman ilerledikçe gerçek fonetik telafuz kaybolmuş olabilir.

Bu üç sessiz harfi aldıktan sonra “avcı” sıfatını ekleyerek kolaylıkla “avcı Nimru”ya ulaşıyoruz. Bu “kudretli avcı” – Yaratılış’ın büyük kurucu kralı, Kuş’ın oğlu ve Nuh’un büyük-büyük torunu - Nemrut değil mi?⁵

Kuş’un Nemrut adında bir oğlu oldu ve yeryüzündeki ilk mutlak hükümdar oldu. Yehova’nın gözünde kudretli bir avcıydı; “Yehova’nın gözünde **Nemrut gibi kudretli bir avcı**” sözü buradan gelir. Hükümdarlığı’nın önemli merkezleri Babil, Erek ve Akad’dı ve hepsi Şinar ülkesindeydi. [Yaratılış 10:8-10]

Eski Asur döneminden etkileyici bir silindir mühür baskısı. Solda bir aslan-la boğuşan boğa-adam duruyor. Aslanın uyluk kemiğinin yanındaki Sümer sembolü “şeytan” olarak okunuyor. (Süm. dim); boğa-adamın yanındaki iki işaret “vahşi-boğa-adam”ı anlamına geliyor (Süm. am.sag). İlahi kahraman Gilgamesh’in ismi Gilgamesh Destanı’nda sürekli “vahşi-boğa olarak geçiyor. Yanda bir ilahi varlığın ay-tanrı Sin’e bir çocuğu ve bir hükümdarı tanıttığını görüyoruz. İlahi varlığın (boynuzlu bir miğrefi olan) önündeki etiket bu kez “avcı. + kudretli” olarak okunuyor (Süm. kar.nun, Akk. habilu rabu). Bu tamı tamına Yaratılış kitabında “Nemrut, Rabbin gözünde kudretli bir avcıydı” betimlemesinde kullanılan sıfattır. Werner Papke’nin görüşüne göre bu mühür, ruhani olarak Mezopotamya’nın efsanevi kahramanları Uruklu Gilgamesh ve Enmerkar (Nemrut) tarafından desteklenen erken dönem bir Asur kralının göreve gelişi törenini betimliyor.

Uruk'taki Eanna kompleksinin Yazı-öncesi Periyodu boyunca nasıl olduğunu gösteren plan. tapınakların iç cephe mimarisine dikkat edin.

Burada neye sahip olduğumuza bakın. Nemrut, Enmerkar'ın hüküm sürdüğü Erekle -Uruk'un Kitab-ı Mukaddes'teki adıyla yakın bir şekilde anılıyordu. Enmerkar Uruk'ta büyük bir kutsal yerleşke ve Eridu'da bir tapınak inşa etti "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" epik şiirinden bunu öğreniyoruz. Sümer Kral Listesi, ayrıca Enmerkar'ın "Uruk'u kuran kişi" olduğunu belirtiyor. Nemrut da Uruk, Akad ve Babil şehirlerini inşa eden büyük bir kurucuydu. Hem Nemrut hem de Enmerkar avcılıklarıyla ün salmıştı. Nemrut, Ham'ın büyük torunu olarak, tufandan sonraki ikinci "nesil"e aittir (Nuh - Ham - Tufan - Kuş - Nemrut) ve bu Uruk'un tufandan sonraki ikinci kralı olduğu kaydedilen Enmerkar içinde geçerlidir (Ubartutu - Utnapiştim - Tufan - Meskiagkaşer - Enmerkar). Her ikisi de hükümlerliklerini Şinar/Sümer ülkesinde sürdü.

Papke sonunda Kitab-ı Mukaddes'teki Nemrut'u - yer yüzünün ilk mutlak hükümdarını - bulmuş olabilir mi? Öyle olduğunu düşünüyorum. Nemrut, Ararat'ı ve Aden Bahçesi'ni araştırdığımız İkinci Bölüm boyunca kariyerini izlediğimiz Sümer kahramanına dönüşüyor. Yaratılış yapbozunun parçaları yerlerine oturmaya devam ediyor.

Kuş ve Deniz

Papke'nin önerilerinden ikincisi üzerinden hareket edersek, burada başka bir kimlik saptaması olasılığının görünür hale geldiğini tespit ediyoruz. Eğer Ziusudra/Utnapiştım Nuh ve Uruklu Enmerkar Nemrut ise bu Enmerkar'ın babası ve Uruk tahtının önceki sahibinin, Kitab-ı Mukaddes'teki Ham'ın oğlu ve Nuh'un torunu Kuş olduğu anlamına gelmez mi? Sümer Kral Listesi'nde tufandan sonraki ilk hükümdar Meskiagkaşer'dir.⁶ Burada zaman kaybetmeden Kuş isminin, daha uzun olan Sümerce ismin içine gömülmüş olarak göreceksiniz. Kuş'un, Sümer ismi Mes-ki-ag-ka-ş-er'in Semitik/İbrani dilindeki kısaltılmış (hipokoristik) hali olduğu görülüyor. Burada hipokoristik yada benzer isimlerin kısaltılmış hallerini kullandık: Riamaşeşa için Şişa (Ramses), Amanemhat için Anemi ve Tiglat-pileser için Pul. Bu son örnek çok yararlı çünkü bu bir Mezopotamya kralı için Kitab-ı Mukaddes referansı (II. Krallar 15:19 & I. Tarihler 5:26) ve bölgenin daha önceki hükümdarı için önerdiğimizle tamamen aynı kısaltmayı gösteriyor. Pul, sadece [Tiglat-]pil[eser] içinde yalnız ve anlansız bir parçacık olan pil'dir; aynen kaş'ın (Kuş) [Meskiag]kaş[er]'in içinde olduğu gibi.

Papke tarafından keşfedilmiş ikinci bir önemli keşfin benzerliği, Sümer Kral Listesi'nin, bu hükümdarı diğerleri arasından özel bir dikkatle ele aldığını öğrendiğimizde daha da çekici bir hale geliyor. Uruk kralları listesinde Meskiakaşer ismine iliştilmiş şu notu buluyoruz.

Meskiagkaşer, aşağı denizin içine gitti ve dışarı gelip dağların üzerine çıktı [SKL sütun iii, satırlar: 4-6]

Bu gizemli satırın boşa umut verdiğini düşünüyorum. Bu ne anlama gelebilirdi? "İçine" sözcüğünü edebi anlamda kral denize yüzmeye gitti veya denizin dibine daldı olarak anlayamayız! Bunu Uruklu Meskiagkaşer'in deniz üzerinde bir gemiyle gittiği

ve sonunda dağlık bir bölgeye ulaştığı yönünde anlamalıyız. Daha iyi bir tercüme ile:

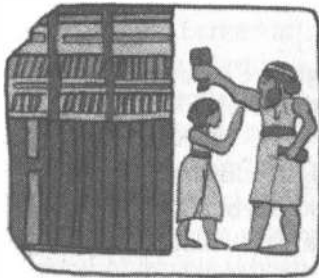
Meskiagkaşer bir deniz yolculuğu yaptı ve dağlık bir ülkenin kıyılarına ulaştı.

Eğer Meskiagkaşer Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş olarak tanımlanabilirse edebi ve mecazi anlamda yeni bir alana girmiş oluyoruz. Kitab-ı Mukaddes bize Nuh'un oğullarının antik Yakın Doğu'daki bütün büyük ulusların ataları olduğunu söylüyor. Burada Yaratılış kitabının 10. bölümünün tümünü kapsayan ve "Uluslar Masası" adı verilen şeyden bahsediyorum.

Bizi 10. Bölüm'e götüren ve iyi bilinen olay yeryüzünde inşa edilen ilk büyük bina, Babil Kulesi.

Sonuç On Dokuz

**I. Uruk Hanedanlığı'nın ilk iki efsanevi kralı
Meskiagkaşer ve Enmerkar'ın kimlikleri,
Yaratılış kitabının kahramanları
Kuş ve Nemrut olarak tanımlanabilir.**

25. Uruk'un rahip-kralı daha küçük bir figürün üzerine kutsal şarap döküyor. Bu kişi oğlu yada belki de Yazı-öncesi Dönem'den kalan bu mührün sol yarısını kaplayan tapınaktaki bir rahip olabilir (P. Amiet, 1961, pl. 47:664).

Dillerin Karışımı

Sümer'deki destansı hikâyelerden en eskisi size “Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi” olarak tanıttığımdır. Şimdi Sümer geleneği ve Yaratılış hikâyesi arasında başka bir bağlantı kurmak için bu çalışmaya kısaca tekrar dönmeliyiz. Enmerkar destanı, insanlığın ilk altın çağında hüküm süren bir barış ve huzur ortamının hatırasıyla başlıyor.

Bir zamanlar, ... korku ve şiddet yoktu. İnsanın rakibi yoktu.
... Tüm evren ve insanlar ahenk (?) içindeydi, Enlil'e tek bir
dilden övgü sunuyorlardı.⁷

“Tek bir dil” deyimini Yaratılış 11:1'in dikkate değer bir doğrulaması; Babil kulesinin inşasından önce “Tüm dünya tek bir dilde konuşuyordu”. Altın çağda Sümerler'in en yüce tanrısı “Havanın Tanrısı” Enlil'di ve tüm insanlar tarafından ona tapınılıyordu.

“Bir dilde” söylemini, edebi deyim olarak Enlil'e “bir yürekten” ve “bir ağızdan” tapınıldığı anlamından daha farklı bir şekilde anlamasak da Yaratılış kitabıyla Sümerlerin Enmerkar destanı arasında hâlâ açık bir bağlantı görmekteyiz.⁸ Yahudi geleneğinin Musa'ya attettiği Kitab-ı Mukaddes metni, Şinar'a bir dilin hakim olduğu yönündeki edebi görüşü savunmaktadır. Fakat burada öne sürdüğüm ince bir anlayış, bir tarihinin perspektifinden oldukça ilgi çekici. Dahası, dil birliğinden ziyade bir din birliği olduğu görüşü, “çok dilli Sümer” deyiminin, “insanlar bir bütündü ve Enlil'e hep bir dilden övgüler sunuyorlardı” cümlesinden hemen önce gelmesi ile de destekleniyor. Eğer “Enlil'e aynı dilden övgüler sunuyorlardı” cümlesini temelde herkesin tek bir dini inanca sahip olduğu yönünde anlamazsak, açık bir çelişkide bulunmuş oluruz. Erken dönem Mezopotamya'da hem Sümerce'nin hem de Semitik dilin konuşulduğundan emin olabiliriz çünkü Kiş Hanedanlığı'nda

(İlk Uruk Hanedanlığı ile çağdaştır) birçok kralın isminin Semitik orijinli olduğunu biliyoruz.

Musa'yı Midyanlıların arasında oturup Yitro'ya ait bir "Enmerkar ve Aratta'nın Efedisi"nin çiviyazısı kopyasında "bir dilde" deyimine rastlarken veya kayın babası Midyanit rahibin "altın çağ" geleneğine dair sözel bir yorumunu dinlerken hayal ediyorum. Sahip olduğumuz en eski "Enmerkar ve Ararat'ın Rabbi" destanı kopyası, Eski Babil Periyod'undan (I. Babil Hanedanlığı), Ammisaduga'nın hükümrانlığından geliyor ve Yeni Kronoloji'de bu kralın ilk yılı M.Ö. 1419 olarak tarihleniyor. "Çıkış"ın Kitab-ı Mukaddes'teki tarihi M.Ö.1447 ve Sina göçebeliliği periyodu bu nedenle M.Ö. 1447 ile 1407 arasında kalıyor, tam olarak Ammisaduga'nın Babil tahtında olduğu ve büyük Sümer destanlarının ilk kez Akad dilinde yazıldığı dönemde. Eğer Musa Yaratılış'ın asıl yazarıysa, bu durumda İbrani atalarının tarihini, Babil'in Amorit hükümdarları, Mezopotamyalı atalarının destansı hikâyelerini popüler hale getirirken yazıyor olmalıydı. Hikâyeler arasındaki çok sayıda paralellğe bakılırsa, kültür taşınması aracılığıyla bir bağlantı olduğu kesin.

Böylece Musa, Yaratılış kitabını yazmayı görev edindiğinde, insanların kendi tanrılarına tek bir dilden ibadet ettikleri ile ilgili altın çağ geleneğinden bir şekilde haberdardı. Bununla birlikte Şinar ülkesinde tek bir dilin konuşulduğuna dair edebi anlamı seçti ve bunu yapmak için, tufan öncesi zamanda hakim olan dinsel birliğin gerçek önemini bizden sakladı. Bunu kasten yapmış olabilir. Yeni kurduğu Yehova teolojisi baz alındığında bu türden bir tercüme, atalarının, dünya üzerinde tek ve gerçekte Musa'nın tanrısı -Sina'nın ve Midyanlılar'ın Yehovası- olmayan bir hakim tanrıya ibadet ettikleriyle ilgili baş edilmesi güç olan bir problemten kaçınılmasını sağladı. Musa'nın tek-tanrılı öğretileri, bir baba-tanrı Enlil (Akadca Ellil - Kitab-ı Mukaddes'e göre El?), bir ana-tanrıça Ninhursag ve bir oğul-tanrı Enki/Ea ve aynı zamanda diğer küçük ilahların bolluğunun bulunduğu atalarının

altın çağıyla birlikte oturacak uygun bir zemin bulamazdı. Teslis (üçlü birlik) fikri antik birçok dine hakim olmasına rağmen, İbrani teolojisinin bir parçası olmadı ama İncil'in, üç kutsal aile veya mukaddes üçlünün iyi yerleşmiş bir teolojik araç olduğu pagan dünyaya yayılmasıyla bir Hristiyan konsepti oldu.

Böylece Yaratılış'taki tüm dillerin karışımı bölümü, antik bir Sümer geleneğinin yanlış bir tercümesinden başka bir şey olmayabilir. Belki de Kitab-ı Mukaddes'teki hikâyeyi dilsel gelişmeden ziyade dini bir hikâye olarak yeniden tercüme etmeliyiz. Büyük tufanın ülkeyi silip süpürmesinden sonra, önceden var olan hakim-ilah dininin saflığı, yeni tanrıların ortaya çıkması ve eski panteondaki küçük tanrıların, güçlü şehir-devleti ilahları olarak yükselmesiyle zayıfladı. Bu nedenle İnanna Enmerkar tarafından Ararat'tan aşağı getirildi ve Uruk'taki Anu'ya (Cennetin Rabbi) eşit olarak yüceltilti; ay-tanrı Sin Ur'a hükmetti; Eridu'da Enki'ye, derinlerin rabbine ibadet edildi; güneş-tanrı Utu, Şuruppak'ın rabbiydi ve İnşuşinak (Susa'nın Rabbi) Elamite Suziana'yı yönetti. Enlil yalnızca Nippur'da hakim olarak kaldı. Erken Sümer dininin birliği, dinsel ibadetin ayınlığına doğru ilerledi ve sonuç olarak antik dünya çok daha tehlikeli bir yer haline geldi.

Bu durum, Uruk Periyodu boyunca şehirlerin kalbinde muazzam tapınak kompleksleri inşa etmeye hücum olarak yansıdı. Post-Ubaid çağ ayrıca üzerlerinde tanrıların evlerinin bulunduğu tapınak platformlarının sunulmasına da şahit oldu. İnsan cennete ulaşabilmek adına arayışına başlamıştı ve bu bizi tekrar Babil Kulesi hikâyesine götürüyor. Bu durumda bu ilk insan yapımı dağın - cennetin esas merdiveninin yapımını emreden kral kimdi? Bu sorunun yanıtına zaten karar vermiş olabilirsiniz.

Enmerkar hakkında doğal olarak asıl şüphelimiz olacak kadar çok şey öğrendik. O, Ararat'ın tanrıçasını Mezopotamya ovasına getiren ve onun için Eanna yada "Cennet Evi" adı

verilen ihtişamlı bir kutsal yerleşke inşa eden kraldı. Daha nce Enmerkar'a atfettiğim IV. Uruk şehir mimarisinin görkemine dikkat çekmiştik. Ayrıca Enmerkar'ın dünya üzerindeki ilk mutlak hükümdardan -Kitab-ı Mukaddes'teki Nemrut'tan- başkası olmadığını tahmin etmiştik. şimdi Kitab-ı Mukaddes'teki kral Nemrut'un, ilk zigguradı inşa eden kişi olduğunu keşfetmek için Josephus'un yazdıklarını okuyabiliriz.

şimdi onları (şinar halkını) Tanrı'ya karşı hakarete ve kibre yönelten kişi Nemrut'tu. ... O aynı zamanda eğer dünyayı tekrar boğmak gibi bir düşüncesi varsa, tanrıdan intikam alacağını söyledi. Bunun sonucunda suların ulaşabileceğinden çok daha yüksek bir kule inşa edecekti ve böylece tanrıdan atalarını yok ettiği için intikam alacaktı.⁹

Dünyayı büyük bir tufanla yok ettiği için Nemrut'un bu denli nefret ettiği bu tanrı kimdi? Eski Babil tufan destanına göre bu, hakim ilahtan ve hızla büyüyen insan nüfusunun yarattığı gürültüden rahatsız olan Sümer panteonunun başi Enlil'den (Akad dilinde Ellil) başkası değildi.

lke genişledi, insanlar çoğaldı, ülke vahşi öküzler gibi bğrd. Tanrı (Enlil) yarattıkları gürültüyle rahatsız oldu. ... [Enlil] meclisini topladı, tanrılarla konuştu, oğullarıyla: "[...] onlar için plan yapmayın. [İnsanlar] yok olmadı; onlar eskisinden daha kalabalıklar. Onların gürültüsü (yüzünden) rahatsızım; yarattıkları velvele (nedeniyle) uyku tutmuyor beni." [Atrahasis Destanı, satır 2-4 Eski Babil versiyonu & 37-41 Noe-Asur versiyonu]

Sanırım burada bizi tufan öncesi hakim tanrının altın çağından, tufan sonrası çağın gerçeklerine ve şehir-devleti ilahlarının çokluğuna götüren büyüleyici bir tarihsel olaylar dizisini görmeye başlayabiliriz.

● Enlil, hava tanrısı ve panteonun başı, insanların yarattığı gürültüden dolayı rahatsızlık içinde ve insanoğlunu yok etmek için yağmurlar gönderiyor. Tamamen haklı olarak, tufandan kurtulanlar sonrasında asla onu aynı şekilde bertaraf etmiyorlar. Aslında “Enlil sözcüğü” daha sonraki zamanlarda, yokoluşun habercisi olacaktı.¹⁰ Gutlu kalabalıkların ovanın şehirlerine inmesi Agade Hanedanlığı’nın sonunu getirdi; yaşanan felaket tufana eşitti ve Enlil ayrıca bu insan seli için de suçlandı.

Enlil’in Gutluları dağ ülkesinden aşağı getirdiği gün, gelişleri kimsenin dayanamayacağı **Enlil’in tufanıydı** ... [Sümer ve Ur’un Yokoluşuna Ağıt, 75-6. satırlar]

● Aynı Yehova’nın yaklaşan tufanla ilgili Nuh’u uyarması gibi, Utnapiştim’e Ellil’in harap edici bir tufanla insanoğlunu yok edeceğini haber veren Ea idi. Ea açık bir şekilde Ellil’in hakim otoritesinin en büyük meydan okuyucusuydu. Ea sıklıkla Ellil’in kibirli zalimliğine karşı insanoğlunu korur ve ona yardım eder şekilde betimlenmiştir.

O zaman Ellil’i (Doğu Semitik dilinde Enlil) Kitab-ı Mukaddes’teki (Batı Semitik) yüksek-tanrı El olarak kabul edersek, tüm bunlar ne anlama geliyor? Daha önce Ea’nın (Enki’nin Doğu Semitik dilindeki ismi) Yehova’ya, Musa’nın edinilmiş (Batı Semitik) tanrısına dönüşmüş olabileceğine karar vermiştik. Burada Tanrı’nın erken dönem Eski Ahit’teki iki isminin karışıklığıyla ilgili bir açıklama yapmak olası mı? İbrahim’in tanrısı El, sonuçta insanlığa karşı kötü niyeti nedeniyle Yehova tarafından mevki-sinden mi edilmişti?

● Utnapiştim’in gemiden ayrıldıktan hemen sonra hayatını kurtardığı için Ellil’e değil, İştär (Inanna) ve diğer tüm tanrılara kurban sunduğuna dikkat etmemiz gerek.

Sonra ben (Utnapiştim), (tüm) dört rüzgarı dışarı çıkardım ve bir kurban sundum. Dağın zirvesine bir içki döktüm. ... Tanrılar bu güzel kokuyu kokladılar (ve) tanrılar kurbanın üzerinde uçuşan sinekler gibi bir kalabalık oluşturdular. Sonunda büyük tanrıça (İştar/Inanna) geldi, memnun olması için Anu'nun onun için yarattığı büyük mücevherleri kaldırdı. (Utnapiştim'e dedi ki:) ... Tanrılar sunuya gelsin, **ama Ellil sunuya gelmesin**, çünkü o, nedensiz yere tufanı getirdi ve halkımı(n) yokoluş(una)a teslim etti (neden oldu). [Gilgameş Destanı, Tablet XI, 155-69. satırlar]

● Tufanın akabinde, (Nemrut olduğunu belirlediğimiz, Nuh'un büyük torunu) Enmerkar, şehri Uruk'a İnanna adında bir dişi ilah tanıtır ve Eridu'da Enki için pahalı bir tapınak inşa ettirir. Josephus'a göre, Nemrut önceki hakim tanrıya meydan okumak için büyük bir kule yapılmasını emreder. Bu kule, Kitab-ı Mukaddes'teki "Babil Kulesi"dir.

● Şimdi aynen bu şekilde bir kule yada platform Eridu'da Enmerkar'a atfettiğimiz zamanda inşa edildi (Onbirinci Bölüm'e bakınız). Bu "prototip" ziggurat, insanoğlu tarafından inşa edilmiş ilk büyük yapı olarak kabul edildi. Eridu'daki bu muazzam Uruk-Periyodu tapınak platformu, Kitab-ı Mukaddes'teki Babil Kulesi hikâyesine kaynaklık etmiş olabilir mi?

Buradaki zorluk insanların Babil Kulesi'nin Babil'de olmasını beklemesidir. Bununla birlikte bu fikir, çok daha sonraları Kudüs Yahudileri'nin bu şehre sürülmesi zamanında ortaya çıkmış olabilir. Hergün Babil zigguratını gördüler ve doğal olarak bunun tanrının öfkesine neden olduğunu düşünmüş olabilirler. Fakat bu ziggurat I. Babil döneminde (M.Ö. 1667-1362) tarihlendirilmiş durumda ve Yazı-Öncesi çağda Babil'de bir tapınak kulesinin bulunduğu dair herhangi bir kanıt ortaya çıkmış değil. Aslında Babil'in kendisi, çağdaşı metinlerde geç dönem

Mezopotamya tarihine kadar ortaya çıkmıyor; bu durum şehrin tufanın hemen sonrasında çok da büyük bir öneme sahip olmadığını ortaya koyuyor - eğer o dönemde var olduysa. Bu durumda ilk tapınak kulesi nasıl olur da orada inşa edilmiş olabilir? Çıkar yolumuz belki de Yaratılış'ın yazarı tarafından burada bir hata yapıldığı notunu düşmek olacaktır.

Araştırmam boyunca Eridu ve Babil'in bir zamanlar aynı ismi taşıdığına dair sıradışı bir gerçeğe rastlamıştım. Sümer dilinde her iki şehir Nun.ki (Nun'un Şehri) adıyla anılıyordu. Belki de Musa (yada Yaratılış'ın yazarı her kimse) aynı Sümerce isme sahip oldukları için basitçe iki şehri birbirine karıştırdı ve gerçekte çok daha önceki Eridu şehrinin bir başarısı olmasına rağmen istemeyerek de olsa prototip zigguratı Babil şehrine yerleştirdi. Bu Babil de kaynağını Nun.ki'nin yanlış tercümesinden alıyordu. Nemrut gerçekte Uruk ve Eridu'yu kurdu - aynı kudretli kurucu kral Enmerkar'ın dikkatini Uruk ve Eridu tapınaklarına harcaması gibi.

Sonuç Yirmi

İlk tapınak platformu, çok daha geç dönem Babil (Akd. Bab ilu ve Süm. Nun.ki) zıguratından ziyade Eridu'da (Süm. Nun.ki) inşa edildi.

Babil Kulesi'nin yanlış belirlenmesi, Yaratılış derlemesinin asıl kaynaklarının Sümer kaynakları olduğuna dair daha ileri bir kanıt ortaya koyuyor.

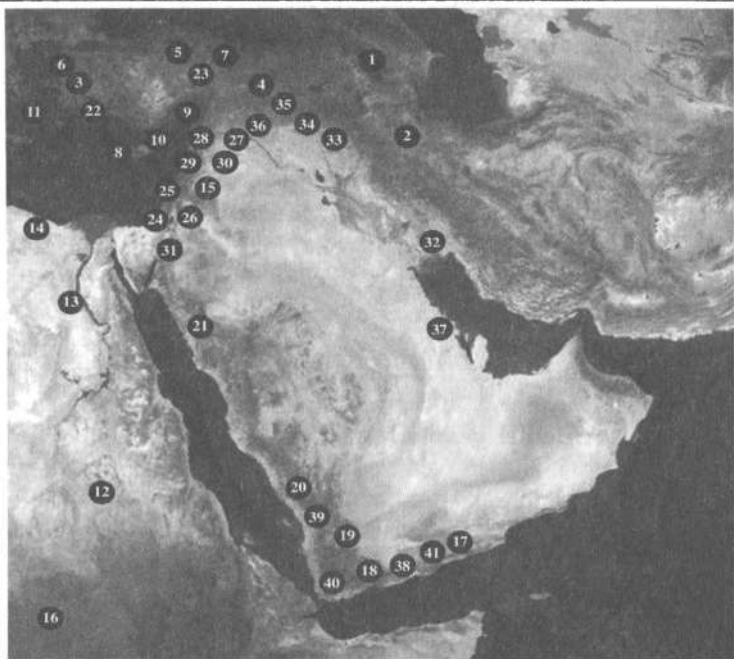
Uluslar Masası

Kitab-ı Mukaddes redaktörünün, antik dünyanın tufan öncesi uygarlıklarını ve günahkar topluluklarını yok eden selden kurtulan bir ailenin -doğal olarak Nuh'un ailesi- üyelerinden kaynağını alan farklı uygarlık ve dil gruplarını gördüğü, uzun süredir kabul ediliyor. Bu tufandan sonra "dünya nüfusunun yeniden artması"nı açıklamak için açık ve daha çok basitçi bir mekanizma. Tufan kahramanının soyundan gelen bu uluslar listesinin kendi bünyesinde tarihsel bir gerçeği barındırması mümkün mü?

Bu kitabın tamamı bu merak uyandıran olasılığın araştırılması ile ilgilidir. Hikâye, Kitab-ı Mukaddes redaktörünün Kuş (Etiyopya), Musri (Mısır), Put (Libya) ve Kenan (Lübnan/Fenike) ülkelerinin onlara isimlerini veren kurucuları olarak kabul ettiği Kuş ve üç kardeşi -Mizraim, Put ve Kenan- ile başlar yada daha doğrusu devam eder. Kronikon'unda Eusebius, Kuş'un, Etiyopluların soyundan geldikleri ata olduğu bilgisini verir.¹¹ Josephus da aynı temel hikâyeye sahiptir.

... Ham'ın dört oğlu, zaman Kuş'un ismine zarar vermedi; hüküm sürdüğü Etiyopya halkı için, bugün bile hem kendilerince hem de Asya'daki tüm halklarca Kuşitler denir. Mesraites'in anısı da kendi isminde saklı; hepimiz için bu ülke (İsrail) Mısır Mestresi'dir ve bizler Mısırlı Mestre'leriz. Put da Libya'nın kurucusuydu ve orada yaşayanlara Putitler dendi.¹²

Septuagint, Kuş ve Etiyopyalıları ilişkilendirmekte hemfikir ve Mısırlılar savaşçı güney komşularını devamlı bir şekilde Kuş ülkesi olarak andı. Böylece Kitab-ı Mukaddes ve erken dönem tarihçiler, Nuh'un torunu Kuş'u Afrika'ya taşıdılar. Kuş oraya nasıl gitmiş olabilir? Belki de gemilerle? Şüphesiz güney Mezopotamya'dan kuzey-doğu Afrika'da Etiyopya'nın yük-

Yafet'in Güzergâhı

1. Gomer
2. Madai (Medes)
3. Javan
4. Tubal
5. Meseç
6. Tiras
7. Togarma
8. Alişah
9. Tarşış (Tarsus)
10. Kittim
11. Danunai (Yunanistan)

Ham'ın Güzergâhı

12. Kuş
13. Mizraim (Mısır)

14. Put (Libya)

15. Kenan
16. Seba
17. Havilah
18. Sebtah
19. Raamah
20. Şeba
21. Dedan
22. Lud (Lidya)
23. Kaptara
24. Filistin
25. Sidon
26. Jebuslular
27. Amorlular
28. Arvalılar
29. Zemarlılar
30. Hamatlılar
31. Sodomlular

Sam'ın Güzergâhı

32. Elam
33. Asur
34. Aram
35. Eber
36. İbrahim
37. Yoktan
38. Hazarmavet
39. Şeba
40. Ofir
41. Havilah

sek bölgelerine doğru bir rota arıyorsak eğer, mantıklı olarak misafirperver olmayan Arap Çölü'nü aşmaktan ziyade denize bakmalıyız. Meskiagkaşer ismi ile ilgili Sümer Kral Listesi'ndeki kafa karıştırıcı açıklamayı hatırlayın – “Meskiagkaşer deniz üzerinden bir yolculuk yaptı ve dağlık bir ülkenin kıyılarına ulaştı”. Bu, Uluslar Masası çalışmasındaki tarihsel mekanizmayı anlamada tek ve kısa açıklama mı? Josephus, Nemrut'un Babil Kulesi'ni ve hemen ardından gelen dillerin karışımını tekrar anlatarak Kuş, üç kardeşi ve izleyicilerinin denizin karşısındaki yeni evlerine yolculuk etmelerini açıklamaya doğru gider.

Bundan sonra onlar (Nuh'un torunları) dillerinden dolayı yurtdışına yayılmıştı ve her yere koloniler halinde dağıldılar ... **Bazıları denizli gemilerle aştı ve adalara yerleşti** - ve bu uluslardan bazıları hâlâ ilk kurucularının onlara verdikleri isimleri taşıyorlar.¹³

Bu pasajdan da anlaşılabilceği gibi en azından yayılmanın bir bölümü deniz üzerindenidir. Fakat yine de kimsenin Josephus'un sözlerinin önemi hakkında şüphe duymamasından emin olmak için bu noktayı vurgulayacağım. Sümer ülkesinin kıyılarını oluşturan sular Akdeniz'in değil Basra Körfezi'nin ve ilerisinde Hint Okyanusu'nun bir parçasıdır. Josephus'a göre, Afrika yolundaki Kuş'un izleyicileri, Mizraim, Put ve Kenan'ın işgal ettikleri adalar oldu. Burada kısaca söz konusu adaların hangileri olduğunu keşfedeceğiz.

Kesin olmasada Meskiagkaşer'in, Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Kuş olduğunu belirlemiştik; Yaratılış metnine göre Etiyopya/Sudan'daki Kuş ülkesinin ona adını veren kurucu atasıdır. Kuş ve kardeşleri gerçekten bir deniz yolculuğu yapıp Afrika'nın dağlık kıyısında yeni ve bakir bir yere ulaştılar mı? Cevabı bulabilmek için Uruk şehrinden aşağı doğru güney Mezopotamya'nın bataklıklarından Eridu'ya ve Aşağı Deniz kıyılarına, “Derinliğin limanına” tapınak kulesinin gölgesine yönelmeliyiz.

GERİ ALINMIŞ CENNET

Böylece Eridu Limanı'nda demirlemiş yelkenli gemimizin içine tırmandım ve kıyı bataklıkları üzerinden güneye, Aşağı Deniz'e yöneldik. Meskiagkaşer ve takipçilerinin M.Ö. üçüncü bin yılın şafağında "dağ ülkesi"ne yaptıkları yolculuğun izinden giderek kaynağına ulaşma zamanı gelmişti - bizi sonuç olarak Mısır'a ve firavunluk uygarlığın kökenine götürecek bir yolculuk.

Kuzey rüzgarları Basra körfezinin batı sahili boyunca gemimizi hızla sürüyordu ve ikinci gün güneş doğarken "Dumanlı Dağ"ın (Gebel ed-Dukan) doruğu önümüzde bunaltıcı bir sisin içinden yükseliyordu. Bahreyn Adası'na, antik "Kutsanmış Mekan"a yaklaşıyorduk.

İki Suyun Yeri

Bahreyn birçok açıdan şaşırtıcı bir yerdir. Küçük boyutları - sadece kırk üç çarpı on altı kilometre (beş yüz altmış iki kilometre karelik bir alan) - stratejik önemi hakkında yanlış bir izlenim vermektedir. Mezopotamya ve Hint kara sahası, Doğu Afrika kıyıları boyunca ilerleyen Basra Körfezi boğazı arasına yerleşerek Sümer'e, daha sonra Babil ve Asur'a yönlendirilmiş mallar için mükemmel bir antrepo yada ticaret merkezi olarak hareket edebilmesi için en iyi şekilde konumlanmıştır. Antik

Bahreyn'in simsarları, gemilerle Magan'dan bakır cevheri ve diorit, Meluha'dan altın, kalay, fildişi ile yarı-değerli taşlar (laci-vert taşı ve akik taşı gibi) taşıyarak Aşağı Deniz'in faal tüccarları haline geldi.¹

Magan yada Makan, Umman yarımadası ve bitişik kıyı bölgesi olarak tanımlanıyor. Bu tanımlama bölgeyi Makae diye adlandıran Strabon tarafından doğrulanıyor.

Basra Körfezi. Eratostenes onu şu şekilde betimliyor: boğazı öylesine dar ki Karmanya'nın burnu Harmuzi'de (Hürmüz Boğazı) duran biri, Arabistan'ın Makae (Magan) burnunu görebilir.²

Magan'la ilgili çok şey söyledik, peki ya Bahreyn'in diğer büyük ticari partneri Meluha? Yıllar süren tartışma ve münazaralardan sonra araştırmacılar Meluha'yı Pakistan'daki İndüs Vadisi ve özelde de o bölgedeki Harrapan Kültürü olarak kabul ediyor.

Bahreyn Adası üzerindeki faaliyetin izleri, küçük bir yerleşik grubun Gebel ed-Dukan eteklerinde yaşadığı Neolitik Çağ'a kadar uzanır. Asıl yerleşik dönem, üçüncü bin yılın ortalarındaki yüzyıllarda (M.Ö 2600 dolayları) başladı diğer bir deyişle Erken Hanedanlık Dönemi. Bununla birlikte tarihçiler geç dönem Ubaid çömlekçiliğinin (az miktarlarda) keşfinin dördüncü bin yılda sınırlı bir faaliyeti gösterdiğini kabul ediyorlar.

Bahreyn'in arkeolojik kalıntılarında M.Ö. ikinci bin yılın ortalarında gözlenen ani düşüş, Mezopotamya'daki bakır cevherinin ticaret yollarının, Ummandaki madencilik faaliyetlerinin azalması sonucu Kıbrıs'a (bakır ülkesi) yönelmesi ile açıklanıyor.³ Bu durum Bahreyn'in simsarlarını dışladı ve onları başlıca pazarlarından etti. Aynı zaman diliminde maden zengini bir bölge olan İndüs Vadisi, İran platosundan gelen Ari kabileler tarafından istila edildi, bu nedenle Bahreyn'in bir diğer önemli arz edicisinin faaliyetlerine engel olunmuştu. Bahreyn Adası'nın

ekonomisi çöktü ve bir zamanlar gelişen liman ve kasabalar yakın bir zaman sonra terk edildi.

Bahreyn takımadasının ana kara parçası, klasik anlamda birçok vahanın bulunduğu ve merkezindeki kayalık tepe etrafında palmiye koruluklarının saçıldığı bir çöl adasıdır. Gebel ed-Dukan (duman dağı) mercan resifleri ve tuz bataklıkları ile çevrili düz yüzey üzerinde yalnızca yüz otuz beş metre boyunca yükseliyor. Kıyı bölgesine yakın yerlerdeki bu bataklık alanlarda Asal kamışı bir zamanlar yaygınlaşıyordu. Bugün bu bataklık bölgeler boşaltılmış durumda ama Asal kamışı hâlâ sepet ve hasır dokumacılığında kullanılıyor.

Tüm dünyaya bir volkanik krater gibi görünen doruk noktası, merkez koninin etrafında halka oluşturan bir sırtla çevrili. Bununla birlikte jeologlar bunun hiçbir zaman volkanik bir yapı olmadığını ve magmatik kayalardan değil kireç taşından oluştuğunu söylüyor.

Baklava dilimi şeklindeki adanın tüm düz yüzeyi, derin bir yeraltı kaynağından beslenen tatlı su pınarları ile kaplı. Ne yazık ki çoğunluğu belediye kontrolüne girmiştir ve ziyaretçilerine eski kırsal yaşamın güzelliklerini artık sunmamaktadır. Bununla birlikte bu tatlı su kaynaklarından birindeki tipik bir yaşam manzarası, adadaki bir resort otelin çevre düzenlemesi nedeniyle ihya edilmiş durumda ve bu Bahreyn'in bir zamanlar nasıl bir dünya cenneti olduğu hakkında fikir veriyor. Pek çok su kaynağı farklı periyotlardan kalan harabelerle çevrilmiş durumda ve bu kutsal bölgeler antik zamanlarda ada kültüründe önemli roller üstlemiş görünüyor. Su kaynakları etrafındaki palmiye ağaçlarının gölgesindeki bitki örtüsünün zenginliği ve bereketli vahşi yaşam bin yıllar boyunca beğeni kazandı. Kasaba yerleşkelerinin çoğu, adanın modern başkenti Manama'nın bulunduğu kuzey bölgesinde. Bu durum aynı zamanda antik zamanlarda Kalat Bahreyn (Bahreyn Kalesi), Barbar Tapınağı ve Saar yerleşkesi için de böyleydi.

Bahreyn takımadasının diğer üyeleri, Muharrak, Sitrah, Nebbi-Saleh, Sayeh ve Kaseifah'ı içeriyor. Asıl ada genellikle Bahreyn olarak anılsa da aynı zamanda Aval olarak da biliniyor. Bununla birlikte Strabon, Plini ve Ptolemy gibi erken dönem coğrafyacılar bildiğimiz kadarıyla Aval ve Muharrak bir zamanlar çok daha antik isimler olan Tilos ve Arad adlarını taşıyordu.

Hiç “Bahreyn”in ne anlama geldiğini düşündünüz mü? Eğer Zamanın Testi çalışmamı okuduysanız, Bahr Yussef'in (Nil'den Faiyum havzasına akan bir su kanalının ismi) “Yusuf'un Su Yolu” olarak tercüme edildiğine dikkat etmişsinizdir. Bahr bu nedenle Arapça “su” yada “sular” anlamındadır ve göl, su birikintisi, nehir yada deniz olarak anlamamız gerekir. Diğer yanda Arapça maya sözcüğü, suyun fiziksel niteliği anlamındadır; bir bardaktan su içmek gibi. Arap dili “çifte bitim” adı verilen, ismi etkili bir şekilde çift yönlü çoğula dönüştüren bir özelliğe sahip. Bu nedenle bir eyn yada ayn, “bahr”ı “sular”dan bahreyn'e yani “ikiz sular”a yada “çifte deniz”e dönüştürür.

Bahreyn neden “ikiz sular” olarak adlandırılmıştır? Sebebi adanın kuzey kıyılarında olağanüstü bir doğa olayının vuku bulmasıdır. Burada Muharrak (antik Arad) adasının aksine, körfezin tuzlu denizi üzerinde kürek çekip dibe dala bilir ve tatlı içme suyu toplayabilirsiniz. Bir zamanlar aynı şey, ana adanın kuzey kıyısındaki topraklar tarıma uygun hale getirilip bu mucizeye bir son verilmeden önce Barbar tapınağı bölgesinin karşısında da yapılabilirdi. Deniz dibinde engin yeraltı kaynaklarından gelen artezyen suları ve yeraltı su kaynakları mevcut. Bu dikkate değer hadise Bahreyn'e ismini vermiştir. Burası tuzlu ve tatlı suların buluştuğu yer; ikiz denizdir.

Yeşil

Bahreyn adasındaki bu mucize binlerce yıldır bilinmekteydi. Hatta Kuran'ın Rahman Suresi'nde bu mucizeye değiniliyor.

Salıvermiş iki denizi daima birbirleri ile çatışıyorlar; aralarında bir engel vardır, birbirlerine karışmazlar; şimdi Rabbinizin hangi nimetlerine yalan dersiniz? Onlardan inci ile mercan çıkar... (Rahman Suresi:19-22)

Buradaki tuzlu ve tatlı olarak temsil edilen “iki deniz”, Furkan 53 ve Fâtir 12 ayetleri tarafından da teyit edilmiş durumda. Arapça mercan sözcüğü aslında “inciler” anlamındadır fakat sonradan “mercan” için uyarlanmıştı. Bahreyn haklı olarak mercanları ve incileriyle ünlüdür; inci yüzyıllar boyunca, petrolün ortaya çıkışına kadar, adanın temel gelir kaynağı olmuştur. Kuran'ın “iki deniz” için bahrani sözcüğünü kullandığına da dikkat etmişsinizdir - tam olarak Bahreyn isminin kaynağını aldığı sözcük. Hatta Kehf Suresi'nde Musa peygamber “iki denizin bulunduğu yere” götürülmüştür.

Musa keşfetmek istediği gizemlerle karşı karşıya gelmişti. Hayatın paradokslarının aktığı ilahi kaynağın bilgisi verilmiş olan bir adamı aradı. [Kehf Suresi tefsirinden]

Bir vakit Musa genç hizmetçisine demişti ki: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, yahut senelerce gideceğim.” Bunun üzerine ikisi de iki denizin birleştiği yere vardıklarında balıklarını unuttular. O zaman balık denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuştu. [Kehf Suresi: 60-61]

Karadan denize uzanan bir “gizli geçit” anlatımı biraz muğlak fakat bu anlatım, belki de antik insanların sadece Bahreyn Adası'na değil adanın kuzeyindeki tuz okyanusuna da uzanan

derinliğin pınarlarını bilmeleri ile bağlantılıdır. Öyle görünüyör ki Kuran, balığın karadaki bir su birikintisine dalıp derinlere denizin altındaki çıkış noktalarından birine doğru yüzerek, denize ulaşması için bir kaçış yolundan bahsediyor. Yerel gelenek de hemen hemen aynı olan bir hikâyeye sahip. Bahreyn sakinleri, bir keresinde adanın su kaynaklarından birine düşen ve günler sonra cesedi adanın kuzeyindeki denizde yüzer halde bulunan bir devenin hikâyesini anlatıyor.

Musa el-Kadr'ı (Hızır - Yeşil) -Tanrı tarafından ölümsüzlük bahşedilmiş gizemli bir kutsal adam- bulmak için iki denizin bulunduğu yere yolculuk etti. El-Kadr, iki denizin bulunduğu yerdeki "Hayat'ın Paradoksları"nın Pınarı'nda bulunabilirdi. Arap dünyası uzmanı Michael Rice, İslam araştırmacılarının inanışına göre bu yerin nerede olduğunu açıklıyor.

Geleneksel olarak Kuran üzerine yapılan tefsirler daima Musa'nın yaptığı yolculuğun hedefinin, Süveyş'e, Kızıldeniz ve Akdeniz'in bulunduğu söylenebilecek yere doğru olduğunu ileri sürmüştür. Fakat modern bilim, Kuran'ın tam olarak dediği şeyi, "iki denizin yeri"ni kastettiğini öne sürme eğilimindedir; bu yer Körfez'deki Bahreyn'dir. Musa'nın yolculuk yaptığı yer burasıdır.⁴

Musa'nın Bahreyn'i ziyaret edişi ile ilgili bölüm el-Kadr'ın ününün tek kaynağı değildir. El-Kadr, açık bir şekilde İslam dışı öğretilerden kaynaklanan diğer Arap ve Yakın Doğu folklorunda önemli bir figürdür. Hatta Yeşil, zaman zaman "Adem'in oğlu" olarak anılır.

El-Kadr'ın yalnızca çocuk hikâyelerindeki bir karakterden ibaret olmadığını vurgulamalıyım. Onun gerçek bir figür ve bir ermiş olduğu kabul ediliyor; öyle ki Kuveyt kıyısı yakınlarındaki bir ada olan Failaka'da ona atfedilen bir tapınak mevcut. Bu tapınak "hatrı sayılır eskilikte" ve İslami kurallara göre kazıla-

masa da el-Kadr kültüne zamanda çok daha geriye İslami  a ın çok daha ötesinde  lık tutacak şekilde bir tepenin üzerinde yükseliyor.⁵ O daima denizcilerin velinimetini ve Körfez'deki bir adada yaşadığı kabul edildi. Bu durumda ‐iki suyun birbirine kavuştuğu yerde‐ki Hayat Pınarı'nda ikamet eden bu  l ms z ‐Yeşil‐ kim olabilir? Kuran referansları ve Arap geleneği, burada mutlak suretle uzak bir geçmişin tufan kahramanının anısını aklında tutuyor; ‐Ya ayanlar ülkesinde‐ sonsuza dek ikamet eden ve Musa'nın uzak atası Uruklu G lgame  tarafından da ziyaret edilen Utnapi tim'in anısı.

İki Boynuzlu

Yolculuğumuzun hemen başlangıcında sıradışı insanların torunları tarafından sıklıkla ilahi yada doğau t  varlıklar statüsüne yükseltildiğini söylemiştim. Bu  zel insanlar efsanesinin asıl konusudur. Tüm araştırmamız boyunca bu dönüşüm mekanizmasının i  başında olduğunu gördük ve dikkatlerimizi Mısır'a çevirdiğimizde bu dönüşümlerden çok daha fazlasını göreceğiz. Fakat halihazırdaki durumda Kuran'ın Kehf Suresi ile ilgilenirken, en önemli örnek olarak, daha sonra efsanevi bir kahramana d n   m   tarihi bir karakterden bahsetmeliyim.

Sure, Musa ve el-Kadr'ın hikâyesini Z lkameyn -‐İki Boynuzlu‐- geleneğine bağlıyor. Z lkameyn, ona tüm dünya'nın hakimiyetini bahçeden Tanrı tarafından seçilmişti. İran  ii'leri hariç hemen hemen tüm İslam araştırmacıları Z lkameyn'in Büyük İskender olduğunu kabul ediyor.

Makedonyalı'nın ismi Yakın Doğu'nun her yerinde biliniyordu; kurucusu olduğu ve ismini verdiği İskenderiye ve İskenderun gibi şehirler aracılığıyla da tüm zamanlar için bilinir oldu. Nihayet Arap geleneğinde ‐İki Boynuzlu‐ olarak yeni bir dış kimliği. Neden? Çünkü İskender'in Pers İmparatorluğu ve

Sümer su-tanrısı Enki (Semitik Ea), aynı zamanda Dilmun'un baş tanrılarından biriydi. Bahreyn'in kuzey kıyısındaki Barbar tapınağının onun yerel mabedi olduğuna inanılıyor.

ötesinde Hindistan'ı fethi sırasında kolayca hatırlanabilir olan ikonografik görüntüsü, koç boynuzlu miğfer giyen bir kraldı. Şüphesiz genç kral bu miğfere, kendisinin Siva Kâhini tarafından Zeus-Ammon'un dünya üzerindeki halefi olarak atandığını duyurmak için sahip olmuştu. O hayvanlar alemindeki temsili koç olan Mısır yüksek-tanrısı Amun'un oğluydu. Böylece onu tanrısallaştırırken boynuzlarla temsil etmek tamamen doğal oluyor. Söz konusu döneme ait birçok madeni para İskender'i koç-boynuzu miğferini giyerken gösteriyor ve bu küçük şehirler şüphesiz efsanenin nakil mekanizmasıydı. Yarı-tanrı kral, İki Boynuzlu, kurdretli fatih, Doğu'yla Batı'nın Hakimi ve büyük Pers İmparatorluğu'nun güçlü düşmanı oldu. İskender Arabistan'ı hiç fethetmedi. Fakat yine de efsanesi, kısa ömrü etrafındaki bireysel tarihi olaylar uzun süredir hikâyeye anlatıcıları tarafından unutulmuş olmasına rağmen, İslamik folklorda süregeliyor.

Ruhların Kutsal Tepeleri

Günümüzde antik geçmişin büyük bölümü bizim için kaybolmuş durumda. Bazen efsanevi İskender örneğinde olduğu gibi, düzenlediği seferlere görgü tanıklığı etmiş kişiler tarafından

yazılan rapor ve yorumlar aracılığıyla, efsanenin arkasındaki gerçeğe çok daha yakın olabiliyoruz. Bu bakımdan hiç kuşku-muz yok ki İskender, “tarihsel çağ” olarak tanımlayabileceğimiz bir zamanda yaşadı. Buna rağmen efsaneler, kendilerini söz konusu kahramanlara, tarihin en iyi bilinen ve kabul görmüş figürlerinin tarihsel gerçekliğini daha sonradan mitolojize edecek şekilde isnat edebilirler. Fakat Efsane’de çok daha eski bir materyalle, hatta İskender’in zamanı için bile çok eski olan bir antikiteyle ilgileniyoruz.

Şimdi arkeolojinin en büyük bilmecelerinden birine dönüyoruz ki eğer çözebilirsek, devam eden uygarlığın kökeni araştırmamızda aradığımız birçok cevabı bulabileceğiz. Bu durumda bize yol gösterecek herhangi bir metin ve doğrudan incelemekte olduğumuz konuyla ilgili bir destan bulunmamakta. Fakat tüm antik dünyanın kollektif aklına yayılmış imalar ve söylentiler var. Bu boş ümitler uyandıran ipuçları, kendini kültürel kaynaklardaki çeşitli geleneklerde, ölümlerin cennetsel ada mitlerinde ve ruhun yeraltına doğru yolculuğunu saran dini inançlarda gösteriyor. Tüm bunlar kuşkusuz insan hakimiyetinin ötesine denk geliyor ve tanrılar ile ruhların dünyasında yer buluyor. Kutsanmışlar Adası, Avalon Adası, Valhalla, Kutsanmışların Mekanı, Cennet Tarlaları, Kamış Tarlaları arkeolojisi, sadece onları aramayı seçersek, oralarda bir yerde hâlâ mevcut durumda olduklarını görebiliriz.

Size Bahreyn’in en şaşırtıcı arkeolojik “bilinmez”ini, 25 kasım 1889’da düzenlenen bir Kraliyet Coğrafya Derneği toplantısında adayı ziyareti üzerine uzun bir rapor veren kaşif Theodore Bent’in sözleri aracılığıyla sunuyorum. On dokuzuncu yüzyıl Bahreyn’ine ait fiziksel ve kültürel çehreyle ilgili bağlantılar kurmakla zaman geçiren Bent, sonunda karısıyla birlikte Manama’nın yani başkentin güneyine, hurma ağaçlarının ötesindeki açık çöle doğru yöneldikleri günü anlatmaya başlıyor.

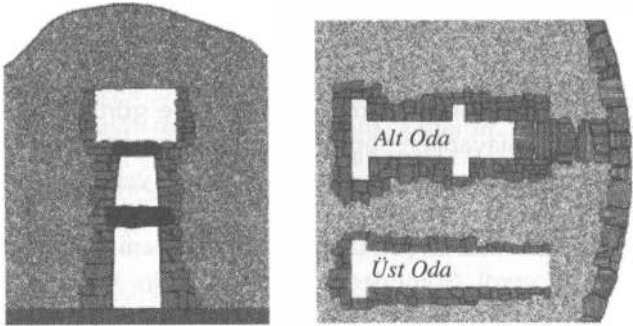
İşte burada Bahreyn'in gerçekten en büyük gizemi üzerine geldik ki onu incelemek, adayı ziyaretimizin asıl amacını teşkil ediyor. Mezar tepelerinin engin denizi sanki Aali adında bir köydeki zirve noktasından hurma ağaçlarının oluşturduğu sınıra doğru yayılıyor; bu noktada tepeler on iki metrelik bir seviyeye ulaşıyor ve güneye doğru genişledikçe ölçüleri azalıyor. Millerce ötedeki Rufaa'da tepelerin çöl seviyesinden sadece birkaç metre yukarıda olduğunu ve bazı önemsiz taş kümeleri bulunduğunu görüyoruz. Bu, keşfetmenin, kazımızın amacı olduğu, bilinmeyen bir ırkın engin bir mezarlığı.⁶

Bu Bahreyn'in en büyük ve kafa karıştırıcı gizemi; yüz binlerce "tümülüs"ün arazinin çok geniş bir alanını işgal ediyor olması. Dünya üzerindeki başka hiçbir yer, Antik Mısır bile böyle bir şeye sahip değil. Bahreyn Adası'nın bazı bölgelerinde mezarlar göz alabildiğince uzanıyor fakat yakın zamanlarda bu büyük kabristanların hemen hemen hepsi iskan gelişimi için buldozerlerle düzleştirildi. Gelişen Bahreyn nüfusunun modern ihtiyaçlarının, antik dünyaya ait şüphesiz en büyük arkeolojik harikalardan birinin yokoluşundan sorumlu olduğunu görmek üzücü bir gerçek. Bazı en büyük tümülüsler, genişleyen Aali köyü ile sarılmış şekilde hâlâ yerinde duruyor. Bununla birlikte Bahreyn'in geçmişine ait bu etkileyici anıtlar bile yeni komşularının dikkatinden kaçmış değil. Aali köylüleri, bu gömü tepelerini çömlek imalatı için fırın olarak kullanıyor!

Bu dikkat çekici mezarlar ne zaman inşa edilmişti? Ne yazık ki gelişen tezimize göre arkeologlar, bu tepeleri Erken Hanedanlık Dönemi öncesinde tarihlendirmek için herhangi bir kanıtın bulunmadığını öne sürüyor. Mezarlardan çıkarılan çömlekler bize, ölüyü tümülüse gömmeye pratiğinin Helenistik Periyod'da son bulduğunu söylüyor, fakat bu mezarlarda Uruk ve Jemdet Nasr periyodlarına ait hiçbir çömlek bulunamadı. Bu çok garip bir durum çünkü daha önce gördüğümüz gibi, önce-

sinde gelen Ubaid arkeolojik çağı, Arabistan kıyılarında açık bir şekilde müşahade edilmişti.

Böylece tufan öncesi Ubaid kültürü, Körfez'i Bahreyn ve ötesine kadar sarmıştı, fakat güney Mezopotamyalı Sümerler'in, ufuklarını her yöne doğru genişlettiğini bilmemize rağmen, Bahreyn Adası'na yönelik bu uzun periyod yada izleyen Yazı-öncesi Periyod (IV. Uruk ve Jemdet Nasr dönemleri) boyunca hiç bir yerleşme girişiminde bulunmadıklarını görüyoruz. Arkeolojik kalıntıların bu gözle görülebilir yokluğu, şimdilerde Bahreyn dediğimiz yerin tarihi kimliğine baktığımızda daha da tuhaf duruyor.

Bahreyn'in tümülüs mezarları yalnızca çok büyük miktardaki sayıları ile değil aynı zamanda özenilmiş yapıları ile de görülmeye değer; özellikle Aali'deki "Kraliyet Mezarları". Tipik olarak, gömü odaları taş bloklarla ayrılmış. Genellikle biri diğerinin üzerine yerleştirilmiş ve büyük plakalarla ayrılmış iki oda vardır. Bir kere merkezi gömü kompleksi taştan inşa edildiğinde, tasarlanan tümülüsün dışarıdaki kenarına bir koridor mezarın etrafında erozyona karşı ve yıkılmasını önlemek için alçak bir taş set inşa ediliyordu. Bu taştan zıvana daha sonra gömü odalarını kaplayacak şekilde molozla doldurduktan sonra tepelik on beş metre gibi bir yüksekliğe kadar ulaşıyordu.

Kutsanmışların Mekanı

Yüz yılı aşkın bir süredir süregelen arkeolojik incelemelerden açık bir şekilde anlaşıyor ki Bahreyn, bir şekilde Sümer çağında kutsal bir yer olarak anılıyordu. Başka türlü böyle küçük bir adada bu kadar çok sayıda tümülüs nasıl açıklanabilir? Bahreyn engin bir ölümler şehri. Gömü sayısına ilişkin arkeolojik hesaplamalar düzenli bir şekilde artış kaydediyor ve günümüzde yarım milyondan fazla bir sayıya ulaşmış durumda. Sayı 50 bin ile başladı (Peter Cornwall, 1943), sonrasında iki katına 100 bine çıktı (Geoffrey Bibby, 1969) ve daha sonra da 172 bine sıçradı (Curtis Larsen, 1983). 1980'lerle birlikte tekrar yükseldi ve bu kez 200 bindi (Moawiyah İbrahim, 1983) ve şimdilerde 250 - 300 bin gibi inanılmaz bir rakama ulaşmış durumda (Serge Cleuziou).⁷ Tüm araştırmacılar şu an bu sayının 150 bini aştığı konusunda hemfikir.

Birçok arkeolog ve tarihçinin ulaştığı ilk sonuç, adanın Sümerlere ait kutsal bir gömü alanı olmasıydı; burası Norveç ve Yunan geleneğindeki Valhalla veya Kutsanmışlar Adası gibi, bir çeşit ölümlerin mitolojik ikametgahıydı. Öyle görünüyor ki parasal olarak karşılayabilen Sümer asilleri, "Kutsanmışların Mekanı" adı verilen yerde ikamet eden tanrılarına yakın olmak adına Bahreyn'e gömülmeyi tercih ediyorlardı.

Bu ölümler adası birçok tarihi metinde anlatılan fiziksel olarak mevcut bir yerdirdi. Sümerler ona Ni.tuk ismini verdi fakat daha çok Dilmun olarak biliniyordu. Antik literatür açıkça Dilmun'u, ölümden sonra sonsuz mutluluk sunan bir yer olarak düşünüldüğünü gösteriyordu. Ve sonuç olarak oraya gömülmek, tanrılara hayat boyu hizmet etmiş olmanın karşılığında alınan en büyük ödül olarak algılanıyordu.

Bu durumda Bahreyn Adası; Saf Ülke, tanrıların evi ve ölümsüz ruhun dinlenme yeri Dilmun'la aynı ada mıydı? Bu merak uyandıran fakat karmaşık soruya yönelmeden önce, kendimizi Bahreyn'de bulunan çok büyük miktardaki mezar tepe-

lerine olağan bir açıklama getirmenin haksız olacağı yönünde ikna etmeliyiz.

Şüphesiz Bahreyn'in bir Sümer kabristan adası olduğuna dair Ernest Mackay tarafından öne sürülen görüşe karşı çıkan insanlar olmuştu. Adanın başkenti Kalat Bahreyn nüfusunun, gözlenen miktarda mezarın beş yüz yıllık inşası esnasında yeterince büyük olduğu tartışılmıştı. Antropolog Bruno Frohlich bu görüşü özetliyor.

... büyük sayıdaki gömü tepelerini, adayı çevreleyen coğrafik bölgelerden ölü "ithali" ile açıklamak gereksizdir. Adanın ölçüleri ve destekleyebileceği insan sayısı, bilinen yerleşim bigilerini açıklamak adına, daha fazla gömünün aranması gerekebileceğini ortaya koyuyor.⁸

Bununla birlikte bu durum Bahreyn'in toplam nüfusunun kadınları ve çocukları da kapsayacak şekilde hesaplanması üzerine kurulu. Buna rağmen Frohlich gömü sayısının sadece 150 bin adet olduğu gibi bir sonuca ulaşıyor ki bu sayı, hali hazırda adada hesaplanan defin sayısının yarısı kadardır. Frohlich'in bulduğu sayılar akla yakın değil. Özellikle Peter Cornwall'ın yaptığı gibi düşünüldüğünde bu tümölüsler, tüm nüfusun mezarları değildi; aksine savaşçıların ve asillerin elit gömüleriydi.

... bir kural olarak, tepeler kabilenin yetişkin savaşçıları için inşa edilmişti, tümölüsün içine gömülen ölü, antik popülasyonun sadece bir fraksiyonunu temsil ediyordu.⁹

Birçok tümölüs hiç kullanılmadı. Küçükten büyüğe tüm mezar tiplerinin yaklaşık yüzde on yedisi "bir tek kemik veya herhangi başka bir şey içermiyordu".¹⁰ Daha büyük ve özenilmiş yapılarda bu sayı yüzde otuz dokuza ulaşıyor.¹¹ Bu durum kutsal adada bir mezar sahibi olma ihtiyacı içinde olan ve uzak Sümer

ülkesinde yaşayan müşteriler için inşa edilmiş olduklarını ortaya koyuyor. Bu büyük mezarlara yerel nüfusun kullanması için böyle bir çabanın sarfedilmesi ve akabinde mezarların hiç kullanılmadığı düşüncesi hiç bir anlam ifade etmiyor. Öyle görünüyor ki bu boş tümülüsler, burayı tanrıları ve atalarının arasında son dinlenme yeri olarak gören fakat herhangi bir nedenle buraya gömülememiş asiller tarafından satın alınmıştı.

Mackay'ın orijinal hipotezini kabul etmek için iyi tartışılmış bir iddia, Carl Lamberg-Karlovsky tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca kendisinin Frohlich'in iddiasını delilleriyle çürütmesi ve reddetmesi, burada öne sürdüğüm argümanların temelini oluşturuyor. Karlovsky "Dilmun'da Ölüm" adlı makalesinde iki temel sonuca varıyor:

(1) Söz konusu tarihte, Bahreyn ve Suudi Arabistan bölgesinde bu çok sayıdaki mezar için yetersiz bir yerli yerleşim paterni (ör. nüfus) mevcut;

(2) Bu tümülüsler, geç dönem Sümer literatüründe Dilmun'a atfedilen, özenilerek yapılmış cenaze törenlerini temsil ediyor.¹²

Lamberg-Karlovsky'nin kesinlikle haklı olduğunu düşünüyorum. Ben yerel ada nüfusunun Bahreyn tümülüsleri gibi dikkat çekici bir fenomenden nasıl olur da yalnız başına sorumlu olabileceğini anlamıyorum. Bu küçük adayı tika basa dolduran çok sayıdaki mezar, bize burada çok özel bir şeylerin süregeldiğini söylüyor. Tümülüslere sadece adanın kuzey kesiminde rastlamıyoruz. Saar gibi köylerde yapılan kazılarda binlerce mezarla dolu kabristanlarla karşılaşyoruz. Bu daha az gösterişli mezarlar, tümülüsleri inşa etmekten sorumlu yerel nüfusun son istirahat yeri gibi duruyor. Bu mezarların tümüyle yerel halk cenazelerine ait olduğu yönünde ısrar edenler, antik dünyadaki

en büyük şehirlerin, çok büyük nüfuslarına rağmen kabristan ölçüleri bakımından Bahreyn’le karşılaştırılmaz oluşunun nedeni açıklamak durumunda.

Sonuç Yirmi Bir

Bahreyn Adası, Sümer halkı ve tanrılarının gömü yeri olarak idealize edilmiş efsanevi “Kutsanmışlar Mekanı”nı temsil etmektedir.

Fakat Bahreyn’in gömü tepeleri üzerine son söz (şimdilik), gizemin kalbine uygun bir şekilde ulaşan Carl Lamberg-Karlovsy tarafından geliyor.

Tamamıyla açık ki ... Bahreyn gömülerine dair gerçeklerin toplanmasıyla gelişen literatür, yalnız başına bu gömülerin anlamını yada önemini sağlayamıyor.¹³

Sümerlere ait “Kutsanmışların Mekanı”nın gerçek önemi, bu kitabın sonunda ulaşacağımız sonuçlarla gün ışığına çıkarılacak. Fakat biz şimdi bir dakika önce ortaya çıkan bir soruyu cevaplamalıyız: Kutsal Dilmun Ülkesi, Bahreyn Adası olarak tanımlanabilir mi?

Dilmun: Sümer Cenneti

Dilmun üzerinden yapılan büyük tartışmayı tetikleyen keşif, Bahreyn arkeolojik incelemelerinin hemen başlangıcında gerçekleşti. Size genç bir İngiliz subayı Yüzbaşı E. L. Durand’ı; Britanya Majestesi’nin Basra Körfezi’nin kuzey kıyılarında bulunan İran liman kenti Buşehr’deki politik temsilcisini tanıtayım. Politik temsilci aslında hem Britanya büyükelçisi hem de imparatorluğun bölgedeki çıkarlarının korunmasından sorumlu askeri

konutandı. Yıl 1878 ve Yüzbaşı Durand, adalarda bir arkeolojik araştırma üstlenmek maksadıyla Bahreyn'e ulaştı.

İncelemelerine adanın her tarafına yayılmış camilerde tekrar kullanıma alınan, antik anıtlardaki yazılı blokları aramakla başladı. Çabaları "Bahreyn"ın insan eliyle yapılmış en ünlü eseri'ni bulmasıyla ödüllendirildi: "Durand Taşı".

Sonunda, bir fincan kahve, bir nargile ile şeyhlerin ve kabilelerinin tiranlığı ile ilgili sayısız şikayetten başka bir şey elde edemediğim en az yirmi cami ziyaretinden sonra, kimse'nin okuyamadığı bir taşla ilgili bilgi aldım. Onu görmeye gittiğimde taş, Bilad-ı Kadim'deki Davud Medresesi'nde "kutsalların en kutsalı" olarak yerini almıştı. Siyah bazalttan yapılmış bu taş, bir geminin pruvası yada bir hayvanın dili şeklindeydi ve yaklaşık altmış beş santimetre uzunluğundaydı. Onu almam zor olmadı, çünkü mollalara taşın muhtemelen ateşe tapanlara ait bir put olduğunu ve bulunduğu yerle bir alakasının olmadığını söyledim.¹⁴

Taşın üzerindeki yazıların, daha önce 1835 yılında Behistan'ın sarp kayalıklarından aşağı sallanır halde I. Darius yazıtını kopyalamaya çalışan Henry Rawlinson tarafından bulunan Eski Babil çivi yazısı olduğu ortaya çıktı ve onun tarafından da tercüme edildi. O şimdi seçkin Mezopotamya bilgini Tümgeneral Sir Henry Rawlinson - Şövalye Kumandan, Baronet, Kraliyet Cemiyetinin Yoldaşı ve Asyatik Kraliyet Demeği'nin Başkanı. "Durand Taşı" kısaca şunu söylüyordu:

Rimum sarayı, (Tanrı) İnzak'ın uşağı, (ve) Agarum'dan (kabilenininden) biri.

Rawlinson, bu kısa yazıtın Bahreyn Adası'nı Dilmun olarak tanımladığını kabul eden ilk kişiydi. O, Enki'nin oğlu tanrı İnzak'ı, "Dilmun'un Rabbi" olarak betimleyen diğer çivi yazı-

si metinlerden haberdardı. Eğer antik Bahreyn Kralı Rimum, İnzak'ın uşağı idiyse o zaman bu ilah Bahreyn'in baş tanrısıydı ve bu nedenle Rimum'u kutsal Dilmun için baş aday yapacaktı.¹⁵ Fakat bu meselenin sonu değildi, çünkü Bahreyn'in Dilmun olduğuna dair fikir, son derece yüksek bir kaynaktan gelen güçlü bir dirençle karşılaştı.

Kramer Cornwall'a Karşı

Daha önce seçkin Sümerolog Samuel Noah Kramer'e birçok kez rastladık. O Sümeroloji alanında önemli yere sahip ve alıntı yapmak için başvurduğumuz birçok Sümer destanı, bu araştırmacıların en saygını tarafından tercüme edilmiştir. Kramer'in okuduğu (ve Rawlinson'da bulunmayan) birçok metin ona tanrıların evi Dilmun'un Zagros Dağları'nın ötesinde bulunduğunu gösteriyordu. Bahreyn temelde epik literatür'ün tasvir ettiği resme uymuyordu.

Kramer, Dilmun'u İran'da bir yere konumlandırmanın doğru olduğunu düşünüyordu çünkü destanlar Dilmun'un dağların ötesinde “güneşin doğduğu yerde” bir ülke olduğunu öne sürüyordu. Ona göre bu, Mezopotamya ovasının doğu ufkunda etkileyici bir şekilde yükselen büyük sıra dağları kastediyordu. Dahası Dilmun'un kendisi yüksek bir bölgeye atıfta bulunur şekilde “Dilmun Dağı” (Akd. Kur-Dilmun) olarak adlandırılıyor-du.

Kramer, kendi tercümesi olan Sümer Cennet Miti'ne dayanarak Dilmun'u, bir “safılık”, “temizlik” ve “aydınlık” ülkesi olarak betimliyordu. Bu ne hastalık ne de ölüm bilen fakat hayat için çok önemli bir element olan taze suyun yokluğunu çeken bir “yaşayanlar ülkesi”dir. “Büyük Sümer su tanrısı Enki bu nedenle güneş tanrı Utu'ya onu dünyadan getirilen taze suyla doldurmasını emreder. Dilmun böylece meyve ağaçları ve yeşil çayırırla dolu ilahi bir bahçe haline gelir”.¹⁶ Sümer literatür-

ründeki bu dünyevi cennet şüphe yok ki Kitab-ı Mukaddes'te Adem'in düşüşünden önce içinde bulunduğu aynı bahçedir; bir masumiyet, sükunet ve hepsinden öte bir güvenli bir mekan.

Dilmun'da, kuzgun ağıt yakmaz. İttidu kuşu, ittidu kuşunun ağlayışında bulunmaz. Aslan öldürmez. Kurt kuzuyu kapmaz, ...¹⁷

Nippur'da keşfedilen Eski Babil tufan destanı versiyonundan, bu cennetin yaratıcı tanrılarının isimlerini öğreniyoruz.

Anu, Enlil, Enki ve Ninhursag karakafalı (Sümerli) insanları şekillendirdikten sonra yerden iyi yetişmiş bitki örtüsünü meydana getirdi; hayvanlar -ovanın dört ayaklıları- bir sanat eseri gibi varedilmişti.¹⁸

Gilgameş, sonsuz yaşamın sırrına dair destansı arayışını sürdürürken, yedi dağ sırasının ötesinde yatan "Yaşayanlar Ülkesi"nde Utnapiştim'i bulur. Bununla birlikte Eski Babil tufan hikâyesine göre tufan kahramanı Ziusudra tanrılara feragatinden sonra kut-sal Dilmun'a yükseltilmişti.

Kral Ziusudra An ve Enlil'e secde etti. An ve Enlil Ziusudra'ya şefkat gösterdi; ona tanrı gibi bir yaşam verdiler; ona sonsuz bir tanrısal nefes bahsettiler. Sonra bitki örtüsünün ve insan zürriyetinin koruyucusu kral Ziusudra'nın, geçiş ülkesi Dilmun'da, güneşin doğduğu yerde ikamet etmesini sağladılar.¹⁹

Yaşayanlar Ülkesi ve Dilmun bu nedenle bir ve aynıdır. Kramer aynı zamanda inşa ettiğimiz tarihi senaryoyu önemli ölçüde ilgilendiren bir gözlemlerde bulunuyor.

... kuşkunun da ötesinde Uruk'tan Ararat'a yolculuğu sırasında Lugalbanda tarafından geçilen yedi dağ ile Uruk'tan

“Yaşayanlar Ülkesi”ne olan yolculuğu sırasında Gilgameş’in geçtiği yedi dağ birbirinden farklıdır.²⁰

Böylece Yaşayanlar Ülkesine giden yol aynı zamanda Ararat ve bu nedenle Aden’e giden yoldu. Yaşayanlar Ülkesi’nin nerede olduğu ile ilgili son ipucu Gilgameş Destanı’nda yatıyor. Orada Utnapiştım’ın ikametgahının “uzakta, iki nehrin ağzında” (Akd. ina ruqi ina pi naratum) bulunduğu betimleniyor.²¹ Adı geçen nehirler Dicle ve Fırat’tır. Diğer Mezopotamya metinlerinde görüldüğü kadarıyla nehirlerin “ağızları” kaynaklarıydı; denizle birleştikleri yerlerse “kuyruklar” olarak adlandırılıyordu.

Bildiğimiz üzere, Dicle ve Fırat, Yaratılış’ın Aden ülkesini yerleştirdiği Ermenistan Dağları’ndan kaynağını alıyor.

Mitlerdeki her şey Kramer’i, Kitab-ı Mukaddes’teki Aden Bahçesi’nin bir zamanlar var olduğunu düşündüğümüz doğu dağlarına doğru yöneltmiş. Sümerler’in Dilmun olarak bildiği efsanevi hatta mitolojik cennet, Basra Körfezi’nin boğucu sıcağının ortasında bir ada değildi.

Kramer düşüncelerini “Dilmun, Yaşayanlar Ülkesi” başlığı altında, Amerikan Okulları Ortadoğu Araştırmaları Bülteni’nin Aralık 1944 baskısında yayınlanan bir makalede dile getirdi. Orada şu sonuc varıyor: “her halükarda orası güneybatı İran’dadır ... Dilmun’un arandığı yer ve burası Bahreyn Adası ile tanımlanamaz”. Bu Sümer literatürünün büyük tercümanının görüşüydü ve hakkında doğru olup olmadığına dair çok küçük bir tartışma olabilirdi; epik hikâyelerin Dilmun’u yüksek Zagros zirvelerinin ötesinde bir yerdeydi.

Bazen yeni bir soluğun yerleşik disiplinler üzerinde yeniden düşünmeye sevketmesi kaçınılmazdır. Ve Dilmunoloji’nin yeni soluğu, Amerikalı arkeolog ve bilgin Peter Cornwall’ın sahnede yeri alıyordu.

1946’da Cornwall, Kramer’in belgesini tahripkar sayıda karşı argümanla cevapladı. Bulguları tarihi Dilmun’un Bahreyn

Adası olarak tanımlanmasının zorunlu olduğunu kesin bir şekilde kanıtladı.

... öncelikle Dilmun'a dair çiviyazısı referanslarının iki kategoriye ayrıldığını kabul etmek esastır:

1. Tarihi, ticari, mektubi, ithafen yazılmış olanlar ve astrolojik yazılar;
2. Sümer edebi kompozisyonları.

Öncekinde Dilmun, belirli bir coğrafik konumdadır; yeri hakkında kesin yargılara varabiliyoruz. Sonrakinde ise büyüğü bir ülkedir; ruhani dünyaya giden garip bir geçiş odasıdır. İki Dilmun'un birbirinin aynısı olduğunun düşünülmüş olması çok olası; fakat Dr. Kramer Dilmun'un lokasyonuna sadece Sümer edebi kompozisyonlarına bakarak karar vermeme-lydi. Özellikle diğer bir materyal kaynağından toplanan kanıt, Dilmun = Bahreyn eşitliğini ortaya çıkarırken.²²

Bu kısa özet Cornwall'ın, Amerikan Okulları Ortadoğu Araştırmaları Bülteni'nin Ekim 1946 baskısında yayınlanan kısa ama öz "Dilmun'un Lokasyonu'nda" adlı karşıt makalesinden alınmıştır. Cornwall 1940'da Bahreyn Adası'nda otuz kadar tümölüs kazısı yaptı ve Bahreyn arkeolojisini avucunun içi gibi bilmekle kalmadı aynı zamanda Bahreyn'deki kültürel kalıntıları Dilmunitler'e bağlayan tarihi metinlerden de haberdar oldu. Bu önemli metinler üzerinde, ne yazık ki hiç yayınlanmayan "Sayrus"tan Önceki Bahreyn Tarihi' isimli doktora tezi için özel bir çalışma sürdürdü. Michael Rice'in bu parlak çalışma üzerine yaptığı yorumlar her şeyi ortaya koyuyor.

Bu antik kaynaklardaki tarihi ve efsanevi Dilmun referanslarının dikkate değer ve kavrayışlı bir sentezi, kanıtların dikkatli bir analiziyle birlikte, ölçüleri ve duyarlılığı dahilinde

zorlukla düzeltildi. Bu çalışkan bir Dilmunolog için etkileyici ve anlamlı materyaller madeni olarak kalacak.²³

Bugün Peter Cornwall'ın Bahreyn'i tarihi Dilmun olarak tanım-
lamakta haklı oluşu ile ilgili çok az bir şüphe var. Onun aşağıda
özetlenmiş olan argümanları, Kramer'i yanıt vermede sonuçsuz
bırakmıştı.²⁴

(1) Asurlu II. SARGON (M.Ö. 721 - 705), Dilmun kralının
"doğan güneşin denizinin ortasında otuz beru (altmış saat)
uzakta bir balık gibi" yaşadığını vurgular. Başka bir Asur kralı
Asurbanipal, Dilmun'un "Aşağı Denizin ortasında" -Basra
Körfezi- ikamet ettiğini söyler.

(2) Dilmun'a denizden yolculuk altmış saat (otuz beru)
sürer. Yavaş hareket eden ve kuzey batı rüzgarını arkasına
alan ve saatte yaklaşık sekiz kilometre giden bir geminin Şat
el-Arab'ın ağzından Bahreyn'e ulaşması altmış saati bula-
caktı; dört yüz seksen kilometrelik bir yolculuk.

(3) Helenistik ve klasik yazarlar Bahreyn Adası'nı Tilos ola-
rak bilirdi. Etimologlar bu isimden, daha antik Tilmun yada
Dilmun ismini çıkarmakta fazla zorluk çekmiyorlar.

(4) Bahreyn'de Yüzbaşı Durand tarafından 1879 yılında
keşfedilen çiviyazısı metin tanrı İnzag'dan (Süm. Ensag)
bahsediyor, oysa Dilmunlular onu Babil tanrısı Nabu ola-
rak biliyordu ve Nabu ikinci bin yılın ikinci yarısı boyunca
Dilmunlularca tapınılmıştı. Ensag, Enki'nin oğlu, Dilmun'da
ikamet eden Derinliklerin Tanrısı'ydı.

Bu temel kanıtlar tarihi Dilmun'un en azından adanın bir
bölgesinde var olduğu konusunda çok az şüphe bırakıyor.
Dilmun'un bulunduğu yerle ilgili tartışmalar bitmişti. Bu

fikri değiştirmek için elli yıl boyunca hiçbir řey olmadı. Fakat biraraya getirdiğimiz kanıtlar bizi yeniden dūřünmeye sevk ediyor. Kramer tarih öncesi ve mitolojik Dilmun'u Zagros Dağları'nın ötesine yerleştirmekte haklı olabilir miydi? Ve mitolojik yada efsanevi Dilmun, tarihi Dilmun'un olduğu kadar gerçek olabilir miydi? Bařka bir deyişle iki Dilmun olması mümkün müydü; Aden'de bulunan bir orijinal ilkel Dilmun ve daha sonra aynı zamanda geniş bir denizaşını ticaret girişimi olan "Aşağı Deniz"deki ölülerin kutsal adası. Önceki hayatın sonsuz olduğu tanrıların cennet-ülkesi iken, sonraki ölü ruhlar için yeniden kazanılmış cennetti. Gerçekte Yařayanlar Ülkesi'nin Dilmun'u, ölüler ülkesinin tarihi Dilmun'nu olmuştu. Bu kavram Hristiyanlık dūřünçesine çok da yabancı değildir; kaybedilmiş dünyevi cennet Aden'in yerini, geçmiş ruhların sonsuza kadar ikamet edeceği kazanılmış cennet almıştır.

İki Dilmun'dan bahsedilebileceğini öne süren başka ipuçları da mevcut. Sümerli Ur-Nina adında bir Lağaş kralı, büyük bir tapınak inşa etmek için Dilmun'dan kereste getirtir ki Bahreyn sadece hurma ağacı yetiştirmektedir. Bir Sümer kralı bina kerestesi edinmek için normal olarak Zagros Dağları'na bakar.²⁵ Fakat o zaman Bahreyn'deki Dilmun bir ticaret merkeziydi ve kaliteli ağaçları arz etmek adına bir aracı gibi davranmış olabilir. Bu bir ölçüde, Umman olarak bildiğimiz Magan'dan bakır, diorit ve ağaç sipariş eden Gudea hanedanından kalan bir kayıtlı kanıtlanmış durumda.²⁶

Tedarik edilen bu mallar, şüphesiz Bahreyn üzerinden gönderiliyordu. Bununla birlikte Gudea zamanında, Cornwall'ın tarihi Dilmun'undayız, oysa Ur-Nina birkaç yüz yıl önce hüküm sürmüştü ve şüphesiz ihtiyacı olan keresteyi Kramer'in Zagros Dağları'ndaki tarih öncesi Dilmun'undan getirtiyordu.

Sonuç Yirmi İki

Muhtemelen iki Dilmun vardı; Zagros Dağları'nın ötesindeki orijinal “tarih öncesi” Dilmun ve kökenlerini dağlardan alan ata Dilmunlular'ın torunları tarafından daha sonra kurulan “tarihi” Dilmun Adası.

İki Ülke, Tek İsim

Aklıma burada bir yer ismi transferi örneğinden bahsediyor olabileceğimiz geliyor. Başka bir ifadeyle şehrin veya ülkenin ismi, kendi anayurtlarından yeni bir coğrafyaya göç eden insanlar tarafından taşındı. Bu olgu için bir örnek olarak Avusturalya'da ve Amerika'da yaşayan göçmenler, 1700'ler ve 1800'lerde kurulan ve geldikleri bölgenin veya kasabasının isimleri verilmiş yerlerde oturmuşlardır. Bu nedenle New England'da bir Amerikan “Manchester”, “Worcester” ve “Warwick” ve New York Eyaleti'nde “Postdam”, “Rome” ve “Amsterdam” var. Dünyanın diğer tarafında ise Avustralya'da South Wales'de “Blackburn”, “Newcastle” ve “Liverpool dağları” mevcut. Amerikan öncülerі ayrıca yerleştikleri yerlere Kitab-ı Mukaddes'ten isimler verme eğilimindedilerdi.

Bu nedenle Massachusetts'de “Salem” (Jerusalem'den geliyor), Newyork ve Indiana'da Ohio, Missouri, Oregon, Virginia, vb. ve “Goshen”e rastlıyoruz. Tüm bunlar şüphesiz, göçmenlerin eski anayurtlarına ve dini terbiyelerine olan bağlantıları nedeniyle onları rahat ettiren ve tamamıyla doğal şeyler. Onlar kolonilerine de anayurtlarının isimlerini vermişlerdir.

Antik dünyanın en aktif kolonistleri, M.Ö. dokuzuncu yüzyıldan yedinci yüzyıla kadar Akdeniz kıyı bölgelerinde ve Herkül Sütunları'nın ötesinde (örneğin Cadiz) yeni yerleşim yerleri kuran Fenikelilerdi. En ünlü kolonileri Afrika'nın kuzey kıyılarında bulunan Kartaca idi fakat bu bildiğimiz Kartaca değildi (Kenanca Karhadaşt="Yeni Şehir"). Asıl Kartaca, Kıbrıs'ın güney kıyısında Modern Kition Limanı'nın bulunduğu yerdeydi. Bahreyn Adası'nın -Yunanlılar'ın Tilos'unun- tarihi periyotta Mezopotamyalılarca Dilmun olarak bilindiğinden emin olabiliriz. Fakat Kitab-ı Mukaddes'teki Aden bölgesinde gizlenmiş olan çok daha önceki Dilmun'a dair herhangi bir kanıt mevcut mudur? Yaratılış'ın ikinci bölümünde yer alan bölgelere yaptığımız yolculuklarda, Nod (doğu), Kuş (kuzey), Aden (Batı) ve Havilah (güney) ülkelerinin yerlerini saptayan çok sayıda yer isimsel göstergeyi ortaya çıkardım. Aden Bahçesi olarak tanımladığımız bereketli bir vadi ile çevrelenmiş bu topraklar ilk dünyevi cennettir. Eğer Yaratılış'ın Bahçesi Enki'nin Dilmun cennet bahçesi ile aynı ise, bu durumda ana araştırmamız dahilinde ikincisinin yeri ile ilgili ipuçlarını aramalıyız.

Tufan öncesi çağla modern zamanlar arasındaki çok uzun yıllara rağmen, Sümer ismi Dilmun'un bir kalıntısı Acı Çay vadisindedir. Aynı Kuş'u Kuşeh Dağı'nda ve Nod'u Nokdi'de bulduğumuz gibi. Tebriz'in batısında elli kilometreden az bir mesafede, Urmiye Gölü ve Meydan Nehri'nin arasındaki tuz düzlüklerinde -Yaratılış'ın cennetsel bahçesi olarak tanımladığımız yerde- Dilman isimli bir köy bulunuyor.

Kaybolan Nesiller

Sümer arkeolojisindeki gizemlerden biri, tarihi Dilmun arkeolojisindeki gözle görülebilir boşluktu. Yüzey araştırmalarının ortaya çıkardığı büyük miktarlarda Ubaid çömlekçiliği, söz konusu yerde Ubaid periyodu boyunca özellikle Basra Körfezi'nin batı kıyılarında insan aktivitesinin varolduğunu gösteriyor. Fakat devamında gelen Uruk ve Jemdet Nasr çağlarında güney Mezopotamya'da Sümer kültürü doruk noktasındayken, bu çağlara ait insan elinden çıkma çok az şey bulundu.

Efsane hipotezinde, Yaratılış efsanesinde betimlenen ulusların yayılması hikâyesinde Dilmun'un oynadığı rolün önemli olduğunu öne sürmüştüm. Ayrıca bu göçün IV. Uruk Periyodu boyunca Enmerkar/Nemrut hakimiyetinde Babil Kulesi'nin inşasının hemen sonrasında yer aldığını söylemiştim. Uruk-Jemdet Nasr çağlarında Bahreyn'in yerleşik bir yer mi yoksa bir mola yeri mi olduğuna karar vermek bu nedenle oldukça önemli.

Yazı-Öncesi Periyoda ait arkeolojik materyal sonunda yer yüzüne çıkarıldı. Bahreyn'deki Medinet Hamad mezarlığında yakın zamanlarda Jemdet Nasr dönemine ait çömlekler içeren mezarlar bulundu. Yazı-öncesi Bahreyn/Dilmun halkını araştırmanın önemi, onları son duraklarına doğru deniz boyunca takip ederken, yakın bir zamanda kendini belli edecek.

28. Dilmun düğme mühürleri

Anka Kuşu'nun Uçuşu

Hikâyemizde kritik bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Şimdiye kadar sizi tufan öncesi ataların ve takipçilerinin ayak izleri doğrultusunda Aden dağlarından aşağıya indirdim. Daha sonra Enoş ve İrad'ın ilk olarak Susiana ovasında ve sonrasında Sümer bataklıklarında yerleşmeler kurduğunu gördük. Bu becerikli insanlar daha sonra yelkenli gemiler yapmayı öğrendiler ve böylece Aşağı Deniz üzerinde yeni sömürü ufukları araştırmak amacıyla yolculuk yapabildiler. Keşif ve araştırmalarının kanıtları, Körfez'in Arap kıyılarında bulunan Ubaid çömlekçiliğinin bulunduğu bölgelerin sayısındaki fazlalıkta kendini gösteriyor. Adem'in torunlarının bu deniz yolculuğunda bulunan zümresi, bizi Mezopotamya'dan ve yıkıcı tufandan uzaklaştırıp tufan sonrası yeniden doğan dünyaya ve Ham'ın oğullarının göçüne götürüyor. Şimdi Kuş, Mizraim, Put ve Kenan'ın gemilerine binip Afrika ve Doğu Akdeniz'e yolculuk ederken, yeni başlayan büyük bir maceranın eşiğindeyiz.

Bu ikinci nesil kaşiflerinin yolculuğunu izlemek için size Mezopotamya ve Kitab-ı Mukaddes geleneğinde yatan büyüleyici ve kuvvetli bir efsaneden bahsetmem gerekiyor; her ne kadar ikincisi yani Kitab-ı Mukaddes geleneği burada tartışacağımız konuyu ima etmiş olsa da.

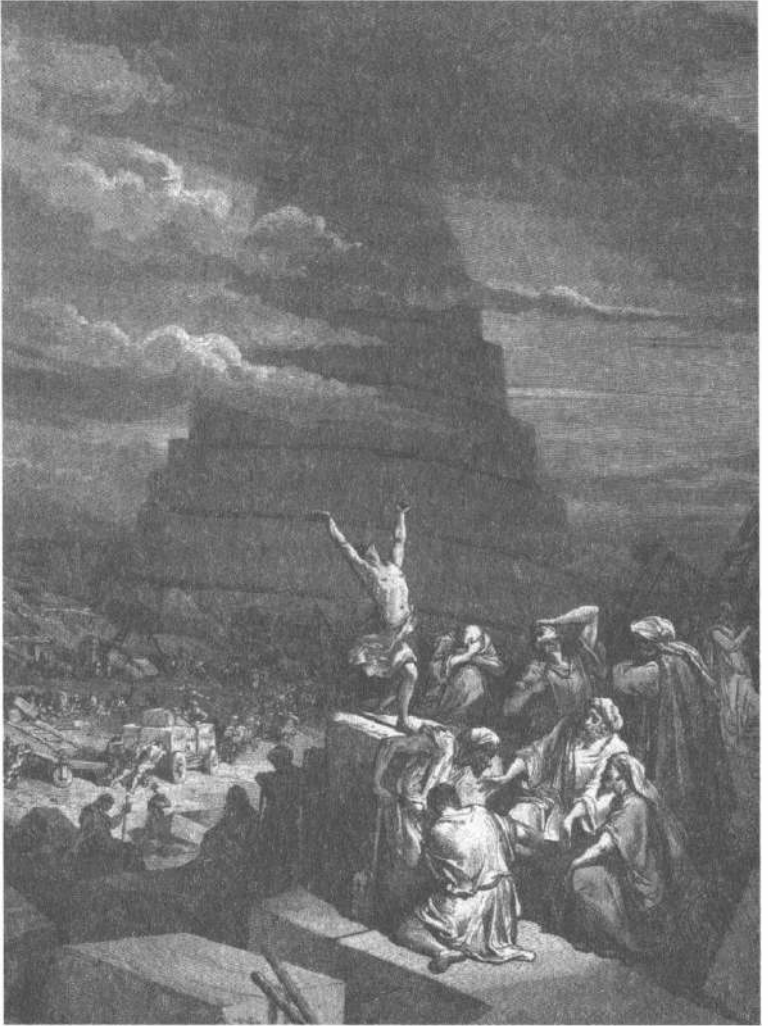
Bir Lübnan okuluna gidin ve tarih sınıfında oturun. Orada öğretmenin çocuklara modern Lübnanlıların, Basra Körfezi'ndeki adalardaki antik Fenikelilerin soyundan geldiklerini anlattığını duyacaksınız. Fenikelilerin efsanevi kökenleri, Lübnanlı Hristiyan cemaatin, Müslüman kom-

şularının etnik geleneğinden ayrılmak için icat ettikleri bir şey değil. Fenikeliler'in atalarının uzak Bahreyn'den Doğu Akdeniz kıyılarında Kenan'ın yeni şehirlerini kurmak için geldikleri düşüncesi klasik yazarlarca iyi biliniyordu. Justin, Pliny, Ptolemy ve Strabon Fenikelilerin anayurdunun Körfez olduğunu, tarihi bir gerçek olarak kabul ediyor.

Tireliler, asıl anayurtlarının Eritre Denizi'ndeki Tilos Adası olduğu açıkladılar. Şimdi Eritre yada "Kızıl Deniz", bugün Kızıl Deniz olarak bildiğimiz yer, yani Arabistan'ın batı kıyıları ile Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın doğu kıyıları arasındaki uzun körfez değildi. Görüldüğü gibi karışıklık, modern Kızıl Deniz'in isminin antik Arap Körfezi'nin ismi olmasında! Asıl Kızıl Deniz, bizim bugün Basra yada Arap Körfezi ve ötede Hint Okyanusu idi. Tilos Adası'ndaki büyük bir mezar tepesinde gömülü olan bir efsaneye göre buraya Eritre ismi verilmişti. Eritre "Kızıl" (Adem'e dair ipuçları?) anlamına gelen Grekçe bir isimdir.

Bilimsel çevrelerde kabul gördüğü üzere Grekçe Tilos, Akadça Tilmun'un bir geç dönem tercümesidir. Bu nedenle Doğu Akdenizli Fenikeliler, kendilerinin Sümer efsanesindeki kutsal cennet adasından geldiklerine inanmışlardı. M.Ö üçüncü ve ikinci bin yıllarda denizcilikle uğraşan Basra Körfezi sakinlerinin, yine denizcilikle uğraşan Akdenizli Fenikelilerin ataları olmaları mümkün mü? Dilmunolog Michael Rice, bu tarihi ikilemi titizce özetliyor.

Şimdi Dilmunluların Fenikeliler olmadığı konusunda kesiniz; Fenikelilerin Dilmunlular olmadığı konusunda ise hiç bir şekilde kesin olamıyoruz.²⁷

Yehova, onları bulundukları yerden dünyanın her yanına doğru dağıttı ve onlar şehir kurmayı bıraktılar.

Yaratılış 11 :8

Bölüm Üç

Horus Takipçileri

Mısır Uygarlığı'nın Kökenleri

Onuncu Bölüm’de Petrie, Derry, Baumgartel, Murray ve Emery tarafından savunulan “Hanedanlık Irkı Teorisi”ne bir göz atacağız; hepsi mısırologdur ve birçoğu benim kendi derecemi tamamladığım aynı üniversite bölümümdendir. Bugün düşüncelerinin modası geçmiştir çünkü “hakim ırk” fikirleri 1930’larda Avrupa’yı bölen Aryanizm ideolojisine geri dönülmez bir biçimde bağlıdır. Fakat uzak tarihi olayların gerçekliğini kendi çağımızda yaşanan travmalar nedeniyle yadsımamız mümkün mü?

Efsane’nin Üçüncü kısmı boyunca firavunlar çağı sanatı ve ikonografisinin detaylarını, birçok firavun motifinin gerçekte Mezopotamya kaynaklı olduğunu göstererek gözden geçireceğiz. Bu gerçek on yıllardır biliniyor fakat açık bir şekilde dile getirilmiyordu. Doğu Çölü’nün ıssız vadilerini 1908’de Arthur Weigall’le ve 1936’da Hans Winkler’le araştıracağız; Flinders Petrie ile Nakada’da kazı yapıp Mısır tarihindeki ilk savaşın kanıtlarını keşfedeceğiz. Tüm bunlar bizi Sakkar’a’daki Basamaklı Piramidi’ne götürecek ve az bir hayal gücüyle Firavun Diyoser ve rahiplerinin gizli ruhsal gençleşme ritüeline tanıklık edeceğiz. Son olarak yeraltına olan destansı yolculuğunda krala eşlik edeceğiz; bu ölüyü karanlık nehir boyunca esrarlı Alev Adası’na taşıyan bir yolculuk olacak.

Yeni maceramıza yirminci yüzyılın başlarındaki iki kaşifin ayak izlerini takip ederek başlayalım. Onlar arkeoloji dünyasına, görünürde Nil Vadisi’nin yerlisi olmayan bir halk tarafından Mısır’ın kavrulmuş Doğu Çölü boyunca yapılmış destansı bir yolculuğun boşa umut veren kanıtlarını açıklayacaktı.

Bu halk çok uzak bir yerden geliyordu. Kızıl Deniz’den Nil Vadisi’ne kumlar içindeki yolculukları dikkate değerdi çünkü görünüşe göre gemilerini de beraberlerinde getirmişlerdi!

Weigall'ın, şahin-tanrı Horus'a adanan kusursuz bir şekilde korunmuş Greko-Romen tapınağı ile ünlü Edfu kasabasının doğusundaki çöl vadilerine ziyareti ile başlıyoruz.

Weigall ve Abbad Vadisi

Arthur Weigall dikkate değer biri; Mısır'da birkaç yıl geçirmiş ve Mısır hükümeti adına Genel Antikite Raportörü görevinde bulunmuştu (1905-14). Ona Doğu Çölü'nde rastladık; bir Roma askeri ileri karakolu harabesinde Amerikalı karısı Hortense de ona eşlik ediyordu.

Weigall çöle karşı yanıp tutuşan bir tutkuya sahipti. Popüler kitabı Yukarı Mısır Çöllerine Yolculuk'u yayınlayan Manchester Guardian onun hakkında şunları yazmıştır.

Mr. Weigall okuyucuyu beraberinde sürüklüyor ve onun eşliğinde ölü geçmiş yeniden canlanıyor. Çölün yazar için geçmiş şöhretinden çok daha büyük bir anlama sahip olduğunu düşünüyoruz. ... O çölün büyüsunü hissetmiş durumda. O çölün yanan gündüzlerini ve yıldızlı gecelerini seviyor... O çölün kendisini seviyor; insan anıtlarından dola-yı sevmesinden daha az bir nedenle değil.²

Arthur ve Hortense 1908 yılı Mart ayında, Nil nehri yakınındaki Edfu kasabasından başlayıp Mersa Alam Limanı yakınlarında Kızıl Deniz'e kadar süren, Abbad Vadisi'ne develerle yaptıkları özel bir sefer boyunca burada iki hafta geçirdiler. Seferlerinin yarı yolunda antik Berenike limanına giden bir güney doğu rotası mevcuttu.

Hortense İngiltere'den yeni gelmişti ve kocası ona her zaman hayalini kurduğu bir çöl yolculuğu macerası teklif etmişti. Weigall izole edilmiş arkeolojik bölgelerin ve bunlara ait yazıtların titiz bir kayıtcısıydı ve bu durumda yapacakları yolcu-

luk her zamanki Antikite Servisi görevlerine verilmiş bir çalışma arası olacaktı.

Abbad Vadisi'nin elli kilometre yukarısında Büyük Ramsses'in babası I. Seti tarafından inşa ettirilen taştan yapılmış Amun-Re'ye atfedilen küçük Kanais (Redesiya) Tapınağı bulunur. Tapınak Seti'nin Kızıl Deniz'e ve Doğu Çölü altın madenlerine giden antik bir rotayı başarılı bir şekilde yeniden açmasının işareti olarak kurulmuştu. Çöl rotası hemen hemen yüzyıllardır aşılamaz durumdaydı. Kuzey doğu Afrika çok daha az kuru bir iklime sahipken buradaki vadiler hanedanlık öncesi zamanlara göre 19. Hanedan zamanında çok daha az misafirperverdi. Güvenilir bir su kaynağı ölesiye gerekliydi. Sonuç olarak Seti'nin askerleri çöle iki günlük bir yolculuk yaparak Kızıl Deniz'den Nil vadisine yolculuk yapan tacirlerin hayatta kalmalarını garantilemek ve belki de Seti için daha da önemlisi Barramiya Vadisi'nin (Gebel Zebara) altın madenlerinden gelen bir rota geliştirmeleri için eğitildiler. Tapınak duvarlarını süsleyen ithaf edilmiş yazılardan biri bu girişimin önemini ortaya koyuyor:

Horus-Teb'de-Görünen-Kudretli-Boğa; İki-Ülkenin-Canlandırıcısı; Çifte Kral, Menmaatre (I. Seti). O (bu yeri) babası Amun-Re ve onun ilahı Ennead'ın bir anıtı olarak yaptı; onlar için tanrıları memnun eden, arkasında bir çeşme kazdığı yeni bir tapınak yaptı. Buna benzer bir şey hiç bir kral tarafından yapılmamıştı - bu kral dışında; harikulade şeylerin yapıcısı, Re'nin Oğlu, Seti-Merenptah. O askerlerinin sağ kalmasını sağlayan iyi bir çoban; hepsinin babası ve annesi.

Onlar kendi aralarında şunu ilan etti: "Amun, ona sonsuzluk ver! Ebediliği onun için katla! Siz tanrılar ki huzur içinde yaşarsınız, ona kendi dayanıklılığınızdan verin; çünkü o bizim için daha önceleri kapanmış olan bir yürüyüş yolunu açtı. Kurtulduk! Hayatta kalıp gideceğimiz yere ulaştık! Geçmiş anılardaki zor yol artık kolay bir yol oldu."

O (kral), altın madenciliğinin Şahin-Horus'un fikri gibi görünmesine neden oldu. Gelecek tüm kuşaklar onun için ebedilik dilediler, böylece o Atum gibi kutlama törenleri düzenleyebilir ve Edfu'nun Horus'u gibi güzelleşebilirdi. Çünkü o çöl tepelerinin içerisine tüm tanrılar için anıtlar yaptı. Uygarlıktan çok uzakta su için dağları kazdı. Dağlık bölgeleri kateden her elçi için bu bir hayat hediyesi, Çifte Kral'dan gelen kararlılık ve memnuniyettir; Menmaatre (I. Seti), Amun Re'nin sevgilisi, tanrılarının kralı.³

Kanais Tapınağı'nın bulunduğu ve daha sonra Roma askeri yöneticilerinin bir ileri karakol kurduğu yerde tarih öncesi döneme ait kaya resimleri bulunmakta. Tarih boyunca yolcular -özellikle bu vahşi coğrafyaya doğru zor yolculuklar üstlenmiş olanlar- gelecek kuşaklar için işaretlerini bırakmış gibiler.

Bedevi kabile üyelerinin mi yoksa Hartum'da dinlenen Kitchener'in seferi kuvvetlerinden askerlerin mi yada çok daha eski bir zamanda Mısır firavunları için yukarı Nil boyunca savaşan Yunanlı paralı askerlerin mi kayalık bir çıkıntının gölgesinde oradaki varlıklarını göstermek adına bu kaya resimlerini yaptığı belirsizdir.

Kuru çöl iklimi bu eliş oymaların göze çok taze görünmesini sağlamakta; öyle ki bazen bu karalamaların sanki önceki gün yapılmış gibi düşünüyor insan.

Weigall'in amacı Abbad Vadisi'nde bulabildikleri kadar çok duvar yazısını kayıt etmektir. Bu, Arthur'u daha önceki seferlerinde onu Doğu Çölü'nün diğer yerlerine götüren ve onun devam eden kaya yazıtları araştırmasının bir parçasıydı.

Weigall'in 1909'da yayınlanan çöl gezileri üzerine yazılan popüler kitabında,⁴ Mısır literatüründe ilk kez daha sonra on yıllar boyu sürececek bir tartışmanın belalı konusu olacak olan kaya resimlerinin mürekkep kopyalarını görüyoruz.

Weigall'ın İzinde

Ocak 1997'de, otuz yılı aşkın bir süredir Mısır'ın düzenli bir ziyaretçisi olarak, sonunda Abbad Vadisi'nde Weigall'ın keşiflerine yerinden bakma zamanının geldiğine karar verdim. Bu tarih öncesi kaya resimlerini incelemek için yapılan birtakım çöl seferinin ilki olacaktı.

Her şey 14 Ocak şafağında başka bir dolu fırtınasının öfkesinin ortasında başladı. Öyle görünüyordu ki Seth, yeni gelenleri kendi çöl arazisine kabul etmeye yanaşmıyordu. O anda Luksor kasabasının hemen dışında bir güvenlik konvoyu sırasında mahsur kalmışken neredeyse turu iptal edecektim. Çöle yolculuk, havada gök gürültülü fırtınalar varken hiç de akıllıca değildir. Yakın zamanlarda Umman'da araçlarının ani bir çöl seline yakalanması sonucu ölen genç öğrenciler aklıma geldi.

Bu türden ani sağanaklar Seth'in davetsiz misafirlere karşı en etkin silahıydı. Herhangi bir uyarı olmadan gelgitsel bir çamurlu su dalgası ve kaya parçaları kendini dar geçitlerden ardındaki her şeyi süpürerek dışarı atıyor. Hatta bu olay ani bir yağış olmasa dahi cereyan edebiliyordu. Sel, vadilerin yukarısındaki platolarda biriken yağmur sularının dere yataklarında birleşmesiyle oluşuyor; önce sakin duran yağmur suyu hızla hareket eden bir sele dönüşüp beraberinde kayalar ve çakıl taşları getiriyordu. Olay birkaç kilometre ötede olsa dahi azgın sularla varış noktası olan Nil Vadisi arasında özellikle dar bir geçitteyseniz güvende değilsinizdir. Tek uyarı, batıya doğru hareket eden ve çarpışan kaya parçalarının uzak gürültüsüdür.

Bu doğanın antik Mısırlılarca yakından gözlenen ironilerinden biridir; su Firavun I. Seti'nin hayat kurtaran hediyesidir ve aynı zamanda Seti'ye (Set'e Ait Olan'a) adını veren Kaos Tanrısı'nın ölüm getirici ve yok edici silahıdır. Sırası gelmişken burada yine "-i" ekinin "aidiyet", belirttiğini gözlemliyoruz; aynı "Nokdi'de (Nod ülkesine ait) olduğu gibi. Bu dilbilimsel özellik hem antik Mısır dilinde hem de Farsça'da mevcut.

Arapça da aynı özelliği gösteriyor: bir “Masrı”, “Masır”lı kişidir. Bu Mısır için Arapçadır ve sırasıyla Asurca Musrı’nın İbranice Mizraim olduğu aynı kaynaktan gelir. Masrı’nın kökenbilimine, son bölümde Kitab-ı Mukaddes’teki Mizraim ve tanrısının Sümerlerdeki kimliğini açıklayacağımız zaman değineceğiz.

Arabada oturup dolu fırtınasının dinmesini beklerken, uzun arap giysisi galabeyalar içindeki adamların sığınacak bir yer bulmak için oraya buraya çılgınca koşuşturduklarını izledim. Otomobilin ön camından bir buzağının panik bir halde sahibini yol boyunca sürüklediğini görebiliyordum. Dolu taneleri bilye büyüklüğündeydi ve ben aracın içinde güvenli bir şekilde korunduğum için memnundum. Seth’in uzak durmam için beni kibar bir şekilde uyardığına dair gergin hissiyatımı yumuşatmıyordum. Fakat sonra, koptuğu kadar kısa bir sürede fırtına dindi ve güneş yeniden açtı. Kızgın bulutlar Nil üzerinden geçti ve Krallar Vadisi’ne doğru yöneldi. Ben de yola devam etmeye karar verdim.

On dakika sonra konvoy güneye, varış yeri Asvan’a doğru hareket etti. Bu dökük konvoylar terörist saldırılara karşı güvenli olmasından çok, sinir bozucu oluyor. Dört silahlı adamın bulunduğu öncülük eden bir jip, konvoy sırasında belki de sıranın başından beş kilometre uzakta bulunan turist otobüsüne yapılacak olası bir saldırıyı zorlukla engelleyebilecektir. Doğu yolu boyunca ilerlemeye çabalarken güvenlik kontrol noktalarında önümüze devamlı çıkan tıkanıklıklarda sinir bozucuydu ve erken bir başlangıcı tamamen engelledi. Zamanın amacıma ulaşmamda ne kadar önemli olduğunu söylememe ise gerek yok. Konvoyla katılan herkesin Asvan’a gitmek niyetinde olmak gibi fazladan bir sorunum da vardı. Şoförüm Moşen öyle yada böyle beni her nereye istersem götürmesi için özel olarak tutulmuştu. Onun planı daha akılcıydı. Herkes Mısırlı taksi şoförlerinin ne kadar deli olduklarını bilir. Onları bir konvoyla koyun, her biri umutsuzca birbirlerini geçmeye çalışacaktır.

Şoförüm çekişmeyi reddettiği için konvoyun sonuna kalmıştık. Edfu'nun kenar semtlerine giden yol boyunca batıya doğru giden yolda yaklaştığımız nehir köprüsünden hemen önce sola ve daha sonra sağa doğru keskin dönüşler vardı. Konvoy güneye giden ana yolu takip etti fakat biz ikinci kavşaktan döndük ve doğuya çölün içine doğru Kızıl Deniz kıyısındaki Mersa Alem'e giden dar yoldan ilerledik. Sonunda özgürdük ve saat sabah on bir olmasına rağmen, araştırmalarımı tamamlamak için birkaç saate sahip olmakla amacıma ulaşma şansı elde ettiğimi hissettim.

Köy tarlalarının ve yeşil alanların arasında on beş dakika devam eden bir sürüşten sonra Nil Vadisi'ni geride bıraktık. Abbad Vadisi'nin bizi yuttuğu sırada tarlalar batı ufkunda uzak bir çizgi halini almıştı. Şimdi biz iyi yapılmış asfalt yol boyunca doğuya ilerlerken kumdan başka bir şey yoktu. Olmamız gereken yoldaydık.

Moşen'in aracı ıssız siyah yol boyunca ilerlerken kilometreler hızla akıyordu. Üzerimizdeki gökyüzü açık ve maviydi, fakat ufukta pek de hayra yorulmayan kara bulutlar toplanıyordu. Özgürlüğümüz için başarılı bir şekilde verdiğimiz kaçıştan sonra bir saat geçmiş ve hava kararmaya başlamıştı. Sonunda geniş ve düz vadi yatağı daralmaya ve aniden ardımızda Doğu Çölü dağlarının kayalık zirveleri yükselmeye başladı. Varış yerime ulaşmıştım.

Karanlık bir kayalık yüzeyin dibinde harap olmuş Kanais Tapınağı duruyordu ve yanında üç bedevinin beklediği küçük bir karakol vardı. Ziyaretimiz kendileri tarafından bir sürpriz olarak karşılanırsa da bizi bildik bir misafirperverlikle selamladılar. Bunu sıcak bir nane çayı izledi. Moşen ve ben bir palmiye yaprağının gölgesinde çaylarımızı yudumlarırken bir gök gürültüsü vadi duvarları arasında dolaştı ve son yankıdan sonra yağmur taneleri etrafımızdaki kumtaşı kayalara serpilmeye başladı. Güneş bir bulut perdesinin ardına çekilirken çölün donuk altın

rengi, kasvetli bir gri-kahverengiye dönüşüyordu. Kaybedecek zaman yoktu. Vadinin güney tarafında gecikmeden çalışmaya başlamak zorunda olduğuma karar verdim.

Moşen'i ikinci bir bardak çayı ile bırakarak kayalık yüzeyin tabanı boyunca doğuya doğru ilerledim. Her yer yazı ve işaretlerle doluydu. Dahası büyük çoğunluğu açık bir şekilde hanedanlık öncesi tarihten kalmaydı. Bazen garip hiyeroglifler de ayırt ediyordum. Yaklaşık yüz metre sonra kumtaşı içinde Seti'nin adamları tarafından oyulmuş iki küçük dikili taş bulunan bir oyuğa ulaştım. Burada elli metre ötede kazılmış ve hâlâ kullanımda olan bir artezyen vardı. 3 bin yıl önce vadi tabanına doğru kazılmış ve bedevilerin çaylarını yapabilmeleri için hâlâ buradan su çekebildiklerini düşünmek oldukça şaşırtıcıydı.

Çöl tanrısı, cennetten aşağıya dünyevi mekanına ulaştığı sırada ani bir şekilde parlayan büyük bir ışık meydana geldi. Çatallaşan mavi ışık vadinin karşısındaki dik ve kayalık tepeye çarptı. Set'in davetsiz gelişime karşı hoşnutsuzluğu her tarafı gök gürlemesine boğuyordu. İnanın bana, doğanın muhteşem gücünü tam gelişmiş bir Doğu Çölü fırtınasına şahit oluncaya dek hiç bu kadar derinden hissetmemişsinizdir. Çıplak kumtaşı dağlar dev birer yansıtıcı gibi hareket ederek tek bir gök gürültüsünü oradan oraya sektiriyor ve binlerce Big Ben'in (İngiltere parlamentosundaki büyük saat çanı) ardı ardına çalması gibi bir etki yaratıyordu. Bu ani şiddet patlamaları arasında yağmur sakın ve monoton bir şekilde yere düşüyordu. Dik kayalıklar içinde bir korunakta beklerken kendimi oldukça yalnız hissettim.

Kumtaşı kayalar kısa bir sürede sırlıklam oldu ve aynen korktuğum gibi yağmur öncesinde net bir şekilde görünen sığ çizimler karanlık yüzeyde kaybolmaya başladı. Işık, 200 ASA filmle fotoğraf çekmek için oldukça kötüydü. Bu zor şartlara rağmen, sağanak yağış esnasında verdiğim kısa ara boyunca, tapınağın doğusunda kalan iki devasa kayadaki hanedanlık

öncesi kaya sanatını kaydetmeye başladım. Hemen sonra bu büyük kayaların ardındaki düz bir bölümde çok daha fazla sayıda çizim olduğunu keşfettim. Mısır'a yıllar boyunca yaptığım yolculuklarda buna benzer bir şeyi hiç görmemiştim.

Kare Gemi İnsanları

Burada Seti'nin tapınağının yakınında, bazıları basitçe bazıları da iyi resmedilmiş çok sayıda gemiye ait grafitiler vardı. Evet, bazı nedenlerle, çok erken zamanlarda – Mısır Devleti kurulmadan önce – insanlar çölde bir yerlerde gemi resimleri çiziyorlardı! Dahası bu gemiler oldukça sıradışıydı. Bunlar Mısır sanatından aşına olduğumuz Nil bölgesine ait tipik gemiler değildi; bunun yerine firavunların mezarlarında resmedilen güneş barkalarına benziyorlardı - gün içerisinde tanrıları batıya doğru göksel yolculuklarına çıkaran ve takiben yeraltının gece karanlığındaki geçidinden doğu ufkundaki yeni şafağa taşıyan gemiler.

Abbad vadisi gemileri yüksek pruva ve kıçlara sahipti. Birçoğunun tabanı düzdü ve böyle olmaları gemilere kare şeklini veriyordu. Sonuç olarak, bazı Mısırologlar bu çöl gemilerini “kare gemiler” olarak adlandırıyorlar ve bunlara iliştilmiş küçük insan figürleri “Kare Gemi İnsanları” olarak anılıyor.

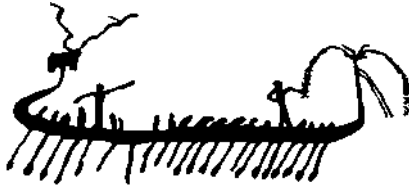
1908'de Kanais Tapınağı yakınında bulunan dikkate değer yüksek pruvallı gemi oymalarından Weigall tarafından resmedilmiş üçü.

Gemiler ve yolcularına dair çok sayıda ilginç detayı, biraz daha ileri bir zamanda ve doğu Luksor'daki çölün kuzeyinde keşfedilen diğer bir önemli sıra dışı kaya oymalarını tanıttıktan sonra ele alacağım. Şimdilik sadece Weigall'ın çizimlerine ve benim daha yakın bir zamanda çektiğim gemi fotoğraflarına bir göz atın ve Weigall'lerin kupkuru çölün çok uzak bir bölgesindeki gemi çizimleri karşısında uğradığı şaşkınlığı hayal etmeye çalışın.

Winkler ve Hamamat Vadisi

1936 baharında Alman kaşif Hans Winkler, Kızıl Deniz rüzgarlarının geçiş yolu üzerinde bulunan Hamamat vadisinin kayalık yüzeylerini araştırarak birkaç hafta geçirdi. Aynı Weigall gibi, ondan yaklaşık otuz yıl önce Winkler de bu kaya oymalarını incelemek üzere buraya gelmişti. Bu ilk araştırmanın sonuçları oldukça etkileyiciydi ve bunun sonucunda zengin bir İngiliz kimyacı ve Mısıroloji projelerinin cömert hayırseveri Sir Robert Mond, Doğu Çölü'nün Hamamat vadisi bölgesine yapılan daha detaylı bir keşfe sponsor oldu. Winkler'in organize ettiği "Sir Robert Mond Seferi", izleyen 1936-37 kışını izole edilmiş birkaç vadiye kaya oymalarını kaydederek geçirdi. Bulunan oymaların elle tutulur sonuçları üzerine yayımlanan ilk rapor, Yukarı Güney Mısır'ın Kaya Çizimleri⁵ başlığını taşıyordu ve yeni keşfedilen çöl gemilerinin yüzden fazla kopyasını içeriyordu.

Gemi çizimlerinin büyük bölümü üç ana bölgede bulunuyordu. İkisi, Hamamat Vadisi'nden güneydoğuya doğru devam eden ve Berenike kıyılarında Kızıl Deniz'e ulaşan büyük vadi sistemindedir. Bu daha önce anlattığım Baramiya Vadisi'yle kesiştikten sonra aşağı Greko-Romen ticaret limanına ulaşan rotadır. Berenike hattı aynı zamanda I. Seti'nin ilgisinde bulunan Baramiya'daki altın madenlerine gidiyordu. Bu grafiti bölgelerinden ilki -A bölgesi- el-Kaş Vadisi'nde bulunurken

Etkileyici şekilde oyulmuş bir gemi iki önemli figürü ve yirmi iki tayfasıyla; Hans Winkler tarafından Hamamat Vadisi'nin kuzeyinde, el-Atvani vadisinde kopyalandı. Gemi kış bölümünde tepesinde boynuzlar bulunan dikdörtgen bir yelkene sahipken, pruvada bir flama ve ona iliştirilmiş asılı duran iki hurma yaprağı var.

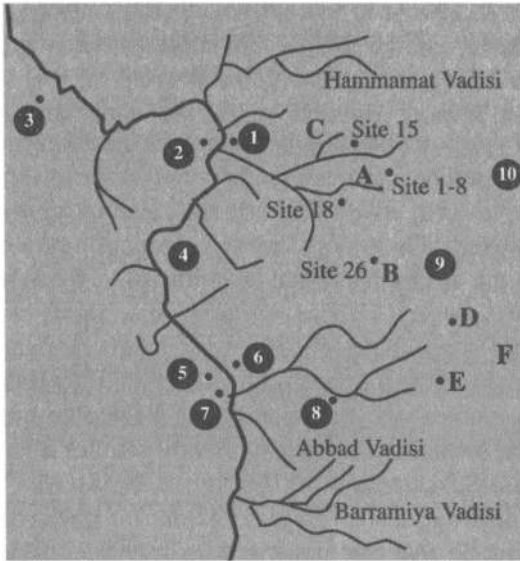
daha önemli B bölgesi Gebel es-Şalul'un batısında, Mineh ve Ebu Vasil Vadilerinin arasındaydı. Üçüncü bölge -C bölgesi- ise Hamamat vadisi yolunun kuzeyinde, el-Atvani vadisi olarak bilinen dar bir vadinin içindeydi. Buradan doğuya Hamamat vadisine doğru kısa bir uzaklıkta Um el-Favahir altın madenleri bulunmakta. Merkez oldukça net. Bulunan gemi oymalarının bulundukları yerler üç ortak özelliğe sahip: (1) bu yerler Nil vadisi ve Kızıl Deniz arasında önemli geçiş noktalarında yada yakınlarında bulunmakta; (2) bu rotalar aynı zamanda Doğu Çölü altın madenlerine götürmekte ve (3) kaya çizimlerinin en çok bulunduğu vadiler, bitki örtüsü açısından oldukça zengin ve bir zamanlar açık denizin yakınında kamp alanları olarak kullanılmış olabilir.

Bu durumda bu çizimlere daha detaylı şekilde bakma ve şimdilerde böyle vahşi ve misafirleri hoş karşılamayan yerlerde bulunma nedenlerini açıklayıp açıklayamayacağımızı görme zamanı gelmiş bulunmakta.

Winkler'in İzinde

1997 yılı boyunca Winkler'in grafiti bölgelerini incelemek üzerine iki girişimde bulundum fakat her ikisi de bu özel amaç adına

başarısız oldu. İki bana Doğu Çölü'ne büyük saygıyla yaklaşmam gerektiğini gösterdi. Büyüklüğü ve karmaşıklığı, tam ortasında kaldıysanız ve nerede olduğunuza dair herhangi bir fikriniz yoksa gerçekten aklınızı başınıza getiriyor. Kaşif, yüksek detaylı haritalar ve elektronik navigasyon sistemleri olmadan

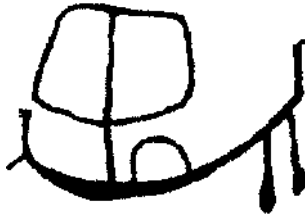

1. Kuft/Getbu	A. el-Keş yerleşimi
2. Nakada/Nutb	B. Ebu Markab el-nes yerleşimi
3. Abidos/Tjenu	C. el-Atwani yerleşimi
4. Tebes	D. Umm Sallam yerleşimi
5. Kom el-Ahmar/Nekhen	E. Barramiya yerleşimi
6. el-Kab/Nekheb	F. Barramiya altın madenleri
7. Edfu	
8. Kanais Tapınağı	
9. Gebel es-Şalul	
10. Hammamat altın madenleri	

başarı ve ciddi zorlukları göğüsleme şansına sahip olamıyor. Dolambaçlı kanyonlarda saklı kaya yazıtlarını bir metre ötede aramak neredeyse imkansız; eğer elli metrelik bir alan içerisinde yerinizi belirleyebiliyorsanız ancak o zaman savaşma şansınız oluyor. Ne yazık ki ilk girişimimde GPS'im yoktu ve sadece Winkler'in zamanı geçmiş haritası bana yol gösteriyordu. İki gün sonra el-Kaş vadisinin kalbindeki Daydamus kalesine ulaştığımızda görev başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Diğer girişim 1997'nin Kasım ayında idi ve bu kez GPS, 1:50 bin ölçekli haritalar, çadırlarla dolu dört çöl aracı, yemekler ve büyük bir yardımcı ekibiyle donatılmıştım. Bu kez kaynak yeterliliğinden dolayı başarısızlığa uğramayacaktım! Hareket planı da değişmişti. Bu sefer Winkler'in bölgelerine güneyden Abbad Vadisi ve Weigall'in Kanais Tapınağı üzerinden gidecektik.

Başta da söylediğim gibi bu gidişimde de Winkler'in ana bölgesine ulaşmayı da başaramamıştım, çünkü kuzeye giden ana rotalar kumullarla ve düşen kayalarla kapanmıştı. Fakat bu diğer açılardan önemli bir başarıydı. Yolculuk boyunca araştırma ekibim yepyeni, daha önce keşfedilmemiş bir grafiti bölgesi keşfetti. Burası yüksek pruvallı gemilerin kaya çizimleri açısından oldukça zengindi (D bölgesi). Burası Mia Vadisi'nden Abbad Vadisi'ne uzanan dağlardaki dar bir boğazdı. Buraya ne Weigall ne de Winkler ulaşmıştı ve büyük olasılıkla ilerleyen yıllarda bu bölgedeki diğer önemli alanlar da keşfedilecektir.

Winkler'in 26. bölgesinden yüksek pruvallı bir gemi, dikdörtgen şeklindeki yelkeni ve iki dümen küreği ile.

Kasım 1997 görevi aynı zamanda Gerald Fuchs tarafından 1.8 metre uzunluğunda yetmiş kürekçi tayfasıyla resmedilen bir yüksek pruvalı geminin kaya çiziminin bulunduğu Baramiya vadisinde keşfedilen bir bölgenin de yerini belirledi (E alanı).⁶ Sadece büyük bir gemi değil aynı zamanda geminin tayfası tarafından çekildiği de gösteriliyordu. Bu Kare Gemi İnsanları'nın temsillerinde de birçok kez ortaya çıkan bir özellik.

Winkler'in ana bölgesine (26. bölge) üçüncü ulaşma girişimim Şubat 1998'de gerçekleşmiş ve bu girişim sonunda gemilerin kayıp vadisinin yerini tespit etmekte başarılı olmuştum. Tartışacağımız şeylerin çoğu bu bölgeden ve Kasım 1997'de yeri belirlenen iki bölgeden geliyor.

Hiç şüphem yok ki Doğu Çölü, Abbad vadisi ve Hamamat vadisi arasındaki ıssız bölgede devam eden araştırmalar ilerledikçe daha fazla olguyu gün ışığına çıkaracak. Birçok sürpriz şimdiden ortaya çıkmış durumda ve bu önemli araştırma boyunca daha fazlasının yolda olduğuna eminiz. Fakat şimdilik Kare Gemi İnsanları ve onların şaşırtıcı gemi filosuyla ilgili halihazırda bildiklerimize konsantre olacağız.

Gelenlerin Şekli

Daha önceden dikkat çektiğim gibi çöl gemilerinin temel özelliği düz bir tabana ve ayrıca yüksek pruva ve kıça sahip olmalarıydı. Fakat bu genel profilin başka varyasyonları da mevcut. Birçoğu eğik gövdelere fakat aynı zamanda yüksek pruva ve kıça ve başkaları yüksek ve içe doğru eğilmiş pruvalara sahip. Böyle olmasına rağmen tüm gövdelerin onları tipik Nil gemilerinden ayıran açık bir karakteristiği var. Konu üzerindeki kendi araştırmamda bu gözleme diğer araştırmacıların hiçbirinde rastlamadım, fakat bu gemiler, herhangi bir soruya yer bırakmaksızın, Yeni Mısır Krallığı'nın tapınak duvarları ve mezar taşlarında bulunan güneş gemilerinin atalarıydı. Benim için buradaki

büyük soru, bu çöl çizimleri ve firavunların güneş mitolojisi ile dinleri arasında nasıl bir bağlantı kurulabileceğidir.

Bazı ortak özellikler ve benzerlikleri göstermek için buraya birkaç yüksek pruvallı gemi örneği koydum.

(a) Birçok gemi, pruvasında hayvan başı figürleri taşımakta. Bu başlarda uzun boynuzlar yada/ve sarkık hurma yaprakları bulunuyor.

(b) Gemi güvertelerinde sıklıkla merkezi bir kabin yada mabet bulunuyor.

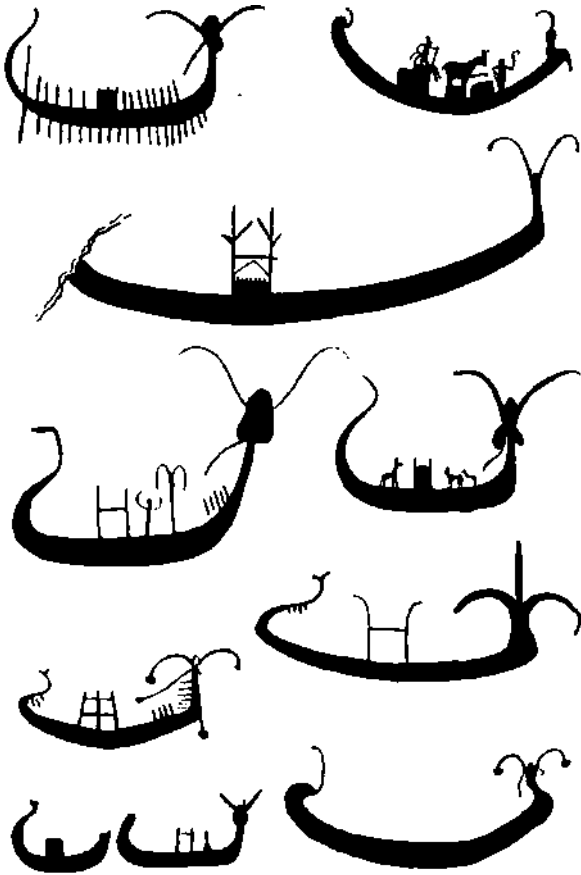
(c) Bazıları kollarını yukarı kaldırmış sanki dans eden veya bir dua hareketi sergileyen büyük bir kadın figürü taşıyor. Diğerleri dans eden bir dizi figürü gösteriyor.

(d) Birleşik ok yada bir fırlatma çubuğu veya yuvarlak başlı bir asa taşıyan bir adamı gösteren birkaç mizansen. Bu erkek figürü düzenli olarak kafasından yükselen iki uzun tüyle gösteriliyor. Artık onu “kabile reisi” olarak anacağız. Bazı durumlarda ona, daha küçük olan iki figür eşlik etmekte. Michael Rice’in Mısır’ın Yapısı kitabında belirttiği gibi “uç tayfası bulunan geminin bu devamlı tekrarı oldukça bildik ve özel bir öneme sahip değil”.⁷

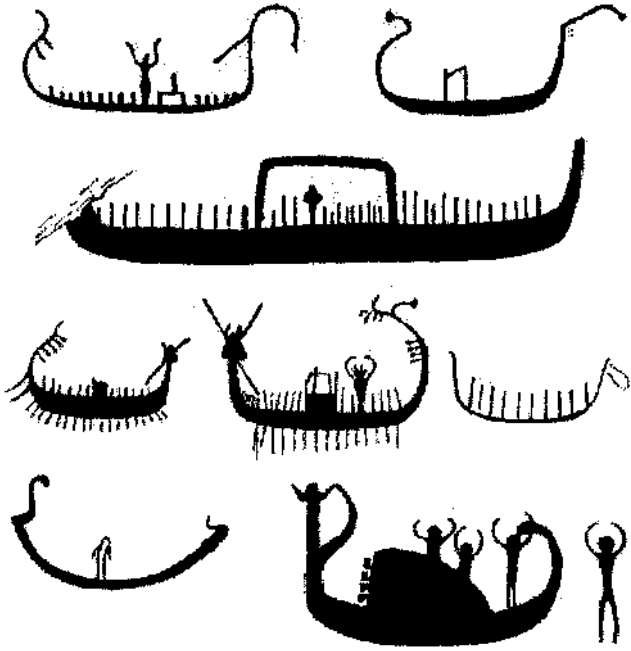
(e) Daha karmaşık çizimler birçok kürekçiyi/küreği gösteriyor (bazen altmış veya yetmiş kadar). Bu durum gemilerden birinin (belki de sıklıkla temsil edilenin) çok büyük bir gemi olduğuna işaret ediyor.

(f) Birkaçı pruvadan aşağı sallanan ve görünürde bir taş çapayı temsil eden bir nesneyi gösteriyor (deniz arkeologlarının Yakın Doğu’nun her bölgesinden aşına oldukları cinsten).

(g) Bazı çizimler büyük, dikdörtgen tek yelkeni bulunan bir gemiyi gösteriyor.

Doğu Çölü seferlerinde gördükleri kaya çizimlerinden Weigall ve Winkler tarafından alınmış kopyaların bazıları. Bazı gemiler ince ve dikey çizgilerle temsil edilen küreklere ve tayfalara sahip; diğerlerinde ise tek insan veya havyan figürleri mevcut. Merkezi kabinler sıklıkla uzun kazıklarla gösterilmiş. Birçoğu "dans eden tanrıça figürü" bulunduruyor üzerinde ve pruva süslemeleri büyük oranda gemiden gemiye değişiklik arz ediyor.

Winkler ve Weigall tarafından görülen çeşitli yüksek pruvallı gemi örneklerinin daha ileri taslakları. Burada “dans eden tanrıça”, boynuzlu pruva ve merkezi kabin örnekleri bulunurken, tayfalar da çizgilerle temsil edilmiş durumda.

(h) Belki de en sıra dışı özellik, her yükselen çizim sayısı ile birlikte, gemilerin tayfaları tarafından çekilmesi ve sıklıkla kabile reisinin gemi güvertesinden operasyona yön verdiği- nin gösterilmesidir.

Bu durumda bu büyüleyici çöl sanatı çalışmasından başlıca ne gibi sonuçlar çıkarılabilir? Winkler, kaya çizimlerinin Kızıl Deniz’in batı kıyılarına ulaşan ve çöl üzerinden Nil Vadisi’ne yolculuk eden yabancı denizcilerin seferlerini temsil ettiği konu-

sunda ikna olmuştı. Askeri karakterleri göz önüne alındığında bu denizcilerin, Mısır'ı işgal etmeye gelen istilacılar olduğu görülüyor. Bu yorum ilk günlerde geniş çevrelerce kabul edildi çünkü Nil Vadisi'nde yapılan arkeolojik kazılar boyunca bulunan diğer kanıtlarla örtüşüyordu; yeni bir insan grubunun, yerel halkın mezarlarında gömüldüğünü gösteren kanıtlarla. "İstilacılar"ın gemilerini çöl boyunca sürükleyerek, iki yüz otuz kilometre süren bir yolculuk sonunda Nil Nehri'ne götürmeyi başardıkları öne sürülüyor. Bu inanılmaz senaryonun daha yenilerde gün ışığına çıkarılan dikkate değer bir sanat eserince doğrulandığı görülüyor.

Tarihteki İlk Savaş

1916 yılında Paris'teki Louvre Müzesi, Hamamat vadisinin batısındaki Gebel el-Arak köyünde yaşayan bir fellahtan satın alındığı rapor edilen mükemmel bir çakmaktaşı hançer elde etti. Benzeri birçok kama bilinen hanedanlık öncesi bağlamda keşfedilmişti, böylece bulunan şeyi tarihlendirmek yada bıçağın fildişi sapındaki işçilik kalitesini belirlemek sorun değildi; vakit kaybedilmeden hançerin gerçek bir başyapıt olduğu kabul edildi. Sanat tarihçilerini bir hayli heyecanlandıran şeyse sapın her iki tarafına oyulmuş mizansenlerdi.

Bu sanat eseri, genel bir betimleme ile başlamaktan ziyade, onu oluşturan her bir unsuru sırayla tasvir edip tartışırsam, muhtemelen çok daha iyi olacak birçok ilgi çekici detaya sahip. Sapın bir yüzünün en üstünden başlayarak aşağıya geldikten sonra aynı şeyi diğer yüz için de yapacağım. Her bir görüntü kendi hikâyesini anlatırken içerik katı ve hızlı bir şekilde gelecek.

İlk kabartma en dikkate değer olanı. Merkezde sakallı bir erkek figürü duruyor. Vücudu dizlerine kadar uzanan bir ceketle sarılı. Ceketini bir kemerle yada elbise bağıyla bağlanmış. Başına

Solda: Gebel el-Arak hançer sapının ön yüzü. Üstteki bölüm Hayvanların Efendisi'ni gösterirken, alt bölümün üst tarafındaki motif birbirlerine karşı duran iki av köpeğini betimliyor. Sapın aşağısında avlamak için bir gazelin arkasına atlamış bir aslanı da içeren çeşitli hayvanlar var. Sağda: Gebel el-Arak hançer sapının diğer yüzünde iki savaş sahnesi gösteriliyor (kara ve deniz). Louvre Müzesi.

giydiği şeyi sarık olarak tanımlayabileceğimiz gibi, aksine uzun saçları, başının etrafına sarılmış ve bir topuz gibi bağlanmış da olabilir. Kolları dışa doğru açılmış ve elleri, yeleleri aşağı salınan iki kocaman aslanın boğazlarını sıkıyor. Kahramanımız abartısız şekilde aslanların ön gövdelerini yerden kaldırıyor ve böylece aslanlar iki ayakları üzerinde duruyor. Tarihçilerin “karşıt kompozisyon” dedikleri şekilde konumlanan koca kedigil canavarlar

tamamıyla kahramanımızın kontrolü altında. Bu tasvir bir hanedan armasına benzemektedir.

Gebel el-Arak hançerinin sapındaki tasvir, bir kahraman figürünün vahşi hayvanları “kontrol” ettiği tek temsil değil. Böyle birçok temsil mevcut fakat hanedanlık öncesi Mısır sanatında böyle bir temsil yok. Bu motifin kaynağını Sümer ülkesinden ve Suziana’dan aldığı kabul ediliyor. Arkeolojik olarak onaylanmış bu türden ilk tasvir, Aden’in girişindeki Suza’da bulunan bir düğme mühür üzerindeydi. Burada tekrar yarı-ilah kahraman figürü, birbirine karşıt duran iki aslanı kontrol ediyor. Dizlerine kadar uzanan uzun bir elbise giyiyor ve başından yukarı doğru iki tüyün yükseldiği görülüyor.⁸ Diğer ünlü örnekler Britanya Müzesi’nde görülebilir. Özellikle “Kafaje Kasesi”nde ve benzer bir görüntü yine Sir Leonard Wooley tarafından “Kraliçenin Mezarı”nda bulunan güzel lirin yüzünde de mevcut.

Uzun süredir kabul edildiği üzere Gebel el-Arak hançerinin üzerindeki adamın giydiği ceket tipi, Suza ve Uruk’un antik sanatında başka insan figürleri üzerinde de bulundu.⁹ Kahramanımız tarafından topuz şeklinde toplanan saç Mezopotamya hükümdarları için alışlagelmiş bir durumdur. Gebel el-Arak figürüne sıra dışı şekilde yakın bir paralellik Uruk’ta “Aslan Avı Dikilitaşı”nda bulunuyor. Burada kabile reisi

Aslanları kontrol eden Hayvanların Efendisi’ni betimleyen Suza’da bulunmuş bir düğme pul mührü. Başına iki uzun tüy giydiğine dikkat edin. (P. Amiet, 1961, pl. 6, 119A).

kahramanı gördüğümüz iki sahne var: birincisinde bir aslanı mızrağıyla katlederken, diğesinde ise avını ok ve yayıyla yere indirirken. Bu Uruk hükümdarı aynı zamanda uzun bir sakala ve saç topuzuna sahip. Dizlerine kadar uzanan ağır bir ceket giyiyor. Her bakımdan Mısır'daki el-Arak reisini kopya ediyor.

Bu nedenle ilk görüntümüzün ikonografisi yabancıdır; bu konuda hiç şüphe yok. Mısır'da bulunan Gebel el-Arak hançerinin sapındaki kahraman Sümer ülkesindendir. Burada mühür uzmanı Dominique Collon'un arketipik Sümer kahramanı ile ilgili söylediklerine yer veriyoruz.

Tekrarlanan bir figür, sakallı ve saçlarını topuz yapıp kalın bir şerit halinde başının etrafında toplayan bir erkektir; çapraz hatlarla çizilmiş İskoç eteğine benzer bir etek giymektedir. Bu figür her iki fonksiyonu da gerçekleştiriyor olduğundan beri ona rahip-kral denmesini sağlayacak çeşitli rollerde ortaya çıkmaktadır; o ritüellerin önemli bir bölümünde rol alır, o sürüler için kendine özgü bitkiler yetiştirir, o avlarda yer alır, savaştayken ve esirlerin yanında gösterilir.¹⁰

Araştırmacılar, doğayı kontrol eden bu kişi için bir ünvana sahipler; ona "Hayvanların Efendisi" diyorlar. Kitab-ı Mukaddes betimlemesinde, dünyanın vahşi canavarları üzerinde hakimi-yeti olan eski bir kahraman var.

Temiz hayvanlardan ve temiz olmayanlardan, kuşlardan ve yerde sürünenlerin her birinden bir çift Nuh'un gemisine bindi, bir erkek ve bir dişi, aynen Tanrı'nın Nuh'a emrettiği gibi. [Yaratılış 7:8-9]

Uruklu Enmerkar'ı, Kitab-ı Mukaddes geleneğinde büyük avcı diye anılan Nemrut olarak tanımlamıştık. O da Hayvanların Efendisi'dir. Nuh ve Enmerkar/Nemrut'un her ikisi de aynı kahramanlık çağındandır; geç dönem Ubaid, Uruk ve Jemdet Nasr

Periyotları. Gılgameş da muhtemelen Erken Hanedanlık oyma sanatında insan-hayvan çekişmesinin galibi olarak resmedilmişdir. Britanya Müzesindeki Mısır Antikitelelerinin önceki sahibi, Eiddon Edwards, Arak Hayvanların Efendisi motifinin kökenleri hakkında hiçbir şüpheye sahip değil.

... tasvirin kompozisyonu, sıklıkla Mezopotamya mühürlerinde temsil edilen ve esin kaynağı zorlukla sorgulanabilen Gılgameş motifine çok yakından benziyor.¹¹

Mısırlılar daha sonraki zamanlarda Hayvanların Efendisi ikonunu kendi iki tanrılarına uyarladılar: Bes ve Çocuk Horus. Her ikisi de koruyucu ilahlardı; onları doğanın kaotik güçlerinden, bataklıkların ve çöllerin vahşi hayvanlarından koruyorlardı.

El-Arak kahramanımızın Mısırlı olmayan karakterini kanıtlamak için antik dünya çalışmaları üzerinde belki de en ünlü karşılaştırmalı sanat tarihçisi Henri Frankfort'a başvuracağız.

Bir yabancı motifi, bir Mezopotamyalıyı kopyalamanın en çarpıcı örneği, Gebel el-Arak hançeri üzerindeki iki aslana hükmeden adamdır. Bu türden gruplar Mezopotamya'da her zaman için yaygındır fakat Mısır'da fazlasıyla nadirdir. Mevcut örneğin kaynağına dair şüphe yoktur: aslanların arasındaki kahraman, görünümünün her detayını -giysisini, sakalını, saçını, başındaki bereyi ve topuz yaptığı saçlarını- Ereğ'teki (Uruk) bir granit dikili taşta tarif edilen ve çok sayıda mühürde sıklıkla tekrarlanan bir "lider" yada kral figüründen kopyalıyor. Hatta figürün biçimi, bacaklarındaki kasların betimlenmesi tamamıyla Mısır dışındandır...¹²

Gebel el-Arak hançeri üzerinde Hayvanların Efendisi'nin altında kalan bir sonraki çizim, birbirlerine karşıt duran iki köpektir. Her iki köpeğin birer patisi, hançer sapının merkezindeki şişliğin üzerinde duruyor. Tasmaları ve göğüs kemerlerinin olması

bunların vahşi köpekler olmadığını gösteriyor. Bunlar eğitilmiş av köpekleridir. Fakat bunlar uzun burun ve sivri kulaklarıyla çakala benzeyen tipik Mısır köpeği değiller. Bunlar kısa burunlarıyla Mezopotamya sanatında bulunan tipik tıknaz ve kaslı köpeklerdir.

Onların altında çeşitli hayvanlar; ceylanlar yada afrika antilobu ve bir ceylana arkadan saldıran dişi bir aslan. Bu türden görüntüler de erken dönem Mezopotamya sanatının bir örneğidir.

Hançeri çevirdiğimizde artık antik çağdan bu yana hayatta kalmış en erken savaş sahnesi üzerinde çalışabiliriz. Bu sahne iki alana bölünmüş durumda: üstteki şekiller bir kara savaşını gösterirken, alttakiler iki değişik türden gemi topluluğu arasında yaşanan bir deniz harbini temsil etmektedir. Hançerin üzerinde neredeyse çıplak adamlar görüyoruz (yalnızca erkekliklerini örten giysiler giyiyorlar). Bazıları yumruk yumruğa savaşıyor, bazılarıysa sopalarla dövüşüyor. Sol üst köşede bir adam elindeki topuzu sallayarak elleri arkasından bağlı bir esire eşlik ediyor. Figürlerin başlarına daha yakından baktığımızda, muzafferler kısa kesilmiş ve hatta tıraşlanmış başlara sahipken, esirlerin omuzlarına kadar uzanan saç örgülerine sahip olduğu görülüyor. Şimdi tüm savaşçılara bakın, kısa saçlı dövüşçülerin (hemen hepsi soldadır ve yüzleri sağa dönüktür) uzun saçlı düşmanlarını (sağdadırlar ve yüzleri sola dönüktür) alt ettiklerini göreceksiniz.

Şimdi de deniz harbine yoğunlaşmalıyız. Bu oldukça karışık bir arbede fakat eğer yeterince dikkatli bakarsanız biri diğerinin arkasında duran iki kare gemi olduğunu ve altlarında, suyun içinde debelenen veya ölü insanlar bulunduğunu göreceksiniz. Onların altında bir dizi başka gemiler bulunuyor fakat bunlar tipik yarım ay şeklindeki Nil gemileri. Bu görüntünün standart yorumu kare gemi insanların muzaffer oldukları yönündedir; üstünlüğün göstergesi olarak gemileri, Nil gemilerinin üzerin-

dedir ve boğulan adamlar yukarıda kara savaşında yenilen uzun saçlı adamlara benzemektedirler. Hamamat Vadisi civarında bulunan bu törensel hançer, Nil'in ilk olarak Mısır'daki Doğu Çölü'nün vadi duvarları arasında karşılaştığımız Kare Gemi İnsanları tarafından başarılı bir istilasını gösteriyor.

Büyük Siyah Bir Gemi

Birçok kanıt Sümerlerle yakın bağları bulunan bir grup yabancı denizcinin Nil vadisine ulaştığını gösteriyor. Yalnızca atalarından kalma Arak hançeri üzerindeki yarı-tanrı hükümdarları Sümerli bir kahraman gibi görünmekle kalmıyor, aynı zamanda şimdi göstereceğim gibi, bu yarı-tanrıya ait kare gemi de bir Mezopotamya tasarımına sahip.

Aşağıda hançer sapının diğer tarafındaki yabancı gemilerden birini aktarıyorum. Gemiye dikey eksenini üzerinde çevirdim, bu şekilde geminin pruvası sola bakıyor. Detaylı bir karşılaştırma yapabilmek için bir diğer gemiyi hemen onun altına yerleştirdim.

Görebildiğiniz gibi benzerlikler oldukça bariz. Düz gövdesi, yüksek pruvası ve ikinci geminin arka kısmı, tanıdık olduğumuz tipik kare şekline uyuyor. Her iki gemide de arka kısım halatlar yada payandalarla destekleniyor. Bu, yüksek arka kısmın yaratacağı dışa doğru baskı sonucunda gemi omurgasının kırılmasını önlemek için bu türden bir takviyeyi gerektiren kamıştan yapılmış tipik bir Mezopotamya gemisidir.

Papirüs ağacı Fırat ve Dicle nehirleri boyunca yetişmektedir, bu nedenle Sümerler bunun yerine ilk gemilerini güney Irak'ın modern Batâklık Araplarınca berdi denilen uzun tatlı su kamışından inşa ettiler.¹³ Bu kamış güçlü bir dolguya sahip olması bakımından papirüse benzemektedir fakat Mısırlı kuzeninden daha emicidir ve bu nedenle doğal haliyle gemi yapımı için daha az uygundur. Sümerler bu dezavantaja karşılık

II veya III. Nakada'dan Gebel el-Arak hançeri üzerindeki yüksek pruvallı gemi (36a, üst) ile Uruk'tan, Uruk Periyodu'nda tarihlendirilebilen bir silindir mühür üzerindeki yüksek pruvallının karşılaştırılması (36b, alt). Özellikle her iki gemideki arka payandalara ve boynuzlu pruvalara dikkat edin. Uruk mühüründeki rahip-kral figürü, hançer sapındaki Hayvanların Efendisi'ne oldukça benziyor.

gemilerini, korumasız kamış dolgusunu korumak için ziftle kapladılar. Mezopotamya kamış gemileri bu nedenle karakteristik siyah gemilerdi!

Zift, Ur şehri yakınında, kuzey Mezopotamya'da Kara Dağ çevresindeki açık kaynaklarda ve ayrıca Bahreyn adalarında -antik Dilmun- hazır bir halde mevcuttu. Antik yazında, hem nehir hem de deniz gemileri için bu asfaltlama pratiği ile ilgili bir takım referanslara sahibiz.

Gilgameş'in gemisinin inşası:

Gilgameş bunu [duyduğunda] elindeki baltayı kaldırdı,

[kemerinden kamasını] çekti, aşağıya, ağaçlara gitti ve her biri atmış kübit olmak üzere [yüz yirmi direk] kesti. **Üzerlerine zift sürdü** ve demir halkalarla birleştirdi; ve [(onları) ona] getirdi. Gılgames ve Urşanabi [gemiye] çıktı. Gemiye dalgaların üzerine indirdiler ve [denize açıldılar].¹⁴

Utnapiştım'ın gemisinin inşası:

Şafağın ilk ışıltısıyla, ülke [benim için] toplanmıştı. **Küçük olanlar zift [taşı]rken** yetişkinler gerekli olan [tüm diğer şeyleri] getirdiler. Beşinci günde geminin iskeletini oluşturdum. Taban alanı bir (bütün) akre idi, ... **Altı sar ziftli ocağa döktüm, üç sar asfaltı (aynca) içine döktüm.** Sepet taşıyıcılar kalafatın tükettiği bir sar yağın yanında üç sar yağ ve geminin sakladığı bir sar yağı taşıdılar.¹⁵

Nuh'un Gemisinin inşası:

Tanrı Nuh'a dedi ki... "Kendine reçineli ağaçtan bir gemi yap ve içini dışını ziftle." [Yaratılış 6:13-14]

Musa'nın sepetinin yapılışı:

Levilerden gelen ve Levili bir kadını karısı olarak alan bir adam vardı. Karısı hamile kaldı ve bir oğul doğurdu. Çocuğun ne kadar güzel olduğu gördü ve onu üç ay boyunca sakladı. Çocuğu daha fazla saklayamayacağını anladığında, onun için papirüsten bir sepet yaptı ve sepeti zift ve katranla kapladı. Çocuğu içine koydu ve nehrin kenarındaki sazlıkların arasına bıraktı. [Çıkış 2:1-3]

Bugün bile bölge halkının maşuf diye isimlendirdiği, Bataklık Arapları'na ait modern tekneler, ağaçtan yapılmalarına rağmen ziftle kaplanıyor ve bu, pratik amaçlardan çok geleneğe saygı adına yapılıyor. Dünyaca ünlü Norveçli kaşif Thor Heyerdahl'ın

dikkat çektiği gibi maşufun profili hâlâ, daha önceki kamıştan yapıma akranının orijinal şeklini muhafaza ediyor.

Bu onların klasik maşufuydu. İnce, düztabanlı uzun tekne, bugünkü Bataklik Araplarınca da standart çizgileriyle üretiliyor. Önceden kendi bölgelerindeki kamışlarla inşa ederlerken, şimdi ithal ağaçlardan tutturup kaplıyorlar, tıpkı eskiden olduğu gibi. Pruva ve arka bölüm Viking gemileri gibi bir kıvrımla dimdik yükseliyor. Sümerli atalarının beş bin yıllık çizgisini takip ediyorlar.¹⁶

Muhtemelen kendi kendinize bugünün küçük bataklik teknele-riyle tarih öncesinin büyük ve deniz yolculuğu yapabilen gemilerini karşılaştırmanın, sonrakinin yani tarih öncesi gemilerin Sümerler tarafından başarı ile inşa edilip yüzdürüldüğünü yada böyle olmuş olabileceğini ancak kanıtladığını düşünüyorsunuzdur. Bu gemilerin kocaman boyutları ve ağırlığı onları denize çıkmaya elverişsiz mi kılacaktı?

Görünüşe göre hayır. 1970'lerde Thor Heyerdahl otuz yedi metre uzunluğunda ve beş metre genişliğinde berdi kamışından yapılmış salları inceledi.¹⁷ Bu devasa nehir tekneleri Şat el-Arap'ta yerel bir yalıtım fabrikasının yanında bağlıydılar. Kalın gövdeleri demonte edilmeyi bekliyordu, böylece yapıldıkları kamışlar mukavva imalatında kullanılabilecekti. Devasa kütleler büyük bir tonaja sahipti fakat buna rağmen demonte edilmeyi beklerken aylar boyunca görünür bir bozulma belirtisi olmadan batmaksızın yüzmüşlerdi.

Britanya Müzesi'ndeki Batı Asya Antikitelelerinden sorumlu Richard Barnett'in 1958'de dikkat çektiği gibi, siyah yüksek pruvallı kamış gemiler, güney Mezopotamya'da çok uzun bir tarihe sahipti.

Asur heykelleri bize Babilli bataklik sakinlerinin ve Elamlıların uzun kamış gemiler kullandıklarını ve bu gemi-

lerle Asurlardan kaçtıklarını gösteriyor. Bu tür tekneler sade direksiz teknelerdi; bugün hâlâ Fırat üzerindeki Hit kentinde kamıştan, sepet şeklinde ve ziftten yapılıyorlar. Bu türden bir tekneden türemiş ve Asur dilinde makurru denen düz tabanlı büyük bir yelkenli, Tanrıların tören ritüelleri için kullanılırdı; görünüşe göre direksizlerdi fakat her iki yönde sonu, su çizgisinin yukarısındaydı ve geriye doğru bağlıydı. Şüpheye yer bırakmaksızın çok eski Sümer zamanlarından, gemilerin çiviyazısı işaretlerinin yapıldığı andan beri kullanılmıyordu. Silindir mühürler üzerindeki çizimler onları en azından Jemdet Nasr Periyodu'na kadar taşıyor...¹⁸

Mısırlı Gebel el-Arak hançer sapındaki hanedanlık öncesi kare gemide ve onun Mezopotamyalı akrasında hayvan boynuzu biçimi taşıyan bir pruva mevcut. Gebel-el Arak teknesindeki içine büyük bir kaya parçası yerleştirilmiştir. Kişi bu geminin ön tarafındaki ekstra ağırlığa, yalnızca geminin dalgaları delmesi için ihtiyaç duyduğunu düşünebilir. Bu sade bir nehir teknesi değil deniz gemisidir. Kişi aynı zamanda ağır pruvanın kare geminin bindirme kalitesini de yükselttiğini düşünebilir; ağır pruva, bir saldırı gemisinin, daha alçak bir seviyede bir hedef gemiyle çarpışması sonucu yükselip suyun dışına çıkmasını engeller. Boynuzun aynı zamanda taş çapayı taşıyan bir muhafaza olması da mümkün. 36b'deki figür, gemide büyük bir taş bulunduğunu göstermemesine rağmen, aynı boynuzlu pruva tasarımı özelliğini taşıyor ki basit ve hızlı bir şekilde bir kaya yüklemesi gemiye deniz aşırı seferler yapması için izin verecektir. Basra Körfezinin başındaki Failaka Adası'nda bulunan mühürler tamamıyla aynı özelliği gösteriyor. Görünüşe göre bir gazelin boynuzları kullanılıyor; bazı zamanlarda gerçek hayvan boynuzları, bazılarında ise hayvanın ağaçtan yapılmış boynuz figürleri kullanılıyor. Hançer sapında gösterilen üç başlı pruva bu nedenle gerçekte gazelin başı (bumu) ve iki boynuzu olabilir. Bildiğimiz şey bu sembolün Sümer yazısında gemiyi gös-

termek için kullanılan ve dikkat çekici bir şekilde aynı zamanda en erken Mısır hiyeroglifinde “bahriyeli”ye veya “savaşan denizci”ye karşılık gelen bir işaret olduğudur. Ayrıca Sümer dilinde gemi “başı” için kullanılan kelimenin aynı zamanda “hayvan boynuzu” için de kullanılması yine ilgi çekicidir.

Anlattığım her iki gemi de kabinlere sahip fakat aşağıdaki versiyonda ek olarak iki tayfa ve tanrıça İnanna’nın kutsal sembolünü barındıran portatif mabedini sırtında taşıyan bir öküz bulunuyor. Bir erkek figürü, tanrıçayı ve mabedini taşıma görevinde bulunan bir rahip-kral olduğunu gösterir şekilde mabedin önünde duruyor.

Eminim ki Gebel el-Arak hançer sapındaki hayvanların efendisi ile Uruk’ta Aslan Avı Dikilitaşı’ndaki kahramaninki gibi bu Mezopotamyalı kralın da uzun bir örtüye bürünmüş olduğuna, uzun bir sakalının bulunduğu ve başına bir sarık giydiğine veya bir saç topuzuna sahip olduğuna dikkat etmişsinizdir. İnsanın bu görüntüde, İnanna’nın Ararat’tan Uruk’a, Kitab-ı Mukaddes’te “dünya üzerindeki ilk mutlak hükümdar” Nemrut olarak tanımladığımız Enmerkar tarafından taşındığı yönünde akli çeliniyor.

Şimdi bilmeniz gereken tek şey altta yer alan çizimin hangi formda görüldüğü ve kaynağını tam olarak hangi zamandan ve nereden aldığıdır. Bu büyük bir (4,3x3,5 cm) lacivert taş silindir mühür üzerindeki oyma tasvir, Uruk’taki İnanna tapınak yerleşkesinde bulunmuştur. Collon’un 1A Periyodu’nda tarihlendirilmiştir ve bu tarih Sümer Yazı Öncesi Periyodu’na (IV. Uruk ve Jemdet Nasr) rastlamaktadır.¹⁹ Bir başka motif ise bizi, kuruluşunu Şinar ülkesine doğudan girdikleri zaman Enoş ve takipçilerine bağladığımız Uruk antik kentine götürüyor. Çok uzun olmayan bir zaman sonrasında Enmerkar/Nemrut, kraliyet şehrine İnanna ve Anu’nun büyük kutsal tapınak yerleşkesini inşa ediyordu. IV. Uruk’taki Mozaik ve Beyaz Tapınakları onun eseri olarak tanımlamıştım. Araştırmacılar bu eserleri Mısır’ın 1.

Hanedan döneminden en fazla bir yüzyıl öncesinde tarihlendiriyorlar.

Muhtemelen bundan sonra kare gemilerin, yolcularını ve tayfalarını taşıyarak Mısır'a ulaşmalarının Enmerkar zamanına yada en azından ondan bir iki nesil sonra veya öncesine rastladığını öne sürebiliriz. Çağın araştırmacıları bu zamana Mezopotamya Yazı Öncesi Periyodu diyor çünkü yazı bu zamanda icat edilmişti. Yeni Kronoloji'de bu yaklaşık M.Ö. 2900 yılları oluyor.

Sonuç Yirmi Üç

Doğu Çölü'ndeki hanedanlık öncesi kaya sanatının tıpkı yüksek pruvallı gemileri, görünüşe göre yazı öncesi dönemin (IV. Uruk ve Jemdet Nasr) Sümerli prototiplerinden kaynağını alıyordu. Tasarımları Nil'e ait değildi. Gemiler hem nehir hem de deniz kullanımı için tasarlanmıştı ve yapıları neredeyse tamamen ziftle kaplanmış kamış bağlardan oluşuyordu.

Bu ziftlenmiş yüksek pruvallı kamış gemilerin yazı öncesi Sümer ve Suziana'nın oyma sanatında sayısız örnekleri bulunuyor ve birkaçı kralların ve tanrıların taşınmasıyla direkt bağlantılara sahip.

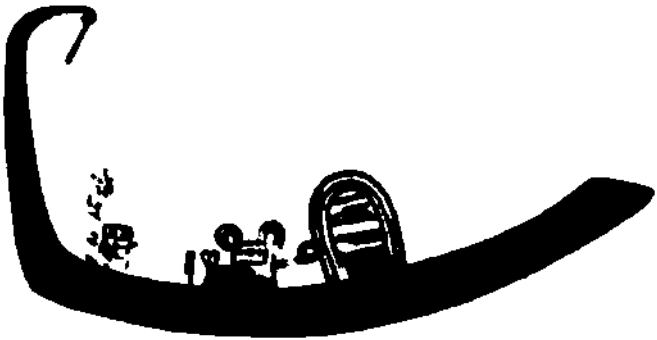
Bu nedenle, gelişen teorimiz için Mısır tarih öncesi sanatının ilk çizimleri içinde böyle büyük siyah bir geminin bulunması büyük bir öneme sahip. Elbette bir sonraki bölümde üzerinde daha detaylı olarak çalışacağımız Hierakonpolis Mezarı'ndaki

100 adet çizimden bahsediyorum. Fakat şimdilik Hierakonpolis gemisinin aşağıdaki çizimi yeterli olacaktır.

Hanedanlık öncesi Mısır'ın sanat tarihinde böyle önemli bir rolü bulunan bu kudretli siyah gemi Sümer kraliyet hanedanı ve ailesinden bir üyeyi taşımış olabilir mi? Önceki bölümde gördüğümüz gibi cevap Sümer Kral Listesi'nde saklı olabilir. Uruk Krallığı ile ilgili görece esrarlı bir dizede -kabul etmek gerekirse tarihsel olarak tercümesini yapmak güç- Meskiagkaşer muhteşem bir deniz macerasıyla hatırlanıyor.

Meskiagkaşer, güneş tanrısının (Utu) oğlu, (Uruk'a) yüce rahip ve kral oldu ve 324 yıl hüküm sürdü. Meskiagkaşer deniz üzerinde yolculuk yaptı ve dağlık bir ülkenin sahiline ulaştı.²⁰

Yedinci Bölüm'de Meskiagkaşer'i Enmerkar'ın selefi, Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş ve Nemrut'un babası olarak tanımlamıştık. Kurucu ata, Ham'ın oğlu ve Nuh'un torunu Kuş'u aynı zamanda kuzey-doğu Afrika'dan güney Mısır'a yayılan Kuş ülkesinin geleneksel kurucusu olduğuna dikkat çekmiştik. Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş ülkesini böyle geniş bir coğrafya-

Hierakonpolis Mezarı 100 duvar çiziminden büyük siyah gemi.

da düşünürsek (aynı şekilde klasik coğrafyacılar da firavunik Kuş'un soyundan gelen Etiyopya'nın, Mısır'ın güneyindeki her şey olduğuna atıfta bulunuyorlar) o zaman Kuş sadece Sudan'ı kapsamayacak aynı zamanda Kızıl Deniz'in batı sahili boyunca Etiyopya dağlık bölgesini de içine alacaktır. Bunlar Meskiagkaşer'in yolculuk ettiği dağlar mı? Eğer öyleyse bu durumda Sümer gelenekleri ve Kitab-ı Mukaddes, bünyesinde Meskiagkaşer ve ailesini Afrika'ya getiren büyük bir deniz yolculuğunun belirsiz anılarını saklayacaktır.

Kuş, sırasıyla Kitab-ı Mukaddes'teki Mizraim'in en büyük kardeşi ve Mısır uygarlığının geleneksel kurucu atasıdır. Bu noktada Kızıl Deniz'e ve Doğu Çölü vadileri aracılığıyla Nil vadi-sine yolculuk eden yabancı seferin liderinin Kitab-ı Mukaddes geleneğindeki tarihi figürün arkasına gizlendiğine dair olağan-dışı bir olasılık ortaya çıkıyor. Bu Orta Doğu tarihinde hafife alınacak bir olay değildir.

Yine bu etkileyici kapıya daha ileri bir keşif için geri dönece-ğiz fakat öncelikle Kare Gemi İnsanları ve onların şaşırtıcı deniz macerası ile ilgili daha fazla bilgiye ihtiyacımız var.

Cennetten Yolculuk

Yüksek pruvallı siyah kamış gemilerin ilk çizimlerine bakarsak bunlar Mısırlı değil Sümerlidir. Tasarımların Mezopotamya kay-naklı olduğu konusunda çok az bir şüphe var. Bu temelde bir Mısır gemisi değildir ve bazı Mısırologların yakın zamanlarda yaptıkları gibi bunların Mısır gemisi olduğunu öne sürmek, şüphesiz kanıtlarla desteklenmemiş şahsi bir açıklama yapıldığı anlamına gelir.

Fakat Sümer gemilerinin uzak Mısır'a ilerleyip yolculuklarını Nil nehrinde bir deniz savaşında yer alarak bitirdiklerini yüksek bir ihtimal. Peki oraya nasıl ulaşabildiler? Daha önce açıkladığım gibi, Weigall ve Winkler tarafından Doğu Çölü vadilerinde bulu-

nan kare gemilerin grafiksel kanıtına bakılırsa, Mısır'a kuzeyden -Akdeniz'den- girmedikleri ortaya çıkıyor. Bunun yerine Basra Körfezi'nden başlayarak eski Magan'ı (Umman) geçmişler, Hümmüz Boğazı'nın ötesine ve oradan Hint Okyanusu'na ulaşmışlar ve bunu yaparken çıkabilecek fırtınalara karşı hep kıyı şeridinden seyretmişlerdir. Modern denizciler yılın yarısında Hint Okyanusu rüzgar ve akıntılarının yelkenli gemileri güney batıya, Afrika'nın Boynuzu'na doğru sürdüğünü bilmekteler.²¹ Donanma akıntıyla birlikte yol alıyor ve sonuç olarak siyah filo Bab el-Mandeb (Sabah'ın Kapısı) boğazına ve oradan da Kızıl Deniz'e doğru kayıyordu.

Oradan deniz yolculuğunun son bölümde, kuzeye, batı Afrika kıyısı boyunca tehlikeli mercan kayalıkları arasından dikkatlice kıvrılarak, Nil vadisine giden enlemesine bir vadi sisteminin girişinde karaya çıkmak için uygun bir yere ulaşana kadar ilerlediler. Rüzgar yine yardımlarına koşacaktı çünkü yaz aylarında normalde kuzeyden güneye doğru olan yönünü güneyden kuzeye Kızıl Deniz'e doğru çeviriyordu. Elbette Körfez'den Kızıl Deniz sahillerine kadarki dört bin deniz mili yolculuk aylar almış olmalı²² fakat Sümer'den Dilmun'a kanıtlar, uzun yolculukların antik tacirler ve yolcular için asla gerçek bir caydırıcılığa sahip olmadığını gösteriyor. Bana kamış gemilerin limandan limana uğradığı ve potansiyel olarak denize çıkmaya elverişsiz gemilerin sürekli tamir edilerek tayfası ve kargosunu rota üzerinde bir sonraki "durak noktasına" güvenle taşımasının sağlandığı kuvvetle muhtemel görünüyor. Şaşırtıcı bir şekilde bu tip "ilkel" taşıma yöntemi modern zamanlarda hâlâ Orta Doğu'nun bir bölümünde kullanılıyor.

... bugün hâlâ kamış tekneler Arap kıyısında 670 kilometre boyunca kullanımda ve Umman'ın görünürde hafif, hasırdan yapılmış balıkçı teknesi şaşah 85 ila 170 kilometre arasında yolculuk yapabiliyor.²³

Çok daha uzun yolculukların antik Dilmun (Bahreyn) denizcilerince yapıldığı biliniyor. Daha önce gördüğümüz gibi Meluhha (İndüs vadisi) ve Magan (Umman) mallarını Sümer ülkesine taşıyorlardı. Bu ticaret, yüksek ihtimalle büyük, ziftli gemilerle yapılıyordu. Romalı tarihçi ve coğrafyacı Büyük Pliny'e göre kamış veya papirüs gemiler uzun yolculuklar için sadece elverişli değil aynı zamanda tamamıyla pratikti. Hatta Doğal Tarih isimli kitabında eski kamış teknelerle Roma imparatorluğunun modern gemileri arasındaki farkları tartışır.²⁴

Thor Heyerdahl'ın Mezopotamyalı denizcilerin İndüs vadi-sine ve Arap yarımadası etrafından Mısır'a uzun yolculuklar yapmış olabileceklerini kanıtlamak için "Dicle" adını verdiği bir kamış gemi yaptığını hatırlayabilirsiniz. Heyerdahl ziftle kaplamadığı on sekiz metreyi aşan gemisini, Irak'ta 1977 yazı boyunca Dicle nehri kıyılarında kamıştan inşa edip, Kasım ayının on birinde Heyerdahl ve tayfası Şat el-Arap'tan aşağı Basra Körfezi'ne hareket etti.

Failaka adasını geçti ve birkaç gün içinde Bahreyn'e/Dilmun'a ulaştı. Bir hafta sonra Umman/Magan yolu üzerindydiler ve ileride Hint Okyanusu karşısında İndüs Vadisi'ne/Meluhha'ya gitmek üzere Karaçi yakınındaki Pakistan kıyılarına 30 Ocak 1978'de ulaştı. Elli gündür denizdeydiler ve kamıştan yapılma tekneleri hâlâ su üzerinde yüksek bir verimle yüzebiliyordu.

Mohenyo Daro'yu da içine alacak şekilde antik Meluhha harabelerini keşif için bir iki hafta geçirdikten sonra Heyerdahl'ın kare gemi insanları bir kez daha yola çıktı ve bu sefer güneye Hint Okyanusu'nu enginlerine yol aldı.

Tüm gece şiddetli bir fırtına vardı. Rüzgarın uluyuşu ve ıslığı boş yelken takımında duyuluyordu... Aynı Nuh gibi içeride havanın dinmesini bekledik. ... Yekpare bir gemide olduğumuzu ve geminin kırılabilir bir gövdeye sahip olmadığını

bilmek hepimiz için inanılmaz bir rahatlıktı. Gemide bir sızıntı olacağına dair bir endişemiz yoktu. ... gövdeye çarpan onlarca tonluk dalgalar eşliğinde denizi yarıdık... hemen sonrasında her yer köpüren sularla doluydu... gitmiştik, kalbur gibi deniz yüzeyinden aşağı inmiştik. Ve tekne denizden yüzeye çıkan bir denizaltı gibi yükseldi, ... kendi balyaladığımız bunun gibi basit teknelerin, ilkel tekne yapımcılarına, dalgalar üzerinde güvenli bir şekilde yolculuk etme olanağı verdiği konusunda şüphe yok...²⁵

Birkaç hafta süren başka bir yolculuktan, ağır fırtınalar ve akabinde tamamen sakin günlerden sonra Aden Körfezi'ne ulaştılar. "Dicle" denizde yirmi hafta geçirdikten ve 6800 kilometrelik bir yolculuk yaptıktan sonra hâlâ mükemmel çalışıyordu.

Ne yazık ki modern Kare Gemi insanlarımızın Bab el-Mandeb boğazı yoluyla Mısır yönündeki yolculuğu, kuzeye doğru Kızıl Deniz'e geçişlerine "güvenlik nedeniyle" izin vermeyen Kuzey Yemen hükümeti tarafından engellendi. Böyle olsa bile "Dicle" ve tayfası fikirlerini açıkça anlattı – Sümer'in, Suziana'nın ve Dilmun'un kamış gemileri herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Mısır'a ulaşabiliyordu. Berdi kamışından yapılmış "Dicle" teknesi üzgün ama muzaffer sonuna 3 Nisan 1978'de Djibouti sahilinde ulaştı. Tayfası tarafından yakıldı ve haşmetli bir alev içinde Aden Körfezi'nin dibine gömüldü.

Böylece Arap yarımadası etrafında yolculuk kesinlikle mümkündü ve kuvvetle muhtemeldir ki iyi denenmiş bir ticaret rotası, Afrika mallarını Sümer Mezopotamya'sına taşıyordu. Söylediğim gibi bu usta denizcilerin destansı yolculukları boyunca tamiratlar, ikmal ve telafiler için sayısız kez kıyıya çıkıldığına dair şüphe yok; Heyerdahl bunların uzun aralıklarla yapılabileceğini kanıtlasa da bu böyle. Tüm bir geçici konaklama sistemi kurulmuş olabilir fakat doğaları gereği, şu an yerlerini belirlemek oldukça zor. Afrika ve şüphesiz hanedanlık öncesi Mısır ile kurulan bu türden ticari bağlantıların daha son-

raki dönemde askeri maceraya öneyak olduğu bana mantıklı geliyor; bir fetih savaşın kanıtları Doğu Çölü kaya çizimlerinde, Gebel el-Arak hançer sapında ve Hierakonpolis resimli mezarında mevcut.

Ben Mısırda Mezopotamya arasındaki bağlantıyı sağlayan bu rotayı öne süren ne ilk ne de sonuncu kişiyim: Michael Rice yaklaşık 1990'da şöyle bir yolculuk öneriyordu.

Sümer'den güneye deniz yolculuğu sırasında tamamıyla zengin ve taşımaya yeterli egemen rüzgarlar tekneyi sürükleyecektir. Örneğin yirmi tonluk mal, Bahreyn'den (Dilmun) aşağı Umman (Magan) kıyısındaki Umm an-Nar bakır limanına uğrayarak oradan Ras Musandam'a daha sonra aşağı Umman kıyısına ve Arap Denizi'ne taşınabilir. Kuzey Hint Okyanusu'ndaki hakim akıntılar şimdi devreye girer ve tekneyi güney Arap kıyısı boyunca Bab el-Mandeb'e, Kızıl Deniz'in girişine taşır.²⁶

Sonuç Yirmi Dört

**Mezopotamya kültürünün
Mısır'da ortaya çıkması Basra Körfezi ve
kuzey doğu Afrika arasındaki ticari aktivitelerle
başlamıştı.**

Kızıl Deniz sahilindeki son duraklarına baktığımızda, Kare Gemi İnsanları'nın son bir şaşırtıcı numaraları olduğunu görüyoruz. Açık denizlerde seyretmek uygun büyük gemilerini düz tabanlı ve kumlu vadiler boyunca, yeni güzergahları olan Nil Vadisi'nde yeniden suya indirmek üzere fiziksel olarak sürüklemeyi planlıyorlardı.

Eğer açığöz bir taktikle Nil'in taşma mevsimini seçselerdi, gemilerini Nil'in doğusunda önemli bir mesafe öncesinde suya indirebilirlerdi çünkü hanedanlık öncesi zamanlarda Mısır'da sel seviyelerinin, firavunik çağdakinden çok daha yüksek olduğuna dair kanıtlar var. Daha geniş ve daha düz vadileri Doğu Çölü'nde belli bir mesafeye kadar yılın belli bir bölümünde su basıyordu. Palermo Taşı, Nil su basması seviyelerinin erken dönem Orta Krallık zamanı (Karnak'taki I. Senuseret köşkü) ve Üçüncü Orta Periyod'dakinden (Karnak batı rıhtımı) birkaç metre daha yüksek olduğuna dair yıllık kayıtlara sahip. Bu durum Hanedanlık öncesi Periyod'da yaz ayları boyunca Hamamat be Abbad vadilerinin deniz taşıtlarının seyrine elverişli olduğu ile ilgili belirgin bir olasılığı ortaya çıkarıyor. Modern zamanlarda Kena vadisinde (aynı zamanda Kuft'un yanında) çölde kayda değer ölçüde bir derinlikte bir su taşması meydana geldiğinde, Kahire'nin güneyinde Garavi vadisinde antik bir baraj bendi keşfedildi.²⁷

Su baskını tanrısı Hapi Mezopotamyalı gözü kara kahramanlarımıza yardım etmiş olabilir; bir şekilde çölü başarılı bir biçimde aştıkları görünüyor. Tahammüllerindeki devasa başarı ve kararlılıkları, meyvelerini daha sonra üstün Sümer berdi kamışı gemilerin büyük siyah gemi önderliğinde vadinin yerli savunucularının daha zayıf Nilotik papirüs teknelerini yerle bir etmesiyle verdi. Bu bir yarış değildi. Yabancı elit zaferini garantiledi ve cesur bir taktik sonucu Yukarı Mısır'daki hakimiyetleri, gelecek yüzyıllar boyunca şahit olunamayacak seviyedeydi; hatta sonrasında asla böyle bir seviyeye ulaşılamadı.

Doğaları gereği tarihi ve arkeolojik olarak açıklaması güç maceralar efsanesinin malzemesi oluyor. Aşıkâr nedenlerle birkaç deniz yolculuğunun yapıldığı kanıtlanabilir. Bu türden hem ticari yolculuklar hem de kolonizasyon maceraları için sahip olduğumuz tek işaret, bu kültürlerin son duraklarında ve tabi bu duraklara doğru giden yol boyunca bulunan insan eliyle yapılmış şeylerdir. Aynı zamanda bu türden destansı yolcu-

lukları anlatan antik edebiyat aracılığıyla günümüze taşınmış, Mısır'ın Sümerli istilacıları efsanesiyle yakın paralellik gösteren hatıralar ve hikâyelere sahibiz. Her çocuk, Argonotların, Kolhis'in Altın Postu'nu Karadeniz'in uzak kıyılarındaki arayışını ve Odysseus'un Akdeniz'deki maceralarını bilir. Grek ve Roma tarihi araştırmacıları, batı Akdeniz'deki Fenike kolonizasyonunu ve Herkül'ün Sütunları'nın ötesinde Cadiz gibi şehirler kurmak için yaptıkları yolculukları uzun süredir kabul ediyorlar. Kalayın Cornwall'dan hem deniz hem de Avrupa kıtasının karşısındaki topraklar yoluyla Yakın Doğu'ya ulaştığı öne sürülüyor. Mısır tarihinden, III. Tutmosis'in ordusu tarafından teknelerin Akdeniz'in Suriye kıyısındaki yüzlerce kilometrelik açık denizden Fırat'a becerikli bir naklinin gerçekleştiğini duyuyoruz; böylece karşı kıyıdaki Mitanni krallığına komando tarzı bir saldırı gerçekleştirebiliyorlardı.

Tarihin şafağında yer alan Kare Gemi İnsanları'nın hâlâ sadece çöl grafitisi ile açıklanan “destansı” hikâyesi, antik tarihçiler için şimdi değinme gereği duyacağımız bir dizi ilginç konuyu beraberinde getiriyor.

Punt Adında Gizemli Bir Ülke

Tarihleri boyunca antik Mısırlılar Pvenet yada Punt adındaki uzak bir ülkeye atıfta bulundular. Burası tanrılarının ürünlerini getirmeleri göreviyle yüklenmiş seferlerin düzenlendiği bir yerdi; bu tapınak ritüelleri ve Mısır Krallığı ile yakından bağlantılı seremoniler için gerekli doğal egzotik ürünler demekti. Punt ülkesi sıradan bir yer değildi. Mısırlılar burayı sıklıkla “Tanrı'nın Ülkesi” diye anıyorlardı (Mis. Ta-Netjer). Birçok firavun rölyefinde Punt ürünleri gösteriliyor. Bu durumda rölyeflerde gösterilen ve metinlerde anlatılan doğal kaynaklara sahip coğrafik bölgeyi belirleyerek Tanrı'nın Ülkesi'nin nerede olduğu ile ilgili bir fikre sahip olabiliriz.

Bu nedenle tütsünün (Mıs. senetjer?), ladin (Mıs. antyu?), abanoz (Mıs. hebny), kauçuk (Mıs. kemy), fildişi (Mıs. abu), maymunlar, babunlar ve panter ve çita derilerinin bulunabileceği bir yere ihtiyacımız var. Dünyanın hangi bölümünün resme uyduğunu anlayabilmek için bir coğrafya derecesine ihtiyaç yok. Net bir şekilde Afrika'dan ve özelde Mısır'a olan yakınlığına bakılırsa Kızıl Deniz'in güneye doğru sonundaki Afrika'nın Boynuzu'ndan bahsediyoruz. O zaman Punt'a yapılan seferlerin önce nehirden ve sonra karadan yapılan yada denizden yapılan bir yolculukla gerçekleştirildiği sürpriz sayılmamalıdır. Bir metot Asvan'dan başlayarak Nil'den yukarı Vavat'a (Nubya) ve Kuş'a (Sudan) ve sonra İrem ve Nemay (yerleri bilinmiyor) ülkelerine hareket etmektir. Ancak bundan sonra Punt'a ulaşılabilir. Seferi güçler alternatif olarak (ve daha sıklıkla) Doğu Çölü üzerinden Kızıl Deniz kıyısına seyahat ederek, Kızıl Deniz'in Afrika kıyısı boyunca birkaç hafta sürecek yolculuklarına başlamadan önce denizde yol alabilen gemilerine biniyorlardı. Tüm bunlar Punt'un Mısır'ın güneyinde yer aldığını doğruluyor.²⁸

Punt ülkesine yapılan en ünlü sefer, kadın firavun Hatşepsut dönemindekidir. Bu yolculuğu gösteren resimler Teb'deki Deir el-Bahri ölüm tapınağında bulundu. Orada Punt'un daha kesin biçimde nerede olduğunu belirlememizi sağlayacak birçok ilginç, hatta bazen kafa karıştırıcı ipucu bulacaksınız.

Her şeyden önce, resimde Puntluların oturduğu mesken tiplerinin Afrikalı olduğu açık. Arı kovani benzeri yuvarlak kulübelelerini, bataklık yerin üzerinde kalaslarla yükseltilmiş olarak, girişlerine uzanan merdivenlerle görebilirsiniz. Mısır gemilerine yüklemek için malları getiren Puntlular açık bir şekilde iki belirlenmiş etnik tipe sahip.

Fildişlerini getiren "Afrikalıları" ve aynı zamanda açık seçik bir şekilde "Asyalıları" görüyoruz. Örneğin Hatşepsut'un sefer komutanını selamlayan kabile reisi tipik keskin uçlu sakalıyla net bir şekilde Asyalı. Adı Parehu ve "Punt'un Hakimi" ünvanını

taşıyor. Diğer yanda karısı Ati ise tüm dünyaya güney Afrikalı bir Hotentot gibi görünüyor.

Rölyeflere eşlik eden metinlerde Punt'un "her iki yakada" yer aldığı kaydediliyor ve her şeyin ötesinde bu ipucu, bazı araştırmacıların, Punt'un Kızıl Deniz'in en güneyinde, Afrika ve Arabistan'ı hemen hemen bir araya getiren yerde iki kıyı bölgesini içine aldığını öne sürmelerine neden oluyor. Bu öneri övgüyü hak ediyor. Öncelikle bu, Deir el-Bahri rölyeflerindeki Afrika ve Asyalı etnik tiplerin temsillerini açıklıyor. Ve ikincisi diğer yazılı kaynaklarda seyahat eden kraliçesi ile ünlü antik Seba'nın (modern Kuzey Yemen) antik dünyanın büyük tütsü merkezi olduğunun beyan edilmesi ile de tutarlı. Mısır metinleri "Punt'un antyu (ladin?) taraçaları"ndan bahsediyor ve Yemen'in ladin ve akgünlük ağaçlarının bir zamanlar yetiştiği antik dağ taraçaları mevcut. Aslında akgünlük ağacı günümüzde hâlâ güney Arabistan'da Dofar bölgesinde yetişiyor.

Aynı şekilde Kızıl Deniz'in Afrika yakasında, Mısır rölyeflerinde gösterilen tüm egzotik hayvanları ve yine ladin ağaçlarını Somali'de buluyoruz. Kuzey doğu Afrika da mükemmel bir fildişi ülkesi. Buraya Nil nehrinden yukarıya doğru bir yolculukla ulaşılabilir ve bu bağlamda Nil içinde yüzen ve modern Asvan'ın karşısında yer alan bu büyük kayalık adaya neden Grekler tarafından "Elefantin" ve Mısırlılar tarafından da "Abu" dendiği ortaya çıkıyor. "Abu" Mısır dilinde fildişi anlamındadır.

Asyalı Puntluların bazı tasvirleri onları askeri kol bantları giydikleri halde gösteriyor. İlginç bir şekilde Kenya'nın uzunluğu ve krallara layık endamıyla ünlü Masya savaşçıları hâlâ bu türden bir şerit bilezik giymekteler. Antik ataları bu takıyı Masai Mara ovalarından Kızıl Deniz kıyısına fildişi teslim ederken Punt'lu komşularından uyarlamış olabilirler mi? Eğer öyleyse bu durumda Mısır tasvirlerindeki Afrikalı figürler Puntlu değil ancak ard bölgeden (belki de Nemiv denen Mısır bölgesinden) gelen hamallardı ve Punt rölyeflerindeki Asyatlara de komisyoncu

rolü biçiliyordu. Bunlar gerçek Puntlulardı ve sadece malların arkasındaki bölgeden getirildiği değil aynı zamanda Mısır gemilerinin güvenlice demirleyebileceği bir sahil şeridinde ikamet ediyorlardı.

Punt Mısırlıların Kuş bölgesinin ilerisindeki tüm güney Mısır için kullandıkları bir isim de olabilir. Farklı zamanlarda kesin coğrafi merkezi değişmiş olabilir; bazen Afrika tarafında Eritre ve Djibuti bölgesinde (belki de Sudan Limanı kadar uzak bir yerde) ve diğer zamanlarda da Arabistan tarafında, Yemen’de olabilir.

Punt bölgesinin aslında bugün Ha-Fun diye bilinen Kızıl Deniz’in girişinin güney doğusunda, fazla uzak olmayan bir yerde büyük bir adayı da kapsadığına dair Petrie tarafından öne sürülmüş bir olasılık daha mevcut. Bu en azından “Deniz Kazasına Uğramış Denizci” diye iyi bilinen bir Mısır hikâyesiyle de uyumlu (hiyeroglif öğrencileri tarafından en çok tercüme edilen Papirüs Leningrad 1115).

Orta Krallık döneminde Mısır edebiyatı doruk noktasında iken yazılan bu ustalıkla işlenmiş hikâye, gemisinin batması sonucu tropik bir adanın sahilinde ladin ağaçları ve tropik meyvelerle yalnız kalan bir denizcinin maceralarını anlatıyor.

Denizde ve henüz karaya ulaşamamışken bir fırtına koptu. Denizde ilerlerken deniz kabardı ve sekiz kübit uzunluğunda bir dalga oluşturdu. Dalga gemi direğine çarptı. Sonra gemi battı ve içindekiler kurtulamadı. Denizdeki bir dalga tarafından bir adaya bırakıldım. Yalnız başıma üç gün geçirdim, kalbim bana eşlik eden tek şeydi. Ağaçların muhafazasında yatarak gölgeliğe sığındım. [33-45. Satırlar]

Bu gizemli adada kendini “Punt’un Efendisi” olarak tanıtan büyük bir yılan yaşıyordu (Satır 151).

Sonra gök gürültüsüne benzer bir ses duydum ve bunun denizde bir dalga olması gerektiğini düşündüm. Ağaçlar parçalanmaya ve yer sarsılmaya başladı. Yüzümü kapatmazsınız bir yılanın geldiğini gördüm. Otuz kübit uzunluğundaydı, sakalı ise iki kübitten fazlaydı. Vücudu altınla kaplıydı ve kaşları saf lacivert taşındandı. Önümde şahlandı. [57-67. Satırlar]

Başına gelen felaketi ve kurtuluşunu anlattıktan sonra, denizcinin, yılan lordu eşliğinde adada kalmasına izin verilir. Sonuç olarak Mısır'a geri dönmesi iki ay alacak olan başka bir Mısır gemisi tarafından kurtarılır [170-175. Satırlar]. Gemi kazasına uğramış denizci, beraberinde ona Punt'un Lordu tarafından verilen çok büyük miktarda egzotik ürünle çıkarılır.

Sonra o (yılan) bana çok büyük miktarlarda ladin, hekenu yağı, afyon ruhu, hesit ve tışpeses baharatı, parfüm, göz boyası, zürafa kuyruğu, büyük yığınlar halinde antyu, fil-dişleri, tazılar, uzun kuyruklu maymunlar, babunlar ile her türden değerli eşya verdi. [160-166. Satırlar]

Hikâye kesinlikle mecazi ve bu nedenle Punt'un Lordu'nun adasının sadece mitolojik olduğu öne sürülebilir. Fakat Mısır'dan iki aylık bir yolculuk mesafesindeki gerçek bir adanın bu hikâyenin ardında yatıyor olması muhtemel. Böyle iki ada mevcut; Aden Körfezi'ndeki Heyerdahl'ın "Dicle"si tarafından ziyaret edilen Sokotra ve Petrie'nin adayı Ha-Fun, Punt'un yılan Lordu'nun mitolojik evi için uygun adaylar olabilir. Fakat bu tuhaf hikâyeyi öğretisel bir dini metin olarak düşünebilir miyiz? Yeraltına doğru bir yolculukla ilgili alegori ile dolu hikâyede başka bir büyülü ada ufukta beliriyor: Alev Adası; Mısır tanrılarının kut-sanmış ölümler arasında ikamet ettiği yer. Modern dünyadaki kimliği size zamanla açıklanacak fakat şimdilik egzotik ve mistik ülke Punt'u (Tanrı'nın Ülkesi'ni) sonuçlandırmak duru-

mundayız ki burası Mısırlılar için sıradan ve bildik tüm yerlerin ötesindeydi. Tarihi olarak kesin Punt Kızıl Deniz ve Afrika'nın Boynuzu'nun güney bölgelerinde yer alıyordu fakat, Punt'un Yılan Lordu'nun gizemli adası Yeni Krallığın Mısırlı denizcilerinin ulaşabileceğinin ötesindeydi. Onların yaşadığı zamanda burası, "İlk Zaman"da (Mis. sep tepisi) -tanrılar çağında- ruhsal dünya krallığında var olmuş bir yerdi

Peki ya Punt'un tarihi? Açık konuşmak gerekirse Punt ülkesinin herhangi bir şekilde arkeolojik tarihi yok. Sudan ve Etiyopya'nın kıyı bölgelerinde tarihi Puntluların varlığını kanıtlayacak insan eliyle yapılmış herhangi bir şey bulunmuş değil. Yakın Doğu'daki başka hiçbir uygarlık kendi metinlerinde Punt yada Puntluları anlatmıyor. Her şeyden sonra burası sanki bir serap ülkesi. Fakat Mısırlılar kesinlikle oraya gitti ve egzotik ürünlerle kendi hikâyelerini anlatmak için geri döndü.

Tanrı'nın Ülkesi ile ilgili tüm bu tartışma boyunca, kaybolduğuna inandığım Punt ve Puntlularla ilgili tüm ipuçlarını cömertçe önünüze sermiş bulunmaktayım. Mısırlılarla olan alışverişleri en erken zamanlara kadar gidiyor. Onlar hem Arap hem de Afrikalılarla bağlantıları olan Asyalı tacirlerdi. Operasyonlarının temeli, Mısır'a yerleşmek için gelen Sümerli maceraperestlerin kullandıklarını öne sürdüğümüz rotadaydı. O zaman Hanedanlık zamanlarındaki Puntluların tarih öncesi zamanlarda Afrika ile bağlantı kuran ilk Sümerli tacir grubunun torunları olmaları mümkün mü? Afrika'ya doğru destansı deniz yolculuklarına çıkanlardan bazılarının kritik yerlerde kalarak Sümer ve Mısır arasındaki trafiği sağlamak için dinlenme alanları sağladıklarını öne sürmek mantıklı olacaktır. Eğer Sümerlerin ilk yolculukları tücarî amaçlıysa, o zaman Punt Mısır yolu üzerinde yalnızca gemilerin uğradığı hayati bir liman olmayacak aynı zamanda Afrika ürünleri için ideal bir antrepo olacaktır.

Poen Halkı

Punt yada Pvenet ismi dişil bir sözcüktür. Bu Mısır dilinde standart dişil sonu sağlayan “t” harfi ile belirtiliyor. Fakat antik Mısır dilinin vokalizasyonu üzerine bir çalışmadan biliyoruz ki “t” ile biten sözcüklerde bu harf, ardından ünlü bir harf gelmedikçe seslendirilmiyor. Bu nedenle Pvenet’in Punt’u “Pun” yada “Poen” gibi bir şekilde seslendirilmiş olmalı. Bu önemli dilbilimsel gerçeği akılda tutarak şimdi, hikâyemizin tüm değişik parçalarını bir araya getiren birleştirici bir efsaneye dönüştüren antik dünyadan şaşırtıcı bir geleneğe yöneliyoruz.

Doğu Akdeniz kıyısı Fenikelileri, batı dünyasının dikkatini Kitab-ı Mukaddes ile birlikte Grek ve Roma yazınına çeken ilk millettir. En ünlü krallarından biri olan Tyros’un Hiram’ı, Kral Süleyman’ın politik müttefikiydi. Usta zanaatçıları Süleyman’ın Kudüs’teki büyük tapınağının inşası için tavsiyede bulunmaya gönderen ve tapınağın ve İsrail kralının sarayının iç dekorasyonu için Lübnan’dan sedir ağacı getiren de Hiram’dır.

Tyros kralı Hiram babasının (Davut) ardılı olarak vaftiz edildiğini öğrendiğinde Süleyman’a bir elçi gönderdi, çünkü Hiram her zaman Davut’un dostu olmuştu. ... Ve Hiram Süleyman’a şu mesajı gönderdi: “Mesajını aldım. Kendi adıma gereksinim duyduğun tüm sedir ve ardıç ağacını temin edeceğim. Hizmetlilerin bunları Lübnan’dan aşağıya, denize getirecekler ve ben onları deniz yoluyla istediğin yere götüreceğim. ... Kral Süleyman iş gücü için tüm İsrailden adam topladı; sayıları otuz bini geçiyordu. Onları Lübnan’a aralıklarla, ayda on bin kişi gönderdi; Lübnan’da bir ay ve evlerinde iki ay kaldılar. ... Süleyman aynı zamanda yetmiş bin hamal ve dağlarda seksen bin taş ustasına sahipti ve işi yönlendiren yöneticiler ve memurları vardı. Kralın emriyle koca taşları işlediler, tapınak temelinde kullanılmak üzere özel işlenmiş taşlar yaptılar. Süleyman ve Hiram’ın adamları

ve Gıblitler (Biblos'un adamları) tapınağı inşa etmek için taşı ve ağacı kesip işlediler. [I. Krallar, 5:15-32]

Fenikeliler'in birkaç önemli Akdeniz kıyı şehrine sahip olduğunu öğreniyoruz; büyük bir kısmı bugün bile gelişme merkezleridir. Hepimiz Tyros'u (Tsur), Sayda'yı, Arvad'ı (Aradus), Beyrut'u (Beritus), Biblos'u (Gubla, Mıs. Kebnet) ve Trablus'u duymuşuzdur. Bu "Fenike" şehirleri uzun arkeolojik tarihlere sahipler -bazıları Erken Bronz Çağına dek uzanıyor- fakat tarihçiler bunların yalnızca Demir Çağı dönemini antik Fenike ile ilişkilendiriyorlar. Bu durum kısmen Süleyman'ın yakın zamanlara dek İsrail'in Demir Çağı kralı olarak algılanmasından kaynaklanıyor; fakat şimdi daha çok şey biliyoruz. Zamanın Testi'nde ortaya konan Yeni Kronoloji, bu İsrail krallarının en zenginini gerçek arkeolojik zamanına, zengin Geç Dönem Bronz Çağı'na yerleştiriyor.²⁹ Süleyman'ı bu daha erken çağa yerleştirirken arkadaşı Hiram'ı ve aynı nedenle Fenike kültürünün en yüksek noktasının yerini de Mısır metinleri kıyı Lübnan/Suriye halkını "Asyalılar" (Mıs. Amu) yada "Kenanlılar" (Mıs. Kananu) şeklinde anarken, geriye yani Bronz Çağı'na taşıdık. "Kenanlı" deyimini aslen "tacir" anlamındadır ki bu Fenikeli tüccar bir denizci için uygun bir isimlendirmedir. Diğer yandan Yaratılış kitabı, Kenan ülkesinin kuruluşunu Kuş'un en genç kardeşi Kenan'a atfeder.

Kenan ilk oğlu olan **Sidon**'un babası ve Hittilerin, Yevusluların, Amorluların, Girgaşlıların, Hivlilerin, Arklılar'ın, Sinliler'in, **Arvatlıların**, Semarlıların ve Hamalıların atasıydı. Kenan boyları daha sonra dağıldı. Kenan sınırı Sayda'dan Gerar, Gazze, Sodom, Gomorra, Adma ve Sevoyim'e doğru Laşa'ya kadar uzanıyordu. [Yaratılış 10:15-19]

Tüm bunların beraberinde getirdiği önemli bir soru da Bronz Çağı'nın daha sonra Fenike diye anılan bölgeye ait insanları bu

büyük şehirlerin tüm tarihleri boyunca -hatta kuruluşlarından beri- etnik ve kültürel olarak Fenikeli olup olmadığıydı. Bir yanıt bulmak için Fenikeliler'in kendilerinin konuyla ilgili ne dediklerine bakmamız gerekiyor.

Ne yazık ki doğrudan Fenike'den bir metne sahip değiliz. Bunun yerine "tarihin babası" Herodot'un kayıtları bulunuyor. Bize Fenikeliler'in kaynaklarını Eritre Denizi'nden (Kızıl Deniz) aldıklarına ve uzak bir çağda yeni şehirler kurdukları Akdeniz kıyısına destansı bir yolculuk yaptıklarına inandıklarını söyler. Bu şehirler yüzyıllar boyunca ayakta durdu ve Fenike halkının büyük metropollerine haline geldi.

Fansiler, adamların, Fenikeliler'in (Yunanlılar ve Farsiler arasındaki) kan davasının sebebi olduğunu söylediklerini öğrendiler. Söyledikleri şey Eritre'den denizlerimize (yani Doğu Akdeniz'e) ulaştı ve hâlâ işgal altındaki ülkeye (yani Fenike'ye/Lübnan'a) yerleşti ve aniden uzun yolculuklar yapmaya başladılar.³⁰

Antik dünyadaki birçok uygarlığın Fenikeliler'in denizdeki üstünlüğünü kabul ettikleri çok açık. Aynı şekilde Kitab-ı Mukaddes metninden ve diğer Kitab-ı Mukaddes dışı kaynaklardan gördüğümüz kadarıyla Fenikeliler sadece üstün zanaatkarlar olarak değil aynı zamanda eski dünyanın en büyük tacirleri olarak kabul ediliyordu. Bu ticaretin büyük bölümü deniz yoluyla yapılıyordu. Arkeolojik kanıtlar, kazılar Mısır ve Lübnan'daki Biblos limanı arasındaki yakın ticari ve politik ilişkiyi gösterdiğinde, bu deniz ticaretinin Mısır'daki Eski Krallığa kadar uzandığını belirtiyor. Hatta Mısırlılar belli bir tip gemiye "Biblos Gemisi" diyorlar (Mıs. kebny) ve Hiram'ın Kudüs Tapınağı'nın inşası için İsrail'e Lübnan sediri tomrukları çeken gemiler de bunlardı.

Fenikeliler'in Eritre Denizi'nden türediklerine inandıklarını bilmek, Kral Süleyman devrinin başka bir yüzünü anımsatıyor.

Krallar'ın ilk kitabının IX. Bölüm'ü bize Kudüs'teki İsrail hükümdarının, Akabe Körfezi'ndeki Ezion-Geber limanında büyük bir donanma kurulmasını emrettiğini söylüyor. Donanma İsraili acemi denizciler ve Hiram tarafından gönderilen deneyimli Fenikeliler'den oluşan bir tayfaya sahipti. Denizde seyretmek ve uzak ülke Ofir'den (muhtemelen Hindistan) Süleyman saltanatına lüks ürünler getirmek bu ikincilerin göreviydi.

Kral Süleyman Edom ülkesinde Kızıldeniz kıyısında Elyat yakınlarındaki Esyon-Gever'de bir donanma yaptırdı. Hiram deneyimli denizcilerini Süleyman'ın hizmetindekilerle beraber çalışmaları için gönderdi. Ofir'e giden bu gemiciler Kral Süleyman'a dört yüz yirmi talant altın getirdiler. [1. Krallar 9:26-28]

Süleyman Fenikeliler'i yalnızca deneyimli denizciler oldukları için değil aynı zamanda Kızıl Deniz'in akımlarına ve güvenilmez mercan kayalarına aşina oldukları için seçmiş olabilir mi? Görünen o ki Fenikeliler sadece Akdeniz'in en iyi denizcileri değil aynı zamanda Arap denizi etrafında seyredebilecek en doğru insanlardı. Bu suları biliyorlardı çünkü Süleyman'ın zamanından yüzyıllar öncesine kadar buralarda deniz yolculukları yapıyorlardı.

“Fenike” terimi daha sonraki periyodlara kadar görünmemekle birlikte bir Orta Krallık Mısır kaynağında -'Sinuhe Efsanesi'- Fenike'nin türediği Grek isimlendirmesi “Foineke”nin erken bir vokalizasyonu olan “Fenku” isminde bir ülkeye atıfta bulunuyor. Fenike Kartacası ile Roma arasındaki “Punik” savaşları da Fenike halkının “Pun” yada “Poen” diye anıldıklarını gösteriyor. Daha önce “p”nin “f”ye dönüştüğüne dair örnekler göstermiştim. En açığı Arapça “Faiyum”un antik Mısır dilinde “Pa-Yam” (deniz) olmasıdır. “Pun” yada “Poen” isimlendirmesi aracılığı ile sadece klasik dünyanın Fenikelileri'nin değil aynı

zamanda hanedanlık öncesi Nil vadisinin denizci istilacılarının da gerçek kökenlerini açığa çıkarıyoruz.

Yinelemek gerekirse ben her anlamıyla bunu öne süren ilk kişi değilim. 1939'a dönecek olursak Flinders Petrie, 1. Hanedanlık'ın kuruluşunun hemen öncesinde Mısır'a ulaşan (onun "Şahin Kabilesi" dediği) istilacıların, Pun halkıyla (Puntlularla) ve dolayısıyla Fenike'nin kurucularıyla aynı kişiler olduğuna ikna olmuştu. Onun mesele üzerindeki belirleyici yorumu, bazı keşfe değer, ilginç ve daha ileri öneriler içeriyordu.

Bu Şahin kabilesi **Akak hançer sapı** üzerindeki kahraman ve aslanlarla belirtildiği gibi kaynağını kesinlikle **Elam**'dan (Suziana) alıyordu. Basra Körfezi'nden aşağı gittiler ve "**Afrika'nın boynuzu**"na yerleştiler. "Punt Ülkesi"ne ismini verdiler ve burası daha sonra Mısırlılar için yarışın kaynağı olan kutsal bir yer haline geldi. **Pun** halkı tüm sahile hükmeden **Ha-fun** ada kalesini inşa etti ve dolayısıyla klasik antikitenin **Punlik** yada Fenik halkı ortaya çıktı. ... Kızıl Deniz'e gidenler Kuzeir-Koptos yolundan girerek Mısır'ın **hanedanlık istilacıları** oldular. **Diğerleri Suriye'ye gitti ve Tyros'u, Sayda'yı ve Aradus'u kurup Basra Körfezi'ndeki ana adalarına isim verdiler.**³¹

Petrie Fenike halkının kökeni ile ilgili Herodot'un açıklamasını tamamıyla kabul ediyor olabilir miydi? Gerçekte burada açıklanması gereken birkaç rastlantı söz konusu. İlk olarak bir Mısır terimi fnkv'e sahibiz (muhtemelen Foenke diye okunuyordu) ki bu terim eski zamanlardaki Fenikeliler'i ve Ha-Fun adasını kastediyordu – belki de Petrie'nin söylediği gibi "Gemi Kazasına Uğramış Denizci" hikâyesinin odağındaki asıl Pun(t) adasıydı. Fakat bunun dışında aslen Aradus ve Tylos (Tyros)

isimli iki Bahryn adasının bulunduğu gibi şaşırtıcı bir gerçek var ki bunlar tam olarak iki en büyük Fenike ada şehirlerinin isimleridir. Bu bağlamda bir zamanlar Basra Körfezi'ne de Eritre Denizi denmesi de ayrıca etkileyicidir. İsmi modern Kızıl Deniz'e, Afrika'daki yeni yerlerine taşınan Sümerli denizciler tarafından transfer edildiği görülüyor. Ve bu "tesadüfler"den tamamen bağımsız olarak Hristiyan Lübnanlılar arasında Fenikeli atalarının Basra Körfezi'nden geldiğine dair süregelen güçlü bir inanış var. Bu tarihi gelenek hâlâ modern Lübnan okullarında öğretiliyor.

Sonuç olarak arkeolojinin tanıklığına başvuruyoruz. Geç dönem "Fenike" şehri Byblos'ta 1920'de yapılan kazılar beraberinde metal işçiliği gibi yeni bir teknolojiyi ve çömlekçi çarkını getiren yeni bir halkın gelişini açığa çıkardı. Bu insanlar ölümlerini büyük depolama çömleklerinde, vücutlarına sıkıca cenin pozisyonu vererek gömüyorlardı.

Babylos'a M.Ö. Dördüncü Bin yılın sonunda geldiler – tam olarak yabancı elitin Mısır arkeolojik kayıtlarında belirttiği zamanda. Burada geliştirdiğimiz hikâyeye bağlamında, tereddüt-lü de olsa Kenan kıyısında görülen bu yeni insanları, Ham'ın en genç oğlu Kenan'ın takipçileri, aynı zamanda antik çağ insanları tarafından Poen (Mis. Punt) halkı ve bizim içinse Fenikeliler olarak tanımlıyoruz.

Sonuç Yirmi Beş

**Fenikeliler olarak bilinen halkın bir zamanlar
Bahreyn adalarında yaşadığını öne sürmek için
pekçok kanıt var. Gerçekte onlar antik
Dilmunlular gibi bir ve aynıydı.
Fakat Mısırlılar onları Poen olarak tanıdı
Tanrı'nın Ülkesi'nin halkı (Ta-Netjer), gizemli
Punt ülkesi.**

HANEDANLIK IRKI

William Matthew Flinders Petrie, bir bireyin özel bir bilimsel disiplinde egemen karakter olabileceği ölçüde Mısıroloji'ye hakimdir ve Mısır arkeolojisinin babası olarak kabul edilir. Kazı teknikleri, firavunik eserleri yağmalama organizasyonundan çok Mısıroloji'yi gerçek bir bilim haline getirmiştir. Petrie ayrıca radikal ve çelişkili görüşleriyle de bilinmektedir. Bunların en ünlüsü, Mısır uygarlığının kökenlerine getirdiği tarihi bir açıklama olan "Hanedanlık Irkı" teorisidir.

Petrie, University Collage London'da (UCL) Edwards Mısıroloji kürsüsünün ilk sahibidir ve burası lisans derecem aldığım yerdir. UCL Mısıroloji Departmanı aynı zamanda Birleşik Krallık'ta kendi sınıfında bir ilkti. Petrie'nin Glanville, Cerny, Emery Smith ve Martin gibi seçkin ardıllarının ellerinde kendi alanında iyi bir ün kazandı. Mısıroloji departmanı, yakın bir zamanda 1892'de Amelia Edwards tarafından kuruluşunun 100. Yıl dönümünü kutladı. Bu ilk profesörün, yani Edwards'ın departman üzerindeki Horus-benzeri etkisi nedeniyle, Hanedanlık Irkı teorisinin en güçlü savunucularından birçoğu UCL'den çıkmıştır yada Mısıroloji departmanı ile bağlantıları bulunmaktadır. Bu "Horus Takipçileri" (Petrie'nin Arkadaşları olarak da bilinirler) herhangi bir suretle aynı aşağıdaki "kimlikler listesi"nin doğruladığı gibi önemsiz kişiler değildi.

Petrie'nin Arkadaşları

Margaret MURRAY: Petrie'nin ilk öğrencilerinden biri, daha sonra UCL'de Yardımcı Doçent olmuştur (1924-35). Seksenden fazla kitabın ve makalenin ve özellikle popüler kitabı Mısır'ın İhtişamı'nın yazarı.

Henri FRANKFORT: Profesör Petrie'nin "Arkadaşları"ndan bir diğeri. Chicago Ortadoğu Enstitüsünde Araştırma Profesörüydü (1932-49). Daha sonra Warburg Enstitüsü Direktörü ve Klasik öncesi Antikite tarihi Profesörü oldu (1949-54). On beş kitabın ve yetmişden fazla makalenin yazarı. En önemli çalışmaları Krallık ve Tanrılar, Erken Dönem Ortadoğu Çömlekçiliği Üzerine Çalışmalar, Silindir Mühürler ve Antik Yakındoğu'da Sanat ve Mimari'dir.

Rex (Reginald) ENGELBACH: 1931-1941 yılları arasında Kahire Müzesi müdürü oldu. Sayısız makalenin ve Harageh, Gorah ve Antik Mısır Duvarcılığı'nı da içeren arkeolojik raporların yazarıdır. Ayrıca Kahire Müzesi Kayıtları olarak bilinen çok geniş bir sanat eserleri indeksini hazırlamıştır ve bu indeks Mısıroloji'nin en önemli araştırma araçlarından biridir.

Elise BAUMGARTEL: Mısıroloji öğretmeni (1936-1941) ve Tarihöncesi Mısır Kültürleri'nin yazarıdır.

Douglas DERRY: UCL'de Antropoloji öğretmeni (1910) ve büyük bir mumya uzmanıydı. "Mısır'da Hanedanlık Irkı"nın yazarıdır (1956).

Bryan EMERY: Mısıroloji Edward Profesörü (1951-1970) ve Sakkara'da 1. Hanedan mastaba' mezarlarını kazanan kişi. Arkaik Mısır'ın yazarıdır.

Hanedanlık Irkı ve kare gemileri bana ilk olarak bölümdeki öğretim üyeliği görevinden (1967-96) yakın bir zaman önce emekli olan Dr. David Dixon tanıtmıştı. Doğrusu daha sonra UCL Mısıroloji bölümü Hanedanlık Irkı teorisinin ana yuvası oldu.

Diğer taraftan, bugün Hanedanlık Irkı teorisini ilerletecek, bu alanda çalışan çok az Mısırolog mevcut. Durumun neden böyle olduğuyla ilgili fikirlerim var ve bölümün ilerleyen aşamalarında bunların üzerinde duracağız. Bununla birlikte bu noktada, yabancı bir elit grubun gelişi ile ilgili kanıtlar üzerinde durmamız çok daha yararlı olacaktır ki bu yeni gelenlerin daha sonraki firavunluk devletin karakteri üzerindeki etkisi büyüktür. Tartışmamızın ilerleyen bölümlerinde kanıtlara ve yukarıda anılmış birçok bilginin görüşlerine başvuracağız. Hemen hepsinin bir katkısı olacak. Fakat ilk olarak 1894-1895 kışında, küçük bir kasaba olan Nakada'nın yedi kilometre kuzeyindeki kazılar boyunca Petrie'nin tam olarak neyi gün ışığına çıkardığını öğrenmemiz gerekiyor.

Petrie ve Nakada'daki Mezarlık

Petrie'nin Mısır üzerindeki en önemli çalışması, 3 Aralık'ta meslektaşı James Quibell ile birlikte, Nil nehrinin batı kıyısındaki Luksor'un yirmi altı kilometre kuzeyinde yer alan Nakada'ya ulaştıklarında başladı.¹ Önceki sezonda nehrin öte tarafındaki Kuft'ta yapılan kazılarda Petrie, ilkel bereket tanrısı Min'in kutsal yerleşkesini ortaya çıkarmıştı ki söz konusu yerleşkenin kuruluşunun en erken tarihi periyotlara dek uzandığını anlamıştı. Yazıtlar antik yerleşkeyi Gebtu olarak tanımlıyordu (Grk. Koptos ve Arap. Kuft).

1893-94 sezonu boyunca Petrie ve Quibell, nehrin batı yakasında yani karşı kıyısında bulunan Nakada köyü yakınını alçak çöl platosu dahil, çevreleyen tüm bölgeyi inceleme fir-

satı buldular. Burada zaman geçmeden kuzeyde el-Ballas'tan güneyde Tuk'a kadar yayılan devasa bir arkeolojik bölge keşfettiler. Etraflarındaki her yer kırık çömleklerle doluydu; antik bir yerleşimi açığa çıkaran işaretlerdi bunlar. Bölge, alçak gömü tepeleri ile ay yüzeyi gibi bir görünümüne sahipti. Nakada'nın kuzeyindeki bu çöl sahasında abartısız şekilde binlerce mezar kazılmıştı. Bu mezarlara yakın bir yerde, aynı zamanda Petrie'nin de doğru bir şekilde tahmin ettiği gibi başka bir kutsal bir bölgeyi işaret eden kireç taşı bloklar da bulundu. Bu Kaos Tanrısı ve Kızıl Ülke'nin (Mıs. deşret=çöl) lordu Set'in tapınağıydı. Yine Kuft'ta olduğu gibi tamir edilmiş yazıtlar, Petrie'ye, basitçe "Altın Kasaba" olarak tercüme ettiği Nubt antik yerleşkesini (Grk. Ombos) bulunduğunu gösterdi.

Bir önceki kazıda işçi sayılarını da içeren özenli bir operasyonda Petrie ve Quibell, bir sezonda daha önce bilinmeyen iki binden fazla mezarı gün yüzüne çıkardı. 1. Hanedan zamanından önceye gitmişlerdi; çağ araştırmacılarının "Hanedanlık Öncesi Dönem" diye adlandırdıkları bir zamana. Hemen sonra çömleklerden ve el yapımı eşyalardan gömülerin belirli bir gruba ait olmadığı anlaşıldı.

Petrie'nin ("Amratyan" diye de bilinen) "I. Nakada" olarak belirlediği yerde, ölümler doğrudan kumun içine kazılmış sığ oval çukurlara gömülmüş, vücutları sol yanına yatırılmış ve yarı cenin pozisyonu almış şekilde kıvrılmış sazların üzerindeydi ve başları mezarın güney ucuna gelecek şekildeydi. Çukur daha sonra kumla kaplanmadan önce palmiye dallarından bir örtüyle sarılıyor ve mezar alçak bir tepelik görüntüsü veriliyordu. Gömülere eşlik eden çömlekler yüksek derecede cilalanmış kırmızı kaplar içeriyordu ve bu kolaylıkla tanınır siyah üzeri kırmızı kaplar, erken dönem hanedanlık öncesi çağ için son derece karakteristiktir. Çakmak taşı bıçaklar, fildişi taraklar, iğneler ve topuzlar gibi sayısız küçük obje, hemen hemen tüm gömülerde mevcuttu.

Ayrıca bazı çukurlarda göz boyası için çamur taşı paletler ile hemen ölünün yanında duran ve içlerinde yeşil bakır taşı tozu bulunan küçük torbalar bulundu. Gömülerin hiçbirinde herhangi bir yazıya ise rastlanmadı.

Petrie'nin "II. Nakada" diye isimlendirdiği (diğer adıyla "Gerzean") bir çok yönden oldukça farklıydı. Bu II. Nakada gömülerinin önemli bir bölümü kazıcının "T Mezarlığı" dediği özel bir yerde konumlanmıştı. Petrie, T Mezarlığı'nın elit bir ailenin gömü yeri olduğuna inanmıştı. Bunlar belki de Nubt'un gerçek hükümdarlarıydı. Bu II. Nakada dönemi mezarlarında birçok yeni; özellikle dikdörtgensel bir mezar oluşturmak için kil tuğladan duvar örülmesi gibi ortaya çıkmıştı. Bu çukurlar daha sonra üzerlerine kum dökülmeden önce hurma kütüklerinden bir çatı ile örtülmüştü. Bu daha özenli şekilde hazırlanmış mezarların içinde vücutlar yeni çeşit bir çömlekçiliğin ürünleriyle sarılmıştı. Michael Rice'ın dikkat çektiği gibi:

En erken II. Nakada çömlekliği yabancı formlar tarafından etkilenmiş görünüyor: filtreli ibrik uçlarına sahip kaplar ve üçgen kulplar, Mezopotamya'daki Ubaid çömleklerinin taklitleri gibi görünüyor.²

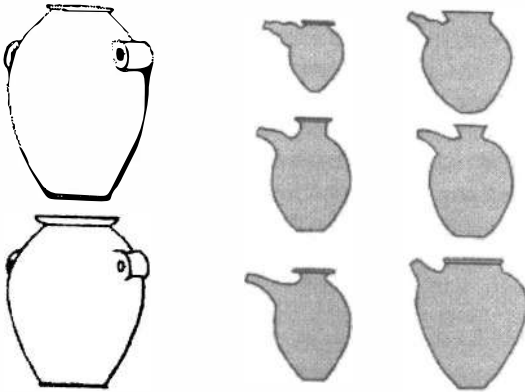
Bu Nil vadisinin daha erken periyotlarına bütünüyle karşıt bir durum arz ediyor. Helene Kantor'un gözlemlediği gibi, "... nesneler yapıları itibarıyla inkar edilemez biçimde yabancı yada şekilleri mevcut değil..."³ Bu durumda II. Nakada'da en az iki çeşit çömlek tipi bulundu ve bu yeni bir fenomendi. İlk çeşit -kulplu çömlekler- Uruk ve Jemdet Nasr Periyotlarını onaylıyordu.

Süslü kapların arasında görece büyük üç yada dört üçgen kulplu büyük kavanozlar yer alıyor. Bu kulplar daha önce Ubaid Periyodu'nda Mezopotamya'da kullanılan çömlek-

leri hatırlatıyor. Bu çömlekler özellikle yazı-öncesi (Uruk ve Jemdet Nasr Periyotları) çömlekçiliği için tipiktir bu dönemde sıkça görülür.⁴

Bu kulplu özelliği çömlek kaplardaki fonksiyonel bir değişim olarak düşünülse de (uçlarından tutup taşımaktansa, bir çeşit iple kulplarından asılmalarını sağlamıştır) ve bu nedenle doğal evrimin bir parçası olsa da gerçek şu ki "icat", Mezopotamya kaynaklıdır. Fakat ikinci tip -ibrik uçlu- görünüme bakılırsa çok daha fazla bir moda meselesidir. Tüm bunlar Nil vadisinde Sümerlerin varlığı ile ilgili pek çok kanıt olduğunu gösteriyor.

Daha da ikna edici olanı eğilmiş ibriklere sahip kaplar ... Eski, yerel cilalı kırmızı malzemeden yapılmalarına rağmen, ibrikler kesinlikle Mısırlı değil. Bu çömlekler bütünüyle Yazı-Öncesi Periyodun erken bir dönemindeki Mezopotamya ürünlerine benziyor.⁵

Solda: Sümer'den (üstte) ve hanedanlık öncesi Mısır'dan (altta) kulplu kavanozlar yer alıyor. Sağda: Sol tarafta hanedanlık öncesi Yukarı Mısır'dan ibrik uçlu kaplarla, sağdaki Mezopotamya/İran çömlekleri karşılaştırılıyor.(E. Baumgartel, 1955).

Bununla birlikte çömlekçilik stilindeki görünür en büyük değişim kendini ünlü II. Nakada devetüyü rengi malzeme ile gösteriyor; bu aynı zamanda “Süslü Malzeme” olarak da biliniyor. Margaret Murray bu üstün kapları övmekte tamamen haklı.

Gerzean (II. Nakada) çömlekçiliği muhtemelen tüm tarih öncesi Mısır çömlekçiliğinin materyal, yapı, biçim, imalat ve renk bakımından en iyisiydi. Kil iyi şekilde düzleştirilebilir, fırınlanması mükemmeldir, bünyesinde herhangi bir siyah iz taşımaz ve rengi ise tam olarak devetüyü rengidir.⁶

Bu büyük ve özenle hazırlanmış solgun sarı kaplamalı tekerlek-yapımı kaplar, fırınlanmadan önce kırmızı manganezden renkli tasvirlerle süslenmişti. Üzerlerinde gemi resimleri, başlarından yükselen kuş tüyleriyle ve mızraklarıyla kabile reisleri, yukarı kalkmış kollarıyla dişi varlıklar, flamingolar, dağlar ve spiralleri ve “s” şeklindeki çizgisel motifleri de barındıran diğer bazı tuhaf ikonografik detaylar mevcut. Bu tasvirlerin birçoğu, bir önceki bölümde işlediğimiz Kare Gemi İnsanları’nın Doğu Çölü’ndeki kaya sanatı şekillerini anımsatıyor. Gömü eşyaları arasında ayrıca kilden gemi modelleri bulunurken, kayrak taşından yapılmış ve şimdi bile yüksek kalitede korunmuş şekillendirici paletler bulunuyordu. En erken II. Nakada mezarlarında çöldeki kaya

Devetüyü rengi malzemeden yapılmış vazolardan birindeki II. Nakada için oldukça karakteristik bir süsleme. İkonografik elementler bünyesinde dağ tepelerini, tekneleri, bir kutsal hurma motifini, devekuşlarını ve bir çift dans eden tanrıçayı barındırıyor.

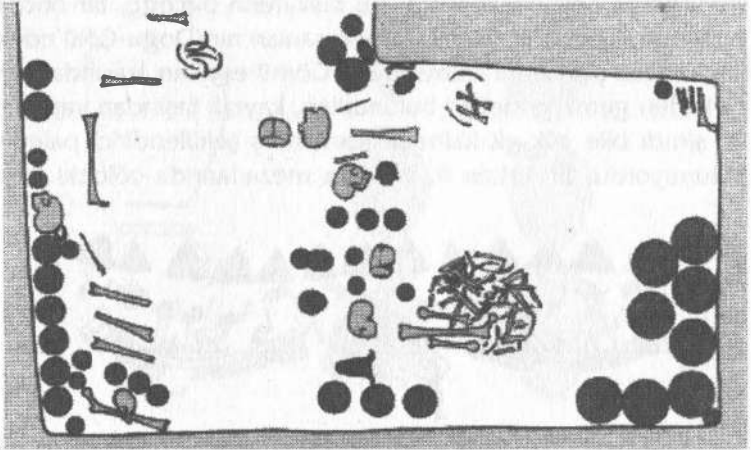
II. Nakada'da bulunan ve dans eden bir tanrıçayı gösteren kilden bir figür.

resimlerinde ve hemen sonra devetüyü rengindeki malzeme üzerinde genel olarak yer alan kollarını yukarı kaldırmış bir kadını temsil eden kilden figürler bulunmuştu. Bu dişi varlıklar açık şekilde zamanın ikonografisinde önemli bir yere sahipti.

II. Nakada'daki tipik bir savaşçı elit defnine dair daha iyi bir izlenim edinmek için Petrie tarafından T5 diye belirlenen bir mezara bakalım.⁷

Mezar yağmalandığına dair hiçbir iz taşımıyordu, böylelikle Petrie'nin bulduğu şey orada tam olarak beş bin yıldır yatıyordu. Dört metreye iki metrelik dikdörtgen çukurun kuzey ucunda, ağaç ve bitki külleriyle dolu sekiz büyük kavanoz duruyordu. Kavanozların içinde hiçbir insan kalıntısı bulunma-

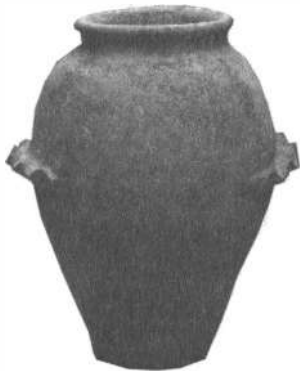

T5 mezarının çekirdek bir ailenin birbirinden ayrılmış iskelet parçaları ve bunlara bağlı çömleri de içeren planı. Uzun kemiklerin ilikleri keskin bir aletle çıkarılmış haldeydi.

dı. Bundan açıkça anlaşılıyor ki ölünün gömülmesi esnasında yakmalık sunular bu şekilde tanrılara gönderiliyordu. Petrie aynı zamanda içki sunusu olarak koyu bir biranın ateşe döküldüğünü de belirledi. Keskin kokulu bir bitkisel yağ içeren ve dalgalı kulplu kaplardan oluşan ve bir set ayrıca çukurun güney tarafında konumlanmıştı.

Bu iki çömlek setinin arasında insan kalıntıları mevcuttu. Ayrılmış beş kafatası merkezde ve bir tanesi de kapların yanında, mezarın güney ucunda yatıyordu. Bu ikincisi bir kil tuğla üzerinde duruyordu. Beş kafatasının etrafında üç güzel porfiri yada asva taşından yapılmış kulplu vazo bulunuyordu. Bu vazoların içinde boncuklar ve kahverengi küçük çakıl taşları vardı. Bir kafatası daha fazla boncukla sarılmıştı ve başka bir kafatasının yanında üstü kuş kafası şekilleri kazılmış barut rengi bir tablet vardı.

Kemiklerin hepsi, başka yerlere dağılmış olan uzun kemikler haricinde düzenli bir yığın halinde mezarın kuzey kısmında toplanmıştı. Tüm büyük kemikler bir ucundan kırılmıştı ve burada (ve diğer mezarlarda da) içlerinden iç yüzeylerinde çizikler bırakan keskin bir alet yardımıyla iliklerinin çıkarıldığına dair açık kanıtlar mevcuttu. Ayrıca bazı kemiklerin üzerinde diş izleri bulundu.

Nakada'dan dalgalı kulplu bir vazo. Bu türden çömlekçilikteki stilistik gelişme Petrie'ye Nakada'daki mezarları kronolojik bir sıraya sokma imkanı verdi ve bu nedenle bu mezarların içinde Hanedanlık öncesi Periyod çömlekçiliği tespit edildi.

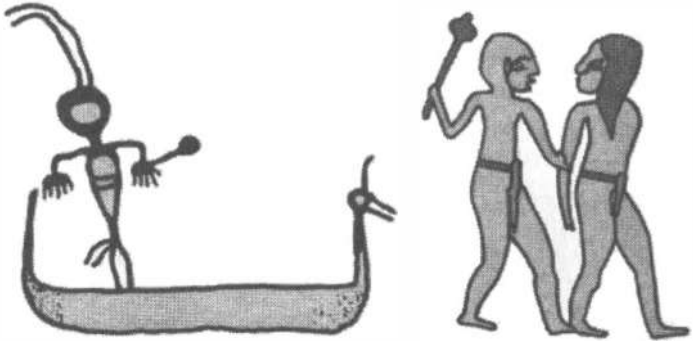
Gömünün zarar görmediği göz önüne alındığında Petrie vücutların mezarlara konmadan önce parçalarına ayrıldığı sonucuna vardı; başlar boyun omurlarından ayrılıyordu. Bu durum T Mezarlığı'ndaki birçok II. Nakada mezarında genel olarak görülen bir şeydi. Ölünün etinin (ve özellikle kemik iliğinin) oğulları tarafından yendiği görülüyor ve bunu muhtemelen "ölünün meziyetlerinin taşınmasını garantilemek" için (Petrie'nin söylediği gibi) yada ölümler ülkesine göçmüş atalarının ruhunu ve gücünü içlerine çekmek için yapıyorlardı.⁸ Petrie ölümlere ait kafaların (ve muhtemelen ellerin) aile evinde bir çeşit atalara tapınma ritüeli için yıllar boyu tutulduğunu düşünüyordu. İleriki bir zamanda kafatasları ölümden sonra gömülmüş olan diğer kemiklerin yanına gömülüyordu. T5'i bu denli ilginç hale getiren şey tüm aile üyelerinin ölümlerinin aynı anda gömülmesiydi ayrıca en önemli bireyin kafatası mezarın ucunda bir tuğlanın üstüne yerleştiriliyordu.

Burada sadece ölü vücutlarının parçalara ayrılması ile ilgili değil aynı zamanda yamyamlıkla ilgili de açık kanıt bulunmaktadır. Petrie'nin Nakada'da ortaya çıkarılan "Yeni Kavim"i, daha sonraki zamanlarda "uygarlaşmış" Mısır'dan kültürel olarak çok farklı olduğunu kanıtlıyordu. Bu tümüyle bir şoktu ve günümüz Mısırologları hanedanlık öncesi kültürün bu yüzünü tartışmamayı tercih ediyor. İki önemli nesne daha, I. ve II. Nakada arasında kabristan kültürü bakımından arkeolojik olarak dramatik anlamda değişikliklere işaret eder.

İlki Petrie'nin tespit ettiği, lacivert taşı diye bilinen egzotik mavi taşın I. Nakada tamamıyla yokken erken dönem II. Nakada mezarlarında bulunmaya başlamasıdır. Şaşırtıcı olan bu taşın bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi bilinen tek kaynaktan gelmiş olduğudur. Bu kaynak Afganistan'daki Badakşan dağlarında, Mısır'dan kuş uçuşu üç bin yedi yüz kilometre uzaklıktadır! Lacivert taşı Sümer ülkesinde pahalıydı -özellikle de yazı öncesi dönemde- ve Meluhha'dan (İndüs Vadisi) Dilmun'a

(Bahreyn) tüm yol boyunca ihraç ediliyordu. Böylelikle dağıtımın yapısı yeniden aynıydı: bir mal veya materyal Mısır'a ulaşmadan önce ilk olarak Sümer ve Suziana'da görülüyor. Petrie lacivert taşının Nil vadisinde bulunması Geç Hanedanlık Öncesi Dönem'le sınırlı. Daha sonra altı yüzyıl sonraki Eski Krallık'ta yeniden gün yüzüne çıkana kadar arkeolojik kayıttan siliniyor.⁹ Bu Mezopotamya ve Mısır arasında görece kısa bir iletişim periyodunu gösteriyor ve bu göç eden Sümerlerin bir yerleşme periyoduna girmesi ve sonra yeni gelenlerin "Nillileşme"ye başlarken ana yurtlarıyla iletişimlerinin yavaş yavaş kopması ile ilgili senaryo ile de uyum gösteriyor.

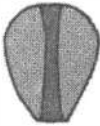
İkincisi II. Nakada'daki savaşçı mezarlarında insanlar, Nil vadisine önceden bilinmeyen bir silah taşıyorlardı. Burada ilk kez "armut şekilli topuz"u görüyoruz – daha sonraki firavunların mükemmel tören silahı. Topuzun başı yuvarlakken, yukarı doğru daralmakta ve bu da ona karakteristik armut şeklini vermektedir. Önceki II. Nakada savaşçı mezarlarında topuzlar disk şeklindeydi, minyatür bir disk gibi. Törensel silahtaki bu değişim oldukça dramatiktir.

Solda: 26. Bölge Ebu Markab el-Nes vadisinde armut şeklindeki topuzuyla bir kabile reisi. Sağda: Gebel el-Arak hançer sapında armut şeklindeki topuzuyla bir savaşçı.

Bir an için Hamamat Vadisi'ni yeniden düşünüyorum. Size geminin içinde duran ve aynen böyle yuvarlak ve armut şeklinde bir topuz taşıyan bir kabile reisini anlattığımı hatırlayacaksınız. Yine tam olarak bu tip bir silah, Gebel el-Arak hançer sapındaki muzaffer savaşçının elinde gösteriliyor. Kare gemi insanların armut şekilli topuzu Mısır'a tanıtan kişiler olduğu konusunda neredeyse şüphe yok. Hanedanlık İrki teorisinin en güçlü savunucularından Margaret Murray, bu yeni teknolojiye yeni gelenler lehine önemli bir askeri avantaj görüyor.

Tüm savaşlarda temel bir düşünce vardır: sana saldırmasını önlemek için düşmanına saldır. İlkel göğüs göğse savaşta, daha ağır silaha sahip olan savaşçı düşmanını tek bir vuruşta öldürebilir veya sersemletebilir ve çok daha hafif silahlanmış düşmanına galip gelebilir. Bu Gerzean (II. Nakada halkı) için tamamıyla geçerliydi. Armatyan (I. Nakada) topuzu vuruş tam olarak doğru yere yapıldığında oldukça işe yarardı. Fakat Gerzean savaşçısı çok daha üstün bir silahla donanmıştı. Disk şeklinde ve kesici bir kenara sahip olan silah yerine, armut şeklinde katı bir nesne vardı, sapı Armatyan'daki gibi boynuzdan veya hipopotam derisindendi; tek bir vuruşla düşmanı öldürebilir, sersemletebilir yada kolunu kırabilir ve onu yaradımsız bırakabilirdi. Gerzean topuz başı gerçekten korkunç bir silahtı.¹⁰

I. Nakada'nın disk şeklinde (üstte) ve II. Nakada'nın armut şeklindeki (altta) topuzlarının profilleri.

Böylece Petrie Nakada'daki bu güçlü istilacıların mezarlarını mı açmıştı? Aslında I. Nakada'daki mezarlar Nil vadisinin yerel sakinlerine aitken (yani yerli Mısırlılara) II. Nakada halkı Sümer'den gelen ve I. Nakada kabristanındaki kendilerinden öncekilere boyun eğdiren yabancı bir elit miydi?

Antropolog Douglas Derry mezarlardaki kafatası ölçüleri analizine dayanarak şunları söylüyor:

Hanedanlık öncesi halk dar bir kafatasına sahip görünüyor, uzunluğu genişliğini aşıyor ki bu genellikle siyahilerde görülüyor. Tersine bir durum Hanedanlık İrki mevcut, yalnızca daha geniş değil daha uzun kafataslarına sahipler ve bu bakımdan Hanedanlık öncesi Irkı geçmiş olmalarına rağmen kafatası uzunluğu, genişliğinden azdır. Bu istilacılarda daha büyük bir kafatası kapasitesi ve dolayısıyla daha büyük bir beynin var olduğu anlamına gelir.¹¹

Derry devam ediyor ve antropolojik analizinden şaşırtıcı (ırkçılık gibi düşünülebilecek) sonuçlar çıkarmaya devam ediyor.

Ayrıca hakim bir ırkın var olduğu oldukça açık, belki de sayıca azlar ama zekasal anlamda yerlilerden çok daha ilerideler; Mısır'a taştan yapılar yapmayı, heykelticiliği, resmi, rölyefleri ve her şeyin ötesinde yazıyı getiren bir ırk söz konusu. Bundan dolayı ilkel Hanedanlık öncesi Mısır'dan daha ileri bir uygarlık olan Eski İmparatorluk'a (Eski Krallık) muazzam bir atlama söz konusudur.¹²

Bu türden görüşler 1950 ve 60'larda belli akademik çevrelerce, özellikle Mısıroloji ve Mezopotamya çalışmaları gibi geleneksel Viktoryan disiplinlerinde hâlâ savunuluyordu. Britanya Mısırolojisinin, bu türden bir akademik kolonyalizmin son kalesi olduğunu öne sürmek için hatırı sayılır ölçüde kanıt mevcut.

Halka açık iki konferansında Petrie, (1918 ve 1922'de Yale Review'de yayınlanmıştır) kolonyal yaklaşımına açıklık getirmiştir.¹³ Her iki konuşma da Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra, "Batı Uygarlığı" tarihteki en kanlı savaşın ardından kendini sorgulamanın sancısı içindeyken olmuştur. Petrie'nin görüşleri elbette yirminci yüzyılın sonlarındaki anla-

yışı alt üst edecekti fakat, bizim modern tarihimiz, bu türden görüşlerin 1920'lerde Avrupa'nın hemen her yerinde ortaya çıktığını gösterecekti. Bir bakıma Petrie zamanının en önde gelen kişisiydi. Bununla birlikte Hanedanlık Irkı Teorisi şüphesiz Petrie ve meslektaşlarının tüm arkeoloji meslek hayatlarını yaşadıkları kolonyal dünyadan etkilense de bu onlar tarafından üretilen arkeolojik kanıtı, ulaştıkları sonuçların kusurlu olması nedeniyle hemen göz ardı edeceğimiz anlamına gelmiyor.

Geçmiş geçmiştir ve yaşadığımız zamandan öğrendiğimiz dersler, kanlı geçmişi bir nebze olsun değiştiremez. Gelişmemiş bir bölge, bir uygarlık patlaması için yeni insanların akınına uğramaya son derece elverişlidir ve Petrie'nin Hanedanlık Irkı'nın M.Ö. üçüncü binyılın erken dönemlerinde ilk kez belirdiği hanedanlık öncesi Mısır, tam olarak böyle bir yerdi. Bunlara dair arkeolojik kanıt oldukça nettir. Onların "yabancı" var oluşları, beraberinde getirdikleri şeylerle birlikte yeni bir şeydi ve tarihi olarak yadsınamazdı.

Petrie'nin ölümünden bir nesil sonra Bryan Emery, Hanedanlık Irkı teorisini aldı ve Nil vadisinin yeni gelenlerini "süper ırk" diye isimlendirerek problemi daha da şiddetlendirdi. Bu, daha on beş yıl önceki nazi soykırımına bakıldığında hiç de duyarlı bir hareket değildi. Şüphesiz, Hanedanlık Irkı iskeleti

Hilal şeklindeki aya konmuş şahin Horus ve akrep. Geç dönem Hanedanlık öncesi Periyod'da tarihlendirilen iki genel motif.

akademik dolaba kaldırıldı ve anlaşılır şekilde hep orada kaldı.

Petrie ve Emery'nin talihsiz terminolojilerini terk etmemiz iyi olur çünkü konuyu ele aldığım da benim yapmaya giriştiğim gibi günümüze ve çağımıza çok daha uygun söylemler var.

İlk olarak “Hanedanlık İrki” teriminden kurtulup, yerine “yabancı elit” gibi daha yumuşak bir ifade koyarak başlayabiliriz. Böyle yaparak modern bilimin kullandığı dile intibak etmiş olacağız.

Bu bize arkeolojik kalıntıları önyargısız bir şekilde araştırma imkanı verecek ve bazı politik anlamda dürüst bilim insanlarını, hanedanlık öncesi zamanlarda Mısır'ın orijinal keşiflerinin can sıkıcı terminolojisi üzerine kurulu istilasını gösteren kanıtları reddetmekten alıkoyacak. Yabancı kültürel etkilerin hanedanlık öncesi Nil'de dramatik şekilde ortaya çıkışı, altı çizilmeyi hak eden sayısız birçok yoldan görülebilir.

Sonuç Yirmi Altı

II. Nakada Periyodu'nda Nil vadisine doğru bir yabancı akını olduğuna dair arkeolojik kanıtlar mevcut. Bu insanlar beraberlerinde özellikle savaş sanatıyla ilgili yeni teknolojiler getirdiler ve ölümlerini I. Nakada halkından farklı bir şekilde gömüyorlardı. Her iki nüfus gömülerinin antropolojik incelemesi, bariz farklılıkları ortaya koyuyor. II. Nakada gelenleri Zagros dağındaki kökenlerine işaret eder şekilde Armeniod karakter gösteriyor. II. Nakada elit mezarlarında bulunan eşyalarla sanat eserleri bu yabancıların Kare Gemi İnsanları'na kültürel anlamda bağlı ve onların çağdaşı olduğunu doğruluyor.

İstila Yenilikleri

Arkeolojik kanıtla beraber, lacivert taşı ve armut şeklindeki topuz, Mısır’a yeni bir kültürün geldiğini işaret eden yegane göstergeler değildi. II. Nakada ve bir sonraki arkeolojik dönemde -III. Nakada- (a) bir silindir mührün ortaya çıkışına şahit oluyoruz ki bu (b) ilk hiyeroglifik yazıdır ve (c) dikkate değer tuğla mimarisidir. Tüm bu “icatlar”ın kaynağını Sümer’den aldığı bilinmektedir.

(a) Silindir Mühürler

Silindir mühürler sıklıkla cenaze muskaları olarak ve bunun yanında günlük hayatta sahip olunan şeylerin kaydı için kullanılırdı. En eski küçük silindirlerin üzerine, saklama kaplarının ya da kil kapakları üzerinde yuvarlandığında, herkesin görmesi için sahibinin işaretini ya da nişanını bırakan motifler üzerine işlenmişti. Daha sonra üzerleri Eski Krallık boyunca sahibinin adını ve sıfatını belirten kısa hiyeroglifik yazılarla oyulmuştu. Fakat Orta Krallık’la birlikte (M.Ö. 1800-1633) yerini tamamen çok daha tanıdık olan bokböceği şeklindeki damga mühüre bıraktı.

Silindir mühür, armut şeklindeki topuz ve lacivert taşının Mısır’da aynı anda görülmesi bir tesadüf değil. Silindir mühür Nil vadisi halkının icat ettiği bir şey değil, gördüğümüz gibi, bu dikkate değer küçük objeler Ubaid Periyodu boyunca Uruk’ta aynı amaç için kullanılıyordu.¹⁴ Silindir mühür bir başka Sümer icadıydı.

Büyük Hollandalı Mısırolog ve oryantalist, Henri Frankfort (UCL’de Petrie’nin altında çalışmıştır), Silindir mührün ortaya çıkışını “Mısır ve Mezopotamya arasındaki bağlantının en büyük kanıtı” olarak görüyor. Bu mühürlerin özelde “materyallerini ve tasarımlarını Yazı-öncesi Periyot’un ikinci yarısı boyunca Mezopotamya’dan aldıkları” ortada.¹⁵ Özellikle bunlardan biri Petrie tarafından II. Nakada mezarlığında bulunmuştur.

Yatay kanatlarıyla kartal başlı aslan gövdeli ejderhanın bu sıradışı görüntüsü, Mezopotamya kültürüne aittir. Bu Mısır versiyonu, Hierakonpolis'te bulunan Geç Dönem Hanedanlık Öncesi zamandan kalma "Köpek Paleti"nden gelmektedir.

Bu eski silindir mühürlerin ikonografisi "erken dönem Mezopotamya kültürü için tipik olan hanedan armasıyla ilgili hayvan motifleri" ve aynı zamanda "Amiet'in özellikle Suza'dan geldiğini gösterdiği yatay kanatlarıyla kartal başlı aslan gövdeli ejderha"yı içeriyor.¹⁶ Aynı motifler erken dönem firavunik sanatta yeniden, özellikle de On Birinci Bölüm'de bakacağımız büyük kozmetik tabletlerde ortaya çıkıyor.

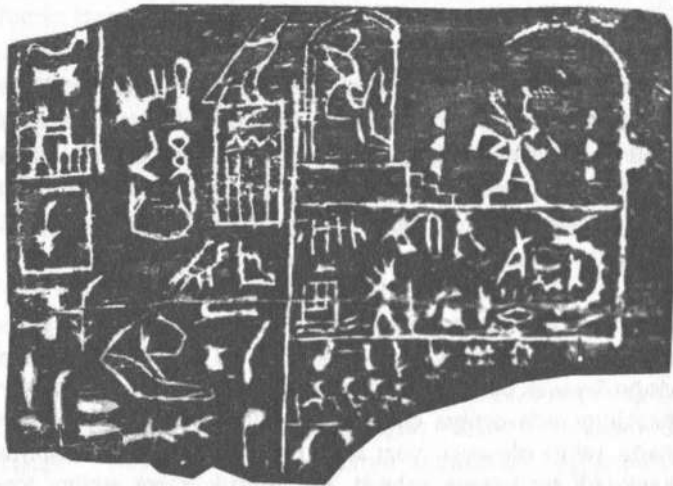
(b) Yazı ve Dil

Geç dönem hanedanlık öncesi uygarlığın en şaşırtıcı yönlerinden biri de yazının Nil vadisine adeta anlık bir şekilde girişidir. Ani bir şekilde hızlı bir akışla ve ilkel resim yazısı sanatından adım adım ilerlemeye dair herhangi bir işaret olmaksızın ortaya çıkıyor. Henri Frankfort bu durumu Yakın Doğu'da Uygarlığın Doğuşu adlı kitabında şöyle özetliyor.

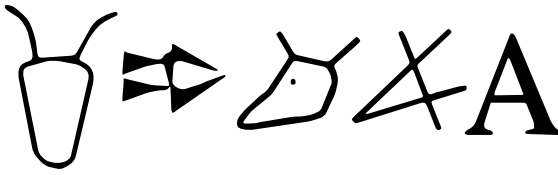
Mısır yazısının tarih öncesi öncellerini doğru saymak geleksel bir hal almış durumda ama bu hipotez, kendisini doğrulayacak bir kanıta sahip değil. ... Birinci Hanedanlık'ın başlangıcında ortaya çıkan ve kendini önceleyen bir kaynağa sahip olmayan yazı ilkel bir yazı değildi ve aslında karmaşık bir yapıya sahipti. Üç değişik işaret sınıfını içeriyordu: ideogramlar, fonetik işaretler ve belirteçler. Bu tam olarak yazı öncesi dönemin ilerleyen zamanlarında Mezopotamya'da ulaşılan aynı karmaşıklık seviyesindeydi. Dolayısıyla Mısır ve Mezopotamya yazı sistemlerinin birbir-

leriyle bağlantılı olduğunu inkar etmek, Mısırlıların tam da Mezopotamya'dan sanat ve mimari alanlarında etkilendiği bir zamanda, orada da bütünüyle benzer bir sistemin daha ilkel bir düzeyde geliştiği sıralarda etkilenmediğini savunmak anlamına geliyor.¹⁷

Burada bir başka Mezopotamya ithalatı söz konusu. Fakat bu kez elimizdeki denkleme eklenmesi gereken açık şekilde “Mısır’a özgü” başka bir unsur daha var; kabul edilmeli ki Mısır hiyeroglifleri Sümer işaretleri ve daha sonraki Akad çiviyazısı ile hiçbir benzerlik taşımamaktadır. Bu büyük oranda yazı metodu ve yazıyı kaydetmek için kullanılan araç gereçlerle ilgilidir. Her iki sistem de resim yazı dediğimiz nesneleri ve hayvanları temsil eden işaretlerden kaynağını almıştır.

Kral Den'in çok bilinen ve Mısır'ın bazı en eski hiyerogliflerini taşıyan fildişi etiketi (1. Hanedan). Firavunun ismi üzerine şahinin konduğu bir serek içinde yazılı. Solunda ise başbakan Hemaaka ismini okuyoruz. Panelin sağ tarafı kralı yıldönümü tahtında otururken ve heb sed koşusunu yaparken gösteriyor.

Üstte: "A" harfinin Sümerli boğa kafası orijinalinden gelişimi; Akadça çivi yazısından Proto-Kenanit boğa başına, oradan Sami alfabesine ve Yunancaya.

Sağda: Resmi çizilmiş bir eşekten (Sümer) soyut çivi yazısına (Akad) tek seferde geçiş. Zamanda bir yerde çivi yazısı formu saat yönü terine doksan derece döndü ve bir karşılaştırma yapmak daha da zorlaştı.

(b1) Yazı: Sümerli yazıcı, işaretlerini nemli bir kil tablete oymak için keskin uçlu ve çivi şeklinde kamıştan yapılmış aletlerden oluşan bir seçki kullanıyordu. Küçük tablet daha sonra güneşte veya alevde kurutuluyordu. Keskin uçlu alet, daha sonra yazıcının yeteneği çivi uçlu aletleri kullanmada daha da ilerledikçe terk edildi. Araştırmacılar, Mezopotamya yazısının bu gelişmiş formuna çivi yazısı (İng. cuneiform) adını verdiler; terim Latince "çivi anlamındaki cuneus'tan gelmektedir.

Kamıştan yapılmış keskin uçlu çubuğun ucunu kile farklı yollar ve kombinasyonlarla bastırarak suretiyle, Mezopotamyalı yazıcı resmetmeye çalıştığı nesnelerin şekline yaklaşabiliyordu. Fakat gördüğümüz gibi, nesneler çivi uçlu yazım aracıyla sınırlı şekilde çizildiğinde doğal olarak soyut bir forma giriyordu. Bu nedenle örneğin, yukarıdaki figürde yer alan boğa kafasını olması gereken pozisyonda çizildiğinde ayırt edebilirsiniz. Fakat dolaylı yoldan Sümerce işaretten türeyen modern "A" harfinde hayvanın kafasını görmek daha zordur; Ön Kenanca'dan Sami diline ve Yunancaya bir çok metamorfoza maruz kalmıştır. Bazı işaretlerle orijinal resim yazıları ayırt etmek görece kolay, fakat bunlar az ve seyrek. Bir çoğu eğitimsiz bir göz için tanınmaz haldedir. Örneğin eşeğin kafasını ayırt etmek çok daha zordur

ki daha sonraki dönüşümlerinde, ardında insan başının çivi yazısı işareti yada sembolü yatmaktadır.

Yazı yazmak için getirilen bir Mısır çözümü, ağırlıklı olarak papirüs sargılar yada çarşaflardır. Burada yazıcı bir kamış kullanarak, papirüsün yüzeyine mürekkep uyguluyor. Bu teknik çok daha akıcı bir yazı stiline izin verdi ve bu, hiyeroglifik işaretlerin ardında yatan şeyi temsil ediyordu. Bu nedenle soyutlama, Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır yazısında oluşan doğal bir gelişme değildi. Geç Dönem Hanedanlık öncesi ve Erken Hanedanlık Mısırlıları, boyalı işaretlerini çömleklerin üzerine ve süslü yüzeylere uygulayabiliyorlardı. Hiyeroglifler bu nedenle basit yazılar olmaktan öteydi; aynı zamanda grafik sanatına yada dekorasyona doğru hızla evrimleşmişti ve Mısır'ın kutsal yazınının çok önemli bir yüzüydü. Daha sonra çömlekler üzerine çizilmiş ilkel sembollerden, daha sonraki firavunik uygarlıkta çok karakteristik olan güzel anıtsal hiyerogliflere geçiş, doğal bir adım olarak kendini göstermiştir. Hanedanlık öncesi dönemin mürekkebi veya boyalı oymaları ile Eski Krallığın resmi kaya kesimi hiyeroglifleri arasındaki ara dönem küçük fildişi levhalar yada ağaçtan etiketlerdi ki ilk gerçek hiyeroglifler eski kraliyet ritüel görüntüleri ile birlikte oyulmuştu. İlk hiyerogliflerden örnekler taşıyan diğer iki önemli nesneler sınıfı, törensel güz başları ve kayrak taşı levhalarıydı.

Öyle görünüyor ki her iki yazı sistemi de -Mezopotamya ve Mısır- nesneleri grafiksel olarak resmetme girişimi olarak başladı ve iki yazı formu, yazım materyallerindeki önemli değişikliklerin doğrudan sonucu olarak birbirinden ayrıldı. Mısırlılar akıcı kalemelerini kullanarak nesnelerin sahici temsillerini elde ederken, Sümerler soyut ve sevimsiz bir yazı geliştirdiler çünkü hâlâ çivi uçlu yazım araçları kullanıyorlardı. Hanedanlık öncesi Periyodun elit Nil sakinlerinin çiviyazısı kullanmadıkları için Mezopotamya asıllı olmadıkları argümanı, farklı yazı materyallerinin adaptasyonu düşünüldüğünde biraz hafif kalıyor. Çok

yüksek ihtimalle yazı “fikri” bölgeye Mezopotamya’dan gelen istilacı elit tarafından tanıtıldı fakat daha sonra yeni gelenler hızla kendi orijinal icatlarının Mısır şartlarına uyumunu sağladı – hem yazı yazma yöntemi hem de resmedilen nesneler çeşidi olarak.

(b2) Dil: Yazım alfabesini gördük fakat Mısır dilinin kendisine de ayrıca bakmamız gerekiyor. Burada antik Mısır dilinin Mezopotamya’nın Semitik dillerinden etkilendiğine karşılaştırmalı dil çalışmaları üzerine kurulu net göstergeler mevcut. Aslında görünen o ki iki dil tek bir orijinal anadilden geliyor. İki dilin birbirinden hangi noktada ayrıldığını belirlemek zor fakat uzak bir geçmişte olduğuna dair şüphe yok. Büyük Semitist, William Foxwell Albright’ın 1970’te yazdığı gibi:

Eğer bir dil ailesi iki yada daha fazla gruba ayrılır ve hemen sonrasında birbirlerinden izole olursa, her iki gruba ait diller evrilmeye devam edecektir. Fakat dilin değişimi için kesin bir yön bulunmadığı için bu diller birbirlerinden hem form hem de içerik olarak giderek ayrılacak ve yeterli bir zaman sonrasında birbirlerinden tamamıyla uzak olacaklardır.¹⁸

İngilizce ve Almanca gibi Hint-Avrupa dil ailesine mensup iki modern dildeki benzerlik ve farklılıkları düşündüğümüzde, bu türden değişimleri görmek oldukça kolay oluyor. İki dilde pek çok ortak sözcük var. Örneğin “kardeş” (brother/Bruder), “ekmek” (bread/brot), “su” (water/Wasser) ve “mezar” (grave/grab) gibi. Fakat diğer birçok kelime tamamıyla farklı. Örneğin “kadın” (woman/Frau), “un” (flour/mehl), “ağaç” (tree/baum) ve “kemik” (bone/knochen) sözcükleri arasında bir bağlantı kurmak oldukça zor. Almancayı okulda öğrenmeyen ve İngilizce konuşan biri, Londra Metrosu’nda iki Almanın canlı bir tartışmasına şahit olduğunda, iki dilin tamamıyla farklı anadillerden

geldiğine inandığı için hoş görülebilir. Avrupa'daki birçok dilin izi, M.Ö. 2000 yılı dolaylarında konuşulan ortak bir anadile kadar sürülebilir.

Sadece Mezopotamya ve Mısır sözlüğüne değil aynı zamanda iki dil grubunun temel yapılarına da sahibiz. Uzman olmayan biri için çok aşık olmasa da dil kuralları, genel bir dilbilimsel kökene göre daha belirleyicidir. Nesneler ve düşünceler için kullanılan sözcükler değişebilir yada diğer dillerden alınmış olabilir fakat bir dilin fonksiyonlarını -üzerine kurulu olduğu gramer kurallarını- anlamak, anadilin asıl “gen havuzu-nu” tanımlamanın anahtarıdır.

Mısır dili Semitik dil ailesi içine yerleştirilmese de çok az gramer özelliğinin bu gruba yabacı olduğu düşünülebilir. Yakın bir genetik bağlantı bu nedenle belirlenmiş ve kabul edilmiştir; akademik görüş açısından sadece bazı detaylar üzerinde ayrılık vardır.¹⁹

Bu durumda iki dilin gramerleri aynı köklere sahip ve Mısır dilindeki çok sayıdaki sözcük, Semitik asıllarına kadar takip edilebilir. Bununla birlikte kritik noktada küçük bir sözcük, bizim firavunik devletin kökeni ile ilgili tartışmamız açısından oldukça önemli. Maat, yani “ilahi gerçek” yada “kozmetik düzen” kavramı, Mısır kraliyet teolojisi için aslıdır. Firavun kozmik düzenin koruyucusudur; kaotik güçlerin Kemet’e, “Kara (Ülke)”ye, yani Nil vadisine saldırısına karşı tetikte bekleyendir. Maat sözcüğü yine dışıl bir sözcüktür ve sonunda seslendirilmeyen bir “t” harfi vardır. Bu nedenle sözcüğün “ma” yada “mua” gibi seslendirildiğini bekleyebiliriz. İlginçtir ki Sümer dilinde kozmik düzenin elementleri için kullanılan sözcük ise me’dir.

Bu dilbilimsel ipucu bir yana, Mısır söz dağarcığının daha büyük bölümü Nil vadisi için yereldir yada -Hami dil ailesi dediğimiz- Afrika kökenlidir. Bu durum, II. Nakada yeni gelenlerinin

ilk başlarda, kendilerine yerel halktan yeni egzotik çevrelerini daha iyi tanımlayan yeni terimler uyarladıkları üçüncü bir coğrafi bölgede, bir ara dönem geçirdikleri fikriyle de uyumlu. Böyle bir Afrika bölgesi Punt olabilir. Bazı göçmenler yukarıya, yeniden hızla uyum sağladıkları ve yerel halkın kullandığı söz dağarcığından unsurları hazır şekilde birleştirdikleri Nil vadisine doğru ilerlemiş olabilirler. Aslında bir azınlık grubu olarak yerel dile uyumları, çoğunlukla iletişim kurabilmeleri için zorlanmış olabilir. Tüm bu süreç nesiller boyu sürmüş olabilir, ta ki göç eden klanın asıl anadili bastırılana kadar; su üstünde kalan tek şey ise firavunik söz dağarcığının yalnızca küçük bir yüzdesidir.

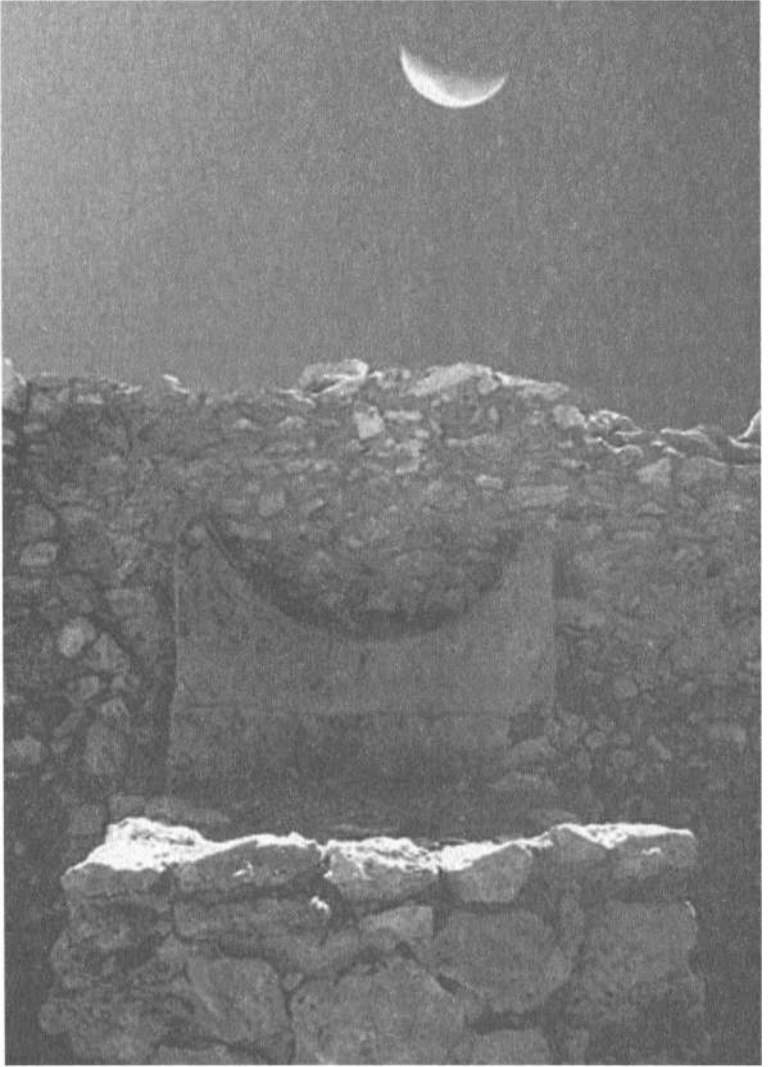
Bu Roma imparatorluğunun kuzey Avrupa'yı M.S. ilk yüzyıldan beşinci yüzyıla kadar istilasına benzeyen bir şey ve böylece Latince konuşan Normandiyalılar modern İngilizceye birçok Latince sözcüğü miras bırakmışlardır. Romalı elit kesimin Avrupa kültürü üzerindeki aşikar etkisi ve Latincenin hem kilise hem de devlet aklında yüzyıllar boyunca yer etmesine rağmen, modern Britanya dili kendi Anglo-Sakson köklerinin büyük bölümünü muhafaza etmiştir. İngiliz dili bugün net bir şekilde Kelt ve Anglo-Sakson dilleri, Latince, Norveç dili ve Fransızcanın karışımıdır.

Antik Mısır dili, Berberi, Tuareg ve Kuşitik dillerini barındıran Hami-Sami dil ailesi içinde sınıflandırılıyor. Sonuncusu modern Sudan ve Etiyopya bölgesinde yaşayan yerel halk tarafından konuşuluyordu. Bu türden dilbilimsel terimlerle Kitab-ı Mukaddes arasındaki bağlantıyı şüphesiz kabul edeceksinizdir. Dil grupları ilk kez sınıflandırıldığında, zamanın araştırmacıları Kitab-ı Mukaddes'teki hikâyelerden yola çıkarak bunlara verilecek isimleri, Yaratılış kitabındaki "Uluslar Masası"nda listelenmiş isimlerden seçtiler. Bu nedenle "Kuşitik" Kuş'un torunları tarafından konuşuluyordu. Kuzeydoğu Afrika dilleri için kullanılan ve daha da göze çarpan bir terim olan "Hamitik" ise Kuş'un babası ve Nuh'un oğlu Ham'dan geliyordu. Ham'ın

kardeşi Şem'in ise Semitik dil ailesine ismini verdiğini söylemeye gerek yok. Kitab-ı Mukaddes'teki bu terimleri antik dünya dil bilimine uyarlamakla, on-dokuzuncu yüzyıl araştırmacıları, gerçekte bizim kendi araştırmalarımızla daha da belirginleşen tarihi çerçeveye uygun hareket ediyorlardı. Onların Kitab-ı Mukaddes terminolojisini kullanmaları, asıl gerçeklikten çok da uzak olmayabilir.

(c) İç Cephe Mimarisi: Yeni kültürün gözle görülür şekilde en canlı unsuru anıtsal arkeolojidir. Aniden ve önceki gelişimine dair herhangi bir işaret olmadan, kerpiçten yapıma büyük dikdörtgen mezarlar, Hanedanlık öncesi Periyodun sonuna doğru görülmeye başladı. Bu mezarların en eskileri Umm el-Gaab (Çömleklerin Anası) bölgesinde, çölde, kutsal Abidos bölgesinin ardında, Osiris'in, ölümlerin tanrısının gömüldüğüne inanılan yerde keşfedildi.

Antik zamanlarda Tjenu yerleşkesi (Grk. Tinis yada Tis) yakınlarında bir yerde (belki de modern Girga'da) yer alıyordu ve Abidos'taki gömü alanı bu yerleşkenin mezarlığıydı. Gelenek -Manetho'nun Aegyptiaca'sı şeklinde- bizi Tinis'in, 1. Hanedanlık'ın (firavunların kuruluş çizgisinin) güç merkezi olduğu yönünde bilgilendiriyor. Adeta tüm süper yapıları mezarlar araya giren bin yılda yeryüzünden silinmişti. Bununla birlikte gömü odalarını da içeren altyapılar, kumun altında korunmuş bir şekilde duruyor. Bu anıtlar net bir şekilde hem boyutları yönünden hem de mezar yapımında yer alan görevliler açısından "krallara ait" merkezi gömü kompleksini çevreleyen "köle mezarları" sayısını da hesaba katabiliriz. Bu ikincil mezarların birçoğunun tek bir operasyonla kapatılmış olarak bulunması (hurma kütükleri ve hasırlarla bitişik mezar çukurları tek seferde kapatılmış durumda), buraya gömülenlerin, kralın gömülmesi esnasında kurban etme ritüelinin kurbanları olduğunu gösteriyor.²⁰

Ay Tapınağı. Bahreyn adasında, küçük bir tapınak olan Saar'da Günah Mihrabı (Sümerce Suen/Nanna)

Aali köyü yakınındaki engin tümülüs sahası. Yakın zamanlardaki gelişmeyle mezarların büyük bölümü kaldırıldı, böyle olmasına rağmen bölge hâlâ çok etkileyici.

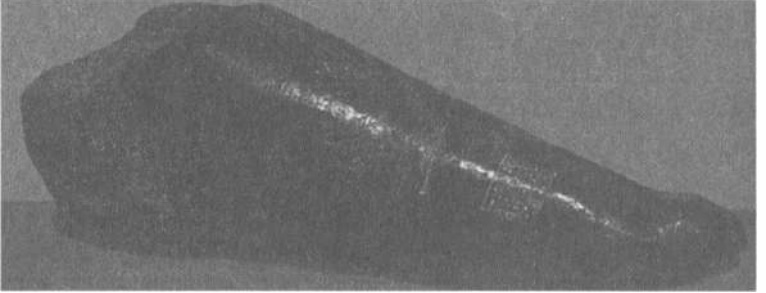
Basra Körfezi'ndeki cennet. Bahreyn adasındaki tipik abzu kaynaklarından.

Aali'deki büyük tepelerden birinin havadan görünümü. Derin yarık, merkezi gömü odasına ulaşmak için, asıl giriş koridoru boyunca yapılmış eski kazıların kalıntısı.

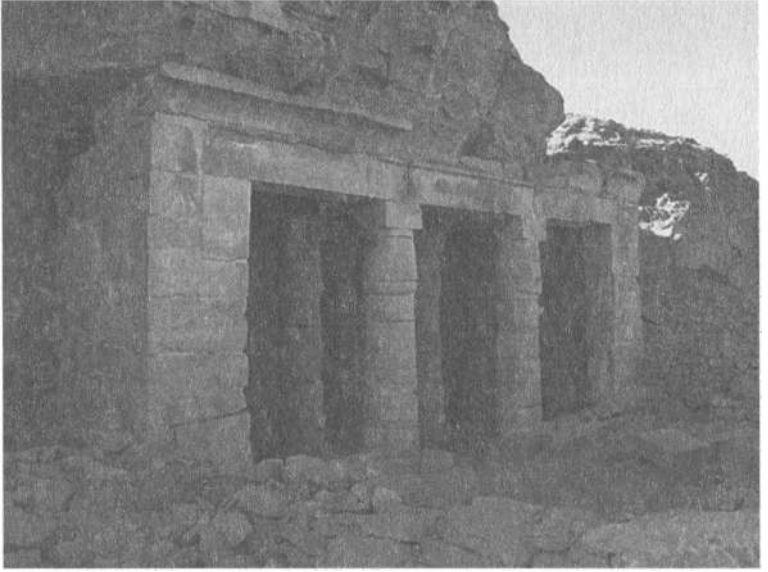
Bahreyn adasında Medinet Hamad yakınlarındaki tümülüs kabristanında, yakın zamanlarda Jemdet Nasr dönemi çömleklerini ihtiva eden mezarlar ortaya çıkarıldı.

Durand Taşı. Bahreyn Ulusal Müzesi.

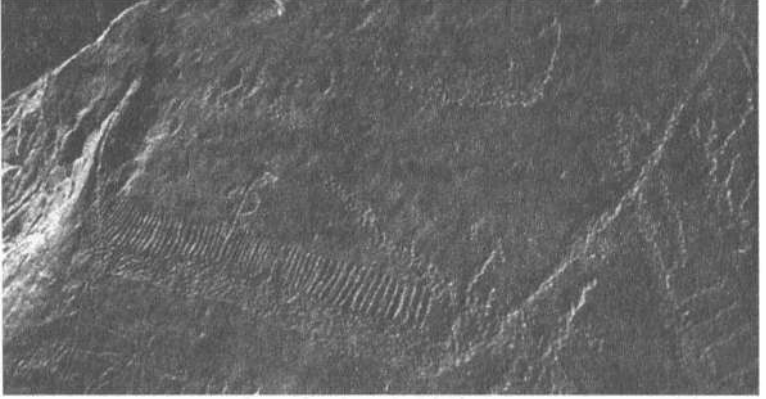
Saar'daki "Bal Peteği Kabristanı", bu elit olmayan gömü alanında bir araya toplanmış binlerce mezar barındırıyor. Acaba bunlar çok daha büyük tümülüslerin yerli inşacılarının mezarları mıydı?

I. Seti'nin Kanais'teki speos (kaya kesimi) tapınağı. Abbad Vadisi.

Kollarını yukarı kaldırmış bir şef yada tanrıça ile tipik bir yüksek pruvallı gemi, merkezi kabini ve yirmi sekiz tayfasıyla birlikte.

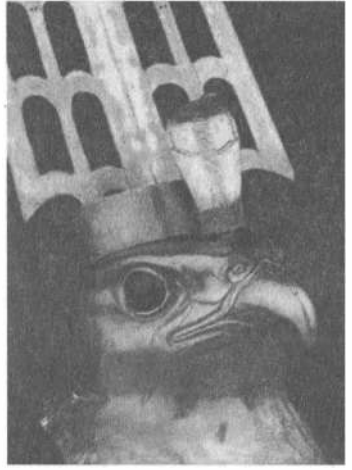
Yetmiş beş tayfası ve şef figürüyle büyük bir yüksek pruvallı gemi.

Tayfası tarafından çekilen yada sürüklenen birçok yüksek pruvallı gemiden biri – burada beş figür tarafından çekiliyor (sol tarafta).

Bir başka büyük yüksek pruvallı gemi, elli tayfası ve merkezi kabiniyle birlikte. Tüm tayfadan daha büyük bir figür (sol merkezde), başındaki iki sorguçla Nil vadisine doğru batıyı işaret ediyor.

*(Solda) Karnak Amun'u; ilk kez Doğu
Çölü'ndeki kaya çizimlerinde resmedi-
len başındaki iki uzun sorgucuyla.
(Üstte: Nekhen'in (Hierakonpolis)
Horusu'nun altın başı.*

Doğu Çölü sorguçları.

Flinders Petrie (1853-1942)

Gebel el-Arak hançer sapı (ön yüzü). Louvre Müzesi.

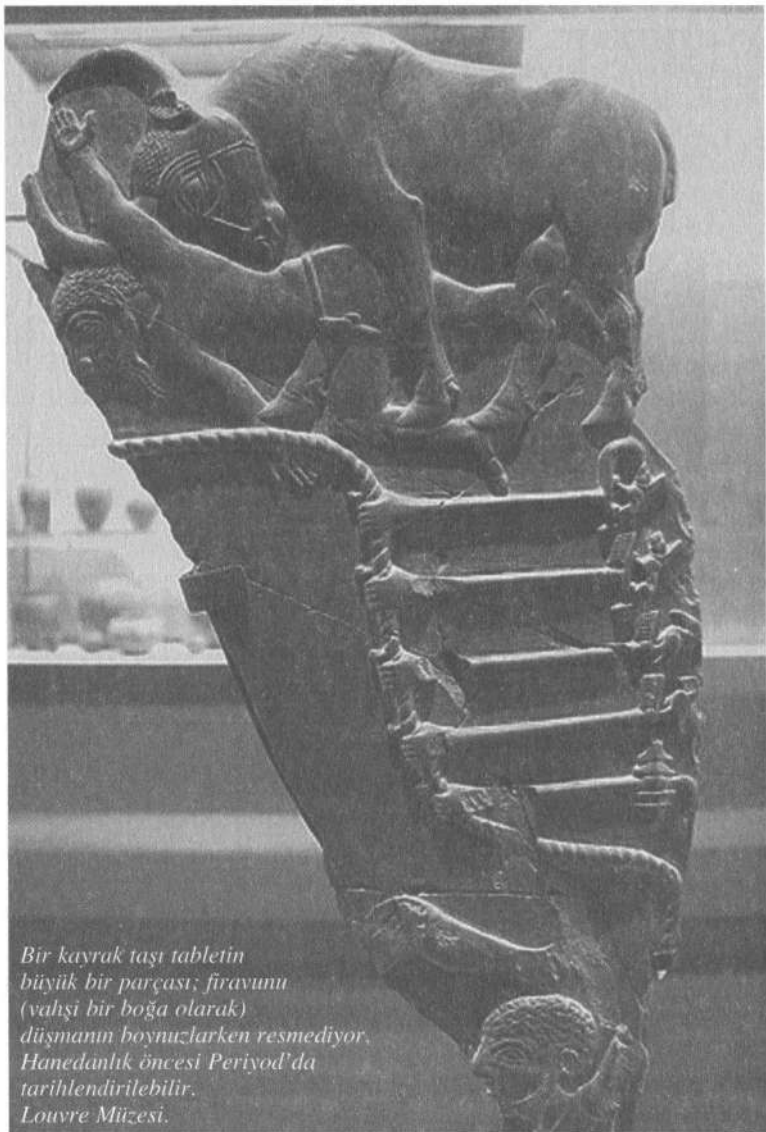
Gebel el-Arak hançer sapı (ters yüzü); iki savaş sahnesini gösteriyor.

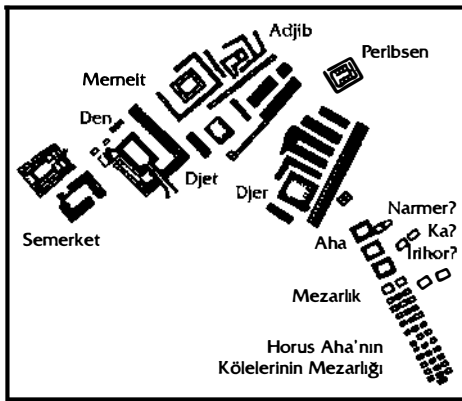
(Solda) Gebel el-Arak hançer sapındaki yüksek pruvallı gemilerin detayı.

Altmış dokuz tayfasıyla oldukça büyük bir savaş gemisi çizimi; Mersa Alem yolu üzerinde Kanais'ten yirmi kilometre uzakta WB-4 bölgesinde görülebilir.

*Bir kayrak taşı tabletin
büyük bir parçası; firavunu
(vahşi bir boğa olarak)
düşmanın boynuzlarken resmediyor.
Hanedanlık öncesi Periyod'da
tarihlendirilebilir.
Louvre Müzesi.*

Umm el-Gaab'da Abidos tapınakları ardındaki kraliyet kabristanı. Her bir kral mezarının etrafını çevreleyen köle ve memur mezarları yığına dikkat edin. Aha vakasında köle mezarları kralın mezarından üçlü dizi halinde ilerliyor.

Petrie burayı, Emile Amelianeu'nun bölgeyi önceki dört sezon boyunca yağmalaması felaketinden sonra, 1899'dan 1903'e kadar kazdı. Bilindik çalışkanlığıyla Petrie, birçok fildişi ve ağaç etiketlerin, kaymaktaşı vazo parçalarının, kraliyet isimleri taşıyan mühürlerin iyi hale getirilmesini sağladı. Söz konusu yazılar Mısır'da bilinen ilk hiyerogliflerin ortaya çıkışını temsil ediyor. Araştırmacılar, Djer, Den, Anedjib, Semerket ve Kaa gibi birçok ismin 1. Hanedanlık krallarına ait olduğunu belirledi. Peribsen ve Kasekemvi gibi diğer isimler, 2. Hanedanlık kralları tarafından taşınmıştı. Fakat "B Mezarlığı"nda kümelenen en eski mezarlardan birkaçı, 1. Hanedanlık'tan hemen önceki hükümdarlara isnat edilebilir.

Burada B Kabristanı'nda Irihor, Ka, Narmer ve Aha'nın mezarları bulunmakta. İyi hale getirilmiş el yapımı eserlerin bir değerlendirmesine göre, firavunik ikonografiye ait birçok ziynet eşyasının bu zamanda yer aldığı konusunda çok az şüphe var ki bu, Yukarı Mısır'ın hanedanlık öncesi çağa yakın bir zamanda gerçek bir birleşmiş krallık olduğunu gösteriyor. Çünkü B Kabristanı hükümdarları (Aha hariç), resmi, anıtsal kral listelerindeki (Genellikle 1. Hanedanlık'ın kurucusu Menes'le başlar) isimlerin hiçbirisiyle tanımlanamıyordu. Araştırmacılar bu

Horus Aha'nın serek-isminden bir örnek. Şahin Horus, iç bölmelere sahip bir duvar üzerine konmuş. Şahin pençeleri arasında bir kalkan ve armut şeklinde bir topuz tutmuş; şekil Aha diye okunuyor ve "savaşçı" anlamındadır.

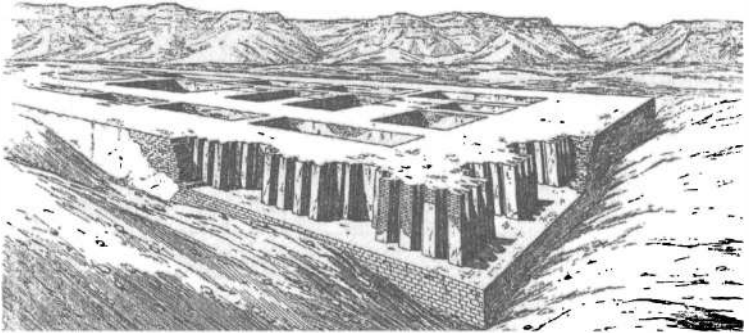
eski Yukarı Mısır krallarının arkeolojik çağlarını "Ön Hanedanlık Periyodu" olarak belirleyerek, bunları "0. Hanedan"a yerleştirmeyi uygun gördüler; bu da yaklaşık olarak III. Nakada dönemine eşdeğerdir.

Yukarı ve Aşağı Mısır'ın geleneksel birleştiricisi ve Memfis'in kurucusu Memes'in tarihsel kimliği üzerinde hâlâ bir soru işareti var. Bazı Mısırologlar Narmer'i (adı "kedi balığı" yada "ıskarpela" simgeleriyle yazılıyordu) desteklerken, muhtemelen çoğunlukta olmayan diğerleri Menes'in kimliğini Aha ile açıklamayı tercih ediyor. Tartışmalar karmaşık ve başka yerlerde iyi anlatılmış durumda. Bu nedenle anlaşmazlığın üzerini yeniden açmak yerine -ki konumuzla çok az bir bağlantısı var- çoğunluğun görüşünü izleyeceğim, Aha'yı Aşağı Mısır'ın fatihi, 1. Hanedanlık'ın kurucusu ve Narmer'i de onun babası olarak tanımlayacağım. Öncelikli olarak bunu yapıyorum çünkü Aha açık şekilde Memfis'te anlatılmışken, Narmer'i tarihlendirmek için, geleneksel olarak Menes tarafından kurulduğu kabul edilen kraliyet başkentinde, onunla ilgili hiçbir bulguya rastlanmamıştır. Bununla birlikte Narmer'in kuzeyin fethinde ve birleşme sürecinde çok şey yaptığı konusunda çok az bir şüphe vardır.

1. Hanedanlık'ın başlangıcı ile birlikte anıtsal süper yapılar iç duvarlarla özenle süslendi. Umm el-Gaab'da yakın zamanlarda yapılan araştırmalar burada bulunan kraliyet mezarlarında

böyle bir özelliğin bulunmadığını gösteriyor fakat bu periyoda ait büyük mezarlar, bu iç duvarların gelişinin önemli bir mimari ilerleme olduğunu gösteriyor. Bu iç cephe duvarı özelliğinin en çarpıcı örnekleri Bryan Emery tarafından Sakkarâ'da 1950'lerde gün ışığına çıkarıldı ki burası, kazıcının bir dizi kocaman kerpiçten mezarların çöl platosunun doğu yamacı boyunca uzandığını belirlediği yerdir. Bu mezarlar Abidos'taki 1. Hanedanlık mezarlarından o kadar büyük ve etkileyiciydi ki Emery bunların ilk firavunik kralların gerçek kraliyet mezarları olduğuna ikna oldu. Bu noktada Emery'nin hâlâ destekçileri var ama yine de günümüz Mısırologlarının çoğu, Abidos'un gerçek kraliyet kabristanı olduğuna ve Sakkarâ'daki mezarlarınsa yüksek mahkeme memurlarına ait olduğuna dair eski görüşe dönmüş durumdalar.

Anıtsal iç-cephe mimarisinin bir başka olağanüstü örneği ise çok daha önceki bir zamanda 1897'de Nakada'da Jacques de Morgan tarafından kazıldı. Buranın Aha'nın karısı Kraliçe Neithotep'in mezarı olduğu ortaya çıktı. Adı, Tanrıça Neit'in kutsal tapınağının bulunduğu Buto'daki bir Delta hükümdarının kız kardeşi olduğunu gösteriyor. Sonuçta bu durum, Tinsili

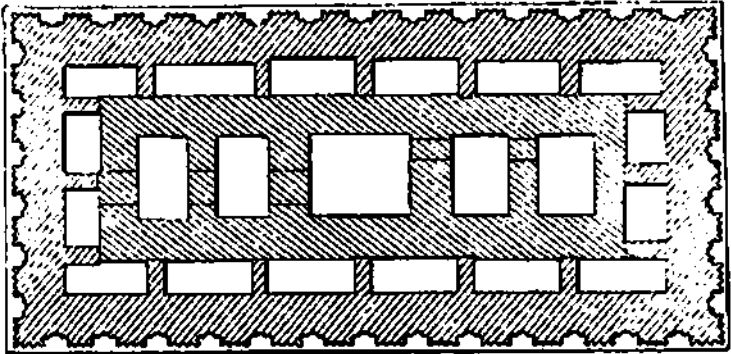

Aha'nın karısı Kraliçe Neithotep'in Nakada'daki mastabasının bir yeniden çizimi. Karmaşık iç cephe dekorasyonu düz bir dış cepheyle kaplanmış durumda.

Aha'nın delta bölgesi üzerindeki askeri zaferinin bir mührü olarak Aha ve Neithotep arasında bir evliliği işaret ediyor.

Daha önce belirttiğim gibi Aha "savaşçı" anlamındaydı ve adı bir şahinin pençelerinde armut şeklinde topuz ve kalkan taşıdığı bir hiyeroglifle yazılıyor. Görüldüğü gibi, şahin bir dikdörtgenin üzerinde, topuz ve kalkan dikdörtgenin üst bölümüne doğru çerçevelenmiş şekilde duruyor. Aşağıdaki bölüm bir seri dikey ve paralel çizgilerden oluşuyor ve 1. Hanedanlık mezar mimarisindeki kerpiçten yapılmış iç cephe duvarlarını temsil ediyor. Mısırologlar buna "cephe saray" yada serek motifi diyorlar çünkü bu motif aynı zamanda yaşayan kralların kralliyet binalarında da mevcut. 1. Hanedanlık'ın tüm kralları kendi "Horus" yada Serek isimleriyle biliniyorlar ve bu isimler onlar için daha sonraki kral listelerinde kaydedilmiş kabartma isimlerden tamamen farklıdır. Bu durum elbette Mısırologlara tam olarak kimin kim olduğu ve Horus kralların hangi sırayla hüküm sürdüğü ile ilgili ziyadesiyle zorluk çıkarıyor.

Şunu hatırlatmalıyım ki Mısır'da bu türden bir mimariye dair herhangi bir şekilde adım adım gelişme yok fakat daha eski prototiplerin nerede bulunduğunu zaten biliyoruz.

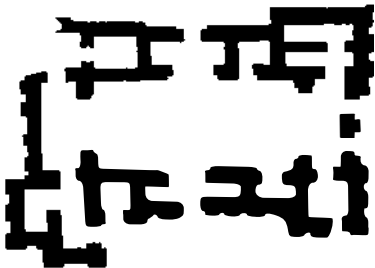

Nakada'daki Neithotep mastabasının planı.

Dördüncü binyılın ikinci yarısında M.Ö. 3500 dolaylarında Sümer şehirlerinde oldukça farklı bir bina tasarımı görülmeye başladı; özellikle de Uruk'ta. Bu ... tapınakların üzerlerine inşa edildikleri platformlardan belli, sonuçta zigguratlara doğru evrilmiş tapınaklar yayılmaları esnasında Sümer şehirleri için tipiktir. Bu binaların ayırt edici bir özelliği de duvar yüzlerindeki girintili ve almaşık payandalar. ... Kabaca II. Nakada döneminin sonu ile çağdaş, Jemdet Nasr Periyodu'ndan kalan birçok mühür baskı, yüksek duvarlı, güçlendirilmiş saray binalarını bu payandalarla ve sadece kısa bir zaman sonra Mısır binalarında tekrarlanan detaylarla gösteriyor.²¹

Evet, yine Mısır versiyonuna bir Mezopotamyalı öncül söz konusu ve bu kez Henri Frankfort'un dikkat çektiği gibi teknik aynı.

(Mısırlı) I. Hanedanlık altında tuğla mimarisi kendini gösterdiğinde, bu yeni ve daha kalıcı mimari, ilk başta kraliyet mezarları için payandalarla ve girintilerle tüm dört taraf bezenmiş halde kullanıldı. Bu süsleme bazı durumlarda iki çeşit tuğla kullanılarak yapılmıştı; binanın ana dolgusu için büyük olanlar ve duvar dalgaları içinse küçük olanlar. Bu küçük tuğlalar Yazıöncesi Periyod'un ikinci yarısına kadar Mezopotamya'ya özgü bir şekil ve ölçüdeydi, hep aynı

İç duvarlarıyla birlikte Eridu'daki VII. Tapınak. Aynı zamanda Mezopotamya icadı duvar sanatıyla süslenmiş Sümer ülkesindeki eski tören binalarından biri.

şekilde; üç sıra yatay ve bir sıra dikey diziler halinde kullanılıyordu. Dalgalar ve payandalar tam olarak aynı şekilde (Mezopotamya) yazı öncesi tapınaklarda kullanılıyordu. Diğer teknik detaylar – bir kaide yada platformun inşasındaki usul, duvarların içine yatay şekilde konulan tahtalar – aynı şekilde Yazıöncesi Periyod’daki Mezopotamya tarzını yansıtıyor. ... Bu detaylı benzerliklerin muazzam çeşitliliğine baktığımızda Mısır’daki en eski anıtsal tuğla mimarisinin, çok daha eski bir geçmişe sahip Mezopotamya’dan esinlendiği konusunda bir şüphe olmayacaktır.²²

Çeşitli otoritelerden bu alandaki birçok benzer tespiti alıntılatabilirim fakat buraya sadece 1. Hanedanlık’a ait Sakkara mezarlarını kazan Emery’nin konuyu özetleyen sözlerini alıyorum.

Hanedanlık İrki’nin gelişile anıtsal mimarinin bu türü ilk kez boy gösterdi ve Mezopotamya bağlantısının kendini en çok gösterdiği yer bu türden binalardı. Dalgalı tuğla binaların her iki alanda göze çarpan benzerlikleri ihmal edilemeyecek kadar açık, özellikle de Mısır’ı düşündüğümüzde bu çok büyük ve karmaşık binalara dair bir arkaplan yada gelişimlerine dair bir kanıt bulunmamakta.²³

Sonuç Yirmi Yedi

Sümer’in Nil vadisine teknolojik, sanatsal ve dini yönden en dramatik etkilerini iç-cephe mimarisinde görüyoruz. Kùltürler arası alışveriş olmadan bu türden uzmanlaşmış yapı tekniklerinin birbirinden bağımsız şekilde iki uzak bölgede icat edilmesi, büyük ölçüde imkân dışıdır.

Modern Şüpheli Görüş

Erken dönem firavunluk Mısır üzerindeki Mezopotamya etkilerine dair tüm bu kanıtlara baktığımızda, Sümerlerin Mısır devletinin kuruluşunda önemli bir rol oynadıkları sonucuna varmamak zor görünüyor. Birkaç antik tarihçi bu “etkiyi” reddedecektir fakat bu durumda akıllarda etkinin derecesine ve tam olarak kendini nasıl gösterdiğine dair önemli bir soru kalacaktır. Aşağıda konuya dair iki temel görüş yer almakta.

(1) Arkeolojik ve sanat tarihi açısından kanıtlar II. Nakada arkeolojik döneminin başında Nil vadisine bir yabancı göçünü ortaya koyuyor. Bu insanlar başlangıçta tacir kimlikleriyle geldiler fakat Mısır’ın doğal kaynak potansiyelinden faydalanabileceklerini anladıklarında yakın bir zaman sonra işgalciler olarak döndüler. Yaptıkları fetihler sonucunda yerel halkı hükümleri altına alarak yönetim binaları kurdular. Birkaç kuşak boyunca bu elitler tarafından küçük krallıklar kuruldu ve Nil vadisini kontrol etmek amacıyla birbirleriyle ölümcül savaşlara giriştiler, ta ki Tinis/Tis Yukarı Mısır Krallığı hakimiyeti sağlayana kadar. Kendi Horus kralları altında, Yukarı Mısır’ın elit savaşçıları Narmer ve Aha, Aşağı Mısır krallığını fethetti ve Memfis’te yeni bir başkent kurdu. Böylece firavunluk Mısır’ın habercisi görünümündeki 1. Hanedanlık başladı. Gerçekte ilk firavunlar Mezopotamya’dan gelen yabancı elitlerin torunlarıydı. Bu hipotez daha sonradan Derry tarafından özetlenmiştir.²⁴

Yada:

(2) Arkeolojik kanıtlar aslında Mezopotamya ve Mısır arasında ticari bağlantıları işaret ediyor fakat Mezopotamyalılar, Mısır halkına yeni teknolojileri ve sanatsal motifleri çok az tanıtıyordu. Herhangi bir istila söz konusu değildi. Ziyaret eden bu yabancıların etkisi, kültürel karakterlerinin Nil

vadisinin yerel kabile şeflerince kendilerine uyarlanmasıdır. Bu kabile reisleri daha sonradan Tinis (Mıs. Tjenu) muzaffer olmadan önce Yukarı Mısır'ın kontrolünü ele geçirmek için birbirleriyle savaştılar. Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleşmesi daha sonradan Menes tarafından başarıldı ki kendisi Tinit kraliyet soyundan geliyordu. Aslında 1. Hanedanlık'ın firavunları Nil vadisinin yerel yöneticilerinin soyundan geliyordu yabancı değillerdi ve bunlar yabancı tacirlerin kültürlerine adapte kolayca adapte oluyorlardı.²⁵

Karşıt görüşlerin bu çözümü zor varyasyonları bir yana, burada benim (1) “elit hakimiyeti teorisi” ve (2) “yerel gelişim teorisi” diyeceğim birbirinden tamamen farklı iki tarihi senaryo var.

Engelbach, *Annales du Service*'in 42. cildinde yayınlanan “Hanedanlık Irkı'nın Mısır'da İlerleyişi ve Sonuçları Üzerine Deneme” adlı makalesinde elit hakimiyeti modeli üzerindeki tartışmaları özetliyor.

Yabancı bir halkın aşamalı bir şekilde içeriye sızması, Mısır kültürünü pekala derinlemesine değiştirebilecek olmasına rağmen, Hanedanlık Irkı'nın ilerleyişi ile sonuçlanacak o korkunç ulusal enerjiyi güç bela yaratabilir. Böyle bir sonuç, sayıca Mısır güçlerinden çok az olsalar da savaş tekniklerinde daha üstün bir ırkın istilasını ve fethini takiben meydana gelebilir. Söz konusu üstün ırk disipline, birliğe, belirlenmiş bir amaca, yazı sanatına, ticari kurumlara ve el zanaatları bilgisine sahiptir. Belki de yeterli sayıda barışçıl girişten sonra, Hanedanlık Irkı'nın Mısır'a göçebe bir topluluk olarak geldiğinin muhtemel olduğunu düşünüyorum ... ²⁶

Erken dönem firavunik kaynaklara dair bu görüşü destekleyen, son otuz yıl içinde yayınlanmış ve Mısır'ın genel tarihini yansıtan bir kitap bulmakta zorlanıyoruz. Hanedanlık öncesi arkeolo-

jik materyalle ilgilenen birçok arkeolog ve sanat tarihçisi Mısır devletinin kuruluşunda elit hakimiyeti modelini savunurken, birkaç bilim insanı böyle bir görüşü öne sürüyor. Bunun neden böyle olduğunu araştırdım ve bugünün tarihçilerinin kabul edilebilir tarihi model tipleriyle yapacakları çok şey olduğu sonucuna vardım. Kimse böyle bir tarih anlayışı Nazi politikalarının kalbinde yatarken, “süper ırk” tarihinin savunucusu olmak istemez. Dahası antropolojik tarih akademik çevrelerde yeni moda. Bu türden antropolojik modeller uygarlığın gelişiminde genellikle yavaş bir evrimsel değişimi öngörüyor. Hızlı ve şiddetli olaylar antik-dünya tarihinde artık tatmin edici mekanizmalar olarak görülüyor fakat burada Mısır’ın kuruluşu hikâyesinin başlangıcında dile getirdiğim bir soruya geri dönüyoruz: sadece modern bakış açısının, önceki araştırmacıların bizimkinden farklı bir dünyada öne sürdükleri görüşlerine karşı olması sebebiyle kendimizi tarihi gerçeklikten uzak tutabilir miyiz? İçizimden çok azı bugün Petrie, Derry yada Emery gibi düşünecektir. Fakat “Hanedanlık İrki” veya “süper ırk” gibi terimler onlara aittir. Bunlar politik görüş ve dilin terminolojisidir, kullanımları geçmiş olayların tarihi gerçekliğini yadsımaz. Bu arkeologların keşfettikleri deliller, kendi politik görüşleri sebebiyle değerinden bir şey yitirmemiştir. Bu kitabın amaçlarından biri de modern şüpheli yaklaşımın getirdiği dengesizliği giderip delilleri yeniden değerlendirmektir. Eğer bu açık bir zihinle yapılırsa inanıyorum ki yabancı bir elitin aslında Nil vadisine göç ettiği ve bu deniz maceracılarının torunlarının firavunik devleti başlattığı sonucuna direnmek zor olacaktır.

Bazı Mısırologların İkinci Dünya Savaşı sonrası yazılarının bir sonraki nesle neden böyle nahoş görüldüğü yeterince ortadadır. Fakat ne yazık ki bilimde sıklıkla görüldüğü gibi dili düzenlemekten ziyade kanıtlarla belirtilen modeli devam ettirirken, sarkaç kendi kaçınılmaz dönüşünü karşı tarafa doğru sürdürecektir. 1970’lerde eğilim uzak geçmişin etkisi gözden

kaybolmuş fetih ve istila hareketlerini reddetmek veya önemsiz görmektir. Antik tarihi olayların birçoğu ya önemsizleştirildi ya da reddedildi. Manetho tarafından kendi ülkesinin tarihi için travmatik bir olay olarak nitelenen Mısır'ın Hiksos fethi, yabancıların doğu Delta'sına aşamalı ve barışçıl şekilde sızması olarak görülmeye başlandı; Yunanistan'ın Dorian istilası, antik yazılara göre bizim inanamayacağımız kadar dramatik ve ileri gitmiş bir olaydı; Mısır'ın III. Ramses zamanında Deniz İnsanları tarafından istila girişimi, ufak bir çatışmadan daha öte bir şey değildi; ve benim Bir Zaman Testi'nde vurguladığım gibi İsraililer tarafından Vadedilmiş Topraklar'ın Fethi -Yeşeya kitabında anlatıldığı gibi- hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Böylece modern yaklaşım tatsız çatışmaları önemsizmiş gibi gösteriyor -özellikle de "barbarların" "uygarlaşmış" halklar üzerindeki zaferlerini- yada kanıtları yok sayıyor. Fakat arkeoloji çatışma ve istila kanıtlarını nadiren gün yüzüne çıkarıyor. Şehirlerin yakılması belki de savaşın göstergesidir (sıklıkla alternatif açıklamaları olmasına rağmen) fakat peki ya kanlı savaşlar?

Suziana kaynaklı bu mühür, zarar görmüş olmasına rağmen, Mısır'a gelen en az bir elit grubun kökenine dair önemli bir ipucu taşıyor. Hilal sembolünün ardında duran figüre yakından bakın. Eğer oyma sanatının bu örneği Mısır'da bulunmuş olsaydı, (yanda) Yukarı Mısır uzun beyaz tacını giyen figürü bir firavun olarak tanımlamakta tereddüt etmezsiniz. (after P. Amiet, 1961, pl. 17:282).

Görece daha yakın zamanlarda yaşanmış ve tarihi olarak kabul edilmiş birçok çatışma arkeolojik kayıtlarla tasdik edilmemiştir. Savaşlar doğaları gereği geçicidir. Büyük bir şiddetle ortaya çıkarlar fakat çatışmanın yaraları zaman geçmeden doğa tarafından kapatılır ve oluşan yaralar sadece insan hafızasında iz bırakır. Flanders'in gelincik tarlaları bunu kanıtlıyor. Yazılı kayıtların yokluğunda 1915-19 arasındaki büyük savaşa dair hangi arkeolojik kanıt dört bin yıl sonrasına kalacaktır?

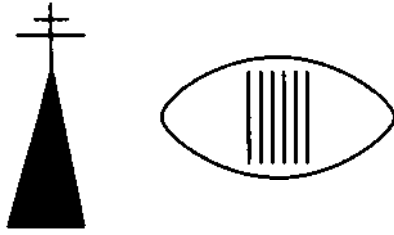
Tarihçiler uygar Avrupa'ya yönelik Hun ve Moğol istilasını kabul ediyorlar fakat diğer yandan neden eski tarihlerdeki benzer çatışmaların antik yazarlar tarafından kaydedilen kayıtlarını görmezden geliyorlar? Bu durum ne yirminci yüzyıl faşizmini silebilir ne de modern savaşlardaki barbarlığı inkar edebilir. Yine Bosna ve Kosova bunu doğruluyor. Tarihçilerin diledikleri tarihten itibaren almak istedikleri zamana uzanan yakın tarihimiz bize, insanın hep karaya ait bir yaratık olduğunu ve yeni yerler, mineral zenginlikler ve doğal kaynaklar arayışında olduğunu kanıtlıyor. Bunlar sıklıkla askeri güçle yada daha üstün bir askeri teknolojinin uygulanmasıyla kazanılıyor.

Eğer bu modern dünyamıza ait kaçınılmaz bir gerçeklikse, bu durumda antik çağların vahşi doğasına dair gerçekliği kabul etmekte zorlanmamamız gerekiyor. Eski dünyada çocuklar tanrılara kurban ediliyordu; krallar kendilerine kurban edilenlerle çevrilmiş bir şekilde gömülüyordu; firavunlar savaşların yerel halk için yeniden sahnelenmesi törenlerinde tutsakların kafataslarını parçalıyordu; tüm şehirler yerle bir ediliyor nüfusları şu yada bu tanrı adına boğazlanıyordu; ve uygarlıklar daha az "uygar" fakat daha üstün bir askeri teknolojiyi keşfedecek kadar şanslı komşularının kurbanı oluyordu. Sağduyu bize Mısır'ın firavunluk uygarlığın şafağında teknolojik olarak üstün bir yabancı elit tarafından istila edildiği önerisinde tarihin doğal akışına aykırı hiçbir şey olmadığını söylüyor ve arkeolojik kanıt gerçekten böyle bir istila hipotezini destekliyor.

Kitabımın 9. ve 10. bölümlerinde büyük ölçüde Nil vadisine yabancı göçmenlerin geldiklerine dair arkeolojik ve sanatsal kanıtları gösterdim. Peki Mısırlılar ilkel atalarının kendi anayurtlarının dışından geldiklerine inanıyorlar mıydı? Bu türden bir soruya Mısırologlardan gelen acil yanıt şüphesiz hayır olacaktır; Mısır edebiyatında böyle bir geleneğe atıfta bulunan hiçbir şey yok. Bu anlayış 150 yıllık geçmişinin çok büyük bölümünde geçerli bir anlayış oldu. Fakat şimdi yeniden düşünmenin vakti gelmiş durumda. II. Nakada'da yeni gelenlere dair arkeolojik kanıtların gücüne bakılırsa, belki de Mısır'ın en eski tanrılarını kuşatan efsanelere bakmalıyız. Bana göre işte tam da burada Mısır'ın firavunik kökenlerine, yani geniş okyanus ötesindeki uzak kökenlere dair bir iz bulabiliriz.

Bu durumda şimdi hanedanlık öncesi Horus Takipçileri eşliğinde onların ada evlerine geri dönme zamanıdır, böylece "İlk Zaman"ın yaratıcı tanrısının ilk tapınağının kuruluşuna şahit olabiliriz.

KURUCULAR

Mısırologlar daima doğal bir şekilde yaratılış mitlerinin Nil vadisi çevresinde ortaya çıktığını düşünmüşlerdir. Fakat ben onların bu uzun süreli inançlarında yanılmış olabileceklerini sanıyorum. Nun sularının dışında yükselen ilkel tepenin yeri Mısır'da değil, tanrıların asıl ana vatanındaydı.

Edfu'nun Horus'u

Bu kitabın birçok okuyucusu Edfu Tapınağı'nın kule sütunları önünde durmuş olacak ve Mısır'ın Helenistik hükümdarlarının başarıları önünde hayrete düşeceklerdir. Antik Mısır tapınakları içinde Edfu en iyi korunmuş olanıdır. Bugün görünen yapı M.Ö. 237 yılında III. Ptolemi (I. Euergetes) ile başladı ve tamamlanması yüz otuz iki yıl sürdü. Açılış seramonisi M.Ö. 105'te 10 Eylül günü gerçekleşmiştir.

Horus'un Edfu'daki tapınağı gerçekten etkileyici bir çabanın sonucudur, fakat tapınak bu noktada inşa edilen ibadethanelerin de sonucusudur. Son yıllarda büyük açık avlunun taş blok döşemeleri, yüzeyin turistik trafiğe dayanabilmesi için kaldırıldı. Sürpriz bir şekilde taş döşemeler çok daha eski bir yapıda yeniden kullanıldı. Alt taraflarında İkinci Ara Periyod'da (Yaklaşık M.Ö. 1632-1194) tarihlendirilen iyi şekilde oyulmuş rölyefler

bulunuyordu. III. Ramses tarafından inşa edilen ve gün yüzüne çıkarılan sütunlu bir girişin kalıntıları, tapınağın bugünkü güneyden kuzeye doğru hizalanışından ziyade doğuya yöneldiğini gösteriyor.

Gök tanrı Horus, kanatlı güneş diski Harakti [(Doğu) Ufku'nun Horus'u] ile kendi güneşsel doğasını vurgulayarak, Edfu ile yakından ilişkilendiriliyordu. Bu yüzden Yunanlılar bu yeri kendi güneş tanrıları Apollon'a atfen Apollinopolis diye yeniden isimlendirdi. Horus'un karısı, tapınağı kuzey Teb'deki Dendera'da bulunan inek-tanrıça Hathor'du. Edfu takvimindeki en önemli festival, Horus'la Hathor arasındaki kutsal evliliğin yeniden sahnelendiği ve tanrıça heykelinin Dendera'dan Edfu'ya kutsal evlilik ayinini icra etmek için nehir yoluyla getirildiği yıl dönümüydü. Bu aynı Sümerlerdeki tanrıların, birbirlerinin tapınaklarına gemilerle karmaşık kanal ve nehir sistemleri üzerinden yolculuk ettikleri dinsel seramonilere benziyor.

Horus ve Hathor arasındaki ilişki oldukça ilginçtir çünkü Hathor ismi "Horus'un Evi" anlamındadır ve bu Hathor'un, Horus'un çıktığı kaynağı temsil ettiği imasını içermektedir. Bu durumda Hathor'un, hem Horus'un annesi hem de karısı olduğu ile ilgili açık çelişkiyi nasıl açıklayacağız? Bunu ikinci bir Horus'a başvurarak yapacağız. Genç Horus: Hathor ve Büyük Horus'un oğlu ve babasının tacının mirasçısı. Bu kavram firavunluk krallığının kalbinde yatıyor -Horus kralları silsilesinin meşruiyeti- orijinal Horus kralın ayak izlerini "takip edenlerin" kalbinde. Hükmeden kral, büyük Horus'un insan şeklindeki tezahürüdür; kraliçe (mirasçının annesi) Hathor'dur ve mirasçının kendisi ardıllarından önce Genç Horus'tur. Mısırlılar I. Hanedanlık'teki asıl Horus kralların, Horus olarak bilinen orijinal tanrı-kralın soyundan gelen hükümdarlar silsilesi olduğuna inanır.

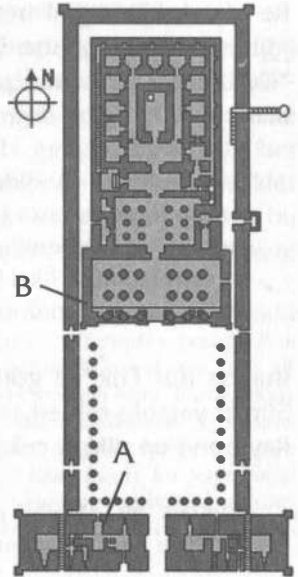
Edfu'nun büyük tapınağının kutsal salonlarında duvarlar tipik Ptolemaik Periyod'dan rölyeflerle kaplı; firavunlar tanrıları kucaklıyor, kutsal mabedin ardında kutsalların kutsalının içinde

ritüeller icra ediyor, tütsüler yakıyor, meyve, sebze ve et sunularında bulunuyor. Fakat burada çok daha uzak bir geleneğe “İlk Zaman” yada “İlkel Çağ” (Mıs. sep tepi) döneminden bir geleneğe giden görüntüler mevcut.

Şebtiu’nun Gelişi

Tapınağı çevreleyen duvarın güney bölümündeki iç yüzünde, dünya üzerindeki ilk kutsal yerin kuruluşu ile ilgili bir tasvir bulunuyor.¹ Burada “Tod ve Yedi Bilge” olarak adlandırılan ilkel tanrılar meclisinin, “Büyük Taht” (Mıs. set weret) diye anılan mitsel bir tapınağın kuruluş ritüellerine katıldığını görüyoruz. Yedi Bilge’ye ayrıca Va (Uzak) ve Aa (Büyük) isimlerinde iki bilinmeyen ilah eşlik etmektedir.

Pronaos’un batı duvarının dışında bulunan başka bir tasvirde Va ve Aa’ya eşlik eden altı değişik ilah görüyoruz. “Horus’un Yüce Tahtı” (Mıs. vetjeset-Har) diye adlandırılan bir yerde “Djeba” (kamıştan yapılan bir kürsü) üzerine konmuş şahin Horus’un arkasına oturtulmuşlar. Djeba’nın kutsal çevresi ilahların kutsal dinlenme yerini işaret ediyor. Şahin, kral figürünün ardında iken, kralın kolları bir tapınma hareketiyle yukarı kalkmış halde duruyor. Bu örnekte firavunlar mavi savaş tacı takıyorlar. Bu ikinci tasvire eşlik eden metin altı ilahı “Kıdemli Olanlar”,

Edfu tapınağının planı ve iki Şebtiu tasvirinin bulunduğu yerler: (A) avlu duvarının iç yüzü, (B) pronaos’un dışı, batı tarafı.

“Tjenen’in (Yükselen) Çocukları”, “Yaratıcı’nın Oğlu”, “İlkel Çağın Yüce Ruhları”, “Bilge Kardeşler”, “Kurucu İlahlar” ve “Agust Şebtiu” olarak anmaktadır. Metin daha sonra ilahlar Va ve Aa’yı anlatmaktadır.

Aralarından ikisi onların lider(ler)idir, (isimleri) Va ve Aa, Saldırı Adası’nın Tanrıları. Onlar bu yeri kuran ve burada Re ile birlikte ilk kez var olan iki tanrıdır.²

Va ve Aa başka yerlerde “Kutsal Yoldaşlar” (Mıs. tesvy netjer-ib) olarak adlandırılıyorlar. Burada Re olarak anılan ve Va, Aa ile diğer ilkel tanrılar tarafından tapınılan üstün bir tanrı ortaya çıkıyor. Fakat Edfu metinlerinin çok daha geç bir dönemden geldiğini hatırlayın.

Tüm eski dini metinler, Mısırlıların ilkel yaratıcı tanrısı önceleri aslında Atum, daha sonra Re-Atum ve son olarak da Re olarak bilindiğini net bir şekilde ortaya koyuyor. Gerçekte güneş-tanrı Re yaratıcı-tanrı Atum’la aynıdır ve aynı zamanda “İlk Kadim Tanrı” (Mıs. pauty tepy) diye adlandırılır ve şöyle de bilinir:

... o geçmişte var olduğunda dünyayı yarattı, emsali bulunmayan Yegane Eşsiz Olan, kendi (çömlek) tekerleği üzerinde dünyayı şekillendirdi, insanı yarattı, tanrılara hayat verdi, Evrenin Efendisi, İlkel Dünyanın Hükümdarı, İlk Kadim Tanrı, İlk Yaratılanlardan önce de vardı.³

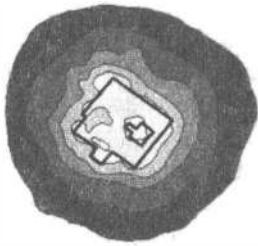
Burada bizi Enki’ye götüren ve insanın kilden şekillendirildiği Sümer yaratılış mitleriyle başka bir bağlantı daha buluyoruz. Eve Raymond’un dikkat çektiği gibi:

Dünyayı bir çömlek tekerleği üzerinde şekillendirme fikri temelde Edfu kayıtlarının ideolojik arka planına yabancısıdır.⁴

Bu Mısır'da hayatta kalan bir Mezopotamya teolojisi kalıntısı mıdır? Bekli, fakat biraz daha derine indiğimizde çok daha fazlasını bulacağız.

Va ve Aa isimleri açık şekilde sıfatlar yada lakaplardır, muhtemelen bunların gerçek kimliklerini asla bulamayacağız. Onların süper insan niteliklerindeki yarı-tanrı varlıklar oldukları kabul ediliyordu. Onlar aynı zamanda sadece Mısırlı kaynağımızda Şebtiu yada “Üst Varlıklar” diye bilinen bir ilah ailesinin üyeleridir.⁵ Bu Üst Varlıklar Edfu'da büyük ölçüde saygı görüyordu. Onların Djeba'daki Horus kutsal yerleşkesinin kurucu ataları olarak ilahlaştırılmaları sonraki Ptolemaik tapınak festivaleri ve ritüellerinde önemli bir rol oynadı.⁶ Peki bu orijinal tapınak nerede? Djeba neredeydi? Mısır'da mıydı? Yada firavunluk uygarlığın kökenleri hakkında şimdiki bilgilerimiz dahilinde bu ilk kutsal mabedi Mezopotamya'da mı aramalıyız. Yine keşiflerimiz ışığında, Mısır dilindeki sep tepi –“İlk Zaman”- deyimini tufandan önceki altın çağı kastediyor olabilir mi?

Mısır yaratılış mitolojisinin geleneksel açıklaması ile ilgili hep kuşkucu olmuştumdur. Nil vadisinde Nun sularından yükselen ilkel bir tepeye dair hikâye tamamıyla doğal görünmesine rağmen, bu bana bir şekilde yanlış gibi geliyor. Evet vadi her yıl su baskınları yaşıyor ve sular çekildiğinde küçük tepecikler oluşuyor. Fakat tam olarak dikkat edilmesi gereken nokta bu bir döngüsel bir olay ve her yıl gözleniyor, halbuki Nun kausun

Orijinal Eridu adası, merkezinde Derinlik Tapınağı ile birlikte. Üzerinde tapınağın inşa edildiği daire şeklindeki kumul tepe, tatlı göl sularında yetişen sazlarla kaplı. Burası sonuç olarak Aşağı Deniz'e açılıyordu. İlk tapınak basit bir mabetken yüzyıllar içinde esas cephesi içe yerleştirilmiş büyük bir yapı haline aldı. Sonuçta ziguratın prototipini oluşturdu. Bu muhtemelen Babil Kulesi efsanesinin temeliydi.

sonsuz sularını temsil ediyor. Kutsal ilk tepenin ortaya çıkışı tek başına bir olaydı. Şimdi hikâyeyi antik Sümer bataklıklarına uyarlayın; bu durumda mitolojik konsept çok daha iyi uyuyor. Eridu kum adasının abzu gölünün tatlı suları ile çevrili olduğunu düşünün – işte burası Denizlerin Tanrısı'nın evidir. İlk tapınağın buraya deniz yoluyla gelenler tarafından bu ada üzerinde yükseltildiğini hayal edin. Bunlar adayı keşfeden ilk insanlar ve tufan öncesi Sümer'in ilk sakinleri olacaklardır. Asıl kutsal mabedin adayı çevreleyen kamışlardan inşa edildiğini düşünün. Tüm bunlar Mısır yaratılış mitiyle mükemmel şekilde örtüşüyor.

Edfu yazıtları anlaşılması oldukça güç metinlerdir ve bir kutsal adadan daha fazlasını, en azından iki kuruluş çağını işaret eder. Çek Mısırolog ve Edfu uzmanı Eve Reymond (önceki soyadı Jelinkova idi) kuruluş yazıtlarındaki tüm metinlerin “Şebtiu'nun yaratıcıların ilk neslinden olmadıklarına işaret ettiğini” öne sürüyor.⁷ Onlar tanrıların çocuklarıydı ve asıl üst varlıkların soyundan geliyorlardı.

Edfu kuruluş mitini anladığımı kadariyle adı geçen iki yer var: (a) büyük tanrıların asıl tapınağı ve (b) daha sonra ölü tanrıların gömüldüğü ve ruhların ikamet ettiği bir ada. İlki “Ataların” krallığıdır – asıl İlk Gelenler; ve ikincisi ise Şebtiu'nun, şahinin Djebası olarak kurduğu yerdir.

Öne sürmekte olduğum şey Edfu'daki kuruluş metnlerinin, uzak bir geçmişten ataların ve Horus'un takipçilerinin anısının bir parçasını oluşturduğudur. Bu kısa metinler, Şebtiu Mısır'a gelmeden çok uzun bir süre önce, altın çağda inşa edilmiş dünya üzerindeki ilk tapınağın bulunduğu kutsal adanın kurulması ile ilgili kayıtları içeriyor. Yüzyıllar sonra ilk gelenlerin torunları ikinci bir adada geçici olarak kısa bir süre kaldı, bu adaya Edfu geleneğinde “Kutsanmış Ada” deniyordu.⁸ Ada Horus Takipçileri'nin Nil vadisine olan denizaşırı yolculuklarında kullandıkları rota üzerindeydi.

Edfu kuruluş metinleri “İlk Çağ Tepeleri'nin Tarifi” (Mıs.

sesher iaut en paut tepet) isimli antik bir bilgelik kitabından alıntı olduklarını açık şekilde belli ediyor.⁹ Kitabın “bilgelerin sözlerini” kaydettiği söyleniyor. Fakat bu mitolojik gelenek yalnızca Edfu rahiplerinin yaratımı değildi.¹⁰ Raymond’ın söylediği durumun böyle olduğu ile ilgili ipuçlarına birkaç Mısır tapınak yazıtında rastlandı.

Yaratılışın gerçekleştiği ülkenin, aynı zamanda “Karnak Yaratılış Miti”nden alınacak bir pasajla Atalar’ın mekanı olduğu anlatılabilir. “Kaynağın bulunduğu yer” “Ataların mekanı” sataudur. Aynı geleneğin Filae Tapınağı’ndaki metinlerde de var olduğu biliniyor. Burası Ptah’ın kurduğu, insanların “Dünyanın Başlangıcı” dediği ve Osiris’in dinlendiğine inanıldığı mezarın da bulunduğu “Kutsal Topraklar”dır.¹¹

Olayları teorik bir planda birleştirecek, bu şekilde anlatılan şeylerin, ilk çağdaki ilkel tapınağın ve daha sonraki zamanlarda da şahin tapınağının Edfu mitine uyacağına inanıyorum.

Altın Çağ Tapınağı

İlk Gelenler (Mıs. pautyu-tepyu) “Tanrının Yüce Tahtı” isimli bir yerden geldiler. İnaniyorum ki burası Eridu’nun büyük tapınağıydı (yada eski zigguratıydı). Büyük ilahlar “İlk Gelenleri Yaratan Atalar’dı (Mıs. tepyu-a)” ve “Atalardan İlki” dünyayı yaratan ilahın kendisiydi.¹² Sümer’deki yaratıcı-tanrının ismi, Enki’nin, “Dünyanın Tanrısı” anlamına geldiğini hatırlayın.

Mitin başlangıcında Nun’un sularıyla çevrili bir adayı Ataların kolonize ettiklerine şahit oluyoruz. Burada ilk tapınağı kuruyorlar. Bu tapınağın nerede bulunduğunu zaten biliyoruz. Bir kez Horus’un Takipçileri’nin asıl yurdunun antik Mezopotamya olduğu anladığımızda, hemen güney Sümer’in kamışlı batakl-

lıklarında kurulu Eridu'nun kumullarına çekiliyoruz. Edfu metinleri daha sonra üzerinde yerleşim bölgeleri yaratılmış, merkeze uzak bir adadan söz ediyor. Bizim modelimizde bunlar güney bataklıklarında, üzerlerinde ilk Sümer şehirlerinin -özelde ise Ur ve Uruk'un- kurulduğu sayısız kum-kıyılarıdır. Bu durumda Mısır yaratılış miti, İnsan'ın erken dönem tarihindeki bu önemli olayı kaydeden belki de tek yazılı kaynaktır. Günümüze kadar gelen Sümer kaynakları ise bize yalnızca Eridu'daki ilk tapınağın dilsiz arkeolojisini ve Ubaid çömleğinin Kurucular'dan geriye kalan kırık parçalarını bırakarak sessiz kalıyor.

Edfu metinlerinin tek kaynağımız olduğunu söylüyorum fakat aynı zamanda bize Kurucular'ın Kitab-ı Mukaddes'teki isimlerini sağlayan Yaratılış kitabına da sahibiz. Bu en erken yerleşkeye -ilk şehre- muhtemelen İrad adının verildiğini söylemiştik. İrad, Enoş'un oğludur ve adı “dağlardan aşağı inen kişi” anlamındadır.

Burada birleşen mitolojilerden süregelen bir hikâye ortaya çıkıyor: Tanrının “oğulları”nın, dağlardaki atalarının yurtlarından, tufan öncesi (İlk Çağ) insanının yeni evi olan küçük bir adanın bulunduğu bataklıklara adım adım inışı ile ilgili hikâye. Bu Sümer ve Yaratılış mitolojisinin her ikisinin de bir bölümünü oluşturuyor fakat Mısır yaratılış miti yalnızca “İlk Gelenler”le birlikte başlıyor ve burada cennet dağlarındaki erken Adenik çağla ilgili herhangi bir anı bulunmuyor.

Güneş Tanrı Utu/Şamaş'ın Larsa'daki kutsal tapınağını gösteren sembol; Sümer mühürlerinden alınmıştır. Güneş diskli hilal, mihrabın yada tabanında su bulunan tapınak kulesinin üzerindedir.

Güneş tanrı Utu'nun (Akd. Şamaş) sembolü olan güneş diskli hilal – tam olarak çöl kayalarında ve II. Nakada çömleklerinde bulunan sembol. Aşağıdaki işaret ise bunun çivi yazısı versiyonu (saat yönünün tersine doksan derece döndürülmüş hali).

Eridu tapınağını bir önceki bölümden ziyade burada betimlemeyi uygun gördüm, çünkü bu büyüğü yer Mısır mitolojik perspektifinde görüntülenmeli. Iraklı kazıcıların firavunik efsanesinin Kurucu-Tanrıları'nın yükselttiği yapıları gün ışığına çıkaracağını hayal edin.

Tel Ebu Şahreyn arkeolojisini ortaya çıkaran Fuad Safar'a göre ilkel Eridu, Körfez'in tuzlu suyuna ilerleyen bir tatlı su bataklığıyla çevrili, küçük, kabaca dairesel ve kumul bir adaydı.

Bir zamanlar, belki de M.Ö. altıncı bin yıla yakın bir zamanda ilk insan yerleşkesi, günümüzde Tel Ebu Şahreyn denen yerde kurulmuştu. Yerleşke için seçilen bölge rüzgarın sürüklediği kumlardan oluşan yüksek bir kumuldu ve muhtemelen bir zamanlar Arap Körfezi'nin başında bir gel-git gölü olan geniş bataklıkta yerleşim için uygun bir adaydı.¹³

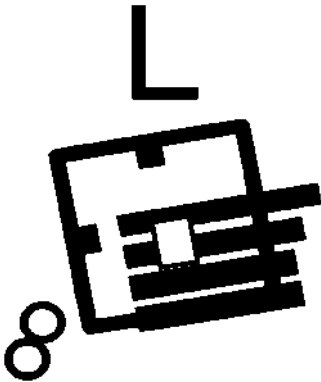
İlk Gelenler bu yere tekneyle ulaştılar. Mısır metinleri “Atalar”ın adaya Nun'un ilkel sularının dışından ulaştıklarına atıfta bulunuyor. Bataklığın yeni gelenleri, beraberlerinde Ubaid Periyodu'nun başlangıcını gösteren kendi karakteristik çömleklerini de getirdiler.

Ada sakinleri geldiklerinde zaten kendilerine ait gelişmiş bir kültüre sahiptiler ve belirgin bir şekilde daha önce güney Irak'ta keşfedilmemiş bir boyanmış çömlek sınıfıyla karakterize ediliyorlardı.¹⁴

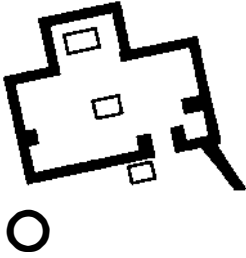
Kutsal Eridu yerleşkesinin başlangıcında, Sümerologların tanrı Enki/Ea'ya affettikleri basit bir mabet vardı. Midyanitlerle bağlantısı sonucu Musa tarafından daha sonradan İsraililere yeniden sunulan Ea eğer Ya (hova) olarak tanımlanırsa, Kitab-ı Mukaddes bağlamında mükemmel bir anlam ortaya çıkıyor.

İlk yapıldığında basit mabet muhtemelen kamışlardan yapılmış ve yine kamış avlu duvarlarıyla çevrelenmişti, fakat hemen sonrasında alçak paralel tuğla duvarlar (belki de yerleşkeler) avlu içerisine inşa ediliyordu. Bu duvarların hemen üstünde, inşa ediciler üç metre kareden küçük tuğladan bir tapınak yükselttiler.

Yapının en erken izleri el değmemiş kumdan birkaç santimetrelilik inşaat artığıyla ayrılıyor. Bunlar iyi-yapım dikdörtgen liben tuğlalarıyla inşa edilmiş bölük pörçük duvarlardı. Bu nedenle ada sakinlerimizin beraberlerinde gerçekten gelişmiş bir yapı bilgisiyle geldiklerini korkusuzca öne sürebiliriz. Buna karşın bölgede üç belirgin işçilik seviyesine karşılık gelen bir süre boyunca geçici bir ikametten sonra, onları, tekrardan dikdörtgen liben tuğlalardan, fonksiyonu dini bir mabet yeri olan bir bina inşa ederken buluyoruz.¹⁵

Sümer'deki en eski mabet-tapınak. Eridu'daki 17. Tapınak merkezinde bir sunu masası ve dışında iki tahıl ambarı ile birlikte basit bir kare yapıydı. Binanın kerpiçten duvarlarının altında kazıcılar belki de bir çeşit yerleşkenin parçası olan dört alçak paralel duvar buldular.

Eridu 16. Tapınağı hemen ilk tapınağın üzerine inşa edilmişti. Bu arka duvarında bir mihrap yada kürsü için derin bir oyuğa sahip olan biraz daha karmaşık bir yapıydı. Tapınağın tabanında, Enki'ye, tatlı su tanrısına adanmış sunuları gösterecek şekilde balık kılçıkları bulundu.

17. Tapınak olarak bilinen bu daha sağlam bina -merkezindeki sunu platformuyla- Sümer'de inşa edilen, bilinen ilk dini yapıydı. 17. Tapınak'ın hemen üstünde Iraklı arkeologlar 16. Tapınak denen daha da özenle yapılmış bir yapı buldular. Bu, arka duvarında içinde tanrının sembolü yada heykelinin durduğu bir oyuğa sahipti. Bu oyuğun hemen önünde kurban sunuları için başka bir sunu masası vardı.

Sonuç olarak Ubaid çömlekçilik çağı olarak belirlenen uzun dönem boyunca Eridu tapınağı daha büyük ve karmaşık bir yapıya dönüştü ve duvarları hem Sümer'de hem de Mısır'da şahit olduğumuz, iyi bilinen iç-cephe mimari stilinde örüldü. Son safhada tarih öncesi tapınağın üzerinde kendisini çevreleyen bölgeye hakim, muazzam bir platform yükseliyordu. Eridu'daki 1. Tapınak tüm standartlarda gösterişli ve dikkat çekici bir anıt olmalıydı. Uruk Periyoduyla birlikte Eridu tapınağı Mezopotamya'daki en kutsal yer olmuştur.

Sonrasında aniden Eridu'nun adası bilinmeyen fakat dehşet verici bir kadere boyun eğdi.

...Uruk Periyodu... öyle görünüyor ki bölgenin tamamen terk edilmesi gibi bir olayla sonuçlandı. ...Hemen hemen inanılmayacak kadar kısa bir zamanda çekilen kumlar tapınak kompleksinin ıssız binalarını doldurdu ve bir zamanlar zengin ve küçük topluluğun tüm izlerini yok etti. ... Bu noktada yaptığımız kazılar sonucu bildiğimiz kadarıyla bölgenin tarihinde önemli bir ara mevcut. ... Jemdet Nasr çağı

... Eridu'da temsil edilmemiştir. Erken Hanedanlık Dönemi boyunca Enki'nin Eridu'daki mabedinin zenginliklerinin aşırı derecede alçak bir seviyeye gerilediğini öne sürmek için de nedenlerimiz mevcut. Aslında bu dönemden kalan tek şey, tepenin eğimleri üzerinde, şimdilerde tarih öncesi mabedin kalıntılarını temsil eden belirtilerdir; bir şekilde fakirleşmiş kutsal yer hâlâ tepenin zirvesinde duruyor.¹⁶

Sadece III. Ur canlanmasıyla Eridu'daki büyük mabet daha önceki şanına yakışır şekilde restore edildi.¹⁷

Peki, ne olmuştu? Bunu kimse bilmiyor. Mezopotamya literatüründe kutsal mabedin terk edilmesi ile ilgili hiçbir şey bulunmuyor; belki de Mısır'daki İlk Gelenler'in kaderiyle ilgili efsane, arkeolojik kayıtlarla ortaya çıkarılan tarihi yapbozun kaybolan parçalarının yerini doldurabilir.

İlkel Zaman Mısır kutsal adasına verilen isimler arasında "Saldırı Adası" (Mıs. iu titi) ve "Savaş Adası" (Mıs. iu aha) isimleri var; her ikisi de orada büyük bir savaşın yer aldığını gösteriyor.¹⁸ İlk Gelenler'in adası, yerel halkla yabancı istilacılar arasında çıkan çatışma sonucu saldırıya uğramış ve harap mı edilmişti?

Bahsettiğimiz uzak çağa baktığımızda bu ilk efsanevi savaşın net bir fotoğrafını hiçbir zaman çıkaramayacak olduğumuzu söylememe gerek yok, fakat Basra Körfezi kıyısında yer alan Eridu'nun denizden gelen bir istila ile sarsılmış olması tamamen mümkün. Burası birçok bakımdan Mezopotamya'nın ilk şehriydi. Sadece ilk "cennetten gelen krallık" değil aynı zamanda denizden ulaşılabilen ilk yerleşim yeri idi. Aslında burası İki Nehir Ülkesi'nin girişindeydi.

Daha önceden Sümerce konuşan halkın tam olarak güney Mezopotamya'ya girdiği sırada süregelen bir çatışma olduğuna dikkat çekmiştik. Burada "Sümer Problemi"ni çözecek sadece bir seçenek var. Belki de etnik Sümerler gemileri içinde isti-

lacı göçmenler olarak doğudan geldiler ve yönetimi yüzyıllar öncesinde Suziana ovasından bataklıklara göç eden yerli “İlk Olanlar”dan aldılar. Sahip olduğumuz bilgiler bize bölgede bir zamanlar (Sümer öncesi) ilkel bir dil olduğunu söylüyor ki bu, alüvyal ovanın iki büyük nehrinin isminde örneğini buluyor ve bu bizi Adem’in ilk torunlarının ana diline olabildiğince yakınlaştırıyor.

Göç eden etnik Sümerlerle süregiden bir çatışma acaba İlk Olanlar için yeni ufuklara açılmanın bir işareti miydi? “Denize giden” Meskiakaşer yani Kitab-ı Mukaddes’teki Kuş, denizci öncülerin lideri olabilir miydi? Aslında o ve beraberindekiler Şebtiu olarak tanımlanabilir mi? Bu konuda çok az ilerleyebiliyoruz fakat Mezopotamya göçü ile ilgili tarihi bir mekanizma ancak Yaratılış, Sümer ve Mısır efsaneleri ile kurulabilir. Bu durumda bakalım Edfu metinlerinden daha başka ne öğrenebiliyoruz.

Eridu’daki asıl kutsal tapınak bölgesinin terk edilmesinin ardından, Djeba isimli yerde bir ikinci kutsal mabedin kurulmasıyla Edfu hikâyesine yeniden dahil oluyoruz. Tel Ebu Şahrayn’daki arkeolojik kazılardan bildiğimiz kadarıyla Eridu tapınağı tarihi periyoda kadar hiçbir zaman yeniden inşa edilmemişti ki bu Mısır efsanesine uymaktan çok uzak. Bölge birkaç yüzyıl boyunca tam bir harabe olarak kaldı. Bu nedenle Şebtiu’nun yeni yerleşkesi için tamamıyla farklı bir yere bakmalıyız. Peki, bu ikinci mitolojik tapınağın yeri ile ilgili ne biliyoruz?

Bu kutsal bölge aynı zamanda bir adadaydı ve bu kez yerin ismi “Kutsal Ada” idi. Tapınağın kendisi ise “Horus’un Yüce Tahtı” olarak adlandırılıyordu, “Kanat’ın Hükümdarı’nın Asıl Mekanı”. Bu yerin başka bir ismi daha var; “Ortaklığın Birleşme Yeri” (Mis. bu sema djasu) ki bu güçlerin yada ittifakın bir çeşit birleşmesi anlamındadır. Ada sanki çok daha büyük bir amaç için sıçrama noktasıdır.

Şimdi hikâyenin parçalarını Sümer geleneğinden toplayıp birleştirelim. Sümer Kral Listesi’ne göre Meskiakaşer “güneş-

tanrı'nın (Utu) oğlu"ydu. Meskiakaşer aslında bir güneşe tapan mıydı? Mezopotamya tufan hikâyesinde tufanın getirdiği karanlığın ertesinde dünyaya ışığı, sıcaklığı getiren Utu'ydu ve Ziusudra'nın önünde secdeye vardığı tanrı buydu. Buradan Meskiakaşer'in (Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş, Ham'ın oğlu) ilk Horus-kral (şahin gök-tanrı kültü ayininin katılımcısı) olduğu hipotezi ortaya çıkıyor.

Elimizde Hint-Avrupa dünyasından kuşkuya yer bırakmayacak sıra dışı bir paralellik bulunuyor. Nuh'un üçüncü oğlu Yafet, Hint-Avrupa ırklarının başka bir deyişle Yunan, Hitit ve Hindistan Vedik kültürünün onlara ismini veren atasıydı. Yafet Yunan mitolojisinde İapetos, cennetin ve dünyanın oğlu, Sanskrit'te de onun ilah babası Pra-Japati (Yafet'in Babası) güneş ve yaratılanların tanrısıdır.¹⁹ Böylece Yafet aynı zamanda güneş tanrıyla yakından ilişkilendiriliyordu. Kitab-ı Mukaddes dışı kanıtların çoğu tufan sonrası neslin güneşe tapanlar olduklarını gösteriyor.

Kutsanmışların Mekanı

Kutsanmış adanın üzerinde Şebtiu "İlk Büyük Tepe Mezar"ı inşa etti ve bu aynı zamanda "Işık Saçan'ın Tepe Mezarı" olarak da biliniyordu. Bu büyük ilkel mezarın etrafında bizim "Tepe Mezarların İlki" diye adlandırdığımız fazladan tümölüsler inşa edilmişti ve bu durum başka tümölüslerin daha sonraki bir zamanda inşa edildiğini varsayıyor.

Peki neden bu ilk mezar tepelerinin ilkel okyanusun sula-rından yükselen kum tepeleri değil de (ki bu Mısırologların yaratılış mitine dair bildik yorumudur) "Kurucu Tanrılar"ın işi olduğunu söylüyorum? Çünkü daha önce bu Kurucu-Tanrılar'a ait "İlkel Çağ'ın Kutsal Tepeleri'nin Tanımlanması" başlığını taşıyan bir Kitab-ı Mukaddes'ten bahsetmiştik. Eğer bu tepelerin nasıl inşa edileceğine dair planlar yada tanımlamalar varsa, o

zaman bunlar doğal yapılar değil inşa edilmiş binalar olacaktı. Peki bunlara neden tümölüs yada başka bir deyişle gömü tepeleri diyorum? Çünkü ilkel tepelerin bulunduğu bölge “Ruhların Mekanı” olarak adlandırılıyordu yani bu öölüler ülkesi anlamındadır. Bu aynı zamanda “Ruhların Yeraltı Dünyası”nın yakın bir çevrede yer almasıyla da destekleniyordu.²⁰ Kutsanmış Ada bu nedenle yalnızca şahin Horus’un ilk tapınağının bulunduğu yer değil (Enki’nin Eridu’daki tapınağı ile karıştırılmaması gerekiyor) aynı zamanda öölü tanrılar için bir gömölme yeri ve yakınlarında bir yerde yeraltının derinliklerine bir giriş veya çıkış bulunuyordu. Burası aynı zamanda güneş-tanrının Işık Saçan’ın Tepe Mezarında yattığı gömöl yeri ve bu nedenle Kutsal Ada aynı zamanda “Re’nin Adası” ismini taşıyor.

Mısır tanrıları kendi büyük tümölüslerinde aynı Sümerde asil insanların Bahreyn adasındaki gömöl tepelerine gömölüdüğü gibi mi gömölüyorlardı?

Asıl yaratıcıların somut şekillerinin, kendi yarattıkları ilk adanın toprağında gizlenmiş olduğuna inanılmış olabilir. Kendi kaynaklarımızdan öğrendiğimiz kadarıyla Mısırlılar asil yaratıcıların fiziksel formlarının ilahiliğine inanıyorlar ve bunların vücuda gelmesi iaut en tau’da yani Yer’in Kutsal Gömöl Tepelerinde ilahileşiyor.²¹

Dahası, ilahi mezarlığın kalbi büyük güneş-tanrının kendi mezarıydı.

Yaratılış adasıyla yakından bağlantılı belli cenaze kurumları olan bir yer vardı ve burası ruhu göğöye yükselmiş fakat maddi formu olduğu yerde kalmış ölen bir ilahın gömölme yeri: bu ilah, adanın sazlıkları içinde yaşayan Ka’dır.²²

Mısır’ın Kutsanmış Adası araştırmacıların Bahreyn olarak tanımladıkları Sümerler’deki Kutsanmışların Mekanı ile bir

ve aynı mıydı? Gördüğümüz gibi Mezopotamyalıların Kutsal Dilmun olarak bildikleri mezarlık adasında, yani tanrıların evinde, binlerce ve binlerce daha küçük tepeciklerle kuşatılmış büyük gömü tepeleri bulunmakta. Acaba daha sonraki zamanlarda Mısırlılar bu gömü tepelerinin en büyüklerinin kendi ilkel tanrılarının gerçek mezarları olduğuna mı inanıyorlardı?

Burası firavunluk uygarlıkla Basra Körfezi arasındaki başka bir ilginç bağlantıyı anlatmak için uygun bir yer gibi görünüyor. Mısır dininde önemli bir rol oynamış gök-tanrı Horus'un, aynı zamanda Arap yarımadasıyla yakından bağlantıları vardı. Har yada Heru sözcüğü (araştırmacılar bunu "Uzak Olan" diye tercüme ediyor) Mısırlılar'ın kendi şahin-tanrılarına verdikleri isimdi; Horus temelde bu tanrı isminin Yunanca formudur. Birçok bilgin Heru'nun Arapça'da şahin anlamına gelen huru ismiyle aynı olduğunu kabul ediyor.²³

Şahinin Körfez ülkeleri insanları arasında önemli bir kültürel önem taşıdığı biliniyor. Şahin, Arap yarımadası boyunca büyük saygı görüyor ve Huru'ya olan bu derin saygının çok eski zamanlara dayandığı konusunda çok az bir şüphe var. Şahinin daimi görüntüsü, heybetli bir kuşun gökyüzüne doğru dimdik,

aynı Edfu metnlerinin büyük gök/güneş tanrısının cennete uçtuğu gibi yükseldiği şeklindedir. Aynı zamanda Şebtiu'nun iki liderinden birinin isminin Va olduğunu keşfediyoruz ki bu "Uzak Olan" anlamına gelen Mısır dilinde bir başka sözcüktür.

Sonuçta bu, kutsal Dilmun adasına gömülen hangi kişiyi "güneş-tanrı" olarak tanımlayabileceğimiz sorusunu doğuruyor. Sümer tufan destanından Ziusudra'nın günün doğduğu yerde, başka bir deyişle Dilmun'da

Mısır sanatında gösterildiği şekliyle Şahin Horus.

sonsuzu dek ikamet ettiğini öğreniyoruz. Tufan kahramanının isminin son bölümü -sudra- “uzak” anlamındadır. Nuh’un diğer eski isimlerinden biri olan -Atrahasis- genellikle -ruku- sıfatı ile devam ediyordu ve bu da “uzak” anlamına geliyor.

Sonuç Yirmi Sekiz

Ziusudra yada Atrahasis olarak bilinen erken dönem Mezopotamya tufan kahramanı, Har (Horus) -uzak- olarak bilinen Mısır güneş-gök-tanrısı ile mitolojik olarak bir şekilde bağlantılı olabilir.

Burada Mısır’ın Kitab-ı Mukaddes’inin yazılmasından önce Şebtiu adında uzun süredir ölü bir grup varlık -bir ilah ailesi- mevcut. Onlar büyük kuruculardı; gerçekte onlar Djeba’nın Kutsal Temenos’unu kurmaktan sorumluydular. Djeba tapınakları temelde hayal ürünü tapınaklar değildi. Mısırlılar bunların gerçek ve uzak geçmişteki fiziksel binalar olduğuna inanıyorlar. Kitab-ı Mukaddeslar bu yapıların boyut ölçülerine sahip ve bu şekilde gelecekteki tapınaklar belki de ilkel öncellerinin ideal ölçüleriyle uyumlu olacaktır.

Bu tapınaklar, tanrıların işi oldukları söylenmesine rağmen görünüşe göre gerçek fiziksel varlıklar olarak kabul ediliyor. Tasvirler o kadar detaylı ve gerçeğe yakın ki şimdilerde yok olmuş bu türden eski tapınakların gelişim tarihini anlatma girişiminde bulunulduğundan şüpheleniliyor. ... Bu hikâyenin uzak geçmişten gerçek bir geleneği yansıttığını öne sürmek için her türlü neden mevcut.²⁴

Şebtiu, Yedi Bilge ile yakından bağlantılıdır – Sümer geleneğindeki yedi apkallu yada bilgenin bir hatırlatıcısıdır. Aslında Edfu

kaydının hemen altında Va, Aa ve altı Şebtiu'yu anlatan kuruluş kitabesinde listelenmiş Yedi Bilge ile bir ve aynı olan Tot ve yedi koç-başlı ilahı gösteren bir resim bulunmakta. Burada ilahların ardında duran kral koçboynuzlarıyla ve başındaki tüylerle bir ateş-tacı giyiyor. Koçla olan bu ikonografik bağlar bizi bir kez daha gün sonunda batı ufkuna düştüğünde bir koç olarak görünen büyük yaratıcı-tanrı ve güneş-ilah, Atum'a götürüyor. Mısır Tapınağı'ndaki ilkel tanrıların taşlarının hakim bir özelliği olan uzun tüyler ve mezar rölyefleri Doğu Çölü kaya sanatındaki başlarında uzun iki tüy bulunan figürleri anımsatıyor.

Dünya'nın Efendisi

İlk zamanı yeniden inşa edişimiz şimdi bizi Şebtiu'nun Kutsanmış Ada'da birleşmesine getiriyor yani büyük göçe.

Atalar, üzerinde Eridu tapınağının kurulduğu saldırı yada savaş adasına yerleşmişlerdi. Fakat ilk tapınağı oraya kurmalarından sonra, Ataların torunları, oradan yeni gelenlerce kovulmuştu. Daha sonra Şebtiu ittifakının Aşağı Deniz'de Bahreyn/Dilmun olarak tanımladığımız yeni bir adada bir araya geldiğine şahit oluyoruz. Şimdi ise Dr Reymond'un Edfu metinlerini okumasından Şebtiu'nun yeni Horus tapınağını Kutsanmış Ada üzerine inşa ettiğini, yeniden deniz yolculuğuna çıkarak yeni duraklarına yöneldiklerini öğreniyoruz.

Şebtiu'nun birlikte yeni bir ittifak kurdukları Va ve Aa'nın adasına ulaştıkları görülüyor. Şahin'in adamlarının gelmesiyle Şebtiu'nun başka bir yere gittiği ve adamların bu ülkeye koruma sağladığı görülüyor.²⁵

Şebtiu'nun denizcilikle ilişkilendirildiğine dikkat edin – isimlerinden biri de Nay yani “Denizci”dir; onlar tayfadır ve kutsal adayı geride bıraktıkları akrabalarının korumasına bırakarak

denizde yol alırlar. Yine de kutsal tapınakları ve ilkel gömü tepeleriyle Ruhlar Adası'nın ruhani koruyucuları olarak kalırlar. Peki nereye gidiyorlardı? Bu bölümde yoğunlaştığımız Mısır'dan gelen materyallerin çoğuna baktığımızda, sanırım gittikleri yerin Nil vadisi ve daha da özelinde Kuft ile Nakada'nın güneyinde, Hamamat Vadisi'nin karşısında, Yukarı Mısır'ın kuzey kısmında bulunan Edfu ile Hierakonpolis olduğunu rahatlıkla öne sürebiliriz.

Edfu metinlerinin başka bir bölümünde Va ve Aa ile birlikte Kutsanmış Ada'da yaşamış tanrıların Mısır dilindeki isimlerini keşfediyoruz. Bunlar adaya kendi anayurtlarından (muhtemelen Suziana ve Sümer) gelen Şebtiu değildi; daha çok Ruhlar Adası'nın sakinleri olan tanrıları. Onlar: Pen adında bir tanrı (burada "e" olarak verilen sesli harfin gerçekte ne olduğu bilinmiyor), Ka, Heterer, kutsal Djerti-Şahini, Djeba'nın Şahin-Tanrısı, Koruyucu Tanrı ve Tapınak'ın Tanrısı.²⁶ Bunlar tapınakları ve mezarları/anıt mezarları Kutsanmış Ada üzerinde bulunan büyük tanrılar, belki de asıl Atalar'dı.

Fara'dan (Şuruppak) Erken Dönem II. Hanedanlık Dönemi'ne ait bir silindir mühür baskısı. (Solda) uzun saçlarıyla (Enkidu?) aslanları kontrol eden Hayvanların Efendisi'ni; (ortada) boynuzlu miğferiyle (Gilgamesh) bir kahramanı ve (sağda) oturmuş sohbet halindeki iki figürü (Utnapiştim ve Gilgamesh?) taşıyan yüksek pruvallı bir gemiyi ve ayakta duran bir figürü (kapitan Urşanabi?) gösteriyor. Geminin arka bölümündeki şahin'e dikkat edin (P. Amiet, 1961, pl. 104: 1374).

Bu anlaşılması güç ilahlar listesinden fazla bir anlam çıkarmak için çok az bir ümidimiz var ama bu ilk ve görünüşe göre en önemlisi olan “Pen” hariç. Pen basitçe “Bu” diye tercüme edilebilir fakat bu tercüme yeterince tatmin edici değil. Eğer Kutsanmış Ada, Sümerler’deki Kutsanmışların Mekanı ise ve bu nedenle Bahreyn olarak tanımlanıyorsa, o zaman Dünya’nın Efendisi’nin Mısır versiyonu, “İnsanların dostu”, Denizlerin Tanrısı -Enki- nerede? Cevap belki de Enki’nin karakterinin kısa bir analizinde yatıyor olabilir. Kendisiyle ile alakalı mitlerdeki sayısız olaydan açıkça anlaşılıyor ki Enki, zeki ve kurnaz bir ilah-tır; o haşarı ve geleneklere uymayan bir tanrıdır. Onun insanlığı yaratan yüzüne baktığımızda ise o bereket tanrısıdır; insanlarla kamış duvarlar ardından yasak olmasına rağmen fısıldayarak iletişim kurar. O bazen yarı toynaklarıyla keçi bacaklı biçimde gösterilirken, vücudunun yukarısı bir balık şeklinde giydirilmiş haldedir. Enki ayrıca gördüğümüz gibi kendi yarattıklarını -İnsanlığı- en çok koruyan ve hayatlarının devamını sağlayan tatlı suyun sağlayıcısıdır. Bunların çoğu bizi Yunan tanrısı Pan’a (Olmayan Ülke’nin Peter Pan’ına) götürüyor.

Acaba bu profile uyan İlkel bir Mısır tanrısı var mıdır? Edfu metinlerindeki Tanrı Pen hakkında neler bulabileceğimizle başlayalım. Belki de Pen’le ilgili öğrendiğimiz birkaç bilgiden en ilginç, onun ilk tapınak kutsal yerleşkesindeki mekanıdır. Bu yeri eski Eridu olarak tanımlamıştık ve yerleşke daha sonradan Enki ile ilişkilendirilmişti. Güneş-tanrı, Işık Saçan, Saldırı Adası’nı yönetse bile Mısır metnine göre kutsal bölgenin tek sakini değildir. Adanın kalbinde Tanrı’nın Yüceltilmiş Tahtı’nda (Mıs. wetjeset-netjer) başka bir büyük tanrının kutsal havuzu bulunmaktaydı.

Havuzun tanrısı güneş-tanrı değildi. Mısırlılar ona basitçe Pen dediler – “Bu”.²⁷

Pen bu nedenle ilkel tatlı-suyun tanrısıdır, aynı Enki'nin Denizlerin Tanrısı olduğu gibi.

Fakat Pen, Mısır Panteonu'nda kimdi? Şüphesiz daha aşına olduğumuz bir isme sahip olmalı. En belirgin aday Asvan'ın koç-başlı Knum'u, tatlı su tanrısıdır. Fakat büyük yaratıcı tanrı Re-Atum'un da yeraltına indiğinde koçbaşlı olduğunu hatırlayın. Her ikisi de aynı hayvan formunda temsil edilen ve sulak derinliklerle anılan bu tanrılar arasında acaba bir bağlantı var mıdır?

Knum aynı zamanda Sel tanrısıdır ve kendisini Hapu yada Hapi'nin verimlilik/doğurganlık figürü şeklinde gösterir. Acaba burada Sümer Abzu yada Apsu ile bozulmaya uğramış bir bağlantı var mı? Aslında Memfis'in kutsal boğası Hapu yada Apis'in Nil'in senelik su taşkınlarıyla yakından bağlantılı olduğu uzun süredir kabul ediliyordu. Gelenek boğanın Nil'den su içmesini yasaklıyordu çünkü bu aslında bilerek kendini sakatlamak yada yamyamlık anlamına geliyordu. Yalnız Apis kendi sonuna ulaştığında Hapi ile yeniden birleşmesi söz konusuydu. Pliny, Elder ve diğer klasik yazarlara göre eğer kutsal boğa ona tahsis edilen zamandan önce doğal nedenlerle ölmediyse -bu Osiris'in yaşam süresi anlamına geliyor- o Nil'in suyuyla dolu Memfis yakınındaki bir havuza alınmış ve boğulmuştur.²⁸

Bununla birlikte Apis hayattayken aynı zamandan Memfis'in büyük tanrısı ve Mısır yaratılış mitolojisinde önemli bir rol oynayan Ptah'ın ortaya çıkışıydı. Memfit Teoloji'de (şimdi Britanya müzesinde bulunan bir bloğun üzerine yazılmıştır) Ptah Yüceltilmiş Taht'ı elide tutan tanrıydı; o Nun'un ilkel sularının kişiselleştirilmiş haliydi ve güneş-tanrı Atum'un babası (ve annesi) idi.

Koç boynuzlu su tanrısı Khnum, insanoğlunu çömlekçi çarkında şekillendiriyor.

Ptah, Büyük Taht'ta (set veret) oturan;
Ptah-Nun, Atum'un babası;
Ptah-Nunet, Atum'u taşıyan anne;
Büyük Ptah, Ennead'ın dili ve kalbi;
[O] ... tanrıları doğuran;²⁹

Ptah Tatjenen'di (Yükselen Ülke); Nun'un sularından (gele-
neksel olarak "Kaos Suları olarak tercüme edilir) yükselen ilkel
tepe mezardı. Ptah, insan biçimindeki formunda büyük sanatçı
ve insanların yaratıcısıydı. Eğer Sümer gözlüklerini takarsak
sanırım Mısır betimlemelerinin altında Sümer yaratılış mitolo-
jisinin yansımalarını görmeye başlayabiliriz. Ptah-Tatjenen ilkel
kaos sularında varolan bir kutsal bir gömü tepesiydi - başka bir
deyişle Eridu şehrinin kendisiydi; Edfu metinlerindeki Tanrı'nın
Yüceltilmiş Tahtı'ydı ve bu nedenle Eridu'daki yüce E-abzuydu
(Abzu Tapınağı). Apis boğası hem Ptah'ın tezahürü hem de
İnsan'ın yaratıcısıydı (Sümer mitolojisindeki Enki ile tanımlana-
bilir) ve aynı zamanda, Hapi'nin vücuda gelmiş haliydi; derinli-
ğin kutsal adasını saran hayat veren sulardı. Mısır metinlerinde
derin sular "Nun" olarak adlandırılır. Sonuçta kaynağı bilinme-
yen bu sözcüğü Enki'nin şehrinin Sümerce yazılışı olarak kabul
etmek cezbedici hale geliyor. Eridu yalnızca Eridu(g) olarak
değil aynı zamanda Nun.ki "Nun'un Mekanı" yada "Kudretli
Yer" olarak da biliniyordu.

Sonuç Yirmi Dokuz

**Mısırlılar'ın büyük yaratıcı tanrısı Ptah,
Sümerler'in yaratıcı tanrısı Enki ile tanımlanabilir
ki tapınağı Eridu'daki abzu sularında inşa
edilmiştir. Bu kutsal yer Mısırlılar tarafından
antik Sümer ismiyle, Nun olarak bilinliyordu.**

Sümer yaratılış destanının açılış dizelerini şimdi yeni “firavunik” ışıktta okuyabiliriz.

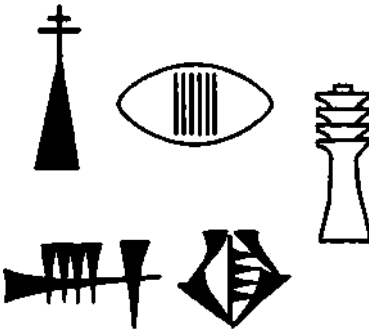
Bir sazlık yeryüzüne çıkmamıştı. Bir ağaç yaratılmamıştı. Bir ev yapılmamıştı. Bir şehir kurulmamıştı. Her yer denizdi.

Daha sonra zorluk çekmeden güneş-tanrının kendini ilk kez gösterdiği Re-Atum’un Mısır Yaratılış mitine dönüyoruz.

“Ben Atum, Nun’da yalnızdım; ben Re onun (ilk) görünüşlerinde, kendi yarattıklarını yönettiğinde. ... ben onun tarafından var edilen büyük tanrıyım.” O kim, kendi başına var olmuş bu büyük tanrı? O su – o Nun, tanrıların babası.

Dolayısıyla Atum aynı zamanda Nun’dur yani tüm diğer tanrıların kaynağını aldığı babadır. Bu nedenle Nun’a ait iki Mısırlı görünüş var: Memfit Ptah ve Heliopolitan Atum.

Bu beni çok önemli bir teolojik noktaya getiriyor. Mısırlılar hem politeist hem de monoteistti. Birçok tanrıya tapındıklarında şüphe yok, bazıları biçim ve doğaları gereği oldukça egzotikti. Fakat aynı zamanda hem erkek hem de dişi olan tek bir yaratıcı büyük tanrıya inanıyorlardı.

Solda. (üstte) Nun.ki diye hecelenen iki Sümer sembolü ve (altta) bunların çiviyazısı karşılıkları (yine döndürülmüş olarak). Dikkat edildiği üzere soldaki sembol bir Mısır sembolüne benzemekte (sağda) – bu ölümlerin tanrısı Osiris’in en önemli motiflerinden biridir. Üst sağdaki sembol de bir teknenin yukarıdan görünümünü gösteren bir Sümer sembolü olabilir.

Atum'un biseksüel doğası onu yalnızca kadın ve erkek hitaplarıyla anmakla değil, Şu'yu (hava tanrısı) doğurduğunu söylemekle de öne çıkarıyor.³⁰

Bu biseksüel doğa kafa karıştırıcı görünebilir aslında çok basittir. Tek ve herkesi kapsayan bir tanrı(ça) birçok görünüşe sahiptir ve her biri onun karakterinin farklı bir yüzünü temsil eder. “Karakteristikler” krallığı (Horus), kaosu (Set), tarımsal bereketliliği (Min), ölümü (Osiris), mumyalamayı (Anubis), yeniden doğumu (Kepri), anneliği (Hator), aşk ve üremeyi (İsis) vb. kapsamakta. Fakat Mısırlılar'ın, Britanya Müzesi'nden Carol Andrews'ın dikkat çektiği gibi “Tanrı”yı sürekli tekil olarak andıklarını hatırlayın.

Mısırlılar böyle bir durumda hiçbir tutarsızlık görmedi. Mısır dininde eski inançlar nadiren terk edilir ve yeni fikirler zar zor kabul edilirdi, hatta var olan görüşler arasında doğrudan çatışma olduğunda bile.³¹

Bir tanrının özellikleri bir diğerine tam olarak bu kolektif birlik nedeniyle transfer edilebilir. Bu nedenle hem Ptah'ı hem de Atum'u Nun'la sularıyla ilişkilendirmek şaşırtıcı sayılmamalı. Mısır'daki her bir şehir yada dini yerleşke kendi “yüzlerini” bir tanrıya, “yüzlerin” ilahi ailesine yüceltmek arzusundaydı. James Pritchard'ın kaynak kitabı Eski Ahit'le ilişkili Antik Yakın Doğu Metinleri için Mısır yaratılış mitlerini tercüme eden John Wilson'ın söylediği gibi:

Mısır'daki her önemli inanç merkezi, yaratılış bölgesi oldukları dogmasıyla kendi üstünlüğünü iddia ediyordu.³²

Dolayısıyla Mısır tarihinde farklı zamanlarda farklı şehirlerin ruhban sınıflarından kendi tanrılarının büyük yaratıcı olduğunu söylerken aslında hepsi doğru söylüyordu çünkü ilkel tanrı tüm

insanlar için her şeyi kapsıyordu. Heliopolis'in Atum'u güneş-tanrı yaratıcıydı; Memfis'teki 1. Hanedanlık'ta Ptah, ilk tepe mezarın yaratıcısıydı (Tatjenen); daha sonraki Piramit Çağında Re hem Atum hem de yaratıcıydı, Harakti (Ufkun Horus'u) doğu ufkundan şafakta ilk tepe mezarın üzerinde yükselen yeniden doğmuş güneş-tanrıydı.³³ Tüm bunlar modern akıl için kafa karıştırıcı olabilir fakat antik dünya insanları için asla kavramsal bir problem oluşturmuyordu. Anthony Spencer, Antik Mısır'da Ölüm isimli kitabında şunları söylüyor:

Tutarlı bir bakış açısının yokluğu Mısırlılar için sorun değildi, çünkü teolojileri tanrı yada kralın kimliğini birçok kimlikle aynı anda kabul edebiliyordu.³⁴

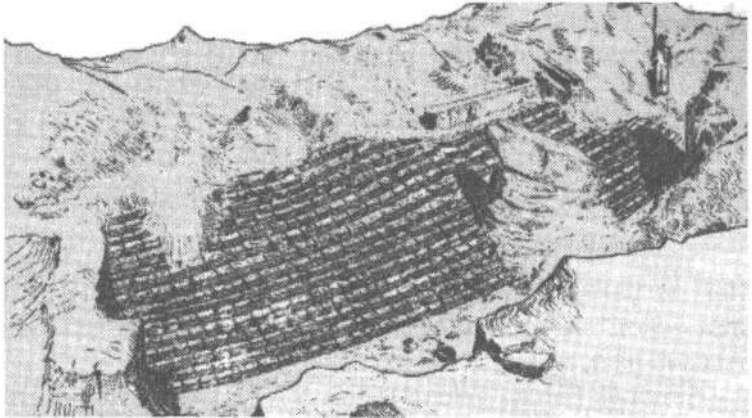
Daha küçük tanrılar tek ve oldukça güçlü inanın yalnızca birer parçasıydı. Tüm bu teolojilerin hatalı oldukları şey, yaratılış mekanının kendi şehirleri olduğunu öne sürmeleriydi. Hepsinin doğruyu söylüyor olması mümkün değildi ve gerçekte hiçbiri doğru söylemiyordu. Her bir şehrin yaptığı şey İlk Zaman'ın başlangıcını kendi tapınak nüfuzu içinde yeniden yaratmaktı. Her biri tanrı'nın kutsal mabedi olarak bir ilkel yapı inşa etti fakat hepsi yalnızca birer kopyaydı. Mısır yaratılış hikâyesinin kaynağını aldığı gerçek yer uzakta, doğu Sümer bataklıklarındaydı.

Sümer Yaratılış Destanı ilkel tepe mezarın bulunduğu yerdeki ilk yerleşkenin kuruluşu ile devam ediyor: "Sonra Eridu inşa edildi." ve sonra dünya üzerindeki ilk tapınağı inşa eden Ataların hikâyesi başlar.

Şimdi İlk Zaman geleneklerinin Mısır'a nasıl ulaştığını anlıyoruz. Muhtemelen Horus Takipçileri'nin kültürünün bütünleyen bir parçası olarak taşınmışlardı ve beklendiği gibi Ataların gelenek ile ritüelleri Şebtiu kolonilerinin önemli politik merkezlerine kök salmıştı. Bu merkezlerden en önemlisi Nekhen'di (Şahin

Şehri) ve arkeologlar burayı Yunanca ismiyle Hierakonpolis (Doğan Şehri) olarak anıyorlar. Bu Horus krallarına ait ilk Mısır şehri, Edfu'nun sadece birkaç kilometre kuzeyinde, bugün Kom el-Ahmar (Kızıl Dağ) olarak bilinen bölgedeydi.

Nekhen Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Menes zamanında birleşmesi periyodundan bile önce kutsal bir yerdi ve tüm firavunik tarih boyunca öyle kaldı. Onun tuğladan yapılmış eğimli bir istinat duvarıyla çevrelenmiş temiz çöl kumu üzerinde kurulan ilkel kamış tapınağı, Şebtiu'nun Nil vadisinde kurduğu ilk yerleşkeydi. Burada bizi Bahreyn ve Mezopotamya'ya bağlayan çarpıcı bir arkeolojik özellik var. Bahreyn'deki Barbar tapınağı Sümer'deki birçok kutsal yerde olduğu gibi temiz kumdan bir tepe yada platformun üzerine inşa edilmişti.³⁵ Mısır dini metinleri üzerinde Benben'in yükseldiği Heliopolis'teki kutsal bir kum tepesini anlatıyor. Benben üzerine mitolojik Benukuşunun (Anka Kuşu) konduğu, Atum'un (Mısırlılar'ın İunu ve

Arkeologların Nekhen'de keşfettikleri eğimli istinat duvarı hanedanlık öncesi kamış tapınağın üzerinde yükseldiği safkumdan oluşan bir tepeyi çevrelemişti. Bu yapı Eridu'daki en erken tapınak yerleşkesine, sonraki Uruk periyodu tapınak platformu ve Bahreyn'deki Barbar tapınağına yakın bir şekilde karşılık geliyordu.

Gebel el-Arak hançer sapındaki Hayvanların Efendisi (üstte) ile Hierakonpolis'teki 100. Mezar resmi (altta) arasında bir karşılaştırma.

Yunanlılar'ın Heliopolis olarak bildiği güneş şehrindeki tapınağını kurması için aydınlık veren kutsal kayadır. Bu Atum/Re'nin Mısır'daki en önemli merkeziydi ve kökleri Horus kralların efsanevi hanedanlık öncesi çağına kadar gidiyor.

Böylece Mısır'daki en eski tapınaklar/mabetler, eğer Sümer yada Dilmun'da bulunsaydı tuhaf durmayacaktı. Eridu'nun Atalarına dolaylı ve doğudan gelen istilacılara ait dolaysız bir bağlantı 1897'de Mısırolog James Quibell ve Fredrick Gren tarafından Nekhen'deki tapınak platformunun kazılmasından sadece bir yıl sonra keşfedildi.

1898-99 kış sezonunda Gren, Hierakonpolis'te ikinci bir arkeolojik kazıya öncülük etti; bu kez tapınak bölgesinin ardında ve güneyinde yer alan mezarlığa odaklanılmıştı. Orada ünlü Resimli Mezar 100'ü bulmuştu (fakat şimdi kayıptır) – dikdörtgen şeklinde tuğladan yapılmış odanın duvarları sıvanmış düz ve istilacıların Doğu Çölü'ndeki kaya sanatı çizimlerine benzeyen ilkel resimler mevcuttu.

Burada Hayvanların Efendisi'ni, yüksek pruvallı siyah gemiyi, tutsakları ve Kare Gemi İnsanları ile ilgili tüm motifleri buluyoruz. Mezar 100 istilacı elitlerden birinin pekala gömüldüğü yer olabilir. Belki de Nekhen'in ilk hükümdarının ve dolayısıyla ilk Horus'un asıl takipçilerinden (yani torunlarından) birinin kendi

mezarı olabilir. Eğer bu öneride haklıysak, o zaman şahin şehrinin Mezar 100'de gömülü bu bilinmeyen hükümdarı, gerçekte Mısır'ın ilk Horus kralı olabilir. Durum her neyse Hierokonpolis kesin bir şekilde Horus Takipçileri'nin tahtının bulunduğu yer ve sonuçta tüm Nil vadisinin hakimiyeti için bir atlama tahtasıydı.

Bununla birlikte, İki Ülke'nin birleşmesinin öncesinde, Yukarı Mısır'da yeni ve tamamıyla Nil vadisinden çıkma bir dini geleneği biçimlendirmek üzerine bir çatışma çıktı.

Horus ve Set Çatışması

Nekhen'deki Horus Takipçileri II. Nakada periyodu boyunca kök salmaya çalışan tek kabile değildi. Aslında bu periyod ismini Petrie'nin "Hanedanlık Irkı" ile ilgili ilk arkeolojik kanıtı gün yüzüne çıkardığı bölgeden alıyor. Şebtiu ittifakının gelişinden sonra bir yada birkaç yüzyıllık bir zaman içinde, ikinci bir yabancı istilacı grubun Nil'e kuzeyindeki Teb civarından girdiği biliniyor. Bunlar Hamamat vadisi boyunca Doğu Çölü'nü geçmişler ve başkentlerini Nubt'ta (modern Nakada'nın yakınında) kurmuşlardı. Orada ve Kuft'ta kendi tanrıları Set ve Min için kutsal yerler inşa ettiler.

Nekhen'deki Horus Takipçileri ile Nubt'taki Set takipçileri arasındaki ilişki bilinmiyor fakat her ikisinin de asıl Şebtiu Birliğine aralarındaki kan bağıyla bağlı olması muhtemel. Bununla birlikte, Horus'la Set arasındaki çekişme ile başlayan çatışma iki elit kabile arasında yakın bir zaman sonra savaşa dönüştü. Bu, daha sonradan Horus ve Set'in güçlerinin birebir çatışması olarak kişiselleştirildi ve muzafer Horus hükümdarlığında Yukarı Mısır ülkelerinin birleşmesiyle sonuçlandı. Hikâye Edfu Tapınağı'nı çevreleyen batı duvarının iç kısmında geçiyor ve burada Horus, kamıştan gemisine binmiş, bir mızrakla silahlanmış, Set'i bir hipopotam biçiminde haklarken gösteriyor.

Bu mecazi sahneyi kabul edilebilir bir tarihi gerçekliğe dönüştürmek için Set ve Horus Takipçileri arasında, şahin kralığının kuzeyine doğru büyük bir yayılma ile sonuçlanan gerçek bir savaş yaşandığını öne sürebiliriz. Horus klanının bu “zafer”i, Nekhen’in Horus kralı ve Set kabilesinin prensesi arasında politik bir evlilikle mühürlenmiş olabilir. Prenses daha sonra yukarı Nil vadisi birleşmiş devletinin ilk hükümdarı olan genç Horus’un annesi Hathor olarak kişiselleştirildi. Kutsal evlilik töreni Edfu tapınağında önemli bir politik olayın kutlanması çerçevesinde her yıl icra edildi. Daha sonra Yukarı Mısır krallığının böylece şekillendiğini ve Abidos’ta bir kraliyet mezarlığı ile birlikte Tis’t e (Tinis) yeni bir başkent kurulduğunu anlıyoruz. Yukarı Mısır’ın birleşmesiyle Mısırologlar bu birleşmeyi “0. Hanedan” olarak adlandırdılar ve 0. Hanedanlık’ın hükümdarları, tüm Nil vadisi ve deltasını yakın bir zaman sonra fethedip, 1. Hanedanlık’ın ilk hükümdarı ve Memfis’in kurucusu Menes hakimiyeti altında firavunik devleti kuracaklardı.

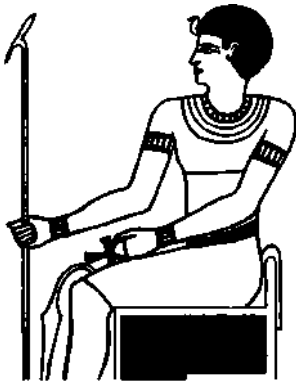
Şebtiu Nesli

Antik Mısır metinlerinde eski firavunik zamanlarda yaşamış çok özel bir grup insanı tanımlayan bir topluluk ismi mevcut. Bu isim Patu (Pat’ın çoğulu) ve klana ait kişiler de iri-pat (genel anlamıyla Pat’ın evlatlarından biri) olarak adlandırılıyordu. Bu “iri-pat”lar firavunu koruyan ve onu kuşatan asillerdi ve kraliyet sarayının etkili mensuplarıydı. Aynı zamanda Horus Takipçileri ile de soy bakımından bağlantıları vardı. Antik metinler Patu ve Nil vadisinin Henemmet ve Rekit olarak bilinen iki diğer nüfus grup arasında net ayrımlar yapıyor. Pierre Montet’in dikkat çektiği gibi:

Piramit metinleri kadar eski, Pat dünyevi temsilcisi kral olan Horus’la ilişkilendiriliyordu. Kendi taç giyme töre-

ninin olduğu günde kral Pat'ı sanki kendi eti ve kanıymışçasına kabul etti. Kral öldüğünde Henemmet ve Rekit aldırılmaz görünürken, Pat kralın yasını tuttu.

En ünlü iri-pat, mimar, büyücü, bilge ve Sakkara'daki muhteşem Basamaklı Piramit'i kralı Diyoser için inşa ettirmiş olan dahi İmhotep'ten başkası değildi. Fakat firavunun bu dikkat çeken hizmetkarı Eski Krallık zamanında kaydedilen birçok iri-pattan yalnızca biriydi. Aslında eski kralların büyük kraliçeleri iret-pat (iri-patın dişil formu) ünvanını taşıyor ve bu bize kraliyet çizgisinin elit Pat klanının bir parçası olduğunu gösteriyordu. Eski Krallığın birçok yüksek dereceli memuru (eyalet yöneticileri, yargıçlar) iri-pat ünvanını taşıyordu. Nadir bulunan biyografik cenaze metinlerinde ölenin firavunik devlet içindeki yüce konumuna, bir iri-pat olmamasına rağmen eriştiği yazılıdır. Bu

İmhotep büyük mimar ve III. Hanedan'dan Kral Diyoser'in danışmanı, iri-pat asillerinin en ünlüsüydü. Burada ilaç tanrısı olarak ilahileştirilmiş formuyla görünüyor.

önemli bir nokta çünkü bu yönetsel yada onursal bir konumdan ziyade, bir kan bağı ve aristokrasinin var olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla tüm yüksek dereceli memurlar iri-pat değildi fakat, aynı zamanda birçok iri-patın özellikle yönetim için seçildiği açık çünkü kendilerinin ilk Horus kralların soyundan geldiklerini kanıtlayabiliyorlardı; başka bir deyişle onlar Horus Takipçilerinin kendileriydi. Bu Horus Takipçileri'nin yüksek pruvallı gemileri içinde Nil vadisine gelen yabancı istilacılarla bir ve aynı olduğunu öğrenmiştik. Onlar II. Nakada olarak bilinen arkeolojik ufuk içinde görünüyorlar. Bu nedenle iri-patlar, atasal liderleri daha önce

gördüğümüz gibi Adem'e kadar uzanan bir çizgiden gelen Sümerli ve Dilmunlu göçmenlerin torunlarıydı.

Henemmet ve Rekit adındaki diğer iki grup ise Nil vadisi-nin yerlileri olarak görünüyor. Henemmet muhtemelen batıdan gelen istilacılar tarafından fethedilen Yukarı Mısır yerlileriydi. Her iki grup da güneşe tapanlar olarak niteleniyordu. Diğer taraftan Rekit ise Mısır'a batıdan (yani Libya sahil şeridinden) girerek Nil deltasını istila etmiş görünüyor. Bunlar deniz ser-çesi olarak resmediliyorlar ve O. Hanedan boyunca süren ve Menes'in hükümrânlığında tamamlanan tekrar birleşme sava-şında Yukarı Mısır krallarının bozguna uğratılmış düşmanları olarak gösteriliyorlar.

Abidos'un Horus Kralları

Yukarı Mısır Horus kralları ve kendilerinden hemen sonra I. ve II. Hanedan'daki ardılları hakkında gömüldükleri yer olan Abidos'tan öğrenecek daha çok şey var. Söylediğim gibi Nekhen'in isimsiz Horus kralı Nubt çevresindeki Set Takipçileri'nin bölgesini fethederek, Tinis'te (Mis. Tjenu) Yukarı Mısır'a yeni bir başkent kurdu. Kraliyet mezarlığı için Mısırlıların Abdju (Grk. Abidos) dedikleri bir yerin yakınlarında bir bölge seçildi.

Abidos'taki I. Seti ve II. Ramses tapınaklarının ardındaki engin bir çöl mezarlığında, Mısır tarihinin her döneminden bin-lerce mezar bulunmaktaydı. Bunlar Abidos'un Osiris'le ilişkisi dolayısıyla buradaydılar; burası Mısırlıların ölümün büyük tanrı-sının başının gömülü olduğuna inandıkları yerdi.

Mezarlığın arkasında, alçak çöl sahanlığının batı sınırını oluşturan kayalıklardaki dar bir yarığın hemen ardında bir dizi gömü tepeleri Tinis krallarının kabristanını işaret ediyor. Burada, Um el-Gaab'da (Çömleklerin Annesi) O. Hanedanlık'tan Horus krallar İrihor, Ka ve Narmer; 1. Hanedanlık'tan Aha, Djer,

Djet, Den, Anedjib, Semerkhet ve Kaa; ve 2. Hanedanlık'tan Peribsen ve Kasekemvi'nin mezarları bulunmakta. Bölge ilk kez hazine avcısı Emile Amelineau tarafından 1895-96'da talan edilmiş ve daha sonra Petrie tarafından 1900-01'de dikkatlice yeniden kazılmıştı. Şimdilerde Gunter Dreyer yönetimindeki bir Alman ekip tarafından yeniden incelenip restore ediliyor ve her sezon yeni keşifler yapılıyor.

Bölgede merkezi bir gömü odasını çevreleyen bir dizi kerpiçten yapılmış odaları barındıran eski bir firavun mezarı bulundu. Bu yapı daha sonradan bir temiz kum tepesiyle kaplanmış ve bir istinad duvarıyla desteklenmişti. Bu "ilkel tepe mezar" sadece Hierakonpolis, Heliopolis, Berber ve Eridu'daki kum platformlarını değil aynı zamanda Bahreyn'deki gömü tepelerini de anımsatıyor.

Kraliyet kabirlerinin etrafında düzenli sıralar halinde yüzlerce dikdörtgen mezar çukurları bulunmaktaydı. Bunlar 0. ve 1. Hanedanlık krallarının hizmetkarlarının mezarlarıydı. Bu ikincil mezarların hem Petrie hem de Dreyer tarafından dikkatli bir incelemesi, kraliyet ailesinin memur ve hizmetkarlarının aynı zamanda gömüldüklerini, dolayısıyla bunların kurban gömüleri olduğunu gösteriyor. Woolley tarafından 1920'lerde kazılan Ur'un eski krallarının ünlü mezarlarında olduğu gibi, eski Mısır hükümdarları da ölümden sonrasına kendi saray çevresiyle birlikte gidiyorlardı.

Um el-Gaab'da bulunan birçok fildişi mühür, kralların dini törenler düzenlediklerini, sed-festivali yada kraliyet yıl dönümünün ilk resimlerini ve Firavun Den'in düşmanlarını armut şeklindeki bir topuzla öldürdüğünü gösteriyor. Alman ekibi yakın bir zamanda bir saklama kabına konduğu anlaşılan yaklaşık yüz elli mühürü iyi duruma getirdi. Bu küçük etiketler, mezar eşyalarını temsil eden eski hiyeroglifleri ve niceliksel değerlerini barındırıyordu. Bunlar Mısır'da ilk hiyeroglif örnekleri ve eşyalardan ziyade fonetik sembolleri temsil ediyordu ve tamamen

gelişmiş bir şekilde ilk kez ortaya çıkmıştı. Araştırmacılar eski dönemlerden gelen herhangi bir öncül olmaksızın, Yukarı Mısır'da yazının böyle ani bir şekilde ortaya çıkmasının olağandışı olduğuna dikkat çekiyor. Bu durum birçoklarının dışarıdan gelen bir etkinin var olduğunu öne sürmelerine yol açtı – sadece Mezopotamya'dan gelebilecek bir etki.

Amelineau tarafından Um el-Gaab'da I. Hanedan mezarının önünde yükselen Kral Djet'e ait büyük bir dikilitaş bulundu. Horus şahini bir saray duvarına (Mıs. serek) konmuş ve içinde bir yılan simgesiyle Djet'in ismi okunuyor. Yılanın altında içe yerleştirilmiş panellerin karmaşık bir oyması mevcut ki artık buna aşınayız. Dolayısıyla sonraki Mısır uygarlığı boyunca firavunları saran bu kraliyet ikonografi unsurları, burada, Abidos'ta tamamen gelişmiş biçimleriyle bulundu. Bu unsurların izi, birçoğu Mısır'daki I. Hanedan'ı önceleyen birkaç yüzyıl içinde Mezopotamya'da sürülebilir. Fakat Abidos'ta belki de son yıllardaki en şaşırtıcı keşif David O'Connor ve onun Yale ve Pensilvanya Üniversitesinden gelen Amerikalı ekibi tarafından yapıldı.

Tarım arazisiyle I. Hanedan mezarları arasında Şunet el-Zebib'in (Tarihlerin Kalesi) kerpiçten yapılma istinat duvarı duruyor. Harabe hâlâ on bir metre yüksekliğinde ve II. Hanedan'dan Kral Kasekemvi'nin cenaze töreninde kullanılan tapınağından kalanları temsil ediyor. Şunet el-Zebib, gerçekte Eski Krallığın piramit kompleksinin atası ve Firavun Diyoser'in Basamaklı Piramit'in önceleyenidir. Netyeriket (Diyoser'in Horus ismi) hiyeroglifleri Alman ekibi tarafından Kasekemvi'nin mezarında bulundu ve bu ilk kez II. Hanedan'ın son kralının, oğlu, III. Hanedan'ın ilk kralı ile birlikte gömüldüğünü gösteriyordu.

O'Connor'ın Şunet el-Zebib'e yaptığı dikkatli tekrar kazılar iki yeni ve şaşırtıcı keşfi daha gün yüzüne çıkardı. O'Connor ilk olarak avlu duvarı içinde açık alanın merkezine doğru meyilli bir kerpiç yüzeyi ortaya çıkardı. Görünüşe göre oldukça büyük

istinad duvarı "yaratılış tepesi"ni temsil eden suni bir tepeyi çevreliyordu. Bu yeni keşfi ilk duyduğumda aklıma hemen kerpiçten eğilmiş istinad duvarı içindeki Eridu platformu geldi. Bu durum O'Connor'ın ikinci keşfiyle çok daha fazla desteklendi; on iki büyük geminin gömüldüğü çukur ve ağaçtan yapılma ve yirmi iki metreyi bulan uzunluklarıyla bu gemilerin kalıntıları. Sanki Mısırlılar Ataların adasını yeniden yaratma girişiminde bulunuyorlardı; ilkel gömü tepesinin üzerinde uzanan tapınak platformu ve Abzu limanı da bu mizansene dahil olmak üzere, bir gemi filosu, kralı ve çevresindekileri yeraltına doğru karanlık ve tehlikeli yolculuğuna çıkaracaktı.

Gemiler henüz gün yüzüne çıkarılmadı fakat bunların büyük ihtimalle Doğu Çölü kaya çizimlerindeki gemilere benzeyeceği ihtimali yüksek. Kralın ölümü üzerine boşaltılmış ve çukura gömülmüş iki Kufu güneş-gemisinin, Kamal el-Malak tarafından 1954'teki keşfi nedeniyle bunu güvenle öne sürebiliyoruz. Bu çukurlar Büyük Piramit'in güney yüzünün altında yer alıyordu. Kufu cenaze gemileri (büyük ihtimalle cenaze alayını Memfis'ten piramite taşımak için kullanılmıştı) Re-Atum ve tanrılar konseyinin güneş barkalarıyla aynı yüksek pruvallı gemilerdi ve ölen firavunu dünyanın doğu sınırındaki Alev Adası'na taşıyacaktı.

Dahası hemen sonra, Şunet el-Zebib'in (Kral Diyoser'in ilkel gömü tepesini çevreleyen kompleks) ardılı olan dünya üzerindeki ilk piramiti inceleyecek oluşumuzdur.

*Hanedanlık öncesi
kafa örnekleri:
(üstte) Kuzey
Afrikalı Kuşit ve
(altta, profilden
ve önden) Asyalı
Puntit kafa tipleri-
nin görünüşleri*

Narmer Paleti

Hanedanlık öncesi çağın en ünlü sanat eseri, şimdi Kahire Müzesi'nde bulunan Narmer Paleti'dir. Bu sıradışı sanat eserinin her iki tarafı da etkileyici tarihi detaylar ve sadece Mezopotamya'nın ikonografik özellikleri yada Doğu Çölü kaya sanatı motifleri olarak tanımlanabilecek birçok unsur barındırıyor. Ön yüzü (70a), kralı düşmanını armut şeklinde bir topuzla öldürürken resmediyor. Kral kemerine iliştirilmiş bir boğa kuyruğu giyiyor. Arkasında daha küçük bir erkek figürü bir çift sandalet ve küçük bir çömlek taşıyor. Solunda yine küçük bir hiyeroglifik etiket bulunuyor (altı noktalı bir rozet). Birlikte "Tanrı-Kral'ın sandalet taşıyıcısı" olarak okunuyorlar. Narmer'in ismi (üst-merkezde) iç cepheli bir motif içinde yazılı. Kralın isminin her iki yanında öküz-başlı Hathor bulunmakta. Şahin Horus (sağda) delta bataklıklarını temsil eden bir düşmanı sakalından tutarak kontrol altında tutuyor. Kralın altında yenilmiş iki düşman panik içinde kaçıyor.

Paletin diğer yüzünde (70b) uzun boyunlu ve birbirlerine karşı durmuş iki hayvan ana motif olarak karşımıza çıkıyor. Hayvanların boyunları tipik Mezopotamya sanatındaki gibi birbirlerine dolaşmış durumda. Bununla beraber en ilginç görüntü ise üst panelde. Burada inançlı sandalet taşıyıcısı tarafından izlenen kral, zafer

geçidinde armut şeklindeki topuzuyla temsil ediliyor. Kralın önünde "Tjet" ismiyle etiketli bir kadın (muhtemelen kraliçe) ile şahin kabilelerinin totemlerini, Vepvaut'u ve kraliyet kan bağı simgesini taşıyan dört hizmetkar yürüyor. Önlerinde diziler halinde yatan başsız cesetler ve onların üstünde Doğu Çölü kaya çizimlerinde gösterilen kamış gemilerin aynısı bir yüksek pruvallı gemi durmakta.

Tüm bu yabancı unsurlar gerçekten Nil vadisinin yerli kabile reislerince topyekün kabul edilmiş olabilir mi? Yoksa Narmer'in kendisi yüksek pruvallı gemileriyle firavunluk devlet kurulmadan birkaç nesil önce Mısır'a gelenlerin torunu muydu?

Winkler'in 24B bölgesinden (Mineh vadisi), merkezi kabini ve boğa sembolüyle bir Erken Dönem Hanedanlık Horus gemisi.

CENNET MERDİVENİ

Geç dönem hanedanlık öncesi çağda görülen çok sayıda Mezopotamya etkisinin, Mısır Krallığı'nın ikonografisi ve sembolizminde odaklandığını savunmuştum. Bu bana Petrie ve takipçilerinin, ilk firavunların Nil vadisine yabancı olduklarını öne sürmekte aslında haklı olduklarını aşıyor. Öyle görünüyor ki bu kraliyet ikonografisini yalnızca ticaret mekanizması ile açıklamak son derece yetersiz. Ziyaretçi Sümer tacirlerinin, bir şekilde yerli Mısır kabile reislerini krallık sanatı ve ritüelleri bakımından "eğittikleri" fikri şüphesiz saflığın sınırlarını zorluyor. İlk Horus kralların, kökenleri Kara Ülke'den aylar süren bir yolculuk mesafesinde uzak bir yerde gömülü bulunan seçkin bir ailenin torunları oldukları konusunda çok az bir şüphe var.

Bu yabancı ikonografinin nasıl ısrarcı bir şekilde firavun devletine tabi olduğunu görmek için zamanda birkaç yüzyıl öteye ilerleyerek firavunik uygarlığının doğuşuna, Eski Krallığın başlangıcına, Mısır'ın en kutsal ve ünlü anıtlarından birinin inşasına gitmek durumundayız.

Milyonlarca Yıllık Bir Malikane

Genişleyen modern Kahire'nin güneyine doğru kırk dakikalık bir yolculuk mesafesinde, engin Sakkara mezarlığı bulunuyor; antik

Memfis'in gömü alanıdır. Bugün ziyaretçimiz bu ölümler şehrine, bereketli hurma ağaçlarının arasından, zengin Kahirelilerin arazilerini ve haftasonu villalarını ardında bırakarak geldi. Yol boyunca ara sıra hurma ağaçlarının arasından çölün eğimli arazisi belirliyor ve bu arazinin üzerinde görkemli bir şekilde duran Kral Diyoser'in Basamaklı Piramit, cennete giden bir merdiven gibi görünüyor.

Diyoser'in mezarı uygarlığın kararsız ilerleyişinde bir dönüm noktasıdır. Sadece ilk piramit değil aynı zamanda taştan inşa edilmiş ilk anıtsal yapıdır. "Mısır mimarisinde eşsiz"¹ bir eser olarak kabul gören yapı, yenilikçi dizaynıyla "hayalgücüne karşı cesur bir meydan okuyuşu temsil ediyor".² Mısırlı rahip-tarihçi Manetho, Diyoser'in mimarı İmhotep'i, "yontma taştan yapı sanatının mucidi"³ olarak tanımlıyor. İmhotep'in sıfatları, Diyoser'in gömü kompleksinin avlusunda, bir heykel tabanında bulundu. Bunlar:

Aşağı Mısır Kralı'nın şansölyesi; Yukarı Mısır Kralından sonra ilk gelen; büyük sarayın yöneticisi, varis lord, Heliopolis'in yüksek rahibi, İmhotep – inşacı, heykeltıraş, taş vazoların yapımcısı.

İmhotep'i taş mimarisinin mucidi olarak tanımlarken, Manetho tam olarak haklı değildi, çünkü taş bloklar I. ve II. Hanedanların mastaba mezarlarında bulunuyordu. Bunun yanında İmhotep, büyük planını tahayyül etmeden önce, kerpiçten yapılan kral mezarları, yalnızca giriş kapılarında ve iç odaların yapımında zaten taş kullanılıyordu.⁴ Diyoser'in mimarının rehberliğinde ve verdiği ilhamla, krala ait "Sonsuzluğun Ufku"nu inşa etme girişimi, tamamıyla farklıydı. Burada, Mısır taş mimarisinde adım adım bir evrim değil, daha ziyade hem konsept hem de teknoloji bakımından bir kuantum sıçraması söz konusuydu. Bunun sonsuza dek dayanacak bir kraliyet mezarı olmasına

niyet edilmişti; bozulmaz Aşlar kireçtaşından inşa edilmişti ve güneş ışınlarını yansıtan parlıtlı beyaz bir bitim için özenle düzleştirilmişti. Bugün bile piramidin altı dev basamağı, çölün üzerinde altmış metreye ulaşıyor.

Aynı antik Sümer’de olduğu gibi, bunun gerçekten bir tanrı dağı olduğu çıkarımından kaçınmak oldukça zor. Mısırologlar bazı zamanlarda Basamaklı Piramit’in ardında, bu piramidin, ölü kralın ruhunu yıldızlara yükselten bir merdiven olduğu yönünde bir teolojinin yattığını varsaydılar. Gelgelelim Basamaklı Piramit’in Mezopotamya zigguratlarına yakından benzediğini ilk gören siz olmayacaksınız fakat gördüğümüz gibi bu zigguratlar, Basamaklı Piramit’le teolojik olarak bağlantılı olsa da tamamen farklı bir fonksiyona sahip. İki yönlü mekanizmaya sahip merdiven, Basamaklı Piramit’te olduğu gibi sadece ölen hükümdarın tanrılara ulaşmasını sağlamıyor, aynı zamanda tanrılar bu merdiveni, yarattıkları insanlara kendi varlıklarını hissettirmek için kullanıyor. Sakkara sırtında -bereketli vadi ile pek de davetkar olmayan çöl arasındaki fiziksel sınır- kendi Basamaklı Piramiti’ni yaptırmakla Diyoser, belki de aklında bu ek dürtüyü taşıyordu. Bir bakıma cennetin tanrılarının, kendisine ait dünyevi mekana inmesini sağlayacaktı ve bu nedenle kendi ruhu ile dost ilahlarla bir ittifak kuruyordu. Bu kesinlikle Kızıl Ülke’nin (Deşret=çöl) -Set Krallığı- kaotik güçlerini, Kara Ülke’nin -Horus Krallığı- varlığına el uzatmaktan uzak tutmaya yetecek bir güç olacaktı.

Bir anlamda, Basamaklı Piramit ve tüm ardılları, Mısır’ı, en azından kısmen dış dünyanın kaotik güçlerine karşı korumak için inşa edilmiş etkili yapılarıydı. Bu fikir en iyi modern “Kaos Teorisi” kaynaklı ve önceden denenmiş bir metaforla anlaşılabilir.

Bir çölde elinizde bir avuç kumla durduğunuzu hayal edin. Şimdi siyah bir keçeli kalemle tek bir kum tanesini işaretleyin. Kaos Teorisi, eğer elinizdeki kumu çöl tabanına dökerseniz,

siyah kum taneciğinin tam olarak nerede durduğunu tahmin edemeyeceğinizi öne sürer. Elbette kumu döktüğünüzde siyah kum taneciğinin nerede durduğunu, kendi gözlerinizle basitçe takip ederek kararlaştırabilirsiniz. Eğer şimdi aynı noktanın üzerine daha fazla kum dökerseniz, partiküller arasındaki milyonlarca çarpışma yeniden bir kaotik ortam yaratacak ve bu durum siyah kum taneciğinin sonuçta nerede durduğunu tam olarak tahmin etmeyi imkansızlaştıracaktır. Şimdi de kumu herhangi bir yere dökün ve dökmeye devam edin. Bu arada kendi yarattığınız çölde siyah kum taneciğinize ne olduğunu hayal etmeye çalışın. Artık görünmez olmasına rağmen, kum taneciğinin karmaşık bir ortamda olmadığını anlamaya hazırsınızdır. Kum taneciğinin yüzeyi hâlâ tahmin edilemezken, bulunduğu pozisyon artık istikrarlı ve düzenlidir. Şimdi siyah kum taneciğinin yerine kralın ölü bedenini koyun; bu durumda Maat (ilahi/ kozmik düzen) ve Set'in (kaosun) antik Mısır teolojisinde nasıl bir etkileşim içinde olduğunu anlayacaksınız. Kral çöl dağının içindeki gömü odasında yatıyor. Orada, hava ve taşın durgunluğu içinde hiçbir şey hareket etmiyor; ölü firavunu çevreleyen içsel evrenin düzenini rahatsız eden hiçbir şey yok. Dışarıda ise piramidin yüzeyi, gündün güne fırtınalar gibi kaotik unsurlarla saldırıya uğruyor - rüzgar ve kum fırtınaları; günün sıcaklığı ve gecenin soğuğu; taş hırsızları ve piramite tırmanın turistler; hepsi zarar veriyor. Tanrı-kral ise Osiris dünyasının alacakaranlığındaki varoluşu içinde, hâlâ kendi kutsal dağında uyuyor. Orada, diğer dünyadaki görevi, dünyevi rolü olan Kemet halkının koruyuculuğunu devam ettirmek oluyor – Maat'taki hayatın devam ettiricisi ve kara ülkenin koruyucusu rolünü.

Fakat Mısır piramidi basit bir teolojik konseptten çok daha fazlasıdır ve Diyoser'in Basamaklı Piramit kompleksi tipik bir piramitten çok daha büyüktür. Bu, benzerlerinde -gerçek veya düz piramitler (Giza'daki Kufu, Kafre ve Menkaure piramitlerinde örneğini bulduğu gibi)- var olmayan birçok fazladan unsura

sahip bir piramittir. Ne demek istediğimi en iyi şekilde, sizi Diyoser'in büyük mezarının etrafında bir gezintiye çıkararak anlatabilirim. Bu şekilde onun sırlarından bazılarını öğrenebilir miyiz ve bu yerdeki her taştan fışkıran firavunik teolojinin kodunu çözebilir miyiz göreceğiz.

Çöl platosunu geçip yemyeşil Nil vadisini gerimizde bırakırken, ruhlar dünyasına giriyoruz. Burası batılıların -ölüler ülkesine doğru batan güneşe eşlik edenlerin- yani ölü ruhların mekanı. Varacağımız yer ise tozlu çöl yolunda yarım kilometre daha ileride.

Hemen arkamızda 5. Hanedanlık'tan Userkaf'ın taş yığını haline gelmiş piramidi ufku noktıyor ve solunda, Diyoser'e ait piramidin basamaklarını ilk kez yakından görüyoruz. İçeri girebilmek için piramidin yüksek kireçtaşı duvarlarla korunan dev avlusunun güney-doğu köşesine yönelmek zorundasınız. Bu sıradan bir duvar değil; yirmi kübit (10,5 metre) yüksekliğinde, bir buçuk kilometrelik bir çevresi var ve 150 bin metre karelik bir alanı içine alıyor. Uzunluğu boyunca yapının girişlerini barındıran on dört kale burcu var. Fakat şaşırtıcı bir şekilde bunlardan on üçü yanlış kapı ve girişleri katı, geçilmesi imkansız taşlardan oluşuyor. Yalnızca biri doğru kapı ve insanların girişleri için yapılmış. Diğerleri ise çaba sarfetmeden ölümler ülkesinin ötesine geçebilen ruhlar için orada bulunuyor. Biz, ölümlü bedenlerimizle, geleneksel anlamda diğer dünyaya olan kendi girişlerimizi kazanmak zorunda kalacağız. On beş Mısır paundu, ziyaretçinin, on dördüncü kapının modern gardiyanını geçerek Basamaklı Piramit kompleksine girmesi için gereken bileti sağlayacaktır.

İçeri girmeden önce avlu duvarının kendisini incelemeliyiz. Burada şimdi artık aşına olduğumuz mimari bir özellik var. Duvarda, tüm uzunluğu boyunca derin duvar bölmeleriyle ayrılmış çıkık payandalar mevcut. Duvarın yüzeyi ayrıca sık girintili paneller halinde süslenmiş ve duvarın yapımında, daha önceki

kralliyet anıtlarında kullanılan çamur tuğlalarıyla aynı ölçülerdeki yontma taşlar kullanılmış. Dolayısıyla ilk iki hanedanlıkta görülen mezarlarda ve gömü yapılarındaki kerpiç mimarisi, kerpiç yerini kireç taşına bıraktığında burada yeni yüksekliklere ulaşmış oldu. Buradaki etki büyüleyicidir. Sümer ülkesinde icat edilen girintili yada iç cephe panellemesi, iri-pat aristokrasisinin bir üyesi olan Mısırlı mimar İmhotep'in ellerinde doruğuna ulaşıyor.

Fakat şimdi daha neler keşfedebileceğimize bakmak için piramidin içine girmemiz gerekiyor.

Dar bir koridor giriş kapısından başlayarak küçük bir avluya doğru ilerliyor. Ana kapının altından geçerken yukarı bakın. Koridorun tavan kirişlerinin hurma ağacı kütüklerini temsil eder şekilde oyulduğunu göreceksiniz. Bu, burada olağandışı bir şeylerin olduğunu gösteren ilk ipucu. Kendinize duvar ustalarının neden tüm bu çabayı sarfettiklerini sorun; düz resimler kullanmak, taş kirişleri yuvarlamaktan çok daha pratik olmaz mıydı? Küçük avlu ise başka bir şaşırtıcı özelliğe sahip: kapatıldığında koridordan, ilerideki komplekse girişi önleyen büyük sedir kapı, yarı açık halde duruyor. Böyle bir kapı nasıl oluyor da dört bin yıldan uzun bir süredir ayakta kalabiliyor? Cevap basit: kapı dayanıksız bir malzeme olan ağaçtan değil, taştan yapılmış. Bu aldatici bir kapı, tıpkı avlu duvarının diğer onüç mühürlü kapısı ve hurma ağacı kütüklerini taklit eden taş kirişler gibi.

Buradaki her şey sahte. Hareket eden tüm parçalar taştan yapılmış. Basamaklı Piramit kompleksindeki hiçbir şey insan dünyasında çalışmıyor; tüm yapı Diyoser' in krallık ritüellerini gerçekleştirdiği Memfis şehri yakınlarındaki orijinal yapının taştan bir kopyası. Fakat şimdi girdiğimiz bu yer yaşamak için değil, bundan ziyade ölen kral (Osiris'e dönüşmüş "Batılıların Tanrısı") ve takipçileri için yapılmış bir yerdi - ölünün kendi krallık ritüellerini yıldan yıla, tüm zamanlar için sergileyeceği bir yer; böylece ölen, eşyanın ilahi düzenini daimi kılabilirdi.

Burada kapıları hareket ettirmeye yada tavanlar için gerçek kütükler kullanmaya ihtiyaç yoktu. Taş, ölülerin ruhları için bir engel değildi. Gerekli olan şey, bozulmaz taştan bir yapıydı, çünkü ritüelleri sonsuza dek sürdürmek gerekliydi. Yaşayanların yapıya girmeleri için izin verildiği tek yer, aralık bırakılmış taştan kapısıyla kompleksin güney-doğu girişi idi. Basit ifadelerle bu, ölen kral kültünün sürdürülmesinden sorumlu mezar rahiplerinin ve daha yakın zamanlarda inançlı hacıların -sizin ve benim gibi- Kral Diyoser ve mimarı İmhotep'in büyüleyici başarısını merak edip görmek için gelebilecekleri anlamına geliyor. Şüphesiz ki biz, Basamaklı Piramit'i ziyaret eden ilk turistler değiliz. 18. ve 19. Hanedanlar'dan kalma duvar yazıları, kraliyet mezarlarından bu en önde gelenini göklere çıkarıyor. Ahmoz ismindeki bir ziyaretçi, piramidi şafağın ilk ışıklarıyla kıyaslıyor ve "sanki cennet onun içindeydi" diyor.

Küçük avlunun ötesinde, büyüleyici yapısıyla batıya yönelen sütunlu bir koridor var. 26,6 metre yüksekliğinde birbirine geçmiş kolonlar uzun koridorun her iki yanında duruyor. Her biri, arkasındaki bir duvara tutturulmuş; bu duvarlar, yapının sütunları arasında girinti ve çıkıntılar oluşturan yan duvarlarının sütunlarıyla iç içe geçmiş durumda. Mısırologlar duvarlardaki bölme sayısının, Eski Krallık zamanındaki eyalet yada bölgelerin sayısı kadar olduğuna inanıyorlar. Her bir bölme, bir zamanlar eyaletlerin yerel tanrılarının yada kral ve yerel tanrının her ikisinin heykellerini barındırmış olabilir. Bu nedenle koridor boyunca olan yürüyüşümüz, tüm Mısır ülkesine doğru bir yolculuğa dönüşüyor.⁵

Sütunların kendisi oldukça ilgi çekici. Her biri dışbükey-yivli sütunlar, alçak dairesel tabanlar üzerinde duruyor. Sütunların tabanları bir metre çapında. Günümüze kadar kalabilen az miktarda boya maddesi bunların kırmızıya çalan bir kahverengiye boyandığını gösteriyor. En üstte ise bildiğimiz anlamda "sütun başı" bulunmuyor. Bunun yerine en yukarıdaki son bir met-

relik bölüme düz bir şekil verilmiş ve bu bölümden çıkan iki kavisli çıkıntı aşağıyı gösterir halde duruyor. Mimarın buradaki amacı görünüşe göre, en erken çağlardaki bozulabilir yerel ve ritüel binalarda kullanılmış olması gereken kamış balyasından sütunların, taştan yapılmış bir temsilidir. Bir dizi uzun kamış, sütun oluşturmak için bağlanıyordu. En üst kısım genişlemeyi önlemek için bir hayvan derisiyle sarılıyordu. Diyoser zamanında bu kamıştan sütunların yerini, önemli devlet binaları ve kraliyet mimarisinde bunların ağaç kopyaları aldı, bu nedenle ağacı kopya etmek için kırmızı boya kullanılıyordu. Dolayısıyla hanedanlık öncesi kamış sütunların bu erken hanedanlık ağacından kopyaları yerine en son teknoloji olan kireçtaşı kullanmak, İmhotep nezdinde mantıklıydı. Önde gelen piramit uzmanı Eiddon Edwards'ın belirttiği gibi:

Diyoser kompleksinin kolonlu girişi. Hurma ağacı kütüklerinden tavana ve kamış sütunların dışbükey yivli ve deri başlıklı taklitlerine dikkat edin (after J.-P. Lauer, 1936, pl. XLV).

Basamaklı Piramit'in mimarı ... öncelikle daha büyük bir avantaj sağlayabilecek taştan yapılmış yeni tasarımlar icat etmekten ziyade, daha dayanıksız malzemeden yapılmış daha önceki yapıların taştan formlarını yeniden üretmekle ilgilenmiştir.⁶

Koridorun sonunda çapraz bir aralık mevcut. Birbirine geçen duvarlara destek veren dört adet ikili sütun bulunmakta. Bu ikili sütunlar da kamıştan yapılmış sütunların kopyalarıydı.

Büyük açık avludaki parlak gün ışığına doğru yürürken, belki de çok uzaklarda gördüklerimizin önemi üzerinde düşünmeye değer: Mezopotamyan girintili duvar işçiliği, doğal yaşamla ilgili kamışlar ve ağaç kütükleri gibi en eski ritüeller ile yerel yaşam mimarisinde kullanılmış yapı materyallerinin sayısız taş kopyaları. Dolayısıyla Kral Diyoser'in bu III. Hanedanlık yapı kompleksi, çok daha eski bir zamanın –özellikle ilgilendiğimiz bir dönemin- sanat ve mimarisini anlayıp değerlendirmemizde bizim için eşsiz bir rehber olabilir. Söz konusu zaman, Horus Takipçileri'nin Kara Ülke'yi yönettiği zamandır.

Büyük avlunun güney ucunda durmak, Diyoser'in kuzey tarafında yükselen altı basamaklı piramidini olanca büyüklüğüyle ortaya çıkarıyor. Avlunun diğer üç tarafını birbirinden ayıran iç istinat duvarı, tüm yapının dış cephesindeki gibi panellerle kaplanmış fakat fazladan bir özelliği var. Mısırlı zanaatkarlar, tüm duvar boyunca duvarın üst bölümüne enseleri kabarmış, saldırmaya hazır dev kobra heykelleri yerleştirmiş. Bu oldukça etkileyici bir işçilik. Antik metinlerden kobra-tanrıça Vadjet'in kralın kişisel koruyucusu olarak ölümlü biri olduğunu öğreniyoruz. Mısırologlar ona, firavunun alnında ne zaman temsil edilse “Üraeus-yılanı” diyorlar. Onun özel rolü, kendi ölümcül zehri ve alevini, firavunun tehtid etme cesareti gösteren günahkarların üzerine saçmaktı.

Dehşetini tüm ülkelerin üzerine salacağım. Kaşlarının arasın-
da şahlanacağım. Alevim ve ateşim düşmanlarının üzerinde
olacak.⁷

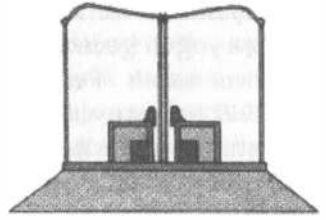
Diyoser'in avlusunu çevreleyen yüzlerce kobra heykeli, bu nedenle kralın ölümden sonraki hayatında devam eden hüküm-
ranlığında, en önemli ritüelleri güvenli bir şekilde sergileyebil-
mesi için güçlü bir koruma bağı yaratıyor – evrenin ilahi düze-
nini sağlayan ritüelleri.

Avlunun güney ve kuzey uçlarının her ikisinin merkezinde
duran alışılmamış bir özellik bulunuyor. Burada çift D şeklindeki
yapılar, kralın sergilediği ritüellerle yakından ilişkili. Fakat bu
incelikli seramonilere dair bir açıklama, şimdi yöneldiğimiz fes-
tival alanına varana dek beklemek zorunda.

Büyük açık avlunun doğu duvarı boyunca giden yolun yarı-
şında, çok daha küçük bir avlu olan heb-sed'e giden yuvarlak
bir köşe var. Antik Mısır terimi heb-sed "kuyruk festivali" anla-
mındadır. Kralın hükümrانlığının bu en önemli seramonisine
verilen tuhaf ismin sebebi kısa süre sonra açıklığa kavuşacak.
Şimdilik kuyruğun bir boğayla ilgili olduğunu söylemek yeterli.

Köşeyi döndüğümüzde kendimizi tüm Basamaklı Piramit
kompleksinin en güzel bölümünde buluyoruz. Önümüzde doğu
ve batı taraflarında taştan mabetler bulunan uzun dikdörtgen bir
avlu bulunuyor. Avlunun güney ucunun merkezinde, kuzey ve
güney doğu köşelerinde yükselen merdivenlerle birlikte bir
taht çardağı bulunuyor. Günümüze kadar gelen resimlerden
(hem rölyefler hem de daha küçük fildişi oymaları) anladığımız
kadarıyla bu, kralın hükümrانlığının otuzuncu yıl dönümünde
ve ardından ölümüne kadarki her üçüncü yılda tacını yeni-
den giymesi için kurulan bir sahneydi.⁸ Bu Aşağı ve Yukarı
Mısır'ın kırmızı ve beyaz taşlarını firavuna yeniden giydirme
töreni, gizemli bir gençleşme ayininin doruk noktasıydı. Kralın
katli mizansenini de bünyesinde barındırıyordu – kralı öldür-

me ritüeli. Tüm detaylara sahip değiliz ve hatta belgelerine sahip olduğumuz törenin, bu yönlerini düzgün bir şekilde anlayamıyoruz. Fakat heb-sed ritüelleri hane-danlık öncesi zamanlara ilerleyip Horus Takipçileri'ni kapsadıkça, seramoninin temel unsurlarına dair kısa bir özete sahip olmamız ve seramoniye, olabildiğince en iyi şekilde açıklamaya çalışmamız gerekiyor.

Heb-sed'de bulunan kralın yeniden taç giyeceği Yukarı ve Aşağı Mısır'ın iki tahtlı çardağının şekli.

Cinayet ve Yeniden Doğum

M.Ö. 2484 yılına, Firavun Diyoser'in heb-seb törenlerine şahit olmak için zamanda geriye gittiğimizi hayal etmenizi istiyorum. Takvim yılının son gününde, Kara Ülke'nin her yerinden gelen ziyaretçilerle dolup taşan Memfis şehrine ulaştık. Hepsi kendi köy ve kasabalarından, kralın kraliyet yıl dönümü şenliklerine katılmaya gelmişler. Mısır'ın her önemli kentinde resmi bir delegasyon mevcut. Kendi yerel tanrılarının heykelleri eşliğinde rahip ve rahibeleri de beraberlerinde getirmişler. Başka bölgelerden gelen tapınak temsilcilerinin tekneleri, rıhtımda yan yana bağlanmış. Sancak ve bayraklar geniş yolları ve tapınak duvarlarını süslüyor. Konuşma ve müzik sesleri her yerde. Kraliyet sarayında Kral Diyoser, uzun hükümranlığındaki en önemli ana hazırlanıyor. Büyük bir heyecan hissediliyor.

Memfis'in beyaz duvarlarının hemen dışında zanaatkarlar, Nil yakınında büyük bir festival duvarı örmüştü. Aylardır bununla uğraşıyorlardı; kamış mabetler, taht çardakları ve açık avlular inşa ediyorlardı. Sed Festivali'ni oluşturan tüm o karmaşık törenler dizisi için her şey hazır. Artık gece oluyor ve

biraz uyumanın zamanı geldi. Ne de olsa önümüzdeki beş gün oldukça yoğun geçecek.

Ertesi sabah -Peret ayının ilk günü- erkenden büyük ve gürültülü bir kalabalık festival alanına giden yol üzerinde toplanmıştı. Pazar satıcıları, kuruyemiş ve süs eşyalarını satmak için büyük bir gürültü çıkarıyordu. Sabırsız halk, biz kendi dar seyir noktamızda sıkışırken, firavun adına ilahiler söylemeye başlamıştı. Sonunda kral, kraliçe, tanrı heykelleri mahkeme üyeleri ve tapınak rahipleri, hepsi yola çıkıyorlar. Tören alayının parıldayan bayrak direkleri uzakta görüldüğünde kalabalıktan sağır edici bir gürültü yükseliyor ve hoşluk veren sabah esintisinde ışık hüzmeleri titreşiyor. Mahkeme üyelerinden oluşan bir grup kralın önünden ilerliyor ve “yere yatın!” diye bağıyor. İnsanlar tanrı-kralın önünde, o geçerken secdeye varıyorlar.

Diyoser heb-sed kompleksine ulaşıyor ve her iki tarafında duvar oyukları ve bu oyuklarda kralın önünde oraya henüz ulaşan daha küçük tanrı ve tanrıçaların heykellerinin bulunduğu uzun bir geçite giriyor. Kral, bu küçük ilahlara **öküz-başlı-tan-nça** Sekhat-Hor (Horus’u hatırlayan) gibi giyinmiş bir rahibe tarafından tanıtılmakta. Firavun, her birinin önünde, kesilmiş bir büyükbaş hayvanın parçalarını dağıtarak, ilahların tapınaklarına bir sunuda bulunmuş oluyor. Karşılığında ise “tüm hayatı ve hakimiyeti” için kutsanma alıyor. Kırk yada daha fazla sayıda ilaha sunulan bu sunular, Firavun’un halktan bağlılık ve sadakat yeminleri kabul etmesiyle sık sık kesiliyor ve bu ilk günün en güzel bölümünü oluşturuyor.

İkinci gün hükümdarın, festival alanının büyük çevre duvarının etrafını dolaşmasına ayrılmış. Kamıştan yapılmış duvar sivanmış ve parlak beyaz bir renge boyanmış. On dört girişin arasında duvar özenle bölmelendirilmiş. Duvarın güvenilir olup olmadığını kontrol etmek kralın görevi. Aslında kral burada, bu duvarla sembolize edilmiş olan Mısır sınırlarını koruma görevindeki kararlılığını gösteriyor.

Üçüncü gün kral, “Büyüklerin Avlusu” olarak bilinen yüz metreye yirmi beş metre boyutlarındaki daha küçük olan festival alanına giriyor. Avluyu çevreleyen büyük kamıştan mabetler, Mısır’ın büyük ilahlarına ev sahipliği yapıyor. Orada Diyoser “Horus Hükümdarların Tahtı’nın” basamaklarında ilerliyor ve orada “annesi” akbaba tanrıça Nekhebet’i selamlıyor ve ona bir Klebsidra (Mıs. şeb=su saati) sunuyor. Belki de ilk taç giydiğinden beri geçen zamanı vurgulamak istiyor.

Kraliyet giysilerinin değişiminden sonra etkinlikler büyük açık avluya taşınıyor – kalabalık, alanın dörtbir yanına yeniden yerleşiyor. Ortada alanın belli başlı noktalarına giden merdivenleriyle büyük bir platform var. Platformun her tarafı kobra heykellerinden biriyle korunuyor. Bu kral çardağının merkezinde alçak bir taht, yirmi aslan başıyla süslenmiş, üzerinde dalgalanan beyaz çarşafı gölgelendirilmiş.

Kraliyet alayı, **avlunun doğu tarafından** giriyor. Alaya iri-pat’ı (Pat’ın soyundan gelen) temsil eden ve kıvrılmış bir asa yada fırlatma çubuğu taşıyan bir prens öncülük ediyor. Arkasında iki yelpaze tutucusu, uzun sırlara takılmış **devekuşu tüyünden** büyük yelpazeleriyle geliyorlar. Ardından bir vezir, **hepu dümen mekanizması** ve **bir kürek** taşıyan bir rahip ve tapınağın üzeri örtülmüş büyük bir **akrep resmi** taşıyan kâhini geliyor. Bunlar kraliyet asası taşıyan iki rahip tarafından takip edilmekte; onların ardında başka bir rahip yukarıda **iki büyük tüy** taşıyor.⁹ İki rahip daha arkada mumyalama çarşafı rulolarıyla geliyor.

Bir sonraki gruba iki yelpaze taşıyıcısı öncülük ediyor. Kurt postuna bürünmüş ve tıraş edilmiş başlarında kurt kafaları bulunan altı rahip tarafından avlunun içine taşınırken, tüm gözler kurt-tanrı Vepvaut’un seyyar altın mabeti üzerinde ve ortalığa derin bir sessizlik hakim. Birçok tütsülükten yükselen **ladın reçnesi ve tütsülerin** sarhoş edici kokusu -**Tann Ülkesi’nin** (Punt) kutsal nefesi havayı dolduruyor. Vepvaut’u daha sonra

festivalde kralın kullanacağı **kocaman bir yay** taşıyan bir kâhin izliyor. Onun ardında “**Horus Takipçileri’ni**” (Mis. Şemsu-Hor) temsil eden sancak taşıyıcıları geliyor. Hemen ardından imti-per (Ev Belgeleri) olarak bilinen önemli papirüs tomarlarını taşıyan rahibi (Mis. heri-heb) görüyoruz. Sonunda kısa bir aradan sonra, kralın kendisi, Yukarı ve Aşağı Mısır’ın çifte tacını giyerken görülüyor. Diyoser şimdi heb-sed giysisini bir boğa kuyruğu ona iştirilmişken giyiyor. Ellerindeki asası ve topuzunu göğsünde çapraz bir halde tutuyor.

Tentenin altındaki tahtına oturduğunda Diyoser, beyanname seramonisine başlıyor. Kral sırayla dört esas noktanın hepsiyle yüzleşiyor. Güneyde Set ve Tjenen maskeleri takmış rahipler tarafından kutsanıyor; batıda aynı şekilde Geb ve Kepri maskeleri takan iki rahip grubu var; kuzeyde Atum ve Horus son olarak doğuda tanrıça İsis ve Neftis’i temsil eden rahibeler bulunmakta.

Platformun her tarafında kendi tahtirevanlarında toplanmış kraliyet ailesine mensup hanımefendiler ve hükümdar çocukları “Yukarı ve Aşağı Mısır’ın Büyükları” ve “**Nekhen ve Pe’nin Ruhları**” ile beraberler. Doksan uzun sancağın oluşturduğu ormanda “**Horus’u Takip Eden Tanrılar**” temsil ediliyor. Yoğun saflar krala olan sadakatlerini bağırarak dile getiriyorlar. Umumi tören şimdi bitti, Diyoser ve etrafındakiler, beş günlük yıl dönümü kutlamaları boyunca kraliyet ailesinin kalması için geçici olarak kurulan ikametgahın bulunduğu küçük festival alanına dönüyorlar. Hab-sed’in üçüncü günü bitiyor.

Dördüncü gün bir dizi önemli ve gizli törenlerin mizansenlerine odaklanır. Biz de Mısır’ın sıradan halkıyla birlikte bu gizli ayinlerin dışındayız ve bundan sonraki birkaç saat içinde neler olacağını öğrenmek için kalabalığın içindeki komşularımızın taşıdığı dedikodulara güvenmek zorundayız.

Görünüşe göre kral, festival avlusundaki **kocaman kamıştan mabetler** içinde heykelleri bulunan Mısır’ın en büyük tanrı-

larına tütsü sunuları sunacak. Orada evrenin en güçlü ilahlarıyla birebir iletişime girecek. Bu kişisel ritüeller sabaha kadar sürecektir. Daha sonra kraliyet ailesi “Yemek Salonu” olarak bilinen büyük bir çadırdaki ziyafete katılacak. Diğer yanda biz, öğleden sonraki umumi törenlere kadar biraz ekmek, hurma, soğan ve birayla idare etmek durumundayız.

Görkemli ritüel, şehir duvarları arasında Ptah tapınağına doğru yol alan bir kabileyle tekrar başlıyor. Kral şimdi taşınabilir tahtında ve böylece herkes onu göz alıcı ihtişamı içinde görebiliyor. Diyoser şimdi kutsal Memfis tapınağında, kudretli tanrı Ptah’a, “Memfis’in Lordu’na” eşlik etmeden önce adaklar sunuyor. Akşama doğru kabile geri dönüyor. Kral ve kraliçe, titreyen meşale aleviyle parıldayan altınların ışıldaması eşliğinde, Ptah’ın taşınabilir mabedine ilerliyor.

Her şey Sed Festivali’nin gece saatleri boyunca sürecektir doruk noktasını hazırlıyor; “Mezara Yatma” töreni. Bu büyülmeye ayın azami bir gizlilikle sergileniyordu. Fakat kalabalık kralın ölmek üzere olduğundan haberdardı- fakat beşinci ve son günü haber veren gün doğumuyla mucizevi bir yeniden doğuma katlanacağı umut ediliyordu. Kralın bu çetin sınavdan kurtulmayabileceği gerçek bir problem idi. Başarılı bir şekilde yeraltına inip şafakta yeniden doğabilecek miydi? Yoksa iblisler ve karanlığın hizmetkarları tanrı-kralı yenecek miydi?

Yine, kendi şahit olamadığımız detaylara hakim olabilmek için yerel bilgilere güvenmek durumunda kalacağız. Ritüellerin her bir unsurunun tam olarak ne anlama geldiğini bilemeyebiliriz, fakat törenin temelleri tüm Mısırlılarca bilinmekte -her şeyden öte, ölen babanın oğlu tarafından düzenlenen cenaze ayinleri, tanrı-firavunlar için düzenlenenlerden önemli bir biçimde ayrılmıyor- farklılıklar bir ölçek meselesinden daha fazla. Şüphesiz kralın yeniden doğuşuna dair fazladan bir unsur olarak ilahi gizem, sadece tanrıların Diyoser’e bahsedebileceği bir şeydi. Firavunun yeniden doğumunun önemi, Mısır inancında,

İsa'nın yeniden doğumunun Hristiyan dünyasındaki önemine eşdeğerdir.

Şimdi karanlık, ülkeyi baştan başa sarıyor, Kral Diyoser ve onun en yakın memurları heb-sed avlusu sınırları içinde toplanıyorlar. Yıldızların örtüsü altında yalnızlar ve sadece göksel tanrılar oluşturdıkları manzaraya bakıyor. Olay hızla gerçekleşiyor. Ölü firavun cesaret dolu sonu tanrılar tarafından ilan ediliyor. Beyaz çarşaf ruloları vücudunun etrafına sarılıyor. Yüzü yeşile boyanıyor – bereket ve Osiris'in rengi. Altın aslanlar tarafından korunan bir yatakta uzanıyor, bir sfenks gibi karnının üzerine yaslanıyor. Ölüm ritüeli boyunca kurban edilen firavunun başıyla ilgili bir tören mevcut. Bu tamamıyla gizem içinde kalan bir unsur, fakat Petrie'nin bulduğu, ölenin kafatasının gövdelerinden ayrıldığı II. Nakada mezarlarıyla çözüme kavuşabilir.

Diyoser'in vücudu, tüm geceyi ölümler ülkesinin kötücül güçleriyle savaşacağı yere, "mezar" olarak belirlenen küçük bir kamış mabede taşınıyor. Karanlık saatler boyunca Diyoser'in ruhu, dünyanın altından doğu ufkuна doğru giden nehirde bir yolculuk yapacak. Varacağı yer bir sonraki bölümde açıklanacak. Şimdilik kralın, güneş-tanrı Harakti (Doğu Ufku'nun üzerindeki Horus) Mısır göğü üzerinde yükseldiğinde, yaşayanların dünyasına yeniden katılıp katılamayacağını keşfetmek için kalabalıkla beraber beklemeliyiz.

Gece uzun ve soğuk, fakat sonunda şafak ışıkları doğu çölü tepeleri üzerinde belirmekte. İnsanlar büyük avluya doğru yol almaya başlıyorlar. Bu kez ruh hali oldukça ciddi. Hiçbir yerde satıcılar görünmüyor: onlar da Sed Festivali alanına olan hac görevlerini yapmak üzere kalabalığa arışmış durumda.

Kumlu avlunun kocaman dikdörtgen alanı bomboş. Platform, tahtı ve çardağıyla birlikte gitmiş; kan bağıyla bağlı prensler ve prensesler için getirilmiş tahtirevanlar yok; rahipler, memurlar ve askerler de yok. Kalabalık sabırla kendi dünyevi koruyucusunu beklerken her şey sessizlik içinde.

Aniden, herhangi bir uyarı olmaksızın, dört bir köşeden tören boruları yankılanmaya başlıyor. Tüm başlar heb-sed avlusundan doğuya uzanan girişe dönüyor. Kral Diyoser yeniden aramızda, **kavisli köşenin** etrafında, önündeki büyük açık alana doğru rüzgar gibi koşuyor. Kısa beyaz bir eteklik ve üstünde iki uzun devede tüyü yükselen bir taçtan başka bir şey giymiyor. Bir şekilde daha güçlü, sağlam ve daha genç görünüyor. Diyoser doğan güneşle birlikte yeniden doğuyor – o yaşayan Horus. Kalabalık sevinçle bağırıyor ve aynı zamanda, bir rahatlamayla iç çekiyor. Kadınlar birlikte ağlıyor: “Horus göründü, o **iki tüyü** aldı, Kral Diyoser’e tüm hayat verildi”. Biliyorlar ki “Yukarı ve Aşağı Mısır’ın Büyükleri”, ilkel tacın Firavun’un başına “**Büyük Tüylerin Koruyucusu**”¹⁰ tarafından konduğuna şahit oldu. Kralın tacı “**Atum’un Tahtı’nda**”¹¹ yeniden giydirdi.

Firavun sol elinde bileşik yay ve sağ elinde dört tane ok tutuyor. Avlunun merkezine ulaştığında oklardan üçünü ayağının önünde kuma dikeyliyor. Dördüncüsünü yayına koyuyor ve oku, avlunun güney-doğu köşesine doğru fırlatıyor. Kalabalık coşuyor. Kral ikinci oku güney-batı köşesine ateşlerken başka bir coşkulu alkış duyuluyor. Kalan oklar aynı ustalikle kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerine fırlatılıyor. Böylece kral Mısır’ın sınırlarını yeniden inşa etmiş oluyor. O bir kez daha Kara Ülke’nin yenilmez koruyucusu, kendi mahiyetindekileri Mısır sınırlarının dışındaki kaotik güçlerden koruyor. Diyoser, yaşayan Horus, uzun süreli rakibini (kötücül amcası Set’i) altediyor.

Beşinci günün kalan saatlerinde kral, başarılı gençleşmesinin verdiği gücü göstermek için çok sayıda görevde bulunuyor. Büyük avlunun etrafında birçok koşu seramonisi yapıyor. Bunlardan birinde kutsal Apis boğasını sürüyor. Diyoser şimdi bir **kürek** (Mıs. user) ve görünüşe göre bir **geminin dümen mekanizmasının** bir parçası olan tahtadan bir alet (Mıs. hep) taşıyor. Etekliğine takılmış bir boğa kuyruğu giyiyor. User ve

hep'e dair hiyeroglifik işaretler bir araya konduğunda Osiris-Apis (Mıs. User-Hepu) isminin neşeli yazılışını oluşturuyor. Bu törende kral Memfis'in kutsal boğasıyla birdir. Kral ve Apis, avlunun etrafına yerleştirilmiş D şeklindeki üç işaretin etrafında dolaşıyorlar. Firavun kendi mucizevi yeniden doğumunu duyurmak için Mısır ülkesini dolaşmış oluyor.

Diyoser heb-sed avlusuna, bir başka yeniden taç giyme töreni için son kez dönüyor. İki taç hazırlanmış durumda, bir güneye, diğeri ise kuzeye bakmakta. Yukarı ve Aşağı Mısır taçları şimdi kralın başına, tanrılar Horus ve Set tarafından, o her bir tahtın üzerinde otururken konuyor. Asasını ve topuzunu kabul ettikten sonra halka son bir kez görünüyor.

Hükümdar ve etrafındakilerinin oluşturduğu son büyük kafiye Memfis sarayına dönmeden önce kralın yerine getireceği son bir görev bulunuyor. Tanrı Geb, "Yeryüzünün Lordu", Diyoser'e imit per tomarını sunmakta. Üzerinde "İki Yol Arkadaşının Sırrı" yazıyor – Set'in Horus'u Mısır gerçek ve tartışmasız hakimi olduğunu kabul ettiğini kaydeden yasal ahit. Diyoser bu "miras isteğini" sol ve topuzunu sağ elinde iken, avlunun etrafında son bir koşu yapıyor. Kral için "yolları açan" Vepvaut'un sancağı ona önderlik ediyor. Tanrı Tot ve tanrıça Meret, kardeşleri olan ilahın performansıyla memnun olarak firavunun uzun yürüyüşünde ritmik bir alkış tutturuyorlar. Kralın koşusu, neşeli bir zafer dansına dönüştüğünde, kocaman kalabalık da ritme katılıyor. Hepsi haykırıyor ve Diyoser'i şimdi Mısır ülkesinin tümü için ruhani bir model olmuş avlunun her bir tarafına çağırıyor "Gel! Onu getir!" (yani tomarı). Kara Ülke'nin her bölümü böylece Diyoser'in krallığı yeniden miras aldığını öğreniyor.

İki Yol Arkadaşının Sırrını tutarak koştum – babamın (Osiris) bana Geb'den önce verdiği vasiyetti bu. Tüm ülkeyi dolaştım ve onun dört bi yanına dokundum. Üzerinde arzuladığım gibi koştum.

Bu mutlu olayla birlikte yıldönümü şenliği sona eriyor. Fakat başka bir üç günde, Diyoser, tekrardan güç denemelerine girmeli ve Kara Ülke insanlarını yönetecek sağlamlıkta olduğunu göstermelidir.

Tanrıların Evleri

Sizi yıldönümü şenliklerinin temellerine götürdük ve şimdi de iki bitki motifinin daha bizi Mezopotamya, Suziana hatta Aden'e sürükleyeceği Basamaklı Piramit kompleksinin keşfine dönmeliyiz.

Diyoser'in mistik yeniden doğumuna şahit olmak için zamanda geriye doğru gittiğimizde heb-sed avlusuna girip, festivalin üçüncü gününde kralın, Mısır'ın büyük tanrılarına heb-sed avlusunu çevreleyen kamıştan yapıma dev mabetlerinde adaklar sunduğunu öğrenmiştik. Şimdi ise sıra bu mabetlerin İmhotep tarafından yapılan taş versiyonları üzerinde çalışmaya gelmişti.

Birçok mabet, alışılmadık şekilleriyle dikkat çekiyor. Yapılar büyük kemerli çatılara sahip. Erken dönem taş işçiliği teknolojisi için oldukça ustalıkla yapılar, daha esnek materyallerle yapılmış eski mabetlerin bariz bir şekilde aslına uygun kopyaları ve kaydadeğer bir çabayla inşa edilmiş. Yukarı Mısır'ın arketipik mabedi için hiyeroglifik işaretlerde, bu yapının aslında açıkça kamıştan¹² yapıldığı görülüyor ve uzun süredir tasarımının, güney Irak'ta Bataklik Arapları'nın geleneksel meskeni mudhif'le aynı olduğu kabul edilmekte. Güney Irak bataklıkları elbette Sümer ülkesinin sulak arazileriydi ve bu olağandışı yapılar net bir şekilde antik zamanlardan geliyordu. Örneğin, Sümer'de tanrı Enki'yi (Yeryüzünün Efendisi) kendi kamıştan tapınağında otururken resmeden birçok mühür baskısı mevcut.¹³ İnanna'nın en eski mabedi kamıştan yapılmıştı. Bu antik yapının modern Bataklik Arap versiyonları, kamış platformların

-tatlı su üzerinde yüzen adaların- üzerinde inşa ediliyor. Bu bir şekilde güvenilir yapı, yani mudhif (Arapça'da "misafir evi" anlamındadır) oldukça büyük bir binaydı. Thor Heyerdahl'ın dikkat çektiği gibi, bazı daha uzun örnekler "neredeyse uçak hangarları kadar büyüktü".¹⁴

Tipik bir mudhif, kamış balyalarından yapılmış büyük kemerli bir tünele sahiptir ve tavan kirişlerini biçimlendirmek için bu balyalar birbirine bağlıdır. Her bir kiriş, birbirinden on metre kadar uzaklıkta bulunan iki kamış balyasına bağlı. Tepeleri birbirlerine doğru aşağı çekilmiş ve çatının merkezinde kemeri oluşturmak için bağlanmış.

İçeride oturarak Yunus'un kendi yüzen otelinde nasıl hissettiğini hayal etmek zor değil. Mudhif'in açık ön ve arka tarafları, kamış hasırlarla kapatılıyor ve bu hasırlar yarı boyuna kadar, yine kamıştan yapılmış, ön cepheyi panellere ayıran dikey kazıklarla tutturulmuş. Bu kamış panellerin üstünde genellikle güneş ışınlarını dışarıda tutmak ve aynı zamanda hava sirkülasyonunu sağlamak için kumaş askılar asılıyor. Kamış kazıklardan birinin yanında ise küçük bir kapı bırakılıyor.

Tüm bunlar Diyoser'in yaptırdığı, Yukarı Mısır kamış mabetlerinin stilize edilmiş taş versiyonlarında görülüyor. Yine böylece, Mezopotamyan bir mimari dizayn, eski Mısır'da kullanılmış oluyor. Fakat burada, heb-sed avlusunda, modern Bataklik Arap mudhif'inin özelliklerinde olmayan ilginç detaylar görebiliyoruz.

Uruk döneminden kalma bir oyma sanatı örneği, kamıştan yapılmış bir mabet yada bir ağılın çatısındaki İnanna sembolünü gösteriyor. İnanna hayvancılık faaliyetiyle yakın bir bağ içindeydi. (P. Amiet, 1961, pl. 42:623).

Mısır mabetleri, ön cephelerine tutturulmuş süs amaçlı üç ince destek sütununun tasvirlerine sahip fakat bunlar kamış balyasından sütunlarla aynı değil.

Bunun yerine burada kamışın yüz katı genişliğinde bir bitki gövdesi görüyoruz. Mabetleri ortaya çıkaran ilk arkeologlar, giriş koridoru sütunlarının (kamış balyalarını işaret eden) dışbükey yivlerinin aksine, bu çok daha ince sütunların yivlerinin içbükey olduğuna dikkat çekiyor. Bu içbükey dikey oyuklar, batı dünyası tarafından klasik Yunan mimarisi aracılığıyla bilinen, sanat tarihinde çok sonraki “Dorik” sütunların ilk örneğini temsil ediyor. Antik Yunanlılar özenle oyulmuş Dorik sütunlarıyla ünlü – fakat gerçekte bu mimari formu İmhotep yaklaşık iki bin yıl önce icat etmişti!

Mısır’ın doğal çevreyi taklit etmedeki arzusuna bakacak olursak, kendimize bu sütun motiflerinin hangi bitkiyi temsil ettiğini sormamız gerekiyor. Bu oldukça zor bir mesele ve bu yüzyılın ortasında onyıllar boyunca bir tartışma konusu oldu, fakat konuyla bir dizi ipucu mevcut. İlk olarak ince ve uzun gövdesi boyunca iç bükey oyuklar gösteren bir bitki aramak zorundayız. Bu tek özellik, araştırmamızın sınırlarını radikal bir şekilde yeniden tanımlıyor. Fakat bir ikinci unsur, seçeneklerimizi daha da daraltıyor.

Diyoser mabetlerinin taş sütunlarının tepesinde duvar ustaları, başka hiçbir mimari yapıda tekrar görülmeyen, şaşırtıcı bir sütun başı oymuşlar. Burada heb-sed avlusunda, iki asılı yaprak sapının aşağı doğru eğildiği şaşırtıcı bir sütun başı taşıyan sütunlar görüyoruz. Saplar arasında, bir zamanlar büyük ihtimalle mabette ikamet eden tanrının ağaçtan sancağını tutturmak için bir delik vardı.¹⁵ Gizemli bitkimizi bulmak için Nil vadisinden uzağa bir yolculuk yapmamız gerekiyor, fakat ilk olarak Mısır’ın yerel florasını taş oyması motifinin kaynağı olarak elememiz gerekecek.

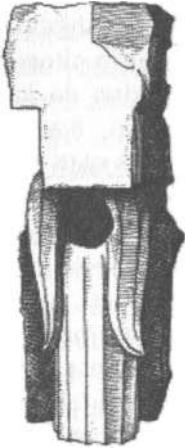
Bitkiler Arasında Bir Dev

Söylediğim gibi, bu özel sütunlar, dizaynlarında kullanılan ağacın kaynağı bakımından, 1940'lı ve 50'li yıllar boyunca tartışıldı. Herbert Ricke, iğne yapraklı ağaç sütunları üzerinde temsil edilen ve üzerlerinde, eski Mısırlılar'ın ağaç gövdeleri üzerinde süsleme yapmak için kullandıkları kesici aletlerle açılan yarıkların kendine özgü izleri bulunan yivlerin, paralel çizgiler arasında bir oyulma etkisi yarattığını öne sürüyordu.¹⁶ Bu oldukça hafif bir hipotezdi. İsmi Basamaklı Piramit ile eş anlamlı, yıllar süren restore çalışmaları için teşekkür borçlu olduğumuz mimar-Mısırolog Jean Philippe Lauer de sütunların ağaç gövdelerini temsil ettiğini söylüyordu. Fakat o bu içbükey yivleri, dekoratif bir unsur olarak gördü.¹⁷ Bu da aynı şekilde olasılık dışı gibi görünüyor, çünkü ağaçlar Mısır sütunlarının gövdelerini oluşturmuyor ve hemen hemen her örnekte bu sütunlar, ağaçların değil, bitkilerin dev versiyonlarıdır. Bu durumun tek istisnası, yivli bir gövdeye sahip olmayan yada bu türden bir biçimi verebilmek için oyulamayacak hurma ağacı gövdesidir. Diğer yandan Basamaklı Piramit'in inşası esnasında, ağacın Memfis'te saray ve tapınak mimarisinde kesinlikle kullanıldığına dikkat çekmiştik. Bu ağaç gövdeleri büyük olasılıkla Lübnan'dan (özellikle de Biblos'tan) geliyordu ki burası Mısır'a, firavunik tarih boyunca yapılarda kullandıkları ağaç malzemeyi -özellikle de sedir-arzediyordu. Fakat bu ağaçlar, kendi doğal halleriyle sanatsal bir motif olarak değil, yapı malzemesi olarak kullanılıyordu. Böylece, heb-sed avlusunun taş sütunlarının, ağaç öncüllerin kopyaları ve Memfis'le çağdaş olduğunu akla uygun bir şekilde öne sürebilirken, doğal hayattaki hangi bitkinin bu sarkık başlı ve yiv süslemeli sütunları temsil ettiği konusunda hâlâ yakın bir bulgumuz yok.

Böylece botanikçi ve Mısırolog, Percy Newberry¹⁸ tarafından öne sürülen üçüncü bir hipoteze geliyor sıra. O, dev papirüs ve nilüfer çiçeği sütunları gibi, bu birleşik sütunların tek

bir bitkinin gövdesini temsil ettiğini öne sürüyordu. Diyoser'in yıldönümü avlusundaki mabedinde bulunan motif için öne sürdüğü bitki antik çağlarda Siphium olarak biliniyordu ve bu, botanikçiler arasında oldukça tartışma yaratmış bir bitkidir. Siphium motifi kuzey Afrika kıyılarındaki Cyrenaica'da Yunan paraları üzerine işleniyordu ve bu bitkinin günümüzde Cyrene civarlarında yetişen Thapsia Garganica olduğu düşünülüyor. Bununla birlikte Thapsia, klasik yazarlarca Siphium'a atfedilen iyileştirici özelliklerin hiçbirine sahip değil. Yalnızca bir metreye kadar büyümesi ve düz bir gövdeye sahip olmaması, Thapsia'yı Sakkara motifi modelinin¹⁹ dışında tutuyor. Siphium'u, gizemli uzun-gövdeli bitki için baş model seçerek, Newberry bir kimlik belirleme problemi yerine bir başkasını koymuş oluyordu ve böylece başka bir çözüm olması gerektiğini anlıyordu.

Burada tek bir bitkinin gelişmiş bir temsiline sahibiz ve

*Heb-sed avlusunda
bulunan sarkık yaprak-
lı sütunun
arkeolojik çizimi
(P. Lauer, 1936,
pl. LX).*

nedenle Newberry, şemsiye biçiminde alternatif bir bitki aradı ve sonuçta beş metre uzunluğunda ve on santimetre çapında bir gövdeye sahip Heracleum Giganteum'u buldu.²⁰ Bu bitki söz konusu sütuna daha çok benziyordu. Burada Mısırlılar tarafından sütun mimarisinde kullanılan tüm diğer bitkilerin tipik özelliklerine sahip bir bitki bulunuyordu. Heracleum'un "gövdelerinin içi boş ve yeşilken dışbükey, kuruyken de güzel bir şekilde içbükey yivli"²¹ olduğunu gördü. Aynı heb-sed avlusunun sütun başlarında olduğu gibi, Heracleum geniş sarkık yapraklara ve gövdesi boyunca aralıklı boşluklara sahipti.

Dolayısıyla, heb-sed avlusu mabetlerindeki sıra dışı "Dorik" sütunların karakteri-

ristiğini karşılayacak bir botanik tür bulunmuştu. Newberry'nin gözlediği tek engel, Heracleum'un doğu Anadolu ve Kafkaslar'da yetişen bir yerel bitki oluşu ve Mısır ve Kuzey Afrika'da buna benzer bir bitki türünün bulunmayışydı. Piramit uzmanı laddon Edwards Mısırologların bu ikilemini kısaca şöyle özetliyor:

Newberry'nin sütunlarla ilgili yorumu, eğer Heracleum Giganteum'un Mısır'da yetiştiğini gösterebilseydi, çok daha fazla kabul görebilirdi, fakat bu bitki kendi var olduğu çevre-
de oldukça yayginken, Nil vadisinde yetiştiğine dair günü-
müze kadar gelen bir kanıt bulunmuyor. ²²

Kafkaslar, Elburz ve Zagros dağlarında yetişen dev tavşancilotu, beş metre yüksekliğe ve beş santimetrelilik bir çapa erişinceye dek büyüyebilir.

Bu Heracleum'un yetmiş adet türe sahip bir familyanın bir üyesi olarak yalnızca serin ve nemli iklimlerde büyümesinden değil, aynı zamanda sık köklerinin, ağırlığını ve uzun gövdesini taşıyabilmesi için çimenlik bir toprağa ihtiyaç duymasından da kaynaklanıyor. Bu koşulların hiçbiri, firavunik zamanlarda yada daha da tropik olan M.Ö. dördüncü binyıl dolaylarındaki tarih öncesi çağların kurak Mısır'ında mevcut değildi. Her iki durumda da Mısır, Heracleum'un yetişebilmesi için çok sıcaktı ve toprak, kalın bir çimen tabakasının yetişmesi için elverişli değildi. Dünyanın yalnızca Afrika Mısır'ından uzak olan sıcaklık bölgelerinde Heracleum Giganteum için doğru şartlar mevcuttu.

Heracleum Giganteum, Heracleum Mantegazzianum'un diğer bir ismidir – bundan başka “Dev Tavşancilotu” olarak da

biliniyor. Bu bitki bugün şüphesiz, Avrupa'nın bir çok bölgesinde ve Amerika'da istenmeyen bir bitkidir. Bitkinin gövdesinin bilinçsizce tutulması ciltte ciddi kızarıklık ve kaşıntılara sebep olmakta.²³ Bununla birlikte, tavşancilotu sonbaharın sonlarına doğru öldüğünde, semiz dış kısmı kuruyor ve gövdesi son derece sağlam ve bükülmez bir hale geliyor. Bunun sonrasında herhangi bir sakınca olmadan tutulabilir. Birkaç yıl önce evimin yakınlarındaki ağaçların arasında, iki metreye kadar büyümüş ölü bir tavşancilotundan bir parça kestim. Size sadece söz konusu yivleri değil aynı zamanda sarkık yaprak saçlarının yatay çıkıntılarını da göstermek için onu fotoğrafladım. Çalışmamın üzerinde beş yıl geçtiği halde, gövdesi hâlâ sağlamlığını koruyor.

Söylediğim gibi, Dev Tavşancilotu, en iyi çimenlerin kalın bir tabaka oluşturduğu yerlerde yetişiyor. Botanikçiler, özellikle Türkiye'nin batı kıyılarından antik Ermenistan'a ve oradan Hazar Denizi kıyılarına uzanan dağlardaki verimli ve sulak vadilerde yetiştiğine dikkat çekiyorlar. İran Azerbaycan'ına Aden'i araştırmak için gittiğimde tavşancilotunun, kaynağını Van ve Urmiye çevresinden alan nehirlerin oluşturduğu taşkın havzalarını çevreleyen dağ eteklerinin verimli topraklarında yetiştiğini keşfetmiştim. Bitki burada beş metre gibi şaşırtıcı bir yüksekliğe ulaşıyor! Şüphesiz, Heracleum Giganteum Aratta (Urartu) krallığının ve Aden'de yetişen yerel bir bitkidir.

Heracleum Giganteum ve Heracleum Mantegazzianum gibi aynı familyaya ait olan bir başka bitki Heracleum Persicum'dur ve İran'da -özelde ise tahmin edebileceğiniz gibi antik Suziana'da- yetişen bir yerel bitkidir. Bu bitki de beş-altı metreye kadar yükselmektedir ve ben bu sonuncusunun Diyoser festival avlusunun yivli sütunlarına doğrudan modellik ettiğine inanıyorum. Heracleum Persicum'un kurduğunda son derece sert olduğu ve bambu'nun karakteristik gücüne sahip olduğu biliniyor.²⁴ Bu nedenle yük-taşıma malzemesi olarak harika bir seçimdi

ve eski tarihlerde Suziana’da kamış yapıların inşasında pekala kullanılmış olabilir.

1. Hanedan mezarlarında yivli minyatür sütunların birkaç örneği, özellikle Kral Djer’in Abidos’taki mezarında, Petrie tarafından iyi korunmuş bir “Dorik” fildişi sütun bulundu ve bunun bir eşyanın parçası olduğu düşünülüyor.²⁵ Heracleum Persicum’un bu minyatür kopyası, Diyoser’in yivli sütunlarına bir bağlantı sağlıyor ve tavşancılotu dizaynının Mısır tarihinde, yabancı elitin gelişinin hemen sonrasında kullanılmaya başlandığına dair arkeolojik kanıtı güçlendiriyor. Acaba Suziana’dan gelen göçmenlerimiz beraberlerinde kendi anavatanlarından bir başka sanatsal motifi daha mı getirmişlerdi – başlangıcını Adem’in Aden Bahçesi’nden alan bir motif?

Beyaz Zambak

Basamaklı Piramit’te yapılan ilk somut kazılar Ocak 1924’te Britanyalı Mısırolog ve Sakkara Antikiteleleri müfettişi Cecil Firth öncülüğünde başladı. Ekip bu ilk sezonda, çalışmalara Firth’in iki büyük tepecik gözlemlediği çevre duvarının kuzey doğu köşesinde başlamaya karar verdi. Bunların, Sed Festivali’nde belirsiz olsa da önemli bir rol oynamış, Yukarı ve Aşağı Mısır’ın büyük yıl dönümü mabetlerinin kalıntıları olduğu ortaya çıktı. Heb-sed kompleksinin bu bölümünü anlatmaktan şimdiye kadar imtina ile geride durdum, çünkü burası, yüksek duvarlarının içinde yabancı elite dair en önemli tılsımlardan birini barındırıyor.

Kuzey ve Güney Evleri, dikdörtgen heb-sed avlusunun hemen kuzeyinde kalıyor. Burada ölüm, yeniden doğum ve taç giyme ritüelleri, Diyoser’in sonu gelmez yıl dönümü ayinlerini sergilemek için ölümlerin ruhlarınca sürekli tekrarlanıyor. Aşağı Mısırlı benzeri kuzeyde, piramidin kuzeye doğru gölgesinde kalan gömü tapınağının karşısında yer almaktayken, Güney Evi, Basamaklı Piramit’in doğu tarafının hemen karşısında duruyor.

İlk olarak Kuzey Evi'ni ele alacağız (Aşağı Mısır'ın ana mabedi). Firth burada yapının dış cephesinde üç "Dorik" sütun keşfettiğinde oldukça şaşırmişti çünkü, kazıların başlangıcında, heb-sed avlusu mabetlerine ekli bu Dev Tavşancılota sütunları henüz gün ışığına çıkarılmamıştı. Bu narin yivli sütunlar koca şapelin doğrudan dış cephesine yapıştı; onbir metre boyundaydı ve kendi özel avlularına bakıyordu. Kuzey Evi, dev bir Bataklik Arap mudhifi şeklindeydi. Açık avlusunun içteki doğu duvarı, bünyesinde üç sütun barındıran geniş bir hücre ile bölünmüştü. Bu sütunlar herhangi bir yapısal amaca hizmet etmiyordu fakat yaklaşık bir buçuk metre arayla arka duvardaki sıg oyuklara yerleştirilmişti. Yine, sütunlar sembolik dekorasyon olarak kullanılıyordu ve ana şapelin dış cephesindeki gibi yivli değillerdi. Bunun yerine gövdeleri, baş aşağı çevrilmiş çanlara benzeyen açık şemsiye şeklindeki başlarına dek düz bir yüzeye sahipti. Bunlar açık bir şelikde çok önceden keşfedilmiş en eski papirüs sütunlarıydı. Günümüzde Mısır'da büyük ölçüde yok olmasına rağmen, bu çok yıllık, üç köşeli, sağlam ve yapraksız bir gövdeye sahip kamış,²⁶ Beyaz Nil'in yukarı bölümlerinde Sudan'da ve merkezi Afrika'da bulunabilir. Cyperus Papyrus olarak bilinen bu türün, beş metre yüksekliğe kadar büyüdüğü ve soyunun antik Mısır türlerinden geldiği öne sürülüyor.²⁷ Güzelce inşa edilmiş bu papirüs sütunlarla, Diyoser'in sanatkarları yine, bitkinin doğal halini kopya etmek için gerçek bir arzuya sahip olduklarını göstermiş oluyordu. Taş sütunları, papirüs gövdesinin karakteristik üç köşeli kesit yüzeyi gibi şekillendiriyor ve onlara, tabanında belirgin bir kabartıyla, aynı bitkinin doğal halindeki gibi baştan aşağıya hafif bir konik şekil veriyorlardı. Daha sonraki zamanlarda Mısırlı heykeltıraşlar, daha basit yuvarlak gövdeler için bu doğrudan kopyalama pratiğini terk ettiler.

Basamaklı Piramit kazıları sırasında, Mısırologlar, sıra dışı üçgen ve yeşil gövdesiyle papirüs bitkisinin, Yukarı Mısır kral-

lığının hanedanlık bitkisi olduğunu on yıllardır biliyorlardı. Bu önemli amblem, en az Orta Krallık'tan bu yana vardı ve Firth'in yeni keşfi bunun varlığının 3. Hanedanlık'a kadar uzandığını oldukça hassas bir biçimde kanıtlıyordu. Bu sürpriz bulgunun bir sonucu olarak, Basamaklı Piramit kompleksinde çalışan arkeologlar gayretle, Güney Evi'nin avlusunda, Yukarı Mısır'a ait hanedanlık sütunu motifini içeren benzer bir hücre aradı.

İki tepeciğin güney tarafını temizlemeye geldiklerinde, gerçekte Güney Evi ve ona bağlı avluyu buldular. Ve beklenildiği gibi, Yukarı Mısır'ın bitki amblemini içeren hücrenin yerini belirlediler – fakat bu kez hücrenin merkezinde sadece bir sütun vardı. Mısırologlar, diğer üç papirüs bitkisi, hanedanlık öncesi zamanlarda birleşme öncesinin politik yapısındaki üç ayrı krallığı temsil ederken, akla uygun şekilde bu tek bitkinin Nil vadisini temsil ettiğini öne sürdü.

Güney avlusunda bulunan hücrenin içindeki bu tek sütun, kuzey sütunlarında olduğu gibi yatay kesit bakımından üç köşeli değildi. Gövdesi yuvarlaktı ve bu nedenle tamamen farklı bir bitki türünü temsil ediyordu. Ne yazık ki sütun başı kaybolmuştu ve hiçbir zaman bulunamadı. Fakat nasıl görüldüğüyle ilgili bilgi sahibi olabileceğimiz, Yukarı Mısır hanedanlık bitkisi için daha sonraki dönemlere ait çok sayıda temsile sahibiz. En iyi üç boyutlu örnek, şimdi değinmek durumunda olduğumuz Karnak'ta bulunuyor.

Karnak'a olan bu ziyaretimizde tapınağın ana eksenine, kutsalların kutsalının önünde duran küçük avluya yöneleceğiz. Fakat I. Seti ve II. Ramses tarafından yaptırılmış büyük sütunlu holden geçerken, yüz otuz dört sütundan birkaçına hızlıca göz gezdiriyoruz. Sütunların herbirinin dibinde süs amaçlı bir bitki motifi mevcut. Holün sol tarafında (burası kuzey yarısı oluyor) Aşağı Mısır'ı temsil eden papirüs bitkisini bulacaksınız. Sağ tarafta ise (Güney yarısı) tüm sütunlar Yukarı Mısır'ın bitki amblemiyle süslenmiş. Burada bu yüce sütunlardan birinin

gölgesinde, Mısır'ın birleşmesini anlatan rehberleri dinleyerek sıklıkla oturdum. Dinleyicilerine güneyin hanedan bitkisinin nilüfer olduğunu anlatıyorlardı. Bu onların öğretmenlerinden, metinlerden ve antik Mısır üzerine yazılmış kitapların büyük bölümünden öğrendikleri şeydi. Fakat yanlış yönlendirilmişlerdi, tıpkı şimdi kendi dinleyicilerini yanlış yönlendirdikleri gibi. Eğer insanlar sadece kendi gözlerini kullansalardı, Yukarı Mısır bitkisinin bir nilüfer olmadığını, bundan çok daha farklı bir şey olduğunu görebilirlerdi. Nilüfer bir su zambağıdır ve güney bitkisi ince bir trompet benzeri bitkiyken, o, geniş bir fincan benzeri bir bitkidir. Sayısız rölyef ve çizimlerin gösterdiği üzere, Mısırlılar, gerçek bir nilüfer bitkisini çizmekte hiç zorluk çekmiyorlar. Mısırlı sanatçıların Nilüfer ve Yukarı Mısır amblemini birbirinden tamamen farklı iki formda çizdikleri yönünde kesinlikle hiçbir şüphe yok, çünkü ikisi de birbirlerinden tamamen farklı türlerdir.

Bir Teban mezarından kalma duvar resmi, Kral III. Amenhotep'i, önde iki ve arkada bir sütunun desteklediği bir çardağın altında oturduğunu gösteriyor. Arkadaki tek sütun papirüs bitkisini temsil ediyor ve bu nedenle Aşağı Mısır yönünü belirtiyor. Öndeki ve böylelikle yüzü Yukarı Mısır'a dönük olan iki sütun başından biri nilüfer çiçeği; diğeri de güneyin geleneksel kraliyet bitkisidir. İkisi aklımızdaki tüm belirsizlikleri ortadan kaldıracak şekilde yan yana duruyor. 18. Hanedanlık'ın sonlarına doğru öyle görünüyor ki nilüfer çiçeği, güney bölgesi tarafından yavaş yavaş benimsenmiş ve kendi geleneksel bitkilerinin yerini almıştır. Bunun nedeni biraz sonra net bir hal alacaktır. Amarna Periyodu'nu bir geçiş dönemi kabul edebiliriz ki bu, III. Amenhotep'in hem asıl bitki hem de nilüfer çiçeğinin kullanıldığı çardağından bellidir. Bunun yanında bu durum, Firavun III. Tutmose'nin İki Ülke'nin tahtında oturmasından önce, sadece birkaç hükümlerlik dönemi boyunca olan bir şey değildi.

Yürüyüşümüze Karnak tapınağının batı-doğu ekseninde devam ederek, ziyaretimizin asıl amacı olan açık avluya varıyoruz. Burada, III. Tutmose tarafından yaptırılmış serbest duran iki sütun, kutsal yerleşkenin bu en içteki bölümünün girişini her iki yandan koruyor. Bu sütunlar sembolik – herhangi bir tavanı desteklemiyorlar. Burada saf şekilleriyle iki krallığın totemleri olarak duruyorlar. Eksenin kuzey tarafındaki sütun, üç papirüs bitkisini belirgin bir şekilde yükselen rölyefler olarak gösteriyor. Güney tarafındaki sütun ise üç uzun bitki gövdesini, başlarında özenli bir şekilde stilize edilmiş sarkık yapraklarıyla gösteriyor. Eğer biri, onun ana hatlarını takip eder ve Fransız monarşisinin armasına uyarlarsa, “Fleur-de-Lys’i” hemen tanıyabilirdiniz. Gözleriniz size Yukarı Mısır’ın kraliyet bitkisinin ne olduğunu söyleyecektir; Firavunluk Mısır’ın kurucusu Menes krallığı bitkisinin bir zambak olduğunu.

Fakat herhangi bir botanikçi, size zambakların Mısır’da ne şimdi ne de daha önceki zamanlarda doğal olarak yetişmediğini söyleyecektir. Aynı Dev Tavşancılotu gibi, zambak da Nil vadisinde olduğundan daha serin bir çevreye ihtiyaç duyar. Bitki deniz seviyesinden altı yüz metre yükseklikte kayalık yamaçlarda ve yarlarda yetişiyor. “İyice kurumuş, iyi bir verimliliğe sahip kiraeçli toprakta” büyüyor ve doğru koşullar elde edildiğinde yaklaşık iki metreye kadar uzayabiliyor.²⁸ Bu koşulları tolare eden cinsten bir tür değildir, daha ziyade işlenmiş bir bitki olarak “yetiştirilmesi zordur”²⁹ – özellikle sıcak ve kurak koşullarda. Paul Schauenberg, Mısır’daki iklim koşullarının uzun gövdeli zambakların bölgede yerel olarak yetişmesinin imkansız olduğunu doğruluyor.

(Zambaklar) yetişeceği toprak açısından toleranslı değildir ve sadece belli fiziksel ve hidrolojik koşullar altında büyür. ... sürekli kuraklık onlar için bir lanetli bir şeydir_ Aynı zamanda aşırı sıcaklık, eğer bitkinin tabanı organik bir

tabaka yada kalın bir çimenlikle kaplı değilse, onları yok edebilir.³⁰

Açıkkçası, zambak bitkisinin doğal halde başarılı bir şekilde yetişmesi için gerekli koşullar, Yukarı Mısır karakteristiktir. Uzun gövdeli zambak türünün firavunik çağ boyunca Mısır'da yetişebilmesinin tek yolu, bu bitkinin dışarıdan getirilmesi ve daha sonra çiçeklerinden parfüm yapılmadan önce dikkatli bir şekilde yetiştirilmesidir. Zambağın bu türden uzmanlaşmış yetiştiriciliği, 26. Hanedanlık'tan bir rölyef üzerinde gösteriliyor. Böyle bir aktivite, doğası gereği, bir kraliyet yada hakim sınıf ayrıcalığıydı – özellikle çok eski uygarlık koşulları düşünüldüğünde. Zambak Nil vadisi için hiçbir zaman yerel bir bitki olmadı ve sadece Yukarı Mısır hükümdarları tarafından yurtdışından getirilmiş olabildi.

O halde uzun gövdeli zambağın doğal habitatı neresi olabilir? Bu zarif çiçeklerin birçok türü, güney doğu Fransa Alpleri'nden kuzey İtalya'ya, Arnavutluk'tan Makedonya Yunanistanı'na, Türkiye üzerinden Kafkaslar'a ve aşağıya, Zagros dağlarının vadilerine kadar gerçekten çok geniş bir bölgede bulunabilir. Bununla birlikte otuz iki vahşi türün büyük bölümü sadece Uzak Doğu'da ve özellikle güneydoğu Asya, Çin ve Japonya'da yetişiyor.³¹ Bu yerel çeşitlilik bizi burada ilgilendirmiyor. Bizim görece daha yakın yerlerde yetişen Yukarı Mısır kraliyet amblemini aramamız gerekiyor. Uzun bir süredir zambak türlerinden özellikle bir tanesinin, en az üç bin yıldır parfüm yapımı için yetiştirildiği antik doğu Akdeniz dünyasında ünlü olduğu biliniyor.

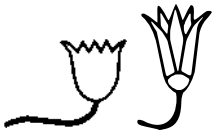
Bu bütün zambak türleri arasındaki en güzeli *Lilium Candidum* -Madonna Zambağı- altı taç yapraklı çiçek, içteki erkek organı koruyan dışa dönük yapraklarıyla bir trompet görünümündedir. Uzun gövdesinin yeşil rengi, taç yaprakların dışına dek uzanır ve burada aşamalı şekilde en üst bölümdeki süt beyazı hale dönüşür. Ezilmiş yapraklar antik çağ insanlarınca

çok aranan egzotik bir parfüm kokusu yayar. Bu antik dünyada eşi olmayan bir kraliyet çiçeğiydi.

İşlenmemiş yada vahşi Madonna Zambağı Makedonya dağ eteklerinden Anadolu'ya, Balkan yarımadası dağlarından güneye Lübnan tepeleri ve İsrail'deki Karmel dağına uzanan bir bölgede yayılmış durumda.³² Schauenberg'in Madonna Zambağı üzerine bir çalışması mevcut ve bu çalışma çiçeğin yalnızca güney Avrupa ve batı Asya iklim bölgesinde yetişebileceği sonucuna varıyor, Karmel dağının da *Lilium Candidum*'un vahşi şartlarda -ve sadece yüksek yerlerde- yetişebileceği güneydeki en uç nokta olduğunu belirtiyor. Daha önce söylediğim gibi Madonna Zambağı beyaz bir çiçeğe sahip fakat kendisine benzeyen açık sarı bir çeşidi de mevcut – *Lilium Monodelphum*. Bu eşit derecede dikkat çekici zambak, Kırım, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar Kafkaslar ve Türkiye'nin kuzey bölgeleri için yerel bir bitkidir. Bu, elbette bizim Arata ve Aden'i yerleştirdiğimiz bölgeyi de içine alıyor.

Ne yazık ki günümüzde Zagros dağlarında hiç zambak yetişmesede bu bölge bizim hanedanlık öncesi Mısır'la bağlantımızı oluşturuyor. Fakat Madonna Zambağı tohum vermeye isteksiz (bu yetiştirmenin uzun zaman aldığı anlamına geliyor), F. Ferns, bitkinin antik İran'da ormansızlaştırmadan önce ve tarım, bölgenin topografyasını değiştirmeden önce yetiştirilmiş olabileceğini ileri sürüyor.³³ Zorunlu yetiştirme koşullarına bakıldığında, insan uzun gövdeli zambak için ideal çevrenin, antik çağlarda Zagros dağlarının güney eteklerinden çok da farklı olacağını bekleyebilir. Bugün iki zambağımızın -beyaz ve sarı- bir ayak boyu büyüdüğünü ve güney Zagros bölgesinde, antik Suza'nın hemen kuzeyinde binlercesi bir araya gelip küme oluşturduğunda sersemletici bir güzellikte görüldüğünü sadece hayal etmek zorundayız. Daha önce bu kitabın Mezopotamya bölümleri boyunca belirttiğimiz gibi altı taç yapraklı zambak çiçeği tanrıça İnanna'nın ana sembollerinden biridir.

6. Hanedan piramit metinleri zamanında, Mısır yazarları Yukarı Mısır kralliyet bitkisini seçen yada seçeşen olarak anıyordu (Piramit Metni İfade 395) ve bu uzun taç yapraklı çiçek görünümünde bir hiyeroglifik yazıma sahipti.³⁴ Mısırologlar bu bitkiyi sürekli nilüfer olarak kabul ettiler fakat bana göre bu tamamen hatalıydı. Mısır dilinde “nilüfer” için başka bir sözcük var ve bu nekhebet’tir (Piramit Metni İfade 439) ve eğilmiş fincan şeklinde bir yazımı vardır. İki sözcüğün aynı bitki türünü ifade etmesinin olanaksız olduğu görülüyor ve ben burada seshen aslında “zambak” anlamına gelirken nekhebet’in gerçek nilotik nilüfer olduğu sonucuna varıyorum. Bundan sonra ise insan, zambak için kullanılan batı Semitik sözcüğün şoşan olduğunu düşündüğünde, durum son derece ilginç bir hal alıyor. Eğer isminiz “Suzan” olsaydı, bu durumda adınızın zambak için kullanılan İbrani bir sözcükten geldiğini zaten biliyor olabildiniz. Tüm antik Yakın Doğu zambağı şoşan olarak biliyordu ve bu nedenle büyük ihtimalle, Yukarı Mısır zambak amblemi, s-ş-n yada s-ş-ş-n diye okunan hiyeroglifik işaretlerle gösteriliyordu. Bu durum, şimdi güneş tanrı, Atum-Re yada Re-Harakhti için kullanılan bir sıfat olan ve bizim “kutsal zambak” olarak tercüme ettiğimiz seçen-vab deyimime yeni bir anlam yüklüyor.

Nekhebet (solda) ve seçen (sağda) için kullanılan iki hiyeroglifik çizim. Seçen bitkisinin çok daha uzun ve bir zambak formuna benzerken, fincan şeklindeki nekhebetin gerçek bir nilüfere benzediğine dikkat edin.

Sonuç Otuz

Yukarı Mısır’ın kralliyet bitki motifi, sadece ılıman dağ bölgelerinde yetişen bir zambaktı. Bu hükümlerlik sembolü, ilk firavunların yabancı kökenlerine dair açık bir kanıttır.

Yukarı Mısır'ın hanedanlık öncesi krallarını Mezopotamya'ya bağlayan tüm kanıtlar sunduktan sonra, Suziana'nın başkentinin ve dünyanın en eski şehirlerinden birinin isminin Şuşan (modern Suza) olduğunu öğrenmek sürpriz olmayacaktır. Tüm bunlardan çıkarılaca tek bir sonuç var: ilk firavunların kraliyet amblemi, büyük Elam-öncesi şehri Suza ile doğrudan bir sembolik bağdı. Yukarı Mısır krallığı, kendi kraliyet sembollerini, zambağın bol miktarda yetiştirdiği anavatanlarından getiren hanedanlık öncesi hükümdarlar tarafından kurulmuş olmalıydı.

*Gebel el-Arak hançerinden
Hayvanların Efendisi (ön yüz)*

*Hayvanların Efendisi (bu kez
"boğa adam") Ur'dan.
Britanya Müzesi.*

*Uruk Dikilitaş'ının üst kısmı.
Sakallı bir kahraman topuzu ve
uzun giysisiyle görünüyor. Alt kıs-
mında ise, Aynı figür ok ve yayla
bir aslanı avlıyor.
Bağdat Müzesi.*

*Kral Hamurabi'nin minyatür başı.
Louvre Müzesi.*

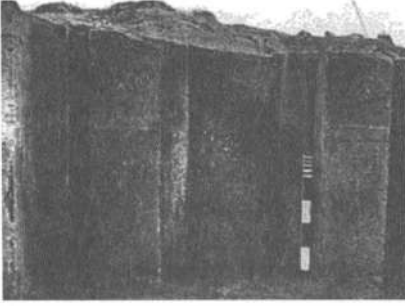
Aşına olduğumuz süslemeleriyle büyük bir II. Nakada vazosu: dağlık bölgeler, dans eden tanrıça, Şahin Horus'la birlikte (güneş diski yerine) hilal sancağı, hurma dalları, tekne üzerindeki figürler, merkezi kabin ve filamingolar.

Bir başka II. Nakada çömleği üzerindeki "dans eden tanrıça" figürü. Erkek figürün başına iki uzun tüy taktığına, elinde bir fırlatma çubuğu taşıdığına dikkat edin.

Firavunun lahitini koruyan bir "dans eden tanrıça".

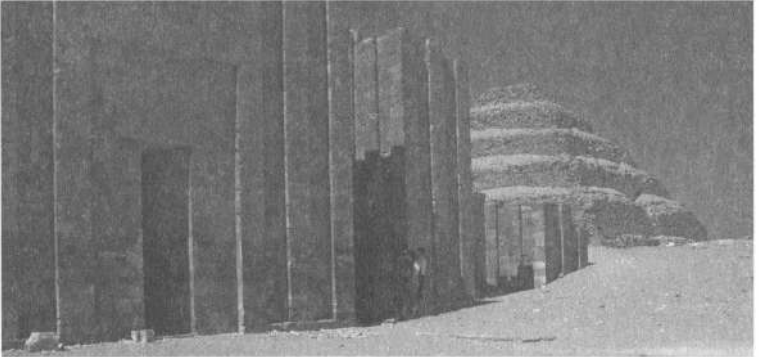
*I. Hanedanlık'tan Kral Kaa'nın hükümlü-
ranlığında inşa edilmiş bir mezara ait iç
cephe duvarı.*

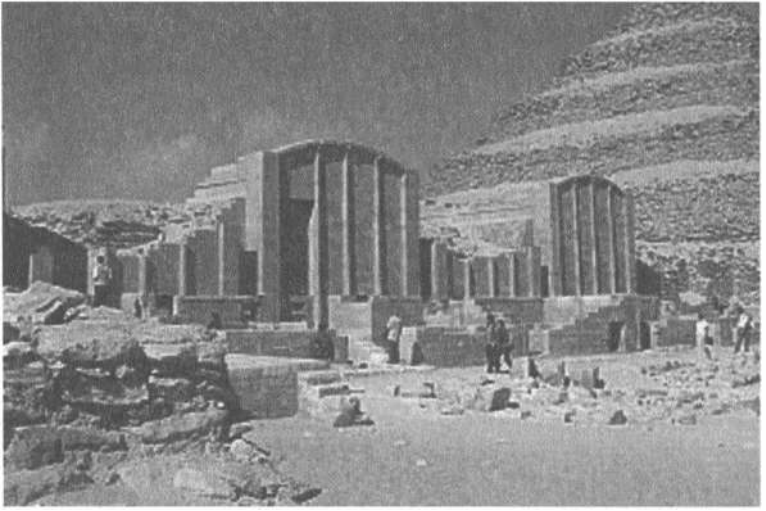
*Suza yakınlarında Çoga
Zambil zıguratının ilk platfor-
munun iç cephe duvarları.*

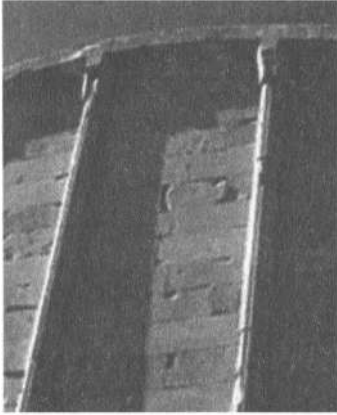
Sakkara'da mastaba 3507'deki hücreli cephe duvarlarının kalıntıları.

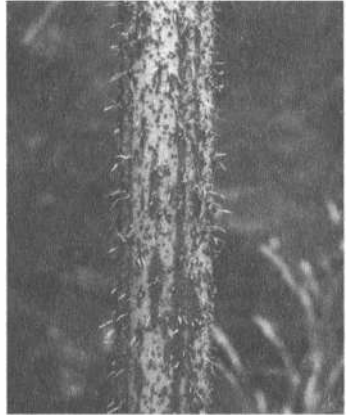
Diyoser Basamaklı Piramiti'nin derin ve çapraşık avlu duvarları.

Diyoser'in gömü kompleksindeki heb-sed avlusu ve içinde, kamış mabetlerin taştan yapılmış kopyaları. Dış cepheye gömülmüş üçer adet yivli sütunlara dikkat edin.

Diyoser'in heb-sed mabetlerinden birindeki içbükey yivli sütunlardan biri, sarkık sütun başıyla.

Dev Tavşancilotu'nun içbükey yivli gövdesi ve sarkık yaprakların geliştiği dal kökleri.

Tarapet gömü taşı (TIP), güneş tanrının ışınları zambak çiçekleriyle temsil ediliyor. Louvre Müz.

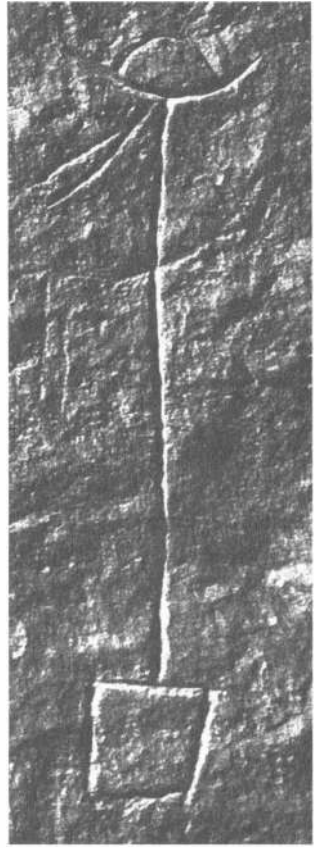
Sarkık yapraklarıyla bir Madonna Zambağı. Yukarı Mısır'ın kraliyet armasındaki çiçek olabilir mi?

Karnak'ın kraliyet sütunları – papirüs ve zambak.

Mezopotamya'da İsin-Larsa dönemin-den bir çömlek. Hilal şeklindeki sancak-larına dikkat edin. Louvre Müzesi.

Kanais'te bir kayaya kazınmış hilal ve doğan güneş sancağı.

Tutankamon'un cenaze süsü, hilalin için-deki güneş diskini yüksek pruvallı bir gemi taşıyor. Kahire Müzesi.

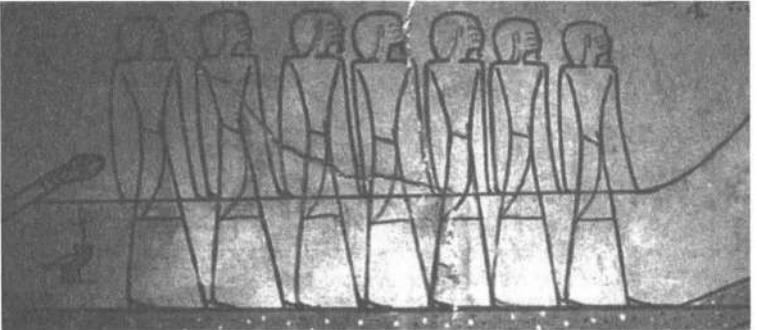

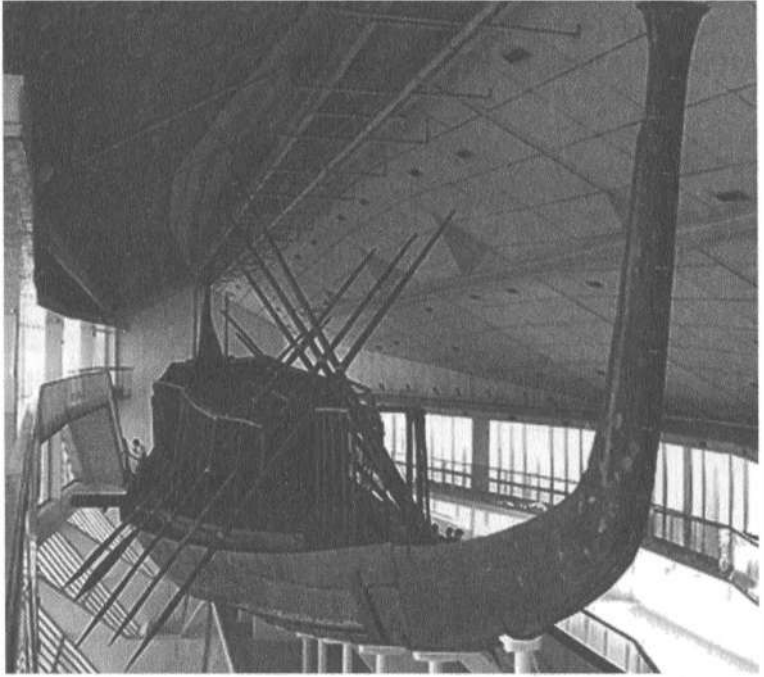
(Üstte) Dokuz ilah, yeraltı barkalarının üzerinde yolculuk ediyor. Gemi yüksek bir pruva ve kıça ve iki adet dümen küreğine sahip. III. Tutmose'nin mezar taşından.

(solda): III. Tutmose'nin Krallar Vadisi'nde iyi saklanmış mezarına giden merdivenler.

(Altta) Kutsal barkanın bir yılan tarafından eşlik edilen tayfası, derinlere yaptığı yolculuk sonunda tanrıların gemisini yeraltındaki çölün kumları üzerinde çekiyor. Yer, kralın ruhu doğu ufkuна yaklaş-tıkça, yükselmeye başlıyor.

Kralın bekleyen barkası. İskeleye demirlemiş büyük cenaze teknesi, ölen firavunu derinlerin suları üzerinden, sabah güneşi doğu ufkunda yükseldiğinde yeniden doğacağı Alev Adasına taşımak için hazır.

Antik Mısır'ın ilahları olmaya aday kare gemi insanları, yüksek pruvallı gemilerini Kızıl Deniz'den Nil vadisine dek çöl üzerinden çekerek taşımak gibi şaşırtıcı başarılarıyla hatırlanıyor. Merenptah'ın mezar taşından.

ALEV ADASI

Birçok gelenekte büyülu yerler vardır; buralar genellikle denizlerin öte tarafında bulunan yerlerdir ve ölu kahraman figürleri, buralara sonsuz istirahati aramak amacıyla yolculuk yapar. Bu yaşam sonrasının gizemli kralıkları genellikle adalardır. Britanya geleneğinde biz Arturyan “Avalon’a” sahibiz; Vikingler “Valhalla’yı”; Sümerler Dilmun’la anılan “Yaşayanlar Ülkesi’ni” ve Mısırlılar “Kutsanmış Ada”, “Ruhların Mekanı” veya ölu kralların sabah güneşı ile birlikte yeniden dirileceğı “Alev Adası’nı”¹ düşünmüşlerdir. Yeterince merak uyandıran bir şekilde gördüğümüz gibi, mitolojik Punt da yani “Tanrı’nın Ülkesi” bazen Mısır’dan bir deniz yolcuğıyla iki ayda varılan bir ada olarak tasvir ediliyor.²

Hiç Olmayan Ülke’nin nerede olduğunu merak ettiniz mi? Bir dakikalığına düşünün ve çocukluğunuza gidin. Hiç olmayan Ülke ölümlülerin büyümedikleri büyülu, sonsuz yaşamın gizemli adasıdır. Ölümsüzlerin lideri Peter Pan’dır. Hikâye bir Viktoryan dönem yaratımı olsa da zamanın kendisi kadar eskidir.

Bu kültürel cennetler arasında çok sayıda ilginç paralellik mevcut. Örneğin Avalon “Kutsanmışlar Adası”³ sıfatını taşıırken Dilmun da aynı sıfatla anılmaktadır. Yunanlıların da ölümsüzlerin yaşadığı kendi “Kutsanmış Adaları’nın” olduğunu keşfetmek sürpriz olmayacaktır. Mısır’ın Ölüm Kitabı

da “Kutsanmış Kamış Tarlaları’na” atfı yapar ve gördüğümüz gibi Edfu metinleri “Kutsanmış Ada’yı” merhum ata-tanrılarla ilişkilendiriyor. Genellikle ölen kahramanı adaya götürmek için bekleyen bir denizci vardır: Mezopotamya geleneğinde onun adı Urşanabi’dir (Gılgameş’ı Yaşayanlar Ülkesinin mukimi Utnapiştım’le buluşmaya götürür) ve ölen Mısır firavunları, aynı zamanda Mahaf (Geriye bakan) olarak da anılan gemici Enti tarafından “Orta Ada’ya” yani Alev Adası’na tekneyle götürülürdü.⁴

Mısır yeniden doğum adası, kamış bataklıklarıyla ve diğer dağınık adalarla çevrili kumul bir tepe olarak görülüyordu. Daha önce söylediğimiz gibi Ölüler Kitabı, yaşam sonrası ikametgaha “Kamış Tarlaları” ismini veriyor ve onu dünyanın en doğu ucuna yerleştiriyor.⁵ Firavunlar ülkesinde kaydedilmiş en eski dini yazılar -Piramit Metinleri- tanrıların doğum yerini sürekli uzak doğuda, güneşin doğduğu yer olarak belirtiyor.

Gökyüzünün doğu tarafına gittim, tanrıların doğduğu yere.
(İfade 265).⁶

Petrie Mısır yaratılış mitinin ilkel tepeciğinin, aynı metinlerin “Saf Ülke’si” ile eş anlamlı olduğunu belirtiyor. Paralellikler devam ediyor çünkü bu aynı zamanda Mezopotamya literatüründe Dilmun için en sık kullanılan sıfatlardan biri.⁷

Ölüler Ülkesine Ziyaret

Krallar vadisine ilk ziyaretimde on yaşındaydım. 1960 yılındaydık ve 1956 yılındaki Süveyş Krizi, bulunduğumuz tarihte uzak bir anı değildi; İngiliz ve Fransız ziyaretçilerin pek az ve seyrek olduğunu söylemek gereksiz olacaktır. Fakat burada bu genç Mısırolog KV 39’un -III. Tutmose’nin kral mezarı- girişini saklayan kaya oyuğuna giden basamakları tırmanıyordu. Her şeyi

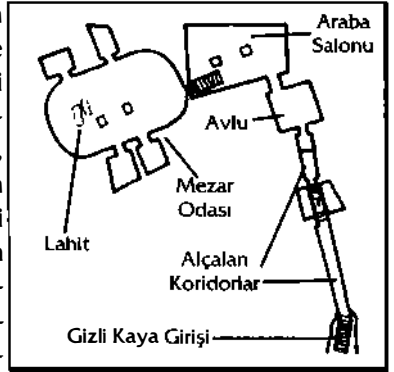
dün gibi hatırlıyorum. Öğleden sonrasıydı ve Vadi, Antikite Denetim Kurulu görevlileri dışında boştu. Bana Mısır yolculuğunda eşlik eden annem, bir gün boyunca mezarların içini ve dışını tırmanarak yeterli çabayı göstermişti, fakat ben hâlâ Krallar Vadisi'ndeki girilebilir en eski kaya mezarı keşfetmek için enerji dolu ve kararlıydım. Böylece Hathor/İsis, genç Horus'u karanlığın içine dalmaya hazırlanırken dışarıda kaya çıkıntısının gölgesinde beklemeye karar veriyordu.

Asvan'daki Yüksek Baraj yapımı bitmeden önce Mısır elektrik kesintileri dönemleri yaşıyordu. Mezara elektriğin kesildiği sırada vardık ve görevli elime bir yağ lambası tutuşturarak yüzünde büyük bir gülümsemeyle bana merdiven boşluğunu işaret etti.

Basamaklar köhne bir tahta köprüye ulaşmadan önce dik bir açıyla aşağıya iniyordu. Aşağıya derinliğin karanlığına bakmak için bir an durduğumda mezar görevlisinin yaklaşık kırk adım arkamda olduğunu duyabiliyordum. Gönüllü yalnızlığımın benim için daha iyi olacağı kendi maceramı yaşamamı ve bir yandan güvenliğimden emin olmak istiyordu.

Köprünün sonunda iki sütunun tavanı desteklediği bir oda ve hemen sol tarafta aşağıda daha alçak bir seviyeye inen başka bir merdiven buldum. Burası ayrıca iki sütunuyla, 18. Hanedan firavununun kırmızı granit lahitine ev sahipliği yapan oval şekilde büyüleyici bir gömü odasına açılıyordu.

III. Tutmose'nin gömü odasını ziyaret eden herkes bu deneyimi yaşıyordu. Fakat orada böyle etkilenimlere açık bir yaşta

II. Tutmose'nin mezar planı
(KV 34 – 18. Hanedan).

yalnız olmak unutulmaz oluyor. Bu dik inişten sonra birkaç dakika içinde nefesimi kesen bir şey oldu. Titreyen lambanın ışığında tuhaf ve gerçeküstü görünen ve yavaş yavaş belirsizlik içinde kaybolan görüntüler görmeye başladım. Odanın duvarları siyah ve kırmızı renkte, papirüs renginde düz bir arkaplana boyanmış gizemli figürlerle kaplıydı.

“Yeraltında Bulunanlar’ı” temsil eden görüntüler -Amduat- aslında ölen kralın doğu ufkuna doğru yeraltı yolculuğu ve sabah güneşi gibi yeniden doğumu ayinlerini detaylı bir şekilde anlatan bir kitaptır.

Hikâye duvarlar üzerinde devam eden görsel bir anlatı halindeyken, kralın ilerleyişini ve ona eşlik eden tanrıları izledim. Bir noktada, zeminin hemen üstünde ve Amduat görüntülerinin altındaki kaidede boyası kaybolmuş dikdörtgen bir alan mevcuttu. Kaidenin boyasının daha önce duvara yaslanmış bir kutu yada sandıkla kesildiği açıktı. Boyayan kişi, işini bitirmek için acele etmekten dolayı önüne çıkan engelin etrafını boyamıştı. O an firavunun bu hizmetkarının yapacağı işte neden bu denli özensiz olduğunu merak ettim fakat bu küçük kişisel keşfin içeriğini anlamakta başarılı olamadım. Şimdi ise o zamankinden çok daha fazlasını biliyorum ve bu küçük ipucu, mezardaki gömü odasının, duvarları süslenirken cenaze eşyalarıyla dolu olduğunun bir kanıtı. Amduat kendi Sonsuzluk Evi’nin duvarlarını süslerken, kralın bedeni lahitinin içinde yatıyordu.

Bu KV 34’ün etkili bir tılsımıydı. Kral dinlenmek üzere yatırılmıştı ve korumaya yönelik tılsımlar ancak bundan sonra cenaze rahiplerince gömü odasına yazılmıştı. Şaşırtıcı bir şekilde rahipler büyülü sözleri yalnızca dile getirmemiş, aynı zamanda bunları cenaze ayinleri sürerken ve bundan hemen sonra yeraltına yapılan yolculuğu duvarlar üzerine resmetmişlerdi. Kral böylece, kötücül güçlerin firavundan geriye kalan kutsal eşyayı istila etmesini engelleyen büyük bir büyü korumasıyla mühürleniyordu. Ne konsept! Nasıl da hayret verici bir ritüel!

Sıra dışı manzarayı hayal edin, içindeki hazineyle parıldayan bir oda; kralın mumyası granit tabutuna konmuş, Anibus maskesi takmış bir rahip uzun bir papirüs rulosundan büyülü sözler okuyor, diğer rahipler duvarlara bu kutsal yazıları yazarken onu aceleyle takip etmeye çalışıyor. Gömü ayinleri tamamlandıktan sonra, katip rahipler kutsal papirüs rulosunda bulunan metni duvarlara kopyalıyor. Görevlerini bitirmeye yönelik koşuşturmaca içerisinde içlerinden biri bir hata yapıyor; aynı satırı ikinci kez kopyalıyor ve basit bir şekilde papirüs fırçasını metnin tekrarlanan kısmının üzerinden geçiriyor ve devam ediyor. Başka bir yerde de papirüs rulosu zarar görmüş ve kutsal yazılar yok olmuş. Yazar üstü kapalı bir şekilde kelimeleri “kusurlu” (Mıs. gem uş) diye kaydediyor ve metne bozuk yerin sonrasında devam ediyor. Hepsi gün batımıyla beraber bitmeli, ancak böylece gömü odası mühürlenebilir. Her şey kralın Alev Adası’na yolculuğuna başlaması için orada olmak zorunda; günün sonunda güneş-tanrı Atum’un batı ufkunda kaybolmasıyla başlayan bir yolculuk.

Amduat

Ölen kralın Alev Adası’na yolcuğuna dair hikâyeyi anlatmak için, farklı periyotlardan günümüze kadar gelen birkaç Kitab-ı Mukaddes’ten yazıları ve büyülü sözleri bir araya getireceğim. Dört temel kaynak:

(a) 6. Hanedan piramitlerinin duvarlarını kaplayan (Eski Krallık) Piramit Metinleri (5. Hanedanlık’ın son hükümdarı Unas’la başlıyor). Büyülü sözlerin her biri “ifadeler” diye adlandırılıyor ve bu onları daha sonraki Ölüler Kitabı’ndaki “yazılar’dan” ayırt etmek için yapıyor.

(b) Piramit Metinleri’nden doğrudan bir gelişme gösteren Tabut Gemi Metinleri (Orta Krallık). Bunlar ölenin tabut gemisi-

ne resmedilmiş. En önemli büyülu yazılar “İki Yolun Kitabı” diye bilinen bir çalışmadan geliyor; bu kitap ölümler ülkesine yapılacak yolculuk için bir rehberdi.⁸

(c) Krallar Vadisi’nde mezar duvarları üzerine yazılmış Kitab-ı Mukaddeslar (Yeni Krallık). Bunlar: “Yeraltında Bulunan” (Mis. Amduat), ayrıca “Kutsal Oda’nın Kitabı” olarak da bilinir; “Geçitler Kitabı, Re Ayini ve Mağaralar Kitabı”dır.

(d) Ölümler Kitabı (Yeni Krallık ve sonrası); kitap papirüs rulolarının üzerine yazılmış ve gömü yerinde ölünün yanına bırakılmış yazılardan oluşuyor. Tabut Gemi Metinleri’nde olduğu gibi bu yazılar, ölenin yeraltına yolculuğu sırasında kendisine yardımcı olması için hazırlanmış. “Ölümler Kitabı” ismi Mısırologlar tarafından icat edilmiş bir isim; oysa antik Mısırlılar bu büyülu yazılar koleksiyonuna “Günle Gelen Bölümler” adını vermişlerdi.⁹

Dolayısıyla Re-Atum’un gece-barkasına tırmanalım, böylece karanlık saatler boyunca doğu ufkundaki kendi şafağına doğru yolculuğunda firavun III. Tutmose’ye eşlik edebiliriz. Bu öldüğünde her Mısırlı’nın arzuladığı bir şeydi – Re-Atum’un muhteşem göksel gemisinde kendi ölen krallarına katılmak.

... tanrının yolculuğa çıkacağı gün güneş gemisinde benim için de bir yer olur mu ve Korunma Ülkesi’nde, Osiris’in Huzuru’na kabul edilebilir miyim?¹⁰

İlk olarak, Piramit Metinleri ve daha sonraki Ölümler Kitabı’nda gece-göğüne yapılan göksel bir yolculukla ilgili açık referanslar olmasına rağmen, yolculuğun kralı hâlâ yerin altına götürdüğünü anlamak önemli. Mısırlılar aynı Sümeryen metinlerde olduğu gibi, yeraltında bir tatlı su okyanusu olduğunu düşündüler. Ölü tanrıyı taşıyan barka derinliğin teknesi olarak adlandırılıyordu [Yazıt 99].¹¹ Samanyolu ve ışıldayan yıldızlarıyla gece-göğü

adeta aşığıda bulunanın bir yansımasıydı. Bu yüzden Mısırlılar ölümler ülkesini “Aşığı Gök” olarak anıyordu [Yazıt 15].¹² Gece barkasının Samanyolu nehrindeki yolculuğı, aynı zamanda yeraltının karanlık suları üzerinde yapılıyordu. Aynı batan güneşin batı ufkunun ardına inmesi gibi, kralın vücudu yeraltındaki “saklı odasına” yerleştiriliyordu. Güneş ve kralın ruhu şafakta doğu ufkunda yeniden doğuyordu. Bu nedenle yolculuk, metinler bu açık göksel karaktere sahip olmasına rağmen yaşayan dünyanın altında geçiyor olmalıydı.

Firavun III. Tutmose’nin gömü odasındaki Amduat, edebiyatın en korkutucu girişlerinden biriyle başlıyor.

[Orada] gizli odanın yazıları mevcut. Ruhların, tanrıların, hayaletlerin oturduğu yerler ve [orada] ne yaptıkları. [Bu] Batının Boynuzu’nun başlangıcı – batı ufkunun girişi. Bu ölümler ülkesinde [yaşayanların] gücünün bilgisi; ... tanrının geçtiğı geçitler ve yolların bilgisi.¹³

“Batı Boynuzu”, Meretseger (sessizliğı seven) kutsal dağı, Krallar Vadisi’nin nöbetçi muhafızıdır. Modern Mısırlılar bu kutsal dağa, son firavunik kalıntıların onun koruması altında olduğu zamandan üç bin yıl sonra hâlâ “el-Gurn” (boynuz) diyor. Kral mezarının kalbinde yaşam sonrasına açılan bir giriş yatıyor.

Bu ölümler ülkesine açılan bir geçittir. Babam Atum’un göğün doğu ufkunda ilerlerken geçtiğı kapıdır. [Yazıt 17]¹⁴

Ölen kralın kendi cennetsel bölgesine yolculuğunun, geçitler ve kapılardan geçmeyi de içerdiğine dikkat edin – aslında aynı Sümer ve İbrani geleneklerinde olduğu gibi bunlardan yedi tane var.

(Aşığı) göğün kapıları senin için açıldı, gükkubbenin kapıları senin için açıldı; sen Kamışlar Tarlası’nda tekneyle yolculuk

edesin, arpa yetiştiresin, buğday nişastası elde edesin ve Atum'un oğlu Horus gibi yiyeceklerini hazırlayasın diye.¹⁵

... tekneler Atum'un oğlu için kullanıma hazırlandı, Atum'un oğlu teknesiz kalmasın diye.¹⁶

Re, beni **Mahaf'a** (Geriye Bakan) emanet etti, **dolambaçlı deniz yollarının** kaptanına... böylece o beni, içinde tanrıları dolambaçlı deniz yollarının ötesinde, **gökyüzünün doğu tarafına** götürdüğü **gemisine** alabilirdi...¹⁷

Böylece “gökyüzünün doğu tarafında”, Horus kralı, Atum'un oğlunu, “dolambaçlı deniz yolu” boyunca tehlikeli geçişi sırasında onu koruyan gece barkası tanrılarının eşliğinde “Kamışlar Tarlası” yolculuğumuza başlıyoruz.

Sıra dışı bir görüntü yeraltı mağalarının “zifiri karanlığından” kendini bize göstermişti. Yüksek pruvallı gemi kara sularda sessizce ilerliyor. O kadar karanlık ki yönelmek için görünür bir ufuk yok. Bunun sonucu kobra-tanrıça Vadjet, “Yiyip Bitiren Alevin Hanımefendisi”,¹⁸ kendini pruvanın etrafına sarıyor ve önlerindeki yolu aydınlatmak için alev saçıyor.

Alevler barkanın ağzından, ona (Firavun'a) gizemli yollarda rehberlik etmek için çıkıyor. Firavun onların şekillerini görmüyor. [Bunun yerine] onlara (ölüler ülkesinin ruhları) diyor ve onlar firavunun bu sözlerini duyuyor.¹⁹

Alev saçan tanrıçanın ardında, Vepvaut, kurt-tanrı ve “Yolların Açıcısı”, değerli yükünü doğuya taşıyor. Muhtemelen Vepvaut, Edfu Metinleri'ndeki kaptan Mahaf ve (Denizci) Nay'dır. Tüm büyük ilksel tanrılar gemide – Şu, Tefnut, Geb, Nut, Osiris, İsis, Horus, Hathor ve elbette kralın ruhu şeklindeki Atum.

Geceleyin on iki saat boyunca “tayfa” doğuya doğru yolcu-

luk ediyor ve şeytani ruhların bekçilik ettiği yedi geçitten geçiyor. Her birinde kral sorgulanıyor ve geçmesine izin vermeleri için soruları doğru cevaplamak zorunda.

Burada ilginç bir detay daha ortaya çıkıyor. Kaptan ve denizci Mahafa “**Kızıl Giysinin Lordu**” sıfatı veriliyor [Yazıt 99].²⁰ Sümer krallarının kırmızı bir çarşafa sarılı bir şekilde gömüldüğü, bu durumda oldukça merak uyandırıcı. Çünkü Mezopotamyan yeraltı ilahı Dumuzi, gömülmek için aynen bu şekilde hazırlanıyordu.

Dumuzi, onun (Inanna'nın) gençlik çağının aşkı, (onu) saf suyla yıkayın ve tatlı yağla meshedin. **Onu kızıl bir giysiyle sarın.** Lacivert taşı kavallar çalsın ve kızlar yüksek sesle ağıt yaksın.²¹

Hatta Horus'un ilk takipçileri “kızıl örtüye bürünmüş” şekilde tasvir ediliyor.

Tanrının soyluları, tanrının asalarına yaslanmış arkadaşları. (onlar) Yukarı Mısır'ın koruyucuları, **kızıl çarşafılara bürünmüş**, incir yiyor, şarap içiyor, merhemle meshediliyorlar ki Firavun'un tanrıya yükselmesi için büyük tanrıya konuşabilsinler! [İfade 440]²²

“Kızıl örtü” şüphesiz kumaşların en ünlüsünü işaret ediyor. Fenikelilerce deniz miranesinin sıvılarından elde edilen boyayla koyu kırmızıya boyanmış bir giysi. Bu durum, hikâyemiz bağlamında ancak antik Fenikeliler'in, Arap yarımadasını kuşatan Eritre Denizi'nin -Kızıl Deniz- en eski denizcileriyle bir ve aynı olduğunu kabul etmekle anlaşılabilir. Fakat kırmızı renkle ölüm arasındaki bu ortaklık geçmişte Neolitik iskeletleri kırmızı toprak boyası tozuyla kaplama geleneğini anımsatıyor – ilk “tarihi İnsan'ın” -Adem (kızıl yer)- ismini aldığı bir ritüel.

Eski Fenikelilerle ilgili daha fazla bağlantı, Ölüler Kitabı'nda gizemli benu yada anka kuşunu anlatan birkaç yazıtta gün yüzüne çıkıyor.

Tanrıların savaş gemisi aynı benim (Re-Atum) söylediğim gibiydi. Şimdi oradaki büyük tanrının ismini biliyorum. Ben Heliopolis'te her şeye karar veren muhteşem anka kuşuyum.

Ben **Alev Adası**'ndan geldim, vücudumu ham yağla doldurdum, dünyayı bilinmeyen şeylerle dolduran “o kuş” (anka kuşu) gibi.²³

İşte dünyanın sınırlarının ötesindeki Alev Adası'nda yaşayan anka kuşu, güneş-tanrıyla bağdaştırılıyor. Kutsal balıkçıl, “okyanuslar, denizler ve nehirler”²⁴ aşarak Kara Ülke'ye “bilinmeyen” getirmek için Mısır'da ortaya çıkıyor. Anka kuşu, bilgi ve egzotik ürünlerin getiricisiydi, aynı “Hanedanlık Irkı'nın” denizler aşarak Sümer'in el sanatları ve gizemlerini, II. Nakada zamanlarında Nil vadisine getirdiği gibi. Alev Adası'ndan gelen bu kutsal kuş, aynı zamanda kendi anayurtlarından seyahate çıktıklarında, Kutsanmış Ada'nın tanrıları için bir rehberdi.

Ben anka kuşu, Re'nin ruhu, yolculuğa çıktıklarında tanrılara, ölüler ülkesinde rehberlik edenim. [Yazıt 29B]²⁵

Fakat tanrıların kutsal barkasının aynı zamanda “savaş gemisi” olarak nitelendiğine dikkat edin. Bu bize Hierakonpolis'te Mezar 100'ün duvar resimlerindeki siyah savaş gemisini ve Gebel el-Arak bıçak sapındaki yüksek-pruvalı gemileri hatırlatıyor. Mezopotamya ve Mısır ikonografik sanatları alanında oldukça saygın bir bilim insanı olan Henri Frankfort, Mısırlılar'ın ilkel çağda tekrarlanan büyük olaylar sonrası deniz savaşlarında yer aldığına dikkat çekiyor.

Gemilerin manevraları Abidos'ta, suları yaşayan ve ölü dünyayı birbirinden ayıran gölün üzerinde yer aldı ve yolculuğu boyunca, savaş tatbikatlarıyla sembolize edilmiş sularda tehlikeleri aşması için ölen krala yardım ediliyordu.²⁶

Abidos ismi (Mısır dilindeki orjinalinin Grek formu), Mısır dilinde Abdju'dur fakat, aynı Mısırologların Diyoser'ini, antik çağ insanların muhtemelen Zoser diye telafuz ettikleri gibi, su savaşları gölünü akla uygun bir şekilde "abzu" olarak dile getirebiliriz.

Abidos yeraltına inen bu "geçitlerden" yalnızca biriymiş, fakat şüphesiz, bu yerin ölüm tanrısı Osiris'le önemli bağlantıları vardı ve 0. ve 1. Hanedan Horus krallarının mezarları burada yer alıyordu.

... Just Adası, bu Abidos'tur (Abzu). ... Burası babam Atum'un Kamışlar Tarlası'na giderken kullandığı yoldur. [Yazıt 17]²⁷

Gece barkası şafağa yaklaştıkça Firavun'un düşmanlarıyla pek çok savaş yapıldı. Büyük iblisler gemiye saldırdı fakat tanrıların gücü Tutmose'nin ruhuyla birlikteydi. Tüm düşmanları sonunda yenilmişti. Atum'un yüksek pruvallı gemisi doğu ufkuna çekiliyordu. Şimdi daha küçük tanrıların, büyük tanrılar ve kralın Atum biçimindeki ruhunu taşıyan gemiyi çektiklerine şahit oluyoruz. Yeraltının tanrıları hep birlikte çekiyorlar, elleri gece barkasının pruvasına bağlanmış halatı kavırıyor.

Yeni Krallık döneminden kalma Mısır mezarlarında gri balıkçıl ile temsil edilen efsanevi Anka Kuşu.

Siz, Milyon Yılların Lordu'nun gemisinde sürüklenen tanrılar, siz ki Yukarı Göğü ölümler ülkesine getiren ve Aşağı Göğü yükseltensiniz. Ruhları, soylu ölüye yaklaştıran sizler, elleriniz halatlarınızla dolu, zıpkınlarınızı kavramış şekilde düşmanın üzerine gidebilir misiniz? [Yazıt 89]²⁸

Burada Doğu Çölü'ndeki vadi duvarlarında bulunan antik resimler aniden anlam kazanıyor. Yüksek pruvallı gemilerin içindeki figürler Mısır'ın tanrılarıdır. Bu gemileri çeken adamlar daha küçük tanrılar, diğer bir deyişle Horus takipçileridir. Beş bin yıllık tarih öncesi kaya oymaları Mısır dininin kalbinde yatıyor. Arkeolojik anlamda kanıtlanan, tanrıların II. Nakada'ya gelişi, Mezopotamya'dan Mısır'a doğru bir yolculukla gerçekleşti. Yeraltının Kitab-ı Mukaddesleri, tanrıların anavatanına, ölenin tanrıların adımlarını takip etmesi gereken yere dönüş yolculuğunu betimliyor. Horus Takipçileri doğudan batıya doğru gelmişlerdi. Merhum ataları döngüyü tamamlamak için batıdan doğuya gitmeli – aynı güneşin varolduğu her gün yaptığı gibi.

Hanedanlık öncesi boğa paletin bu çizimini, Horus Takipçileri'nin olduğunu bildiğimiz sancakların direklerinin altında elleri olduğunu göstermek için döndürdüm. Bu eller, Vepvaut, Anubis (?), Tot, Horus ve Min'in sancaklarının hep birlikte çektiği bir halatı kavırıyor. Bir kez daha Mısır kültüründe net bir şekilde yüksek öneme sahip sürüklemeye ikonografisine şahit oluyoruz. Louvre Müzesi.

Karanlık mezarın içinde Amduat'ın son bölümünün önünde duruyorum – gece boyunca on iki saatlik uzun yolculuğun sonunda. Burada kralın boş kabuğu (mumyası) ayrılıyor, yeraltı mağarasının eğimli duvarına yaslanıyor.

Ayaklan Firavun! Başını al. Kemiklerini topla. Uzuvarlarını birleştir. Bedeninle yeryüzünü sars! [İfade 373]²⁹

Burada yine, Nakada'daki gömülerle çok eski bağlantılar görüyoruz. Petrie'nin ayrılmış iskelet kalıntıları ve iskeletlerden ayrı bir yerde duran kafatasları barındıran elit mezarları bulduğunu hatırlayın. Burada ayrıca, kralın yeniden doğumundan önce başını gövdesinden ayırmayı içeren gizemli heb-sed ayini için olası bir açıklama yatıyor.

Amduat'ın son bölümünde Firavun Re-Harakti'ye -doğan güneş'e- dönüşüyor. Kırmızı disk Kepri -kutsal bok böceği- tarafından doğu ufkunun üstüne tüm ihtişamıyla çekiliyor. Kutanmış Ada sanki ateş üzerindeymiş gibi şafak ışıltılarıyla parlıyor. Kral son durağına ulaşıyor ve güneş tanrının gündüz barkasına çıkıyor, dönüşümü ve yeniden doğumu tamamlanıyor.

Ben [Firavun] Ufuk-sakinlerinin Adası'na vardım. Kutsal geçitten geçtim. [Yazıt 17]³⁰

Firavununu aydınlık ülkenin doğu tarafına taşıdı. Firavununu gökyüzünün doğu tarafına taşıdı. Kız kardeşi Sotis, çocuğu ise şafak. [İfade 263]³¹

Ben [Firavun] bir şahin olarak gittim, bir anka kuşu olarak döndüm, Re'ye tapınan tanrı olarak. [Yazıt 13]³²

Firavun kusursuz oturağı, Re'nin gemisinin pruvasında yer alacak. Re ile savaşan denizciler, firavunla savaşacak! Re'yi aydınlık ülkeye götürecek denizciler, firavunu aydınlık ülkeye götürecek! [İfade 407]³³

Atum: Her Şeyin Tanrısı

En antik Mısır literatüründen, diğer bir deyişle Eski Krallık'ın Piramit Metinleri'nden anlaşıldığı kadarıyla Atum (daha sonraki Re-Atum), firavunluk panteonun baş ilahıydı. Mısırologlar Atum'un "varolan her şey" kullanımında olduğu gibi, "her şey" anlamına geldiğini öne sürdüler.³⁴ Asıl tapınağı Heliopolis'teydi (Mis. İunu) ve şimdi modern Kahire'nin kuzey doğusunda, taşrada yer almaktadır.

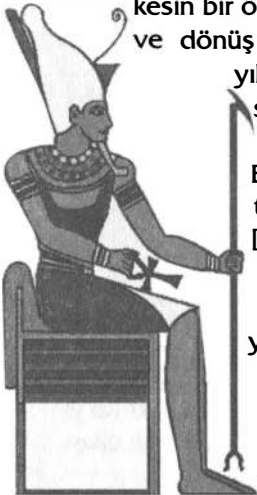
Atum hem insan hem tanrıydı. O kendi kendini dünyaya getiren, yerküre üzerindeki ilk varlıktı – kendi kendini yarattı. O, zamanın şafağında üzerine anka kuşunun konduğu ilkel tepelerle yakından bağlantılıydı. O sulak mekanında sıklıkla büyük bir yılan olarak tahayyül ediliyordu. Dokuzuncu Bölümde karşımıza çıkan gemi kazasına uğramış denizcinin alegorik hikâyesi, talihsiz denizcimizin, üzerinde gizemli bir yılanın yaşadığı bereketli bir çöl adasına çıktığını anlatıyor. Bana öyle geliyor ki bu olağanüstü hikâye tamamıyla ölüm ve yeniden doğumla ilgiliydi. Bu, denizcinin mucizevi bir şekilde

kesin bir ölümden döndüğü, tanrıların ilk adasına gidiş ve dönüş yolculuğunu anlatan bir hikâye. Punt'un yılan lordu Atum'dan, Kutsanmışların Adası'nı saran Derinlerin Lordu'ndan başkası değildir.

Ben derinliğin başındaki Atum, korunmam tanrılardan, sonsuzluğun efendilerinden.
[Yazıt 7]³⁵

Fakat aynı zamanda Atum, derinliğin yılanından fazlasıdır; o aynı zamanda Atum-

Büyük ilk yaratıcı-tanrı Atum, burada yeryüzünün muhteşem hükümdarı olarak insan formunda resmedilmiş.

Harakti (doğu ufkundaki uzak Atum) formundaki büyük güneş-tanrı ve daha sonraki Re- Atum'dur.

[Ben] derinlerin ötesinde parlayan büyük aydınlatıcıyım
(yani güneş) ... [Yazıt15]³⁶

Gemi kazasına uğramış denizci Punt'un Lordu'na bu büyülü adada neden yalnız olduğunu sorduğunda, büyük yılanın soyunun bir yangın felaketinde yok olduğunu öğreniyordu. Acaba bu gizemli pasaj, Alev Adası'na adını veren olaya dair bir ima içeriyor olabilir mi? Ve eğer öyleyse, yılanın soyu, İlk Zaman'ın Ataları ile bir ve aynı olabilir mi? Ölüler Kitabı'nın yazıtlarından birinde, Punt'un Yılan Lordu'na dair bir atıf, görünüşe göre gemi kazasına uğramış denizciyi İlk Zaman mitolojisi ile ilişkilendiriyor.

Üzerinde gökyüzünün uzandığı Bakhu dağına gelince, o gökyüzünün doğusundadır; üç yüz rot uzunluğunda ve yüz elli rot genişliğindedir. ... Dağın zirvesinde bir yılan bulunuyor; otuz kübit uzunluğunda; sekiz kübitlik ön kısmı çakmaktaşıdan ve dişleri parlıyor. Dağın üstündeki bu yılanın ismini biliyorum, onun adı "Kendi Alevinde Yanan".
[Yazıt 108]³⁷

Sonunda gemi kazasına uğramış denizci oradan geçen bir gemi tarafından kurtarılıyor ve Punt'un Lordu'nun büyülü adası denizin altında bir daha asla görünmemek üzere kayboluyor. Belki de burada, genellikle yaşayanların ulaşabileceği sınırların ötesinde ve yalnızca ölülerin ruhları için görünür olan Kutsanmış Ada'ya dair bir kinaye bulabiliriz.

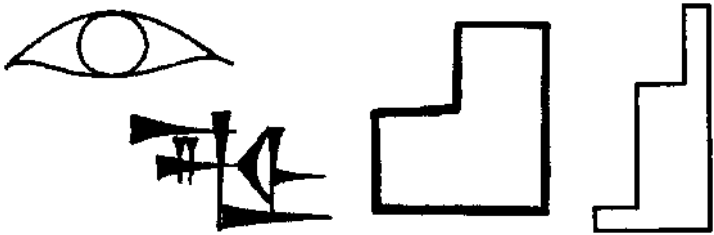
Dolayısıyla büyüleyici yılan, gemi kazasına uğramış denizci hikâyesindeki Punt'un Lordu, ölüler adasının mukimi ilkel güneş-tanrıdır. Fakat Mısır dinindeki büyük güneş-tanrı bundan çok daha fazlasıdır.

Varolan ilk varlık Atum -ve bu nedenle dünyanın ilk hükümdarı- kraliyetin baş ilahı kabul ediliyordu; firavunun ve kraliyet ritüellerinin koruyucusuydu. Bu özelliğiyle yeraltına olan tehlikeli yolculuğunda ölen kralın koruyucusu olarak hareket ediyordu ve kepri böceği (bokböceği) formunda, kralı, güneş yeniden doğarken şafak cennetlerine yükseltiyordu.

Mısır'ın büyük tanrısını Kitab-ı Mukaddes'ten bir karakterle tanımlamamız mümkün olabilir mi? Mısır tanrıları ve Sümer bataklıklarının ilk sakinleri arasında bir bağlantı olduğunu vurgulamıştık. Aynı zamanda bu Kurucular ve tufan öncesi atalarca Şinar'ın kuruluşu arasında bir bağlantıyı da öne sürmüştük.

Daha sonra Yaratılış kitabındaki Kitab-ı Mukaddes kahramanlarını, Sümer'in kral listeleri, mitleri ve destanlarında keşfetmiştik. Enoş, Uruk'un (Unuk) ona ismini veren kurucu atasıydı; Ham'ın oğlu Kuş, Meskiakaşer; ve oğlu Nemrut, Uruk ve Eridu'nun kudretli kurucusu ünlü Enmerkar'dı.

Eridu'nun büyük tanrısı Enki'nin ilk oğlunun, tarımsal bereketin yerel tanrısı Asar-luhi olduğunu keşfettiğimizde daha ilginç bir olasılık ortaya çıkıyor. Babilliler onu, Ea'nın oğlu Marduk olarak üstün tanrıları kabul etti. Asurlular için o, başkentleri Asur'a ismini veren kurucu ata-tanrıydı.

Osiris (Asar) isminin, göz ve taht hiyeroglifik sembolleriyle yazılması ve Asar için (üstte sağda) kullanılan Sümer sembolünün de bir taht olduğunu gözlemlemek ilginç bir durum. Asar'ın daha sonraki çivi yazısı versiyonu, orijinal hali saat yönünde doksan derece döndürüldüğünde yalnızca taht olarak tanımlanabilmekte.

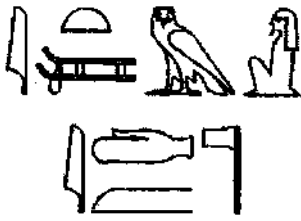
Eğer Sümerler'deki Asar-luhi, Asur tanrısı Asur ile aynıysa, bu durumda Kitab-ı Mukaddes onu, Şem'in oğlu, Nuh'un torunu ve Yahudi geleneğine göre Asur imparatorluğunun adını veren kurucusu Asur olarak tanımlar. Bunun yanında o, aynı zamanda bir Mısır kimliğine sahip olabilir. Tarımsal bereketin büyük firavunik tanrısını, Grek ismiyle Osiris olarak biliyoruz; Mısırlılar ise ona basitçe Asar diyor.

Peki ya Atum – Mısır teolojisinde yaşayan ilk varlık ve tanrı? Benim önümde olabilirsiniz fakat yalnızca küçük bir cesaretlendirmeye ihtiyacınız var. Resmi tamamlamak için karşılaştırmalı dilbilimin sınırlarına gitmeliyiz.

Atum ismi “t” harfi için ekmek somunu işaretinin kullanıldığı A-t-m şeklinde yazılıyor. Bununla birlikte dilbilimciler tarafından, antik Yakın Doğu'nun değişik dil gruplarında “t” ve “d” harflerinin sıklıkla kendi aralarında değiştiği kabul ediliyor. Örneğin Kenneth Kitchen bize Mısır dilindeki Tutu sözcüğünün semitik Dadu (Davut) olduğunu göstermiştir.³⁸ Dolayısıyla inanıyorum ki biz de aynı şekilde Mısır dilinde A-t-m sözcüğündeki “t” harfini “d” ile değiştirebiliriz; bu da bize Adem'i vermektedir!

Şüphesiz bu değişim, dilbilimsel açıdan sakıncalı olmamasına rağmen, spekülasyondan öteye geçmiyor. Fakat Efsane'nin Girişi'nde söylediğim gibi, tüm bu çalışma, arkeolojik ve metinsel kanıtların sezgisel ve akıl yürütme yoluyla, yorumlanması üzerine kurulu. Eğer Adem, Mezopotamya'nın en eski kral listelerinden birinin başında yer alıyor ve gösterdiğimiz gibi, firavunik devlet Mezopotamyalılar'ın Nil vadisine gelişiyle doğuyorsa, bu durumda Mısır mitolojisindeki ilk varlığın, tarih öncesi Sümerler'in efsanevi bir hükümdarı olma olasılığı hususunda neden ketum davranalım?

Birkaç Sümerolog, bu görüşü, tam olarak Yaratılış geleneğinin kökeni kabul ediyor.³⁹ Sümer'den çıkan Atalarlar'da olduğu gibi, Yaratılış'ın mitolojik kaynağının, Mezopotamya'daki tüm

Atum'u heceleyen hiyeroglifler. Üstteki versiyon, "t" harfi için somunun (kızanın üstünde) kullanıldığı eksiksiz yazım. Bununla birlikte nadiren de olsa tanrının ismi ayrıca, Mısırologların "d" harfi kabul ettikleri el sembolüyle de yazılırdı. Bu bize A-d-m harflerini veriyor.

etnik gruplar tarafından paylaşılan ortak bir tarihe ait olduğu tartışılıyor. Dolayısıyla, eğer Mısır'ın ilk firavunlarının da bu aynı kültürel çevreye ait olduğu kanıtlanabilirse, Atum, Adem ve Adapa efsanelerinin ortak bir kökene sahip olduğunu ileri sürmenin, spekülasyondan ibaret olmayacağına inanıyorum. Üç yaratılış mitini çevreleyen hikâyelerin kültürel bakımdan farklı olduğu gerçeği, konuyu karmaşık hale getirebilir fakat bu, antik Orta Doğu mitolojisindeki ilk varlığın, tek bir tarihsel kaynağa dayandığı olasılığını bertaraf etmez.

Tanrı İçin Düzenlenen Bir Cenaze

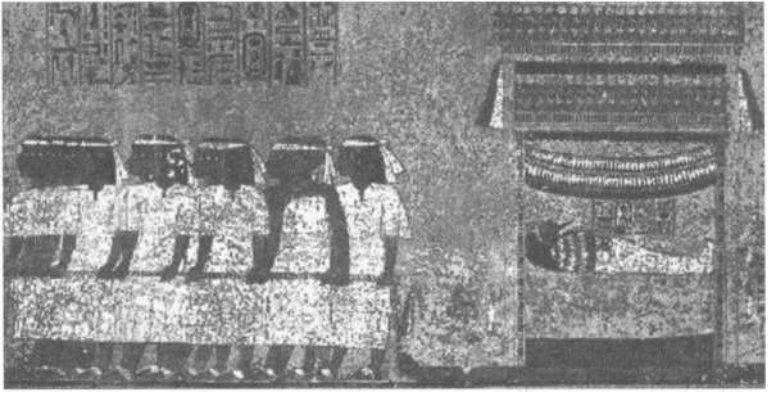
Yeni Krallık'tan ne zaman bir firavun ölse Krallar Vadisi'ne gömülürdü. Kralın vücudu, kraliyet ailesi üyelerinin yılın büyük bölümünde ikamet ettiği Memfis'te mumyalanır ve daha sonra tekneyle akıntıya karşı kutsal Teb şehrine götürülürdü. Büyük filo oraya vardığında, Nil nehrinden çıkıp gömü için son hazırlıkların yapıldığı cenaze tapınağına giden kanala giriyordu. Defin töreninin son gününde Firavun'un vücudu kraliyet vadisine, Aydınlık Ülke'ye ve Alev Adası'na doğru yolculuğuna başlayacağı dinlenme yerine, mezarına taşınıyor. Fakat mumya Krallar Vadisi'ne nasıl getiriliyordu? En ünlü cenaze resmi, kendi küçük gömü odasının kuzey duvarında, Tutankamon'un mezarında bulunuyor. Orada bir altın mabedin içinde kralın bir

Güneş-tanrı Şamaş'ı yüksek pruvallı kamış barkasını sürerken gösteren bir Mezopotamya silindir mühür baskısı. Hem Mezopotamyalılar hem de Mısırlılar, kendi güneş gemisinde yolculuk yapan güneş-tanrı konseptine sahip.

kızağın üzerine yerleştirilmiş tabut gemisini görebiliriz. Kralın tabut gemisi, saray mensupları ve rahiplerce, sanki gemi çöl kumları üzerinde sürükleniyormuş gibi çekiliyor. Kralın cesedini barındıran mabet, yüksek pruvallı geminin güvertesinde, merkezdeki kabinle eşdeğer ve bir örneği Kufu güneş barkasında görülebilir. Frankfort, arketipik ölü hükümdar Osiris ritüelleri üzerine tartışırken şöyle söylüyor.

Bir “gemiye” yazılan Osiris’in Büyük Cenaze Alayı’nı okuduğumuzda, sonlara doğru o zamanki cenaze adetlerini yeniden hatırlıyoruz. “Gemi” için kullanılan sözcük vrt. Bu “gemi” Eski Krallık’ta cenazeler için kullanılıyordu ve bazı mezarların üzerine resmedilmişti. Aslında bu, üzerine tabutun konduğu gemi şeklinde bir kızaktı, dolayısıyla çöldeki kabristana sürüklenebiliyordu.⁴⁰

Tutankamon'un cenazesindeki sürükleme takımı. Saray soyluları, hanedanlık öncesi zamanlarda Horus Takipçileri'nin Nil vadisine geldiğindeki bir olayı tekrarlıyor olabilir mi?

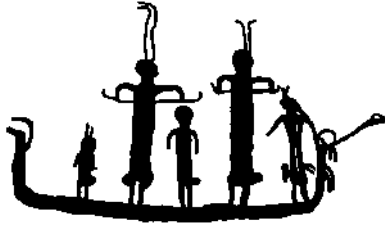
Gerçekte Tutankamon, Aydınlık Ülke'ye olan yolculuğuna asıl Horus Takipçileri'nin adımlarını takip ederek başlıyor. "Geminin" sürüklenişi, majestelerini çöl üzerinde ve "boynuzdaki" (kutsal dağ) yeraltı girişine giden dar vadide bir yolculuğa çıkarıyor. Kral bir kez gömüldüğünde, çok uzak ufuklarda yeniden yüzeye çıkan yeraltının dolambaçlı su yollarındaki uzun yolculuğuna başlamak için gemicinin karanlık denizin kıyısında bekleyen yüksek pruvalı teknesine binmiş olacak. Şimdi bu yerin nerede olduğunu biliyoruz. Antik Mısırlılar ölen hükümdarlarının, Şebtiu'nun kökenini aldığı adaya döndüğü bir teoloji tasavvur etmişlerdi. Şimdi bu adanın ölümler ülkesinin tatlı sularının (Enki'nin derinlikleri)⁴¹ Aşağı Deniz'in tuzlu sularının altında dışarı fışkırdığı Bahreyn (çifte su) olduğunu biliyoruz. Orada Firavun, Doğu Ufku'nun Horus'u -yeraltının "kutsal geçidinin" ve tanrıların ilkel tepelerinin bulunduğu yerden gelen [Ölümler Kitabı, Yazıt 17]- olarak yeniden doğuyor.

Sonuç Otuz Bir

Alev Adası'na yolculuk, Mısır mitolojisindeki yeniden doğum döngüsü için oldukça önemliydi ve Basra Körfezi'ne dönüştü. Firavun yeraltındaki karanlık nehir boyunca, hanedanlık öncesi ata tanrıların kökenini aldığı Bahreyn adasına dönmeliydi. Orada büyük ata, “uzak” Utnapiştim'e, Horus kralların ilkine, yüce-tanrı Atum'un torununa katılıyordu.

Erken Dönem III. Hanedanlık Periyodu'ndan kalan bir silindir mühür bas-kısından esinlenerek yapılan, Sümer su-tanrısı Enki'nin büyük ve modern bir heykeli. Derinliğin hayat veren suları, ayağını bir dağ zirvesinin üzerine atmış tanrının omuzları üzerinden aşağıya akıyor. Bahreyn Ulusal Müzesi.

YARATILIŞ

Bütünleşik bir tarih resmi oluşturma yolunda neleri başardığımızı görebilmek için, yaptığımız tüm keşifleri bir araya getirme zamanı geldi. Girişte uygarlığın doğuşu ile ilgili mevcut antropolojik tarihi, olaylar ve şahsiyetler açısından bereketli bir politik tarihe dönüştüreğim sözünü vermiştim. Ortaya çıkan şey Yaratılış hikâyesinin yeni ve daha detaylı bir versiyonudur.

Bu, tarihin tamamen kanlı canlı bir versiyonudur; ihtarlar ve bilgeliğin küçük ayrıntılarını saptırmalarla dolu tozlu bir “akademik” tarih değildir. Bu hikâyeyi, Sümerli bir konuşmacının izleyicisini Gılgameş Destanı ile eğlendirirkenki haliyle yada İbrani bir rahibin torunlarına tufan öncesindeki büyük atalarının kahramanlık hikâyelerini anlatmış olabileceği şekilde aktaracağım. Özgün bir şiirsel yetkinliğin olup olmayacağına gelecek olursak; bu zaten hikâye anlatma sanatının bir parçası.

Aden Bahçesi – Yaklaşık M.Ö. 6000

Bir zamanlar (Enmerkar Destanı’nın başladığı gibi) -çok uzun bir zaman önce- yüksek Zagros Dağlarının alp vadilerinde Taş Devri İnsanı uyanmaya başlıyordu. İnsanoğlu adım adım avcı-toplayıcı atalarını kıt kanaat geçindiren yapıdan daha büyük bir potansiyelin var olduğunu anlamaya başladı. Geniş aileler

üzerine kurulu kabile sistemi, bir hakim-kabile şefi etrafında henüz biçimlenmişti ve bu kabile şefi klanın hem kralı hem de rahibiydi. Volkanik camdan (obsidiyen) basit aletler yapıyordu ve keçi, koyun, köpek ve eşek evcilleştirilmeye başlıyordu.

Her yerde volkanik dağlar cennetleri delip geçiyordu. İlkel insanın aklında bunlar, tanrıların, üzerlerinden yarattıklarını seydettikleri kaidelerdi. Arada bir cennetin ve yeryüzünün tanrıları (Kitab-ı Mukaddes'teki Elohim) azametli tahtlarından aşağı iner ve insan yarattıkları ile iletişime geçerdi. Bu iletişim yöntemleri kendilerini değişik formlarda göstermiştir. Bunlar bir yangın ve deprem, gök gürültüsü ve yıldırım, rüzgar ve fırtınaydı. Tanrılar yeryüzünü sallayan gök gürültüsüne benzer bir sesle konuşurdu. Hem doğanın cömertliğini hem de onun yok edici güçlerini gösterme amacındaydılar. Tanrılar doğanın özüydü -Mısır dilinde netjer- Nil vadisi uygarlığı tanrılık kavramına bu ismi verecekti. İnsan bizdeki doğa (Ing. nature) sözcüğünün kaynağını antik Mısır'dan alıp almadığını merak ediyor.

Başlangıçta ... Zagros bölgesindeki "her türden ağacın" bereketli gölgesinde özel bir vadi, uygarlığın uzun yürüyüşünün başlangıç noktası oldu. Burası, insanoğlunun Neolitik çağdan (geç dönem Taş Devri) ilk olarak doğuya ve sonra güneye, dağ geçitleri arasından Bakır Çağı'na ve oradan Erken Bronz Çağı'na ilerlediği yerdir. Bu önemli olayı neyin tetiklediğini bilemiyoruz fakat bu türden göçlere neden olan olağan mekanizma, zarar veren büyük iklim değişiklikleridir.

Göçmenlerimize Mezopotamya'ya olan yolculuklarında eşlik etmeden önce onları ve anayurtlarını biraz daha iyi bilmemiz gerekiyor. Muhtemelen birkaç yüz kişilik küçük bir grup, büyük tuz gölünün doğu kıyılarından uzanan ilk vadinin batıya doğru sonunda yerleşik haldeydi. Bugün bu göle "Urmiye" diyoruz. Güneş doğudan vadi boyunca yükseliyordu. Burası, güneşin doğuşunun mitsel ülkesiydi; tanrıların evi olan bir cennet bahçesiydi. Cennet meclisi buradan, "aydınlık dağ" diye bilinen yüce

tahtlarının üzerinden aşağı vadideki ilk insanın kaderini gözlemliyordu.

Aniden bu küçük yerleşim yerinin batısına doğru vadi boyunca ilerleyip göle boşalan bir bataklık bir delta yayıldı. Kitab-ı Mukaddes bu nehrin ismini vermiyor fakat onu Aden Bahçesi'nin nehri olarak biliyoruz. Zaman ilerledikçe gelenek ona Meidan yani "kraliyet bahçesi" ismini uygun gördü. Bu, muhtemelen nehrin cennet gibi doğasından ve tarihteki ilk hükümdarla olan bağlantısından kaynaklanıyordu. İskenderiye Yahudileri, İbrani Kitab-ı Mukaddes'in Grek versiyonunu yazarken burayı, "duvarlı park" için antik Pers sözcüğünden sonra "cennet" diye isimlendirdiler. Biz, İsrail sözel geleneğinden ayırt etmek için, Yaratılış kitabının ilk bölümlerinin odaklandığı bu vadiyi Meidan -Bahçe- diye isimlendireceğiz.

Mezopotamya cennet algısı. Yüksek tanrıya (yada tanrıçaya) Dilmunik bahçeye girişinde iki kızıl akbaba eşlik ediyor. Tanrı Enki/Ea, omuzlarından sular fışkırarak merkezi figürün önünde eğiliyor. Her iki yanda cennet ağaçları duruyor ve egzotik kuşlar ağaç dallarına konmuş havayı dolduruyorlar. Tüm bahçe dağlardan oluşan bir duvarla çevrili, aynı hanedanlık öncesi Mısır'daki süslenmiş çömleklerde bulunduğu gibi. Bu mühür Nippur'da bulundu ve Kassit Hanedanlığı'nın yirmi üçüncü hükümdarı Nazimaruttas'ın hükümranlığında tarihlendirildi.

İlk insanlar vadilerine “Aden” ismini vermediler çünkü bu daha büyük bir bölgeye verilen daha sonraki bir isimdi ve Bahçe onun yalnızca doğu kısmını oluştuyordu. İlkelerin vadisinin en antik ismi Tilmun’du – epik şiirin orijinal “Yaşayanlar Ülkesi”. Burası daha sonraki zamanlarda Sümerlerin, kendi tanrılarının geldiğine inandıkları yerdi – Enki’nin (Ea/Ya/Yehova), Ninhursag’ın (“Dağın Hanımefendisi” ve “Yaşayan Her Şeyin Annesi” – Havva), İnanna’nın (İştär/Astarte/İsis) ve daha sonraki Dumuzi’nin (Asar/Marduk/Asur/Osiris) eviydi.

Bahçe’nin doğusuna doğru vadi başka bir yüksek ve bereketli havzaya doğru yükseliyordu. Yaratılış’ın yazarı bu platoyu Nod ülkesi olarak biliyordu.

Bahçe vadimizin kuzey sınırı karla kaplı zirveleriyle sarp dağlarla çevriliydi. Bunlardan en yüksekinde yer alan ikinci bir aracılığıyla yerleşkemizin İlkel İnsanları Kuş ülkesi halkıyla bağlantı kuruyordu. Gihon (Gayhun/ Aras) nehri vadisine bakan dağ bugün hâlâ “Kuş Dağı” (Kuşeh Dağı) olarak anılır.

Bahçemiz güneyde de yüksek dağ bölgeleriyle sarılmış durumda ve sönmüş bir volkanik dağ olan ve Asurlularca Uaş Dağı olarak bilinen bugünkü Sahand dağı başı çekmektedir. Tepenin zirvesinde kraterinin dar bacasından aşağı yeraltından çıkan buz soğuğu hayat suları akmaktadır. Burası Sümer mitolojisinin gerçek uçurumuydu; tanrıların yüce tahtı, Sümer geleneğindeki “aydınlık dağ”dı. Suları kuzey yamaçlarından aşağı akıp Bahçe’nin nehrine karışıyor ve doğuya bataklıklara ve büyük gölün tuz yataklarına ilerliyordu. Uçurum, Aden Bahçesi’nin kutsal su kaynağıydı.

Yaratılış’ın yazarı Aden nehrinin “başlar” (kaynaklar) dediği dört ırmağa ayrıldığını söylüyor. Bu baş ırmaklar Aden’den aşağı akan dört büyük nehir oldu ve hepsi ilkel dünya tarafından tanındı. Yazar bu nehirleri Gihon (Arakses), Pişon (Uizhun), Perat (Fırat) ve Hiddekel (Dicle) olarak tanımladı. Bugün Urmiye ve Van olarak bilinen iki büyük göl, Aden’deki volkanik tepe-

lerde bulunan tüm abzulardan (kutsal pınarlar) gelen dünyanın taze sularının toplanma havzasıydı.

Güzel vadimize geri dönecek olursak; başlangıçta yaşayan ilk insanlar, kendilerini geçindirecek her şeyin bulunduğu güzel bir hayat yaşıyorlardı. Doğal meyve bahçeleri, ağırca meyveleri ile bölgeyi çevreleyen dağların eteklerine yayılıyordu. İnsanlar evlerini yapmak için güçlü ve uzun sazlıklar ve dev tavşancılık kaynaklarına sınırsız şekilde sahipti. Her yer alp çiçeklerinin parfümü ve beyaz zambakların kokusu ile doluydu.

Bahçenin halkı ölüm sonrasında yaşama inanıyordu ve ölüm ötesinde sonsuz yaşam kavramını geliştirdiler. Kemikleri ve ölümlerini kişisel sığın mezarlara, öte dünyaya olan yolculuklarında ihtiyaç duyabilirler diye eşyalarıyla birlikte gömüyorlardı. Bu eşyalar kırmızıya boyanmış küçük bibloları da içeriyordu. Mezarın içine doldurmadan önce ölen kişinin akrabaları eşyaları, uçurumun kutsal dağının güneyinde yer alan “Kızıl Dağ”dan (Kur-Hashura) getirdikleri kırmızı bir boya ile kaplıyordu. Rahip-kralın mezar önündeki ölümsüz sözlerini neredeyse duyabilirsiniz.

Topraktan alındığınız gibi yine toprağa dönün, toprak olduğunuz için toprağa döneceksiniz. [Yaratılış 3:19]

Ölümde ve aynı zamanda yaşamda. Aden’in halkı bazı dinsel amaçlar yada ritüeller için yaşayan vücutlarını kırmızı boyayla süslüyordu. Bunun önemi bizim için şu an kaybolmuştur. Kırmızı rengin kullanımı bize bu kabileyi “kırmızı dünyanın halkı” olarak adlandırmamıza izin veriyor; “Ademitler”.

Aden’in Tanrısı

Bahçenin Ademitleri her şeyin üzerinde en önemli hayat kaynağı elementlere değer vermişlerdir; bahçeden akan ve dünyanın

tüm bitki ve havyanlarını besleyen taze suya. Bildiğimiz gibi kendi tatlı su tanrılarına Enki diyorlardı – “Yeryüzünün Tanrısı”. Asıl görevi abzu üzerindeki hakimiyetiydi; yeraltında var olan ve yüksek dağların zirvelerinden yer yüzüne çıkan karanlık sınırsız okyanustu bu. Aden halkı özellikle derinlerin hayat veren sularının kuru yeryüzüne çıktığı yerleri kutsuyorlardı. Bu pratik Zagros dağlarında binlerce yıl ta ki Pers zamanlarına kadar sürdürecekti ve kendini ateş tapınağında Zerdüşt ayinlerinde açık bir şekilde gösterecekti.

Kızıl-dünya halkımız için en kutsal yer, Çalış Dağı’nın zirvesindeki kutsal kaynaktı çünkü burası Bahçe’nin sularının kaynağı ve “Yeryüzünün Tanrısı”nın ve diğer tanrıların tahtıydı.

Sami dilinde konuşan Babilliler, Sümer Enki’yi Ea (Eya diye okunuyor) ismiyle andılar. Merkezi Anadolu Hititleri onu aynı Kitab-ı Mukaddes halkının yaptığı gibi basitçe “Ya” olarak bildiler. Yüksek-tanrıların isminin bu kısa halini kendi isimlerine dahil ettiler. Örneğin Jedidiah (Yah tarafından sevilen), Amaziah (“Yah güçlüdür), Jeremiah (Yah yükseliyor), ki buradaki “iah/yah”, Hititlerdeki “Ya”nın İbrani versiyonudur (Yehova’nın kısa formu).

Eski Ahit peygamberleri “Tanrı Dağı”nı uzak kuzeyde, saf ölümlülerin ulaşamayacakları bir yerde olduğunu biliyorlardı. O yaratılış bahçesini yönetiyordu ve bahçenin kapıları korkutucu melekler (Akd. karubi) kabilesi tarafından ateşten, ışık saçan kılıçları ile korunuyordu; Savalan Dağı’nın fırtınalı volkanı ki burası Aden’in doğu girişini koruyordu.

Tarihteki İlk Hükümdar

Bahçe kabilesinin ilk büyük reisi, adı çağlar boyunca yaşayan kızıl adam – Kitab-ı Mukaddes’teki Adem’di. Kitab-ı Mukaddes’in bize söylediğine göre o, Bahçe’ye Tanrısı tarafından getirildi.

Yehova Tanrı, insanı aldı ve ona bakması ve ekip biçmesi için Aden Bahçesi'ne yerleştirdi. [Yaratılış 2:15]

İma edilen şey Adem'in halkını başka bir yerden vadiye getirdiğidir. Asıl ev pekala Urmiye Gölünün güneyindeki vadi olabilir – Sümerlerin daha sonra Ararat dedikleri yer. Burası Aden'in kalbi ve "Yaşayanlar Ülkesi" idi.

Adem'in halkı doğuya, Meydan vadisine hareket etti ve Bahçe'nin yerli kabilesiyle birlik oldu – Ademitlerin kabile reisinin, Havva kabile reisinin kızıyla evlenmesi ile mühürlenene bir birlik. Bizim hikâyemizde tarihteki ilk politik evlilik Adem ve Havva arasında oldu ve bu evlilik meyvelerini üç oğul (yada hanedanlık) şeklinde verdi – Kain, Habil ve Set.

Çiftçi ve Çoban

Kain ve Habil kardeşlerin hikâyesi, avcı-toplayıcı toplumda gelişen iki tür geçim kaynağı formu arasındaki doğal gerilimi karakterize ediyor. Bu gerçek bir hadise -tarihte kaydedilmiş ilk cinayet- yada yalnızca ülke kaynakları üzerinde şehirlerde yaşayan tarım çiftçiler ve göçebe çobanlar arasında gelecekte yaşanabilecek çatışmaları anlatmak için kullanılan bir edebi mekanizma olsun, bu uygarlığa doğru artan bir ilerlemenin dönüm noktasıdır. İlginçtir ki Yaratılış hikâyesini meydana getiren iki döküman kaynağı, J yada Kain ve Habil'in hikâyesini de içeren Yahvistik kaynaktır. Bana göre J Musa'nın çalışmasıdır ve yazar aracılığıyla ilkel Aden'e ışık tutan Çıkış'ın tanrısı çiftçinin sunusunu değersiz bulduğu için reddetmiş ve çobanın kanlı sunusunu ise kabul etmiştir. Bu, Sümerli yaratıcı tanrı Enki/Ea'nın anlayışlı mizacı ile karşılaştırıldığında, Musa'nın tanrısının değişik doğasını yansıtıyor. Tufan öncesi hikâyede kan kurban edicisinin kıskanç ekmek pişiricisi tarafından katli, insanın can almasının yasak olduğu ve sadece yemek için hayvanları öldür-

mesinin izin verildiği tufan sonrasıyla karşılaştırıldığında uygun-suz duruyor. Yarattığı 9:1-3'te açık bir okuma Adem ve onun tufan öncesi torunlarının vejeteryan olduklarını öne sürüyor.

Tanrı Nuh'u ve oğullarını kutsadı ve onlara dedi ki "Türeyin, çoğalın ve dünyayı doldurun. Yeryüzündeki tüm hayvanlara ve cennetin tüm kuşlarına, yeryüzünde yürüyen her şeye ve denizdeki balıklara korku salın ve dehşete düşürün; onlar ellerinizdedir. Aynı yeşil bitkiler gibi hareket eden her canlı yemeniz için size verilmiştir."

Çiftçi Kain, iyilik bilmez tanrısını reddederek, kendi suç mahallinden ayrıldı. Daha merhametli ilahların bakışı eşliğinde yeni bir var oluşu ortaya koyabileceği yerler aramaya başladı ve Meydan vadisinin doğusundaki dağ sırtının ötesindeki Nod ülkesinde, yaşayacağı yeni bir yer buldu. Oradan Adem'in bu oğlunun soyundan gelenler güneye doğru merkezi Zagros'un dağ vadileri boyunca ilerleyecek ve sonunda Suziana ovasına ulaşacaklardı.

Büyük Göçün Başlangıcı – yaklaşık M.Ö. 5500

Böylece Kain Nod ülkesine sürüldü. Orada yerleşti ve açık ovada, şimdilerde Doğu Azerbaycan'ın eyalet başkenti Ardabil'de, tarımla geçinen yeni bir kabile kurdu.

Güneye doğru, Alvand dağının kuzey yamaçlarındaki Kangavar vadisine göç edenler Kain'in torunlarıydı. Orada Behistan'ın (Baghistanon – "Tanrı'nın Mekanı") yüksek uçurumlarının gölgesinde, güneydeki Saidmareh nehrinin yukarısı boyunca bir sonraki vadiye taşınmadan önce bir süre yaşadılar.

Kain'in torunları Tepe Guran bölgesinde yeni bir teknoloji olan fırınlamayı keşfettiler. Bu icadın insanı şaşırtan yeni ürünü -çömlek- tüm bölgeye yayılmaya başladı. Çömlekçiliğin bu

yayılmı bize Adem'in torunlarının güneye, Dicle ve Fırat vadisine doğru devam eden ilerleyişlerini izleme olanağı veriyor. Onların çömlekçiliği, güneyde Suziana ovasında görülmeye başladı. Kabile bir kez daha güney Irak'ın bataklıklarına uzanan Saidmareh/Kerkeh nehri yönünde ilerlemeye başladı. Çömleçilikteki gelişmeyi nesilden nesile izlemek, bize Sümer Uygarlığı'nın doğduğu "Aşağı Deniz" in (Basra Körfezi) bataklık ovalarına doğru daha büyük bir nüfus hareketi olduğunu gösteriyor. Tepe Guran çömlekçiliği bizi Kangavar geçidinden doğruca doğruya, daha sonradan Agade (Akad) imparatorluğunun kurulacağı ovalara götürüyor.

Enoş, Kurucu Kral – yaklaşık M.Ö. 5000

Hikâyemiz şimdi Enoş (Adem'in en çok yayılmış kabilesinin yeni hükümdarı) nesillerine doğru kayıyor. Enoş, Şinar ülkesinde nihayet anayurtlarına kavuşan göçmenlerin ünlü lideriydi. Bataklıklara Suziana ovasından geçerek doğudan girdiler, dağlık bölgelerden Saidmareh vadisi boyunca ilerleyerek Suza'nın kuzeyine ulaştılar.

Şimdi insanlar doğudan hareket edip, Şinar ülkesinde yerleşecekleri bir vadi buldular. Birbirlerine "Gelin tuğlalar yapalım ve onları ateşte pişirelim" dediler. Taş yerine tuğla ve harç yerine zift kullandılar. [Yaratılış 11:2-3]¹

Enoş ve oğlu İrad için insanların yürüyerek geçilemeyecek bataklıklardan doğrudan geçirmek imkansızdı. Bunun yerine bataklığın kuzeydoğu sınırında kamıştan tekneler yapıp Mezopotamya'nın sulak alanlarına varabilmek için Körfez kıyısı boyunca sefere çıktılar. Orada daha sonradan Eridu (İrad'ın adından gelmektedir) olarak bilinecek bölgede, kaplumbağa sırtı şeklindeki alçak kumul bir adada ilk yerleşkelerini kurdular.

Yaptıkları ilk şey baş tanrıları Enki için kamıştan yapılma ilkel bir mabet kurmaktır. Daha sonra tüm enerjilerini yeni bir icat olan kerpiçte yoğunlaştırdılar. Dağlardaki sert kayalar ulaşılmaz durumdayken kaynağını nehirden alan bereketli ve bol miktardaki kil her yerde vardı. Sümer uygarlığının köşe taşlarından biri de kerpiç ve ziftli harç kullanımıdır – ziggurat olarak bildiğimiz basamaklı anıtsal tapınak kulelerinin yapımında kullanılan malzemeler.

Eridu Körfez bataklıklarının sazlıkları arasında alçak bir dairesel adada ve “Aşağı Deniz”e açılan bir bir konumdadır. Sümer Krallar Listesi bize ilahi krallığın “cennetten aşağıya indiği” ilk yerin burası olduğu bilgisini veriyor. İlk kral Kitab-ı Mukaddes’teki Enoş’tur ve Eridu’nun kurucusudur. En eski kamış mabet kısa bir süre sonra yerini kerpiçten basit bir yapıya bıraktı ve sonunda yıllar sonra yükseltilmiş bir kerpiç platform üzerine kurulmuş önemli bir dini yapıya dönüştü. Tufandan sonra burada en az iki ilaha tapınılıyordu – kendi derinlerin “Yüceltilmiş Taht”ında oturan eski yaratıcı-tanrı Enki/Ea ve güneş-tanrı Utu. Sonrakinin tapınağı şimdilerde arkeolojik anlamda tamamen kayıp fakat üzerine inşa edildiği platform yapının azametini kanıtlarcasına hâlâ yerinde duruyor. Dünya üzerindeki bu ilk tapınak kompleksi Mısır geleneğinde İlk Zaman’ın Kurucuları’nın mekanı “Pen-tanrı”nın (Ptah-Tatjenen) evi olarak hatırlanıyor. Dolayısıyla Mısır yaratılış konsepti, Aden’deki cennet dağlarında değil, dünyanın doğu sınırında, Nun sularının bataklık dünyasında (güney Sümer bataklıkları) yaratıcının ilk tapınağının kurulmasıyla başladı.

Zorunluluk olmadığı halde Eridu insanları, denizle iç içe yaşadıkları bu zamanda, denizciliğe hızla adapte oldular. Kendilerini çevreleyen bataklıklarda bol miktarda kamış bulunuyordu ve bu kamışları sadece evlerini yapmakta değil aynı zamanda Basra Körfezi adalarına yolculuk edebilecekleri daha büyük ve güçlü teknekler yapmak için kullandılar. Denizcilik

maceralarına ilişkin arkeolojik kanıtlar, Ubaid çömlekçiliğini (tufan öncesi insanların icadı) üreten Arap yarımadası kıyı şeridindeki çok sayıda bölgede bulunuyor

Enoş güney Mezopotamya’da daha sonradan kendi ismiyle anılan başka yerleşkeler de kurdu. Uruk (Süm. Unuk) ve Ur (Süm. Unuki) Eridu’dan kısa bir zaman sonra kuruldu. Bu şehirlerin kuruluşlarının arkeolojik kanıtı “Eridu Çömleği”nin her üç bölgede de görünmesidir. Arkeologlar, Eridu çömleğinin Tepe Guran ve Zagros dağlarındaki diğer Neolitik bölgelerin çömlekçiliğin doğrudan devamı olduğunu olduğunu göstermiş bulunmakta.

Metal İşçilerinin Şehri – yaklaşık M.Ö. 4500

Bakırın eritilmesi kuzey Sümer’deki dağ halkının bulduğu başka bir icattı ve metal işçilerinin hakimiyeti ancak krallığın Badtibira (Metal İşçisinin Şehri) şehrine geçmesiyle oluyordu. Bu metal işçileri şehrinin, adını veren kurucu atası Kitab-ı Mukaddes’teki Tubal Kain’dır ve “metal işçisi” anlamındadır.

Bakır işçiliği uygarlaşma yolunda başka bir büyük atılımdı çünkü yeni maden kaynakları araştırmayı uyanyordu. Kuzey dağlarından gelen maden arzı sadece sınırlı değil aynı zamanda ulaşması ve aşağıya, alçak bölgelere getirilmesi zordu. Böylece metal araç gereç ve silahların talebindeki patlama, deniz ticaretindeki ilk konsantre çabayı da beraberinde getirdi – özellikle bakır zengini Magan’la (Umman).

İki Suyun Adası – yaklaşık M.Ö. 4000

Eridu halkı Arabistan’ın doğu kıyısı boyunca göç etti ve ilerleyişleri boyunca kamıştan gemileri için limanlar inşa etti. Tüm kıyı şeridi boyunca, Bahreyn adaları ve Umman yarımadasının da ötesine geçen bir hatta Çağın Ubaid çömlekçiliğinden izler

mevcut. Bu izler bize Eridu ve diğer Sümer şehirlerindeki denizcilerin Magan’la gelişen bakır ticaretini ve kısa bir süre sonra da Meluhha (İndüs Vadisi) ile ticari ilişkileri karşılamak için bu bölgelere yerleştiğini gösteriyor. Ana ticaret merkezi, Bahreyn ana adasının kuzey ucunda, atalarının dağlardaki asıl anavatanlarının ismine atfen Dilmun/Tilmun dedikleri yerdi. İlk yerleşkeler geçiciydi. Buraya ancak Erken Hanedanlık zamanlarında kalıcı bir şekilde yerleştiler. Şahin-tanrının adadaki kutsal tapınakları Uruk ve Jemdet Nasr çağları boyunca basit kamıştan yapılmamabetler olarak kaldı.

“İki suyun” adasında (Bahr = su ve eyn = çifte bitiş), Sümer ve Suziana denizcileri kendi asıl anavatanlarının bir yansımasını gördüler. Yarı-mitsel Cennet Bahçesi’nde olduğu gibi, burada, Dilmun adasında derinlerden yeryüzüne çıkan bir su vardı – bu kez tuzlu deniz suyunun derinliklerinden fışkıran güçlü bir tatlı su kaynağıydı. Doğal olarak bu durum Enki’nin kendine güneyde yeni bir ev edindiği şeklinde algılandı – kendisine tapanların, sonunda derinlerin koruyucusunun yeni krallığında gömülmek üzere gelecekleri bir yer. Daha sonraki yüzyıllarda Sümerler burayı “Kutsanmışların Adası” ve “Saf Ülke” olarak bileceklerdi. Cennet – “Yaşayanlar Ülkesi” bu nedenle asıl bulunduğu yer olan dağlardan aşağıya, Körfez’in buharlı sularının ortasında bir çöl adasına taşındı.

Büyük Tufan – yaklaşık M.Ö. 3100

Bu arada tekrar Sümer’e döndüğümüzde krallık Larak şehrine, daha sonra Sippar’a ve son olarak Şuruppak lordlarının ellerine geçmişti. Sonra korkunç tufan gelip o güne kadar elde edilmiş her şeyi silip süpürdü. Woolley tarafından Ur’da bulunan en son Ubaid katmanı üzerindeki kil tabakası bu yıkıcı olaya işaret ediyor.

Tevrat’taki tufan kahramanını Nuh olarak biliyoruz. Sümerler

ona Ziusudra diyordu. Agade'nin Akadları onu Atrahasis (Fazlasıyla Dindar) olarak anıyordu. Daha sonra Babilliler Gılgames Destanı'ndan onu Utnapiştim olarak tanıdılar.

Bazı geleneklerde o, tufandan önceki son kral Ubartutu'nun yönettiği Şuruppak şehriyle ilişkilendiriyordu. Kitab-ı Mukaddes bize tufana öncülük eden olayların (yani geminin yapımının) nerede yer aldığını söylemiyor. Öğrendiğimiz şey geminin "Ararat Dağları"nın üzerine gelip konduğudur - bu, bölgedeki Zagros dağlarının daha sonradan Urartu fakat daha öncesinde Aratta krallığı olarak bilindiği anlamına geliyor. Antik tarihçiler geminin Kürdistan dağları üzerine konduğu tespitinde bulunuyorlar.

Aratta'nın kalbinin, Urmiye gölünün güneyindeki geniş ova olduğunu daha önce göstermişim. Bu ovanın batısındaki dağlarda bugün Cudi Dağı olarak bilinen zirve vardı. Geminin kalıntıları Cudi Dağı'nın eteklerinden bin yıl boyunca güçlü Asur hükümdarı Sennakerib de dahil olmak üzere Hristiyanlık-öncesi hacılar tarafından toplandı.

Geminin konduğu yer bugün hâlâ bir hac ve adak yeridir. Her yıl İlul ayının ilk günü (14 Eylül) Yezidiler (Adem'in üçüncü oğlu Set'in soyundan geliyorlar) Cudi Dağı'na çıkıyor ve Nuh'un Yehova'ya kurban sunuşunu kutluyorlar. İnsanlığın kurtuluşu ve dünyada yaşayan türler için şükranlar sunmak adına " yakmalık yüz sunudan çıkan duman, bir kez daha antik adak taşı üzerinden gökyüzüne yükseliyor".²

Kuş ve Deniz – yaklaşık M.Ö. 3050

Büyük tufanın suları alçaldıktan sonra kurtulanlar aşağı bölgelere döndüler ve harabeye dönmüş dünyayı yeniden inşa etmeye başladılar. Tevrat'ta ve Sümer literatüründeki hikâye, Nuh/Utnapiştim üzerinde odaklanır. Bu dindar bir adamın, etrafındaki her şey yok olurken tanrısı tarafından kurtarılışına dair bir

hikâyedir. Çok fazla insanın (belki de milyonlarca kişi) öldüğü fakat Zagros'un yüksek dağ geçitlerindeki kabilelerin hayatta kaldığına dair tarihi gerçek ise daha inandırıcı. Bunlar, Nuh'un ailesiyle beraber ikinci bir göç dalgası halinde alçak ovalara inip yıkılmış şehirleri yeniden inşa ettiler. Tufan "İlk Zaman"ın (Mıs. sep tepi) sonunu getirdi ve biz şimdi tufan sonrası "Kurucu Tanrılar"ın çağına giriyoruz.

Nuh'un torunları, büyük ataları Enoş'un kurduğu Uruk ve Eridu şehirlerini yeniden inşa ettiler. Uruk hükümdarlarından özellikle ikisi, Sümerler tarafından büyük krallar olarak hatırlandı. Biraz sonra Enmerkar ile ilgileneceğiz fakat ilk olarak Ham'ın oğlu ve Nuh'un torunu, Kitab-ı Mukaddes'teki Kuş'un, yani Kral Meskiakaşer'in ilginç öyküsünü anlatmalıyım.

Sümer Kral Listesi bize Meskiakaşer'in güney denizi üzerinden bir yolculuk yaptığı ve dağlık bir ülkeye ulaştığını söyler. Yolculuğunun izlerini Eridu'dan, Sümerli denizciler tarafından yüzyıllar boyu bir dinlenme yeri olarak kullanılan Dilmun (Bahreyn) adasına kadar takip edebiliyoruz. Onun gemi filosu Kızıl Deniz'in ağzının yakınlarında Afrikaya ulaşmak için açık okyanusa ve Arap yarımadasının güney kıyısına doğru yol almıştır. Orada bugün Etiyopya fakat antik çağlarda Kuş olarak bilinen dağlık bir ülkenin kıyılarına ulaştılar. Kendi tarihleri boyunca daha sonraki zamanlarda Mısırlılar, Yukarı Nil halkını, onlara ismini veren ataları nedeniyle "Kuşitler" diye adlandıracaklardı.

İlk göçmenler başlangıçta dini ayinlerinde kullanabilecekleri mir ve dağ yamaçlarından gelen tütsüler gibi lüks ürünleri elde edebilecekleri Kızıl Deniz sahili boyunca yerleştiler. Ayrıca Afrika'nın iç bölgelerinden onlara fildişi, abanoz ve hayvan derileri getiren siyahi halkla bağlantı kurdular. Aynı amaç burada Magan ve Meluhha'da da iş başındaydı – "iki nehir arasındaki" kendi anavatanlarına göndermek üzere egzotik ürünler arayışı. Kuş ve filosofunun ilk gelişlerinden sonraki yüzyıllar boyunca

Afrika mallarıyla dolu gemiler birçok kere geri dönüş yolculuğu yapmış olmalılar. Nihayetinde muhtemelen Meluhha'nın Aryan kabileler tarafından işgali nedeniyle İndus vadisiyle ticaret kesildiğinde ve Magan'daki bakır madeni arzı bitmeye başladığında, Afrika'nın yeni kaynakları daha sonraki Mezopotamya uygarlıkları için çok daha önemli hale geldi. Sonuç olarak daha eski denizaşırı ülkelere mal arzında bulunan bu yeni bölgeler kendi orijinal yer isimleriyle anıldılar. Bu nedenle Etiyopya Meluhha olarak bilinirken, Mısır, Magan ismiyle anılıyordu. Bununla beraber firavunlar, güneydeki komşularını Kuş krallığı diye adlandırmaya devam ettiler.

Kuş'un yanında onu daha sonradan izleyen Ham'ın daha genç "oğulları", Mizraim, Put ve Kenan vardı. Bunlar kendi Kuşit kardeşleriyle beraber kalmadılar; kendilerine fethedecek yeni ülkeler aramaya koyuldular. Fakat bu noktada Meskiakaşer, Mizraim, Put, Kenan ve izleyicilerini kısaca bırakıp Adem'den Avram'a kadar ki soy çizgisine dair hikâyeyi tamamlamak için Mezopotamya'ya dönüyoruz.

Nemrut, Kudretli Avcı – yaklaşık M.Ö.2900

Meskiakaşer Afrika'ya ulaştığında Uruk krallığı, ardılı Enmerkar'ın maharetli ellerindeydi. Size yine, bu efsanevi ardıllığı düz anlamıyla algılamak durumunda olmadığımızı hatırlatmam gerekiyor. Enmerkar gerçekte Meskiakaşer'in oğlu yada doğrudan mirasçısıdır fakat aynı şekilde Uruk'un tufandan sonraki ilk kralının torunlarından biri de olabilir. Bu Meskiakaşer'in neden 324 yıl hüküm sürdüğünü açıklıyor – üç yüzyıldan uzun bir zaman; gerçekteyse bu uzun süre, ona ismini veren kurucusunun adı altında, hanedanlığın toplam ömrünü temsil ediyor.

Geç dönem Uruk Periyodu Sümerlerin tarih öncesi çağdaki altın dönemiydi; büyük kahraman figürleri Enmerkar, Lugalbanda, Dumuzi ve (daha sonraki Erken Hanedanlık

zamanlarında) Gılgameş'in çağıydı. Enmerkar'ın Yaratılış kitabındaki efsanevi kurucu-kral Nemrut'tan, dünya üzerindeki ilk mutlak hükümdardan başkası olmadığını keşfettik. Nemrut geleneksel olarak Uruk, Ur ve Babil'in kurucusu ve Yahudi efsanesine göre ünlü Babil Kulesi'nin inşasını emreden hükümdardı. İlk büyük tapınak kuleleri Babil'den ziyade Eridu ve Uruk'taki kutsal bölgelerde inşa edilmişti. Öncekinin kalıntıları, Uruk Periyodu'nda tarihlendirilen ve aniden rüzgarların sürüklediği kumlara terkedilmiş yekpare bir platformun yıkıntılarıyla temsil ediliyor. Mezopotamya geleneğinde oldukça ünlü Eridu'daki efsanevi tapınak, denizlerin tanrısına adanmış ilk küçük kerpiçten mabedin üzerine inşa edilmişti. Burası, Nil vadisine devamlı olarak yerleşmeden önce Mısır'ın büyük Kurucu-Tanrıları'nın ilk tapınağıydı.

Bir Sümer destanı bize Enmerkar'ın dağlardan Uruk'u yönetmek üzere geldiği bilgisini veriyor. Bu elbette Nuh soyundan gelenlerin Ararat dağlarından inip tufan öncesi uygarlığın yok edilışinden sonra Mezopotamya ovasını yeniden iskan ettikleri yönündeki Kitab-ı Mukaddes geleneğiyle de tutarlı. Uruk'ta Enmerkar, baş ilahı tanrıça İnanna için oldukça görkemli bir kutsal yerleşke inşa ettirdi. Destanlar bize Enmerkar'ın bu tanrıçayı Uruk'a tanıttığını söylüyor. İnanna, "Yaşayan Her Şeyin Annesi" sıfatına sahip Ninhursag'ın (Dağın Hanımefendisi) kızıydı. İlahi anne ve kızın asıl evi Aden'in kalbindeki Aratta'ydı ve Aden, Havva'nın Ademitler'in kraliçesi olduğu yerdı. Yaratılış kitabı, Havva'nın gerçek kimliğiyle ilgili, Adem'in eşi olduğuna dair bir ipucu taşıyor:

Adam, karısına "Havva" ismini verdi çünkü o, **yaratılan her şeyin annesiydi**. [Yaratılış 3:20]

Havva, Sümerler'in büyük bereket tanrıçası ve İnanna'nın annesi Ninhursag'dı.

Nuh'un altı oğlu vardı ve bunların birçok ulusun ataları olduğunu öğreniyoruz. Şimdiye kadar en büyük kardeş Ham'ın soy çizgisini takip ediyorduk fakat burada İsrail çizgisinin Şem'den on nesil aşağıda Ur'lu Avram'a, Kitab-ı Mukaddes'teki büyük resul ataya kadar uzandığını hatırlamak gerekiyor. Yaratılış'ın Septuagint ve Samaritan versiyonlarına göre bu "on nesil", İbrahim'in olgunluk dönemine kadar bin yıl sürdü, Bu, gezgin İbrahim ve takipçilerinin, MB I olarak bilinen arkeolojik döneme denk geldiğini gösteriyor. Bu çağ, Levant'taki büyük şehirlerin deprem ve yangınlarla hemen hepsinin yok olması gibi bir felaketle sonuçlanan Erken Dönem Bronz Çağı'dır. Yıllar boyunca şehirler terkedilmiş halde kalmıştır ve insanlar dağlarda ve vadilerde göçebe bir hayat yaşamışlardır. Hatta Mısır çöktü ve Eski Krallık anarşiye gömüldü. Erken Dönem Bronz Çağı krallıkları tarih sahnesine çıkıp kaybolmuşlardı fakat Yaratılış hikâyesi Orta Bronz Çağı'na ve Yusuf'un Mısır'a gelişine doğru devam ediyor.

Tanrı'nın Ülkesi

Bu sırada tekrar Hint Okyanusu'na, bin yıl öncesine dönüyoruz; Meskiakaşer, genç kardeşleri ve takipçileri'nin, onları bugün "Kızıl Deniz" dediğimiz yere ulaştıran dar boğazlardan geçtiği zamana. Antik çağlarda, Hint Okyanusu'nun tüm batı yakası ve özelde Basra Körfezi, Kızıl Deniz olarak biliniyordu (ayrı bir şekilde Yunanlılar buraya Eritre Denizi diyorlardı). Sularına isim, buraya yolculuk yapan ilk denizciler tarafından konmuştu – Tilman'dan/Aden Bahçesi'nden ilk kızıkların torunlarıydı bunlar. Önce Magan ve Meluhha'ya, daha sonrasında ise Etiyopya ve Nil vadisine yaptıkları okyanus yolculuklarına giriştikleri yer bir çöl adayı ve burası, ilk ataları Adem'in mitsel krallığına doğrudan bir bağlantı ile Tilmun/Dilmun ismini almıştı.

Kendi dillerinde bu yetenekli denizci tacirler, Poen yada Pun olarak biliniyordu. Kızıl Deniz'in güney ucunda, gelecek yüzyıl-

lar boyunca Afrika ve Arabistan'dan gelen egzotik mallar için ticaret merkezi olacak bir liman kurdular. Burası Meskiakaşer'in denizden gelip dağlık bir ülkenin kıyılarına çıktığı yeri.

Poen uzun ve onları, ikisine kendi anavatanları Bahreyn'deki Tilos (Tilmun) ve Arad'ın isimlerini verdikleri, yeni şehir-limanları -Tire ve Arad adaları- kurdukları doğu Akdeniz kıyılarını kolonize ederken gördüğümüz bir tarihe sahip. Yunanlılar Poen'i Fenike olarak bildi – klasik çağların Fenikelileri.

Basra Körfezi'nden Akdeniz'e Kızıl Deniz yoluyla göç etmelerinden birkaç binyıl sonra batı Akdenizi ve ötesinde Atlantik kıyı bölgelerini kolonize etmeye başladıktan sonra kendilerini bölgedeki yeni bir gücün, Roma'nın karşısında buldular. Bu nedenle Roma ve Kartaca arasında "Punik" savaşları başladı. Bu isimde antik Fenikeli denizcilerin isminden bir kalıntıyı görüyoruz – Pun yada Poen. Fakat yine M.Ö. üçüncü binyılın başlangıcına, Poen'e, daha sonradan Firavunlar Ülkesi olacak Doğu Afrika bölgesini yeni evleri yapma kararını verdiren unsurlardan birini bulmak için geri dönmeliyiz.

Hükümdar Horus

Meskiakaşer'in takipçileri arasında, kendi adına güçlü ve karizmatik bir lider olan genç "kardeşi" de bulunuyordu. O "Uzak" Horus'un torunları olan şahin kabilesinin başıydı. Tevrat bu yeni Horus-kralı "Mizraim" ismiyle anar fakat bu isim gerçekte bir sıfattan başka bir şey değildir. "Asr yada Asar'ın takipçisi" anlamındadır (Mısır dilinden m "-dan" ilgeciyle Arapça masr). Mizraim görkemli çoğul bitiş "im"le birlikte sadece m-lzra'dır. Bir başka Sami dili konuşan halk olan Asurlular, firavunlar ülkesine "Musri" (m-Usri) diyorlardı. Bu nedenle Mısır'ın Semitik isminin -Masr (Arapça)/Mizr (İbranice)/Musri (Akadça)- kaynağını Nil vadisini fetheden Mezopotamyalı liderler için kullanılan bir sıfattan aldığını öğreniyoruz.

Dolayısıyla Asar’a ibadet eden bu kişi, Mezopotamya’nın en önemli ilahlarından birinin -bereket, büyü ve bilgelik tanrısı- takipçisiydi. Mezopotamya mitolojisinde Asar Enki’nin oğluydu. Yüzyıllar boyunca Babil panteonunun en büyük ilahı olmuştu. Burada Ea’nın oğlu Marduk’tan bahsediyoruz. O aynı zamanda tüm benzerliğiyle Asar ile bir ve aynıdır – en kutsal şehirlerine onun ismini verdikleri, Asurlular’ın kudretli kurucu tanrısı. Asur’un simgesi güneş-tanrı şamaşah’tan (Sümer Utu) uyarlanmış kanatlı güneş diskiydi. Bu aynı zamanda daha sonradan Zerdüştler tarafından tapınılan Pers dağ tanrısı Ahuramazda’nın sembolüydü. Aynı Mısır’daki kanatlı güneş diskinin hem Horus’un hem de Re-Harakti (Doğu Ufku’nun Re-Horusu) formundaki güneş-tanrının simgesi olduğu gibi.

Bizim Mezopotamyalı kabile şefi, Horus, Asar’ın bir tapınıcısıydı ve “Asar” bizim antik ismini Grekçe biçimiyle bildiğimiz, Mısırlılar’ın kendi büyük ölülerin tanrısı Osiris’ti. Dahası Mısır mitolojik geleneğinde Mısır tahtının varisi Horus, Osiris’in oğluydu. O bu nedenle “Asar’dan gelen kişi” idi – bu m-Asr’dı, yani Kitab-ı Mukaddes’teki Mizraim. Her modern Mısırlı ona hâlâ “el-Masri” diyor – bu nedenle onu “Osiris’in soyundan gelen kişi” olarak tercüme ediyoruz.

Altın Ülke - yaklaşık M.Ö. 2900

şimdi sizden bir an için kendinizi, M.Ö. 2900’lü yıllarda gerçekteşen çok önemli bir olayın tanıkları olarak hayal etmenizi istiyorum.

Kızık Deniz’in batı sahillerini kucaklayan dağların doğu yamacında sürüsünü gezdiren genç bir keçi çobanısnız. Bir gün, bahar sonuna doğru bir sabahın ilk ışıklarında uzak güney ufkunda yüzen gemiler görüyorsunuz. Birçok gemiden oluşan büyük bir filo yaklaşıyor. Sonunda siyah gövdeli gemiler önünüzdeki sahilde salınıyor. Yabancı gemiler bu bölgelere sizin

kabilenizle yaşadığınız dağlardaki maden ürünlerinin ticareti için gelmiş ve daha önce bu ölçülerde bir şey görmemişsinizdir. Armut şeklinde topuzlar ve yaylar taşıyan savaşçıların suya atılması ve sığ sahil sularında bata çıka yürümeye başlamasıyla endişeniz de artıyor. Liderlerini gözlüyorsunuz; uzun boylu, başının etrafına sarılmış altından bir banda tutturulmuş iki görkemli tüyle önemli bir kişi olduğu belirtilmiş güçlü bir adam. Adamlarıyla kamıştan yapılmış gemileri sahile çekmeleri için el kol hareketleriyle konuşurken, başındaki gri balıkçıl kuşu tüyleri rüzgarda dönüp duruyor. Siz de dönüp kamp yerinize koşuyor ve gördüklerinizi yaşlı babanıza anlatıyorsunuz.

Filosunu kıyıya çeken Horus-kral ve takipçileri, denizin yanında, bugün küçük bir balıkçı limanı olan Mersa Alem'de bir kamp kuruyorlar. En yakın dostlarını ve akrabalarını Punt'ta, Afrika'ya ticari yolculuklar için hazırlık yerinde bırakmışlardır. Fakat "Horus" ve halkı yeni ticaret bağlantıları kurmaktan çok daha büyük şeylerle ilgileniyorlardı. Amaçları Nil vadisini ele geçirip oraya yerleşmek ve bol miktardaki doğal zenginliklerinin kontrolünü sağlamaktan başka bir şey değildi.

Bir yüzyılı aşkın bir süredir Dilmunlular kuzey-doğu Afrika'nın yerli halkıyla ticaret yapmışlardı. Bu bölgenin ürünleri aynı Meluhha'nın gibi Sümer'de çok değerliydi. Burada baharatlar, tutsüler, nadir bulunan ağaçlar, fildişi ve egzotik hayvan derileri bulunuyordu. Fakat en değerlisi Mısır'ın Doğu Çölü'ndeki altındı. Bu değerli ve prestijli metali çıkarmak için seferler düzenlendi. Dilmun'dan Mısır'a Punt üzerinden yolculuklar gerçekleştiriliyordu.

Yüksek pruva ve kış bölümüyle siyah renkte büyük bir gemi. Mısır'da II. Nakada çömlekçiliğinde, M.Ö. 2900 civarında görülmüştür. Geminin arka bölümüne konmuş bir şahine benzeyen şekle dikkat edin.

Kızıl Deniz sınırındaki doğu dağlarında yaşam zor fakat bugünkü kadar kötü değildi. Dördüncü binyılda iklim daha nemliydi ve Doğu Çölü platosu o zaman vadileriyle daha çok kuru bir savana gibiydi ve devamlı bir su kaynağıyla yaşamın devamını sağlayabilecek yapıdaydı. Su taşması sezonu boyunca Nil'in sel suları batıya doğru, düz ve geniş gövdeli vadiler boyunca çölün içine sokuluyordu. Bazı yıllarda sular neredeyse dağlara kadar uzanabiliyordu – Kızıl Deniz kıyısından sadece yüz kilometre uzaklığa kadar.

Horus seferi öncülleri gibi sadece Barramiya vadisinde altın aramaya çımamıştı. Sahile vardıklarında tanık olduğunuz yeni bir şeydi. Henüz anlamadığınız şey, siyah gemilerdeki insanların Nil vadisinde madencilik operasyonları için bir merkez oluşturmaktı. Kral Horus Mısır'daki madeni zenginliği sadece geride bıraktıkları kendi halkı yararına kullanmak istemiyordu. Amacı ikinci bir krallık kurmaktı fakat bu kez Nil vadisinde. Sonunda Horus ve takipçileri kendi en büyük beklentilerinin de ötesinde bir başarı yakaladı ve birkaç nesil sonrasında bunların ardılları -"Horus Takipçileri"- dünyanın gördüğü diğer her şeye karşı bir uygarlığı yönettiler.

Cesur Strateji

Bir sonraki gün kabilenizin büyükleriyle birlikte yüksek bir yerde gelenleri seyretmek üzere geri dündünüz. Birlikte denizden gelen bu insanların kampında yabancı bir törene şahit oldunuz. şimdi başında kuş tüyleri takılı bir başlık giyen kabile reisini takip edenler arasında kadınlar ve çocuklar olduğunu görüyorsunuz. Kadın üzerinde sizin daha önceden hiç görmediğiniz parlak mavi taşların bulunduğu gerdanlıklar ve bileziklerle süslenmiş. Bunlar sanki tanrıların ona hediye ettiği cennetten gelen mücevherlerdi. Başının üzerinde, bir boğa'nın boynuzlarıyla desteklenmiş altın bir disk taşıyor. Savaşçılar doğu ufkunda

yükselen güneşe karşı kollarını kaldırmış halde diz çöküyorlar. Kadın savaşçıların arasında dolanarak yavaş ve hoş bir şekilde dans ediyor. Kolları simetrik şekilde, tacındaki boğa boynuzlarının yukarı eğimli kısımlarına uzanmış. Sanki trans halindeymişçesine yavaşça dönüyor. O bir rahibe yada kraliçe mi? Belki de her ikisi. Korkuyorsunuz fakat aynı zamanda gördüğünüz şeyle büyüleniyorsunuz. Bu insanlar bazı açılardan daha önce buraya gemiyle gelmiş diğer insanlara benziyor fakat bu kez liderleri ölümlülerden çok tanrılar gibi.

Ritüeller bitiyor ve deniz insanların ordugahlarını kaldırdıklarını görüyorsunuz. Onları saymaya çalışıyorsunuz fakat devam eden hareketlilik, doğru bir sayı elde etmenizi imkansız kılıyor. Fakat yine de en az dört yüz savaşçı ve bunlara eşlik eden kamp takipçilerini görüyorsunuz.

Şimdi aşağı sahilde tuhaf şeyler oluyor. Adamlar kamıştan yapılmış uzun halatlarını çıkarıyorlar. Her bir siyah geminin yüksek pruvasına bu halatlardan ikisini bağlıyorlar ve geminin önüne bırakıyorlar. Her bir halat için yirmi adam geliyor ve halatları omuzlarının üzerine alıp çekmeye başlıyorlar. Reis adamların çekme gücünün konsantrasyonu için alkışlayarak yavaş bir ritim tutuyor. Bir başlangıç mücadelesinden sonra gemi yavaşça hareket etmeye başlıyor. Gemi yumuşak kumun üzerinde hız kazandıkça, kısa bir süre içinde ivme gemileri çekenlerin yönünde değişiyor. Şimdi zift kaplı gemi gövdeleri taşlı çöl yüzeyinde zarar görmesin diye, gece boyunca palmiye kütüklerinin gemilerin altlarına bağlandığını görebilirsiniz.

Yirmi yüksek pruvallı gemi batıya, Nil vadisine doğru yönelen vadinin ağzına doğru ilerliyor. Filo dağ geçidinin içindeki yılan gibi kıvrılışlarını dehşet huşu içinde izliyorsunuz.

Geçen her günle birlikte “kare gemi insanları” dağların içinde daha da ileri gidiyorlar. Filonun ilerisinde bir iz sürücü, gemilere önderlik ediyor. Omuzlarının üzerine ona özel bir statü veren bir kurt derisi giyiyor. Bu kurtadam görünüşe göre kil ve

kumtaşı tepelerinden oluşan vadi ve kanyonların labirentinde gideceği yolu biliyor. Muhtemelen daha önceki bir madencilik seferinde burada bulunmuştu. Onun bilgisi, seferin karizmatik lideri ve takipçileri için ona “Yolların Açıcısı” (Mis. Vepvaut) sıfatını kazandırıyor.

Filonun merkezinde yabancı gemilerin en büyüğü bulunuyor. Bu filonun bayrak gemisi hem kabile reisini hem de rahibe-kraliçeyi taşıyor. Güvertenin ortasında kamıştan yapılmış bir kabin ve onun ardında, tepesinde hilal şeklindeki bir ayın üzerinde duran güneş diski sembolünün olduğu uzun bir totem bulunuyor. Sırtüstü uzanmış hilal, sanki güneşi gökyüzüne taşıyor. Uzaklardan gelen daha önceki ziyaretçiler, size bu totemin, takipçileri tarafından Re-Harakti olarak bilinen özel bir tanrının totemi olduğunu söylemiştir.

Dağlar temizlenene kadar tüm bir ay geçti. Nil’in yüksek sel suları, onların ardından düzlük bölgelere kadar uzanırken, istilacılar batı yakasına vardı. Birkaç gün içinde su baskını kıyıdaki gemilere kadar ulaştı. Yüksek pruvallı gemiler nazik bir şekilde sığ sulara çekildi. Tayfalar, aileleri ile birlikte gemilere bindi ve kamıştan yapılmış gemilerini sırkılarla en derin kanala itmeye başladılar. Hemen sonrasında özgürce hareket ediyor ve uzaklara gidiyorlardı. Onları bir daha hiç görmediniz fakat dev gemilerin ve onların insan kargosunun anıları tüm hayatınız boyunca sizinle kaldı. Belki sürülerinizi gönderken gölgesinde dinlendiğiniz kayaların üzerindeki kare gemi insanlarına ait resimleri çizen siz ve arkadaşlarınızdı; ve belki de bu resimler kabilenizin birkaç nesli boyunca çizilmişti. Sanırım gördüklerinizi kaydetmeniz yönündeki basit çabalarınızın bugünlere kadar ulaştığını duymaktan memnun olacaksınız ki bu kayıtlar, antik çağların en şaşırtıcı destanına beş bin yıllık bir tanıklıktır.

Referanslar

Ek A

ERKEN DÖNEM MISIR KRONOLOJİSİ

Antik Mısır için Yeni Kronoloji'yi tamamlamak için Erken Hanedanlık Dönemi, Eski Krallık, İlk Ara Dönem ve Orta Krallık çağlarını düşünmeliyiz; bu sonuncusu III. Amenemhat hükümlanlığına kadardır ki Zamanın Testi'nde ulaştığımız son nokta buydu. Tüm bu dönemler Birinci Hanedanlık'tan 12. Hanedanlık'a kadarki zamanı kapsıyor.

Öyleyse Turin Krallar Listesi'nin içerdığı bölüm pörçük bilgilerden faydalanarak devam sürelerini belirlemeye çalıştığımız eski hanedanlıklar üzerinden geriye doğru gidelim. John Baines ve Jaromir Malek tarafından yayınlanan Ortodoks kronoloji (O.K.) tarihlerinden tüm bu alıştırma boyunca karşılaştırma yapabilmek için yararlanacağım.

(a) 12. Hanedan'ı tamamlamak

III Amenemhat hükümlanlığından önce babası III. Senuseret'i tahtta görüyoruz. Bir Zaman Testi Bölüm On Beş'te tartıştığımız gibi III Senuseret ve III Amenemhat arasında yirmi yıl süren bir ortak hükümdarlık söz konusudur. Bu nedenle, Yusuf Mısır'a ulaştığında bu iki firavunun o esnada ülkeyi beraber yönettiğini öne sürmüştüm. Ortak hükümlanlıkta lider rolündeki oğlu, Yusuf'u vezir yaptığinde Senuseret hâlâ yaşıyordu. III Senuseret'in hükümlanlığı bu nedenle M.Ö. 1700'de başlamıştı; hanedanlığın sona ermesinden atmış yıl önce. Kraliyet listesi bu noktada (V. Sütun; 20-25. Satırlar) manidar şekilde iyi korunmuş ve 12. Hanedan hükümlanlık süreleri ziyadesiyle sağlam durumda. Aşağıdaki bilgiler bu nedenle papi-rüs ve anıtlardan toplanabilir durumdadır.

	Kraliyet Listesi	En Yüksek Hükümrانlık Süresi
I. Amenemhat	29 (?) yıl	30. Yıl
I. Senuseret	45 yıl	44. Yıl
II. Amenemhat	10 + x yıl	35. Yıl
II. Senuseret	19 yıl	6. Yıl
III. Senuseret	30 + x yıl	39. Yıl
III. Amenemhat	40 + x yıl	45. Yıl
IV. Amenemhat	9 yıl	6. Yıl
Sobekneferu	3 yıl	3. Yıl

Sanırım aşağıdaki hükümrانlık sürelerini bize toplamda 222 yıl verecek şekilde hesaplamamız akılcı olacaktır.

I. Amenemhat	29 tam yıl
I. Senuseret	45 yıl
II. Amenemhat	34 tam yıl
II. Senuseret	19 yıl
III. Senuseret	38 tam yıl
III. Amenemhat	45 tam yıl
IV. Amenemhat	9 yıl
Sobekneferu	3 yıl

Toplam

222 yıl

İlginç bir şekilde Kraliyet Listesi, 12. Hanedan için bir krallar çizgisine sahip ve bu çizgi toplamda “213 yıl için sekiz kral” veriyor. Bu sayıya nasıl ulaşıldığı konusunda kesin bir şey bilmiyoruz

fakat bu, anıtlardaki en yüksek hükümlerlik yıllarından hesaplanan sayıya yakındır. Bu durum oldukça ilginçtir.

Bu toplamdan net bir şekilde anlaşılıyor ki Kraliyet Listesi'nin yazarı hükümlerlik sürelerini basitçe kopya ettiği ya da topladığı kaynaktaki şekliyle ekliyordu. Ortak yönetimlerle gelen üst üste binmeleri hesaba katmıyordu. 12. Hanedanlık'ta ortak yönetim mekanizmasının pratikte fazlaca kullanıldığını biliyoruz. Dolayısıyla 12. Hanedanlık'ın gerçek süresi, parçalarının basit toplamından daha kısaydı. Toplamda 222 yıl (bizim hesaplamamız) ya da 213 yıl (Kraliyet Listesi toplamı), dönemin birkaç on yıl fazla hesaplanmış halidir. Gerçekte bilinen birkaç ortak yönetime dair tahmini hesaplamalar hanedanlığın toplam süresini 137 yıl civarına indirmiştir. Eğer bu sayıyı bitiş tarihimiz M.Ö. 1633'e eklersek I. Amenemhat'ın ilk hükümlerlik yılı ve 12. Hanedanlık'ın (O.K. - M.Ö. 1937) başlangıcı için M.Ö. 1800 civarı gibi muntazam bir sayıya ulaşırız.

(b) 11. Hanedan

Şanslıyız ki Liste aynı zamanda bize 11. Hanedan için bir toplam süre veriyor; "altı kral için 143 yıl" (V. Sütun, 18. Satır). Bu şimdi daha da güvenle kullanabileceğimiz bir bilgidir. Çünkü şimdi ortak yönetimin icadından önceki bir çağdayız. Sadece I. Amenemhat suikastı nedeniyle, ortak yönetim uygulaması, kraliyet ardıllığının babadan oğula geçmesini garantiye almak için pratiğe döküldü. Tahtın varisi Prens Senuseret'in, babasının katlinde sonra I. Senuseret olarak tahtını sağlama almak için bir saray darbesi düzenlediğine inanmak için birçok sebep var. Bu ders, 12. Hanedanlık'ın ikinci hükümdarı tarafından iyi öğrenilmiştir ve bundan sonra taht varisi prensler babaları hâlâ hayattayken ortak hükümdarlar olarak aranmaya başlamıştır.

11. Hanedanlık'ın Kraliyet Listesi'nde kaydedildiği üzere toplam 143 yıl olduğunu kabul edersek, söz konusu Hanedan için Yeni Kronoloji tarihleri, M.Ö. 1943'ten 1800'e kadar olacaktır.

11. Hanedan Yukarı Mısır'da, Teb'de kuruluydu ve varoluşunun ilk bölümlerinde, Faiyum'da (Orta Mısır) bulunan Herakleopolis şehrinde yönetimde bulunan rakip bir krallar çizgisiyle çağdaştı.

(c) 9. ve 10. Hanedanlıklar

Manetho'dan, biri diğerinin üzerinden devam eden bu iki Hanedanyeye ait merkezin Herakleopolis'te bulunduğunu öğreniyoruz. Kraliyet Listesi 10. Hanedanlık'a ait on sekiz hükümdar sıralıyor. (Manetho on dokuz olarak belirliyor). Mısırologların anladığı gibi bu çizgi bir bütün olarak Teb'deki 11. Hanedan ile ana hatlarıyla çağdaştır. Daha eski Herakleopolitan 9. Hanedan, Eski Krallık'ın yıkılışından sonra, belki de inanılmaz şekilde uzun olan (94 yıl) II. Pepi'nin hükümrانlığından sonra Nil vadisi boyunca ufak tefek krallıklar kuran birçok küçük hükümdarla çağdaştı.

(d) 8. Hanedan

Bu Hanedan birleşik Mısır devleti 6. Hanedanlık'ın sonuna doğru yıkıldığında ortaya çıkan politik karışıklık dönemini temsil ediyor. Bu yıkım yüzünden, 8. Hanedanlık'ın başlangıcından 11. Hanedanlık'ın ortalarına (Mısır II. Mentuhotep hükümrانlığında yeniden birleştiği zaman) kadarki dönem İlk Ara Dönem olarak adlandırıyor.

Kraliyet Listesi ne yazık ki kötü bir şekilde zarar görmüş ve bu nedenle yorumlanması zor olan özet satırında 8 Hanedan için toplam 100 yıl vermektedir. Manetho da (Eusebius versiyonu) gerçekte 8. Hanedanlık'a 100 yıl atfetmektedir. Bununla birlikte Mısırologlar 7. Ve 8. Hanedanlıklar için sadece birkaç on yıl vermektedir fakat bana göre bu çok radikal bir revizyon ve yukarıda özetlenen kanıtlarla çelişiyor. Ben Kraliyet Listesi'nde IV. Sütun 15. Satır'daki toplamı göz önüne alıp, söz konusu Hanedanyeye 100 yıl tahsis etmeyi tercih ediyorum. 8. Hanedan için başlangıç yılı olarak yaklaşık M.Ö. 2043'e ulaşıyoruz (O.K. – M.Ö. 2150-2134).

(e) 6. ve 7. Hanedanlıklar

Zamanda geriye doğru olan yolculuğumuzda şimdi Eski Krallık'a ve "Piramit Çağı"na ulaşmış bulunuyoruz. Bu Büyük Piramit'in Kufu'su ve Basamaklı Piramit'in Diyoser'inin çağıdır; büyük anıtsal yapıların fakat ne yazık ki tarihten tamamen yoksun bir çağ. Firavunik devletin tüm gücü ve görkemini gözler önüne seren anıtlara sahibiz. Fakat bu muhteşem çağa ait politik tarihi gösteren çok az döküman bulunuyor.

Daha sonra, 6. Hanedanlık'ın son hükümdarı, kadın firavun Nitokerti'nin (Manetho'nun Kraliçe Nitokris'i) ardından 7. Hanedanlık'ın altı etkisiz hükümdarı geliyor. Kraliyet Listesi'ne göre, iki Hanedan 181 yıl sürmüştür (IV. Sütun, 14. Sıra). Bu bizi yaklaşık M.Ö. 2224'e, I. Teti'nin ilk hükümrانlık yılına götürüyor ki kendisi 6. Hanedanlık'ın kurucusudur (Ortodoks Kronoloji 6. Hanedanlık'a M.Ö. 2323-2150 yıllarını tahsis ediyor).

(f) Beşinci Hanedan

Kraliyet Listesi 5. Hanedanlık'tan dokuz kral sıralıyor ve bunlardan yedisinin hükümrانlık sürelerinin yazılı olduğu bölüm hâlâ iyi durumda. Bu yedisinin toplam hükümrانlık süresi 96 yıldır ($7+12+x+7+x+11+8+28+30=96$). Bu bize, 5. Hanedanlık'ın başlangıcına yaklaşık olarak ulaşabilmemiz için hesaplamamız gereken iki hükümrانlık süresi bırakıyor. Öyleyse, bu dönem için ortalama hükümrانlık süresini nasıl hesaplamalıyız? Söz konusu sayıyı elde etmenin en iyi yolu, Kraliyet Listesi'nde 5. Hanedanlık'tan 1. Hanedanlık'a, günümüze kadar gelen tüm hükümrانlık süresi sayılarını bir araya getirmektir. Toplamda bulunan sayı, ortalama bir hükümrانlık süresi elde etmek için kralların sayısına bölünebilir.

Hükümrانlık yıllarının toplam sayısı, yirmi bir hükümrانlık için 302 yıldır. Böylece 302'yi 21'e böldüğümüzde her bir hükümdar için 14,4 yıl gibi bir ortalama bir sayı buluyoruz. Eğer bu sayıyı 15'e tamamlayıp, 5. Hanedanlık'ta, hükümrانlık süresi günümüze kadar ulaşmayan iki hükümdarın ortalama hükümrانlık süresi ola-

rak atarsak, Hanedan için bir toplam süreye ulaşabiliriz. Bu nedenle diğer firavunlar için hesaplanan 96 yıla 30 yıl daha ekliyoruz ve bu bize toplamda 126 yıl veriyor. Dolayısıyla 5. Hanedan yaklaşık M.Ö. 2350'de başlamıştır (O.K. – M.Ö. 2465-2323).

(g) 4. Hanedan

Kraliyet Listesi bize bir kez daha yararlı bir bilgi sunuyor. Bu kez sekiz hükümlanlık süresi içinden toplamı 79 yıl olan altı hükümlanlık süresi günümüze ulaşmış bulunuyor ($24+23+8+x+x+18+4+2=79$). Kaybolan hükümlanlık süreleri için 30 yıl eklersek toplamda 109 yıl elde ediyoruz. Böylece 4. Hanedan -Giza Piramitleri ve Krallar Kufu, Kafre ve Menkaure'nin çağ- yaklaşık M.Ö. 2459'da başlıyor.

(h) 3. Hanedan

Kraliyet Listesi, toplam hükümlanlık süresi 55 yıl olan 3. Hanedanlık'tan hüküm süreleri 19, 6, 6 ve 24 yıl olan dört hükümdarın bilgisini veriyor. Dolayısıyla Basamaklı Piramit'i inşa ettiren ve Kraliyet Listesinin ilk kralı olan Diyoser, hükümlanlığına M.Ö. 2514'te başlıyor (O.K. – M.Ö. 2630).

(i) 2. Hanedan

Firavunik tarihin başlangıcını Yeni Kronoloji'ye göre tarihlendirmek için geriye sadece iki Hanedan kaldı. Şimdi Eski Krallık'ı geçmiş bulunuyoruz (3.'den 7. Hanedanlık'a) ve Erken Hanedanlık ya da Tinit Periyoda (adını Tinit'ten almıştır), bazen Arkaik Periyot olarak da adlandırılan 1. ve 2. Hanedanlık'a geliyoruz. Ne yazık ki Kraliyet Listesi burada çok kötü şekilde zarar görmüş ve biz bu durumda 15 yıllık ortalama hükümlanlık süremize kaybolan detayların yerini doldurabilmek için güvenmek durumundayız.

Kraliyet Listesi 2. Hanedanlık'tan on kralın ismini veriyor fakat bunlardan sadece dördünün hükümlanlık süreleri korunmuş durumda. Bunlar da toplamda 65 yıl yapıyor ($x+x+x+x+x+$

$x+8+11+27+19=65$). Eğer buna 90 yıl eklersek (altı hükümrانlık x 5 yıl) yaklaşık bir başlangıç tarihi olarak M.Ö. 2669'a varıyoruz (O.K. – M.Ö. 2770-2650).

(İ) 1. Hanedan

1. Hanedanlık'ın kendisi için hükümrانlık yılları bilgisi bulunmuyor; hükümrانlık sürelerinin kayıtlı olduğu bölüm şu an kayıp ve sadece sekiz kralın ismi günümüze kadar gelebilmiştir. Dolayısıyla hanedanlığın süresini belirlemek için tamamıyla ortalama hükümrانlık süremize güvenmek durumundayız. Her bir kral için 15 yıllık bir hükümrانlık süresi verdiğimizde bu bize 120 yıllık bir Hanedan ömrü veriyor. Ve böylece firavunik uygarlığın başlangıç tarihi yaklaşık M.Ö. 2789 oluyor.

Bununla birlikte, Kraliyet Listesi'nde kullanmadığım bir yıllar-toplamı bulunuyor. 17. Satır, IV. Sütun bize 1. Hanedanlık'ın kurucusu Menes'in hükümrانlığından 10. Hanedanlık'ın başlangıcına kadar 955 yıl geçtiği bilgisini veriyor. M.Ö. 1943'e 955 yıl eklersek Menes'in ilk hükümrانlık yılı için M.Ö. 2898 yılına ulaşıyoruz. Bu şüphesiz, hanedanlıklar boyunca geriye giderek hesapladığımız tarihten 109 yıl öncedir. Bu durumda söz konusu farka dair, Kraliyet Listesi'ni oluşturan yazarın tüm hükümrانlık yıllarını birbirini izleyen bir şekilde eklemiş (aynı 12. Hanedanlık'ta olduğu gibi) olabileceğinden başka bir açıklamam yok. Aynı şeyi birbirlerinin çağdaşı olduklarını bildiğimiz 8. ve 9. Hanedanlıklar gibi karmaşa içinde geçen dönemler için de yapmış olabilir.

Ek B

SARGON'UN 8. YIL SEFERİ

II. Sargon hükümrانlığının sekizinci yılında Urartu'ya bir sefer düzenledi ve bu esnada Mannai ülkesine girerken Aratta nehrinden geçti. Aratta nehrinin Aratta krallığından aktığını kabul etmek mantıklı ve Aratta ve Miyandoab'ın yerini tespit edeceksek Asur ordusunun yürüyüş rotasını belirlememiz gerekiyor.

Sargon başkenti Kalhu'dan (modern Nimrud) doğuya doğru hareket etmiş ve büyük bir orduyla Dicle'nin Aden'den hızla akan iki kolundan (Büyük ve Küçük Zap) geçmiştir. Daha sonra modern Kerkük yakınlarında, Süleymaniye'nin hemen kuzeyinde Zagros eteklerine giriyor, Kollara dağına geçerek Zamua ülkesine ve oradan Babit dağı geçidine devam ediyor.

Duzu ayında ... Kalhu'dan, başkentimden ayrıldım ve Büyük Zap'ın taşkın sularından zorlu bir şekilde geçtim. ... Şamah ve Marduk ordularını, geçilmesi zor Küçük Zap'tan atlattım ... Zamua ülkesi dedikleri Lullumi ülkesinde, yüksek bir dağlık bölgedeki Kollara dağı geçidine girdim. [6-11. Satırlar]

Asur işgal gücü, yolunu Zagros'un yoğun ormanlarına çeviriyor ve yedi ünlü dağın üzerinden geçiyor (bugün bu dağların hiçbiri belirlenememiştir). Bununla birlikte, başlangıç noktalarından açık bir şekilde, Bana geçidi yoluyla dağlardan geçen kervan yolunu kullandıkları görülüyor.

Nikippa ve Upa dağları arasından yürüdüm. Bunlar her türden ağaçlarla kaplı ve yüzeyleri ormanlık, geçitleri korkutucu, üzerinde gölgelerin bir sedir ormanı gibi uzandığı, yolların-

daki seyyahların hiç güneş ışığı görmediği yüksek dağlardı. Aralarından akan Buia nehrini geçtim ... Simirra dağı, geniş bir dağ zirvesi, orada bir mızrağın bıçak ağzı gibi duruyor ... Sinahulzi ve Biruatti, kudretli dağlar ... Turtani, Sinabir, Ahşura ve Suia; bu yedi dağı zorlukla geçtim. [15-29. Satırlar]

Sonunda Sargon ve ordusu dağlardan aşağıya, Mannealıların ovasına inip Asur kralı, Mannea hükümdarı, Ullusunu'nun krallığa girmeden hemen önce ordusu iki nehrin üzerinden geçti.

Rappa ve Aratta'yı (Akad. A-rat-ta-a) geçtim, pınarlar tabanlarından kabarak geçiyordu, (sanki bunlar) sulama kanallarıydı. Karalla ve Allabria ülkerinin sınırında, Mannea ülkesinde bir bölge olan Surikaş'a indim. [30-31. Satırlar]

Sargon'un ordusu dağ geçidinden aşağı inerken rotaları Enmerkar'ın elçisinin yolculuk ettiği güney-kuzey yoluyla bir noktada kesişti. İki kervan rotası, Miyandoab ovasının hemen güneyinde yer alan Sakkez kasabasındaki tek bir yolda birleşiyordu. Büyük bir Mannea şehri İzirtu'nun genel olarak Sakkez bölgesinde yer aldığı kabul ediliyor. Bu önemli antik yol kuzeydeki Urmiye gölüne doğru ilerliyor. Dolayısıyla Rappa ve Aratta nehirlerinin, Sakkez'deki kavşağın kuzeyinde yer aldığı anlaşıyor. Gerçekte, modern kasabayı Zarrineh Rud "Altın Nehir" isimli bir nehir ikiye bölüyor ve doğuya yönelip Taht-ı Süleyman'dan akan ana nehre katılıyor. Baharda karların erimesiyle birlikte hızla akan su kaynağı, Miyandoab'a yolculuk eden herkes için gerçek bir engel oluşturuyor.

Sonunda ovanın birkaç kilometre ilerisinde, Enmerkar şiiirinin "edin" dediği yere ulaşıyor. Yolcu hemen sonra bir başka geniş nehirle karşılaşılıyor; küçük Bukan kasabasından geçen Simineh Rud "Gümüş Nehir".

Bu iki nehir Mannea bölgesine indiğinde Sargon'un anlattığı nehirler olabilir mi? Bu oldukça muhtemel görünüyor çünkü bunlar bölgedeki tek önemli nehirler. Sargon tarafından geçilen ilk nehir

Rappa, bu nedenle bunun batıdaki Zarrineh Rud olması gerekiyor. Bu durum Simineh Rud'u Aratta nehri yapıyor. İki suyun kaynağı daha sonra kuzeye yönelip Miyandoab ovasının ana arterleri haline geliyor.

Aşağıda, ovanın merkezinde modern Miyandoab şehri ve antik Mannea krallığının başkenti bulunuyor. İsmi de ima ettiği gibi, "iki suyun arasındaki" şehir hemen batıdaki Simineh Rud'la doğudaki Zarrineh Rud'un arasındadır. Miyandoab böylece Aratta krallığının merkezinde kalıyordu. İsmi gibi olan nehir batıda, "Altın Nehir" ise doğuda akıyordu.

Şimdi Asur kralının Miyandoab ovasına doğru gerçekten önüne çıkan şeyleri tahrip ederek ve yağmalayarak devam edip etmediğinden emin olmak için, Sargon'un 8. Yıl askeri seferine kısaca geri dönüyoruz. Tanrı Asur'a olan raporu, Urartulu Ursa ve Zikirtulu Mettai ordularıyla Uaş dağının güney yamaçlarında nasıl karşılaştığına dair korkunç ayrıntıları açıklıyordu. Araştırmacılar Uaş'ı, Miyandoab'ın kuzey doğusunda yer alan etkileyici bir volkanik dağ olan Sahand'la özdeşleştirmekte genel olarak fikir birliğindedir. Savaş, Malekan ("Koruyucu Melekler") köyü yakınlarında yer aldı. Müttefik Urartu ve Zikurtan güçlerinin boğazlanmasını izlemek korkunçtu, özellikle muzaffer Asurlular, yenilmiş düşmanlarını Sahand dağ kitlesinin vadilerine ve merkezi Zikirtu'nun (Havilah'la özdeşleştirmiştik) doğusuna doğru izlerken.

Uaş dağı, üzerinde büyük bir dağ zirvesini bulutlara yükseltiyor, cennetin merkezine. ... [Ursa] çatışmada güçlü savaşçıları topladı ... Ben, Sargon, dört bölgenin kralı, Asur hükümdarı ... içlerine hızla saplanan bir mızrak gibi daldım. Onları yendim ve geriye, içlere doğru ilerledim. Çok sayıda askeri öldürdüm. Vücutlarını arılar gibi yere serdim, dağ vadilerini onlarla doldurdum. Kanlarını dağ vadilerinden ve uçurumlardan bir nehir gibi akıttım. Ovayı, kırları ve dağlık alanları bir kral pelerini gibi kırmızıya boyadım. ... Uaş dağının ortasında, onlar karıncalar gibi endişe içindeyken, dereleri ve boğazları atlarıyla doldurdum.

Korkunç silahlarının ateşinde, onlarla birlikte gittim. Bayırları ve yokuşları savaşçıların cesetleriyle doldurdum. Yirmi saat boyunca, Uaş dağından Zimur dağına, yeşim taşı dağı, onları mızrağımın ucuyla takip ettim. ... acımasız Adad (fırtına tanrısı), Anu'nun (cennetlerin tanrısı) güçlü oğlu, onların üstüne şiddetli fırtınasını saldı; patlayan bulutlar ve yıldırımlarla onları yok etti. [96-147. Satırlar]

Ursa, Urartu'nun efendisi, kapılarını Sargon'a, doğu Urartu'ya herhangi bir mukavemet olmaksızın yürümesi için sonuna kadar açarak, Van yakınlarındaki kalelerine kaçtı. Zikirtu yenilgisi tamamlandı, Sargon Sahand/Uaş dağından aşağı indi ve Uışdiş (modern Marageh) şehrinde ordularını yeniden topladı. Orada vakit kaybetmeden, kendisinin "Urartu'nun dış sınırı" dediği Uşkaya kasabasını, güçlü duvarlarını yere sererek ele geçirdi. Araştırmacılar, Uşkaya'nın Sahand'ın kuzey yamaçlarında kurulu Uski (bazen Osku olarak da yazılıyor) kasabasından başkası olmadığını ileri sürüyor.

Asur ordusu daha sonra geniş bir ova olan Dalaia'ya geçti. Orada ovanın ortasında Sargon'un adamları Urmiye gölünün kuzey kıyılarına ve Ursa krallığının merkezine hareket etmeden önce Tavri (Tebriiz ve daha önceki Tavrız) ve Tarmakisa şehirlerinin duvarlarını yok etti.

Uışdiş'ten ayrıldım ... Urartu'nun dış sınırından Zaranda bölgesine girişi engelleyen bir kapı gibi duran büyük kale, Uışkaya şehrine yaklaştım ... ve hemen dışında Mallu dağı yükseliyordu, servi dağı, bir sınır(taşı) gibi Subi ülkesinin ovalarının üzerinde, ışıkla kuşatılmış haldeydi. ... Kudretli kollarımın ilerleyişiyle, kalenin içine girdim. Taşan zenginliği alıp ordugahıma getirdim. Temeli dağın kayalıklarına kurulu ve kalınlığı sekiz kübit olan büyük duvarını, ... tamamen yok ettim, ... Uşkaya'dan ayrıldım, ... Tavri ve Tarmakisa, güçlü duvarları olan şehirler, Dalaia ülkesinin ovalarında yer alıyordu, burada (Ursa) tahıl elde ediliyordu, duvarları çok güçlü, dış duvarları

güzel inşa edilmiş, hendekleri oldukça derin ve şehirleri tamamen sanyordu; ... bölgede yaşayan halk, kahramanlıklarına tanık oldu ve komşu şehirlerine karşı kahramanlıklarına tanık oldu ve korktu. şehirlerini terk edip kurak bir bölgeye kaçtılar, susuz bir yere, tıpkı bir çöl gibi ve (böylece) yaşamlarını kurtarmaya çalıştılar. [167-193. Satırlar]

Bu bereketli ova ve Urmiye gölü arasında Sargon'un "kurak bölgesi", "susuz yer"i uzanıyordu; burası şüphesiz Acı ay deltasının geniş, tuzlu dzlkleriydi. Dolayısıyla Sargon'un "Dalaia lkesi" Tebriz'in büyük düz tabanlı vadisinden başkası değildi ve biz burayı Urmiye tuzlu düzlüklerinin hemen doğusundaki Aden Bahçesi'yle zdeşleştirmiştik.

Ek C

ERKEN DÖNEM MEZOPOTAMYA İÇİN YENİ KRONOLOJİ

Mezopotamya için Yeni Kronoloji zaman çizelgesini anlamanın en iyi yolu zamanda geriye giderken çizelgelere (sayfa 472'den 475'e) başvurmaktır. Bu çizelgeler, hükümlerlikleri ve hanedanlıkları birbirlerine bağlayacağımız anahtar eş zamanlılıkları ve astronomik çapa noktalarını sağlayacaktır. Sizin de göreceğiniz gibi çok az bir "değişkenlik" bulunuyor ve sınırlar (en azından I. Ur döneminde) oldukça sıkı.

Bu durumda alıştırılmamıza başlangıç noktamızı hesaplayarak başlayalım; I. Babil Hanedanlığı'ndan kral Ammisaduga'nın ilk hükümlerlik yılından.

I. Sargon'dan I. Babil'in sonuna kadar ki dönem

Bir Zaman Testi Cilt Bir'de "Venüs Çözümü"nü açıklamıştım. Bu Ammisaduga'nın astronomik karşılaştırmalı hesaplamasıyla zamanda nasıl yerleştirileceği ile ilgiliydi. Tüm bunlara geri dönmek yerine, burada basitçe çıkan sonuçları özetleyeceğim.¹

(a) Bir grup döküman -Venüs gezegeninin doğuşu ve batışıyla ilgili astronomik gözlemler ve Kral Ammisaduga'nın hükümlerlik yıllarında, kameri ayın otuzuncu gününde yirmi beş kez daralma koleksiyonu- astronomlara bu antik gözlemleri/takvim tarihlerini, bilgisayarlardaki astronomi programları ile hesaplanan gerçek astronomik olaylarla karşılaştırma imkanı veriyor.

(b) Çeşitli tarihi kronolojilerden alınmış alternatif tarihler “Venüs çözümleri” (VÇ) olarak adlandırılıyor. I. Ammisaduga’nın 1. yılı için “Yüksek geleneksel tarih M.Ö. 1702’dir. “Orta” geleneksel tarih M.Ö. 1646 ve “Düşük” tarih M.Ö. 1582’dir. Diğer yandan Yeni Kronoloji tarihi daha düşük ve M.Ö. 1419’dur.

(c) Astronomik anlamda hangisinin doğru olduğunu belirlememizi sağlayabilecek bir test mevcut. Otuz günlük kameri aylarda ardışık halde yirmi beş daralma kaydedilmiş. Eğer 30. güne isabet eden bir daralma olursa -karşılaştırmalı hesaplama aracılığıyla- ve kameri ay yirmi dokuz güne düştüğünde, bu durumda bu bir “kayıp” olarak değerlendirilmeli ve özel bir Venüs Çözümü’ne geçilmelidir. “Yüzde yüz doğru” tam bir eşleşme elde edebilmek için, Venüs Çözümü, kayıtlı gözlemlerle karşılaştırmalı hesaplama arasında yirmi beş adet uyumlaşma (“denk gelme”) üretmek durumundadır. Denk gelişlerin sayısındaki yükseklik, Venüs Çözümündeki kronolojik doğruların daha da güçlendiği anlamına geliyor.

(d) “Yüksek” V.Ç. yirmi beşte yirmi denk geliş sahibtir (beş kayıp). “Orta” V.Ç. skoru on dört denk geliş sahip (on bir kayıp). “Düşük” V.Ç. biraz daha iyisini başararak on sekiz denk geliş sahip (yedi kayıp). Fakat Yeni kronoloji harika bir yirmi üç denk geliş sahip (iki kayıp); yüzde doksanlık bir doğruluk oranı. Geriye kalan iki kayıp, antik astronomların doğru bir gözlem yapmalarını engellemiş olabilecek bulutlu havalar olabilir ki böyle bir durumda yeni hilali gözlemleyememiş ve yanlışlıkla geçen aya otuz gün tahsis etmiş olabilirler.

(e) Bu Venüs Çözümü Babil Kralı Ammisaduga’nın ilk yılını, oldukça muhtemel bir şekilde M.Ö. 1419 yapıyor.

Ammisaduga’nın birinci yılı için Yeni Kronoloji’nin etkinliğini gösterdikten sonra şimdi I. Babil Hanedanlığının başlangıcını, Babil

Kral Listesi A'nın sağladığı hükümlerlik yılı sürelerinden yararlanarak M.Ö. 1667 olarak hesaplayabiliriz.

Hammurabi hükümlerlikından gelen çağdaşı kayıtlar (Ammisaduga'dan dört hükümlerlik önce) bize Babil kralının Larsalı Rimsin'i yendiği ve Larsa Hanedanlığının sonunu getirdiği bilgisini veriyor. Bu Larsa'nın son bulduğu tarihin M.Ö. 1596 yılı olduğu bilgisini sağlıyor. Sümer Kral Listesi'ni kullanarak daha sonra Larsa kraliyet çizgisinin başlangıcı olarak M.Ö. 1798'e ulaşabiliyoruz.

Larsa Hanedanlığı ile çağdaş bir krallar çizgisi, başkentleri İsin'de yer alıyordu. İsin Hanedanlığı şehirleri, Babil'de Hammurabi'nin önceleyen Sinmuballit tarafından ele geçirildiğinde son buldu. I. Babil tarihleri M.Ö. 1419 tarihini veren Venüs Çözümü ve Babil Kral Listesi sayesinde belirlendiği için, İsin'in düşüşünü M.Ö. 1569 olarak hesaplamak kolay oluyor. Yine Sümer Kral Listesi'ni kullanarak, İsin Hanedanlığının başlangıcı olarak M.Ö. 1805'e ulaşılıyor.

İsin'in ilk kralı İbierra'dır ve antik dökümanlar onun Üçüncü Ur Hanedanlığı hükümdarı İbisin ile çağdaş olduğunu kaydediyor. Bir kehanet tableti Addaru'nun (Mart ortasından Nisan ortasına kadar ki ay) 14. gününde bir ay tutulması olduğunu söylüyor. Kehanet III. Ur Hanedanlığının sonunu haber veriyor.

Kehanet dünya kralı için verildi. Ur'un yok oluşu; şehir duvarlarının yıkılışı gerçekleşecek; arpa yığılacak; şehir ve etrafındaki kiler yıkılacak.

Astronomik karşılaştırmalı hesaplama için özellikle dizayn edilmiş bilgisayar programları kullanılarak, Ur şehri üzerinde M.Ö. 19 Nisan 1793'te bir ay tutulması yaşandığını hesaplıyoruz. Bu astronomik tarih, İbbisin ve çağdaşı İsinli İşbirerra için belirlediğimiz tarihle tamamen tutarlı. Dolayısıyla İbbisin'in son yılını belirleyebiliyoruz ve bu nedenle III. Ur Hanedanlığının M.Ö. 1793'tür.

I. Babil ve Agade'nin Yeni Kronolojisi (M.Ö.)

2100	Akad Sargon Rimuş Naramsin Şarkalışarri			
1959	Ara dönem Şudurul	IV. Uruk Umigin Urtu	Gutium İmta Sarlaga Elulumeş	Sarlaga Tapınağı, Şarkalışarri Ay Tutulması M.Ö. 27 Mart 1959 Agadel Elulumeş
1900	III. Ur Urnammu Şulgi	V. Uruk Utuhegal	Tirigan	Ay tutulması M.Ö. 28 Haziran 1889
1889				
1835	Bursin İbbisin	Ay tutulması, M.Ö. 31 Temmuz 1835 Şulgi Hanedanlığı'nın sonu		
1793		Larsa Naplanum Gungunum	İsin İşbiirra Urninurta	İşbiirra Tapınağı, İbbisin, Ay Tutulması, M.Ö. 19 Mart 1793
1667	I. Babil Sumuabu	Sumuel		Yusuf Mısır'da M.Ö. 1683
1569	Sinmuballit Hammurabi	Rimsin	Damiklişu	Sinmuballit'in İsin'de yakalanışı, M.Ö. 1569
1536	Ammiditana	Hammurabi'nin Rimsin'i yenmesi, M.Ö. 1536		
1419	Ammisaduga	İsraililerin Mısır'dan çıkışı, M.Ö. 1447		
1362	Samsuditana	Venüs Yılı I. Ammisaduga, M.Ö. 1419		
		Güneş (25 Şubat), ay (12 Mart) tutulması, M.Ö. 1362		

I. Ur ve III. Uruk'un Yeni Kronolojisi (M.Ö.)

3000

I. Uruk
Meskiagkaşer

I. Kış
Tufandan sonra
M.Ö. 3100
yılında Kral
Etana ile başlar.

2900

Enmerkar

2800

Lugalbanda

2588

Dumuzi

2487

Gilgameş

II. Kış
Su (....)

2348

Urlugal

2221

II. Uruk
Enşakuşanna

2100

III. Uruk
Lugalzagesi

III. ve IV. Kış
Kubaba
Puzursin
Urzababa

Lagash
Gurşar

Lugalanda
Urukagina

I. Ur
Mesanepada

II. Ur
Lugalkinişed

Agade
I. Sargon

Kısaca size kehanet tabletlerinin gerçek gözlemler ve tarihi olaylara dayandığını açıklamalıyım. Bunlar kâhin-rahiplerin kendi tapınak arşivlerindeki orijinal verilerden derledikleri daha sonraki metinlerdir. Bu onlara politik bir olayın, eğer astronomik olay onun ilk gerçekleşmesinden hemen önce yer aldıysa, gelecekte bir zamanda yineleneyeceğini tahmin etmeleri imkanını verdi. Diğer bir deyişle, eğer X astronomik olayı yineleneyecekse, bu durumda bu göksel olayla bağlantılı Y politik olayı, aynen ilk kez gerçekleştiğinde olduğu gibi yinelenmek durumundaydı. Mezopotamya rahiplerinin -kehanet tabletleri uzmanları ve geçmiş olaylarla ilgili bilgi sahibi insanların- Mezopotamya’da alınan politik kararlarda neden bu kadar önemli olduğunu anlayabilirsiniz.² Bunlar, cennetsel vücutların döngüsüne bağlı olduğuna inandıkları tarih döngüsün gizli bilgisine hakimlerdi.

Sümer Kral Listesi III. Ur için toplamda 108 yıllık bir Hanedan süresi belirliyor. Bu nedenle III. Ur M.Ö. 1900’de başlamıştır. III. Ur’un bir başka kralı Şulgi’nin hükümrانlığının sonu bir başka ay tutulması kehanetiyle işaret edilmiştir.

Eğer Simanu’nun (Mayıs ortasından haziran ortasına) 14. gününde bir tutulma olursa ... Ur ve Ur kralı için kehanet belirmiş demektir. Ur kralı bir sıkıntı yaşayacak, birçok ölüm gerçekleşecek; Ur kralının oğlu babasına kötülük edecek ... o babasının yas mekanında ölecek; kralın oğlu tahta geçecek.

Araştırmacılar bu türden şeyler kaydedildiğinde, bu kehanetin Şulgi’nin sonundan bahsettiğini düşündü. Kendi kronolojimizin doğru olduğuna emin olduğuna emin olabiliriz çünkü ay tutulması gerçekten M.Ö. 31 Temmuz 1835’te gerçekleşmiştir. Bu tam olarak Şulgi’nin III. Ur’un bitiş tarihi M.Ö. 1793’ten karşılaştırmalı olarak hesapladığımız son yılıdır.

Şimdi III. Ur’un başlangıcını, Uruk kralları çizgisinin sonuyla bağlayabiliriz. Utuhegal Sümer Kral Listesi’ne göre Uruk’taki kendi kısa hükümrانlığı süresince V. Ur’un tek hükümdarı,

Umammu'nun Ur yöneticisi (yani şehir yöneticisi) olduğunu kaydediyor. Bu iki yöneticiyi çağdaş yapıyor. Utuhegal'in hükümlerliği M.Ö. 1900'den 1883'e kadarki dönemde Umammu'nun Ur'u yönettiğini belirlediğimiz zamanda düşmüş olmalı. Fakat bundan çok daha kesin olabiliriz. Çünkü başvurabileceğimiz bir başka ay tutulması daha bulunuyor.

Eğer Duzu'nun (haziran ortasından temmuz ortasına) 14. gününde bir (ay) tutulması meydana gelirse ... Gutların kralı için kehanet verilmiş olacaktır; Gutlar için savaşta bir çöküş olacaktır; ülke tamamen harap edilecektir.

Bu metin bir taşta iki kuş vurmamızı sağlıyor. Sadece Utuhegal hükümlerliğinin, Tirigan'a, Gutium Hanedanlığının son hükümlerlerine galip geldiğini söylemiyor, aynı zamanda Gutium kraliyet çizgisinin bitiş tarihini veriyor. Şaşırtıcı bir şekilde günümüze kadar gelen antik bir metini Utuhegal'in ordusuyla Tirigan'ın güçleri arasında yaşanan büyük bir savaştan önceki gece göksel bir işaretin belirlediğini öne sürüyor. Astronomik hesaplama, aradığımız ay tutulmasını bize veriyor. Söz konusu ay tutulması M.Ö. 28 Haziran 1889'da gerçekleşmiştir; Guti hegemonyasının, son Uruk hükümlerleri tarafından yıkıldığı tarih.

SKL'ye göre Gutium Hanedanlığı doksan bir yıl sürdü ve böylece başlangıç tarihini M.Ö. 1982 olarak belirleyebiliyoruz. Aynı şekilde Utuhegal'i önceleyen IV. Uruk Hanedanlığı, SKL tarafından otuz yıl olarak kaydediliyor ve başlangıç tarihi bu nedenle M.Ö. 1922 civarındadır.

Gutium Hanedanlığı ile Agade Hanedanlığı, Sargonik Hanedan yada Agadean Hanedan olarak da adlandırılan ünlü I. Sargon Hanedanlığı arasında iki eşzamanlılık söz konusu. I. Sargon Hanedanlığı'ndan Agade Hanedanlığı olarak söz edeceğim (Sargon'un Sümer'deki başkentinin adıdır). İlk eş zamanlılık Kagade Kralı Şarkalışarri'nin ölümünü izleyen ve Agade Tahtı için

bir güç savaşının yaşandığı dönemdir. Bu noktada SKL'de gizemli bir yorum bulunuyordu.

Kim kraldı? Kim kral değildi? İgigi'mi kraldı? Nanun mu kraldı? İmi mi kraldı? Elulu mu kraldı? Dördü de kraldı ve üç yıl yönettiler! [VII. Sütun, 1-7. Satırlar]

Bu politik rakiplerden yalnızca birini tanıyoruz. Bu Gutı kralı Ellulu'dur ve Gutium Hanedanlığında Elulumeş olarak listelenmiştir. Birçok hükümdarın Agade'nin kontrolü için yarıştığı üç yıllık fetret devri, M.Ö. 1958'den 1956'ya kadar sürmüştü. Şarkalışarri'nin ölümünü izleyen bu kaos dönemi için belirlediğimiz Yeni Kronoloji tarihi, bir başka astronomik olayla doğrulanıyor.

Eğer Nisannu (Nisan ortasından Mayıs ortasına) ayının 14. günü bir tutulma gerçekleşirse ... [Kehanet] Agade için [verilmiş demektir]; Agade [kralı] ölecek, fakat halkı iyi olacak; Agade hükümrانlığı anarşiye boğulacak (fakat) geleceği güzel olacak.

Şarkalışarri'nin ölümünü izleyen anarşi döneminden sonra, Agade Hanedanlığı gerçekten, ülkeyi yirmi bir yıl yöneten Kral Dudu'nun tahta çıkmasıyla iyi duruma geliyor. Şarkalışarri'nin ölümünü işaret eden ay tutulması M.Ö. 27 Mart 1959'da gerçekleşiyor; bu tam olarak M.Ö. 1958'deki anarşinin ilk yılından bir sonraki yıldır.

SKL, Agade Hanedanlığı'nın 181 yıl sürdüğü bilgisini veriyor. Bu nedenle, astronomik hesaplamalarla elde ettiğimiz verilerle, bunun M.Ö. 2100'de başlayıp 1920'de sona erdiği sonucuna varıyoruz. Dolayısıyla Sümer çağının bitişini belirten ve yeni Agade döneminin başlangıcını haber veren I. Sargon hükümrانlığı M.Ö. 2100 yılına yerleştirilebilir. Agade Hanedanlığı'nın başlangıcı için geleneksel başlangıç tarihleri; Yüksek – M.Ö. 2370, Orta – M.Ö. 2334 ve Düşük – M.Ö. 2300'dür. Böylece, bu noktada Yeni Kronoloji tarihi, geleneksel tarihten iki yüz yıl daha düşüktür.

Erken Hanedanlık Dönemi

Sargon, tahta geçmeden önce Kiş Kralı Urzababa'nın 37. yılındaki sakisiydi (kralı muhtemel suikastlardan koruyan ve kraliyet sofrasında kralın içkisini hazırlayan, seçilmiş güvenilir kişi). IV. Kiş Hanedanlığının son beş hükümdarı bu nedenle Agade'de Sargon, Rimuş ve Maniştuşu'nun hükümlarıyla çağdaştır. Urzababa'nın 37. yılında Sargon'un tahta çıkışından hemen önceki düşüşüyle, Urzababa'nın birinci yılını M.Ö. 2138 ve IV Kiş'in başlangıç tarihini M.Ö. 2163 olarak belirleyebiliyoruz. Bir başka hanedanlıkta -III. Uruk- Sargon'un hükümlarına bağlanabilir.

Sargon'un 13. yılında III. Uruklu Lugalzagesi'yi yenmesi, onun 25 yıllık hükümlarına son vermiştir. Lugalzagesi, Hanedanlığı'nın tek hükümdarıydı. Dolayısıyla III. Uruk M.Ö. 2112'de başladı ve II. Uruk M.Ö. 2113'te sona erdi. II. Uruk'un son hükümdarı Lugalkisalsi idi ve aynı zamanda II. Ur Hanedanlığı'nın ikinci kralıydı. Hükümlarlarının muhtemelen eş zamanlı olduğuna bakacak olursa, II. Ur'un başlangıcını M.Ö. 2171 olarak hesaplayabiliriz.

Şimdi tarihlendirmenin, başvurabileceğimiz hiçbir astronomik kontrolün bulunmaması ve kral listesi hükümlarlık yılı verilerinin sıklıkla zarar görmüş olması nedeniyle çok daha zor olduğu bir zamana ulaşmış bulunuyoruz. Şu andan itibaren tarihler tahmini olacaktır.

Lugalzagesi'nin Uruk'ta krallığa yükseli, son Lagaş Kralı Urkagina'yı yenmesinin doğrudan bir sonucudur. Urkagina'nın hükümlarlığının ikinci yarısı boyunca Lugalzagesi, Lugalkisalsi Uruk ve Ur'u yönetirken gerçekte Umma'nın En'i (efendisi) idi. Lagaş Hanedanlığı'nın sonu Urkagina'nın M.Ö. 2112'deki yenilisiyle aynı zamana rastlıyor. Ve yaklaşık olarak M.Ö. 2341'de başlıyordu.

II. Uruk'un düşüşü, Lugalzagesi'nin tahta çıktığı ve M.Ö. 2112 olarak belirlediğimiz tarihtir. Dolayısıyla II. Uruk yaklaşık olarak M.Ö. 2221'de başlamıştır. Bu bizi I. Uruk'un sonuna götürüyor -Meskiagkaşer, Enmerkar ve Gilgames hanedanlıklarına- fakat

burada aynı zamanda fantastik hükümlerlik süreleri çağına ulaşılıyor. Hanedanlık'ın son yedi hükümdarının hükümlerlik sürelerinin hepsi normaldir (Urlugal'dan Lugalkitun'a 30, 15, 9, 8, 36, 6 ve 36 yıl) fakat daha sonra Urlugal'dan önce Gılgamesh'ı 128 yıl, Dumuzi'yi 100 yıl, Lugalbanda'yı 1200 yıl, Enmerkar'ı 420 yıl ve Meskiagkaşer'i 324 yıl hükümlerlik yaparken buluyoruz. I. Ur, diğer yandan M.Ö. 2172'de bitiyor ve yaklaşık M.Ö. 2348'de başlıyor ki bu Mezopotamya'nın Yeni Kronolojisi'nde III. Eski Hanedanlık Dönemi'ni işaret eden en eski tarih oluyor.

SON SÖZ

Birçok meslektaş ve arkadaşım, “Zamanın Testi” serisinin bu cildinin hazırlanmasında büyük ölçüde yardımcı oldu ve hepsine şükranlarımı borçluyum. Hünelerleri akademik disiplinlerden teknik ve yaratıcı yeteneklere büyük bir çeşitlilik gösteriyor. Abartısız bir şekilde, onların desteği ve teşvikinin, zor ve meydan okuyan bir macerayı, Efsane projesi 1995’te ilk kez ortaya çıkıp yelken açtığında görüldüğünden çok daha başarılabilir ve mümkün kıldığını söyleyebilirim.

İhtilaflı bir doğaya sahip çalışmalarındaki standart pratikle burada belirtilen fikirlerin, kitabın yapım aşamasında bana yardım edenlere atfedilmemesi gerektiğini net bir şekilde söylemeliyim.

İlk olarak Peter van der Veen’e, Eski Ahit araştırmalarındaki devamlı yardımı için ve aynı şekilde diller ve bağlamları konusunda araştırmacıların tanıdığı Dr. Penelope Hall’a teşvik ve tavsiyeleri için teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca University Collage London Jeofizik Bölümü’nden Dr. John Milson’a, Zagros dağları ve Ermeni platosundaki mineral kaynakları ile ilgili bilgiler toplamamda yardımcı olduğu için teşekkür borçluyum.

Araştırmacı Alda Watson, Madonna zambağının doğal habitatından sayısız bilginin doğum ve ölüm yıllarına, çok geniş bir alandaki materyalleri bir araya getirmekle meşguldü. Tüm zamanın ve enerjin için teşekkürler Alda.

Efsane’de anlatılan coğrafi bölgelerde bir çok sefere çıktım. Bu türden maceraların lojistiği olabildiğince karmaşıktır fakat çöllerden ve dağlardan geçişimizi güvenli hale getiren mükemmel bir destek takımına sahip olduğum için şanslıydım. Kendini tüm bu maceraya adanmış, tüm taşıma ve konaklama hizmetlerini bir araya getiren ve aynı zamanda yer destek ekiplerini organize edip benimle birçok yolculukta beraber olan Antik Dünya Turları Operasyon Direktörü Michael Ackroyd’dur. Michael’ın cömert

abaları olmaksızın, Efsane'yi, harikulade manzaralarının resimleri ve betimsel hikâyeleri aracılığıyla sizlere aktarmak mümkün olmayacaktı. Michael bu görölmeye değer yolculuklar için yaptığın her şey için çok teşekkürler.

Ayrıca uzun süreli arkadaşım Peter Allingham'a, Antik Dünya Turları'nın Yönetim Direktörü, Michael'ın zamanının büyük kısmını Efsane projesine ayırmasına izin verdiği için teşekkür etmeliyim. Peter ve ben ayrıca İran ve Mısır'ın Doğu Çölü'ne birkaç tur düzenleyeceğiz.

İran'da Pazargad Tours'dan bir yerel gezi acentesi olarak destek aldığımız için çok şanslıyız. Mısır'da Pan Arab Tours'un usta ellerindeydik ve bize harika dört çekirli araçlar ve sürücüler sağladılar. Pan Arab'ın yöneticisi Ahmed Musa'ya ihtiyaçlarımızı karşıladığından ve her şeyden öte güvenliğimizden emin olmak için kendi firmasının organize edilen ilk iki turda bize katıldığı için çok özel bir teşekkür borçluyum.

Daha sonra Doğu Çölü seferine katılan gönüllülerin uzun bir listesi geliyor: Jane Williams, Jane Ford, Malcolm Gay, Ian Matthews, Doug Flower, Keith Scarterfield, Paul Lancaster, Julie Colburn, Stephen Holmes, Simon Cox, Ditas Rohl, Michael Ackroyd, Tony Judd. Mike Morrow, Maggie Morrow, Richard Morrow, Peter Dixon, Corron Crawford, Francis Lancaster, Peter Cherry, Colin Thomas, Valerie Felton, Shirley Greenfield, Janet Wilton, Keith Woods, Carol Woods, John Cole-Baker, Penny Cole-Baker, Don Ford, Anthony Barnes, Julie Wartenberg, Maureen Norton, John Hamper, Gillian Hamper, Richard Harman, Lindsay Preston, Keith Edgar, Penny Edgar, Margaret Clemie ve Linda Kennedy. Onların Kare Gemi İnsanları'nın kaya sanatı ile ilgili tutukları kayıtlar, şüphesiz gelecek yıllarda Mısıroloji çalışmaları için büyük önem taşıyacaktır.

Bahreyn'de, konaklama ve transferlerimizi düzenleyen Bahreyn Uluslararası Yolculuğun yardımlarını gördük. Chandra Warnakulasuriya ve Jude Halahackone'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca Bakanlar Kurulu Maslahat & Enformasyon'dan Ali Hasan Follad'a ve Mirza Naşit'e ve Bahreyn Ulusal Müzesi direktörü Abdulrahman Saud Musameh'e kalışımız boyunca yardımları ve nezaketlerinden dolayı çok teşekkürler. Manama'daki Royal Meridien yönetimi de aynı şekilde otelin yanındaki kendi güzel cennetvari Dilmun rekreasyonlarını fotoğrafılamamıza izin verecek kadar kibardı. Birçok arkadaşım üç yıl süren araştırmalarımda ve bu kitabı yazmamda beni teşvik edip destekledi. Bunlardan dördünden özellikle söz etmeliyim.

Gigabaytlarca metin, resim ve grafiğin yükü altında inleyen, aşırı çalışan bilgisayarımı düzenli olarak tamir eden bilgisayar ve iletişim uzmanı Edward Rogers yanımda olduğu için şanslıyım. Sanırım yeni bir sistem edinmenin zamanı geldi.

Ege çömleği uzmanı ve arkeolog Vronwy Hankey ne yazık ki İran'da yaptığım son gezi esnasında ahirete göçtü. O yakın Doğu çalışmalarına disiplinler arası yaklaşımı şevkle destekleyen bir arkadaşım. Bu dikkate değer bilgini tanıma ayrıcalığına sahip olanlar ne yazık ki onu yitirmiş durumda. Vronwy'nin gelini Julie Hankey, büyükbabası Arthur Weigall'ın etkileyici bir biyografisini hazırlıyordu ve bu esnada müsvetteleri okumama izin verecek kadar kibardı. Weigall'ın biyografisinin zamanı gelince yayınlanacağına ve Mısıroloji'nin en sezgin arkeologlarına bir iç görü katacağına inanıyorum.

Ayrıca Heather Walker'a eski kocası Reginald Walker'ın fotoğrafını gönderdiği için teşekkür ediyorum. Böylece fotoğrafı kitaba koyabildim.

Yaratılış Laboratuvarı'ndan David Ellis, Bir Zaman Testi Birinci Cilt aracılığıyla Yeni Kronoloji'ye aşina olduğundan beri çalışmamın güçlü bir destekleyicisi oldu. Onunla önümüzdeki yıllarda Yaratılış üzerinde, uluslararası bir eğitim programı hazırlayarak daha fazla çalışmayı umuyorum.

Kopya editörü Kate Truman ve Zaman'ın Testi editörü Mark Booth'un yardımlarını aldığım için çok şanslıyım. Mark karmaşık metinleri basitleştirmek ve yazarları, antik tarihçiler için anlaşılır

olan fakat sıradan okuru zorlayabilecek metinleri açıklamaları konusunda büyük bir ikna yeteneğine sahip. Kişisel yardımcısı Liz Rowlinson da bu karmaşık yayın projesinde değerli bir koordinatördü ve Barry Featherstone, profesyonelliğin sağlanması ve bu kitabın doğası için çok önemli olan kalite kontrole devam ediyordu. Aslında İngiltere'deki yayıncılarımın tüm çalışanları ve yöneticilerine, bana inançları ve kitabın uzun süren fikir aşamasındaki sabırları için teşekkür etmeliyim.

Associated Publicity Holdings'ten Jonathan Haris, Zaman'ın Testi kitapları fikrine ilk kez ikna olduğumdan beri benim edebi ajanım oldu. Geçirdiğimiz yıllar boyunca öğle yemekleri için ödediği hesaplar acente komisyonundan kazandığından fazlaydı. Tüm destek ve teşvikin için teşekkürler Jonathan.

Son olarak bir kez daha karım Ditas'a bu ciltteki tüm dizgisel çalışmaları ve uzun süreler boyunca yurtdışında olan bir kocaya gösterdiği anlayış nedeniyle teşekkür ediyorum. Onun sevgisi ve desteği olmadan Yeni Kronoloji ve Yaratılış hikâyesi gibi büyük projelerle uğraşmak mümkün olabilir miydi bilmiyorum. Ve dahası var.

Zaman'ın Testi'nin ilk yayınlanışından bu yana oldukça yoğun zamanlar geçirdik. Birçok yolculuk yapıp Yeni Kronoloji üzerine dersler ve röportajlar verdim. Bu Efsane projesinin ilk kez düşünüldüğünden çok daha fazla zaman alacağı anlamına geliyordu. Umarım bekleyişinizin buna değer olduğunu hissediyorsunuzdur ve üçüncü ciltten önceki araya hazırlıklısınızdır.

Ve bu kitabı okumak için zaman ayırdığınız için size teşekkür ediyorum. Kitabın, uzak geçmişimizden insanlık tarihinin bu yeni çağının başlangıcındaki arkeolojik kanıtları yorumlama tarzımız hakkında düşüncelerinizi beslediğine güveniyorum.

TERİMLER LİSTESİ

ABZU: Sümerlerce yeraltında olduğuna inalına tatlı su okyanusu, Yüce Tanrı Enki'nin krallığı. Modern "abyss" sözcüğünün kökeni.

AKADÇA: Mezopotamya'da bir dil.

ALBRIGHT: (1891-1971).

AMELIANEAU: (1850-1915).

AMRATYAN: I. Nakada ile eşdeğer arkeolojik dönem, ismini Meidum yakınlarındaki el-Amra'dan almış.

ANTIOCHUS (I.): Seleusid Handedanlığı kralı, M.Ö. 281-261 yıllarında hüküm sürmüştür.

APOLLODORUS: (M.S. ilk yada ikinci yüzyıl).

AŞAĞI MISIR: Mısır deltası ve Nil vadisinin Faiyum'a kadarki yukarı kısmı.

AŞLAR: Testereyle kesilmiş bir taş.

ASURBANİPAL: Asur kralı, M.Ö. 668-626 yıllarında hüküm sürdü.

AUGUSTINE: (354-430) Erken dönem kilise teologları ve filozoflarının en büyüğü kabul edilen kişi.

AZERBAIJAN: "Atarpategan"dan geliyor "Kutsal Ateş'in Koruyucusu"

BARNETT: (1909-1988).

BASRA KÖRFEZİ: Aynı zamanda Arap Körfezi de deniyor, 233.100 km²'lik bir alanı kaplıyor ve maksimum derinliği 91 metredir. Şat el-Arap'tan Hürmüz boğazına 965 km'lik bir uzunluğa sahiptir.

BAUMGARTEL: (1892-1975).

BDELLIUM: Ladin reçinesi benzeri bir tür reçene.

BERENİKE: Kızıl Deniz kıyısında, Hindistan'la ticaret yapmak için kurulan Ptolemaik, Roma limanı.

BEROSSUS: M.Ö. 260 dolaylarında yaşamıştır. Babil'deki Bel tapınağı arşivlerini kullanarak üç adet tarih kitabı yazmıştır. Kitapları Yunanistan ve Roma'da popülerdi. Manetho gibi o da Josephus, Eusebius ve Syncellus'tan alıntılar yapmıştır.

BİLAD-I KADİM: Eski Karargah.

BLEMYAN: Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki çağda Suriye çöllerinde yaşayanlara ait olan.

BREASTED: (1865-1935).

BRUNTON: (1878-1948).

BÜYÜK PLİNY: (M.S. 23-79)

CENSORINUS: Caerellius'un 49. yaş günü onuruna "De Die Natali"yi M.Ö. 238'de yazmıştır.

CERNY: (1898-1970).

CHOGA ZAMBİL: Sepet Tepesi.

CYRENAICA: Antik Libya'da bir kıyı bölgesi.

CYRENE: Afrika'da Yunan kolonyal yerleşkesi, Cyrenaica'nın başkenti.

DARYUS (I.): Pers Kralı, M.Ö. 521-486 yıllarında hüküm sürmüştür.

DERRY: (1874-1961).

DİODORUS SİCULUS: M.Ö. Birinci yüzyılda Mısır tarihinin bir bölümünü yazan, Sicilya'da yaşamış Yunan tarihçi.

DİYOSER: Djoser yada Zoser, “kutsal (hükümdar)” anlamındadır. Basamaklı Piramit kompleksi kralın yalnızca Horus ismi Netjereket’i kaydediyor ve bu “vücuda gelmiş tanrı benzeri” anlamındadır. Diyo-ser ismi Netjeriket’le, Basamaklı Piramit’te, yapının Diyoser’in çalışması olduğunu belirten bir grafiti sayesinde ilişkilendiriliyor.

DORIAN İŞGALİ: Bronz Çağı Yunanistan’ının Dorian kabilelerinin işgali.

DROVETTI: (1776-1852).

E-ANNA: Cennet Evi.

EBU MARKAB EL NES VADİSİ: “Gemi İnsanlarının Babası” vadisi.

EBU-VASİL VADİSİ: “Vasil’in babasının” vadisi.

EDWARDS: (1909-1996)

EMERY: (1903-1971)

EMEVİ HALİFESİ: İslam peygamberi Muhammed’in Sünni mezhebinden ardılı. Emeviler, halifelik tahtını, 656’da Muhammed’in damadı Ali’den alan Mekkeli Muaviye’nin Hanedanlığındandı.

ENGELBACH: (1888-1946)

ENNEAD: 9 tanrıdan oluşan panteon.

ERATHOSTENES: Cyreneli matematikçi, astronom ve coğrafyacı.

ERIDU: Tel Ebu Şahrain, Bağdat’ın 315 km. güney doğusu.

ESARHADDON: Asur Kralı, M.Ö. 680-669 yıllarında hüküm sürdü. *Aşur-aha-iddin* ismi “Aşur bir kardeş verdi” anlamındadır.

FELLAH: Ülkesinin dışında yaşayan Mısırlı.

FINKELSTEIN: (1922-1974)

FIRTH: (1878-1931)

FRANKFORT: (1897-1954)

GALABEYA: Pamuktan yapılan uzun bir giysi.

GERZEAN: II. Nakada ile eş arkeolojik dönem. Adını Abidos yakınlarındaki el-Gerza’dan alıyor.

GESENIUS: (1786-1842) Alman Oryantalist ve Halle Üniversitesi’nde teoloji profesörü. En büyük çalışması, *Thesaurus Philologico-criticus Linguae Hebraicae et Chaldaicae Veteris Testamenti*’dir.

GINZBERG: (1873-1953)

GLANVILLE: (1900-1956)

GORDON: (1833-1885)

GREEN: (1869-1949)

GROTEFEND: (1775-1853)

GUDEA: Lagaş kralıdır ve yeni Kronoloji’ye göre M.Ö. 1960 yılının da hüküm sürdü.

GÜNEŞ BARKASI: Güneşi gündüz gökyüzünde, gece de yeraltı okyanusunda taşıyan gemi.

HALL: (1873-1930)

HARRAPAN KÜLTÜRÜ: Sümerler tarafından Meluhha olarak bilinen, İndus vadisindeki Erken Bronz Çağı kültürüne verilen isim.

HELENİSTİK: İskender’den (M.Ö. 322) Kleopatra’ya (M.Ö. 30) kadar ki dönemde Yunan kültürünün antik yakın doğu üzerindeki etkisi.

HELYAKAL DOĞUM: Bir yıldız yada gezegenin, şafak vaktinde güneşin doğmasıyla birlikte kaybolmadan önce ufuktaki ilk yükselişi.

HERODOT: M.Ö. V. yüzyılda yaşamış bir Yunanlı tarihçi.

HİKSOS FETHİ: 13. Hanedanlık'ın sonunda yabancıların delta'yı ve Nil vadisini Orta Mısır'a kadar istilas.

HİPOKORİSTİK: Bir ismin kısaltılmış hali.

HİPPOLYTUS: (M.S. y. 155- y. 236)

HORUS TAKİPÇİLERİ: Mısırlılar tarafından Mısır'ın hanedanlık öncesi hükümdarlarına ve heb-sed ayinlerinde ona eşlik edenlere verdikleri isim.

HOTENTOT: Güney Afrika'daki Koikoi kültürü.

İBNİ HAVKAL: M.S. 955'te Azerbaycan'ı gezen Arap kökenli coğrafyacı.

III. TUTMOSE: 18. Hanedan Kralı, M.Ö. 1514-1493 yada M.Ö. 1138-1085 yıllarında hüküm sürmüştür.

İNANNA: Muhtemelen Nin-Anna'dan (Cennet'in Hanımefedisi) türemiş.

İSKENDERİYELİ EUTİKYUS: (M.S. IX. yüzyıl).

İŞTAR: Babil'in cinsellik ve savaş tanrısı, Sümerler tarafından İnanna olarak biliniyor.

JEROME: Kitab-ı Mukaddes'in Latince tercümesinin revizörü.

JOSEPHUS: (M.S. 37) Roma vatan-daşı Yahudi tarihçi. M.S. 70'te Roma kralı Titus'la Kudüs'ün yağ-

malanmasına katılmıştır. En ünlü eserleri Savaş ve Yahudiler ve Yahudi Antikiteleleri'dir.

KA: Bir kişinin yada tanrının yaratıcı yaşam gücü.

KAMBİSES: Pers Kralı, M.Ö. 529-522 yıllarında hüküm sürmüştür.

KANDOVAN: "Bal peteği benzeri" anlamındaki Farsça sözcük.

KARMANYA: Doğu İran'daki Ker-man bölgesinin eski ismi.

KIPTİLER: Kökenlerinin firavunik zamanlara uzandığını iddia eden Mısırlı Hristiyanlar. Kilise ayinlerinde, özellikle de rahiplerin okuduğu ayin metinleri antik Mısır diline benzemektedir.

KİŞ: İngharra yakınlarında, Bağdat'ın 85 km. güneyinde yer alıyor.

KLEPSİDRA: Geceleri zamanı belirlemeye yarayan bir çeşit su saati.

KOLKHİS: Karadeniz'in Doğu kıyısındaki modern Gürcistan.

KOMPOZİT YAY: Tek bir ağaç dalından ziyade, birbirine geçirilen ağaç dallarından yapılan yay.

KORNELİAN: Silindir mühürlerin yapımında kullanılan yarı saydam kuartz.

KRAMER: (1897-1990)

KÜBİT: Mısır ve Levant'ta kullanılan ve yaklaşık dirsekle parmak ucu arasındaki uzunluğa eşit ölçü birimi.

KUH-E KABİR: "Büyük Dağ"

LAGAŞ: El-Hiba, Bağdat'ın 240 km. güney doğusunda yer alıyor.

LAYARD: (1817-1894)

LUCIAN: (M.S. 125-180) Suriye'de Komagene, Samosata'da doğdu fakat hayatının büyük bir bölümünü Atina'da geçirdi.

MACKAY: (1880-1943)

MALAŞİT: Bakır hidrokarbonu, Kuzey Zagros'un zengin mineral yaraklarında bulunur.

MANETHO: Heliopolis'te yüksek rahip olmuş Sebennitus'lu. Eski Ptolemilerce Mısır tarihi yazması için görevlendirildi. Yazdığı orijinal metinler kaybolmuş durumdadır, Josephus; Contra Apionem'de ondan alıntılara yer verilmiştir. Kral listesi şeklindeki redüksiyonları, erken dönem Hristiyan kronologları Afrikanus ve Eusebius'un çalışmalarında korunmuştur.

MARCO POLO: (1234-1324)

MARDUK: Babil'in ulusal tanrısı, Kenan'daki Baal'le ve Sümer'deki Enki/Ea'nın oğlu Asar'la aynıdır.

MAZORETİK: Erken dönem İbrance Kitab-ı Mukaddeslara ait olan (bunların daha önceki tomarlardan M.S. V. yüzyılda derlendiği düşünülmektedir.)

MEDES: Zagros dağlarından gelen bir kabile. M.Ö. 607'de Asur imparatorluğu'nu devirmek için Babil kralı Nabopolassar'a katılmışlardır.

MEDRESE-İ DAVUD: Davut İslami okulu.

MEMFİS: Modern Mit Rahina köyü yakınlarında yer alır. Antik Mısır'ın

başkenti ve firavunluk çağın büyük bölümünde firavunların baş mekanıydı.

MEYDAN-I İMAM: Daha önceki Meydan-ı Şah (Kralın bahçe-avlusı)

MEZOPOTAMYA: "İki nehir arasındaki" -Dicle ve Fırat- arasındaki ülke, yani modern Irak.

MİTANNİ: Mısır metinlerinde aynı zamanda Naharin olarak da biliniyor; modern Suriye/Irak'ta, iki nehir Fırat ve Habur arasındaki ülke.

MURRAY: (1863-1963)

NEOLİTİK ÇAĞ: Yeni yada Geç Dönem Taş Devri (M.Ö. 10.000-5.000). İnsanların balta, kama, mızrak ve ok başı gibi incelikli aletler kullanmaya başladığı, hayvanların evcilleştirilmeye ve toprağın ekilmesine dair arkeolojik kayıtların bulunduğu dönem.

NİLOTİK: Nil Karakteristiği taşıyan.

NİNEVEH: Modern Kuyunjik bölgesi, Dicle nehriyle birlikte Musul yakınlarında, Bağdat'ın 400 km. kuzeyinde yer alıyor.

NİPPUR: Nuffar, Bağdat'ın 150 km. güney doğusunda yer alıyor.

NOME: Yunanlılar tarafından Nil vadisi ve deltasına verilen isim. Firavunluk yada belki de hanedanlık öncesi zamanlarda kurulmuşlardır. Nomelerin kabile şefleri yada yöneticileri nomark olarak anılıyordu.

NUSAYBİNLİ YAKUP: Medzpin Rahibi, M.S. IV. yüzyılın sonlarına doğru.

ODORİK: (1286-1331)

ONAGER: İran'da yaşayan bir vahşi eşek türü (*Equus hemionus*).

ONİKS: Siyahtan beyaza çeşitlilik gösteren değerli bir kalsit mermer.

PALERMO TAŞI: En eski Mısır kral listesi.

PAZIRIK: Mezarları ilk kez Pazırık vadisinde bulunan kültüre verilen isim. Etnik kökenleri görünüşe göre Moğol'dur fakat Herodot'un anlattığı at yetiştiricisi İskitlerle de bağlantıları olabileceği öne sürülmektedir.

PETRIE: (1853-1942).

PINDAR: (M.Ö. 518-446)

POEBEL: (1881-1958)

POL-E DOKTAR: Kız Köprüsü.

PORTER: (1777-1842)

PREDİNASTİK: Mısır'ın 1. Hanedan kralları altında birleşmesinden önceki dönem.

PRONAO: Kutsalların kutsalını önceleyen bir tapınak bölgesi.

QUIBELL: (1867-1895)

RAMSES III: 20. Hanedan kralı, M.Ö. 1184-1153 yıllarında hüküm sürdü.

R. MACIVER: (1873-1945)

RAWLINSON: (1810-1895)

RE-HARAKTİ: "Ufku güneş (Re) ve şahini (Horus)"

ŞALMANESER (I.): Asur Kralı, M.Ö. 1274-1245 yılları arasında hüküm sürmüştür.

SARGON (II.): Asur Kralı, M.Ö. 721-705 yıllarında hüküm sürdü.

SASANİLER: (M.S. 224-642) İran Hanedanlığı, I. Ardaşir tarafından kurulmuş İran'daki Sasani Hanedanlığı dönemine aittirler. Sasani kralları M.S. 224'teki Partian Hanedanlığı'nın ardıllarıdır. M.S. 637'de, Emevi halifesi III Yazdğird'in İslamcı işgaline boyun eğmek durumunda kalmışlardır.

SAVALAN: Bu dağın ismi "haraç almak" anlamındadır. Bu Aden'e doğudan girmek için bir çeşit ayak bastı parası alındığını işaret ediyor.

SELEUSİD DÖNEMİ: M.Ö. 312-65.

SENNACHERIB: Asur Kralı, M.Ö. 705-681 yıllarında hüküm sürmüştür. *Sin-ahhe-eriba* ismi, "Günah kardeşlerin karşılandı" anlamında.

SEPTUAGINT: Eski Ahit'in Yunanca tercümesi. M.Ö. Üçüncü yüzyılda İskenderiye'de yazılmıştır ve yetmiş Yahudi yazarına atfen "yetmiş" anlamındadır.

Şİİ İMAM: İmamlar, Ali'nin ardılları anlamındadır. Ali'nin torunları Şii-lerin büyük dini liderleri olmuştur. Toplamda on iki imam vardır ve sonuncusu "Mehdi" bir oğul yada ardil bırakmadan kaybolmuştur.

SONSUZLUĞUN UFKU: Mezar için kullanılan antik Mısır isimlerinden biri; özelde firavunun son dinlenme yeri için kullanılır.

STRABON: (M.Ö. 63 - M.S. 21)

SÜMER: Aynı isimli uygarlığın M.Ö. Üçüncü bin yılda geliştiği, güney Irak bölgesine verilen isim. Aynı zamanda Sümerya olarak da bilinir.

ŞURUPPAK: Tel el-Fara, Bağdat'ın 180 km. güney doğusunda bulunuyor.

TAKHT-I SÜLEYMAN: Süleyman'ın Tahtı, volkanik bir su kaynağının yanında kurulu, Moğol istilası sırasında güçlendirilmiş bir bölge.

TALMUDİK: Antik Yahudi yasa ve geleneklerinden derlenmiş bir külliyyat. İki düzeltme söz konusu; Filistin (M.S. 375) ve Babil Talmudu (M.S. 500).

THEON: (M.Ö. IV. yüzyılın sonları).

TOPONİM: Yer yada coğrafi bölge ismi.

UGARİT: Suriye'nin kuzey batı kıyısında büyük bir ticaret kenti. Yeni Kronoloji'ye göre Ugarit bir Bronz Çağı Fenike şehriydi.

UNTAŞ GAL: Elam Kralı, O.K. M.Ö. 1260-1235 yıllarında hüküm sürdü.

UR: Tel el-Mukayyar, Bağdat'ın 300 km. güney doğusunda yer alır.

URAEUS: Yunanca *Ouraïos*'tan gelen Latince sözcük. Kralı korumak için başını yukarı kaldıran kobra.

URNANŞE: Lagaş Kralı, Y.K. M.Ö. y. 2305-2281 yıllarında hüküm sürmüştür.

URUK: Varka, Bağdat'ın 250 km. güney doğusunda yer alıyor.

V. DE BEAUVAIS: (y. 1184-1264)

VUSUM: Nabatyanların taş oyması yazıları.

WAINWRIGHT: (1879-1964)

WEIGALL: (1880-1934)

WILLIAM OF RUBRUCK: (XIII. yüzyıl).

WINKLER: (1900-1945).

WOOLLEY: (1880-1960).

XENEPHON: (M.Ö. 435-354). Bir Yunan tarihçi ve askeri komutan. On bin paralı yunan askerini M.Ö. 399'da Mezopotamya üzerine bir sefere çıkarmış ama başarısız olmuştur. "On Binlerin Yürüyüşü" destanı, *Anabasis* başlıklı eserinde anlatılır.

ZERDÜŞT: Zerdüştlük dininin kurucusudur. Antik İran'ın doğusunda doğduğuna dair genel bir düşünce hakimdir. Zerdüşt'ün Avesta'da toplanan ve Zerdüştilik ile ilgili günümüze ulaşan tek belge olan kutsal Gatalar ve Yasna Haptanghaiti ilahilerinin yazarı olduğuna inanılır.

ZİNDAN-I SÜLEYMAN: Süleyman'ın Zindanı.

NOTLAR ve REFERANSLAR

Önsöz

- 1 H.A. Winkler, 1938, s.8.
- 2 H.A. Winkler, op. cit. s. 7.

Giriş

- 1 Collins İngilizce Sözlük, 1979, s. 839.
- 2 Oxford İngilizce Sözlük, 1973, s. 1381.
- 3 D. Luckenbill'in tercümesine dayanmaktadır, II. Cilt, 1927, s. 379.
- 4 Orta Bronz Çağı Eriha'sının İsrailoğulları tarafından yok edildiği teorisi ilk kez John Bimson tarafından, Çıkış ve Fethi Yeniden Tarihlendirmek isimli kitabında öne sürüldü. (Sheffield, 1978).
- 5 W. C. Hayes, 1970, s. 174, n.2.
- 6 K. A. Kitchen 1987, s. 49; J. Baines & J. Malek, 1980, s. 36. Daha eski hane-danlıklar için bu ikincisini kullanmamın sebebi, bildiğim kadarıyla, Kitchen'ın Orta Krallıktan önceki döneme dair tarihlendirmelerini yayınlamamasıdır.
- 7 H. Gauthier, 1912, s. 167.
- 8 J. H. Breasted, 1905, s. 32.
- 9 H. J. Nissen 1993, s. 56.
- 10 J. N. Postgate, 1992, s. 22.
- 11 H. W. F. Saggs, 1984, s. 15.
- 12 H. W. F. Saggs, op. cit. [11], s. 16.

I. Bölüm

- 1 Özet için bkz. A. Millard, 1984, s. 104.
- 2 A. Millard, op. cit. [1] s. 104-05.
- 3 No. 11, 1986.
- 4 S. Lloyd, 1978, s. 16.
- 5 S. Lloyd, op. cit. [4], s. 16.
- 6 R. A. Walker, 1987, s. 8.
- 7 İbid.
- 8 D. M. Lang, 1980, s. 118.
- 9 G. Roux, 1964, s. 30.

II. Bölüm

- 1 Aratta'nın başkenti geçici olarak İran'ın her bölgesinde belirlenmeye çalışılmış fakat Kramer'e göre Azerbaycan'ın

kuzey-batı dağlarına odaklanması gerektiğini öne sürmüştür.

- 2 R. D. Bamett, 1982, s. 329.
- 3 A. K. Grayson, Cilt I, 1972, S. 81.
- 4 R. D. Bamett, op. cit. [2], s. 333.
- 5 R. D. Bamett, op. cit. [2] s. 332.
- 6 İbid.
- 7 S. N. Kramer, 1968, s. 108-11.
- 8 P. R. S. Moorey, 1993, S. 35.
- 9 H. W. F. Saggs, 1995, s. 32.
- 10 S. Cohen, 1973, s. 55 & P. R. S. Moorey, op. cit. [8], s. 35-37.
- 11 C. H. Oldfather, 1933, s. 391-93.
- 12 P. E. L. Smith, 1965, s. 158-60; T. C. Young & P. E. L. Smith, 1966, s. 387.
- 13 H. Luschey, 1968, s. 63-94.
- 14 Bkz. C. Wilcke, 1969, s. 38.
- 15 S. N. Kramer, 1963, s. 275-76.
- 16 F. Thureau-Dangin, 1912; E. M. Wright, 1943, s. 173-86.
- 17 W. B. Fisher (ed.), 1968, s. 13.
- 18 S. Cohen, 1973, s. 50-51.

III. Bölüm

- 1 "Enmerkar ve Ensukuşsiranna" destanında verildiği gibi.
- 2 S. N. Kramer, 1963, s. 274.
- 3 S. N. Kramer, op. cit. [2], s. 290.
- 4 S. N. Kramer, op. cit. [2], s. 297.
- 5 İbid.
- 6 İbid.
- 7 S. N. Kramer, op. cit. [2], s. 298.
- 8 İbid.
- 9 J. Mellaart, 1970, s. 290.
- 10 Görevinden 1991 yılında emekli oldu.
- 11 J. Mellaart, op. cit. [9], s. 259.
- 12 J. Mellaart, op. cit. [9], s. 262.
- 13 S. N. Kramer, 1956, s. 237.
- 14 S. N. Kramer, op. cit. [15], s. 237.

IV. Bölüm

- 1 R. O. Faulkner, 1981, s. 304; A. M. Blackman, 1915, s. 21, not 5.

- 2 R. D. Barnett, 1982, s. 326-27.
- 3 S. M. Burstein, 1978, s. 20-21.
- 4 Josephus, Antikiteker, Kitap I, Bl. 3, 5-6.
- 5 Xenophon, Anabasis, Kitaplar III-IV.
- 6 L. Ginzberg, 1919, 5. Kitap, s. 186; ve 4. Kitap, s. 269.
- 7 L. Ginzberg, op. cit. [8], s. 202.
- 8 D. D. Luckenbill, 1927, s. 200-01.
- 9 D. D. Luckenbill, op. cit. [8] s. 202.
- 10 G. Roux, 1964, s. 294.
- 11 G. Roux, op.cit. [10], s. 298.
- 12 Örneğin, E. A. Spieser, 1928, s. 18
- 13 D. A. Young, 1995, s. 22.
- 14 A. Collins, 1996, 13-14. Bölümler; M. R. Izady, 1922.
- 15 W. A. Wigram & E. T. A. Wigram, 1922, s. 335.
- 16 R. Graves ve R. Patai, 1989, s. 117.
- 17 G. Roux, op. cit. [10], s. 299.
- 18 Y. Sabar, 1982, p. Xiii, n. 4, "Ben kendim (Cudi eteklerinden) birkaç gemi parçası topladım ve bu parçalar katran benzeri bir maddeyle kaplanmışa benziyordu."
- 19 A. R. Millard, 1994, s. 124.
- 20 W. W. Hallo & W. K. Simpson, 1971, s. 35; G. Roux, op., s. 112.
- 21 S. N. Kramer, 1946, s. 42.
- 22 H. W. F. Saggs, 1995, s. 17.
- 23 G. Roux, op. cit. [10], p. 112.
- 24 (Nippur'da bulunan) S. N. Kramer tarafından yapılmış tercümesine dayanmaktadır, 1969, s. 44.

V. Bölüm

- 1 T. Jacobsen, orijinal Kral Listesi'nin, Yeni Kronoloji'ye göre 28 Haziran 1889'da gerçekleşen bir ay tutulmasıyla tarihlendirilen Uruklu Utu-hegal'in hükümlerinde derlendiğini göstermiştir.
- 2 T. Jacobsen, 1939, s. 71.
- 3 G. Roux, 1964, s. 109-10.
- 4 D. Rohl, 1995, s. 243-46.
- 5 Diyala bölgesindeki antik Tutub'da

bulundu. Orada Mebaragesi ismi yazılıdır ve bu durum, Kral Listesinde tufan öncesi hükümdarların isimlerinin ilk hecesini oluşturan "En" in "Efendi" anlamına geldiğini gösterir.

- 6 G. Roux, op. cit. [3], s. 115.
- 7 W. Hallo & W. K. Simpson, 1971, s. 40.
- 8 L. Woolley, 1982, s. 25.
- 9 L. Woolley, op. cit. [8], s. 29.
- 10 İbid.
- 11 L. Woolley, op. cit. [8], s. 35.
- 12 Tercüme, J. N. Postgate, 1992. S. 74'e dayanıyor
- 13 M. Roaf, 1990, s. 60.
- 14 S. N. Kramer, 1952, s. 37-38.
- 15 B. Cooper, 1995, s. 128.

VI. Bölüm

- 1 Tercüme, S. M. Burstein, 1978, s. 19.
- 2 S. R. Külling, 1996. S. 6-7.
- 3 A. H. Sayce, 1885, s. 404.
- 4 R. Wilson, 1977, s. 139 & s. 154; D. J. Wiseman, 1994, s. 260; P. D. Miller, 1994, s. 157.
- 5 R. Wilson, op. cit. [9], s. 139.
- 6 K. Budde, 1883, s. 120-23.
- 7 R. Wilson, op. cit. [9], p. 139-40.
- 8 W. H. Hallo, 1971, 16:1483; D. J. Wiseman, op. cit. [9], s. 260.
- 9 Bkz. W. F. Albright & T.O. Lambtin, 1970, s. 149. Orada şu ifade kullanılıyor: "Babil'in uzak güneyindeki antik kutsal şehir Eridu, iki şekilde yazılıyordu: (1) URU.DU(G), muhtemelen Eridu'nun doğrudan kaynağı; URU muhtemelen diğer lehçelerde, aynı zamanda eri değerine de sahip ..."
- 10 W. F. Albright & T. O. Lambtin, op. cit. [14], s. 149.
- 11 Bkz. S. H. Langdon, 1923, s. 8, n. 2.
- 12 R. Wilson, op. cit. [9], s. 149.
- 13 İbid.
- 14 R. Wilson, op. cit. [9], s. 150-51.
- 15 R. Wilson, op. cit. [9], s. 151.
- 16 W. H. Shea, 1977, s. 39.

- 17 Bill Shea'nın sözcüklerini biraz değiştirdim fakat noktalar onun 1977'deki makalesinden doğrudan alıntıdır.
- 18 D. T. Tsumura, 1994, s. 36.
- 19 W. Lambert ve A. Millard, 1969, s. 21.
- 20 D. N. Freedom, 1992, Cilt IV, s. 1012.
- 21 S. N. Kramer, 1956, s. 144.
- 22 S. N. Kramer, op. cit. [7], s. 148.
- 23 S. N. Kramer, op. cit. [27], s. 147.
- 24 S. N. Kramer, op. cit. [7], s. 148.

VII. Bölüm

- 1 W. Papke, 1993.
- 2 Bkz. T. Jacobsen, 1939, s. 86-87, n. 115.
- 3 A. Poebel, 1914, s. 73-78.
- 4 Kar Sümerce bir logogramdır (resim yazısı) ve Akadca'da "tuzakçı, avcı" anlamına gelen habilu ile aynıdır. Habilu, Gılgamış destanında ormanın içinde vahşi-adam Enkiduyu bulan avcıdır.
- 5 Nemrut'un orijinal hali Nimrod'un sonundaki "d" Kitab-ı Mukaddes derleyicisinin Sümer ismi olan Enmeru'yu İbranice isme dönüştürme çabasıyla açıklanabilir. Enmeru isminin İbranice isyan etme anlamındaki marad sözcüğüne benzemesi için "d"yi eklemeyi seçmiştir; bu bize "Başkaldırının Efendisi"ni vermekte.
- 6 I. Uruk'un ilk hükümdarının ismi sıklıkla Meskisgaşer olarak yazılıyor fakat Akad ve Sümer dillerinde gözlenen "g" ve "k" arasındaki kayış alternatif bir söyleyiş olan ve burada Papke tarafından kullanılan Meskiagkaşer'e izin veriyor.
- 7 S. N. Kramer, 1956, s. 255.
- 8 S. N. Kramer, op. cit. [7], s. 256.
- 9 Josephus, I. Kitap, IV. Bölüm:1-2.
- 10 S. N. Kramer, 1969b, s. 646-47.
- 11 A. Schoene, 1875.
- 12 Josephus, I. Kitap, VI. Bölüm.
- 13 Josephus, I. Kitap, V. Bölüm.

VIII. Bölüm

- 1 P. Ward, 1993, s. 67.
- 2 Strabon, XVI. Kitap, Bölüm 3:2.

- 3 P. Ward, op. cit. [1], s. 67-68.
- 4 M. Rice, 1994, s. 316-17.
- 5 M. Rice, op. cit. [4], s. 315.
- 6 J. T. Bent, 1889. M. Rice, 1983a, s. 80-81'de yeniden yayınlandı.
- 7 C. Lamberg-Karlovsky, 1984, s. 15.
- 8 B. Frohlich, 1983, S. 5-11.
- 9 P. B. Cornwall, 1946, p. 11.
- 10 P. B. Cornwall, 1944, p. 122.
- 11 C. C. Lamberg Karlovsky, op. cit. [7], p. 18.
- 12 C. C. Lamberg Karlovsky, op. cit. [7], p. 15.
- 13 C. C. Lamberg Karlovsky, op. cit. [7], p. 19.
- 14 Bkz. M. Rice, op. cit. [6], s. 9-11 ve orada yeniden yayınlanan "Bahreyn Adaları ve Antikileri üzerine bir Rapordan Alıntılar" JRAS 12 (1880), s. 189-227.
- 15 H. Rawlinson, 1880, s. 14-40.
- 16 S. N. Kramer, 1963, s. 147-48.
- 17 S. N. Kramer, 1956, s. 144.
- 18 S. N. Kramer, op. cit. [17], p. 149.
- 19 S. N. Kramer, op. cit. [17], s. 152-53.
- 20 S. N. Kramer, 1944, s. 26.
- 21 S. N. Kramer, op. cit. [9], s. 4.
- 22 P. B. Cornwall, op. cit. [9], s. 4.
- 23 M. Rice, 1983b, s. 192.
- 24 P. B. Cornwall, 1983, s. 192-200.
- 25 H. Crawford, 1991, s. 20; G. Weisgerber, 1984, s. 7.
- 26 G. Weisgerber, 1984, s. 7.
- 27 M. Rice, op. cit. [4], s. 32.

IX. Bölüm

- 1 H. Frankfort, 1948, s. 15.
- 2 Julie Hankey'e dikkatimi bu eleştiri yazısına çektiği için müteşekkirim.
- 3 J. H. Breasted, 1988, 3. Cilt, s. 86-7'den uyarlanmıştır.
- 4 A. E. P. Weigall, 1909.
- 5 H. Winkler, 1938.
- 6 G. Fuchs, 1989, s. 127 ve 1991, s. 59.
- 7 M. Rice, 1990, s. 47.

- 8 P. Amiet, 1961, pl. 6.119A.
- 9 M. Rice, op. cit. [7], s. 113.
- 10 D. Collon, 1987, s. 15.
- 11 I. E. S. Edwards, 1980, s. 42.
- 12 H. Frankfort, 1951, s. 102.
- 13 T. Heyerdahl, 1980, s. 18.
- 14 E. A. Speiser, 1969, s. 93.
- 15 E. A. Speiser, op. cit. [14], s. 21.
- 16 T. Heyerdahl, op. cit. [13], s. 21.
- 17 T. Heyerdahl, op. cit. [13], s. 25.
- 18 R. D. Barnett, 1958, s. 220-21.
- 19 D. Collon, op. cit. [10], s. 174-75.
- 20 Sümer Kral Listesi, III. Sütun, 1-5. Satırlar.
- 21 M. Rice, op. cit. [7], s. 45.
- 22 İbid.
- 23 P. Johnston, 1980, s. 175.
- 24 W. H. Jones, 1980, s. 82, bkz. J. F. Healey, 1991, s. 67.
- 25 T. Heyerdahl, op. cit. [13], s. 318.
- 26 M. Rice, op. cit. [7], s. 255.
- 27 M. A. Murray, 1945-6, s. 33 ff.
- 28 I. Velikovsky, 1976, S. 103-42.
- 29 Bkz. D. Rohl, 1995, s. 173-94.
- 30 Herodotus, I. Kitap :1, bkz. A. D. Godley, 1975, s. 3.
- 31 M. Rice, op. cit. [7], s. 246-47ç

X. Bölüm

- 1 Raporlarımı W. M. Flinders Petrie, 1896'da görebilirsiniz.
- 2 M. Rice, 1990, s. 33.
- 3 H. Kantor, 1954, s. 6.
- 4 H. Kantor, op. cit. [3], s. 8.
- 5 İbid.
- 6 M. A. Murray, 1979, s. 6.
- 7 Mezar W. M. F. Petrie, op. cit. [1], s. 19-20'de betimlenmiştir.
- 8 W. F. M. Petrie, 1896, s. 30-33.
- 9 M. Rice, op. cit. [2], s. 259.
- 10 M. A. Murray, 1949, s. 5-6.
- 11 D. E. Derry, 1956, s. 83-4.
- 12 D. E. Derry, op. cit. [11], s. 85.
- 13 M. F. Petrie, 1918, s. 338; 1922. S. 1-17.
- 14 C. Burney, 1977, p. 62.

- 15 H. Frankfort, 1951, s. 101. "Mısır ve Mezopotamya arasındaki en güçlü kanıtı, yapımında kullanılan materyaller ve süslemelerinin Yazı-öncesi dönemin ikinci yarısında Mezopotamya'da yapıldıklarını gösterdiği fakat Mısır'da bulunan üç silindir mühür sağlıyor. Biri Nakada'da, bir Gerzean mezarında yapılan kazıda bulunmuştur ve aynı yer muhtemelen diğer ikisine de kaynaklık etmektedir. Buna göre: 1. Hanedanlık'ın başlangıcından beri silindir mühür Mısır'a uyarlanmıştı. Bu bir mühür için acayip bir biçim olduğu ve sadece Mezopotamya ile bağlantılı ülkelerde kullanıldığı ve Mısır'da bulunan Mezopotamya silindir mühürlerinden biri, Mısır'daki en erken mühürlerden daha eski bir tarihe ait olduğu için, Mısırların bu konuda Mezopotamya örneklerini takip ettiğini kabul etmemek inatçılık olurdu..."

- 16 P. Amiet, 1957, s. 126.
- 17 Frankfort'un, Mezopotamya'nın erken dönem Mısır uygarlığı üzerindeki etkilerine dair görüşlerinin bütünsel bir özet için bkz. H. Frankfort, op. cit. [15], s. 100-11 (alıntıyı da içeriyor).
- 18 W. F. Albright & T. O. Lambdin, 1970, s. 124.
- 19 W. F. Albright & T. O. Lambdin, op. cit. [18], s. 133.
- 20 Bkz. I. E. S. Edwards, 1980, s. 58-59.
- 21 M. Rice, op. cit. [2] s. 59-60.
- 22 H. Frankfort, op. cit. [15], s. 104-05.
- 23 W. B. Emery, 1961, s. 177.
- 24 Özellikle bkz. W. M. F. Petrie, op. cit. [9], s. 77; Vandier 1952, s. 330-32.
- 25 Özellikle bkz. Arkel ve Ucko, 1965. S. 145-66.
- 26 R. Engelbach, 1943, p. 199.

XI. Bölüm

- 1 Bütün bir tartışma için bkz. E. A. E. Jelinkova, 1962 ve E. A. E. Reymond, 1969.
- 2 E. A. E. Jelinkova, op. cit. [1], s. 41.

- 3 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 61.
4 İbid.
5 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 119.
6 E. A. E. Jelinkova, op. cit. [1], s. 53.
7 E. A. E. Jelinkova, op. cit. [1], s. 43.
8 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s.17.
9 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 8.
10 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 9.
11 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 117.
12 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 118.
13 F. Safar et al., 1981, s. 44.
14 İbid.
15 F. Safar et al., op. cit. [13], s. 45.
16 F. Safar et al., op. cit. [13], s. 46.
17 İbid.
18 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s.12-13 & 107, orada şu ifadede bulunuyor: *"Teorik olarak titi ezmek yada saldırı olarak yorumlanabilir. Bu nedenle adada bir savaş yaşandığı kanısına varılabilir. Bu savaşın kesin doğasını açıklamak zordur. Bir savaş zamanı, gerçekte, adanın erken dönem tarihiyle bağlantılıdır ve bu, adanın ikincil isimlerine başvurduğumuzda açık bir şekilde görülür: Savaş Adası ve Barış Adası, aynı durumu yansıtır görünmektedir."*
19 B. Cooper, 1995, s. 40.
20 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 110.
21 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 110.
22 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s.111.
23 P. Montet, 1965, s. 20.
24 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s.45.
25 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s.27.
26 E. A. E. Jelinkova, op. cit. [1], s. 51; Edfu VI: 181,14; 182,2,4,17,18.
27 E. A. E. Reymond, op. cit. [1], s. 88.
28 Örnek için bkz. Pliny: Doğal Tarih, VIII. Kitap, 46; Ammianus Marcellinus, XXII. Kitap, xiv, 7; Solinus, 32. ayrıca Apis kültü üzerine bir tartışma için bkz. M. İbrahim & D. Rohl: "Apis ve Serapeum" JACF2 (1988), s. 6-26.
29 J. A. Wilson, 1950, s. 5.
30 R. T. Rundle Clark, 1959, s. 80.

- 31 C. A. R. Andrews, R. O. Faulkner, 1972, s. 12.
32 J. A. Wilson, op. cit. [29], s. 8.
33 J. A. Wilson, op. cit. [29], s. 371.
34 A. J. Spencer, 1982, s. 141.
35 M. Rice, 1990, s. 262.

XII. Bölüm

- 1 V. Seton- Williams & P. Stocks, 1983, s. 421.
2 W. Mumame, 1983, s. 163.
3 W. G. Waddell, 1971, s. 43.
4 Arkaik Periyot'ta kraliyet mastabalarının yapımı için kullanılan materyaller ve metotlar üzerine bir tartışma için Emery, 19651, s. 175-91'de "Mimari" başlıklı bölüme bakınız.
5 I. E. S. Edwards, 1986, s. 49.
6 I. E. S. Edwards, op. cit. [5], s. 123.
7 Urk. 4, 286, 14-16. Satırlar.
8 Heb-sed ritüeli sıklıkla hükümlanlığın on üçüncü yılında sergilenirdi. I. Kralın gençleşme ayinlerini sergilemesini gerektiren şartların tam olarak neler olduğu hâlâ bilinmiyor.
9 H. Frankfort, 1948, s. 129-30.
10 H. Frankfort, op. cit. [9], s. 130.
11 H. Frankfort, op. cit. [9], s. 149.
12 C. M. Firth et al., 1935, resim 17.
13 M. Rice, 1990, s. 61.
14 T. Heyerdahl, 1980, s. 22-23.
15 Bkz. J-P. Lauer, 1962, s. 156-57.
16 H. Ricke, 1944, s. 78-79.
17 J-P. Lauer, 1948, s. 36.
18 I. E. S. Edwards, 1949, s. 125-26.
19 R. M. Smith, E. A. Porcher, 1864, s. 87
20 R. Philips & M. Rix, 1991, s. 72 & R. Hay, 1985, s. 337.
21 I. E. S. Edwards, op. cit. [18], s. 126.
22 I. E. S. Edwards, 1985, s. 57.
23 R. Philips & M. Rix, op. cit. [20], s. 72. Orada şu ifade yer alıyor: *"Bitki güneş ışığına çıktığında cildin yanmasına sebep olan bir zehir içeriyor. Bir "tirifid" (etel bir bitki) olarak bu*

bitkiye karşı yapılan cadı avı, tamamıyla haksızdır. Bu, yabancı baldızın otu yada sedef otundan daha az tehlikelidir."

- 24 I. E. S. Edwards, op. cit. [18], s. 127.
25 W. M. F. Petrie, 1901, resim XXXIV, no. 73.
26 C. Brickell, 1989, s. 181.
27 E. Wilson, 1986, s. 18-19.
28 R. Philips & M. Rix, 1981, s. 209.
29 R. Hay, 1985, s. 405.
30 P. Schauenberg, 1965, s. 197-98.
31 R. Hay, op. cit. [29], s. 403-07.
32 V. Tackholm, 1954, s. 274.
33 F. E. B. Ferns, 1978, s. 24-27.
34 A. H. Gardiner, 1979, s. 480.

XIII. Bölüm

- 1 M. Rice, 1990, s. 248.
2 M. Rice, op. cit. [1], s. 252-53.
3 M. Rice, op. cit. [1], s. 247.
4 M. Rice, op. cit. [1], s. 249.
5 İbid; Frankfort, 1948, s. 120.
6 M. Rice, op. cit. [1], s. 248.
7 M. Rice, op. cit. [1], s. 251.
8 A. J. Spencer, 1982, s. 142.
9 A. J. Spencer, op. cit. [9], s. 144.
10 R. O. Faulkner, 1972, s. 27.
11 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 95.
12 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 40.
13 J. Romer, 1981, s. 166.
14 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 45.
15 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 45.
16 R. O. Faulkner, op. cit. [16], s. 13.
17 İbid.
18 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 49.
19 J. Romer, op. cit. [14], s. 166.
20 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 95.
21 S. Dalley, 1989, s. 160.
22 M. Lichtheim, 1973, s. 44-5.
23 R. T. Rundle Clark, 1959, p. 247.
24 İbid.
25 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 55.
26 H. Frankfort, op. cit. [6], s. 206.
27 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 45.
28 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 84-5.

- 29 M. Lichtheim, op. cit. [23], s. 41.
30 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 45.
31 M. Lichtheim, op. cit. [23], s. 34.
32 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 37.
33 M. Lichtheim, op. cit. [23], s. 43.
34 I. Shaw & P. Nicholson, 1995, s. 45.
35 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 36.
36 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 43.
37 R. O. Faulkner, op. cit. [11], s. 101.
38 K. A. Kitchen & M. Da Conceicao, 1990, s. 64-7.
39 Katılımcıların görüşleri için bkz. R. S. Hess & D. T. Tsumura (eds.), 1994.
40 H. Frankfort, op. cit. [6], s. 206.
41 R. T. Rundle Clark, op. cit. [24], s. 230.

XIV. Bölüm

- 1 Bu pasajı tufandan hemen sonra yer alan çok daha sonraki bir Yaratılış hikâyesinden aldım. Fakat hem arkeolojik kayıttan hem de Yaratılış hikâyesi ve Sümer geleneğinden, Şinar ülkesine göçün, tufan dan önce yer aldığı anlaşıyor. Tuğlalar da ayrıca bu erken tufan öncesi dönemde yapılmıştı. Enoş'un şehri, Sümer'in tufan öncesi şehirlerinden biriydi.
2 W. A. Wigram & E. T. A Wigram, 1922, s. 335.

Ek C

- 1 Bu bulgular, astronom Wayne A. Mitchell'in çalışmalarıdır.
2 S. Lloyd, 1978, s. 44.

DAVID ROHL

EFSANE

Adem'den Havva'ya,
Cennet Bahçesi'nden Mezopotamya'ya,
Nuh Tufanı'ndan Gılgamesh Destanı'na,
Söylenceler ve Gerçekler...

Efsane güçlü bir sözcüktür. Mitolojik yaratıkların ve savaşılan kahramanların hayallerini getirir akla. Bu, doğaüstü olanın dünyevi olana egemen olduğu bir dünyadır. Dolayısıyla efsaneleri fantazi olarak görmek cazip gelebilir ama yanıltıcı oluruz. ...

Yahudi-Hristiyan dünyası bir zamanlar kendi anlatılar dizisine sahip bir kitaba sahipti. Fakat son yıllarda bu kaynak kitabın şöhretine, bilim ve mantık tarafından gölge düşürüldü ve Yaratılış'ta insanoğlunun tarih öncesini anlatan bölümlerin, mitten başka bir şey olmadığı söylendi...

Benim yaklaşımım biraz farklı. Örneğin Adem Bahçesi, Nuh Tufanı, Babil Kulesi öykülerinin, Yaratılış kitabının ilk bölümlerinde anlatıldığı halleri ile büyüleyici mitlerden daha fazlasını ifade ettiğini düşünüyorum.

Çoğu bilim insanı Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış bölümünü çok daha eski bir sözlü gelenekten evrimleşmiş dokümanlar kategorisine dahil eder. Efsane kitabına Uygarlığın Doğuşu alt başlığı verilmiştir zira kitap, bizi Kitab-ı Mukaddes anlatılarının başlangıcına, yani uygarlığın doğumuna götürmektedir.

Bu kitap, destansı bir keşif yolculuğu ve bu yolculuğu yapan insanların öyküsüdür...

ISBN 978-605-5290-13-9

9 786055 290139

